

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955:53

Ecklesiastikdepartementet

REALSKOLAN
UNDER ÖVERGÅNGSTIDEN

BETÄNKANDE AVGIVET
AV REALSKOLEUTREDNINGEN

Stockholm 1955

Statens offentliga utredningar 1955

Kronologisk förteckning

1. Lag om jordbrukskasserörelsen m. m. Kihlström. 160 s. **Jo.**
2. Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. Idun. 280 s. **H.**
- 3 o. 4. Nordiska post- och teletaxor. Idun. 37 s. **U.**
5. Prissättningar på jordbruksprodukter. Bilaga I. Marcus. 101 s. **Jo.**
6. Vattenvården Haggström. 133 s. **Jo.**
7. Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. Brlingska Boktryckeriet, Lund. 402 s. **Jo.**
8. Tvätt. Kihlström. 368 s. **S.**
9. Frågan om satslösens av stamaktierna i LKAB. Marcus. 181 s. **Fi.**
10. Vidlyftiga rättegångar. Norstedt. 72 s. **Ju.**
11. Psykologisk utbildning och forskning. Idun. 324 s. **E.**
12. Rationalisering av sjukhusdriften. Kihlström. 283 s. **I.**
13. Utländstransaktionerna och den svenska ekonomin. Av B. Metelius. Idun. 245 s. **Fi.**
14. Yrkeskolornas handelsundervisning m. m. Marcus. 489 s. **E.**
15. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Kopparbergs och Gävleborgs län. Kihlström. 47 s. **K.**
16. Pris och pretation i handeln. Idun. 478 s. **H.**
17. Sekretessen vid förundersökning i brottmål. Kihlström. 92 s. **I.**
18. Undersökningar rörande små avloppsreningsanläggningar. Victor Pettersson. 105 s. **I.**
19. Administrativ rättsskydd. Kihlström. 104 s. **Ju.**
20. Det döva barnets språk- och talutveckling. Idun. 88 s., 2 pl. **E.**
21. Tekniska skolutbildningen. Idun. 592 s. **E.**
22. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Västernorrlands, Jämtlands och Västerbottens län. Kihlström. 60 s. **K.**
23. Busslinjeutredningen. 2. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning angående yrkesmässig automobiltrafik m. m. jämte förslag till lag angående företa, som driva yrkesmässig trafik med omnibus. Katalog och Tidskriftstryck. 142 s. **K.**
24. Ny bagerila. Arbetstidsutredningens betänkande. 6. Beckman. 98 s. **S.**
25. Finanspolitikens ekonomiska teori. Av B. Hansen. Almqvist & Wikell, Uppsala. 403 s. **Fi.**
26. Flygfotogrametrisk verksamhet. Gummesson. 216 s., 5 kartor. **Jo.**
27. Förslag till ny förordning om erkända arbetslöshetskassor m. m. Norstedt. 264 s. **S.**
28. Samlingslokaler. Beckman. 190 s., 14 s. pl. **S.**
29. Samhället och barnfamiljerna. Idun. 294 s. **S.**
30. Tjänstebostäder. Idun. 266 s. **C.**
31. Skolväsendets lokala och regionala ledning samt lärartillsättningen. Kihlström. 582 s., 3 kartor. **E.**
32. Allmän pensioförsäkring. Norstedt. VIII, 476 s. **H.**
33. Nordiska vätrafikbestämmelser m. m. Idun. 155 s., 3 s. pl. **U.**
34. Arbetskraftsbehovet inom offentlig verksamhet. Idun. 266 s. **S.**
35. Hyresregleringens avveckling m. m. Gummesson. 165 s. **Ju.**
36. Lag angående jordfästning och gravsättning m. m. Idun. 32 s. **Ju.**
37. Utredningshem. Beckman. 126 s. **S.**
38. Tobakshandelsregleringen. Katalog och Tidskriftstryck. 194 s. **Fi.**
39. Statsstöd för samlingslokaler. Idun. 128 s. **S.**
40. Räjongplanens fullföljande. Kihlström. 1112 s. **Ju.**
41. Arbetarskyddsstyrelsen och yrkesinspektionen. Kihlström. 172 s. **S.**
42. Luftfartslag. Norstedt. 238 s. **Ju.**
43. Om riksbankens sedelutgivningsrätt och därmed sammanhängande penningpolitiska frågor. Idun. 160 s. **Fi.**
44. Betänkande med förslag till läkemedelsförordning. Victor Pettersson. 496 s. **I.**
45. Konkurrens och priser. Marcus. 219 s. **H.**
46. Besittningsskydd för hyresgäst. Idun. 211 s. **Ju.**
47. Kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter m. m. Kihlström. 322 s. **E.**
48. Nya skatteskalor. Idun. 130 s. **Fi.**
49. Värme- och sanitetsbranschen. Av P. Holm. Victor Pettersson. 344 s. **S.**
50. Justitieombudsmannainstitutionen m. m. Beckman. 147 s. **Ju.**
51. Ändrad taxeringsorganisation. Idun. 323 s. **Fi.**
52. Epileptikvården. Idun. 176 s. **I.**
53. Realskolan under övergångstiden. Haggström. 412 s. **E.**

Ann. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = eklelesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955: 53

Ecklesiastikdepartementet

REALSKOLAN
UNDER ÖVERGÅNGSTIDEN

BETÄNKANDE AVGIVET
AV REALSKOLEUTREDNINGEN

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.

STOCKHOLM 1955

Innehåll

	Sid.
Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet	7
Inledning	9
Utredningsuppdraget	9
Utredningsarbetet	15
Första kapitlet. Diskussionen om realskolans längd — en återblick	18
Andra kapitlet. Några drag av det svenska skolväsendets utveckling	24
1. Folkskolans utveckling	24
2. Det högre skolväsendets utveckling	33
3. De nuvarande lärarkårerna	42
4. Synpunkter på utvecklingen under den närmaste framtiden	60
Tredje kapitlet. Skolledarna om realskolestadiets organisation	74
1. Folkskolans undervisning i engelska som grundval för realskolestadiets språk- undervisning	74
2. De arbetshygieniska förhållandena i realskolan och i folkskolans övergångsklasser	83
3. Rektorerna vid de högre skolorna om valet av realskoletyp	94
4. Folkskolinspektörer och skolstyrelser om realskolans anknnytning till folkskolan	106
5. Förslag om blandade system	113
6. Den fria diskussionen	115
Fjärde kapitlet. Erfarenheterna av den treåriga realskolan	119
1. Linjer, som förberetts genom differentiering i folkskolan	120
2. Linjer i anslutning till enhetsskola	124
3. Linjer anknutna till i princip odifferentierad folkskola	126
4. Statistisk jämförelse mellan fyra- och treårig realskola i Stockholm	138
Femte kapitlet. Realskolan och de stora årskullarna.	152
1. Realskolan, gymnasiet och arbetsbelastningen	153
2. Realskolan och det praktiska livet	155
3. Realskolan och folkskolan	157
4. Realskolan och lärarbristen	159
5. Realskolan och lokalbristen	160
6. Realskoleutredningen och den treåriga realskolan	169
Alternativ A	171
Alternativ B	177
7. Användningen av i folkskolan inbyggda realskollinjer	178
8. Till realskoleutredningen överlämnade framställningar	181
Sammanfattning	183

	Sid.
Sjätte kapitlet. Folkskolan som grundval för en treårig realskola	187
1. Förstärkningsanordningar i klasserna 5 och 6.	187
2. Lärarkompetensen och behörighetskurserna	191
3. Vidareutbildning och konsulentverksamhet	198
4. Radioundervisningen	199
Sammanfattning	201
Sjunde kapitlet. Realskolan under övergångstiden	203
1. Inbyggda praktiska examenslinjer och andra speciallinjer	203
2. Särskild realexamen och examensfria linjer	215
3. Inträdesfordringarna i realskolan	232
4. De fyraåriga linjernas användning	239
5. Organiserad läxhjälp	243
6. Lärjungemaximum i klassavdelningarna	245
7. Lärarfrågor vid övergång till treårig realskola	251
8. Tim- och kursplaner; det fortsatta arbetet	258
Sammanfattning	260
Åttonde kapitlet. Flickskolans organisationsproblem	262
1. Flickskolans ställning i den nuvarande skolorganisationen	262
2. Flickskolan som parallellform till realskolan	264
3. Det högre stadiets organisation	272
4. Flickskolans sexåriga linjer	278
5. Normalskolekompetens för manlig ungdom	280
6. Till realskoleutredningen överlämnade framställningar	285
Sammanfattning	287
Nionde kapitlet. Praktiska realskolor och högre folkskolor	289
1. Den högre folkskolans nuvarande ställning i skolsystemet	289
2. De praktiska realskolornas tillkomst och nuvarande spridning	293
3. Rektorer om arbetet vid de praktiska realskolorna	297
4. Debatten om lärokursens längd	301
5. Frågan om examensfria linjer	309
6. Erfarenheterna av särskild realexamen vid de praktiska realskolorna	313
7. Realskoleutredningen om de praktiska realskolorna och de högre folkskolorna ..	314
Sammanfattning	321
Tionde kapitlet. Statsbidrag och terminsavgifter	322
1. De huvudsakliga statsbidragen till olika skolformer	322
2. Det aktuella behovet av byggnadsföretag för skolväsendet	324
3. Tidigare utredningar om byggnadsbidrag för högre skolor	325
4. Skolöverstyrelsens förnyade utredning angående byggnadsbidrag för högre skolor	322
5. Realskoleutredningen om byggnadsbidragen	327

	Sid.
6. Lärjungeavgifterna vid de högre skolorna: gällande bestämmelser och deras tillämpning	344
a. De allmänna läroverken	344
Kommunernas åtaganden	344
Lärjungeavgifterna	346
Hysesinkomsterna	350
Läroverkskassornas inkomster och utgifter	351
b. De högre kommunala skolorna	353
7. Tidigare utredningar rörande terminsavgifterna och läroverkens kassor	356
a. De allmänna läroverken	356
b. De högre kommunala skolorna	359
c. De statsunderstödda privatläroverken	360
8. Till realskoleutredningen hänvisade ärenden	360
9. Realskoleutredningen om terminsavgifternas avskaffande	362
a. De allmänna läroverken	363
Kommunen och läroverket	364
Biblioteks- och materielkassan	367
Understöds- och premiekassan	369
Till realskoleutredningen hänvisade ärenden	370
De ekonomiska verkningarna	370
b. De högre kommunala skolorna	372
c. Privatläroverken	374
Sammanfattning	374
Elfte kapitlet. Kostnadsberäkningar	376
1. Besparingar genom övergång till treårig realskoleorganisation	376
a. Den femåriga realskolan och den sjuåriga flickskolan	376
b. Den fyraåriga realskolan och den sexåriga flickskolan	379
c. Bruttobesparingarna i samband med reformen	380
2. Kostnadsökningar vid genomförandet av realskoleutredningens förslag	380
Slutord och hemställan	383
Bilaga 1. Beräkningar rörande lärarbehovet vid de högre skolorna under det närmaste decenniet	386
1. Beräkning av ersättningsbehovet	386
2. Beräkningar rörande lärarbehovet i den tillväxande skolorganisationen	387
a. Befolkningsunderlaget för det högre skolväsendet	387
b. Antalet klassavdelningar vid de högre skolorna	388
Enhetsskolan	388
Den äldre organisationen för realskolestadiet	392
Gymnasiestadiets skolor	395
c. Beräkning av lärarbehovet för de högre skolorna	397
3. Beräkningar rörande tillströmningen till lärarbanan	400
Bilaga 2. Tabeller	403

Till Herr Statsrådet och Chefen för

Kungl. Ecklesiastikdepartementet

Den 30 juni 1954 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för ecklesiastikdepartementet att tillkalla fem sakkunniga för att verkställa utredning och avgiva förslag rörande skolväsendets utbyggnad på realskolestadiet under övergångstiden före enhetsskolans genomförande. Med stöd av detta bemyndigande tillkallade departementschefen den 19 juli 1954 såsom sakkunniga ledamöterna av riksdagens andra kammare, statssekreteraren i ecklesiastikdepartementet Ragnar Hilding Leonard Edenman, seminarieläraren Torsten Efraim Johannes Blidfors, filosofie doktorn Nils Gunnar Helén, hemmansägaren Nils Ivar Johansson och förste ombudsmannen, numera borgarrådet Karl Folke Fritiof Kyling ävensom uppdrog åt Edenman att såsom ordförande leda utredningsarbetet och åt undervisningsrådet Hans Ragnar Lundblad att tjänstgöra såsom huvudsekreterare hos de sakkunniga.

De sakkunniga har antagit benämningen *realskoleutredningen*.

Den 10 september 1954 uppdrog departementschefen åt amanuensen, numera kanslissekreteraren i ecklesiastikdepartementet Agnes Magnusson att, räknat från och med den 2 september 1954, tjänstgöra såsom biträdande sekreterare hos de sakkunniga.

Sedan realskoleutredningen nu slutfört sitt arbete, får utredningen vördsamtt överlämna förevarande betänkande.

Stockholm den 19 december 1955.

Ragnar Edenman

Joh. Blidfors

Gunnar Helén

Ivar Johansson

Folke Kyling

/ Ragnar Lundblad

Inledning

Utredningsuppdraget

Direktiven för realskoleutredningen framgår av chefens för ecklesiastikdepartementet anförande till statsrådsprotokollet den 30 juni 1954, vari departementschefen yttrade bl. a. följande:

»De konstruktiva förarbetena för enhetsskolereformen måste av flera skäl koncentreras till ett begränsat antal skoldistrikt. Ännu i många år måste därför en mycket stor del av de uppväxande årskullarna få sin utbildning i skolor av äldre typ. Organisationsarbetet för att tillgodose de växande utbildningsbehoven hämmas emellertid i hög grad av den rådande bristen på lärare med akademisk utbildning. Samtidigt företer särskilt realskolestadiet en organisatorisk mångformighet, som för de lokala skolmyndigheterna och för målsmännen försvårar överblicken över de utbildningsvägar, som kan komma i fråga.

Lärarbristen vid de högre skolorna har sin huvudorsak i den enormt ökade tillströmningen till de högre skolstadierna under det senaste årtiondet. Höstterminen 1943 unders visades vid de allmänna läroverken omkring 54 000 lärjungar och vid de högre kommunala skolorna (kommunala gymnasier, flickskolor och mellanskolor, praktiska mellanskolor och högre folkskolor) omkring 34 000. Någon lärarbrist rädde icke vid denna tidpunkt. Vid början av sistförflutna läsår, alltså höstterminen 1953, var lärjungeantalet vid de allmänna läroverken uppe i drygt 106 000 och närmade sig vid de högre kommunala skolorna 43 000. Uttryckt i procent har antalet lärjungar vid de här nämnda högre skolorna av läroverkstyp ökats omkring 70 procent på ett årtionde. Lärarproduktionen har, trots stigande tillströmning till de filosofiska fakulteterna, icke kunnat hålla jämna steg med lärarkårernas rekryteringsbehov.

Åtskilliga åtgärder har redan vidtagits för att förbättra lärartillgången för realskolestadiet. Efter beslut vid 1952 års riksdag har sålunda möjlighet öppnats för folkskollärare att förvärva adjunksbehörighet på grundval av tentamina för minst fyra betyg i filosofisk ämbetsexamen, och enligt beslut vid 1954 års riksdag skall tjänster i 23 lönegraden inrättas på realskolestadiet för folkskollärare med viss vidareutbildning.

Svårigheter har emellertid även uppstått att rekrytera gymnasiets lärarkår. De torde redan i vissa fall ha omöjliggjort i och för sig önskvärda utvidgningar av gymnasiet med nya parallellavdelningar. En viss rationalisering av gymnasieorganisationen synes visserligen vara möjlig, och skolöverstyrelsen har med hänvisning härtill nyligen föreslagit, att tillstånd att upprätta kommunala gymnasier skall meddelas mera sparsamt än hittills. Vad som på detta sätt kan vinnas torde dock komma att visa sig otillräckligt, när om några år de stora årsklasserna från 1940-talet när upp i gymnasieåldern. Det skulle icke blott innebära individuella orättvisor utan även med hänsyn till samhällets behov av intellektuell arbetskraft vara föga välbetänkt att alltför starkt hålla tillbaka gymnasieorganisationens utveckling under de år, då rekryteringsunderlaget ger möjlighet till en ökad produktion av studenter.

Under sådana omständigheter synes det mig angeläget att redan nu föranstalta om en utredning rörande *den rationella användningen av den akademiskt utbildade lärarkraften*. Det bör tillses, att de lärare, som underkastat sig en så långvarig teoretisk skolning som ämbetsexamen innebär, så långt möjligt tillvaratas för de mest krävande undervisningsuppgifterna. Vid nuvarande otillräckliga tillströmning till lärarbanan från universiteten

innebär detta nödvändigtvis, att vissa i teoretiskt hänseende mindre krävande läraruppgifter överföres till lärare med mera begränsade teoretiska studier bakom sig.

De disponibla lärartillgångarna torde, om de användes ändamålsenligt, medge, att undervisningen såväl i gymnasiet som i de högsta klasserna av realskolan och däremot svarande kommunala och privata skolformer i stort sett ombesörjes av lärare med den hittills vanliga utbildningen. Vad speciellt beträffar enhetsskolans högstadium har riktlinjer för lärarkårens rekrytering givits genom propositionerna 137 och 149 till detta års riksdag och riksdagens i anledning därav fattade beslut. I praktiken kommer utredningen alltså att närmast gälla frågan, huru undervisningen under övergångstiden före enhetsskolans allmänna genomförande skall ordnas för de lärjungegrupper, som för närvarande undervisas i de båda första klasserna av den femåriga realskolan och den sjuåriga flickskolan, i första klassen av den fyraåriga realskolan och den sexåriga flickskolan och i däremot svarande klasser av jämförliga skolformer. Det kan icke vara försvarligt att för denna relativt elementära undervisning i större utsträckning anlita lärare med långvarig akademisk utbildning, om därigenom samtidigt åstadkommes allvarliga svårigheter för gymnasiets försörjning med lärare.

Jag vill här erinra om att en av mina företrädare, statsrådet Weijne, redan för flera år sedan i direktiven för den utredning, som sedermera antog namnet Läroverkens krisutredning, fäste uppmärksamheten på möjligheten att mera systematiskt anställa folkskol-lärare vid skolor av läroverkstyp och uppdrog åt utredningsmännen att undersöka, huruvida icke vid större läroverk tjänstgöring i de lägre klasserna kunde reserveras för folkskollärare. Krisutredningen kom visserligen icke att framlägga förslag till en fördelning av lärartjänstgöringen i överensstämmelse med departementschefens anvisning, men genom upprättandet av de förut nämnda tjugutredjegradstjänsterna har bättre förutsättningar numera skapats för en dylik anordning. Antalet tjänster av detta slag i realskolan skall enligt min av riksdagen biträdda mening beräknas med utgångspunkt huvudsakligen i klasserna 1°, 2° och 1⁴ (prop. 149/1954 s. 27; statsutsk. utl. 139, s. 69—70).

Samma huvudsyfte skulle emellertid kunna nås även genom att realskolan anordnas som treårig och flickskolan som femårig med folkskolans sjätte klass som grund. På orter, där engelska har införts i folkskolans femte och sjätte klasser, har detta redan i några fall försökts, först vid samrealskolan i Stocksund, senare bland annat vid högre allmänna läroverken för flickor i Göteborg och Hälsingborg och vid Burgårdens samrealskola i Göteborg. I de sistnämnda fallen har i folkskolans undervisningsplaner inga andra ändringar företagits än de som står i samband med införandet av engelska i femte och sjätte klasserna. I stället har skolöverstyrelsen erhållit bemyndigande att jämka undervisningsplanen för realskolans tre högsta klasser vid de berörda läroverken. Samma anordning har utanför realskolan försökts vid de i folkskolan inbyggda linjerna på vissa orter, särskilt i tämligen stor skala inom 1947 års försöksverksamhet i Stockholm.

Införandet av ett treårigt realskolestadium skulle givetvis om det lät sig konsekvent genomföra, medföra en betydande organisatorisk förenkling, på samma gång som därigenom för vissa lärjungetyper en önskvärd förkortning av studietiden stod att vinna. Större lugn och stadga skulle samtidigt vinnas för undervisningen i folkskolans fjärde klass, som nu på många håll arbetar under trycket av en massövergång till andra skolformer under pressande konkurrensförhållanden. Mycket starkt har denna sista synpunkt betonats i en skrivelse, som till ecklesiastikdepartementet ingivits av ett i mars 1953 av skolöverstyrelsen sammankallat folkskolinspektörsmöte i Stockholm.

Båda organisationsalternativen innebär strukturändringar inom läroverksorganisationen, som synes väl överensstämma med vad som av skolkommissionen i dess principbetänkande (s. 494) ansågs önskvärt med hänsyn till den motsedda övergången till ett enhets-skolesystem. De nuvarande skolformerna borde enligt kommissionens mening under över-

gångstiden närmas till den blivande enhetsskolan. Lättast kunde detta ske med den femåriga realskolan, vars studiegång i mycket sammanfaller med studiegången i enhetsskolan, men det syntes i mera begränsad utsträckning möjligt även i fråga om den fyraåriga. I samband med det fortsatta detaljarbetet på skolreformen borde den nuvarande realskolans struktur under övergångstiden göras till föremål för speciell utredning.

En första anpassning av realskolan efter det nya läget kom till stånd genom de år 1950 beslutade timplanerna för realskolan och den kommunala flickskolan. Franskan uppskötts därvid ett år och timsummorna minskades. Betänkligheterna mot ett treårigt realskolestadium med hänsyn till arbetshygien har därigenom minskats. Ytterligare åtgärder för reglering av arbetsbördan är dock tänkbara. Bland annat föreslår inspektörmötet i förutnämnda skrivelse, att enspråkiga och praktiska treårslinjer inrättas i realskolan vid sidan av de tvåspråkiga huvudlinjerna.

Valet mellan den i direktiven för krisutredningen skisserade anordningen med folkskollärare i realskolan och alternativet med treårig realskola är i det enskilda fallet beroende av möjligheten att på skolorten och inom skolområdet i övrigt anordna undervisning i engelska i folkskolans femte och sjätte klasser. En omläggning till det senare alternativet får nämligen icke genomföras på ett sådant sätt, att studiemöjligheterna försämrats eller studietiden förlänges för barn från orter, där undervisning i engelska icke kan tillhandahållas. Särskilt på landsbygden torde många skoldistrikt ännu icke på länge kunna genomföra undervisning i engelska i erforderlig utsträckning. Fyraåriga linjer vid allmänna läroverk, kommunala och praktiska realskolor samt sexåriga linjer vid kommunala flickskolor torde därför alltför vara behövliga i tämligen stor utsträckning. Det kan också mycket väl tänkas, att femåriga realskollinjer och sjuåriga flickskollinjer i konkreta fall rekryteras av lärjungar från distrikt utan undervisning i engelska i så stor utsträckning, att hänsyn härtill tills vidare skäligen bör tagas. Där av detta eller andra skäl den nuvarande organisationen finnes böra helt eller delvis bibehållas, synes i stället anordningen med tjugutredjegradslärare i de lägre klasserna böra tillgripas.

Den av mig förordade utredningen torde böra vila på inventeringar av lärarbeståndet inom olika former av högre skolor och av resurserna för undervisningen i engelska i folkskolan.

Vid bedömningen av frågor rörande den lokala organisationen torde resurserna för språkundervisningen oftast komma att visa sig avgörande för ställningstagandet. Även andra hänsyn måste dock tagas. Sålunda måste föreliggande erfarenheter av de arbetshygieniska förhållandena noggrant beaktas. Såsom jag redan framhållit, har betygshetsen inom folkskolans fjärde klass under trycket av den skärpta konkurrensen på sina håll kommit att antaga avskräckande proportioner. Emellertid kan givetvis icke heller lärjungarna i realskolans övre klasser bära en alltför tung arbetsbörda; erfarenheterna från de treåriga realskollinjer, som på vissa orter har upprättats, torde alltså böra uppmärksammas vid utredningen.

Vare sig den ena eller andra organisationsformen väljes, skulle en omläggning medföra, att ett betydande antal klassavdelningar överföres från ämneslärarnas till folkskollärarnas arbetsfält. Anspråken på lärarutbildningens omfattning under de närmaste åren kan således avsevärt påverkas av de organisationsändringar, som utredningen kan komma att föreslå.

Med hänsyn till lärarbristen är det givetvis önskvärt, att de organisationsändringar, som befinnas ändamålsenliga, genomföres så fullständigt som möjligt inom skolväsendet. Av samma anledning är det önskvärt, att organisationsändringarna genomföres så skyndsamt som möjligt. Lokala förhållanden och skäligen hänsyn till redan anställda lärares intressen kan dock i särskilda fall göra det önskvärt, att genomförandet något utsträcks i tiden. Det bör ankomma på utredningsmännen att under allsidigt beaktande av samtliga

inverkande omständigheter föreslå ordningen för genomförandet av ifrågakommande organisationsändringar, ävensom göra en beräkning av därav föranledda kostnadsändringar.

Utredningen bör emellertid icke stanna med de i det föregående berörda frågorna om lärtillgångarnas ändamålsenliga disposition. En — visserligen till syftet begränsad — *allmän översyn av realskolestadiets skolformer* synes mig även vara av behovet påkallad.

Såsom jag inledningsvis nämnt, råder för närvarande på realskolans åldersstadium en besvärande organisatorisk mångformighet. Den allmänna realexamen avlägges vid de allmänna läroverken efter femårig eller fyraårig och på sina håll även efter treårig studiegång, vid de kommunala realskolorna efter fyraårig studiegång och vid i folkskolan inbyggda realskollinjer efter treårig eller undantagsvis femårig studiegång, men det är samma ämnen, som skall läsas, och samma kunskapsmätt, som skall inhämtas. Praktisk realexamen avlägges vid de praktiska realskolorna efter fyraårig studiegång och vid i folkskolan inbyggda linjer i regel efter treårig studiegång, medan de i realskolan inbyggda praktiska linjerna genomgående är tvååriga; kunskapsfordringarna är dock i princip desamma. Flickskolan har såväl sjuårig som sexårig lärokurs och ett mål, som icke helt sammanfaller med realskolans; man kan dock konstatera, att dess lägre stadium successivt närmat sig realskolan. Av den högre folkskolan är en form fyraårig och bereder sina lärjungar för avläggande av realexamen såsom privatister. Andra former av den högre folkskolan bildar två- eller treåriga påbyggnader på folkskolans sjätte klass och är parallella med folkskolans högsta klasser, folkskolans högre avdelning och vissa anstalter tillhörande yrkesutbildningen.

Jag är naturligtvis fullt på det klara med att en ganska stor variation inom organisationen är påkallad med hänsyn till olika orters och olika individers behov, och jag tror icke heller att någon genomgripande förenkling av organisationen omedelbart är möjlig. Realskolestadiets skolor bör dock i vissa avseenden kunna göras enhetligare i avvaktan på att enhetsskolan skall bli utexperimenterad i försöksdistrikten. Pedagogiskt och ekonomiskt bör skolformerna kunna närmas till varandra. Över huvud är den nuvarande organisationen knappast fullt begriplig utan att historiska synpunkter anläggas.

Skolöverstyrelsen har i sitt utlåtande över inspektörsrådets tidigare nämnda skrivelse hemställt om utredning genom särskilda sakkunniga rörande realskolestadiet under övergångstiden före enhetsskolans genomförande. I väsentliga delar torde överstyrelsens syfte täckas genom de utredningar, jag i det föregående skisserat. Överstyrelsen synes emellertid ha tänkt sig, att utredningen även skulle avse examensfria linjer, ägnade att draga till sig lärjungar med praktisk läggning. Denna uppgift är otvivelaktigt i och för sig av största vikt. Utformningen av en skola, som samordnar en teoretisk utbildning för somliga lärjungar med en övervägande praktisk för andra, synes emellertid böra sökas inom enhets-skoleförsökens ram och bör i varje fall icke påläggas de nuvarande högre skolorna. De examensfria linjerna torde under övergångstiden ha sin självfallna plats inom folkskolans högre klasser och folkskolans högre avdelning och faller därmed utanför ramen av den av mig föreslagna utredningen.

Önskvärt är givetvis, att utredningen skall kunna utmyнна i bestämda rekommendationer angående de olika skolformernas användning under övergångstiden. Detta förutsätter, att skolformernas ställning kan tillräckligt klart fixeras icke blott i pedagogiskt utan också i ekonomiskt hänseende under den tid, som står till utredningens förfogande.

I fråga om de allmänna läroverken gäller uppgiften i dess pedagogiskt betonade del främst den treåriga realskolans konstruktion. Skolöverstyrelsen framhåller vikten av att det därvid uppmärksammas, huruvida det kan bli möjligt att utan skadlig hets upprätthålla den nuvarande realskolans studiemål, men anser det å andra sidan icke nödvändigt för utredningen att i detalj taga ställning till linjens tim- och kursplaner. En första förut-

sättning för att denna viktiga fråga skall kunna med någon säkerhet bedömas synes emellertid vara, att ett tillräckligt erfarenhetsmaterial kan framskaffas rörande verkningarna av den 1950 fastställda, först i år helt genomförda undervisningsplanen för realskolan och detta icke blott för de fem- eller fyraåriga huvudlinjerna utan också för de treåriga undantagslinjerna. Det måste under sådana omständigheter bli beroende av utredningsmännens eget bedömande, huruvida det kan vara lämpligt att redan i samband med utredningen utarbeta preciserade förslag rörande kursfordringarna i deras helhet eller i särskilda ämnen.

De i realskolan inbyggda praktiska linjerna är, såsom jag redan nämnt, genomgående tvååriga, men det har ofta framhållits, att den sålunda anslagna tiden är för kort för vissa av de praktiska läroämnen, exempelvis stenografi. Skolöverstyrelsen har nyligen i ett särskilt fall ifrågasatt, att en i realskolan inbyggd handelslinje skulle få organiseras som treårig. En sådan organisation av realskolans praktiska linjer skulle tydligen närma dem till de praktiska realskolornas. Viss erfarenhet av dylika linjer föreligger, bland annat från realskolan i Nacka. Det torde vara önskvärt, att möjligheten att organisera läroverkens praktiska linjer på detta sätt närmare skärskådas, innan frågan om en allmän övergång till treårig studiegång upptages till övervägande av statsmakterna. Det bör ankomma på de sakkunniga, som nu tillkallas, att i denna fråga verkställa utredning och framlägga förslag.

Realskolan skulle med bibehållande av sin särart kunna ytterligare närmas till enhets-skolan, om den tillföres linjer med mera begränsat arbetsprogram i de teoretiska skol-ämnen. Försök i denna riktning har sedan ett par år pågått under skolöverstyrelsens ledning. Det torde vara linjer av detta slag, utmynnande i en examen med speciell kompetens, som förordats av 1953 års inspektörmöte. Därest de sakkunniga finner försöken redan nu ha ådagalagt lämpligheten av dylika linjer, bör de vara oförhindrade att föreslå, att sådana upptages som en fast del av skolorganisationen.

I och med de sålunda skisserade undersökningarna rörande realskolan vid de allmänna läroverken torde motsvarande frågor vara besvarade även för den allmänbildande kommunala realskolans del. Frågan om en femårig linje vid den kommunala flickskolan är delvis analog men kräver med hänsyn till denna skolforms speciella ställning och uppgifter även särskilda överväganden, varvid erfarenheterna av pågående försöksverksamhet torde böra beaktas. Ännu mera torde skolformens särart kräva beaktande vid konstruktionen av treåriga linjer vid de praktiska realskolorna. Utredningen torde emellertid i denna del väsentligt underlättas genom samråd med skolöverstyrelsen, som enligt vad jag erfarit nyligen föranstaltat om en utredning rörande försöksverksamhet vid de praktiska realskolorna. Hittills har den fyraåriga studiegången ansetts erbjuda avsevärda fördelar för dessa skolor och kanske särskilt för deras tekniska linjer; stor hänsyn har också brukat tagas till lokala önskemål angående de praktiska linjernas innehåll och utformning. I fråga om de praktiska realskolornas organisation synes därför utredningens förslag endast böra få formen av rekommendationer.

De organisationsproblem, som möter i fråga om folkskolans inbyggda realskollinjer, är i huvudsak av samma slag som den allmänna och den praktiska realskolans. Femåriga inbyggda linjer bör icke upprättas, och förutsättningen för att realskollinjer över huvud taget skall få inbyggas i ett skoldistrikts folkskola måste alltså vara, att undervisning i engelska där kan anordnas i femte och sjätte klasserna. Normaltypen för en inbyggd linje bör vara den treåriga, vare sig linjen skall förbereda för allmän eller praktisk realexamen. Det bör dock undersökas, huruvida det kan vara lämpligt att i särskilda fall övergångsvis anordna fyraårig lärogång med tanke på lärjungar, som icke inhämtat de vanliga förkunskaper i engelska. Uteslutet är icke heller, att en fyraårig organisation av de inbyggda praktiska realskollinjerna med avgångsetapp efter tredje året i anslutning till skolkommis-

sionens förslag rörande praktiska linjerna i enhetsskolan (SOU 1948:27, s. 205; prop. 70/1950, s. 322—323) skall kunna med fördel tillämpas vid inbyggandet av praktiska linjer i folkskolan.

Beträffande den högre folkskolan blir det slutligen utredningens uppgift att undersöka, huruvida skolformen över huvud taget äger tillräckligt existensberättigande under nu rådande förhållanden.

En utredning angående realskolestadiets skolformer kan icke gå förbi de olikheter i ekonomiskt hänseende, som förefinns dem emellan och som icke torde vara betydelselösa vid de kommunala avgörandena i organisationsfrågorna. Lärjungarna i de allmänna läroverken erlägger normalt terminsavgifter, i regel omkring 50 kronor för fullt betalande. De högre kommunala skolorna är principiellt avgiftsfria men undantag från denna regel kan medgivnas genom bestämmelse i skolans reglemente och torde ej sällan ha förekommit. I de inbyggda linjerna, som utgör del av folkskolan eller dess högre avdelning, är undervisningen helt avgiftsfri. Lärarlönerna utgår vid de allmänna läroverken helt av statsmedel, vid de högre kommunala skolorna och de inbyggda realskollinjerna däremot till 78 procent. Skollokaler måste i fråga om läroverken och de högre kommunala skolorna tillhandahållas av kommunen utan statsbidrag, medan för de inbyggda linjernas behov disponeras folkskolelokaler, för vilka statsbidrag utgår. Statsbidragssystemet för andra skoländamål är starkast utbyggt i fråga om de inbyggda linjerna.

De sakkunniga bör undersöka, huruvida dessa olikheter i skolformernas ekonomiska ställning kan anses stå i överensstämmelse med deras uppgifter och ändamål i det nuvarande skolsystemet. Jag vill erinra om att enligt 1950 års riksdagsbeslut i skolfrågan terminsavgiftssystemet vid de allmänna läroverken och därmed jämförliga högre kommunala läroanstalter skall snarast möjligt avvecklas i ordning som framtiden bestämmes. Med hänsyn härtill bör de med ett framtida avskaffande av terminsavgifterna sammanhängande frågor — däribland även den kostnadsökning för staten, som en dylik reform kan medföra — under utredningens gång genomdiskuteras och förslag framställas, i första hand beträffande de skolformer eller klasser, som är parallella med den blivande enhetsskolan. Även inskrivningsavgifterna synes böra helt avskaffas.

Åtskilliga frågor rörande statens understöd till skolväsendet är för närvarande föremål för utredning genom särskilda sakkunniga. Den allmänna statsbidragsutredningen skall sålunda enligt sina direktiv (berättelsen 1954 s. 78) undersöka möjligheten att i viss utsträckning avlösa nu utgående speciella statsbidrag med ett allmänt sådant. Även om statsbidragen till lärarlönerna inom folkundervisningen och de särskilda bidragen till försöksverksamhet med enhetsskolan därvid undantagits, kan denna utredning komma att ge statsbidragsfrågorna för här berörda skolformer ett väsentligt ändrat utseende. Vid de kommunala avgörandena torde särskilt byggnadsbidragen ofta tillmätas stor vikt. En omprövning av bestämmelserna rörande de bidrag, som för detta ändamål utgår inom folkskoleväsendet, har enligt bemyndigande den 7 mars 1952 uppdragits åt särskilda sakkunniga inom ecklesiastikdepartementet (berättelsen 1953 s. 144).

Det är under sådana omständigheter mycket vanskligt att redan nu ge bestämda direktiv för de överväganden i statsbidragsfrågorna, som bör ske vid den av mig nu förordade utredningen. Utredningsmännen bör givetvis hålla sig underrättade om arbetets gång inom de redan tillsatta beredningarna. När deras egen utredning nått så långt, att frågeställningarna kan preciseras, torde de efter nödigt samråd med övriga på området verksamma utredningar böra till departementschefen inkomma med förslag rörande arbetets fortsatta bedrivande i denna del. Så vitt nu kan bedömas, torde uppgiften att utarbeta rekommendationer i fråga om skolorganisationen på realskolestadiet icke kunna i sin helhet lösas, förrän förslag föreligger beträffande statsbidragssystemets utformning.

Det torde få ankomma på utredningen att granska och närmare redovisa den ändrade

fördelning mellan stat och kommun av det allmännas kostnader för skolväsendet, som kan föränlidas av utredningens förslag.

Jag vill slutligen erinra om att riksdagen vid olika tillfällen gjort uttalanden angående övergångstidens skolformer, som måste beaktas vid utredningen. Frågan om de högre skolornas utveckling utanför försöksdistrikten behandlades sålunda i en proposition till 1951 års riksdag (nr 136). Riksdagen godkände de riktlinjer i angivna hänseende som framlades i propositionen.

Med anledning av en till 1952 års riksdag avgiven redogörelse rörande utvecklingen av undervisningen på realskolestadiet (prop. 149) utanför försöksdistrikten gjorde statsutskottet ett uttalande rörande inbyggandet av realskollinjer i folkskolan. Utskottet hade observerat, att i en mängd fall intresset i huvudsak inriktats på att inom folkskolans ram söka inarbeta den nuvarande realskolan. Skulle detta mera allmänt bli fallet, syntes det utskottet, som om försöksverksamheten skulle bli föremål för en alltför ensidig utveckling. Utskottet förutsatte därför att, även om försöksverksamhet av detta slag i viss utsträckning kunde godtagas, strävandena mera direkt borde riktas på att få försöksverksamheten knuten till den nioåriga enhetsskolan med den särskilda målsättning, som därmed måste anses given.

I anslutning till en liknande redogörelse till innevarande års riksdag (prop. 137) berörde jag frågan om de inbyggda linjernas plats i skolorganisationen, och vad jag vid detta tillfälle anförde lämnade riksdagen utan erinran.

Vid skilda tillfällen har riksdagen också uttalat sig om de äldre skoltypernas ställning i försöksdistrikt med nioårig enhetsskola (statsutsk. utl. 167/1951, s. 28, 139/1953, s. 26—27, jfr prop. 137/1954). Då den blivande utredningen närmast skall avse skolorganisationen utanför försöksdistrikten, saknar jag emellertid anledning ingå på vad som sålunda förekommit. Samordningen mellan enhetsskolan och skolformer av äldre typ i försöksdistrikt, där sådana finnes, har redan visat sig rymma mycket komplicerade specialproblem, som måste lösas från fall till fall.

Den utredning rörande de högre skolorna, som jag anser nu böra komma till stånd, har självfallet icke till uppgift att uppdraga riktlinjer för skolväsendets utveckling på lång sikt. Vad som nu kan göras, är att under en övergångstid med livlig försöksverksamhet skapa bättre förutsättningar för skolfrågornas rationella lösning utan att genom långtgående organisatoriska ingrepp föregripa försöksverksamhetens resultat. En viss varsamhet vid uppdragets fullgörande är således av nöden, så att icke de i och för sig berättigade strävandena att öka skolorganisationens översiktlighet blir till hinder för en allsidig prövning av framtidens skolproblem på grundval av 1950-talets praktiska erfarenheter.»

Utredningsarbetet

På framställningar av realskoleutredningen har departementschefen tillkallat följande personer att såsom experter biträda utredningen, nämligen den 22 oktober 1954 professorn vid universitetet i Lund Carl-Erik Quensel, den 19 januari 1955 adjunkten vid småskoleseminariet i Strängnäs Gunnar Herrström, den 15 april 1955 förste aktuarien hos skogsstyrelsen Hans-Georg Ingemar Lindgren, den 23 juli 1955 f. d. undervisningsrådet David Andersson, lektorn vid folkskoleseminariet för kvinnliga elever i Stockholm Carl Josua Ernlöv, folkskolinspektören i Stockholms läns södra inspektionsområde Erik Helge Haage och f. d. rektorn Erik Hernqvist samt den 16 juli 1955 rektorn vid kommunala

flickskolan i Jönköping Elisabeth Dahr och rektorn vid kommunala flickskolan i Norrköping Rangel Ekblom.

För att tagas under övervägande vid fullgörandet av uppdraget har till de sakkunniga överlämnats

den 9 juli 1954 framställning av skolöverstyrelsen den 17 maj 1954 angående vissa ändringar i normalundervisningsplanerna för kommunala flickskolor,

den 27 juli 1954 framställning av skolstyrelsen i Lunds skoldistrikt den 27 februari 1954 angående upprättande av vissa nya linjer vid Lunds folk-skolor,

den 8 september 1954 framställning av skolöverstyrelsen den 31 augusti 1954 angående utredning rörande läroverkskassornas ställning m. m. och framställning av Stockholms stadsfullmäktige den 11 december 1953 om slopande av terminsavgifterna vid de statliga realskolorna m. m.,

den 11 september 1954 framställning av skolöverstyrelsen den 9 november 1942 angående bestridande över riksstaten av de allmänna läroverkens expens-kostnader och därmed sammanhängande frågor,

den 13 september 1954 framställning av Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund den 28 juni 1952 angående avskaffande av terminsavgifterna vid de allmänna läroverken m. fl. läroanstalter och framställning av kollegiet vid högre allmänna läroverket i Växjö den 13 april 1949 om ändrade grunder för kassasystem och avgifter vid högre läroanstalter,

den 15 september 1954 framställning av rektor vid högre allmänna läroverket i Solna den 8 maj 1954 angående anordnande av treårig realskoleutbildning vid läroverket,

den 22 september 1954 framställning av skolöverstyrelsen den 25 augusti 1954 angående inrättande av praktiska realskollinjer m. m.,

den 28 september 1954 framställning av rektor vid Vasa realskola i Stockholm den 18 maj 1954 angående viss omorganisation av läroverkets tekniska linje,

den 7 oktober 1954 framställning av Geografilärarnas riksförening och Biologi-lärarnas förening den 19 oktober 1953 angående anslag till resekostnader för exkursioner,

den 12 maj 1955 framställning av Örebro skolkommitté den 16 mars 1955 angående införande av treåriga realskollinjer vid Karolinska högre allmänna läroverket och högre allmänna läroverket för flickor i Örebro,

den 10 juni 1955 framställning av skolstyrelsen i Norrköping den 8 februari 1955 angående inrättande i folkskolan av treårig examensfri praktisk realskol-linje,

den 29 juli 1955 framställning av styrelsen för samrealskolan i Kopparberg och enhetsskolekommittén i Kopparberg-Ljusnarsberg den 5 april 1955 angående inrättande av treårig praktisk realskollinje vid samrealskolan i Kopparberg,

den 11 augusti 1955 framställning av rektor vid kommunala flickskolan i Norrköping den 14 juni 1955 angående försöksverksamhet vid nämnda skola samt

den 21 november 1955 ett av skolöverstyrelsen med skrivelse av den 15 november 1955 överlämnat betänkande, »Skolan och de stora årskullarna», i vad det avser förslag om statsbidrag till lokaler för skolväsendets högstadium.

Till utredningen har inkommit skrivelser den 7 mars 1955 från Riksföreningen för lärarna i moderna språk rörande lärarkompetensen vid undervisningen i engelska m. m., den 11 juni 1955 från Läroverkslärarnas riksförbund angående realskolan under övergångstiden och den 28 september 1955 från styrelsen för Historielärarnas förenings riksorganisation rörande kursplan för historia med samhällslära i treårig realskola.

Utredningen har hållit 26 sammanträden, varav ett, omfattande fyra dagar, ägt rum i Rättvik.

Realskoleutredningen har företagit enkäter bland rektorerna vid de allmänna läroverken och motsvarande kommunala och privata skolor samt bland folk-skolinspektörerna och skolstyrelserna i städer utanför den statliga inspektionen.

Överläggningar har ägt rum med generaldirektören i skolöverstyrelsen N. G. Rosén, skolöverläkarna samt representanter för Stockholms stads skolväsen, radiotjänsts skolradioverksamhet och telestyrelsen liksom även med representanter för följande organisationer, nämligen Rektorernas riksförening, Läroverkslärarnas riksförbund, Riksföreningen för lärarna i moderna språk, Sveriges överläraerförbund, Sveriges folkskolläraryrkesförbund, Sveriges folkskolläraryrkesförbund, Svenska skolläraryrkesförbundet och Målsmännens riksförbund.

Diskussionen om realskolans längd — en återblick

Den nuvarande skolorganisationen på realskolestadiet går i sina huvuddrag tillbaka på 1927 års riksdagsbeslut.

Detta beslut föregicks som bekant av starka meningsbrytningar. 1918 års skolkommision hade föreslagit en på folkskolans sjätte klass byggd fyraårig realskola och ovanpå denna ett treårigt gymnasium. Häremot invändes, att folkskolans bärkraft var otillräcklig och att alltför många lärjungar skulle förorsakas ett års tidsförlust.

Folkskolans otillräckliga bärkraft måste leda till ett forcerat arbete i den fyraåriga realskolan, ansågs det. Erfarenheter från de kommunala mellanskolorna åberopades. Den kommunala mellanskolan måste ofta på sina fyra år inlära så gott som hela det för en sexklassig realskola föreskrivna kunskapsstoffet, skrev skolöverstyrelsens läroverksavdelning i ett utlåtande av år 1923 (SOU 1924: 24). Olikheten mellan realskolan och den kommunala mellanskolan i fråga om arbetssätt och arbetsintensitet kunde i korthet uttryckas så, att man i realskolan hade tid och tillfälle att låta lärjungarna jämnt och lugnt inhämta de olika ämnena i en omfattning, som motsvarade deras ålder och utveckling, medan man i mellanskolan måste bemöda sig att på kortast möjliga tid och med starkt anlitande av det mekaniska minnet inpräglade kursen, i den mån denna hade examensvärde. »Över realskolans arbete vilar en prägel av lugn strävan, över mellanskolans åter ett starkt mått av nervöst jäkt», sammanfattade läroverksavdelningen sina erfarenheter.

Numera har klagomålen över forceringen i den fyraåriga realskolan i stort sett tystnat. När vi tillfrågat rektorerna, huruvida de anser arbetsbördan i realskolan alltför betungande för någon större lärjungegrupp, har blott några få pekat på den fyraåriga realskolan. Grunden har förbättrats; folkskolan nu är något annat än 1920-talets folkskola.

Den andra huvudinvändningen mot en organisation med fyraårig realskola intog om möjligt en ännu mer framskjuten plats i den allmänna debatten. »De betänkligheter, som rests mot ett allmänt genomförande av den sexklassiga bottenkolan, hava liksom koncentrerat sig i en enda punkt, nämligen den befarade förlängningen av studietiden», konstaterade skolöverstyrelsen i sitt utlåtande över skolkommisionens betänkande.

Betydelsen av denna invändning har icke försvagats under de trettio år som gått, sedan detta uttalande gjorts. Åldern vid studentexamens avläggande har under 1900-talet oavbrutet stigit. Vid sekelskiftet var genomsnittsåldern för

läroverkens egna lärjungar något över 19 år, nu är den 20,0 år. Denna utveckling måste väcka betänkligheter. »Beträffande åldern vid avläggande av studentexamen torde icke finnas mer än en mening: den är för hög», vidgick 1940 års skolutredning (I s. 129).

Skolutredningens expert på skolhygien, skolöverläkaren Hjärne, och två av dess psykologiska experter, professorerna Anderberg och Katz, påyrkade en sänkning av avgångsåldern från gymnasierna. Hjärne ansåg, att gymnasiet borde sluta i 18-årsåldern, Anderberg ville flytta tillbaka studentexamen två år. »Man borde inte alltför länge binda vingarna på den skaparkraft, som vill inriktas på livets praktiska mål», skrev Katz. Och Hjärne dröjde vid den situation, som uppstått för de yngre akademikerna genom den sena studentexamen, som för de manliga studenterna följs av värnpliktens fullgörande: »För de ekonomiskt beroende måste en forcering av studietiden ske, på bekostnad av kamratliv, kamratlig samvaro, allmänmänskliga intressen. Och som resultat: en rekordsnabb examen, en duktig specialist, som icke känner människor eller förhållanden utanför sitt begränsade ämne.»

I ett land med så fasta bildningstraditioner som vårt är ett program som de tre experternas möjligen icke genomförbart. Varje sänkning av examensnivån, även en rätt obetydlig sådan, uppkallar någon grupp till motstånd. Skolutredningen framhöll i ett senare betänkande ännu en gång, att den höga åldern vid avläggande av realexamen vore särskilt oläglig för dem som därefter övergår till de allmänna gymnasierna, men kompenserade denna gång sitt medgivande genom att tillägga: »För inga torde emellertid en sänkning av utbildningsnivån vara förenad med större olägenheter än just för dessa» (IV 3 s. 66).

I direktiven för vårt arbete har departementschefen som alternativ till 1927 års organisation av realskolestadiet satt en treårig realskola anknuten till folkskolans sjätte klass. En sådan organisationsändring innebär naturligtvis inte att de tre experternas förslag genomföres, men det skulle vara ett steg i den riktning de utpekade. Invändningarna mot departementschefens förslag ger sig själva. Det skulle innebära en nivå-sänkning, menar somliga; det skulle nödgå oss att forcera lärjungarna över hövan, varnar andra.

Realskoleutredningens uppgift har nu varit att väga fördelarna av en kortare studietid och därmed följande reducerade anspråk på lärare och lokaler mot de risker, om vilka vi just erinrat. Denna uppgift har gett riktning åt våra undersökningar. Vi har inte som 1940 års skolutredning behövt fördjupa oss i jämförelser mellan den fyraåriga och den femåriga realskolan; för oss har huvuduppgiften varit att undersöka, i vad mån den treåriga realskolan håller måttet vid jämförelse med de båda andra realskoleformerna med deras välkända förtjänster och fel.

Frågan om enkel eller dubbel anknytning av realskolan till folkskolan har med stor bredd genomdiskuterats av 1940 års skolutredning i dess betänkande

om sambandet mellan folkskola och högre skola (SOU 1944:21). Vi har därför kunnat nöja oss med att genom enkäter hos skolledarna inventera de skäl för de båda anknytningarna, som allttjämt har aktualitet, och skall tämligen utförligt redovisa deras uttalanden i kap. 3.

Däremot har vi inte beträffande den treåriga realskolan kunnat falla tillbaka på lika ingående utredningar. Den har visserligen diskuterats i årtionden men under förutsättningar, som alltför mycket avviker från de nuvarande.

Vid 1892 års riksdag väckte hrr *Fridtjw Berg* och *E. Hammarlund* en motion (II:96) angående upprättande av praktiska överbyggnader för folkskolan. Den nya skolformen skulle stå öppen för såväl manlig som kvinnlig ungdom, vara baserad på det kunskapsmått, som meddelas i en väl ordnad folkskola och avslutas med en avgångsprövning vid 15—16 års ålder; den kan alltså karakteriseras som en treårig realskola. Undervisningens syfte skulle vara att bibringa allmänt medborgerlig bildning; däremot skulle den icke ha till uppgift att grundlägga lärda studier.

Folkskolan var vid denna tidpunkt i avseende på lästid och lärarutbildning ännu svagt utvecklad; det kunskapsmått som meddelades i klass 6 var ganska blygsamt. Icke ens skolformens speciella förespråkare vågade ifrågasätta, att den skulle läggas som grund för en högre skolbildning. Men motionärerna slutade sin framställning med en djärv profetia: »Måhända skall man i en framtid, då 'mellanskolan' vunnit tillbörlig utveckling, taga steget fullt ut och här, som på sina ställen i utlandet, låta *henne* bliva grundvalen för gymnasiet.»

Det dröjde emellertid 17 år, innan en realskoletyp kom till stånd, som anslöts till folkskolans sjätte klass. I propositionen till 1909 års riksdag om inrättande av kommunala mellanskolor (nr 81) föreslogs, att statsbidrag skulle kunna utgå till en överbyggnad på den egentliga folkskolan, omfattande minst tre årsklasser. Den nya skolformen — den kommunala mellanskolan — skulle i avseende på inträdesfordringarna förutsätta det kunskapsmått, som inhämtas i högsta årskursen av en folkskola litt. A, och studiegången skulle avslutas med realskolexamen.

Departementschefen var beredd på att hans förslag skulle stämplas som bildningsfientligt. Många upplysta och för den andliga odlingen nitälskande män hade, erinrade departementschefen, mottagit förslagen om inrättande av kommunala mellanskolor med misstro och allvarliga farhågor för den högre bildningens framtida öde. De fyraåriga och ännu mer de treåriga kommunala mellanskolorna skulle enligt denna uppfattning i längden komma att verka neddragande på kunskapsfordringarna å såväl realskolans som gymnasiets stadium och förty åstadkomma en sänkning av den högre bildningen i allmänhet och den vetenskapliga bildningen i synnerhet. Gentemot denna mening hänvisade departementschefen till de erfarenheter våra grannländer gjort av en på femårig folkskolekurs grundad fyraårig realskola och till den prövning av varje skolas prestationsförmåga, som skulle försiggå, innan skolan bevil-

jades examensrätt. Helt lyckades han dock icke övertyga kritiken. I förstakammardebatten hävdade en skolman, att inrättandet av kommunala mellanskolor icke blott skulle alldeles snedvrída undervisningen i folkskolan utan också sänka undervisningsnivån i de allmänna läroverken. »Ja, jag tror rentav», fortsatte han, »att om denna på vissa håll så omhuldade tanke att göra folkskolan till bottenskola blir tillämpad, vårt folk icke längre skall med avseende å den bildning vi i våra skolor tillhandahålla ungdomen kunna hålla sig uppe såsom hittills bland de ledande kulturstaterna i Europa, och det vore väl högst beklagligt.» Och riksdagen betonade, att garantier måste givas för att mellanskolans undervisning bleve likvärdig med realskolans. Med gällande fordringar i realskolexamen kunde samma kunskapsmål icke uppnås på tre år, utan att lärjungarna utsattes för faran av att överansträngas. På grund härav ansåg riksdagen, att den blivande kommunala mellanskolan borde omfatta *fyra* årsklasser utöver den egentliga folkskolan.

Med hänsyn till folkskoleväsendets dåvarande standard var riksdagens ändring helt visst välbetänkt. Men propositionens författare, sedermera ecklesiastikministern *P. E. Lindström*, vågade sig på en prognos för frågans framtid, då han ungefär samtidigt i Reins stora handbok i pedagogik uttalade sig om det svenska skolväsendets utveckling:

Den som noggrant givit akt på reformsträvandena på skolans område kan med en viss grad av säkerhet förutsäga, huru skolororganisationen i framtiden skall gestalta sig. Medan för närvarande realskolan delvis löper parallellt med folkskolan och gymnasiet med realskolan, kommer i framtiden realskolan att byggas på folkskolan och gymnasiet på realskolan. För åldersstadiet 7—13 år kommer det då att finnas en enda skola; folkskolan kommer att bli grundvalen för hela det nationella uppfostringsväsendet. Sedan kommer efter varandra realskolan och gymnasiet, båda med treårig lärogång.

Större aktualitet fick frågan om ett treårigt realskolestadium genom 1940-talets skolutredningar. En fyramannagrupp inom 1940 års skolutredning föreslog upprättande av treåriga examenslinjer vid sidan av de fyraåriga. 1946 års skolkommision tänkte sig framtidens skola som en nioårig enhetsskola med undervisning i engelska från och med femte klassen. Kommissionen ansåg, att klassläraresystemet borde vara dominerande så långt upp i skolan som undervisningen huvudsakligen har elementär karaktär. Klassläraresystemet har, säger kommissionen, i högsta grad kunnat hävda sig t. o. m. sjätte klassen. Inför man emellertid i sjunde klassen en rad ämnen, som kräver särskild utbildning av läraren, främst det andra främmande språket och praktiska ämnen, är en och samma lärare icke längre kompetent att sköta hela undervisningen, i all synnerhet som många av de övriga ämnena här ställer högre krav på lärarens utbildning än i de tidigare klasserna. Naturligt är därför, att gränsen mellan klasslärares undervisning och speciallärares undervisning sättes vid övergången mellan sjätte och sjunde klassen, säger skolkommisionen. Realskolestadiet måste följaktligen i en nioårig skola bli treårigt.

Från regeln att klasslärarsystemet skulle tillämpas på mellanstadiet ville kommissionen göra ett undantag: det gällde ämnet engelska. Kompetensintyget för undervisning i engelska ansågs icke garantera en fullgod undervisning. Kommissionen föreslog, att lärarexamen för mellanstadiet under vissa förutsättningar skulle kunna vid universitetet kompletteras till en ettämnesexamen, som gäve klassläraren kompetens att i vederbörande ämne undervisa på högstadiet. En lärare, som valt engelska i denna ettämnesexamen, bleve därigenom kompetent att undervisa sin klass i ämnet, ev. att i detta ämne följa den upp på högstadiet. Är klassläraren icke kompetent att undervisa i engelska, skulle lärare från högstadiet överta undervisningen i detta ämne (SOU 1948: 27 s. 76).

1948 års folkskola hade hunnit långt i förhållande till folkskolan av 1892 eller 1909. Men det var dock en god bit väg kvar till den enhetsskola, av vilken det treåriga realskolestadiet skulle utgöra en del. I enhetsskolan skulle mellanstadiet överallt i skoldistriktet uppbära ett högstadium och samarbete skulle äga rum mellan lärarna. Om klasslärarens kompetens inte räckte till för ett ämne som engelska, skulle en lärare från högstadiet finnas till hands att rycka in. Dessa förutsättningar fanns inte år 1948 och finns i stor utsträckning fortfarande icke. Men man märker att frågan har avancerat. Om Fridtjuv Bergs uttalande kan karakteriseras som en profetia om en högt älskad skolas framtid och Per Elof Lindströms som ett försök till en prognos efter observerade utvecklingslinjer, så är skolkommissionens förslag ett program: målet har ryckt så mycket närmare, att man kan börja det systematiska arbetet på dess genomförande.

Skolkommissionen ansåg det emellertid värt att pröva, huruvida icke ett treårigt realskolestadium kunde genomföras oberoende av den blivande enhetsskolan. Under dess första verksamhetsår tillsattes en delegation, som skulle förbereda försök med en treårig realskola, byggd på sjätte klassen i engelskläsande folkskola och avslutad med vår vanliga realexamen. Delegationen avgav sitt utlåtande i juni 1947. Det föranledde visserligen intet initiativ från kommissionens sida men troligen endast emedan det blivit bekant, att Stockholms stad planerade rätt omfattande försök just med den avsedda realskoleformen. Liknande försök har sedan upptagits på andra håll men ännu inte hunnit så långt, att resultaten kan fullt utnyttjas. Den som nu vill bedöma möjligheten av en treårig realskola, måste därför i det väsentliga hålla sig till erfarenheterna från 1947 års försöksverksamhet i Stockholm.

Det är att förutse, att meningsbrytningarna kring den treåriga realskolan till stor del skall röra sig med samma argument som diskussionerna kring de kommunala mellanskolorna en generation tidigare. Åter blir det fråga om folkskolans bärkraft. Den har under mellantiden förbättrats, den kan numera utan allt tvivel uppbära en fyraårig realskola; men kan den också uppbära en treårig realskola, utan att antingen kunskapsmålet sjunker katastrofalt, eller

lärjungarna otillbörligt forceras? Åter blir det fråga om studietidens längd. Men här måste den nya diskussionen skilja sig från den gamla. Mot den fyra-åriga realskolan kunde med fog invändas, att den förlängde studietiden för en del av vår ungdom; den treåriga realskolan bör tvärtom för vissa lärjungegrupper kunna medföra ett års tidsvinst och därmed en tidigare övergång till produktivt arbete eller till fortsatta studier.

Skolkommissionens förslag ledde som bekant till 1950 års riksdagsbeslut om försök med en enhetsskoleorganisation och pedagogiska försök inom de äldre skolformerna. I fråga om de äldre skolformernas ställning under försökstiden yttrade särskilda utskottet vid 1950 års riksdag:

»Från olika håll ha farhågor uttalats, att övergångstiden än för den ena och än för den andra av de berörda skolformerna skulle komma att medföra en stagnation i utvecklingen, bland annat beroende på att de äldre skoltyperna komme att intaga en mindre gynnad ställning i anslagshänseende än de nya. Departementschefen berör denna fråga på tal om de praktiska mellanskolorna och yttrar därvid bland annat: 'För egen del tvekar jag icke om att varje skolform, så länge den existerar, också bör ha rätt till en utveckling, varigenom den sättes i stånd att anpassa sig efter behoven och bjuda sitt bästa åt varje årskull inträdande lärjungar.' Utskottet vill för sin del kraftigt understryka detta uttalande.»

Vi lämnar därhän, huruvida detta uttalande kan anses innebära, att större ändringar i de äldre skolformernas organisation skall vara uteslutna under försökstiden. I och för sig är det en naturlig ståndpunkt, att de väl utexperimenterade gamla skolformerna skall hållas vid makt, till dess det nya är avsynat och av statsmakterna godkänt, och att grunden för jämförelser mellan gammalt och nytt icke får i förtid undanryckas. En ny riksdag kan dock icke undandraga sig att pröva en ny situation. Behov kan framträda, som är starka nog att bryta igenom de skolpolitiska bindningarna även på det organisatoriska området. Vår uppgift har bland annat varit att undersöka vad som i en kris-situation som den nuvarande eventuellt kan vinnas genom införande av ett treårigt realskolestadium och att framlägga de förslag, vartill vår analys kan föranleda. Det för oss väsentliga är, att de skolorganisatoriska förhållandena inte får ligga som hinder i vägen, när den högre skolan möter de stora årskullarna.

Några drag av det svenska skolväsendets utveckling

Den svenska skolan har under den gångna delen av 1900-talet visat en storartad växtkraft.

Inom folkskolan har de svagare skolformerna successivt utmönstrats, skolpliktstiden och den årliga lästiden förlängts, lärarutbildningen förbättrats. På den högre skolans område har en rad nya skolformer uppstått och lärjungeomslutningen mångdubblats. Vi skall i detta kapitel försöka fånga denna utveckling i siffror och därefter diskutera de krav, som en fortsatt utveckling i samma riktning ställer på det högre skolväsendet.

1. Folkskolans utveckling

För en tidigare generation var det långt ifrån en självklar sak att en sexårig folkskola betydde sex fulla läsårs undervisning för barnen. Barnens arbetskraft togs i anspråk i hemmen, avgång från skolan i förtid var ännu vid sekelskiftet mycket vanlig, en agrarsammanslutning med goda försänkningar i riksdagen propagerade för varannandagsläsning. Även år 1911, då vändpunkten redan var passerad i striden om varannandagsläsning, undervisades 38 procent av barnantalet i halvtidsläsande skolor. På landsbygden var dessa skolformer i vissa trakter helt dominerande. Sålunda gick nämnda år i Älvsborgs län icke mindre än 84,3 procent och i Värmlands län 81,5 procent av landsbygdsbarnen i halvtidsläsande skolor.

Genom 1919 års undervisningsplan för folkskolan kom ett principavgörande till stånd. Undervisningsplanen skilde mellan folkskolans *huvudformer* (A- och B-formerna) och *undantagsformerna* (C- och D-formerna), vilka endast skulle få förekomma under speciella förutsättningar. C-formerna var halvtidsläsande. De skulle få förekomma, endast där heltidsläsning på grund av gles befolkning och långa skolvägar icke kunde anordnas. D-formerna — de mindre folkskolorna — utgjordes av skolor, där undervisningen även på folkskolestadiet sköttes av småskollärarinnor. De skulle få förekomma där skolområde hade så avskilt läge och så litet barnantal, att folkskola icke skäligen kunde uppättas för barnen.

Ännu år 1920 undervisades mer än 175 000 barn i halvtidsläsande skolor. Den senare utvecklingen av folkskolans undantagsformer framgår av tab. I i bil. 2 till detta betänkande. Halvtidsläsningen är numera i huvudsak inskränkt till en relik i västra Sverige, och den allra svagaste skolformen — den halv-

tidsläsande mindre folkskolan — är sedan åtskilliga år helt försvunnen. Jämväl den heltidsläsande mindre folkskolan är, såsom tabellen visar, stadd i utdöende. Skolformen förekommer huvudsakligen i Norrland med Västerbottens län som spridningscentrum. Dess samlade lärjungeantal understiger redan 2 000.

Undantagsformerna är således numera en betydelselös detalj i vårt skolväsende. Av större intresse är det därför att följa konkurrensen mellan huvudformerna. Även på detta område kan man konstatera en pågående förskjutning mot de bättre skolformerna. Tab. II i bilagan redogör för denna utveckling i absoluta och relativa tal.

På landsbygden har A-skolorna nu ryckt fram till främsta platsen och mottar nära hälften av barnantalet, medan B 3-formen, där folk- och småskolestadierna undervisas av samma lärare, börjar höra till undantagen. I städerna har sedan länge A-formen varit helt dominerande, och ett komplement av specialklasser av olika slag är under uppbyggnad. För riket i dess helhet omfattar de för undervisningen gynnsammaste organisationsformerna — A- och B 1-formerna samt hjälp- och specialklasserna — numera icke mindre än 95,7 procent av lärjungenumerären.

Den följande tabellen i bilagan belyser folkskolans utveckling mot ett större antal årsklasser. Tabellen börjar vårterminen 1946, då den sjuåriga folkskolan på landsbygden just gått förbi den sexåriga, och visar hur den sexåriga skolan sedan helt har ersatts med längre skolformer. För närvarande omsluter den sjuåriga skoltypen omkring 70 procent av barnantalet. Den har dock redan kulminerat: skoldistriktet övergår alltmer till åtta- och nioåriga skolformer.

Parallellt med ökningen av skolpliktstidens längd har gått en förlängning av den årliga lästiden. Läsåret vid de fasta skolorna kunde ännu i slutet av trettioalet omfatta $34\frac{4}{7}$, $36\frac{4}{7}$ eller 39 läsveckor alltefter skoldistriktets bestämmande, och de tre läsårstyperna var ungefär lika vanliga. Nu är läsåret om 39 veckor genomfört överallt. Och de flyttande skolornas tid är längesedan förbi.

Minst lika viktigt som de yttre organisationsändringarna är lärarutbildningens förbättring. Den nya uppfattning av folkskolans uppgift, som tog sig uttryck i 1914 års stadga för folkskoleseminarierna, har småningom genomsvrat lärarkåren. Seminarierna har fått helt andra personal- och materialresurser än förr; det är sörjt för att folkskollärarytbildningen skall ha stödet av en även vetenskapligt välkvalificerad lektorskår.

Nya tim- och kursplaner för sjuårig folkskola har fastställts av Kungl. Maj:t den 4 juni 1954 och skall tillämpas från och med innevarande läsår, dock med rätt för skolstyrelserna att företa vissa jämkningar i kursplanerna under en övergångstid av tre år. I vilken utsträckning den nya undervisningsplanen detta år genomförts är ännu icke bekant.

Timplanerna upptar för klasserna 5—7 alternativ med och utan engelska. Skolstyrelsen kan besluta, att undervisning i engelska ej skall meddelas inom skoldistriktet eller inom viss läraravdelning. Engelskan behöver vidare icke nödvändigtvis införas successivt med början i klass 5 utan kan uppföras på schemat samtidigt i alla tre klasserna. Det kan slutligen förekomma, att ett skoldistrikt, där undervisning tidigare meddelats med början i klass 7, dröjer någon tid med att genomföra undervisning i engelska i lägre klasser.

Inom enhetsskolan åter är engelska obligatoriskt ämne i klasserna 5—7. Skolöverstyrelsen har den 27 april och den 18 juni 1955 fastställt timplaner och huvudmoment för enhetsskolan. Dessa föreligger numera i tryck.

I nedanstående tabell återges timplanerna för engelska i folkskolans klasser 5—7 och för däremot svarande klasser vid de högre skolorna.

Tabell 1. Timplan för undervisningen i engelska i folkskolans klasser 5—7 och motsvarande klasser av vissa andra skolformer.

Klass	Folkskolan			Enhets- skolans A-form	Real- skolan	Prakt. real- skolan	Flick- skolan
	A-formen	B 1, B 2	B 3				
5, 1 ⁵ , 1 ⁷	4	4+1	3,5+1,5	4	6	—	5
6, 2 ⁵ , 2 ⁷	6	4+1	3+2	6	5	—	4
7, 1 ⁴ , 1 ⁹	4	4+1	3,5+1,5	3,5	7	7	7

För folkskolans B-former upptager timplanen dels omedelbar undervisning, dels tysta övningar. Sålunda är för klass 5 av B 1- och B 2-formerna 4 veckotimmar anslagna till omedelbar undervisning av läraren och 1 veckotimme till tysta övningar.

Utrymme för undervisningen i engelska har i folkskolan beretts dels genom ökning av totala antalet undervisningstimmar, dels genom minskning av timtalen i andra ämnen. För A-formen upptager timplanerna sammanlagt för femte och sjätte klasserna i avdelning

	med engelska	utan engelska
modersmålet	15 veckotimmar	19 veckotimmar
naturkunskap	4 »	5 »
teckning	3 »	4 »
engelska	10 »	—

Undervisningen meddelas dels i form av *direkt undervisning* genom behörig lärare, dels i form av *kombinerad korrespondens- och radioundervisning*.

Behörighet att undervisa i främmande språk (engelska och tyska) i folkskolan tillkommer enligt kk 149/1947:

- a) examinerad folkskollärare, som avlagt godkänd tentamen i det främmande språket för akademisk examen,
- b) den, som erhållit ett enligt kungörelsens bestämmelser av rektor vid högre allmänt läroverk eller folkskoleseminarium efter särskild prövning utfärdat intyg, att han befunnits äga kompetens att undervisa i det främmande språket i folkskolan (kompetensintyg), dock att dylikt intyg för elev vid folkskoleseminarium medför behörighet först efter det han avlagt folkskollärarexamen,
- c) den, som av skolöverstyrelsen erhållit sådan behörighet.

Berättigad att undergå prövning för erhållande av kompetensintyg är dels examinerad folkskollärare, dels elev vid folkskoleseminarium, dels ock den, som på grund av särskilda skäl av skolöverstyrelsen erhållit tillstånd därtill.

Efter hand har ett betydande antal folkskollärare förskaffat sig behörighet att undervisa i främmande språk, vanligen engelska, i folkskolan. Enligt uppgifter från skolöverstyrelsen hade under tiden 1/7 1947—30/6 1953 icke mindre än 5 018 lärare förvärvat kompetensintyg i engelska och 41 i tyska. Enligt av realskoleutredningen från folkskolinspektörerna och skolstyrelserna införskaffade uppgifter fanns i fjol ute i skoldistriktet 6 721 lärare med behörighet att undervisa i engelska enligt den citerade kungörelsen.

Vid skolor, där direkt undervisning genom läraren av det ena eller andra skälet icke kan anordnas, kan i stället den kombinerade korrespondens- och radioundervisningen ifrågakomma. Antalet deltagande lärjungar skall dock vid läsårets början vara minst tre i varje årskurs, och en av folkskolinspektören godkänd handledare måste finnas vid skolan. Radiotjänst utser de läraravdelningar, som skall delta i undervisningen. För läsåret 1954/55 beräknades verksamheten komma att omfatta i runt tal 400 avdelningar av klass 5, 300 avdelningar av klass 6 och 150 avdelningar av klass 7 (Aktuellt 1954 s. 121). För läsåret 1956/57 har i skolöverstyrelsens anslagsäskanden beräknats respektive 800, 600 och 100 deltagande avdelningar.

Undervisningen skall i detta fall i regel omfatta 36 veckor med fem undervisningstimmar i veckan för klasserna 5 och 6. Av dessa utgöres två av radiolektioner med kompletterande omedelbar undervisning av handledaren. Vanligen är de deltagande läraravdelningarna flerklassiga, och de återstående tre veckotimmarna fördelas då på en à två timmar omedelbar undervisning av handledaren och en à två timmar tysta övningar.

Skolöverstyrelsen har förra året meddelat folkskolinspektörerna vissa synpunkter på valet av handledare (Aktuellt 1954 s. 377). Handledare bör

- a) uppvisa vitsord enligt ettdera av nedanstående fem alternativ:
 1. minst betyget Godkänd i engelska i studentexamen eller motsvarande prövning;
 2. minst betyget Godkänd i engelska i folkskollärarexamen enligt 1937 års stadga;
 3. minst betyget Godkänd i engelska i folkskollärarexamen enligt 1914 års stadga;
 4. minst betyget Icke utan beröm godkänd i engelska i realexamen, praktisk realexamen, avgångsbetyg från kommunal flickskola eller motsvarande prövning;
 5. på av folkskolinspektören godkänt sätt ådagalagda motsvarande kunskaper;

- b) i de tre sista fallen ha inhämtat ett tilläggsensum av omkring 200 sidor engelsk litteratur, redovisat på av folkskolinspektören godkänt sätt, samt
- c) äga pedagogisk skicklighet samt förmåga att effektivt utnyttja skolradion såsom hjälpmedel i undervisningen.

Inspektionsberättelser rörande radioundervisningen publicerades för några år sedan i *Aktuellt* (1949 s. 149—152). I samma nummer av *Aktuellt* meddelades vissa anvisningar om behandlingen av folkskolans radioelever efter övergången till högre skolor.

Folkskolinspektörerna har på vår begäran lämnat uppgifter om organisationen av undervisningen i engelska i folkskolan höstterminen 1954. Tab. 2 är en sammanfattning av dessa uppgifter. Det bör kanske anmärkas, att hjälpklasser och vissa andra specialklasser i regel icke torde vara medtagna i primäruppgifterna.

Tabell 2. Undervisningen i engelska i klasserna 5 och 6 höstterminen 1954.

Undervisningens organisation	Antal läraravdelningar i						Summa
	enhetsskola			annan folkskola			
	A-formen		B-formerna kl. 5—6	A-formen		B-formerna kl. 5—6	
	kl. 5	kl. 6		kl. 5	kl. 6		
Lärare med akad. betyg	21	17	3	48	36	8	133
Lärare med komp.-intyg	206	137	74	1 594	1 283	866	4 160
Komb. korrespondens- och radiometod	13	9	63	67	62	657	871
Undervisning ej anordnad	5	7	1	472	530	2 053	3 068
Summa	245	170	141	2 181	1 911	3 584	8 232

I vissa skoldistrikt var undervisning i engelska anordnad i klass 6 men inte i klass 5. I andra distrikt hade undervisning i ämnet från och med klass 5 beslutats att genomföras successivt från och med läsåret 1954/55; ämnet kommer då upp på schemat för klass 6 först läsåret 1955/56. Av tabellens högra sida framgår, att den senare tendensen överväger: antalet engelskläsende avdelningar är större i klass 5 än i klass 6.

Av tabellen framgår vidare, att läraravdelningar utan undervisning i engelska endast undantagsvis förekommer i enhetsskoledistrikt (extraklasser och andra svagklasser).

Undervisningen i engelska i klasserna 5 och 6 tar som synes icke i anspråk på långt när alla de lärare, som äger behörighet att undervisa i engelska. En del av de återstående meddelar undervisning i ämnet i sjunde och högre klasser, andra torde tjänstgöra som klasslärare i klasserna 3 och 4 eller i högre klasser, där undervisning i engelska icke förekommer.

Förhållandena utanför enhetsskoledistriktet belyses ytterligare i nästa tabell, som redogör för den procentuella fördelningen av läraravdelningarna, alltefter-
som de får undervisning av behörig lärare, undervisning enligt radiometod eller
alls ingen undervisning.

*Tabell 3. Läraravdelningar med och utan engelska höstterminen 1954;
relativa tal.*

Skolform och klass	Behörig lärare %	Radio- undervisning %	Ingen undervisning %
A klass 5	75	3	22
A klass 6	69	3	28
B klass 5—6	25	18	57
Samtliga	50	10	40

I runt tal fick sistlidna läsår 50 procent av läraravdelningarna på stadiet undervisning genom därtill behörig lärare och 10 procent enligt kombinerad korrespondens- och radiometod, medan 40 procent icke erhöll någon undervisning i ämnet. Relativt långt har undervisningen hunnit i A-skolorna, där numera på sin höjd en fjärdedel av läraravdelningarna i klasserna 5 och 6 står utanför. I B-skolorna torde det däremot alltjämt vara vanligare, att undervisning i engelska saknas än att den finns.

Förekomsten av undervisning i engelska i de särskilda inspektionsområdena framgår av översiktskartan på nästa sida.

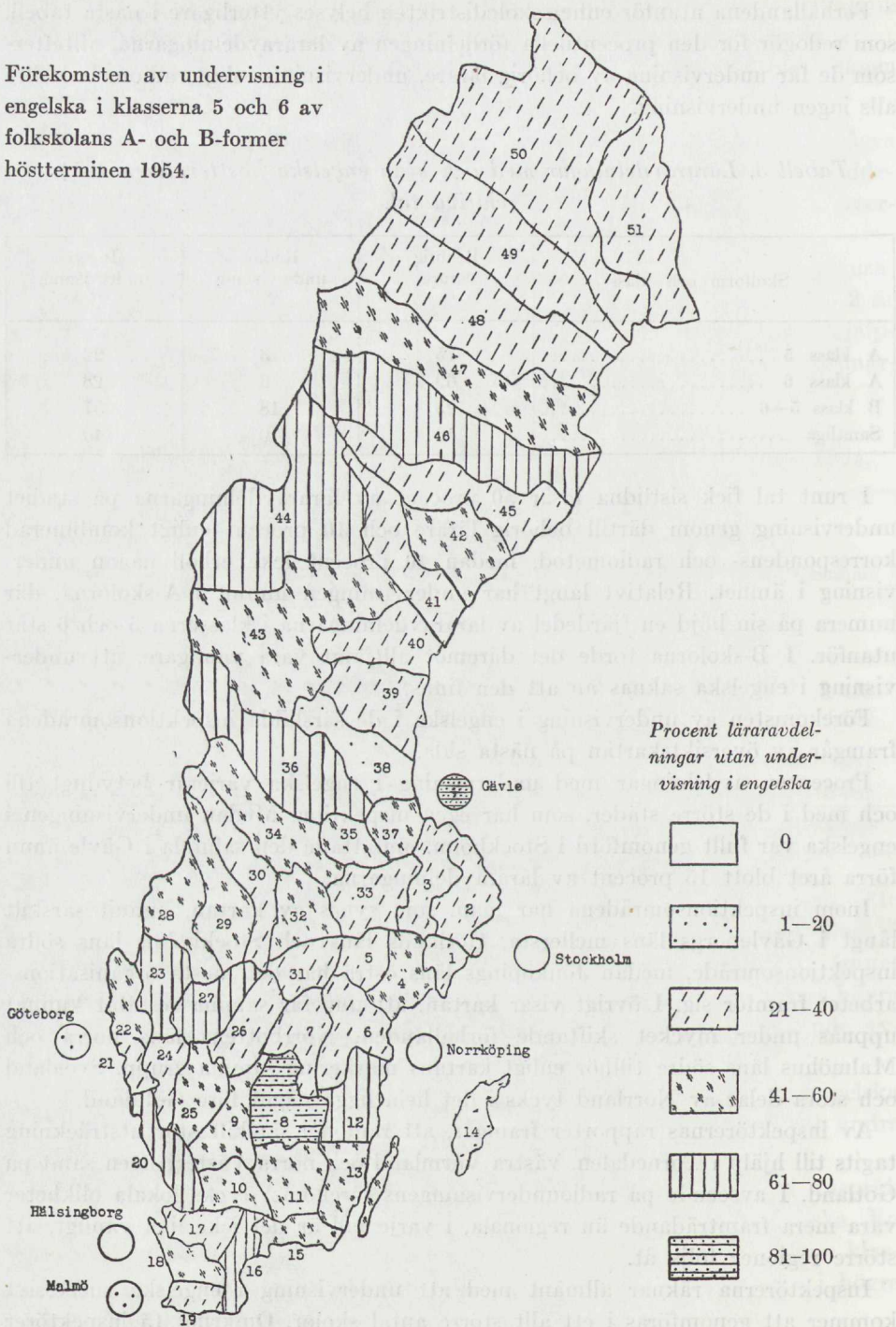
Procenten avdelningar med undervisning i engelska varierar betydligt till och med i de större städer, som har egen inspektion. Medan undervisningen i engelska var fullt genomförd i Stockholm, omfattade den sålunda i Gävle ännu förra året blott 15 procent av läraravdelningarna.

Inom inspektionsområdena har man, som synes av kartan, hunnit särskilt långt i Gävleborgs läns mellersta, Gotlands läns och Stockholms läns södra inspektionsområde, medan Jönköpings läns östra har det mesta organisationsarbetet framför sig. I övrigt visar kartan, att ungefär samma resultat kunnat uppnås under mycket skiftande förhållanden. Norrbottens läns norra och Malmöhus läns södra tillhör enligt kartans markering samma grupp. Svealand och stora delar av Norrland tycks i det hela ligga något före Götaland.

Av inspektörernas rapporter framgår, att radion i särskilt stor utsträckning tagits till hjälp i Tornedalen, västra Värmland och norra Västerbotten samt på Gotland. I avseende på radioundervisningens förekomst tycks lokala olikheter vara mera framträdande än regionala, i varje fall är det icke lika vanligt, att större regioner följs åt.

Inspektörerna räknar allmänt med att undervisning i engelska successivt kommer att genomföras i ett allt större antal skolor. Omkring 15 inspektörer

Förekomsten av undervisning i engelska i klasserna 5 och 6 av folkskolans A- och B-former höstterminen 1954.

hoppas, att undervisningen under de närmaste åren skall kunna genomföras överallt inom inspektionsområdet. Mest pessimistisk är inspektören i ett av västerbottensdistrikten, som kort konstaterar, att inga större ändringar torde komma att ske.

Såsom framgår av tab. 2 har vi försökt få in uppgifter om i vad mån lärare med akademiskt betyg i ämnet anlitas för undervisningen i engelska på folkskolans mellanstadium. De olika lärarkategoriernas användning enligt folkskolinspektörernas uppgifter uttrycks i nästa tabell i relativa tal.

*Tabell 4. Lärarkategorier vid folkskolans undervisning i engelska
höstterminen 1954.*

Lärare	Proc. läraravdelningar i klass 5 och 6 av	
	enhetsskola	annan folkskola
Lärare med akademiskt betyg	7	2
Lärare med kompetensintyg ..	78	81
Handledare vid radioundervisning	15	17
Summa	100	100

En viss olikhet mellan enhetsskoleldistriktet och andra skoldistrikt framträder i tabellen, i det att enhetsskoleldistriktet har tillgång till lärare med akademiskt betyg i något större utsträckning. Undervisningen genom lärare med kompetensintyg dominerar dock på detta stadium helt även i dessa distrikt. Möjligen är de uppgifter vi fått in om antalet lärare med akademisk utbildning något för låga. En av skolöverstyrelsens försöksavdelning publicerad tabell (Aktuellt 1955 s. 10), som dock icke avser samma läsår, uppger 8 procent lärare med akademiskt betyg i engelska på enhetsskolans mellanstadium. Icke heller denna siffra tyder på att skolkommisionens förslag om ämneslärarundervisning i engelska på detta stadium hittills kunnat i nämnvärd utsträckning realiseras.

I fråga om utbildningsförhållandena inom den grupp lärare, som fungerar som handledare vid radioundervisningen, kan vi nöja oss med att hänvisa till skolöverstyrelsens nyss omnämnda tabell.

I de med folkskolan närmast parallella klasserna vid högre skolor dominerar åter den akademiskt utbildade språklärartypen. För att få jämförelsematerial har vi vänt oss till rektorerna vid dessa skolor med förfrågan om det antal veckotimmar engelska i klasserna 1⁵, 2⁵, 1⁴ och motsvarande, som de två senaste åren bestritts av lärare med den ena eller andra utbildningen i ämnet. Frågan har i viss utsträckning missuppfattats. I några fall, där uppenbart felaktiga

Tabell 5. Undervisningen i engelska i vissa klasser vid högre skolor i fördelning efter lärarnas utbildning i ämnet.

Skolform och läsår	Totala antalet veckotimmar	Procent veckotimmar bestridda av lärare med				
		akad. betyg	betyg fr. h. lärarinnesemin.	komp. intyg för folksk.	utländsk examen	annan komp.
I. Andra lärare än timplärare:						
H. allm. o. ensk. läroverk						
läsåret 53/54	3 760	93	5	2	0	0
» 54/55	3 702	94	4	2	—	0
Statl. o. ensk. realskolor						
läsåret 53/54	2 672	86	7	4	0	3
» 54/55	2 748	88	5	4	1	2
Kommunala realskolor						
läsåret 53/54	500	80	6	3	5	6
» 54/55	525	89	2	6	1	2
Komm. o. ensk. h. flickskolor						
läsåret 53/54	1 216	48	49	1	—	2
» 54/55	1 187	56	41	2	—	1
Prakt. realskolor						
läsåret 53/54	574	78	12	5	—	5
» 54/55	592	84	10	3	—	3
II. Timplärare:						
Samtliga skoltyper						
läsåret 53/54	703	72	2	6	2	18
» 54/55	493	78	1	4	7	10
Totalt läsåret 53/54						
» » 54/55	9 425	82	11	3	1	3
» » 54/55	9 247	85	9	3	1	2

uppgifter icke kunnat korrigeras med de medel, som varit tillhands vid bearbetningen, har därför uppgifterna från en skola måst uteslutas. Den därav följande ofullständigheten gäller egentligen 1954 års siffror. Det är dock icke sannolikt, att kvarstående onöjaktigheter nämnvärt påverkat den bild ovanstående tabell ger av undervisningens fördelning på olika lärarkategorier.

I tabellen skiljes mellan undervisning som bestrids av timplärare och av andra lärare. Timplärargruppen utgöres av lärare med partiell tjänstgöring eller med lägre kompetens; heltidstjänstgörande lärares övertimmar har alltså icke räknats som timplärartjänstgöring.

Lärare i engelska med akademisk utbildning är numera i majoritet på lågstadiet i alla de högre skolformer, som medtagits i tabellen. I de kommunala flickskolorna bildar dock de från högre lärarinneseminarium utexaminerade en nästan jämstark grupp. Då de högre lärarinneseminarieerna numera nedlagts, är gruppen för närvarande i tämligen raskt avtagande. Särskilt tydligt fram-

träder detta i siffrorna för de kommunala flickskolorna, där gruppens andel i undervisningen på ett år nedgått från 49 till 41 procent. Gruppen akademiskt utbildade språklärare tycks däremot vara i tillväxt vid alla de högre skolformerna. Vid de högre allmänna läroverken ombesörjde akademiskt utbildade lärare förra läsåret ej mindre än 94 procent av den grundläggande undervisningen i engelska.

Övriga grupper — folkskollärare med kompetensintyg, lärare med utländsk examen och lärare med annan kompetens — sköter för närvarande endast 6 à 7 procent av här ifrågasatt undervisning. Vi hade begärt uppgifter om ännu en lärargrupp, nämligen sådana som hade vitsord i engelska från handelshögskola. Antalet befanns emellertid så pass obetydligt, att gruppen i tabellen kunnat sammanföras med lärare med »annan kompetens».

Vi har sökt ge en översikt av organisationsarbetets ställning just nu inom folkskolan i de delar, som är av betydelse för vår utredning. Den bild, vi kommit till, visar ett avsnitt av ett raskt föränderligt arbetsfält. Övergången till bättre skolformer har gått snabbt i skolskjutsarnas tidevarv. Lärarutbildningen har förbättrats. Organisationen av undervisningen i engelska är visserligen blott halvfärdig men utvecklas snabbt. Klyftan mellan folkskolan och parallella klasser inom realskolan är inte på långt när så stor som förr. I avseende på språkundervisningen kan man dock i statistiken utläsa en karaktärsskillnad. Undervisningen i engelska skötes i folkskolan alldeles övervägande av klasslärare med kompetensintyg, däribland ett icke obetydligt antal lärare, som vunnit behörighet efter äldre, icke fullt tillfredsställande normer. I de högre skolorna undervisar däremot alldeles övervägande ämneslärare med akademisk utbildning. Och folkskolan är, som den alltid har varit, en skola för alla, begåvade och obegåvade, medan realskolan som förr är en urvalsskola.

2. Det högre skolväsendets utveckling

Termen »de högre skolorna» tages i det följande i vidsträckt mening. Vi räknar dit i stort sett de skolor, som begagnar lärare med akademisk utbildning, enbart eller tillsammans med andra lärargrupper.

En stor del av de högre skolorna mottar nybörjare direkt från folkskolan och kan betecknas som realskolestadiets speciella skolor. För den femåriga realskolan och den sjuåriga flickskolan sker övergången normalt från klass 4, och nybörjarna befinner sig då i 11-årsåldern. För andra skolformer sker övergången normalt efter sjätte klassen; nybörjarna befinner sig i 13-årsåldern. Hit hör de allmänna läroverkens fyraåriga realskolor och närmast motsvarande kommunala skolor — kommunala realskolor, praktiska realskolor och högre folkskolor — vidare den sexåriga flickskolan och de treåriga, i folkskolan inbyggda realskollinjerna samt enhetsskolans likaledes treåriga högstadium. Vi

betecknar stundom den förra gruppen som skolor med »lägre anknytning» och den senare gruppen som skolor med »högre anknytning».

Övergången från folkskolan till den högre skolan sker emellertid icke alltid efter tidtabell. Det är inte ovanligt, att lärjungar övergår till klass 1⁵ från folkskolans femte klass eller till klass 1⁴ från dess sjunde klass. Beträffande flertalet av de högre skolorna finns statistik över förstaklassisternas ålder höstterminen 1954. För de praktiska realskolorna och de högre folkskolorna är dock statistiken från år 1949, och för de inbyggda linjerna och enhetsskolans högstadium saknas ännu åldersstatistik. Tab. 6 visar åldersfördelningen i första klassen enligt den tillgängliga statistiken.

Tabell 6. Åldersfördelningen i realskolornas nybörjarklasser.

Klass	Procent lärjungar, som under kalenderåret fyller									
	9 år	10 år	11 år	12 år	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år	>17 år
1 ⁵ och motsvarande	0,0	5,8	70,6	22,0	1,4	0,1	—	—	—	—
1 ⁴ och motsvarande	—	—	0,1	7,8	75,0	15,5	1,3	0,1	0,1	0,1

Genomsnittsåldern för lärjungarna är enligt tabellen i klasser med den lägre anknytningen 11,2 år och i klasser med den högre anknytningen 13,1 år. Överårigheten vid inträdet torde vara något mindre, eftersom vid uppgörandet av statistiken eventuella kvarsittare i nybörjarklasserna icke undantagits.

Båda de här berörda skolgrupperna använder ämneslärarsystem, varvid lärarna kan vara akademiskt utbildade, utexaminerade från högre lärarinneseminarium eller folkskollärare i 23 lönegraden.

En annan naturlig grupp av skolor är avsedd för mognare ungdom och fordrar för intagning kunskaper, som normalt inhämtas i realskolan. Hit kan räknas inte bara gymnasierna vid högre allmänna läroverk samt motsvarande kommunala och privata skolformer utan också handelsgymnasiernas tvåårskurser, de tekniska läroverken, folkskoleseminariernas fyraåriga linjer och småskoleseminarierna. Dessa skolor har i stort sett gymnasialt arbetssätt och använder i princip lärare med utbildning vid universitet, tekniska högskolor och handelshögskolor. Intagningsåldern varierar mera än i realskolan. Den är lägst i det fyraåriga gymnasiet, där den i genomsnitt ligger vid 15,7 år, högst vid småskoleseminarierna, där den är 20,7 år och uppgår för gruppen i dess helhet till 17,3 år. Åldersfördelningen i nybörjaravdelningarna vid hithörande skolformer framgår av nästa tabell. I allmänhet avser siffrorna höstterminen 1954, för seminarierna likväl höstterminen 1952.

Vid beräkningar rörande lärarbehovet bör hänsyn tagas till ytterligare några skolformer, i främsta rummet folkskoleseminariernas tvååriga linjer och handelsgymnasiernas ettårskurser, vilka är avsedda för studenter, samt folkhög-

Tabell 7. Åldersfördelningen i de gymnasiala skolformernas
nybörjarklasser.

Skoltyp	Procent lärjungar, som under kalenderåret fyller													Medeltal år
	13 år	14 år	15 år	16 år	17 år	18 år	19 år	20 år	21 år	22 år	23 år	> 23 år		
Fyraårigt allmänbildande gymnasium	0,1	5,2	39,9	37,3	13,9	2,8	0,4	0,0	0,1	0,1	—	0,1	15,7	
Treårigt allmänbildande gymnasium	—	0,0	2,9	26,2	48,4	16,6	3,3	0,8	0,4	0,2	0,2	1,0	17,0	
Handelsgymnasiernas tvåårskurs	—	—	0,5	7,2	26,4	29,3	15,8	5,1	5,5	4,0	2,3	4,0	18,7	
Tekniska läroverken	—	—	—	2,5	15,0	25,8	15,7	6,7	3,8	6,5	5,8	18,1	20,4	
Folkskoleseminarierna	—	—	—	0,4	16,0	23,3	14,9	8,4	6,1	9,2	5,7	16,0	20,4	
Småskoleseminarierna	—	—	—	—	0,9	22,9	24,9	15,6	11,3	6,0	4,7	13,6	20,7	
Samtliga	0,1	2,1	17,0	24,2	25,6	13,7	6,0	2,4	1,8	1,8	1,3	3,9	17,3	

skolorna, sjöbefälsskolorna och vissa militära skolor. Dessa skolformer utgör dock en så liten del av det hela, att de kan utelämnas vid den första orienteringen rörande de högre skolornas utvecklingstendenser.

Som bekant har lärjungetillströmningen till de högre skolorna visat starkt stigande tendens under den senaste mansåldern. Följer man utvecklingen inom en viss skolform, exempelvis genom att teckna en kurva över hela antalet lärjungar eller lärare inom skolformen, visar det sig emellertid vanligen, att förloppet varit mycket komplicerat. Detta är att vänta, icke blott emedan organisationsändringar ofta förekommer utan också emedan lärjungetillströmningen ytterst bestäms genom avgöranden, som träffas i de många tusen enskilda hemmen. Det ansågs därför länge utsiktslöst att begagna skolstatistiken i prognosyfte.

Lagbundenheter börjar emellertid komma till synes, om man sammanför alla eller åtminstone de flesta högre skolformer, som vänder sig till likåldrig ungdom, och de kan väntas framträda tydligare, om man behandlar varje årsklass för sig, varigenom tidsbundenheten i de studerade förhållandena renodlas. Helst borde man för detta ändamål ha tillgång till noggranna uppgifter om de inträdessökande vid de högre skolorna år efter år. Tyvärr finns ingen dylik statistik för längre tid. Under långa perioder har emellertid nybörjaravdelningar upprättats någorlunda i proportion till antalet godkända inträdessökande. Bortser man från den allra senaste tiden med dess skolkris, bör man därför kunna vänta sig, att den trend, som ligger bakom de stigande lärjungesiffrorna, tämligen väl skall avspeglas i nybörjarklassernas lärjunge numerär.

Uppgifter om lärjungeantalet i nybörjarklasserna åren 1931—54 bifogas detta betänkande (bil. 2, tab. IV—VI). Antalet lärjungar i klasser med anknytning till klass 4, uppgick exempelvis år 1934 till 7 308 och hade 1944 stigit till 9 530

samt 1954 till 14 929. Enbart under den senaste tioårsperioden var ökningen 57 procent. Ännu raskare har tillströmningen stigit till skolor med anknytning till klass 6. Nybörjarklasserna i dessa skolformer hade 10 872 lärjungar år 1934, 13 469 år 1944 och 25 802 år 1954. Ökningen under den senaste tioårsperioden har alltså i detta fall varit nära 92 procent. Tilloppet av nybörjare i gymnasier och därmed jämförliga skolformer företer liknande siffror: 5 628 lärjungar år 1934, 7 684 år 1944 och 13 709 år 1954. Ökningen under den senaste tioårsperioden har i detta fall varit 78 procent.

Vad dessa tal betyder framstår klarare, om man i stället för att röra sig med absoluta tal, uttrycker antalet lärjungar i procent av årskullen. De som inträder i skolor med den lägre anknytningen är, såsom vi nyss funnit, genomsnittligt 11,2 år och det ligger därför nära till hands att jämföra dem med antalet 11 år tidigare födda. De procenttal, som därvid framkommer, återges längst till höger i tab. IV i bilagan. De visar en jämn stigning från 5,7 procent år 1931 till 15,2 procent år 1951. Därefter sjunker siffrorna som en konsekvens av 1951 års riksdagsbeslut att icke vidare inrätta nya statliga realskolor.

En stor del av de lärjungar, som inte får plats i den femåriga realskolan, kan väntas ett par år senare söka inträde i skolor med högre anknytning. Denna skolgrupp kan också lättare expandera, då den till stor del består av kommunala skolor, som inte drabbas av 1951 års riksdagsbeslut. Jämför man lärjungeantalet i nybörjarklasserna vid dessa skolor med antalet 13 år tidigare födda, finner man också, såsom framgår av kolumnen längst till höger i tab. V, en jämn stegring från 7,7 procent år 1931 till 25,9 procent år 1954.

Intagningsåldern till de gymnasiala skolformerna har större spridning, men då genomsnittet ligger något över 17 år, torde man kunna jämföra antalet lärjungar i nybörjarklasserna med den 17 år tidigare födda årskullen. Man finner då en stegring från 3,6 procent år 1931 till 15,2 procent år 1954 (tab. VI).

Principiellt borde måhända de citerade talserierna hyfsas, dels genom att lärjungeantalet i vederbörande klasser minskas med kvarsittarna och dels genom att årskullen minskas med avlidna och emigranter och ökas med immigranter. Allteftersom den ena eller den andra av dessa korrekationer vidtas, erhåller man talserier, som ligger något under eller över de av oss begagnade men givetvis har samma gång i tiden som dessa. Vi har inte ansett det mödan värt att anbringa dessa korrekationer.

Däremot kan det vara praktiskt att skaffa sig ett mått på den totala övergången till realskolestadiet genom att addera procenttalen för tillströmningen vid realskolans båda anknytningspunkter. Man erhåller på så sätt talen i tab. 8 nedan. Ihågkommas måste givetvis, att antalet avvisade ej kommer till uttryck i tabellen.

Båda talserierna är som synes jämnt stigande med det enda undantaget, att »realskoleindex» sjunkit 0,3 enheter år 1954. Sänkningen sista året behöver inte förebåda en försvagning av trenden. Den direkta orsaken torde vara, att intagningen i den femåriga realskolan och den sjuåriga flickskolan förra året

Tabell 8. Lärjungenummerären i de högre skolornas nybörjarklasser
i procent av årskullen.

År	Procent av årskullen		År	Procent av årskullen	
	realskole- stadiet	gymnasial- stadiet		realskole- stadiet	gymnasial- stadiet
1931	13,4	3,6	1943	24,0	7,1
32	14,3	4,2	44	26,0	7,8
33	13,8	4,5	45	26,6	8,3
34	14,9	4,7	46	28,8	9,1
35	16,1	4,8	47	29,8	9,9
36	17,0	5,2	48	31,9	10,8
37	17,7	4,5	49	34,2	11,8
38	19,2	5,1	50	35,6	12,9
39	20,2	5,9	51	36,6	13,2
40	20,1	5,8	52	37,1	13,7
41	20,5	6,2	53	38,1	14,7
42	22,9	6,4	54	37,8	15,2

upphörde på några orter i samband med övergång till enhetsskolesystemet; dessutom har man sannolikt att räkna med en ökning av antalet avvisade till följd av lokalsvårigheter m. m.

Den utveckling, som för tiden efter år 1931 avläses i tab. 8 kan påvisas även tidigare. Insamlingen av statistiskt material blir visserligen svårare, ju längre man går tillbaka i tiden. Man tvingas också att ta hänsyn till att vissa skolformer har ändrat innehåll; sålunda torde arbetet vid småskoleseminarierna med nuvarande intagningsfordringar kunna betecknas som gymnasialt, vilket alldeles icke var fallet ett halvsekel tidigare. Med reservation för dessa vanskligheter återger vi utvecklingen under tiden från och med år 1909 i diagrammet på nästa sida. Vi har där ställt den funna procenten p av årskullen mot tiden, angiven genom årtalet. För att kurvorna skall få så översiktlig form som möjligt, har vi emellertid, i anslutning till praxis vid liknande undersökningar, ersatt procenten p med dess logaritm.

I stort sett har utvecklingen varit överraskande jämn. Endast 1920-talet med dess deflation och relativt stora arbetslöshet bildar en parentes i utvecklingen, då tillströmningen till realskolan några år stagnerade och tillströmningen till gymnasiet till och med avtog. Något klart konjunkturberoende tycks dock icke förefinnas. Ingen säker skillnad kan sålunda påvisas mellan depressionsåren i början av 1930-talet och den fulla sysselsättningens tid under det följande decenniet. Yttre omständigheter som de båda världskrigen har satt nätt och jämnt skönjbara spår i utvecklingen men inte kunnat hindra procentalen från att gå i höjden. Årskullarnas storlek har skiftat, först avtagit, sedan åter tilltagit, utan att detta gett sig till känna som en brytning i kurvornas förlopp.

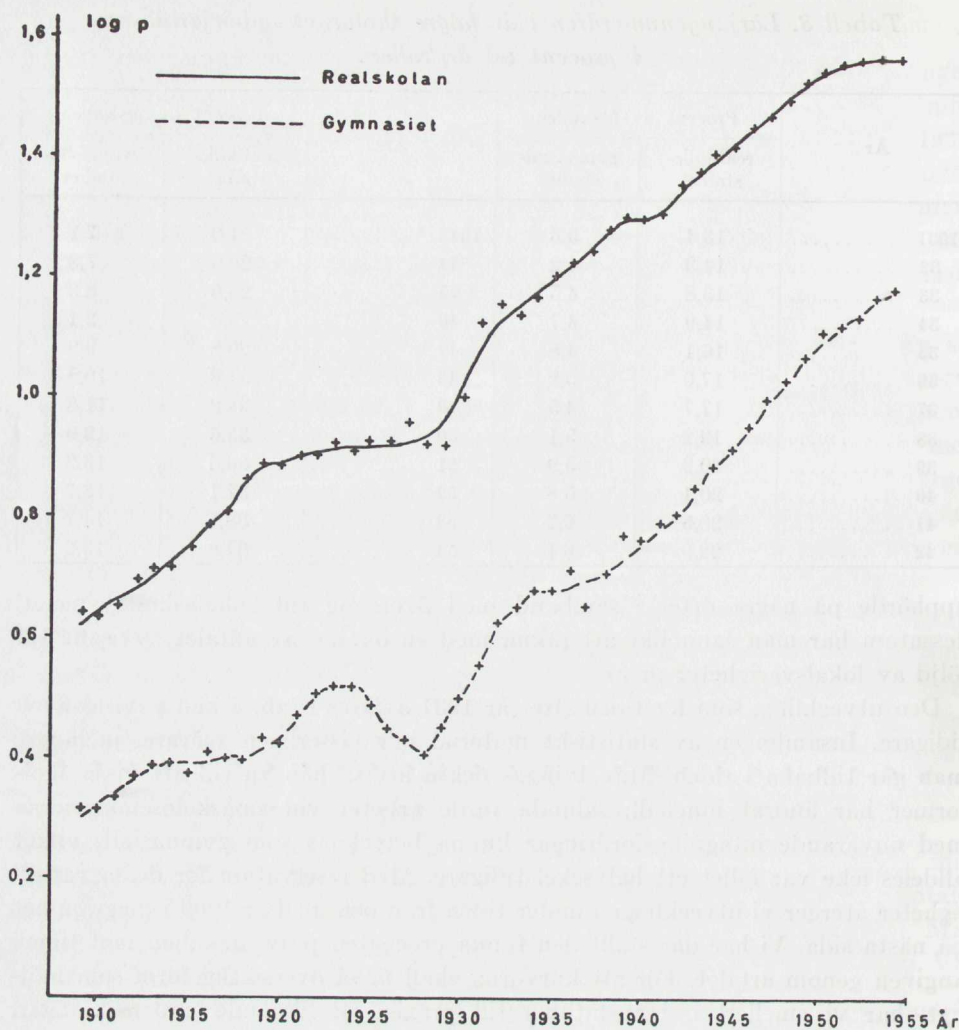

Diagram 1. Lärjungeantalet i nybörjarklasserna i procent av årskullen.

En utveckling som den i diagrammet återgivna bottnar säkerligen i djupt liggande sociala faktorer. Samhällsutvecklingen har lett till en omvärdering av den högre skolbildningens betydelse för den enskilde. Vad som för 50 år sedan betraktades som en intellektuell specialisering är nu ett ganska normalt företag för den som vill väl tillvarata sina möjligheter i vår tids komplicerade samhälle. Om detta är riktigt, kan man i diagrammet se ett uttryck för den omstämning av folkopinionen beträffande skolans betydelse, som är en av vår tids riktninggivande krafter på skolväsendets område. Så markerad och ihållande har utvecklingstendensen varit, att man långa tider skulle ha kunnat

komma till skapliga prognoser för den högre skolans kvantitativa utveckling några år framåt genom att endast dra ut kurvan i diagrammet ett stycke. Någon naturlag är det dock ingalunda fråga om; en prognosmakare, som låt oss säga år 1920 velat på detta sätt förutsäga skolutvecklingen under 1920-talet, skulle ohjälpligen ha kommit på skam.

Läsåret 1947/48 utfördes inom skolöverstyrelsen förutberäkningar av antalet klassavdelningar åren 1948—53 med hjälp av diagram av den nyss återgivna typen. Överensstämmelsen de fyra första åren måste betecknas som excellent, men därefter föll de observerade siffrorna under de beräknade. För *Läroverkens krisutredning* utfördes ett par år senare en liknande kalkyl. Kurvorna hade under 30- och 40-talen approximativt varit räta linjer, de utdrogs nu på försök rätlinigt fram till år 1956. En blick på diagrammet visar emellertid avvikelser från det rätliniga förloppet i kurvornas översta del. Särskilt har realskolekurvan från och med 1952 fallit ur spåret. Medan krisutredningen för år 1954 beräknade en tillströmning till de högre skolorna på realskolestadiet av 45,6 procent, har nybörjarklasserna nämnda år i verkligheten befunnits utgöra 37,8 procent av årskullen. Det är för det följande av vikt att finna orsakerna till denna undervariation.

Den bild av tillströmningsförhållandena, som tab. 8 ger, kan just för de sista åren behöva en retusch. Ett betydande antal formellt godkända lärjungar måste nämligen numera avvisas av utrymmesskäl. Efterfrågan på platser vid de högre skolorna är således avsevärt högre än som framgår av den meddelade statistiken. *Skolöverstyrelsen* har hösten 1954 genom sitt statistiska kontor införskaffat uppgifter om antalet avvisade sökande till nybörjarklasserna vid de allmänna läroverken, de kommunala real- och flickskolorna, de praktiska realskolorna, de högre folkskolorna och mot dessa skolformer svarande privatläroverk ävensom antalet avvisade sökande till första ringen av statliga, kommunala och privata allmänbildande gymnasier. I uppgifterna, vilkas resultat i sammandrag återges i nedanstående tabell, har såvitt möjligt hänsyn tagits även till inplacering av sökande i annan klass eller annan högre skola. Helt korrekt är materialet av naturliga skäl icke, dubbelräkning av sökande kan trots alla försiktighetsmått ha förekommit i viss utsträckning.

Tabell 9. Översikt av intagningsförhållandena vid vissa högre skolor
år 1954.

Skolform	Första- handssökande	Därav <i>icke</i> intagna		Avvisade i proc. av årskullen
		antal	procent	
Skolor med anknytning till klass 4 .	22 624	8 808	38,9	7,3
Skolor med anknytning till klass 6 .	23 988	3 654	15,2	3,8
Gymnasier	10 909	1 654	15,2	1,9

Konkurrensen om platserna är som synes störst i de skolformer, som anknyter till folkskolans klass 4, men även på högre stadier är antalet avvisade sökande avsevärt. På vissa håll torde utrymmesbristen nu ha nått sådan omfattning, att målsmännen ej sällan avstår från att anmäla barn, som uppfyller de föreskrivna betygsfordringarna men inte nått upp till den poängsumma, som behövs för att de skall kunna slå sig igenom i konkurrensen.

Tyvärr saknas statistik av motsvarande omfattning för tidigare år. Endast beträffande de allmänna läroverkens realskolor föreligger vissa icke närmare kontrollerade uppgifter. De visar, såsom man skulle vänta, en fortgående stegring av antalet avvisade, både absolut och relativt, men det är icke möjligt att direkt ansluta dessa tidigare uppgifter till de senast införskaffade.

De anmälda men avvisade sökandena på realskolestadiet bildar enligt tab. 9 en grupp, som motsvarar $7,3 + 3,8 = 11,1$ procent av årskullen. Ifall någon ville öka de placerade 37,8 procenten med dessa 11,1 procent eller mera och således uppskatta efterfrågan på platser till omkring 50 procent av årskullens numerär, skulle han likväl sannolikt fara vilse. En del avvisade återkommer nämligen en eller två gånger. En lärjunge, som misslyckats med att från klass 4 vinna inträde i klass 1⁵, gör måhända ännu ett försök efter att ha genomgått klass 5 och kan efter genomgång av klass 6 vinna inträde i den fyraåriga eller treåriga realskolan. Om genom ett mirakel alla godkända inträdessökande hade kunnat placeras hösten 1954, skulle detta otvivelaktigt ha verkat sänkande på antalet inträdessökande följande år.

För något årtionde sedan kunde ny klassavdelning i princip upprättas, om i annat fall minst 10 godkända inträdessökande måste avvisas. Det är inte gott att säga, huru stor nybörjarkadern vid de högre skolorna hade blivit hösten 1954, om denna regel icke behövt brytas. Möjligen kan krisutredningens uppskattning vara någorlunda riktig som uttryck för efterfrågan på högre skolbildning, sådan denna skulle ha tett sig, om utvecklingen icke hållits tillbaka av lärar- och lokalbrist; något säkert grundat uttalande därom kan dock icke göras.

Skall man på grundval av vad som för närvarande är bekant om tillströmningen till de högre skolorna försöka sig på ett sammanfattande omdöme om efterfrågan på högre skolbildning, måste det hållas ganska allmänt. Troligen vågar man påstå, att om föräldrarna finge råda, mer än 40 procent av barnantalet skulle placeras vid högre skolor för realskolestadiet och mer än 15 procent vid högre skolor för gymnasialstadiet.

Den allmänna expansionen av det högre skolväsendet tar sig uttryck även i en ökad produktion av studenter.

Studentexamen avläggs endast vid en del av de skolformer, som i det föregående betecknats som gymnasiala. Kurvan över avlagda studentexamina blir

Tabell 10. Produktionen av studenter och dessas övergång till filosofiska studier åren 1944—54.

År	Godkända studentexamina				Nyinskrivna i filosofiska fakulteterna	Procent
	å 4-årigt gymnasium	å 3-årigt gymnasium	vid priv. nämnderna	Summa		
1944	2 178	1 803	117	4 098	1 206	29,4
1945	2 196	1 723	193	4 112	1 207	29,4
1946	2 077	1 789	185	4 051	1 022	25,2
1947	2 148	1 824	187	4 159	1 293	31,1
1948	2 069	1 841	166	4 076	1 341	32,9
1949	2 173	1 869	168	4 210	1 450	34,4
1950	2 258	1 949	184	4 391	1 711	39,0
1951	2 246	2 004	175	4 425	1 805	40,8
1952	2 240	2 361	216	4 817	2 177	45,2
1953	2 423	2 391	189	5 003	2 440	48,7
1954	2 555	2 519	215	5 289	2 791	52,8

därför oregelbundnare än de kurvor, som återger de gymnasiala skolformernas utveckling i det hela.

I tab. 10, vänstra delen, meddelas uppgifter angående antalet studentexamina vid skolor med examensrätt och vid privatistnämnderna under den senaste tioårsperioden. Dock har studentexamina vid försvarets skolor icke medtagits, emedan dessa skolor särskilt förbereder för officersbanan och examen jämkats med hänsyn till detta speciella ändamål. Examina för läroverkens egna är fördelade på fyraårigt och treårigt gymnasium. Summakolumnen utvisar en i stort sett stationär studentproduktion under 1940-talet men därefter en ganska betydlig stegring.

Normalt decimeras varje första ring mer eller mindre på vägen upp till studentexamen. Förlusterna är större på treårigt gymnasium än på fyraårigt. Medan för det fyraåriga gymnasiet antalet examina under de elva åren 1944—54 varit i medeltal 77,3 procent av det ursprungliga lärjungeantalet med variationer mellan 74,3 och 83,3, har medeltalet på det treåriga gymnasiet varit 72,0 procent med variationer mellan 68,3 och 74,5. Antalet privatistexamina har de tre senaste åren uppgått till något över 4 procent av studentproduktionen vid andra läroverk än försvarets.

I tabellens högra del anges slutligen antalet i egentlig mening nyinskrivna studenter i de filosofiska fakulteterna (med undantag av studerande för teol. fil. ex.). Dessa inskrivningar har ökat i ännu raskare tempo än antalet studentexamina. Mot 1 206 nyinskrivningar år 1944 står 2 791 år 1954. Kurvan löper brantare uppåt än någon av de föregående. Antalet nyinskrivna har mer än fördubblats på tio år.

De i det föregående meddelade siffrorna rörande antalet nybörjare och antalet studenter ger en ganska konkret bild av de högre skolornas utvecklingstendenser i vår generation. Vill man särskilt studera lärarbehovet, erbjuder dock det totala antalet klassavdelningar en bättre utgångspunkt, då antalet lärare kan antas stiga någorlunda proportionellt med antalet klassavdelningar.

Beträffande de offentliga skolorna för realskole- och gymnasialstadierna finns på denna punkt erforderlig statistik, som sammanfattas i tab. 11 nedan. Under tioårsperioden 1944—54 har antalet klassavdelningar stigit med 2 485 eller med 59 procent.

Tabell 11. Antalet klassavdelningar vid de högre skolorna åren 1944—54.

År	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Antal klassavdelningar .	4 183	4 327	4 479	4 611	4 812	5 074	5 358	5 679	5 941	6 305	6 668

En sådan utveckling ställer givetvis utomordentliga anspråk på samhällsresurserna. Det har gällt att på tio år producera en lärarkader, som överstiger hälften av den vid periodens början förefintliga, och att producera lokaler för en motsvarande utvidgning av klassrumsbehoven. Om man ena stunden med missmod konstaterar, att välgrundade föräldraönskemål måst åsidosättas, kan man kanske en annan gång inte helt undertrycka känslan av att skolorganisationen dock visat en icke ringa anpassningsförmåga.

Svårigheterna att täcka det starkt ökade lärarbehovet har inom skilda ämneskombinationer gjort sig gällande med olika styrka alltefter tillströmningen till vederbörande universitetsfack och universitetens resurser att bibringa studenterna den åstundade utbildningen. De olika ämnelärargrupperna förhåller sig i vissa avseenden som skilda yrken: en brist på lärare i fysik hjälps inte genom ett överskott på lärare i franska och vice versa. En plan för lärarproduktionen kan därför inte undvara förundersökningar rörande lärarbehovet inom skilda ämnesgrupper. Genom direktiven har åt oss uppdragits att verkställa en inventering av lärarbeståndet inom olika former av högre skolor. Vi har i samband med fullgörandet av detta uppdrag sökt anskaffa statistik även rörande lärarnas fördelning efter studieriktning.

3. De nuvarande lärarkårerna

Primärmaterialet för vår undersökning har varit dels statistiska centralbyråns för 1954 års personalinventering införskaffade uppgifter från rektorerna vid statliga högre skolor och skolstyrelserna i enhetsskoledistriktet, dels i Läroverkslärarnas riksförbunds årsbok intagna uppgifter rörande lärarna vid kommunala och privata högre skolor, dels slutligen skolöverstyrelsens förteckningar över lärarna vid folkhögskolorna. Varje lärare har bokförts vid den

skolform, där han har sin huvudsakliga tjänstgöring. En ordinarie adjunkt vid samrealskola, som har lektorsförordnande vid kommunalt gymnasium, har sålunda hänförs till de kommunala gymnasierna, en lärare vid kommunal realskola, vilken genomgår lärarkurs vid ett folkskoleseminarium, har bokförts på seminarierna osv.

Undersökningen avser ämneslärare, folkskollärare och övningsskollärare men icke övningslärare och lärare i de praktiska läroämnena, som närmast ansluter sig till övningsämnena. Den är vidare begränsad till lärare med lön enligt löneplan. Undervisning, som arvoderas enligt timtaxa, är således icke medtagen. Vissa uppgifter angående de utelämnade lärargrupperna har dock kunnat erhållas på annat sätt.

En viss procent av lärarkåren åtnjuter alltid tjänstledighet av skilda anledningar, varför vid lärarutbildningen skälig marginal måste beräknas för behovet av vikarier. I överensstämmelse härmed har såväl den tjänstledige läraren själv som hans vikarie medtagits i statistiken.

Då primärmaterialet härrör från ett stort antal uppgiftslämnare, är det naturligt, att inkonsekvenser av olika slag kunnat påvisas. Särskilt tycks rektorernas praxis ha skiftat i fråga om ordinarie adjunkter med kommunalt lektorsförordnande. Bristfälligheter, som observerats, har rättats till. Helt säkert kvarstår dock ett antal felaktigheter; vi har dock ingen anledning tro, att de skall störande påverka den totalbild, vår undersökning givit.

Tack vare statistiska centralbyråns tillmötesgående har uppgifter om lärarnas undervisningsämnen medtagits i de av centralbyrån inhämtade uppgifterna; beträffande lärare i kommunal och enskild tjänst finns motsvarande uppgifter i riksförbundets årsbok.

För oss har ämnesuppgifterna intresse huvudsakligen därigenom att de ger en möjlighet att bedöma studieriktningen hos de unga lärare, som inträder i kåren, när de äldre går. Vi har av denna anledning så vitt möjligt utgått från de ämnen, vari en lärare faktiskt undervisar, ej från de ämnen, som är angivna i hans fullmakt.

Hela materialet utgöres av 8 370 kort. Data beträffande lärarna vid de skilda skolformerna har sammanförts i tabellbilagan, tab. VII. Den största skolformen är de allmänna läroverken med 4 561 lärare, närmast följd av de kommunala flickskolorna med 777 och folkskoleseminarierna, som inklusive övningsskollärare med vikarier och lärarkandidater har 515. Den minsta skoltypen för närvarande är de högre folkskolorna med sina 17 lärare.

I högra delen av tab. VII redogörs för lärarkårens fördelning efter kön och lärarnas genomsnittsålder. Vid de högre skolorna överhuvud utgöres lärarkåren till 61 procent av män och till 39 procent av kvinnor. Rent manlig är läraruppsättningen vid sjöbefälsskolorna och vid de i statistiken medtagna militära skolorna, i det närmaste även vid de högre tekniska läroverken. Alldeles övervägande kvinnlig är däremot lärarkåren vid de kommunala flick-

skolorna. Proportionerna mellan manliga och kvinnliga lärare har under den senaste femårsperioden endast obetydligt förskjutits. Enligt en tidigare inventering, som avsåg förhållandena höstterminen 1949, utgjorde de manliga lärarna 62 procent och de kvinnliga 38 procent av de heltidstjänstgörande lärarna i läroämnena.

Genomsnittsåldern växlar ganska mycket. Såsom framgår av sifferkolumnen längst till höger i tab. VII, är den lägst vid de skolformer, som huvudsakligen består av nyorganiserade skolor. På enhetsskolans högstadium ligger genomsnittsåldern nere vid 35,2 år, och den är icke mycket högre vid de kommunala realskolorna och gymnasierna samt vid folkskolans inbyggda realskollinjer. Ovanligt gamla var däremot kollegierna vid de kommunala flickskolorna med en genomsnittsålder av 47,4 år.

Huvuddelen av tabellen upptages av statistik över förekommande utbildningstyper. Grupperna licentiater och doktorer har sammanslagits till en enda, som omfattar 15,5 procent av hela lärarkåren. Den vanligaste examen är fil. ämbetsexamen, som vid de allmänna läroverken avlagts av mer än 80 procent av lärarkåren och vid flera andra skolformer av mer än halva antalet lärare. För kristendoms lärarna inträder i stället för ämbetsexamen teologie kandidatexamen; har en lärare avlagt såväl teol. kand.- som fil. ämbetsexamen, har han bokförts som teol. kand., om han undervisar i kristendoms kunskap, eljest som fil. mag.

Vid några skolformer dominerar emellertid andra utbildningstyper. Vid de kommunala flickskolorna har sålunda 60 procent av lärarna examen från högre lärarinneseminarium, eller till och med något fler, om man medräknat de lärarinnor, som efter genomgång av seminariet kompletterat sin utbildning med någon akademisk examen. Gruppen kommer successivt att försvinna, sedan det sista högre lärarinneseminariet nedlagts vid mitten av 40-talet. Den omfattar dock fortfarande 939 personer eller 11,2 procent av den inventerade lärarkåren. Anmärkningsvärt är att icke mindre än 103 av dessa lärare ännu icke kommit till ordinarie tjänst.

De tekniska läroverken, handelsgymnasierna och även de praktiska realskolorna begagnar i stor utsträckning lärare, som har utexaminerats vid fackhögskolor, i främsta rummet de tekniska högskolorna och handelshögskolorna. Vid de tekniska läroverken bildar till och med dessa båda grupper majoriteten av kollegierna. I lärarkåren som helhet utgör de däremot ett förhållandevis obetydligt inslag på omkring 3 procent.

Inom folkhögskolan har som bekant av gammalt använts lärare med mycket skiftande utbildning. Detta är, såsom av tabellen framgår, alltjämt fallet. Särskilt har det varit vanligt, att folkhögskolorna anställt filosofie kandidater med mycket skiftande ämneskombinationer. Gruppen filosofie kandidater m. fl. omfattade vid inventeringen 40 procent av lärarkåren vid folkhögskolorna och var alltså ungefär jämstark med den grupp, som har utbildning av läroverks-

typ: licentiater, filosofie magistrar och teologie kandidater. Anmärkas må, att i tabellen statsvetenskaplig examen och jur. kand.-examen sammanförts med fil. kand.-examen.

Lärare med folkskollärarexamen är av naturliga skäl talrikast företrädde vid seminarierna med deras övningsskolor men har numera stor användning även vid de allmänna läroverken och de högre kommunala skolorna och utgör för närvarande 10,7 procent av lärarkåren i sin helhet. På enhetsskolans hög-stadium utgör folkskollärarna majoriteten av läraruppsättningen i kunskaps-ämnen, även om hänsyn icke toges till de lärare, som jämte folkskollärar-examen har avlagt någon universitetsexamen. Jämväl vid de kommunala realskolorna, de högre folkskolorna och de inbyggda linjerna är inslaget av folkskollärare betydande, 26—45 procent.

Tabellen upptar slutligen en grupp om 180 lärare med »annan utbildning», varav nära tredjedelen är folkhögskollärare. Hit hör lärare med utbildning vid annan svensk högskola, exempelvis lantbrukshögskolan, lärare med utländsk examen m. fl.

En av inventeringens viktigaste uppgifter har varit att fastställa lärarnas åldersfördelning, som är grundläggande för beräkningar rörande pensioneringar och dödsfall. Det har därvid mindre intresse att lära känna förhållandena vid varje särskild skolform, då det ofta är en tillfällighet inom vilken skolform en lärare kommer att tjänstgöra. Viktigare är, att en uppdelning verkställes med hänsyn till arten av lärarnas utbildning och uppgifter i undervisningen. I bilagan, tab. VIII, har i överensstämmelse härmed åldersfördelningen meddelats dels för samtliga lärare, dels för fyra större lärargrupper.

En första grupp, lektorsgruppen, utgöres av innehavarna av de tjänster, för vilka licentiatexamen normalt erfordras. Hit hör rektorer och lektorer vid de högre allmänna läroverken och motsvarande privatläroverk, de tekniska läroverken, försvarets läroverk och folkskoleseminarierna ävensom lektorerna vid de kommunala gymnasier. Däremot har handelsgymnasiernas lektorer förts till nästa grupp, då licentiatexamen vid dessa gymnasier synes vara mera sällan förekommande. Gruppen består till icke mindre än 95 procent av manliga lärare.

Nästa grupp, adjunkter m. fl., utgöres icke blott av adjunkter och däremot svarande icke-ordinarie personal utan även av ämneslärare och ämneslärarinnor med examen från högre lärarinneseminarium eller jämförlig utbildning, som ej berättigar till anställning som adjunkt eller adjunktsaspirant. Det är alltså fråga om lärare, som vid eventuell vakans skulle ersättas med lärare med ämbetsexamen eller motsvarande utbildning av teologisk, merkantil eller teknisk inriktning, därest sådana lärare funnes att tillgå i erforderligt antal. Gruppen består av såväl manliga som kvinnliga lärare med någon övervikt för de kvinnliga.

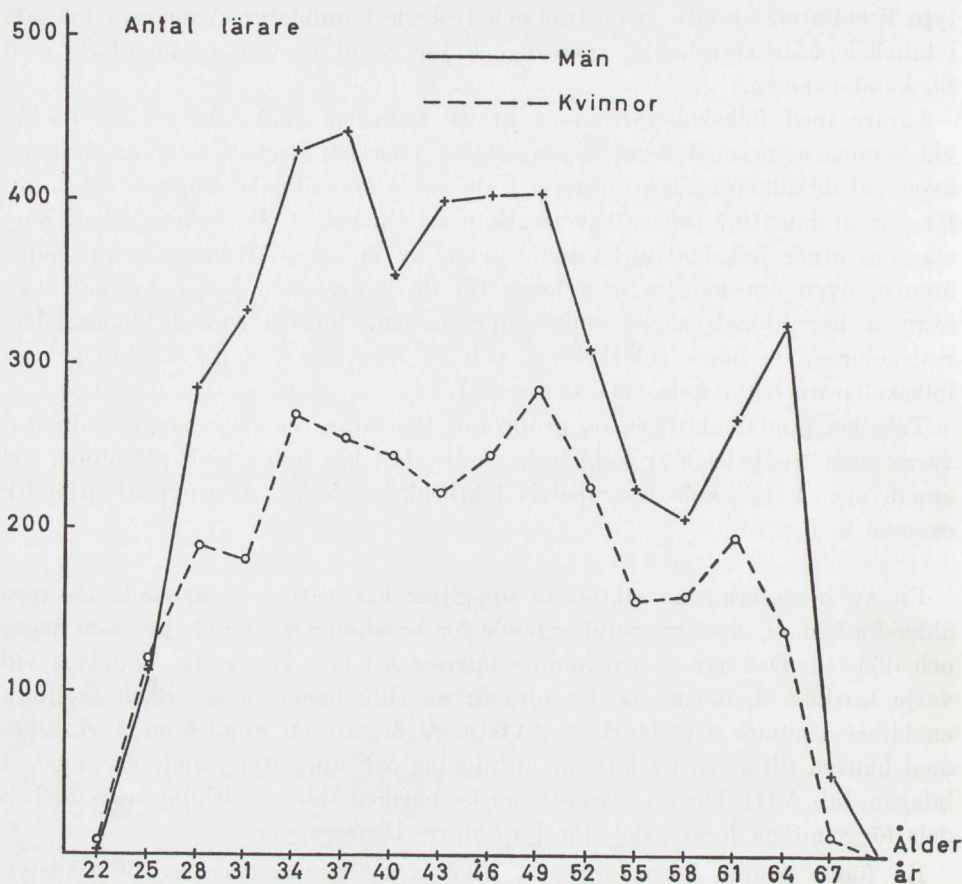

Diagram 2. Ämneslärare med akademisk eller motsvarande utbildning, fördelade efter sin ålder den 1 juli 1954.

Inom båda dessa grupper är pensioneringen just nu livlig. Vid tidigare inventeringar har framkommit ett starkt utpräglat frekvensmaximum för akademiskt utbildade lärare födda år 1890 eller åren däromkring. Åtskilliga av dessa lärare har nu avgått med pension, de övriga närmar sig raskt pensionsåldern.

Folkskollärare i 23 lönegraden och andra folkskollärare som bestrider ämneslärarundervisning, har i tabellen utbrutits till en särskild grupp. Även inom denna grupp är de manliga lärarna i majoritet. Gruppen är påfallande ungdomlig med maximum i åldern 26—28 år; mycket få lärare tillhörande denna grupp uppnår inom de närmaste åren för ålderspensionering föreskriven levnadsålder.

Slutligen har övningsskollärarna fått bilda en särskild grupp. Bortsett från ett fåtal övningsskollärare vid statens normalskola förekommer de endast vid seminarierna. Då övningsskollärartjänsterna principiellt är klasslärartjänster

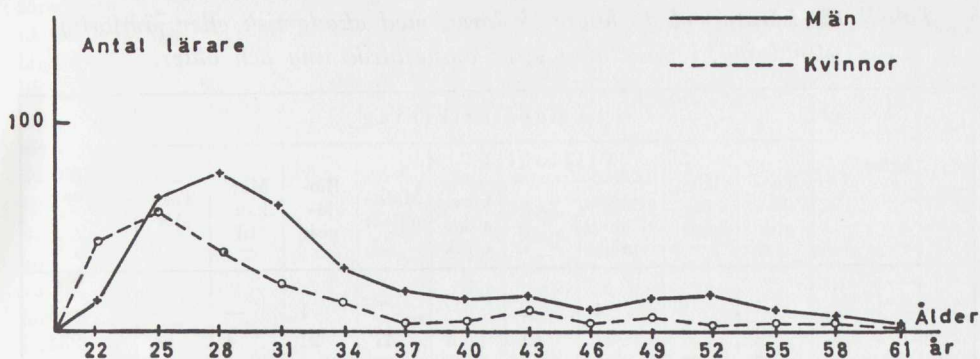

Diagram 3. Folkskollärarna vid de högre skolorna utom övningsskollärarna, fördelade efter sin ålder den 1 juli 1954.

och således icke konkurrerar med de högre skolorna om den akademiskt utbildade lärarkraften, lämnas denna lärargrupp i fortsättningen å sido.

En överblick av åldersfördelningen för övriga grupper lämnas i diagrammen 2 och 3. Lärarna är därvid grupperade i treårsintervaller efter ålder, och särskilda kurvor är inlagda för manliga och kvinnliga lärare. Liksom i tab. VIII har som uttryck för en lärares ålder tagits skillnaden mellan inventeringsårets och födelseårets årtal. Både tabellen och diagrammen avser således, exakt uttryckt, åldern den 1 juli 1954 av de höstterminen samma år anställda lärarna.

Diagram 2 gäller för lektors- och adjunktgrupperna tillsammans; det är alltså här i huvudsak fråga om den akademiskt utbildade lärarkraften, men även lärare med examen från högre lärarinneseminarium är inbegripna. Längst till höger i diagrammet synes ännu det frekvensmaximum, som de senaste åren successivt nedbrutits genom pensioneringar. De närmast yngre årgångarna, som för närvarande befinner sig i åldern 55 à 60 år, är fåtaligare, varför en temporär nedgång i antalet pensioneringar bör vara att motse i slutet av detta årtionde. Därefter inträder emellertid snart åter en ökning av pensionsavgången till minst nuvarande omfattning. Gången av kurvan är ungefär densamma för manliga och kvinnliga lärare.

Diagram 3 är en frekvenskurva i samma skala för folkskollärarna vid de högre skolorna, undantagandes övningsskollärarna. Särskilt de kvinnliga lärarna är vanligen mycket unga; oftast förekommande ålder är 25 år.

I tab. 12 på nästa sida redogöres för resultatet av den försöksvis företagna uppdelningen av lärarna — eller rättare sagt deras presumtiva efterträdare — efter studieriktning. Med hänsyn till omöjligheten att draga skarpa gränser mellan olika studieriktningar har vi ansett det bäst att starkt begränsa antalet rubriker. Grupperna sammanfaller på grund härav icke med skolämnen. Exempelvis kemiundervisningen kan skötas antingen av lärare med kemi jämte

Tabell 12. Lärare vid de högre skolorna med akademisk eller jämförlig utbildning, i fördelning efter ämnesinriktning och ålder.

Ålder år	Ämnesinriktning								Summa	
	Teo- lo- gisk	His- to- risk	Filologisk			Mate- matisk	Bio- lo- gisk	Mer- kan- til		Tek- nisk
			svenska o. mod. språk	mod. språk	klas- siska språk					
21—23	—	2	4	2	—	5	1	—	—	14
24—26	4	37	57	61	3	47	21	4	—	234
27—29	15	92	112	84	3	103	59	3	3	474
30—32	24	105	93	93	1	110	68	15	6	515
33—35	30	144	136	131	10	116	101	16	15	699
36—38	50	134	143	162	8	106	63	13	18	697
39—41	56	116	116	135	16	68	63	10	19	599
42—44	58	128	103	131	13	89	74	9	16	621
45—47	79	135	111	109	30	85	75	13	13	650
48—50	69	120	118	129	28	125	86	8	7	690
51—53	52	100	88	109	12	97	63	4	11	536
54—56	38	66	55	79	10	68	51	3	9	379
57—59	38	71	49	71	17	66	42	6	8	368
60—62	40	75	61	83	12	108	64	6	13	462
63—65	38	66	68	105	11	106	61	3	5	463
66—68	4	6	6	10	2	19	11	2	1	61
Summa	595	1 397	1 320	1 494	176	1 318	903	115	144	7 462
Procent	8,0	18,7	17,7	20,0	2,4	17,7	12,1	1,5	1,9	100
Medelålder år	47,1	43,7	42,7	44,3	48,3	45,0	44,9	42,3	45,5	44,4

matematik eller fysik eller av en lärare med kemi jämte biologi. I förra fallet används en lärare med matematisk studieriktning, i senare fallet en lärare med biologisk studieriktning. Vilketdera det i praktiken blir, när en kemi-tjänst blir ledig och ledigförklarad, kan bero exempelvis på tillgången av aspiranter inom de ifrågavarande ämneskombinationerna; siffrorna i tabellen kan sägas ange behoven, icke möjligheterna att tillfredsställa dem. Vi vill kraftigt framhålla att tab. 12 liksom den närmast följande tabellen, icke får pressas i detaljerna. Den är blott avsedd att ge de stora dragen av de i verkligheten mycket flytande utbildningsförhållandena inom lärarkåren vid de nuvarande högre skolorna.

Särskilt om kristendoms-kunskap ingår i en lärares tjänstgöring, kan det i vissa fall vara vanskligt att avgöra, vilken ämneskombination den nye tjänst innehavaren kommer att få. Vid de allmänna läroverken undervisar kristendoms-lärarna vanligen antingen enbart i kristendoms-kunskap eller i detta ämne tillsammans med moders-målet, historia eller filosofi. I sådana fall kan man relativt tryggt utgå ifrån att läraren, om de organisatoriska

förhållandena är oförändrade, även kommer att efterträdas av en lärare med teologisk utbildning, antingen i ordinarie eller i icke-ordinarie tjänsteställning. Undervisar åter en lärare exempelvis i kristendomskunskap och geografi, kommer efterträdaren högst sannolikt icke att ha samma ämneskombination — denna kan nämligen enligt läroverksstadgan icke förekomma i adjunktstjänst. Vilka ämnen han kommer att företräda är vanskligt att säga, men om det i materialet finns två fall med kombinationen kristendom-geografi, är det åtminstone ett rimligt antagande, att efterträdaren i det ena fallet blir en teolog och i det andra en geograf. Betydligt svårare är det att förutsäga fördelningen av ämneskombinationerna bland de lärare, som en gång kommer att efterträda de från högre lärarinneseminarieerna utgångna lärarinnorna. Dessa hade möjlighet att under studietiden välja ämnen utan starkare inre sammanhang, och de gjorde det även ofta. En sådan lärarinna kan ha kompetens i kristendomskunskap utan att hennes studieriktning varit i egentlig mening teologisk, och hon undervisar måhända i skolan i flera rätt disparata ämnen. I brist på bättre har såsom en arbetshypotes antagits, att om kristendomskunskap ingår i undervisningen vid sidan av t. ex. tre andra ämnen, efterträdaren i en fjärdedel av fallen kommer att vara teolog. Möjligen är detta för litet, emedan tjänsterna i regel ledigförklaras i två ämnen. Å andra sidan förekommer det ej sällan, att undervisning i kristendomskunskap meddelas av lärare utan teologisk utbildning eller av adjungerade krafter utan full tjänstgöring. Vid en tidigare undersökning, då även timplärarna medtogs, visade det sig att timplärartjänstgöring icke var så vanlig i något av skolans läroämnen som just i kristendomskunskap. Resultatet av uppskattningen i tab. 12, enligt vilken behovet av teologer för närvarande skulle uppgå till 8 procent av lärarkåren, förefaller tämligen plausibelt med hänsyn till ämnets nuvarande ställning på skolschemat i de största skolformerna.

De ämneskombinationer, som särskilts i tab. 12, har såsom synes i summaraden nertill i tabellen mycket skiftande numerär inom lärarkåren. Minst är grupperna med merkantil och teknisk utbildning, vilka vardera endast omfattar 1 à 2 procent av kåren. De klassiska språken kommer föga högre. De stora huvudgrupperna är för närvarande lärarna i moderna språk, enbart eller i förening med modersmålet, vilka i tabellen möter upp med 37,7 procent, lärarna i historia, som vanligen tillika undervisar i modersmålet eller geografi och utgör 18,7 procent av kåren, samt lärarna i matematik, vilka vanligen även undervisar i fysik, kemi eller eventuellt geografi och uppgår till 17,7 procent av hela läraruppsättningen.

Medelåldern inom de skilda ämneskombinationerna skiftar av naturliga skäl något. Den är för tillfället lägst inom den merkantila gruppen och bland de lärare, som undervisar i modersmålet i kombination med moderna språk, högst bland klassikerna, där 1940-talets dåliga befodringskonjunktur verkar efter.

En särskild tabell av motsvarande innehåll har utarbetats för de vid de högre skolorna verksamma folkskollärarna, tab. 13 på följande sida. I tabellen är övningsskollärarna icke medtagna, ej heller folkskollärare, som efter fortsatta studier vid universitet upptagits i adjunkts- eller ämneslärarkarriären. Å andra sidan har medtagits folkskollärare, som befinner sig i de för folkskollärare avsedda lönegraderna, även om de undantagsvis innehar akademisk examen.

Tabell 13. Folkskollärare vid de högre skolorna (utom övningskollärare) fördelade efter ämnesinriktning och ålder.

Ålder år	Ämnesinriktning								Summa
	teologisk	historisk	svenska o. mod. språk	mod. språk	matematisk	biologisk	merkantil	obestämd	
21—23	1	11	5	—	21	12	—	6	56
24—26	5	24	16	—	42	22	—	14	123
27—29	4	14	10	3	44	18	—	21	114
30—32	2	10	12	1	39	10	—	12	86
33—35	—	5	4	—	21	7	—	7	44
36—38	—	3	1	—	8	2	1	6	21
39—41	1	2	2	1	4	3	—	6	19
42—44	—	5	3	1	4	3	—	9	25
45—47	—	2	2	—	4	—	—	5	13
48—50	1	7	1	—	5	1	—	5	20
51—53	1	3	1	5	2	—	—	6	18
54—56	—	5	—	—	—	1	—	6	12
57—59	1	2	—	—	1	—	1	4	9
60—62	—	—	2	—	1	1	—	—	4
Summa	16	93	59	11	196	80	2	107	564
Procent	2,8	16,5	10,5	2,0	34,8	14,2	0,4	19,0	100

Grupperingsgrunden har alltså varit tjänsteställningen, icke den formella examensställningen.

Icke så få folkskollärare närmar sig i sin undervisning klassläraryten; särskilt förekommer sådana lärare på enhetsskolans högstadium. Om en lärare undervisar i minst fem läroämnena, har hans ämnesinriktning i tabellen betecknats som obestämd. Även när undervisningen är koncentrerad till två eller tre läroämnena, behöver detta självfallet icke innebära någon mera utpräglad specialisering av de tidigare studierna. Den indelning efter ämnesinriktning, som förekommer i tabellen, får närmast fattas som den sannolika studieinriktningen för lärarna, om dessa haft ämneslärarutbildning i stället för klasslärarutbildning.

Det mest påfallande draget i tab. 13 är de matematisk-naturvetenskapliga ämnenas starka dominans. Klassiska språk och tekniska ämnen förekommer däremot av naturliga skäl icke alls, främmande språk nästan endast i kombination med modersmålet och i mycket mindre omfattning än i ämneslärarytabellen. Det framgår vidare än en gång, att åldersfördelningen är helt annan än inom den egentliga ämneslärarkåren.

Såsom tidigare nämnts är de 8 370 lärare, för vilka vi har tillgång till uppgifter, lärare med lön enligt löneplan. Enligt statens allmänna avlönings-

reglemente, 10 §, kan extra ordinarie tjänsteman, aspirant och extra tjänsteman anställas för avkortad tjänstgöring, varvid lönen minskas med så stor del, som svarar mot avkortningen. Höstterminen 1954 hade enligt uppgift från skolöverstyrelsens statistiska kontor 9 manliga och 63 kvinnliga lärare vid de allmänna läroverken begagnat denna möjlighet.

Skolöverstyrelsen infortrade hösten 1954 vissa ytterligare personaluppgifter från de högre skolorna med undantag av enhetsskolans högstadium och de i folkskolan inbyggda realskollinjerna. Av dessa framgår, att 380 lärare då hade full tjänstgöring i teoretiska läroämnen mot arvode enligt timtaxa; pensionerade lärare och folkskollärare är icke inräknade i detta antal. Enligt tidigare införskaffade uppgifter hade höstterminen 1952 lärare med lön enligt löneplan åtagit sig övertimmar till en omfattning motsvarande 119 heltidstjänster.

Hösten 1954 tillfrågade överstyrelsen även rektorerna, i vad mån undervisning till följd av lärarbristen måst uppdragas åt lärare utan normalt vitsordad fackutbildning i vederbörande läroämne. De uppgifter rektorerna lämnade har omräknats i heltidstjänster. Resultatet är av intresse, då det åskådliggör lärarbristens lokalisering på schemat, och återges därför i följande tabell tillsammans med motsvarande uppgifter för närmast föregående år.

Lärarbristen har enligt dessa siffror under året förvärrats i kombinationen biologi-kemi, medan en märkbar förbättring inträtt i modersmålet i kombina-

Tabell 14. Omfattningen av den undervisning, som den 1 oktober åren 1953 och 1954 på grund av lärarbristen uppehölls av lärare utan normalt vitsordad fackutbildning i vederbörande ämne.

Läroämne	Antal heltidstjänster	
	1953	1954
Kristendomskunskap	26,5	23,4
Modersmålet	112,4	101,3
Latin	1,3	1,8
Grekiska	0,3	0,3
Engelska	37,1	25,5
Tyska	27,5	24,8
Franska	3,2	2,4
Historia med samhällslära	44,8	38,9
Geografi	57,5	52,9
Filosofi	0,5	0,7
Psykologi (pedagogik)	0,8	0,5
Matematik	200,9	198,5
Biologi med hälsolära	53,8	57,5
Fysik	82,6	80,1
Kemi	56,1	63,5
Summa	705,3	672,1

tion med moderna språk, kanske även i kombination med historia. I klassiska språk, franska, filosofi, psykologi och pedagogik kan någon lärarbrist knappast utläsas ur tabellen.

Även med dessa kompletteringar är lärarstatistiken icke fullständig. Hänsyn har ej tagits till lärarna i övningsämnen och i dem närstående praktiska läroämnen, ej heller till timlärare med deltidstjänstgöring eller till enhetsskolans och de högre folkskolornas lärare i yrkesämnen. För att ge en föreställning om övningslärarkårens storlek och fördelning på olika fack meddelar vi i tab. 15 en sammanfattning av skolöverstyrelsens statistik beträffande lärargruppen i fråga.

Tabell 15. Övningslärare vid vissa högre skolor höstterminen 1954.

Undervisningsämne	Ordinarie och e. o. lärare		Timlärare		Summa	Undervisningsämne	Ordin. och e. o. lärare	Timlärare	Summa
	m	kv	m	kv					
Teckning	177	129	125	81	512	Manlig slöjd	143	201	344
Musik	130	79	261	83	553	Kvinnl. slöjd . . .	236	206	442
Gymnastik m. lek och idrott	237	329	90	113	769	Hemkunskap och hushållsgöromål	182	206	388
Summa	544	537	476	277	1 834	Trädgårdsskötsel.	11	19	30
						Summa	572	632	1 204

Uppgifterna gäller de allmänna läroverken, de kommunala flick- och realskolorna, de praktiska realskolorna och de högre folkskolorna, privatläroverken samt folk- och småskoleseminarierna. Hela antalet redovisade övningslärare vid denna skolgrupp var $1\ 834 + 1\ 204 = 3\ 038$.

Vid den år 1949 av arbetskraftsutredningen verkställda inventeringen undersöktes övningslärarnas antal och åldersfördelning i samma utsträckning som ämneslärarnas. Undersökningen är nu föråldrad, bland annat emedan en ny övningslärarorganisation genomförts efter den tidpunkt, som inventeringen avsåg. Uppskattar man emellertid med ledning av 1949 års siffror antalet övningslärare vid de skolformer, som icke är med i tab. 15, skulle man komma till en övningslärarkår på omkring 3 150 personer vid de högre skolorna sistlidna läsår.

Statistiken över lärarnas åldersfördelning har sin huvudsakliga användning vid beräkningar rörande avgången från lärarbanan. Hänsyn måste vid sådana beräkningar tagas till 1) avgång med ålderspension, 2) dödsfall och 3) avskedstagande före pensionsåldern. Den första avgångsorsaken är i vanliga fall alldeles övervägande.

Enligt äldre bestämmelser var pensionsåldern en klart fixerad gräns. Kvarstående i tjänst efter pensionsålderns inträde var principiellt sett ett undantag, vars lämplighet måste prövas från fall till fall. Av naturliga skäl var prövningen ofta mera restriktiv i tider av arbetskraftsöverskott och mera generös, om brist på arbetskraft var rådande. I nuvarande bestämmelser är den fasta pensionsåldern ersatt med pensioneringsperioder, av vilka den tredje, sådan den är utformad för ämneslärarna vid de högre skolorna, omfattar tiden från utgången av det kalenderhalvår, varunder läraren uppnår 65 års ålder, till och med utgången av det kalenderhalvår, varunder han uppnår 66 års ålder. Avgång under löpande pensioneringsperiod kan i regel äga rum endast vid ett kalenderhalvårs slut men beror i övrigt av lärarens gottfinnande. Dock kan vederbörande myndighet entlediga lärare under pensioneringsperiodens lopp, om han befunnits icke kunna på tillfredsställande sätt fullgöra sina tjänsteåligganden eller om hans avgång befinnes önskvärd i och för omorganisation, som berör hans tjänsteställe eller rationalisering av arbetsförhållandena där.

Därest det ur tjänstesynpunkt befinnes önskvärt, att tjänsteman efter utgången av pensioneringsperioden tages i anspråk för fullgörande av arbetsuppgifter, som dittills ålegat honom, kan han få tillstånd att kvarstå i tjänst under ytterligare högst två år. Fråga om dylikt medgivande skall dock prövas av Kungl. Maj:t.

Då avgången ur tjänst således inom vissa gränser är beroende av lärarens egen önskan, är det för uppskattning av den årliga avgångskontingenten nyttigt känna till, huru pensioneringsperioden i praktiken har utnyttjats. Ett material på ett par hundra fall kan uppbringas genom studium av skolöverstyrelsens matriklar och utlåtanden i pensionsärenden. Materialet avser samtliga avgångna ordinarie lärare vid allmänna läroverk, kommunala flickskolor, kommunala realskolor, folk- och småskoleseminarier, men då pensioneringsperioderna infördes först i juni 1951, är endast sådana pensionsfall användbara, där läraren uppnått pensioneringsperiodens nedre gräns under andra halvåret 1951 eller senare. Så begränsat kommer materialet att omfatta 129 fall, där läraren gått in i pensioneringsperioden den 1 januari, och 104 fall där det skett den 1 juli. Huru dessa lärare utnyttjat sina möjligheter att påverka tidpunkten för avgången framgår av nedanstående lilla tabell.

Tabell 16. Tidpunkten för vissa ämneslärares avgång med ålderspension.

Födelseid	Tid för avgången från tjänsten				
	1 juli	1 jan.	1 juli	1 jan.	1 juli
1/1—30/6	52	2	44	0	6
1/7—31/12	—	46	54	8	21

En lärare, som fyller år under förra kalenderhalvåret, avgår vanligen vid pensioneringsperiodens början eller slut, som i detta fall sammanfaller med ett läsårsskifte. De som fyller år under senare kalenderhalvåret avgår i omkring tredjedelen av fallen utan att avvakta läsårets slut; av de återstående avgår flertalet vid läsårets slut men ganska många först efter ännu ett läsår. Det är att märka att de lärare, som med särskilt tillstånd kvarstått i tjänst efter pensioneringsperiodens slut, torde vara något fler än som framgår av tabellen, enär denna endast upptar lärare, som avgått före ingången av vårterminen 1955.

Avgången till följd av dödsfall är obetydlig i jämförelse med avgången med pension och kunde just därför utan större fel beräknas ur de vanliga dödlighetstabellerna. Erfarenhetsmässigt uppvisar emellertid lärarkårerna en ganska betydande underdödlighet. Man kommer därför sannolikt till lika goda resultat på grund av något mera summariskt antagande, som baseras på det under några år observerade antalet dödsfall inom kåren.

Svårast att bedöma är förtidsavgången på grund av övergång till annan verksamhet m. m. Beträffande de yngsta lärarna är det knappast möjligt att åstadkomma en pålitlig statistik över avgången från lärarbanan: de tar kanske anställning som extra lärare under en termin eller för kortare tid, återgår måhända för någon tid till högskolestudier eller känner sig för på något annat verksamhetsområde, stannar där eller återvänder till läroverken. Akademiskt utbildade, gifta kvinnor, som i samband med eller efter äktenskapets ingående lämnat icke-ordinarie tjänster, utgör här förmodligen en ej obetydlig men dold arbetskraftsreserv. Det vore ur undervisningsväsendets synpunkt önskvärt att återerövra dessa lärare. Åtgärder i denna riktning bör bli föremål för särskilda överväganden. Endast de ordinarie lärarna bildar en fullt stabil kår. Avgår en ordinarie lärare före pensionsåldern, betyder det oftast, att han har för avsikt att definitivt lämna lärarbanan.

Undersökningar angående dödsfall, sjuk- och förtidspensioneringar samt avskedstaganden före pensionsålderns inträde har tidigare utförts inom skolöverstyrelsen för åren 1940—44 och 1945—49. Vi har nu föranstaltat om en liknande undersökning för femårsperioden 1950—54. Undersökningen gäller de ordinarie ämneslärarna vid de nyss nämnda högre skolorna. Resultaten framgår av tab. 17. I tur och ordning anges där antalet i olika åldrar avlidna lärare, antalet med sjuk- och förtidspension avgångna och antalet personer, som av annan orsak lämnat lärarbanan, de sistnämnda med fördelning på manliga och kvinnliga lärare. Antalet med sjuk- och förtidspension avgångna har befunnits större än vid tidigare undersökningar, antalet av annan orsak avgångna och antalet avlidna mindre.

Sammanfattningsvis torde kunna sägas, att förtidsavgången bland de lärare, som fått fast fot på lärarbanan, icke är alltför betydande och att numera så

Tabell 17. Förtidsavgången bland ordinarie ämneslärare vid allmänna läroverk, kommunala flickskolor och realskolor samt folk- och småskoleseminarier åren 1950—54.

Ålder år	Antal före pensionsåldern avgångna lärare:					Summa
	döda	sjuk- pension	förtids- pension	av annan orsak avgångna		
				manl.	kvinnl.	
max 40	1	—	—	1	2	4
41—45	5	3	—	9	4	21
46—50	5	4	—	2	2	13
51—55	9	7	—	2	—	18
56	5	2	—	—	—	7
57	4	3	—	—	—	7
58	2	6	—	—	—	8
59	12	4	—	—	—	16
60	7	5	2	—	—	14
61	8	5	2	—	—	15
62	8	7	2	—	—	17
63	9	5	1	—	—	15
64	5	7	1	—	—	13
Summa	80	58	8	14	8	168

pass mycket är bekant om pensioneringsperiodernas utnyttjande, att god grund finnes för beräkning av den årliga avgången från lärarbanan.

Tillströmningen av nya lärare är mycket mera svårbedömlig. I fråga om lärare med teologisk, merkantil och teknisk utbildning måste skolan konkurrera med andra verksamhetsfält. Blott en liten del av utexaminerade teologie kandidater, civilekonomer och civilingenjörer blir lärare; examinationsstatistiken från de fakulteter och högskolor, där dessa grupper utbildas, säger därför mycket litet om tillströmningen till lärarbanan. Övriga läroämnen vid de högre skolorna företräds däremot normalt av lärare, som avlagt ämbetsexamen. Produktionen av filosofie magistrar borde därför vara en ganska korrekt mätare på tilloppet av akademiskt utbildade lärare för skolans huvudämnen. I viss mån är detta naturligtvis också fallet, men i tillämpningen ställs man inför frågor, som kräver kompletterande utredningar. Man behöver veta, huru stor del av årskontingenten filosofie magistrar, som varaktigt ägnar sig åt lärarbanan, huru lång tid som måste beräknas från den blivande lärarens inskrivning i fakulteten till dess han som färdig lärare sitter i katedern, och huru de nya lärare, som de närmaste åren utexamineras från universitet och högskolor, fördelar sig på skilda ämneskombinationer.

Tidigare gick de allra flesta, som avlagt ämbetsexamen, till lärarverksamhet, men enligt en av 1945 års akademikerutredning utförd undersökning (SOU

1947: 25 s. 55) hade procenttalet för 1935 års årgång nedgått till omkring 70 procent. Då detta förhållande kunde tänkas vara påverkat av krisförhållandena i början av 40-talet, har vi uppdragit åt professorn i statistik vid universitetet i Lund *Carl-Erik Quensel* att föranstalta om en ny undersökning.

Professor Quensel tar i första delen av sin utredning sikte på de filosofie magistrar, som avlagt examen åren 1946 och 1951; dessas sysselsättning höstterminen 1954 har undersökts. En senare del av utredningen gäller i Lund examinerade filosofie magistrar födda år 1924 eller senare.

Quensel framhåller inledningsvis, att ämbetsexamen avläggs av åtskilliga studerande, som knappast har allvarliga planer på läraryrket. I valet mellan fil. kand. och fil. mag. väljs den senare dels på grund av dess högre anseende, dels emedan den öppnar möjlighet att bli lärare, om annan anställning icke erhålles.

Vid undersökningen har såsom källor huvudsakligen begagnats Läroverkslärarnas riksförbunds årsbok och studentkatalogerna. Höstterminen 1954 återfanns som lärare 61 procent av de manliga och 72 procent av de kvinnliga fil. magistrarna av 1946 års kull, medan 13 procent av de manliga och 6 procent av de kvinnliga ännu låg kvar vid universitetet — 8 år efter ämbetsexamen. Inom 1951 års magisterårgång hade 58 procent av de manliga och 62 procent av de kvinnliga magistrarna övergått till lärarbanan, medan 29 resp. 11 procent låg kvar vid universitetet. Professor Quensel sammanfattar på följande sätt undersökningens resultat:

»De nytexaminerade manliga filosofie magistrarna väljer till ungefär 60 % läraryrket, något mer för de äldre och något mindre för de yngre. Allteftersom de, som fortsätta med högre studier, inträda i förvärvslivet, torde dock det relativa antalet lärare stiga till 70 à 75 %. Bland kvinnorna, som i mindre utsträckning väljer högre studier, uppgår siffran ganska snart till 70 %, men huruvida den senare sjunker till följd av giftermål och familjebildning, är en fråga, som denna undersökning inte kan ge svar på.»

Vi har kompletterat denna del av undersökningen genom att gå igenom merithandlingarna för de filosofie magistrar, som hos skolöverstyrelsen inskriverits i den reglerade befordringsgången efter att ha avlagt examen under tiden 1/1 1952—30/6 53. Bland de antagna återfanns vid slutet av oktober i år 196 av de 328 filosofie magistrar, som avlagt examen år 1952, och 112 av de 204 filosofie magistrar, som avlagt examen vårterminen 1953, eller i relativa tal 59,8 resp. 54,9 procent. Då en och annan filosofie magister, ehuru lärare, kan ha uraktlåtit att anmäla sig till den reglerade befordringsgången, måste de funna procenttalen anses stödja professor Quensels uppskattning av övergången till lärarbanan under tiden närmast efter ämbetsexamen. Läget torde icke alltför mycket ändras, om hänsyn tages jämväl till de filosofie magistrar, som övergått till folkhögskolor och tekniska läroverk; av bil. 2, tab. VII, framgår nämligen, att på sin höjd 5 procent av de lärare, som avlagt fil. ämbetsexamen men icke högre examina, undervisar inom dessa skolformer. Vi anser oss i nära

överensstämmelse med professor Quensels resultat kunna antaga, att under åren närmast före utfärdandet av 1953 års examensstadga omkring 75 procent av filosofie magistrarna förr eller senare övergår till lärarbanan.

Det är emellertid, åtminstone för närvarande, icke mindre viktigt att veta, huru länge läroverken måste vänta på de läraraspiranter, som påbörjat sin universitetsutbildning.

Den tid, som behövs för att göra en student till läroverkslärare, kan ej bedömas efter studieplanerna eller ens efter en erfarenhetsmässigt konstaterad nettostudietid för ämbetsexamen. Det vore riktigare att lägga bruttostudietiden till grund, men icke heller detta ger ett fullt nöjaktigt resultat, emedan åtskilliga filosofie magistrar inträder på lärarbanan först efter högre akademiska studier eller med försening av annan orsak.

1950 års *lärarytredning* genomgick merithandlingarna för samtliga de lärare vid de allmänna läroverken, som efter ansökning i vanlig ordning erhöi sin första lektors- eller adjunktsfullmakt efter utnämning något av åren 1949 eller 1950. Transporterade lärare uteslöts alltså och så vitt möjligt också lärare, som tidigare varit utnämnda till lärartjänst av ifrågavarande slag men tagit avsked (stencilerat betänkande den 30 november 1951 s. 84). Det återstående materialet omfattade 80 lektors- och 420 adjunktsutnämningar. Det visade sig, att medelåldern vid avläggande av den grundläggande examen — alltså i regel fil. ämbetsexamen — var 25,3 år för lektorsgruppen och 27,5 år för adjunktgruppen.

Åldern vid avläggande av studentexamen är för närvarande genomsnittligt 20 år men kan för den undersökta lärargruppen ha understigit detta tal med någon bråkdel av ett år. Utredningen ansåg sig kunna dra slutsatsen, att läroverken i medeltal icke kan påräkna att få mottaga de nya lärarna förrän minst sju år efter studentexamen.

Utredningen kontrollerade medeltalet för adjunktgruppen genom att även genomgå merithandlingarna för 163 icke-ordinarie lärare och fann därvid resultat, som väl överensstämde med de föregående.

För att få något färskare siffror har vi gjort om undersökningen på det förut nämnda materialet av unga lärare i den reglerade befordringsgången. Om man utesluter två lärare, som jämväl avlagt teol. kandidatexamen, omfattar detta material 306 lärare, vilka alla avlagt ämbetsexamen år 1952 eller första halvåret 1953. Tab. 18 visar de ifrågavarande lärarnas fördelning efter födelseår.

Antas födelsedagar och examensdagar jämnt fördelade över året, erhålles en genomsnittlig examensålder av 27,6 år för 1952 års filosofie magistrar och 27,9 år för första kullen år 1953. Resultaten överensstämmer praktiskt taget med de tidigare. En obetydlig dragning uppåt av genomsnittsåldern har visserligen framkommit men kan bero på tillfälligheter.

Vi har vidare undersökt, huru lång tid som i genomsnitt förflutit från inskrivningen vid universitetet till avläggandet av ämbetsexamen. Denna tid

Tabell 18. I befordringsgången antagna filosofie magistrar med examen under tiden 1 jan. 1952—30 juni 1953, fördelade efter födelseår.

Födelseår	-12	13-15	16-18	19-21	22-24	25-27	28-31	Summa
Antal lärare med ex. 1952	2	3	9	19	46	89	26	194
Antal lärare med ex. 1953	1	3	4	12	20	45	27	112

befanns vara 6,3 år. Möjligen ligger dock detta tal i underkant. Vi har nämligen utgått från studentkalatogernas uppgifter om inskrivningsåret, vilket icke alltid torde ange året för den första inskrivningen. När exempelvis en person anges vara inskriven vid universitetet samma år som han avlagt ämbetsexamen, har man skäl förmoda, att han tidigare varit inskriven vid något annat lärosäte.

Det sålunda undersökta materialet är ett rent magistermaterial. Licentiaterna kommer först senare. 1950 års lärarutredning fann visserligen, att lektorsgruppen var ett par år yngre vid tidpunkten för den första examen, men å andra sidan tar licentiatstudierna sin tid, andra försenande omständigheter kan tillstöta, man måste beräkna en genomsnittligt högre levnadsålder för denna grupp vid inträde på lärarbanan. I motsatt riktning verkar visserligen den omständigheten, att andra lärare i praktiken inträder på lärarbanan redan före examen. Gruppen med förlängd studietid torde dock vara utslagsgivande. Lärarutredningen räknade, såsom nyss nämnts, med en genomsnittstid av omkring sju år från inskrivningen till inträdet på lärarbanan. Vi kommer på vårt material till samma resultat men är angelägna påpeka, att resultatet avser förhållandena före ikraftträdandet av 1953 års stadga för filosofiska examina.

Den tredje av de förutsättningar, som fordras för en god bild av de närmaste årens lärarrekrutering, är en någorlunda ingående kännedom om de blivande lärarnas ämnesval. Längre fram torde universitetsstatistiken komma att ge erforderliga upplysningar i detta avseende. De första bearbetningarna av studenternas deklARATIONER rörande studieplaner och studietid är enligt uppgift från statistiska centralbyrån att motse senare detta år. I avvaktan härpå torde man få nöja sig med att studera ämnesvalet för yngre lärare enligt vår tab. 12; en kontroll erhålles genom senare delen av professor Quensels undersökning, som avser i Lund utexaminerade filosofie magistrar, vilka är födda 1924 och senare och avlagt ämbetsexamen före 1954 års ingång.

I tabellen på nästa sida redovisas först vårt material. Antalet personer under 30 års ålder i gruppen akademiskt utbildade lärare har sammanräknats efter sina studieriktningar, och de därvid funna absoluta talen har förvandlats till procenttal. Längre ned i tabellen ges motsvarande siffror för lundamaterialet. Då detta icke innehåller lärare med teologisk, merkantil eller teknisk utbildning, har för jämförlighetens skull de vid vår inventering funna procenttalen för dessa lärarkategorier införts även i den sydsvenska talserien. Överens-

Tabell 19. Studieriktningen hos yngre lärare enligt olika undersökningar.

Material	Studieriktning									Summa
	Teologisk	Historisk	Filologisk			Matematisk	Biologisk	Merkan-til	Teknisk	
			svenska o. mod. språk	mod. språk	klassiska språk					
Realskoleutredningens inventering										
Antal	19	131	173	147	6	155	81	7	3	722
Procent	2,6	18,1	24,0	20,4	0,8	21,5	11,2	1,0	0,4	100,0
Prof. Quensel (aktiva lärare)										
Antal	—	48	52	51	—	60	25	—	—	236
Procent	(2,6)	19,5	21,2	20,7	—	24,4	10,2	(1,0)	(0,4)	100
Hela kåren, procent	7,7	18,8	17,4	19,0	2,2	19,1	12,4	1,5	1,8	100

stämelsen mellan de båda materialen är god; vi ger emellertid i det följande företräde för den övre talserien, som bygger på ett mera omfattande primärmaterial.

På sista raden anges den procentuella fördelningen av studieriktningen inom kåren i dess helhet enligt vår inventering. Endast övningsskollärare och folkskollärare med mer än fyra undervisningsämnen är uteslutna. De »små» ämneskombinationerna, med procenttal under 10, tycks vara sparsammare företrädda bland de yngsta lärarna än inom kåren i dess helhet. I stället förefaller rekryteringen av lärare med moderna språk, särskilt i kombination med modersmålet, vara livlig just nu.

Våra undersökningar beträffande lärartillströmningen har således lett till resultatet, att under åren närmast före den nya examensstadgans införande omkring 75 procent av filosofie magistrarna kunde beräknas övergå till lärarbanan, att genomsnittstiden mellan läraraspiranernas inskrivning vid universiteten och deras inträde på lärarbanan icke kunde sättas lägre än sju år och att under senare år ämneskombinationer med modersmålet i förening med moderna språk i särskilt hög grad tilldragit sig läraraspiranernas intresse. Dessa förhållanden kan emellertid ha ändrats mer eller mindre genom tillkomsten av den nya examensstadgan, som reducerat fordringarna i ämbetsexamen från 7 betyg till 6, gett större frihet i fråga om ämneskompositionen och åtminstone syftar till att förkorta studietiden inom universitetsämnena.

I detta sammanhang må nämnas, att vi gjort ett försök att komma åt examensreformens verkningar genom att beräkna genomsnittsåldern för 142 filosofie magistrar, som inskrivits i den reglerade befordringsgången efter examen under första halvåret 1954. Paradoxalt nog befanns den ha stigit; orsaken torde

ha varit, att en del filosofie kandidater och äldre studenter, som haft svårigheter att prestera en ämbetsexamen av äldre modell, nu gripit sin chans. Tills vidare synes därför endast fria uppskattningar vara möjliga i fråga om examensreformens återverkningar. Vi återkommer i nästa avsnitt till detta spörsmål. Våra undersökningar av läget under de närmast föregående åren bildar därvid den naturliga utgångspunkten.

4. Synpunkter på utvecklingen under den närmaste framtiden

Den översikt av den högre skolans utveckling under några årtionden, som givits i det föregående, har varit avsedd att belysa olika förhållanden i samband med den högre skolbildningens successivt ändrade plats i samhället. Förbättrade ekonomiska villkor för vårt folks breda lager har gjort det möjligt för allt fler att ge barnen en förbättrad start i livet. På skolans område har dessa strävanden tagit sig uttryck i en oanat stark kvantitativ utveckling, och om man studerar trenden närmare, finner man utan svårighet drag av den lagbundenhet, som ofta uppstår, när många tusental av privata avgöranden samverkar. Givetvis är det tänkbart, att framtiden bryter med det förgångna och att utvecklingen, sedan den i tjugufem år följt ett visst spår, slår in på ett nytt det tjugusjätte året. Detta kan dock icke befria oss från uppgiften att undersöka, vilka krav som måste ställas på skolan, om utvecklingen ännu något årtionde fortginge obruten. Den högre skolan skulle då få mottaga ännu större lärjungeskaror än hittills, och den måste göras beredd även för denna eventualitet. Det kan icke i en framtid framställas som ett oförutsebart och överrumplande faktum, om en utveckling, som behållit sin riktning och styrka oförändrad i årtionden, skulle göra det några år till.

De yttre betingelserna för expansionsprocessen är dock inte alldeles oförändrade. Tills för några år sedan bestämde föräldrarnas önskemål i stort sett takten i den kvantitativa utvecklingen. Nya parallellavdelningar av nybörjar-klasserna i de högre skolorna fick inrättas, om i annat fall minst tio godkända inträdessökande måste avvisas. Klassrum och lärare kunde i stort sett anskaffas för de successivt stigande behoven. Kanske blev det på den ena eller andra orten en tillfällig eftersläpning, men den ändrade icke nämnvärt totalbilden. Så länge man kan räkna med en sådan jämvikt mellan tillgång och efterfrågan på nyttigheter, är det tänkbart, att skolans utveckling kan förutberäknas med utgångspunkt i föräldrarnas avgöranden. Det diskuteras om och omigen i hemmen, huruvida barnen skall få fortsätta i en högre skola eller icke. Avgörandet blir än positivt än negativt, skenbart på ett ganska nyckfullt sätt, men om man sammanräknar de många enskilda avgörandena, visar det sig att man för varje år finner en allt större procent av årskullen. Årskullens storlek spelar ingen alltför viktig roll: vid avgörandena i hemmen räknar man inte efter, huruvida antalet jämnåriga är litet större eller mindre

än vanligt. En prognos för den högre skolans utveckling under en sådan period anknyter bäst till de stigande procenttalen studerande inom successiva årskullar. Prognosmakaren litar då på att föräldrarnas önskemål i stort sett skall slå igenom och samhället tillhandahålla de erforderliga resurserna.

Just nu är läget ett annat, åtminstone på vissa punkter av skolorganisationen. Vi står inför en plötsligt insättande, kvantitativt mycket betydande ökning av årskullarnas storlek. Det har uppstått svårigheter att anskaffa kvalificerade lärare. Skolbyggnader har icke kommit till stånd i den utsträckning, som skulle behövas. Utvecklingen bestäms för närvarande i första hand av samhällets förmåga att tillhandahålla lärare och lokaler: en stegring därutöver i antalet inträdessökande leder till en stegring av antalet avvisade. Visserligen är det mycket möjligt, att trycket från föräldraopinionen i längden framtvingar bättre villkor. Men det tar sin tid. Vill man i ett sådant läge förutberäkna skolans utveckling, är man nödsakad att fråga efter samhällets nuvarande möjligheter att tillhandahålla lärare och klassrum. Produktionen av lärare är i raskt stigande, produktionen av klassrum kan väl också väntas successivt stiga, i stort sett kanske med en viss årlig procent liksom samhällets produktion av nyttigheter överhuvud. Antalet avvisade inträdessökande spelar väl en viss roll, men med stundens läge för ögonen kan man icke tillmäta denna faktor avgörande betydelse. Prognosställaren kan i detta läge inte knyta sina beräkningar till årskullarnas storlek; han måste främst tänka på samhällets förmåga att tillhandahålla de grundläggande nyttigheterna.

Vi har genom en enkät hos rektorerna sökt utröna, huru expansionsbehovet bedöms på de särskilda orterna och vilka hinder som står i vägen för de utvidgningar som anses erforderliga. Ingenting har därvid framkommit, som tyder på avtagande intresse från föräldrahåll. Även lärarbristen nämnes märkvärdigt sällan som återhållande moment. Desto oftare återopas lokalsvårigheter, inte endast brist på klassrum utan också — i synnerhet vid de praktiska realskolorna — brist på institutionslokaler.

Inom *skolöverstyrelsen* verkställda utredningar bekräftar det allmänna intrycket av rektorsenkäten i fråga om lokalförhållandena. I folkskolan fanns förra läsåret 29 063 egentliga klassrum för 33 549 läraravdelningar. Vid de högre skolorna fanns 4 380 klassrum för 5 452 klassavdelningar — statistiken omfattar tydligen ej hela den skolgrupp, som i det föregående betecknats med termen högre skolor. Bristen täckes delvis genom att speciallokaler tas i anspråk som klassrum och genom att lokaler av växlande beskaffenhet förhyrs för skolornas räkning; 321 avdelningar vid de högre skolorna saknar dock eget klassrum och ambulerar mellan för tillfället lediga undervisningslokaler.

Härtill kommer, att organisationsproblemen för skolväsendet på de orter, där högre skolor kan ifrågakomma, ofta är mycket komplicerade och tidsödande, att ovisshet råder om vilka former av högre skolor som i praktiken kan ifrågakomma, och att förhoppningarna om större bidrag från statens sida i en

icke alltför avlägsen framtid förvisso icke sporrar handlingskraften i de aktuella skolfrågorna.

Enkäten bekräftar, att lärarbristen och lokalbristen jämte planeringssvårigheter av olika slag tillsammans bildar den tillbakahållande kraft, som i varje särskilt fall mäter sig med föräldrarnas intresse att få utbildning för de uppväxande. Det är knappast möjligt att noggrant mäta styrkan av varje särskild komponent i kraftspelet. Däremot konstaterar man lätt, att de återhållande krafterna icke gör sig gällande på samma sätt och med samma styrka inom alla skolformer. Återverkningarna på enhetsskolan, på den äldre realskolorganisationen och på gymnasiet bör skärskådas för sig.

Lärarbristen, lokalbristen och det betydande organisationsarbetet försenar givetvis *enhetsskolans* utveckling, och man har kanske anledning att, när det gäller denna skolform, särskilt trycka på lärarbristens betydelse. Sedan enhetsskoleförsöken väl påbörjats inom ett skoldistrikt, torde man emellertid icke behöva räkna med att försöken skall behöva avbrytas på grund av lärar-, lokal- eller planeringssvårigheter. Inom enhetsskolan måste man taga emot även de stora årskullarna på högstadiet; lokal- och lärarproblemen *måste* lösas på det ena eller andra sättet, organisationsarbetet kan vara betydande, men man vet dock på ett ungefär vad det är som skall åstadkommas. Hittills har endast i ett fall fullföljandet av ett påbörjat enhetsskoleförsök måst uppskjutas ett par år och då på grund av meningsskiljaktigheter inom den lokala skolledningen.

1950 års riksdag har fattat principbeslut om genomförande av en på nioårig allmän skolplikt grundad enhetsskola. Organisationen av denna skola är icke i alla delar klar, men det för våra frågeställningar väsentliga är icke den blivande lösningen av exempelvis högstadiets differentieringsfrågor; icke heller är det av större betydelse huruvida andra skolformer kommer att i någon utsträckning bibehållas vid sidan av den blivande enhetsskolan. Det för oss väsentliga är den nioåriga skolplikten. Den innebär, att under en övergångstid lärare och lokaler måste anskaffas för undervisning av all ungdom upp till 16-årsåldern.

När enhetsskolan kan vara färdig, lärer icke kunna bedömas på ett statistiskt material. Man kan visserligen konstatera, att den procent av ungdomen i åldern 14—16 år, som undervisas i heldagsskolor, raskt stiger även i vårt land, och att vissa andra länder i detta avseende är oss i förväg. Men fastställande av slutterminen för genomförandet ankommer på statsmakterna, icke på de enskilda hemmen eller de enskilda kommunerna.

För vår del håller vi för sannolikt, att enhetsskolan skall kunna vara i sin helhet genomförd i början av 1970-talet.

Bedömningen av utvecklingen inom *övriga skolformer för realskolestadiet* kräver däremot överväganden av annan art. Just i fråga om realskolan är an-

talet avvisade störst och visar ingen tendens att minska. De restriktioner i fråga om upprättandet av nya klassavdelningar, som införts på grund av lärarbristen, drabbar den äldre organisationen av frivilliga skolor på ett helt annat sätt än den i princip obligatoriska enhetsskolan. I särskilt hög grad torde emellertid realskolestadiets utveckling utanför enhetsskoledistriktet vara beroende av ortens möjligheter att anskaffa klassrum och i övrigt lösa sina planeringsproblem. Icke minst torde planeringssvårigheterna ofta verka hämmande, då de lokala planeringskommittéerna å ena sidan måste räkna med en framtida övergång till enhetsskolan med dess förmånligare statsbidragsvillkor men å andra sidan har svårt att bedöma, huru länge en sådan lösning kan låta vänta på sig.

Vi kommer längre fram i detta betänkande att föreslå åtgärder, som synes oss ägnade att minska de berörda svårigheterna. På den punkt av resonemanget, där vi står nu, gäller det emellertid att bedöma, vart utvecklingen skulle bära hän, om inga sådana åtgärder vidtoges. Såvitt vi kan finna skulle under denna förutsättning nuvarande konkurrensförhållanden vid inträdet i första klassen bestå ännu i många år. Om ingenting åtgöres, komme med andra ord platstillgången att under avsevärd tid mera bestämmas av det antal klassrum, som kan uppbringas, än av antalet inträdessökande, som riskerar bli utestängda.

Under de sju åren 1944—51 tillväxte antalet klassavdelningar vid de skolor, varom här är fråga, i genomsnitt med 4,3 procent årligen. En tillväxt efter denna procent bör kunna anses som minimum. Det är till och med troligt, att trycket från de växande årskullarna trots alla återhållande faktorer skall kunna något stegra tillväxtprocenten. Under de tre senaste åren tycks tillväxten av den äldre organisationen ha legat ungefär vid 5 procent. Man torde försöksvis kunna räkna med denna procent en tid framöver.

Planeringsarbetet för *de gymnasiala skolformerna* underlättas av att dessas organisation är fastställd för avsevärd tid framåt. Vidare följer upprättandet av nya högre allmänna läroverk tämligen fasta regler; normalt förutsättes, att kommunen gjort början genom att inrätta kommunalt gymnasium. Man kan därför knappast påstå, att principplaneringen för en utvidgad undervisning på gymnasialstadiet är avsevärt mera krävande än tidigare. Lokalfrågorna kan däremot vara svårlösta, och bristen på naturvetare har ibland visat sig oöverkomlig, om det gällt att få till stånd ett realgymnasium eller en serie parallellavdelningar av reallinjen. Lärarbristen verkar naturligtvis också allmänt återhållande, redan emedan den nödgat skolöverstyrelsen att höja fordringarna på lärjungeunderlaget för nytt gymnasium eller ny linje. Icke desto mindre torde utrymmet för målsmännens önskemål här vara något större än i realskolan, åtminstone om målsmännen vid utrymmesbrist accepterar placering av sina barn på annan gymnasielinje eller vid annat läroverk. Detta får väl

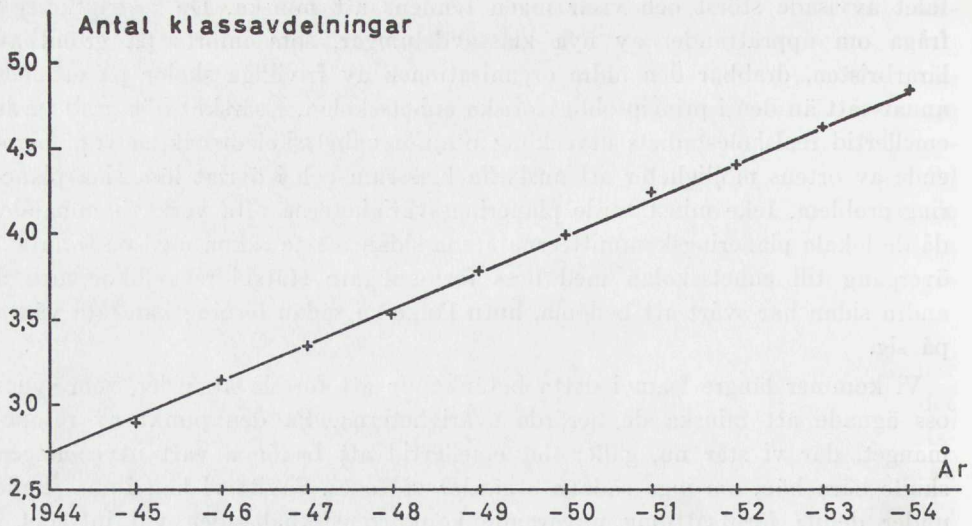

Diagram 4. Antal klassavdelningar per 1 000 invånare i åldern 17—21 år.

anses framgå redan av det förhållandet, att antalet obesatta platser i nybörjar-klasserna är proportionsvis större i gymnasiet än i realskolan, såsom närmare framgår av följande tablå:

	antal lärj. per avd. max.	per avd. faktiskt	proc. obesatta platser
skolformer med anknytning till folkskolans klass 4. . .	35	34,5	1,4
skolformer med anknytning till folkskolans klass 6. . .	35	32,7	6,6
gymnasiala skolformer	30	26,3	12,3

På sätt och vis bestyrks denna uppfattning även därav, att avvikelserna från 40-talets utvecklingslinjer ännu så länge är så pass mycket mindre än för realskolan, att det kunde ifrågasättas, huruvida de är fullt säkert konstaterade (diagram 1 s. 38). Särskilt får man ett intryck av en mycket fast utvecklings-trend, om man ställer antalet klassavdelningar i de gymnasiala skolformerna i relation till rekryteringsunderlaget, såsom skett i diagram 4 överst på denna sida. Tillströmningen till gymnasiet innevarande läsår har visserligen visat något oenhetlig tendens, men den tycks för riket i dess helhet snarast ha givit över-raskande höga siffror åtminstone för det fyraåriga gymnasiet. Tills vidare torde man således icke ha tillräcklig grund för något annat antagande än att hittills-varande utveckling i stort sett kommer att fortfara.

För gymnasiet — i motsats till realskolan — skulle det då, åtminstone tills vidare, vara möjligt att anknyta beräkningarna av den närmaste utvecklingen till årskullarnas storlek. Vi delar härutinnan den mening, som omfattas av

1949 års arbetskraftsutredning i dess nyligen framlagda betänkande (SOU 1955: 34). Uteslutet är dock icke, att platstillgången kan komma att avsevärt understiga det beräknade behovet under de år, då en särskilt kraftig expansion skulle vara erforderlig.

Genomförandet av kalkylerna efter de här skisserade riktlinjerna kräver en relativt vidlyftig statistisk apparat och har därför utbrutits till en särskild bilaga (bil. 1). Även andra utvecklingsalternativ än de av oss närmast förordade diskuteras i bilagan. Det sammanlagda antalet klassavdelningar vid de högre skolorna skulle, om beräkningarna utförts på sätt av oss förordats, tillväxa i det tempo, som framgår av tab. 20.

Tabell 20. Antalet klassavdelningar inom de högre skolorna höstterminerna 1954—65.

Hösten år	Antal klassavdelningar i				Tillväxt för året i procent
	enhetsskolans högstadium	real- och flick- skolor av äldre typ	gymnasiala skolformer	hela organi- sationen	
1954	308	4 748	1 612	6 668	—
1955	450	4 920	1 710	7 080	6,2
1956	660	5 070	1 810	7 540	6,5
1957	940	5 180	1 940	8 060	6,9
1958	1 310	5 260	2 090	8 660	7,4
1959	1 960	5 260	2 280	9 500	9,7
1960	2 700	5 200	2 500	10 400	9,5
1961	3 600	5 000	2 700	11 300	8,7
1962	4 400	4 800	2 900	12 100	7,1
1963	5 200	4 500	3 100	12 800	5,8
1964	6 000	4 100	3 200	13 300	3,1
1965	6 700	3 700	3 300	13 700	3,0

I jämförelse med tabellerna 67, 68 och 70 i bilagan företer tab. 20 en starkare avrundning av de beräknade talen. Den verkliga osäkerheten är dock givetvis större än som framgår av de gjorda avrundningarna. I detta sammanhang må påpekas, att en höjning eller sänkning av lärjungemedeltalet i klasserna kan påverka behovet av klassavdelningar mycket avsevärt. Minskar man genom den ena eller andra åtgärden lärjungemedeltalet per klassavdelning med en enda lärjunge, skulle detta vid oförändrat totalantal lärjungar öka antalet klassavdelningar med omkring 250 instundande läsår och med minst 450 läsåret 1965/66. En fortgående automatisk stegring av lärjungemedeltalet har lika stora verkningar, ehuru i motsatt riktning.

I den sista kolumnen i tabellen anges organisationens procentuella tillväxt för året. Organisationens snabbaste tillväxt skulle vara att motse omkring år 1959; därefter skulle expansionen raskt avtaga framemot mitten av 60-talet.

Lärarbehovet för det kalkylerade antalet avdelningar beräknas i bilagan, och resultatet återgives nedan i tab. 21. Man skulle, om de gjorda antagandena är riktiga, ha att motse en ökning av lärarbehovet med mer än 75 procent under den närmaste tioårsperioden.

Tabell 21. Kalkylerat behov av lärare i läroämnena vid de högre skolorna läsåret 1955—66.

Läsår	Lärare med akad. utbildn.	Folkskollärare med vidareutb.	Speciallärare	Summa
1955/56	6 450	1 730	320	8 500
1956/57	6 820	1 860	340	9 020
1957/58	7 230	2 010	350	9 590
1958/59	7 710	2 170	370	10 250
1959/60	8 320	2 430	380	11 130
1960/61	8 900	2 700	400	12 000
1961/62	9 400	3 000	400	12 800
1962/63	10 000	3 300	400	13 700
1963/64	10 500	3 600	400	14 500
1964/65	10 600	3 900	400	14 900
1965/66	10 700	4 000	400	15 100

Tabellen uppftar tre lärarkategorier: lärare med akademisk utbildning, folkskollärare med vidareutbildning och speciallärare. Under den sistnämnda något oegentliga rubriken har sammanförts folkhögskollärare, som inte tillhör någon av de båda föregående grupperna, samt lärare i merkantila och tekniska ämnen. Övningsskollärarna är inte medtagna.

Inom var och en av grupperna skulle lärarbehovet enligt tabellen stiga, i absoluta tal mest inom den akademiska gruppen, i relativa tal mest inom folkskollärargruppen. Stagnationen för speciallärarna under senare delen av perioden är skenbar och beror på den starka avrundning av talen, som för senare delen av perioden ansetts påkallad.

Beräkningarna är utförda på grundval av nu gällande bestämmelser och tar således icke hänsyn till en eventuell övergång till treårig realskola under tioårsperioden. Det har vidare helt schematiskt förutsatts, att hälften av undervisningen i teoretiska läroämnena på enhetsskolans högstadium skall bestridas av akademiskt utbildade lärare och hälften av folkskollärare med vidareutbildning samt att all undervisning i klasserna 1⁵, 2⁵, 1⁴ (eller motsvarande undervisning i andra klasser) skall skötas av folkskollärare med vidareutbildning. I verkligheten är folkskollärarynslaget på enhetsskolans högstadium större

och i den gamla realskoleorganisationen mindre än det enligt dessa beräkningsgrunder skulle vara. Dylåka avvåkelser i den ena eller andra riktningen är inte heller uteslutna i framtiden, bland annat som resultat av den växlande tillgången på lärare av olika slag. Siffrorna ger därför endast en ungefärlig föreställning om vad som vore att motse, om uppdragna riktlinjer för lärarnas användning följs i fortsättningen.

Om det är svårt att komma till säkra resultat beträffande lärarbehovet, så är det ingalunda lättare att ge sig i kast med beräkningar rörande tillströmningen till lärarbanan. Den beror liksom elevtillströmningen ytterst av privata avgöranden, i detta fall inom den akademiska ungdomens krets.

Man kan visserligen med någorlunda god approximation förutsäga antalet studentexamina under återstoden av 1950-talet, eftersom det till stor del är fråga om ungdom, som redan tillhör gymnasiet. Man kan vidare göra antagandet, att samma procent abiturienter som år 1954 skall inskriva sig i de filosofiska fakulteterna. Men det återstår att uppskatta huru många av dessa som siktar på ämbetsexamen, huru många som i verkligheten uppnår den och huru många av dessa, som på allvar tänker bli lärare.

Det finns visserligen erfarenheter även i dessa ting, men de härrör från tiden före tillkomsten av 1953 års examensstadga. Vi har undersökt, huru lång tid det då genomsnittligt tog för de blivande lärarna att tillryggalägga vägen från inskrivningen i fakulteten till katedern i ett läroverk, och funnit, att genomsnittet, om man medtar även dem som avlägger högre examina, snarare låg över än under sju år. Från andra undersökningar är det bekant, att antalet ämbetsexamina låg ungefär vid 26 procent av antalet sju år tidigare inskrivna och att omkring 75 procent av filosofie magistrarna blev lärare. Dessa resultat kan sammanfattas så, att åren närmast före ikraftträdandet av 1953 års examensstadga antalet blivande lärare inom en årskull nyinskrivna filosofie studerande kunde uppskattas till 19 å 20 procent och att de genomsnittligt kunde väntas inträda som aktiva lärare sju år efter inskrivningen.

Allt detta kan ha ändrats genom den nya examensstadgan. Betygsfordringarna har sänkts från 7 till 6 betygsenheter, vissa lättnader i kursfordringarna torde ha genomförts. Samtidigt har en lönereglering genomförts för lärarna, som bör ha ökat lärarbanans dragningskraft. Utsikterna för en tillfredsställande rekrytering torde nu vara bättre än för några år sedan men man vet ännu ej huru mycket bättre. Enligt vår uppfattning vore det dock rimligt att antaga, att reduktionen av examensfordringarna kommer att sänka det genomsnittliga tidsintervallet mellan inskrivningen och den aktiva lärartjänsten från 7 till 6 år och att vad som i övrigt gjorts för att öka intresset för lärarbanan skall förmå höja rekryteringen från 19 å 20 till 25 procent av årskullen nyinskrivna vid de filosofiska fakulteterna. Tillskottet av nya lärare under dessa förutsättningar framgår av tab. 22 nedan. Resultaten torde kunna inbegripa de relativt

få folkskollärare, som förvärvar adjunktskompetens genom att tentera för fyra betyg i ämbetsexamen, ävensom lärare, som utbildats inom de teologiska fakulteterna. Den beräknade ökningen under tioårsperioden är som synes högst betydande. Det är dock svårt att uttala någon bestämd mening om beräkningarnas hållbarhet. Lärarbanan lockar just nu, men de krafter, som för närvarande starkt stimulerar rekryteringen, kan ha ebbat ut, innan tioårsperioden är till ända.

Tabell 22. Beräknat tillskott av nya lärare med akademisk utbildning åren 1956—65.

År	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Lärartillskott ...	428	451	544	610	698	784	817	983	1 052	1 098

På grundval av de gjorda antagandena om skolväsendets utveckling och om lärarproduktionen kan man få vissa hållpunkter för bedömandet av den framtida balansen mellan efterfrågan och tillgång på lärarkraft för de högre skolorna.

Lärarbehovet under en viss tidrymd brukar beräknas som summan av två termer, ersättningsbehovet och utvidgningsbehovet. Ersättningsbehovet är behovet av ersättare för lärare, som pensioneras, avlider eller i förtid avgår från lärarbanan. Utvidgningsbehovet är behovet av lärare för nytillkommande avdelningar och mäter alltså skolans expansion.

Bedräffande ersättningsbehovet hänvisar vi till beräkningarna i bil. 1, tab. 64. Utvidgningsbehovet för ett visst år är lika med differensen mellan antalet tjänster detta år och det närmast föregående och följer alltså av siffrorna i tab. 21. Sammanställs sifferserien för lärarproduktionen enligt tab. 22 med serierna för ersättnings- och utvidgningsbehoven, kan man, såsom i tab. 23 sker, framräkna årsöverskottet av producerade lärare med akademisk utbildning. Talserien för ersättningsbehovet skiljer sig från den i bilagan anförda genom att lärare med merkantil eller teknisk undervisning uteslutits och resultatet avrundats till närmaste tiotal.

Tabell 23. Kalkylerad tillgång och efterfrågan på akademiskt utbildade lärare åren 1956—65

Läsår	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Lärarproduktion	430	450	540	610	700	780	820	980	1 050	1 100
Ersättningsbehov	210	210	190	180	160	150	140	150	150	150
Utvidgningsbehov	370	410	480	610	580	500	600	500	100	100
Överskott	-150	-170	-130	-180	- 40	+130	+ 80	+330	+800	+850

Enligt beräkningarna skulle man ha att räkna med ett årligt underskott av akademiskt utbildade lärare till och med år 1960. Därefter skulle följa ett par år med någorlunda god balans mellan tillgång och efterfrågan. Slutligen, framemot 60-talets mitt, skulle ett mycket betydande akademikeröverskott vara att motse.

Möjligen är det för tidigt att uttala någon mening om det läraröverskott, som prognoserna utlovar för tiden framemot 60-talets mitt. Något kan ha inträffat innan dess, som rubbar eller till och med helt kullkastar kalkylerna. Skulle emellertid beräkningarna stämma även i en så pass avlägsen framtid, uppstår fråga om dispositionen av det uppkommande läraröverskottet. Spörsmål om tempot i enhetsskolans genomförande och om sänkning av lärjunge-maximum i klasserna skulle därigenom på nytt aktualiseras; individualiserande arbetsmetoder, som kräver större tillgång på lärarkraft, skulle kunna få ökad användning; lärare skulle kunna i större utsträckning avdelas för speciella uppgifter av olika slag; »klassens timme» skulle kunna allmänt genomföras osv. Vad som i dessa avseenden kan göras, beror dock även av möjligheten att anskaffa lokaler för en ytterligare ökning av antalet klasser och smärre undervisningsenheter. Huru man om åtta eller tio år kommer att se på därmed sammanhängande investeringsfrågor undandraget sig helt vårt bedömande.

Nästa tabell ger en motsvarande översikt av behovet av folkskollärare med vidareutbildning.

Tabell 24. Kalkylerad efterfrågan på folkskollärare med vidareutbildning åren 1956—65.

Läsår	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
För enhetsskolan och realskolans lägre klasser m. m.	130	150	160	260	270	300	300	300	300	100
För täckande av underskott på akad. utb. lärare	150	170	130	180	40	—	—	—	—	—
Summa	280	320	290	440	310	300	300	300	300	100

Behovet av vidareutbildning för folkskollärare skulle enligt tabellen hålla sig någorlunda konstant till framemot 60-talets mitt. Något år i slutet av 50-talet skulle dock en tillfällig ökning av antalet utbildade vara behövlig, och vid mitten av 60-talet borde möjligen en minskning kunna ske; beräkningarna för en så avlägsen tidpunkt kan dock icke tillmätas något större värde.

Det bör uppmärksammas, att siffrorna i tabellen förutsätter, att 1954 års riksdagsbeslut beträffande användningen av tjugutredjegrads lärare vore fullt genomfört före ingången av år 1956 och att undervisningen i teoretiska läro-

ämnen på enhetsskolans högstadium lika delats mellan lärare med akademisk utbildning och folkskollärare med vidareutbildning. I praktiken är, såsom redan påpekats, intetdera fallet: vid 1954 års inventering befanns enligt tab. V i bilagan antalet folkskollärare vid de högre skolorna vara 565 mot ett beräknat behov av 1 625. Skillnaden överstiger det kalkylerade underskottet i produktionen av akademiskt utbildade lärare fram till och med år 1960 men torde icke vara tillräcklig att dessutom täcka det underskott av lärarkraft, som för närvarande utfylls med heltidstjänstgörande lärare med lön efter timtaxa. Det i tab. 23 funna underskottet i universitetens lärarutbildning är visserligen högst osäkert, då det för varje år är skillnaden mellan två större, var för sig osäkra tal, men vi har intrycket att en successiv utbyggnad av systemet med vidareutbildade folkskollärare fram till de positioner, som fastställts genom 1953 års löneuppgörelse med folkskollärarna och 1954 års beslut om användningen av folkskollärare vid de högre skolorna, någorlunda väl skulle balansera det underskott i universitetens examination, som är att motse under tiden till och med år 1960. Slutraden i tab. 24 ger alltså på ett ungefär behovet av vidareutbildning för tjugutredjegradstjänsterna och behöver icke ytterligare ökas för införande av tjugutredjegradstjänster vid läroverken enligt 1954 års program. Däremot minskas behovet av tjugutredjegrads-lärare högst väsentligt, om de nuvarande fem- och fyraåriga realskolorna i större utsträckning ersätts med treåriga.

Beräkningarna i tab. 23 gäller det totala lärarbehovet och den totala lärarproduktionen och tar sålunda icke hänsyn till förhållandena inom de skilda ämneskombinationerna. Sannolikt kommer marknaden att mättas tidigare i vissa humanistiska kombinationer och senare i de naturvetenskapliga. Det vore av stort intresse att kunna prestera siffror i detta hänseende, om också mycket approximativa. Vi har emellertid under loppet av vårt arbete kommit till den uppfattningen, att beräkningarna måste grundas på en universitetsstatistik av en omfattning, som icke torde vara att motse, förrän 1954 års kungörelse i ämnet tillämpats ett par år och det därunder insamlade materialet bearbetats. Ytterligare undersökningar torde också vara nödvändiga rörande övergången till lärarbanan av filosofie magistrar tillhörande olika ämneskombinationer. Av professor Quensels undersökning synes framgå, att avsevärt fler blir lärare bland dem som har examen med exempelvis modersmålet jämte något modernt språk än bland dem som avlagt examen med matematik. Slutligen torde den statistik angående lärarbristen, som återges i tab. 14 s. 51, böra omläggas, så att däri icke inbegripes undervisning av tjugutredjegrads-lärare.

En översikt av läget just nu kan erhållas med hjälp av arbetsmarknadsstyrelsens statistik över förmedlingen av ämneslärare under sommaren 1955. Vi återger ur ämbetsverkets redogörelse följande tabell.

Grupperingen efter studieriktning sammanfaller i stort sett med den av oss använda; dock har den historiska ämnesgruppen uppdelats i två, allteftersom

Tabell 25. Tillsatta ämneslärarplatser juni—augusti åren 1954 och 1955.

Ämneskombination	Tillsatta platser juni—augusti			
	Hela antalet		Därav tillsatta med icke-examinerade ¹	
	1954	1955	1954	1955
Kristendom o. annat ämne	55	67	28	47
Klassiska språk	20	15	2	3
Modersmålet o. moderna språk	191	250	39	88
Moderna språk	185	221	29	44
Modersmålet o. historia	132	130	52	53
Historia o. geografi	43	55	15	11
Matematik, fysik o. kemi	254	276	147	173
Biologi o. annat ämne	122	132	54	71
Annan kombination	56	59	32	38
Summa	1 058	1 205	398	528

historia kombinerats med modersmålet eller geografi. Av tabellen framgår, att lärarbristen i modersmålet och moderna språk fortfarande är i stigande trots de av oss konstaterade relativt gynnsamma tillströmningsförhållandena. Endast i kombinationen historia-geografi, som av oss icke undersökts separat, utvisar årets siffror någon förbättring.

Skulle redan under 1950-talet överskott uppstå i modersmålskombinationerna, skapas därigenom förutsättningar att genomföra den nu försöksvis praktiserade anordningen med delning av vissa klasser och ringar för intensifierad undervisning i muntlig framställning. Uppstår överskott av lärare i moderna språk, kunde man möjligen tänka sig, att filosofie magistrar med examen i engelska i någon utsträckning toges i anspråk som ämneslärare inom folkskolan. En sådan anordning nämnes i 1950 års skolproposition (s. 221) som en av de möjligheter, vilka skulle kunna tillgripas under övergångstiden. Den torde av organisatoriska skäl icke kunna komma i fråga i större omfattning, men det överskott av ämneslärare, som kunde bli tillgängligt för ändamålet under femtiotalet, torde icke heller bli alltför stort, sett mot bakgrunden av det totala behovet av undervisning i engelska i folkskolan. Svårast att komma till rätta med bleve ett överskott av lärare i historia och geografi vid en tidpunkt, då ännu lärarbrist råder i flertalet ämnesgrupper. Även om lärarbehovet i det hela kan väntas stiga som resultat av åtgärder, som vi i detta betänkande kommer att föreslå, synes utvecklingen inom kombinationen historia-geografi tarva särskild uppmärksamhet. Den återhållsamhet med anordnande av befordringskurser i denna ämnesgrupp, som skolöverstyrelsen detta läsår iakttagit, synes oss fullt riktigt såsom en första åtgärd.

¹ I siffrorna ingår dock några pensionerade läroverkslärare — sammanlagt mindre än ett 10-tal för vardera året.

Vi har redan i olika sammanhang med kraftiga streck understrukit de reservationer, som måst göras mot de i det föregående refererade kalkylerna. Detta betyder dock icke, att vi vore beredda att som en tom konstruktion avfärda den bild av den högre skolans framtid, till vilken de lett. Den svenska skolans expansion har motstycken i andra länder; några har hunnit längre än vi. *Arbetskraftsutredningen*, vilken ställts inför samma problem som vi, har anställt en jämförelse mellan utvecklingen här och i Förenta staterna, vilken vi återger i tab. 26.

Tabell 26. Lärjungefrekvensen i olika åldrar i Sverige och USA.

Ålder år	Sverige		USA		
	1949	1953	Folk- räkningen 1950	Urvalsundersökningar	
				1950	1953
7—13	98,7	99,0	95,7	98,7	99,4
14	46,9	55,1	94,8	(I åldern 14—17 år)	85,9
15	26,3	31,2	91,4		
16	21,2	26,6	80,9		
17—19	12,0	15,2	43,9	(I åldern 18—19 år)	31,2
20—24	5,8	7,8	12,9	9,0	11,1

Arbetskraftsutredningen kommenterar tabellen med följande ord:

»Det framgår att skoltidens genomsnittliga längd är väsentligt längre i USA än i Sverige. Enligt folkräkningstalen pågick sålunda år 1950 ännu i 16-års-åldern skolutbildning för över 80 procent av befolkningen i USA, medan motsvarande procenttal för Sverige år 1953 var endast 27. I 17—19 års åldern var samma år 44 procent av befolkningen i USA elever vid olika utbildningsanstalter, i Sverige endast 15 procent. Av de amerikanska urvalsundersökningarna, som dock visar en något lägre lärjungefrekvens än folkräkningstalen, sannolikt beroende på att däri inte ingår personer som har förvärvsarbete vid sidan av skolgången, framgår att en ytterligare förlängning av skoltidens genomsnittliga längd i USA ägt rum efter 1950.» (SOU 1955: 34 s. 95.)

En utveckling av den omfattning, som av allt att döma är på väg, gör det nödvändigt att tänka om i skolfrågorna, både för gymnasiets och för realskolans del. Den fortlöpande skolreform, som 1946 års skolkommision föreslog, förutsätter ett ständigt förnyat arbete för skolorganisationens anpassning efter samhällslivets ändringar.

De behov, som lett till beslutet om enhetsskolan, är givetvis icke begränsade till de nu inrättade enhetsskoledistrikten. Mer eller mindre starkt torde de göra sig gällande även på orter, som för närvarande saknar resurser att genomföra en enhetsskoleorganisation, och där framkalla önskemål om nykonstruktioner, ändringar och jämkningar inom den äldre skolorganisationen. Vi har genom

utsända frågeformulär sökt kontakt med skolledare på skilda orter för att få kännedom om deras önskemål i fråga om realskolestadiets organisation.

Beräkningarna i det föregående är utförda under antagandet, att de nuvarande realskoletyperna bibehålls men begagnar folkskollärare för en så stor del av undervisningen, som motsvarar klasserna 1⁵ och 1⁷, 2⁵ och 2⁷, 1⁴ och 1⁶. Departementschefen har emellertid angivit även en annan utväg, nämligen att indraga de nämnda klasserna, göra realskolan treårig och flickskolan femårig. Någon ytterligare besparing i akademiskt utbildad lärarkraft skulle icke — under den gjorda förutsättningen beträffande folkskollärarnas avsedda tjänstgöring i de lägre klasserna — göras därigenom, snarare tvärtom. Men de båda skisserade systemen skiljer sig på andra punkter. En totalbedömning av skälen för och emot är nödvändig i den situation, som uppstått genom efterkrigstidens utveckling. Vi har därför till skolledarna ställt bland annat följande frågor: »Vilket anser Ni vara att föredraga under övergångstiden före enhetsskolans genomförande: att fem- och fyraåriga realskollinjer ersättas med treåriga, i mån som undervisningen i engelska i folkskolans femte och sjätte klasser organiseras upp, eller att dessa linjer bibehållas men undervisningen i klasserna 1⁴, 1⁵ och 2⁵ till övervägande del bestrides av folkskollärare med viss vidareutbildning (s. k. tjugutreor)? Hur motiverar Ni Eder uppfattning?»

Vissa variationer i formuleringen har varit nödvändiga med hänsyn till den skolform vederbörande skolledare företräder. Sålunda talas i cirkulären till flickskolornas rektorer om sjuåriga normalskollinjer i stället för femåriga realskollinjer osv.

I nästa kapitel skall vi redogöra för de till oss ingångna svaren.

Skolledarna om realskolestadiets organisation

Högst få skolmän torde ha haft personlig kontakt med alla de skolformer, som berörs av de frågor vi ställt. Det stora flertalet har sina erfarenheter antingen från folkundervisningen eller från någon form av den högre skolan i dess traditionella gestaltning. Endast en begränsad krets av skolledare har sett den treåriga realskolan inifrån.

I nästa kapitel skall redogöras för de praktiska erfarenheterna av existerande treåriga realskollinjer. Den framställning, som nu närmast följer, avser således endast att ge en föreställning om huru realskolestadiets organisationsfrågor ter sig för kunniga och erfarna skolmän, som i regel redan haft beröring med de stora årskullarnas problem och bedömer dem var från sin utkikspunkt i den stora skolorganisationen men som inte haft tillfälle själva pröva en treårig lärogång på realskolestadiet. Vilken observationspunkten är saknar inte betydelse: det visar sig, att folkskolevärlden med högst få undantag tillråder en organisation med treårig realskola, medan läroverkssidan med samma enhällighet förordar bibehållande av nuvarande organisationsformer ehuru med ett inslag i lärarkåren av folkskollärare med erforderlig vidareutbildning.

Innan vi går in på skolledarnas vägning av för- och motskäl, skall vi emellertid redogöra för deras åsikter i två grundläggande frågor, som ofta torde utgöra bakgrunden till deras ställningstaganden. Den första gäller värdet av förkunskaperna i engelska från folkskolan, den andra de arbetshygieniska problemen på realskolestadiet och i klasserna närmast därunder. I dessa båda översikter, som helt gäller den nuvarande skolorganisationen, har inarbetats även yttranden från orter, där treårig realskola finnes.

I. Folkskolans undervisning i engelska som grundval för realskolestadiets språkundervisning

Ehuru undervisning i engelska först på senare år anordnats på mellanstadiet i något större antal skoldistrikt, föreligger redan nu en ganska omfattande erfarenhet om vad denna undervisning kan presteras. De högre skolornas rektorer och språklärare har på många håll fått mottaga nybörjare med två års, ett års eller ingen föregående undervisning och kan anställa jämförelser mellan olika lärjungegrupper. Folkskolinspektörerna har haft tillfälle att jämföra den direkta undervisningen och radioundervisningen i folkskolan. På förhand kan man dock vänta, att erfarenheterna skall vara mycket växlande. Undervisningstraditionen kan inte ha hunnit bli lika fast som i folkskolans andra ämnen;

bättre resultat är sannolikt att motse, när lärarna mera allmänt fått följa sina klasser ett par gånger genom de föreskrivna kurserna i engelska.

Det kan dock icke förväntas, att undervisningen i engelska i folkskolans femte och sjätte klasser någonsin skall ge detsamma som undervisningen i den femåriga realskolans båda första klasser. Uppgiften är delvis en annan, påpekar rektor vid *Malmö borgarskola*, själv språkman.

»I den nuvarande folkskolan bedrivs undervisningen i engelska i odifferentierade klasser. Studiemålet skiljer sig helt från realskolans, som ju måste ta sikte på realexamen. Undervisningen i engelska i folkskolan måste därför med nödvändighet få en helt annan uppläggning rent metodiskt än i realskolan. Den kan och bör inriktas på det talade språket och på inläsning av enkla vardagsord och -fraser. Realskolan måste lägga en solid grund för fortsatta studier i ämnet, måste lägga betydligt större vikt vid behärskning av de grammatiska elementen, en fastare, mera utvidgad ordkunskap och förmåga att skriva, vari också ingår att stava språket. Det får därför på intet sätt tolkas som ett försök att nedvärdera folkskolans och dess lärares insatser i engelskundervisningen, om man konstaterar att realskolan ej i full utsträckning kan bygga på den i sjätte klassen inhämtade kursen i engelska.»

Trots olikheterna i uppläggning och studiemål anses folkskolans undervisning i engelska vanligen spara tid i den följande undervisningen. Vi har till rektorerna vid de högre skolorna riktat frågan: »Efter hur lång tid uppnå genomsnittslärjungar utan förkunskaper i engelska i stort sett den kunskapsnivå i ämnet, som genomsnittslärjungar, vilka läst engelska i klasserna 5 och 6, ha vid inträdet i klassen?» Vår fråga skiljer icke mellan den omedelbara undervisningen genom lärare och radioundervisningen. De mottagande lärarnas intryck torde i regel bestämmas av den manstarkare lärjungegrupp, som erhållit direkt undervisning.

Frågan kan givetvis endast besvaras vid läroanstalter, där fyraårig realskolnlinje eller sexårig flickskollinje finns och där man dessutom fått mottaga ett något så när stort antal lärjungar, som läst engelska i folkskolan. Även några av dessa rektorer finner dock frågan omöjlig att besvara av principiella skäl eller emedan den är otillräckligt preciserad. »Helt beroende av resp. lärares individuella kvalifikationer», svarar rektor i *Borlänge*. »På grund av olikheterna i kursernas uppläggning vid de båda skolformerna kan något bestämt svar på denna fråga icke ges», förmenar rektor vid *samrealskolan i Lund*.

Så pass många som 197 rektorer har dock ansett sig kunna besvara frågan. Att den måste vålla tvekan i vissa avseenden är i förväg klart. Ett försök att statistiskt bearbeta de ofta rätt obestämda svaren har lett till det resultat, som framgår av tabellen på nästa sida. Siffrorna anger det försprång, lärjungar med två års undervisning i engelska i folkskolan anses ha vunnit relativt till kamrater utan förkunskaper i ämnet. Svaren är grupperade icke endast efter skolform utan också efter vederbörande rektors ämnesinriktning; med »språk-män» (spr) avses de rektorer, som undervisar i något av ämnena engelska, tyska och franska eller som har något av dessa ämnen i sin tjänstefullmakt. I fort-

Tabell 27. Rektoreernas uppskattning av tidsvinsten i engelska på grund av folkskolans undervisning i ämnet.

Uppskattat försprång	H. allm. o. ensk. lärov.		Statl. o. ensk. realsk.		Komm. realsk.		Prakt. realsk.		H. flick- skolor		Samtl. skolor	
	spr.	andra	spr.	andra	spr.	andra	spr.	andra	spr.	andra	spr.	andra
Högst 3 mån. . .	0	6	9	10	4	5	0	3	2	2	15	26
Omkr. 1 termin . .	3	20	16	25	5	9	5	2	9	2	38	58
Minst 1,5 termin	8	8	10	17	3	4	1	4	2	1	24	34
Summa	11	34	35	52	12	18	6	9	13	5	77	118

sättningen av detta avsnitt utmärks de uttalanden, som gjorts av språkmän genom beteckningen (spr).

Den vanligaste uppskattningen, såväl bland språkmän som icke språkmän, är att försprånget grovt taget är en termin. De höga uppskattningarna är en aning vanligare hos språkmän än hos andra rektorer, de låga tvärtom, men skillnaden är icke så stor, att någon statistiskt hållbar slutsats kan dragas. Ett par extrema omdömen, som är grundade på ett mycket fåtaligt observationsmaterial, har i tabellen utelämnats.

Enstaka mycket låga uppskattningar förekommer. Det finns rektorer, som stannat så långt ner som vid 6 veckor eller därunder, andra, som uppskattar skillnaden till 2 à 3 terminer. Säkerligen är det icke lätt för en skolman, som själv inte är språkman, att lista ut vad som skall anses som genomsnittliga förhållanden på detta mångskiftande område. En rektor, som ändå tagit huvudläraren i engelska till hjälp, svarar: »Efter 1 à 1½ år anser en lärare, redan efter en termin anser en annan lärare.»

Flera rektorer påpekar, att svaret utfaller olika, alltefter det kursmoment som avses. Försprånget tycks vara störst i fråga om ordförrådet, eller åtminstone det passiva ordförrådet, skillnaden är mindre i ämnets grammatiska del. Rektor vid *Malmö borgarskola* (spr) framhåller vikten av denna distinktion:

»Frågan går ej att entydigt besvara. Om hänsyn tas till de kursmoment, vid vilka man måste lägga särskild vikt vid nybörjarundervisning vid realskola, torde ca 1 termin vara tillräckligt. I fråga om andra kunskaper, t. ex. ordförråd, måste betydligt längre tid beräknas.»

Och rektor i *Älmhult* (spr) svarar:

»Högst individuellt! Vad kunskapernas kvantitet beträffar — kanske efter ca 2 terminer. Vad kunskapernas kvalitet beträffar (här avses särskilt ljudläran och grundligare insikter i formläran) — kanske efter 1 1/4 termin.»

Rektor i *Mariestad* fäster uppmärksamheten på en annan svårighet vid bedömningen, då han efter att ha uppskattat försprånget till omkring en termin

tillägger, att detta dock inte betyder, att genomsnittseleven kan undvara den terminens undervisning.

Vid vissa högre skolor, som mottar lärjungar från folkskolans sjätte klass, har man organiserat särskilda klassavdelningar för lärjungar med förkunskaper i engelska. Skiljelinjen har dock inte alltid gått mellan dem som läst och dem som inte läst engelska tidigare. Vid några skolor har de svagare eleverna med betyg i engelska sammanförts med de rena nybörjarna.

På sina håll har speciella tim- och kursplaner tillämpats i nybörjarklasser med förkunskaper i engelska. Vid samrealskolan i *Hjo* (spr) hade man läsåret 1953/54 en parallellavdelning av 1⁴ med särskild av Kungl. Maj:t fastställd timplan (kbr 7/8 1953). Engelskan hade enligt denna timplan fått avstå 3 veckotimmar, 2 till modersmålet och 1 till matematiken. I *Sollentuna* (spr) har engelskan i klassavdelningar med denna sammansättning avstått två veckotimmar till förmån för modersmålet, i *Finspång* har dess timal minskats med en veckotimme, vid *Burgårdens samrealskola i Göteborg* (spr) och i *Strömsnäsbruk* har man avstått från den klassdelning under en veckotimme, som eljest är medgiven för ämnet i nybörjarklasserna. På andra ställen bibehålls timplanen, men läroboks- och litteraturunderlaget för undervisningen utformas olika. Från *Åtvidaberg* rapporteras sålunda, att man läst en utökad textkurs samt drivit kursivläsning av lämplig litteratur, t. ex. Proctor-Ivan, *An Adventure in England*. Från *Nacka* meddelas, att det viktigaste av det förut lästa repeterats och att kursen utökats med en extra bok i serien *Read, Write, Remember*; däremot läser man icke större kurs i de för alla avdelningar gemensamma läroböckerna, emedan lärjungarna vid läsårets slut skall omgrupperas på allmän, handels- och teknisk linje, varvid lärjungar från olika klassavdelningar måste sammanföras. Vid andra skolor har inga ändringar företagits i tim- och kursplanerna, men man har ökat arbetstakten i de klasser, som har förkunskaper i engelska.

I detta sammanhang må nämnas, att skolöverstyrelsen den 22 april 1955 bemyndigats medge avvikelser från gällande tim- och kursplaner för avdelningar av klass 1⁴, vilka mottar elever med förkunskaper i engelska från folkskolan. Av handlingarna framgår, att *rektorskonventet i Stockholm* tillstyrkt en reduktion av engelskans timal i klass 1⁴ med två veckotimmar, varav den ena skulle tillfalla modersmålet och den andra matematiken.

Där lärjungar med och utan förkunskaper i engelska tillhör samma klassavdelning, kan rätten att uppdelna nybörjarklass i två undervisningsavdelningar under en av engelskans veckotimmar begagnas för att i någon utsträckning ge de båda lärjungegrupperna särskild undervisning. Vi har kunnat konstatera, att så också sker vid åtskilliga tiotal skolor, men det har tillika framkommit, att även rektorer, som anser anordningen önskvärd, i vissa fall av schematekniska skäl måste avstå från den. Vid läroverket i *Sollefteå* måste

sålunda speciell hänsyn tagas till de resande lärjungarna, vid läroverket i *Hudiksvall* måste de delade timmarna läggas mot exempelvis manlig slöjd och rena pojk- resp. flickgrupper organiseras. Vid en rad mindre skolor måste rektorerna tänka på gymnastikens ordnande: pojkggruppen har engelska då flickgruppen har gymnastik och tvärt om.

I de många fall, där lärjungar med olika förkunskaper deltar i samma lektion, står läraren i valet mellan att rätta undervisningen efter den grupp, som har de sämsta förutsättningarna, eller att på ett eller annat sätt differentiera inom klassens ram. Särskilda anordningar för att tillgodose de båda gruppernas skilda behov tycks vara vanligast vid flickskolorna: 24 flickskolorektorer har på vår fråga, huruvida arbetet tillrättaläggs i detta syfte, avgivit svar med jakande tendens mot endast 9 med nekande tendens. Även vid de högre allmänna läroverken och de praktiska realskolorna är majoriteten av svaren jakande. Vid samrealskolorna och de kommunala realskolorna synes differentiering inom klassens ram icke vara lika vanlig.

Några av de rektorer, som ej haft några differentieringsarrangemang att anmäla, tycks emellertid anse sådana helt överflödiga. »Något behov av en dylik ordning har aldrig förmärkts», påstår rektor vid *kommunala realskolan i Sävsjö* (spr). »Repetition anses nyttigt för dem som läst engelska tidigare. Inlärdade fel behöver korrigeras», svarar rektor vid *karolinska läroverket i Örebro*. »De få en *ny lärobok* och *nya övningsexempel* och *utbildad lärare i engelska*, som talar språket», heter det i en rikligt understruken mening från en tredje rektors expedition.

I stället för det ganska maktpåliggande arbetet med differentiering inom klassens ram tillgriper man vid åtskilliga skolor av olika typ möjligheten att i större eller mindre utsträckning befria lärjungar med förkunskaper från undervisningen i ämnet. Meningarna är dock delade om lämpligheten av en sådan åtgärd, kanske inte bara bland skolledarna utan också bland lärjungarna. I *Motala* befrias sålunda en del lärjungar från vissa lektioner i början av terminen efter prövning från fall till fall, men rektor meddelar, att lärjungarna i regel föredrar att vara närvarande vid alla lektioner, »eftersom de börja få en ny syn på ämnet». Vid *samrealskolan i Undersåker* (spr) går man längre i avseende på befrielserna:

»Efter individuell prövning befrias de under höstterminen från de engelska lektionerna, dock med skyldighet att deltaga i alla förekommande prov. De som har påfallande brister i uttal, befrias ej. Ungefär hälften brukar infinna sig frivilligt under andra halvan av terminen. Inga särskilda arbetsuppgifter ges.»

Vid flertalet av de läroverk, där befrielser förekommer, har dessa icke så stor omfattning, att det ansetts nödvändigt tillföra de befriade andra arbetsuppgifter i stället. Sådant förekommer dock; vanligen gäller det någon lämplig uppgift inom ämnets ram, men i ett och annat fall har lärjungarna fått ägna de lediga timmarna åt modersmålet eller matematik. Gäller det blott tillfälliga

befrielser, kan tiden fyllas ut även med annat än kursarbete. Rektor vid *Burgårdens samrealskola i Göteborg* (spr) berättar, att i en blandklass de lärjungar, som läst engelska, under lediga timmar tilldelats uppgifter i biblioteket eller i skolans sportstuga.

Av de korta sammandrag av enkätsvaren, som här lämnats, framgår, att förkunskaperna i engelska från folkskolan har taxerats högst olika och utnyttjats i skiftande utsträckning. Man kan fråga sig varför värderingen inte kunnat bli högre, utnyttjandet fullständigare. I den fria diskussion, till vilken vi inbjudit i enkätformuläret, har några rektorer — huvudsakligen realskolerektorer — närmare redogjort för sina erfarenheter av den grund folkskolan lagt och därmed givit bidrag till frågans belysning. Rektor vid *praktiska realskolan i Örebro* (spr) sammanfattar sina iakttagelser som följer:

»Den största svårigheten att låta de högre skolornas engelska undervisning bygga på vad som inhämtats i folkskolan beror på den oerhörda ojämnheten i elevernas kunskaper. Några elever ha inhämtat en mycket god grund i folkskolan medan andra, ibland t. o. m. efter två års studier, icke ha lärt sig de vanligaste engelska språkljuden eller de enklaste grammatiska företeelserna. Betygsättningen är mycket ojämn.»

Rektor vid *kommunala realskolan i Hallstahammar* (spr) synes anse, att bristerna vid folkskolans språkundervisning delvis bottnar i att undervisningen icke kunnat tillräckligt väl avpassas efter de olika begävningsgruppernas behov.

Många mera begåvade lärjungar har haft stor behållning av engelskundervisningen i folkskolan. Ungefär hälften av de lärjungar, som intagits i komm. realskolan i Hallstahammar efter att ha läst engelska i folkskolan torde ha kunnat fortsätta i stort sett efter kursplanen för klass 2'. Det finns dock även elever med bristfälliga kunskaper från folkskolan och dessa vållar ofta större svårigheter än elever, som helt sakna förkunskaper. För de mindre begåvade har resultatet av folkskolans undervisning ofta blivit sämre än begävningsgraden synes motivera. Detta hänger sannolikt samman med folkskolans ogallrade klasser. Realskolans lärare menar i regel, att dessa mindre begåvade elever lättare hade nått resultat i realskolan, om de icke läst engelska i folkskolan.

Rektor vid *kommunala realskolan i Kumla* (spr) anser, att bristerna särskilt ligger på det grammatiska området:

»De bättre eleverna från folkskolan ha visat sig ha ett mycket gott uttal och ett avsevärt ordförråd.

Jag anser dock, att grammatikkunskaperna står på en lägre nivå än övriga delar av ämnet.

Om grammatikundervisningen finge ett utökat utrymme inom folkskolan, anser jag nybörjarundervisningen bör kunna förläggas till folkskolestadiet.

Helst skulle jag dock se, att man kunde bibringa eleverna säkra kunskaper i svensk språklära i folkskolan. Dessa grammatiska kunskaper skulle nämligen bli till fromma för all fortsatt språkundervisning.»

Denna uppfattning om förtjänster och fel stödes exempelvis av rektorerna vid *h. allm. läroverket för flickor på Södermalm* och vid *statens normalskola i Stockholm*. En tredje stockholmsrektor — rektor vid *hushållstekniska real-*

skolan — anser sig kunna konstatera, att uttalet visserligen inte är »så dåligt som tidigare», men att språkkunskaperna från klass 6 ändå inte räcker för en språkundervisning, som skall föra fram till realexamen.

Även ett vittnesbörd från en helt annan del av landet må anföras. Rektor vid *kommunala realskolan i Korpilombolo* (spr) skriver:

»Allmänt gäller, att uttalet i de flesta fall är gott, i en del fall t. o. m. mycket gott. I detta avsnitt av ämnet ligger de som läst engelska tidigare ett helt läsår före de andra.

Vidare har folkskoleengelskan givit eleverna en viss säkerhet, ibland något slarvig, att uttrycka sig på engelska. Vid ett närmare studium av deras språk finner man dock, att deras förmåga att uttrycka sig är till väsentlig del grundad på härmning av inlärdas ready-made sentences. En även ringa förändring av en sådan mening skapar ofta en viss osäkerhet, särskilt då det gäller ordens former. Överhuvudtaget syns de ha mycket svårt, när satsinnehållet fjärrar sig från det ofta snävt begränsade område, som deras nybörjarbok behandlat. Den självständiga förmågan att av vissa inlärdas element och schemata bilda egna meningar saknas ofta i frappant grad. — — —

Om realskolestadiets undervisning i engelska skulle utgöra en direkt fortsättning på folkskolans eller inte syns icke spela någon större roll. Om kravet på kvalitet i undervisning och resultat skall fasthållas, måste hur som helst en avsevärd tid i första klassen nedläggas på en så grundlig repetition, att den i praktiken innebure samma undervisningsgång som den nu gällande. Den stora tidsvinst, som man tror sig göra genom engelska i folkskolan, innebär de facto blott, att mindre tid behövs för den fonetiska genomgången av de enskilda ljuden. Vad intonationen beträffar, är radiokurserna naturligtvis förebildliga, men oftast förekommer dock läsning ur textbok, t. ex. Sondelius, och ett behörighetsbevis garanterar icke alltid ett någorlunda gott uttal med hänsyn till satsmelodien och sammanförande av ord till naturliga enheter.»

Självfallet förekommer dock mera kritiska uttalanden om det uttal av engelskan, som folkskolan bibringar sina elever. Rektor vid *samrealskolan i Spånga* finner ingen anledning att berömma uttalet: »Ofta måste avsevärd tid nedläggas på korrigering av felaktiga uttals- och intonationsvanor. Ju längre en elev övat in ett felaktigt uttal, desto svårare är det att korrigera.» Denne rektor skulle helst vilja förlägga nybörjarundervisningen i sin helhet till realskolan; om så ej kan ske, borde den inskränkas till att omfatta högst ett år före inträdet i realskolan.

Till enkätsvaret från *katedralskolan i Lund* finns fogat ett tämligen utförligt uttalande om folkskolläraernas utbildning för undervisningen i engelska, vilket är avgivet av huvudläraren i engelska vid läroverket lektor *Ivar Dahl*. Denne har tidigare under tre år varit lektor vid folkskoleseminariet i Lund och hade därvid att organisera och leda behörighetskurser för folkskollärare. Senare har han dels på begäran fått en del av sin undervisning förlagd till läroverkets realskola, dels hållit demonstrationslektioner i engelska i klasserna 5 och 6 vid stadens folkskolor, åtföljda av konferenser med de behörighetsutbildade lärarna i engelska. Ett föredrag av Dahl angående utbildningen av folkskolans lärare i engelska finnes tryckt i den av Riksföreningen för lärarna i moderna språk utgivna årsskriften för år 1949. Dahl anför nu följande:

»Varje erfaren lärare i moderna språk är säkerligen medveten om att just nybörjarundervisningen kräver mycket grundliga kunskaper i väsentliga delar av ämnet, och detta gäller alldeles särskilt nybörjarundervisningen i engelska. En dåligt lagd grund under första årets uttalsundervisning är t. ex. mycket svår, ibland omöjlig, att reparera. I det ovan åberopade föredraget ansåg jag mig bl. a. kunna fastställa, att stipulationerna för behörighetsexamen utgjorde minimifordringar för vad som kunde krävas av en lärare, som skulle handha nybörjarundervisningen i folkskolan i klasserna 7 och 8. Vidare underströk jag kraftigt, att det endast var den språkbegåvade eliten bland seminaristerna, som kunde fylla sin uppgift som lärare i engelska på behörighetsfordringarnas grund. Det kan inte hos någon, som är insatt i engelskundervisningens problem, råda någon som helst tvekan om att en akademiskt utbildad lärare genomsnittligt är långt mera skickad att handha den grundläggande undervisningen i engelska än en behörighetsutbildad folkskol-lärare. Den uppfattning, som jag hört framföras, att den senare skulle ha speciella förut-sättningar för nybörjarundervisningen i engelska på grund av metodikträningen i de andra läroämnena under seminarietiden, är oriktig. Den metodik, som bör tillämpas vid undervisningen i ett främmande språk, är av annan art än den, som gäller för undervisningen i andra läroämnen.

Behörighetsinstitutionen infördes som ett provisorium, dikterat av bristen på akade-miskt utbildad lärarkraft. Det förefaller, som om den vore på väg att bli en permanent institution. Detta är, synes det mig, ett mycket betänkligt och beklagligt förhållande. Sedan 1950 har den behörighetsutbildade folkskollärarens uppgift blivit mer och mer betydelsefull. Den har kommit att omfatta den obligatoriska engelskundervisningen i klas-serna 5 och 6, och denna undervisning har fått ökad betydelse i de fall, där treårig real-skola inbyggts i folkskolan. Såsom nästa steg i utvecklingen framföres nu i Realskoleut-redningens cirkulärskrivelse möjligheten att flytta nybörjarundervisningen i engelska från realskolan till klasserna 5 och 6 i folkskolan. Jag vill genast som min bestämda uppfattning framhålla, att den behörighetsutbildade folkskolläraren ej är mäktig uppgiften att lägga grunden till läroverkens engelskundervisning.

Under min ovan nämnda instruktionsverksamhet vid Lunds folkskolor har jag vid demonstrationslektionerna oftast haft till förfogande en klassavdelning på 13—15 elever, vilka vid varje tillfälle utvalts av engelskläraren i en klass 5 eller 6 vid skolan i fråga. Eleverna har alltså utgjort de bästa i ämnet inom klassen. En jämförelse mellan den ge-nomsnittliga kunskapsstandarden i en sådan klassavdelning och standarden i en mot-svarande klass vid Katedralskolan har alltid helt deciderat utfallit till läroverksklassens fördel, detta sagt med hänsyn tagen till varje del av ämnet: uttal, intonation, samtal, översättning, stavning och grammatik. Standardskillnaden har i regel varit störst vid jämförelse mellan klasserna 6 och 2°. Framhållas bör givetvis, att genom differentieringen vid inträdet i 1° elevmaterialet varit avgjort bättre i läroverksklasserna än i folkskole-klässerna. Om nybörjarundervisningen skulle förläggas till folkskolan, skulle emellertid engelskläraren där med all sannolikhet inte få arbeta med klasser med så gott elevmate-rial, som läroverksläraren nu har till sitt förfogande. Jag vill här citera, vad jag yttrade i mitt föredrag 1950 (s. 67): 'Som slutomdöme efter denna blick framåt i tiden kan man nog säga, att det inte tycks bli någon lätt eller avundsvärd lott, som väntar folkskolläraren med behörighet. Han skall lägga grunden för den fortsatta engelskundervisningen i enhets-skolan, och detta i klasser, som med all sannolikhet blir mycket stora och som — vad betydligt värre är — kommer att innehålla ett alldeles osovrat elevmaterial.' Jag vill kraftigt understryka, att vad som anförts i samband med jämförelsen mellan standarden i folkskolan och läroverket, ej får tagas som någon kritik av vederbörande folkskollärares insats. De har alla ägnat sig åt sin uppgift med största intresse och energi och gjort det bästa möjliga av situationen.

Mitt slutomdöme beträffande den i Realskoleutredningens cirkulärskrivelse ifrågasatta reformen blir, att den skulle innebära en avgjord standardsänkning av nybörjarundervisningen i engelska och därmed inverka menligt på engelskundervisningen vid de högre skolorna i landet.»

Den kombinerade korrespondens- och radioundervisningen i engelska berörs relativt sällan i yttrandena från de högre skolorna. Både kritiska och relativt erkänn samma uttalanden förekommer. Däremot behandlas den mera ingående av folkskolinspektörerna.

Flertalet anser, att försöken med radioundervisning i stort sett givit mycket tillfredsställande resultat. »Lärjungar från klasser, där den kombinerade korrespondens- och radiometoden använts, har vid sammanförandet till centraliserad sjunde klass sällan visat sig underlägsna de lärjungar, som kommit från klasser med behörig lärare och undervisning utan radions hjälp», meddelar folkskolinspektören i *Gävleborgs mellersta inspektionsområde*.

Ett utförligare uttalande i frågan göres av inspektören i *Stockholms läns södra*:

»Denna radioundervisning har betytt oerhört mycket, inte minst ur metodisk synpunkt och för inlärande av intonation. Tidigare stela språklektioner har fått nytt liv och resultatet av undervisningen har väsentligen förbättrats. Radiotjänsts ledning har varit både stimulerande och normerande. Det har också på många håll varit den enda möjligheten att få fram en godtagbar undervisning. För uttal och intonation har radiolektionerna betytt så mycket, att även om lärarens uttal varit bristfälligt, barnens dock i många fall varit mycket gott.

För lärare, som själv besitter goda insikter i språket, har radiolektionen dock känts som ett band. Sådan lärare har därför, i den mån hans färdigheter växt, önskat frånga radioledningen.

Det vore önskvärt att för lärare med behörighet ordnades särskilda radiolektioner, exempelvis en gång i månaden, under vilka barnen finge höra infödda engelsmän föra dialoger eller framföra sketcher.»

Det finns dock även mera reserverade uttalanden än de nu anförda. Radioläraren kan inte alltid ersätta bristerna i handledarens utbildning, framhålles i flera yttranden. Inspektören i *Malmöhus norra*, som dock har övervägande goda erfarenheter av radioundervisningen, anmärker, att fordringarna på handledare i enstaka fall har satts för lågt. Och från *Jönköpings läns östra* framhålles, att värdet av undervisningen skulle väsentligt öka, om metoden supplerades med en intensifierad konsulentverksamhet.

De svagare lärjungarna har begripliga svårigheter att följa radioundervisningen. Inspektören i *Östergötlands östra* berör dessa erfarenheter:

Radioundervisningen har visat sig »värdefull beträffande uttal och enhetlighet i språkets behandling. Det har dock visat sig vara förenat med vissa svårigheter att med hänsyn till den takt, som radiolektionerna ha, få alla elever att hinna följa med. Generellt kan sägas i detta sammanhang, att radioengelska i regel inte ger lika gott resultat som den vanliga undervisningen i språket.»

Iakttagelser av detta slag återges mycket konkret i ett läraruttalande, som citeras av inspektören i *Gotlands läns inspektionsområde*:

»I sjätte och sjunde klasserna sitter många elever med döda uttryck i ögonen och lyssnar på radion på samma sätt som de gör i hemmen, där radion går från morgon till kväll. Kyrkstötmetoder väcker dem för några ögonblick men stör samtidigt de lyssnande eleverna — och lärarens sinnesfrid. Radioprogrammen behöver en liten Rasmus, som kan vinna barnens hjärtan.»

För egen del betecknar inspektören erfarenheterna som »övervägande goda, i en del fall utomordentligt goda». Tekniskt sett är dock undervisningsformen besvärlig:

»Radiolektionernas inpassning i skolans arbetsordning är inte alltid lätt, och lovdagar, utflyktsdagar o. a. inverka menligt. Det är möjligt att ökad användning av bandinspelare i skolorna kan innebära en förbättring. En inspelad radiolektion kan förläggas till den tid, som passar skolan, och kan även repeteras, om så erfordras.»

På direkta iakttagelser av radioundervisningen, sådan den i praktiken ter sig i folkskolorna, är slutligen även grundade de yttranden, som avgivits av lärare, vilka tjänstgjort som radiokonsulenter. Rektor vid *samrealskolan i Mora* har från och med läsåret 1950/51 tjänstgjort som radiokonsulent för norra Dalarna och därvid kommit i kontakt med handledare med starkt varierande kompetens, alltifrån goda studentkunskaper, konserverade och utvidgade genom upprepade vistelser i engelsk miljö, till enbart egna studier utan vederbörlig kontroll av resultatet. Han skriver nu:

»I de flesta fallen ha acceptabla, i enstaka fall goda kunskaper bibringats eleverna. Ett bottenrekord har jag dock noterat, satt av en ung lärare med färskt seminariebetyg i engelska. I *ett* avseende äro emellertid resultaten i stor utsträckning svaga, nämligen i fråga om uttalet. Läraren må själv ha ett gott uttal, och radioapparaten må förmedla bästa tänkbara uttal — i den mån något överhuvud taget *kan* avlyssnas, vilket icke alltid är fallet häruppe — men hos eleverna vid av mig besökta skolor har uttalet ofta lämnat mycket övrigt att önska. Dialekten lägger stora hinder i vägen för förvärvandet av ett gott uttal, och det krävs ett envist och tålmodsprövande arbete av både lärare och elev. Jag talar av 35-årig erfarenhet från Mora med omnejd. Jag tror, att otillräckliga fonetiska kunskaper bära en stor del av skulden till det svaga resultatet. Läraren kan ej lämna nödiga förklaringar. — — — Jag tvivlar på möjligheten att grunda realskolestadiets skolformer på sjätte klassen av folkskola, i vars femte och sjätte klasser undervisning i engelska meddelas, i sådana fall, där undervisningen bedrives enligt den metod, med vilken jag enl. ovan kommit i beröring.»

2. De arbetshygieniska förhållandena i realskolan och i folkskolans övergångsklasser

Meningarna om arbetsbelastningen på skolans olika stadier har alltid gått i sär. Ingen väntar väl heller, att lärare, läkare, målsmän och lärjungar skall kunna enas i en fråga, där de individuella erfarenheterna är så skiftande.

Undersökningar rörande lärjungarnas arbetsbörda har på senare tid utförts

av de båda skolöverläkarna, professor Herlitz och docent Hjärne. Båda kommer till resultatet, att skolungdomens arbetsbörda i de högre skolorna är tung. *Herlitz* sammanfattar år 1941 sin undersökning beträffande dessa skolor i följande tes:

»Den totala arbetsdagen för eleverna särskilt på de högre stadierna är lång, hemarbetet för skolans räkning omfattande och fritiden kort. Underbetyg förekomma för nämnda kategorier av lärjungar i mycket stor utsträckning, och ferieläsning är påfallande ofta förekommande. Av undersökningen synes vidare framgå, att arbetsbördan ofta är tung, särskilt för eleverna i pubertetsåldern.» (Den svenska skolungdomens arbetsbörda s. 143.)

Hjärne kommer 1943 till ett liknande resultat:

»Den långa skoldagen, som slutar för sent på dagen, och det särskilt i de högre klasserna alltför betungande hemarbetet äro både i fysiskt och psykiskt avseende hygieniska skadefaktorer av första ordningen.» (SOU 1943:7 s. 51.)

Sedan detta skrevs, har timplanerna för realskolan något beskurits: den frivilliga franskan har uppskjutits till realskolans högsta klass och timtalet har i de flesta klasser minskats. I nedanstående tabell återges timplanen för fyraårig realskola enligt 1933 och 1950 års timplanekungörelser. Timtalet för franska har medtagits (3 timmar för högsta klassen, 4 för den näst högsta enligt 1933 års timplan). Ändringarna i timplanen för den femåriga realskolan har haft samma tendens.

Tabell 28. Timsummorna i fyraårig realskola enligt 1933 och 1950 års timplaner.

Klass	Antal lektioner per vecka enligt						Minskning
	1933 års timplan			1950 års timplan			
	läroämnen	övningsämnen	totalt	läroämnen	övningsämnen	totalt	
1 ⁴	28	10	38	26	10	36	2
2 ⁴	29	10	39	26	10	36	3
3 ⁴	32	9	41	28	9	37	4
4 ⁴	31	6	37	32	5 ¹	37	—

¹ För de elever, som ej läser franska, omfattar övningsämnena 6 timmar.

Rektorerna vid de högre allmänna läroverken, de statliga realskolorna, de kommunala realskolorna och de enskilda läroverken med realskollinjer har nu tillfrågats, om arbetsbelastningen i realskolan märkbart lättats genom de nya timplanerna. Majoriteten av rektorerna anser sig kunna konstatera en märkbar lättnad, en mindre grupp finner verkningarna obetydliga eller osäkra, och de övriga håller före, att intet vunnits genom beskärningen av timplanerna. Av svaren från de högre allmänna läroverken kan 55 betecknas som positiva,

10 som tveksamma och 22 som negativa. Proportionen mellan de tre grupperna synes vara ungefär densamma vid övriga skolor av läroverkstyp. Gränserna mellan grupperna är dock flytande. Att meningarna går i sär i denna fråga är i och för sig icke ägnat att alltför mycket förvåna. Undervisningen i manlig slöjd, hemkunskap och hushållsgöromål samt sång har nämligen samtidigt utbyggts vid vissa läroverk. För lärjungar, som inte läser franska, har därför lättnaderna på många håll uppvägts genom den utvidgade undervisningen i övningsämnen. Endast i klasserna 4⁵ och 3⁴, där förr flertalet lärjungar brukade tillvälja franska, förkortades veckoschemat mera påtagligt genom att franskans fyra veckotimmar lyftes ut ur timplanen.

Även andra omständigheter kan ha dolt vinsterna av timplanereduktionen. Rektor vid *h. allm. läroverket i Varberg* anser, att de vidtagna åtgärderna visserligen har verkat i avsedd riktning men i sin tur motverkats av ett ökat lärjungeantal i klasserna, rektor vid *h. allm. läroverket i Växjö* har på grund av lokalbrist måst ge lärjungarna ett schema med håltimmar, varigenom tidsvinsten icke kunnat effektivt utnyttjas, rektor vid *samrealskolan i Ronneby* konstaterar, att förkortningen av schemat för de många resande lärjungarna har medfört ökad väntetid i skolkorridorer och bussväntsalor och rektor vid *h. allm. läroverket i Söderhamn* tror sig ha iakttagit, att den frigjorda lärjungeenergien absorberas av ovidkommande ting, så att lärjungarna ofta förefaller mer ansträngda än förr.

Att frågan om arbetsbelastningen är av mycket komplicerad natur, framhålles exempelvis av rektor vid *kommunala realskolan i Vaggeryd*, som skriver:

»På mindre orter, där det finns få saker, som dra ungdomen från läxboken, är överläsningstiden tämligen konstant oberoende av om en eller annan timme på kursplanen dras in. Ett studium av påläsningstidens längd ger en klar uppfattning om att denna sammanhänger med platsens karaktär och att variationerna mellan tiderna för hemarbetet på olika orter äro så stora, att de viktigaste faktorerna för överläsningstidens längd torde finnas att söka på andra håll än i kursplaner och elevmaterialets intellektuella utrustning. Fordrande och nitiska lärare betyda oerhört mycket för arbetsbelastningen. Likaså ökas hemarbetet om läraren är svag och hemarbetet icke ordentligt förberetts i skolan. Räcker undervisningen i skolan icke till på grund av att lärarna äro svaga, ökas antalet elever, som ta extralektioner. Minskas timmarna för ett ämne men fordringarna äro oförändrade, ökas tiden för hemarbetet.»

I svaret från *kommunala realskolan i Hallstahammar* finner man det ingalunda självklart, att en beskärning av timplanerna skall medföra någon lindring av det totala arbetet, men kommer dock slutligen fram till en positiv bedömning av reformen.

»I den mån studiemålet bibehållits oförändrat, har inskränkingen av lektionernas antal givetvis endast inneburit en förskjutning av en del av arbetet till hemmet. Då skolarbetet är effektivare än hemarbetet, bör förändring i den skedda riktningen snarast betyda ökad arbetsbelastning.

Emellertid torde den tidigare timplanen ha inneburit en överbelastning av eleverna, vilken nedsatt arbetseffektiviteten, varför man kan förutsätta, att den totala prestationen blivit konstant utan ökad arbetstid.

Dessutom har den avkortade timplanen ökat möjligheterna att lördagar avsluta arbetet lika tidigt på dagen som vid industrier och kontor, vilket på sitt sätt är en betydelsefull lättnad.

För lärarna har den avkortade timplanen däremot betytt en i vissa fall avsevärd ökning av arbetsbördan.»

Rektor vid *h. allm. läroverket i Hedemora* delar icke farhågorna för ökat hemarbete: hemarbetet har överhuvud icke ökats i markerad grad vid detta läroverk; och rektor vid *h. allm. läroverket i Solna* konstaterar gynnsam effekt av reduktionen, »i synnerhet som kurserna samtidigt överarbetats och delvis reducerats».

Som ytterligare prov på ett jakande svar kan anföras följande yttrande av rektor vid *h. allm. läroverket för gossar på Norrmalm*:

»Rimligtvis bör arbetsbelastningen nu vara mindre än tidigare. Klagomål i detta avseende har icke försports.

En i vissa fall markant förbättring av flyttningsresultaten under senare år torde också få sättas i samband med de avkortade timplanerna. Franskans försvinnande från klass 4° innebar en välkommen lättnad för denna hårt prövade klass, som dock tyvärr i gengäld belastats med det nya ämnet hemkunskap, som mottagits med stor olust.

Större möjligheter borde finnas till befrielse från teckning.»

Att uppskjutandet av franskan medfört en märkbar lättnad, påpekas av ett stort antal rektorer, men det göres ibland gällande, att denna kommit de icke särskilt betungade studiebegåvade eller gymnasieinriktade eleverna till del; för den särskilt vid fristående realskolor stora elevgrupp, som inte läser det frivilliga ämnet franska men ändå skulle behöva lindring i arbetsbördan, har den icke betytt något, framhålles det från vissa håll.

För att få den *nuvarande* arbetshygieniska situationen belyst har vi direkt tillsport rektorerna, huruvida de anser, att arbetsbördan i realskolan för närvarande är för betungande för någon större lärjungegrupp. Av de närmare 300 tillfrågade rektorerna svarar en stor grupp nej utan att närmare ingå på frågan. Bland rektorerna vid de högre allmänna och enskilda läroverken omfattar denna grupp närmare hälften och bland rektorerna vid de statliga och privata realskolorna mer än en tredjedel. I återstoden av svaren från dessa skolkategorier återfinns ytterligare några svar i nekande riktning och en del tveksamma men också icke så få, som går ut på, att arbetsbördan i realskolan för vissa — större eller mindre — grupper av elever är för betungande. Bland svaren från de 57 kommunala realskolorna, som ju särskilt avspeglar läget i den fyraåriga realskolan, finner man 22 nekande, några tveksamma och 30 jakande svar.

Vid *samrealskolan i Vetlanda* anses talet om den stora arbetsbördan överdrivet.

»Av de 6—7 lektionerna per dag äro ju åtminstone 2 av den art, att man knappast kan kalla det arbete utan snarare en lek och ett nöje — — —. Många läroämneslektioner äro väl också mera underhållnings- än arbetsbetonade (film, radio, föreläsningar etc.). I de skolor, där jag undervisat, ha läxläsningsuppgifterna mycket sällan upptagit mer än två timmars läsläsning per dag. Den alltmör vanliga företeelsen, att skolungdomar vid sidan av skolarbetet skaffat sig betalda arbeten (inte endast under ferierna) antyder väl också, att skolarbetet ej är särskilt betungande.»

Rektor vid *kommunala realskolan i Malåträsk* har frapperats av olikheterna i detta avseende alltefter den lokala miljön:

»I en skola som denna bor de flesta av eleverna i mindre byar eller enstaka gårdar och har ej mycket som splittrar deras tid och intresse. När man kommer till en skola som denna från en skola i en större stad, är kanske det starkaste intrycket just att eleverna är så litet splittrade och ändå ha intressen utanför det eg. skolarbetet, intresse för naturen, för sport, jakt och fiske m. m. Skolresorna är långa och naturligtvis tröttande och många ha en stor arbetsbörda. Jag har dock ej fått intrycket att den är för betungande för någon större grupp.»

Även de rektorer, som hävdar att arbetsbördan icke är för stor för elever med normal begåvning för teoretiska studier av det slag, som bedrivs i realskolan, betonar emellertid ofta, att saken ställer sig annorlunda för elever med mindre goda förutsättningar för realskolestudier, särskilt de ambitiösa bland dessa. I ett par yttranden avses därvid tydligen en rätt liten grupp, »en och annan enstaka lärjunge», för att tala med rektor vid *h. allm. läroverket i Linköping*, men vid *h. allm. läroverket i Uddevalla* uppskattas gruppen till 15 procent av klassen, vid *h. allm. läroverket för flickor i Malmö* till 25 procent, och vid *Uppsala enskilda läroverk* sätter rektor gränsen till en intagningspoäng av 17 betygsenheter. Rektor vid *samrealskolan i Hallsberg* finner den framställda frågan svår att besvara, eftersom arbetsbördan i mycket stor utsträckning är beroende av lärjungens egen ambition. Han fortsätter emellertid:

»För genomsnittseleven i realskolan tror jag icke att man kan anse det alltför betungande att skaffa sig medelgoda betyg. Lärjungar med låg betygspoäng från folkskolan ha däremot svårt att klara fordringarna i realskolan, och man kan genom samtal med föräldrarna konstatera, att de i många fall misslyckas trots att de lägga ned mycket arbete på sina hemuppgifter. Med en mycket osäker uppskattning bedömer jag, att omkr. 20—30 % av lärjungarna måste anses ha en arbetsbörda över vad som kan anses vara normalt.»

Härmed överensstämmer, att rektorerna vid läroverk, där intagningspoängen till följd av utrymmeskonkurrens ligger högt, finner de arbetshygieniska förhållandena ganska goda och att andra rektorer anser sig ha undgått en för hård arbetsbelastning endast genom att en linje med särskild realexamen inrättats vid skolan.

Rektor vid *h. realläroverket på Norrmalm* tänker emellertid i första hand på andra åtgärder än inrättande av en lättare form av realexamen:

»Läxläsningen tar för lång tid», skriver han. »Mycket kan emellertid vinnas genom lämpliga åtgärder. Exempelvis borde eleverna bibringas större kännedom i läxläsningsteknik m. m. Varför inte utarbeta en broschyr, avsedd för elever och målsmän med anvisningar rörande skolarbete. I denna bör redogöras för inlärningsprocessen och tillämpningen därav vid läxläsning. Direkta arbetsanvisningar, avseende läxläsning och arbets sätt i fråga om skilda läroämnen på olika stadier, upptagas. Allmänna psykologiska och hygieniska råd böra ges.»

Ett flertal rektorer framhåller i detta sammanhang den extra belastning de dagligen resande lärjungarna måste uthärda. För inom läroverksorten bosatta lärjungar är arbetsbördan endast i enstaka fall för tung, för mera långväga resande ligger den oftare i överkant, konstaterar exempelvis rektor vid *h. allm. läroverket i Köping*. »De resande eleverna ha för stor arbetsbörda och få för liten fritid», svaras från *samrealskolan i Höganäs*. Enligt rektor vid *kommunala realskolan i Lövsånger* har därvid resornas längd mindre betydelse än de långa väntetider, som inte alltid kan undvikas.

Vanligen anses de båda högsta klasserna vara mest arbetskrävande. På utredningens fråga svarar sålunda rektor vid *h. allm. läroverket i Luleå*: »Ej på det lägre realskolestadiet, men möjligen högre upp, då pubertetsåldern inträtt», och rektor vid *Mörby samrealskola*: »Möjligen för eleverna i 3⁴ och 4⁵, där hushållsgöromål och slöjd på allmän linje upptar värdefull schematid och tvingar till alltför stor koncentration av läroämnen till vissa veckodagar.»

Rektor vid *kommunala realskolan i Storuman* tror också, att bördan är tyngst i klass 3⁴:

»I synnerhet pojkar i klass 3 sackar märkbart efter, de blir trötta och känner periodvis leda vid skolarbetet. När de vill odla sina fritidsintressen kommer de i konflikt med skolplikterna. De svagare eleverna har i regel särskilt svårt för att klara matematik och språk, och hellre än att gå om klass 3, vill de sluta skolan. Men i regel går skolarbetet bättre i klass 4, för då har framför allt pojkar kommit i viss balans igen.

Arbetsbördan för klasserna 1 och 2 är inte påfallande tung.»

Rektor vid *h. allm. läroverket i Bollnäs* konstaterar emellertid svårigheter även för flickorna:

»Det har — — — visat sig, att flickorna i klass 3⁴, som ha undervisning i hushållsgöromål, bli för ansträngda, då denna undervisning med hänsyn till deras ålder och relativt starka belastning med arbetsuppgifter av teoretisk art samt den av schematekniska skäl ojämnare fördelningen av hemuppgifter, som blir följd, blir mycket krävande. Det gäller särskilt flickor av en viss kropps-konstitution.»

Rektor vid *kommunala realskolan i Ragunda* åter menar, att arbetet är tyngst i högsta klassen:

»Ambitiösa elever i klass 4, som inte har särskilt lätt för sig, sliter säkerligen ganska ont. I klass 1 och 2 är arbetet alldeles säkert icke för betungande. Målsmännen bruka vara rätt eniga på den punkten.»

Slutligen må nämnas, att rektorerna vid tre av de högre allmänna läroverken anser, att arbetsbördan är relativt större i den fyraåriga realskolan än i den femåriga.

För att få material för bedömning av arbetsförhållandena även i *folkskolans anknätningsklasser* har vi vänt oss till folkskolinspektörerna samt folkskole-direktionen i Stockholm och skolstyrelserna i övriga städer utanför den statliga inspektionen.

På fråga huruvida barnen i fjärde och sjätte klasserna skadligt forceras inför övergången till högre skolor, har ett dussin inspektörer avgivit svar, som kan tolkas därhän, att ingen avsevärd forcering av barnen förekommer inom inspektionsområdet. Ofta beror detta på distriktets speciella struktur. »Inom härvarande inspektionsområde, som är ett utpräglat landsbygdsområde, torde man ej kunna tala om någon skadlig forcering i samband med övergång till läroverken», svaras sålunda från *Skaraborgs läns västra inspektionsområde*. Platstillgången vid läroverken är vidare givetvis av största betydelse i detta sammanhang. Inspektören i *Älvsborgs norra*, som för sin del icke iakttagit några tecken på skadlig forcering, skriver:

»En rundfråga härom till distriktsöverlärarna har visat, att inte heller dessa gjort några sådana iakttagelser. Hittills har emellertid platstillgången i de högre skolorna inom inspektionsområdet varit relativt god, i vissa av dessa skolor mycket god.»

Lika många folkskolinspektörer och ett par folkskolestyrelser har konstaterat viss forcering inför övergången men är icke beredda att beteckna den som skadlig. Inspektören i *Kopparbergs västra*, där det inte finns några femåriga realskolor, svarar sålunda:

»En viss forcering av arbetstakten på vårterminen i klass 6 kan kanske förmärkas på någon plats men absolut icke av den grad, att barnen tar någon skada därav. Givetvis ha lärarna ofta bekymmer för poängberäkning och betygssättning, men mest bekymrade är nog föräldrarna. I något undantagsfall har jag erfärit, att barn från det hållet varit utsatta för onödigt stark press inför övergången till högre skola.»

Forceringen kan också ha vissa fördelar med sig, påpekar inspektören i *Västernorrlands mellersta*, som svarar: »Visst forceras barnen, framför allt då av föräldrarna, men om detta uteslutande eller ens övervägande är skadligt, vill jag låta vara osagt. Troligen innebär förhållandet också en viss stimulans för eleverna.»

Huru därmed än må förhålla sig är det väl dock icke önskvärt, att undervisningsarbetet skall behöva forceras, så mycket mer som forceringen är symtom på en känsla av oro och osäkerhet. Inspektören i *Göteborgs och Bohus södra* anlägger denna synpunkt:

»Allmänt kan sägas, att i större folkskolor med mera omfattande övergång till högre skolor en oro gör sig gällande i undervisningen inför intagningen i högre skolor. Jag har det intrycket, att särskilt målsmän till barn, som ämna söka inträde i högre skola från fjärde folkskoleklassen, önska att barnens undervisning skall drivas så

att erforderligt poängtal uppnås, oavsett om studietakten lämpar sig för barnen eller inte. Dylika krav kunna knappast undgå att medföra en icke önskvärd forcering av undervisningen.»

Folkskolestyrelsen i *Hälsingborg* menar, att forceringstendenserna kan motarbetas. De har icke i någon högre grad framträtt i denna stad, de faror de skulle föra med sig har uppmärksammats av lärarnas stora flertal, och en strävan förmärkes att motarbeta forceringen. Lärarna fritas helt av folkskolestyrelsen i *Gävle*: »Någon skadlig forcering torde ej förekomma från lärarnas sida, möjligen från föräldrarnas.»

Omkring halva antalet folkskolinspektörer har emellertid intrycket, att skadlig forcering förekommer, och svarar ja med olika nyanseringar, från »Ja, i enstaka fall» till »Obetingat ja».

Flera inspektörer inskränker dock sitt omdöme till fjärde klassen eller anser åtminstone denna klass svårast utsatt. Inspektören i *Kronobergs östra* svarar sålunda:

»I många fall måste man nog säga, att detta sker och särskilt i fjärde klassen. Den rådande trängseln i 1° medför i förskolorna ett betygsjakt, som på många elever måste inverka oförmånligt, ja, skadligt. Att i lugn och ro ännu ett par år få fortsätta i folkskolan måste därför framstå som ett ofrånkomligt önskemål.»

Ej sällan är missförhållandena begränsade till någon stad med utpräglad utrymmeskonkurrens. »I städer med mycket trång inkörspport till realskolan har forceringen varit skadlig; exempelvis i Stockholm. Där realskolan kan mottaga så gott som alla med 13,5—14 poäng har ingen olägenhet förmärkts», fastslår inspektören i *Stockholms läns södra*. Inspektören i *Uppsala län* har låtit frågan gå vidare till folkskolestyrelserna. I 20 skoldistrikt — på landsbygden — förklarar överläraren, att forcering icke har förmärkts. I Enköping och Västland har ett och annat fall konstaterats. Endast folkskolestyrelsen i *Uppsala* finner anledning till oro:

»I vissa fall utövar målsmännen utan tvekan en skadlig press på sina barn särskilt i klasserna 4 och 6, även om det är omöjligt att statistiskt påvisa omfattningen av denna påverkan. Å andra sidan torde utsikterna att komma in i en högre skola verka som en stimulerande faktor av stort värde.»

Folkskolinspektören i *Kalmar södra* har sina iakttagelser framför allt från Kalmar folkskolor:

»Långsamma barn och mindre begåvade barn pressas ofta otillbörligt av föräldrarna. Starkare och mer begåvade barn torde icke ta skada. Som regel söker lärarna att hålla en normal studiegång trots trycket, men det lyckas icke alltid.

Lärarpersonalen i Kalmar har särskilt märkt betygstrycket. I Kalmar tillkännagavs i pressen någon gång i våras vilken betygssumma, som förmodligen skulle komma att fordras för inträde till klass 1°. Detta bidrog i hög grad till att skärpa trycket, vilket har omvittnats av flera lärare.»

Inspektören i *Gotlands läns inspektionsområde* tvekar ännu mindre om forceringens skadlighet och gör inte heller något undantag för landsbygden:

»Att barnen äro utsatta för en hård press är otvivelaktigt. Föräldrar med stark ambition att ge sina barn en högre utbildning grips ej sällan av ett nästan panikbetonat intresse för skolarbetet under barnets fjärde skolår. (Ett exempel bland flera: 'Samma dag jag har haft provräkning', säger en lärarinna, 'ringer föräldrarna en halv timme efter det jag kommit hem från skolan och frågar ängsligt: Har fröken rättat provräkningen än?'). Att barnen särskilt i 10-årsåldern forceras så starkt som sker torde utan tvekan mentalt ha en menlig inverkan på dem. Skolan börjar med den hets, som sedan följer nutidsmänniskan genom hela livet. Många föräldrar skulle önska, att deras barn finge tillbringa ännu ett par år i folkskolan, men känner sig tvingade att 'göra som alla andra' och vill inte riskera den ena av de två chanser barnen har för övergång till högre skolor.

Här nämnd inverkan på barnen gör sig mindre kännbar, när det gäller övergång från klass 6 till högre skolor.»

Då det kan antas, att det mest omfattande erfarenhetsmaterialet är att finna i de större städerna, har vi begärt något fylligare uppgifter från Stockholms stad.

Folkskoledirektionen i Stockholm har låtit vår fråga gå vidare till *överlärarna*, vilkas svar redovisas på följande sätt:

	Forceras barnen skadligt inför övergången till högre skolor			
	Av lärarna		Av föräldrarna	
	I klass 4?	I klass 6?	I klass 4?	I klass 6?
Aldrig	17	32	1	10
I enstaka fall	19	8	14	22
Ibland	3	0	20	7
Ofta	2	1	7	1
Inget svar	2	2	1	3
Summa	43	43	43	43

Överlärarnas kommentarer understryker i allt väsentligt de i tabellerna synliga skillnaderna mellan lärare och föräldrar, resp. klass 4 och klass 6.

Det primära är här platsbristen vid de högre skolorna, vilket är en av förklaringarna till att forceringen är mindre i klass 6, där intagningsgränserna vanligen ligger lägre.

Flera överlärare har påtalat hurusom föräldrarna stundom söker pressa lärarna till att sätta högre betyg än vad dessa avsett att göra.

Folkskoledirektionen anmärker härtill,

att tabellernas siffror givetvis ej får pressas, dels emedan begreppet »skadligt forceras» ej är entydigt och kan förorsaka missförstånd, dels ock emedan den ena av de båda berörda parterna, nämligen föräldrarna, ej kunnat tillfrågas, samt att den i huvudsak instämmer i överlärarenkätens svar på frågan såtillvida att forceringen visserligen är en realitet och en allvarlig sådan, men att en *skadlig* forcering torde vara svår att påvisa.

Till folkskoledirektionen har även riktats följande fråga: »Ha nervösa rubbningar e. d. kunnat konstateras hos barnen i samband med förberedelserna för övergången?» Till belysande av denna fråga lämnar direktionen till en början en sammanställning av *överlärarnas* svar:

	Förekommer sådana nervösa rubbningar					
	i klass 4?		Summa	i klass 6?		Summa
	1842 års skolor	1947 års försöks-skolor		1842 års skolor	1947 års försöks-skolor	
Aldrig	4	3	7	15	5	20
I enstaka fall	18	6	24	19	—	19
Ibland	7	1	8	—	—	—
Ofta	—	—	—	—	—	—
Inget svar	2	2	4	2	2	4
Summa	31	12	43	36	7	43

Många överlärare har anmärkt att begreppet nervösa rubbningar är mycket diffust och kan rymma så skilda saker som allmän håglöshet, skolleda, bråkighet, magbesvär, sömnlöshet och svimning.

Det har också allmänt framhållits att, även i de fall sådana rubbningar med säkerhet kunnat konstateras, det är mycket vanskligt att uttala sig om orsakerna. — Flera överlärare har framhållit att det i förekommande fall endast gällt mycket känsliga eller klena barn.

Medan några överlärare ej kunnat förmärka någon anhopning av nervösa besvär i klasserna 4 och 6, har å andra sidan ett par överlärare ansett att disharmoni hos barnen, föranledd av forcering inför övergången till högre skolor, förekommer i långt större omfattning än vad lärarna är benägna att tro.

Folkskoledirektionen säger sig för egen del vilja understryka, att överlärarnas betänkligheter mot att ge ett bestämt svar på denna fråga utan en omfattande och grundlig undersökning synes vara berättigade samt att det stora antalet gynnsamma svar får ses mot bakgrunden av frågans tillspetsade formulering.

Slutligen har direktionen och överlärarna besvarat frågan, om det befunnits behövt och möjligt att vidtaga åtgärder för att dämpa betygsjakten i övergångsklasserna och bibehålla ett lugnt tempo i arbetet. Enkäten bland *överlärarna* har givit följande resultat:

	Är sådana åtgärder					
	behövliga?		Summa	möjliga?		Summa
	1842	1947		1842	1947	
Ja	17	6	23	19	4	23
Tveksamt	7	1	8	8	2	10
Nej	6	4	10	1	3	4
Inget svar	1	1	2	3	3	6
Summa	31	12	43	31	12	43

De flesta överlärarna har anordnat klasskonferenser av olika slag, varvid bl. a. diskuteras möjligheterna att minska forceringen genom enhetliga grunder för betygssättningen, ett rätt användande av standardproven samt begränsning av antalet skriftliga prov och hemuppgifter.

I samma syfte har några överlärare rekommenderat lärarna att när skriftliga prov ges ej använda betyg utan mera allmänna omdömen (ex. bra, inte så bra).

Föräldramöten och enskilda samtal med föräldrarna förekommer också allmänt. Därvid lämnas orientering över dels olika anknytningsmöjligheter till högre skolor och dels vilka andra utbildningsvägar, som står till buds.

Folkskoledirektionen tillägger här endast, att de av överlärarna vidtagna åtgärderna torde ha bidragit till att dämpa betygsjakten i övergångsklasserna, samt betonar angelägenheten av att alla möjligheter prövas att bereda barnen lugn i skolarbetet.

Av de fem folkskolestyrelser i övriga städer, som står utanför den statliga inspektionen, har tre ansett sig kunna konstatera förekomsten av en skadlig forcering. »I vissa distrikt, huvudsakligen genom föräldrarnas press på barn och lärare», svaras från *Göteborg*. »Fall av skadlig forcering förekommer. Orsaken härtill är huvudsakligen föräldrarna», heter det i svaret från *Norrköping*. »Skolarbetet torde forceras av både föräldrar och lärare. Skadans omfattning kan ej uppskattas», meddelar folkskolestyrelsen i *Malmö*.

I *Lund*, där man för ett par år sedan inbyggde realskollinjer i folkskolan, anser man sig ha kunnat konstatera, att tillkomsten av dessa linjer minskat pressen.

»I fjärde klass, någon gång även i lägre klasser, förekommer det att föräldrar pressar sina barn till skolprestationer utöver vad som kan anses vara lyckligt för barnens harmoniska utveckling. Denna företeelse synes dock vara på retur. Härvid har troligen tillkomsten av de studiemöjligheter, som folkskolans högstadium ger, inverkat.»

Någon full bot kan man dock enligt folkskolestyrelsen i *Linköping* icke hoppas på, ens om man helt övergår till treårig realskola.

»Treåriga realskollinjer skulle uppskjuta forceringen ett par år men skulle icke avskaffa den utom i de fall, att realskolans bas kraftigt breddades. Den större mognaden hos eleverna skulle dock sannolikt bidra till att göra forceringen mindre kännbar. Från arbetshygienisk synpunkt är enkel anknytning att föredraga framför den dubbla anknytningen.»

Det är icke lätt att sammanfatta så divergerande meningar, som dem man möter i de arbetshygieniska frågorna. Det gemensamma är det nästan självklara, nämligen för den högre skolans del, att arbetsbelastningen alltid blir för stor för några, om skolan frekventeras även av lärjungar, vilkas begåvningsutrustning icke räcker till för det avsedda studiemålet, och för folkskolans del, att arbetet på vissa håll blir forcerat i anknytningsklasserna, om platstillgången i de högre skolorna är otillräcklig, och att forceringen kan bli skadlig, om konkurrensen om platserna överstiger en viss gräns.

3. Rektorerne vid de högre skolorna om valet av realskoletyp

Genom våra frågor har rektorerne ställts inför valet mellan

ett *första alternativ*: den treåriga realskolan med anknäytning till folkskolans sjätte klass, och

ett *andra alternativ*: bibehållandet av den nuvarande realskolan, varvid dock undervisningen i de lägsta klasserna (1⁵, 2⁵ och 1⁴) till övervägande del skulle bestridas av folkskollärare med den vidareutbildning, som är föreskriven för lärartjänst i 23 lönegraden (s. k. »tjugutreoer»).

För flickskolorna träder en femårig normalskollinje med anknäytning till folkskolans sjätte klass i stället för den treåriga realskolan och de nuvarande sju- och sexåriga linjerna i stället för realskolans fem- och fyraåriga linjer.

Några av de tillfrågade tycker sig ha kommit i en besvärlig situation genom realskoleutredningens fråga. Det är dystra framtidsperspektiv i båda fallen. »Av två onda ting bör det minst onda väljas, i detta fall folkskollärare i realskolan», börjar rektor vid *kommunala realskolan i Backe* sitt enkätsvar, och rektor vid *h. allm. läroverket i Majorna* lägger sitt förord för det tredje alternativet, realskolan sådan den är:

»Jag håller före, att realskolan bör bibehållas vid sin nuvarande organisation, att undervisning, så vitt möjligt, bör bestridas av i vanlig ordning akademiskt utbildade lärare och att folkskollärare med ovan angivna utbildning i mån av behov (och ej tvångsvis) få inträda på stadiet i fråga. De treåriga realskolelinjerna äro, enligt min uppfattning, ett pedagogiskt oting och skulle, om de införas, avgjort få den karaktär av pluggskola, som skolreformen sagts komma att undanröja. Utan att bestrida, att enskilda folkskollärare väl passa på det lägsta realskolestadiet, finner jag mig böra i det hela hålla på att läroverkslärare med regelrätt utbildning äro att föredraga.»

Rektor vid *kommunala realskolan i Lövånger* tycks hålla med om att den treåriga realskolan är ett »pedagogiskt oting» men skulle för sin del föredra enhetsskolan.

»Treåriga realskolor ovanpå sexårig folkskola med i huvudsak samma elever, lärare och krav på inhämtade kunskaper som i nuvarande realskolan, torde bli något av det mest pluggbetonade samtiden skådat.

Hellre snabbare övergång till fullständig enhetsskola än treåriga realskolelinjer tillsammans med åtta- eller nioårig folkskola enligt den nya undervisningsplanen.»

Det stora flertalet rektorer undandrar sig givetvis inte att besvara vår fråga. Med stor enhällighet har de därvid röstat för det andra alternativet. Endast 4 av de 96 rektorerne vid *h. allmänna och enskilda läroverk* föredrar en lösning med treårig realskola (rektorerne i *Lycksele*, *Skara*, *Statens normalskola* och *Södertälje*). Vid realskolorna är minoriteten 7 röster av 141 och vid de kommunala realskolorna 3 av 58. Huruvida någon av rektorerne vid de kommunala flickskolorna föredrar den förkortade flickskolan framför den nuvarande

är oklart; att döma av motiveringen kunde den enda rösten för förkortad flickskola bero på felvotering.

För rektor vid *kommunala realskolan i Älvdalen* är det treåriga realskolestadiet ett steg på vägen efter de redan utstakade linjerna för skolväsendets utveckling:

»De treåriga realskolelinjerna vore ju att föredraga med tanke på den framtida organisationen. Orättvisan med den nuvarande I⁴:ans långa väg till realexamen skulle bortfalla. Pedagogiskt torde de bägge alternativen väga lika, eftersom klasserna de närmaste åren säkert blir minst lika stora som nu, vare sig eleverna söker sig till den ena eller andra skolformen; bättre undervisning kan blott bedrivas, om klassernas storlek minskas.»

Vanligare är emellertid, att ett förord för den treåriga realskolan helt kort motiveras med lokalbristen och den möjlighet till breddning av organisationen, som övergången till treåriga linjer medger.

I ett par fall förutsättes, att i samband med övergången till treårig realskola den ena eller andra anordningen skall vidtagas inom folkskolan och realskolan. Sådana villkor uppställs exempelvis av rektor vid *samrealskolan i Lundby*, som svarar:

»Fem- och fyraåriga linjer torde kunna ersättas av treåriga, under förutsättning att differentiering genomföres redan i folkskolans 5-te och 6-te klasser, så att viss ämnesdifferentiering sker i modersmålet, engelska och matematik, samt att differentiering med olika linjer ledande till praktisk realexamen och särskild realexamen genomföres på realskolestadiet. Synnerligen viktigt är också, att relevantet i klasserna på realskolestadiet minskas.»

Närmast utanför den grupp, som tillstyrker treårig realskola, kommer några rektorer, som nöjer sig med att anföra skäl för och emot utan att taga bestämd position. Rektor vid *h. allm. läroverket i Skellefteå* kunde tydligt votera för den ena eller andra lösningen alltefter ortsförhållandena:

»Det senare alternativet (fem- och fyraåriga realskolelinjer bibehållna) är säkerligen att föredraga om man ser det hela ur rent pedagogisk synpunkt (bättre lärarkrafter — även om det blir 'bara' s. k. tjugotreor — och större kontinuitet). Beaktar man däremot behovet av gymnasiernas utvidgning med hänsyn till de stora årsklasserna, ter sig läget annorlunda; en utvidgning av gymnasiet med flera parallellavdelningar kan väl i flertalet läroverk ej ske utan en motsvarande inskränkning i realskolan.»

Rektor vid *h. allm. läroverket i Örnsköldsvik* nöjer sig likaledes med att frambära material för en jämförelse:

»I *pedagogiskt avseende* är det senare alternativet att föredraga, enär a) eleverna då längre tid få ha ämneslärare som förberedelse till gymnasiet,

b) undervisningen i engelska då kan bestridas av akademiskt utbildade lärare,

c) byte av skola under pubertetsåldern ej är lyckligt.

I *organisatoriskt avseende* är det förra alternativet att föredraga, då a) på denna ort större möjligheter finnas att tillgodose elevernas utbildningsbehov med 3-årig realskola,

b) det medför en vinst för resande elever,

c) motsvarande skolformer äro möjliga att upprätta i upptagningsområdet,

d) en breddning av gymnasiet möjliggöres.»

Den alldeles övervägande majoriteten utsäger klart, om också med skiftande motiveringar, att de nuvarande realskoleformerna är att föredraga, även om en del av undervisningen där måste övertagas av tjugutreor.

De hittillsvarande erfarenheterna av folkskollärare i realskolan vittnar om att man varit inne på rätt väg, anser rektor vid *kommunala realskolan i Lövånger*:

»Bibehålles realskolans målsättning, är det *avgjort* fördelaktigare att via tjugutreorna bibehålla klass 1⁴. Huvuddelen av undervisningen i klasserna 1⁴—2⁴ har vid skolan under 5 år bestritts av väl kvalificerade folkskollärare. Mycket goda erfarenheter och resultat kan rapporteras från deras arbete.»

I en liten skola är det icke minst av vikt, att folkskollärarna kan anlitas även för undervisningen i övningsämnen, påpekar rektor vid *kommunala realskolan i Norsjö*:

»I den skoltyp som jag representerar (4-årig realskola med minimiorganisation) ha folkskollärare sedan länge tjänstgjort. Det skulle ju ofta visa sig svårt, att inte säga omöjligt att organisera undervisningen i t. ex. övningsämnena med enbart akademiskt utbildade lärare. För tjänster med övningsämnen och läroämnen i kombination ha folkskollärarna visat sig mycket användbara. Det måste då innebära en förbättring att få folkskollärare med låt vara begränsad akademisk kompetens åtminstone i något läroämne. 23-tjänster med läroämnen och övningsämnen i kombination borde såvitt jag förstår kunna ge de högre skolorna ett värdefullt tillskott av lärarkrafter utan att rimliga kompetenskrav nämnvärt åsidosattes.»

Påfallande ofta framhålles i detta sammanhang värdet av den kontakt mellan olika lärarkategorier, som skulle komma till stånd, om de äldre realskollinjerna bibehölles men finge ett inslag av tjugutreor i sin lärarstab. Det väsentliga är väl utsagt redan i den korta rekommendation rektor vid *gossläroverket i Malmö* ger för detta alternativ: »Det innebär samarbete.» Utförligare uttalar sig exempelvis rektor vid *katedralskolan i Lund*:

»Om folkskollärarna introducerades i läroverken, får de bättre möjligheter att bedriva realskolemässigt undervisningsarbete: de blir medlemmar av kollegiet, får vara med om olika konferenser, rådgöra med erfarna kolleger, ej minst huvudlärarna. Över huvud kommer de då in i läroverkets arbetsformer och lär sig själva taga ett ansvar för elevernas fortsatta skolgång i läroverket.»

Rektor vid *h. realläroverket på Norrmalm* tänker sig till och med ett modifierat klasslärarsystem i de lägsta klasserna:

»Jag förutsätter, att vidareutbildningen av folkskollärarna (de s. k. tjugutreorna) blir kvalitativt högtstående och föredrar, att undervisningen i 1⁵ och 2⁵ till övervägande del bestrides av folkskollärare. Man kan då få ett mellanting mellan ämneslärarsystem och klasslärarsystem i de lägsta klasserna samtidigt som undervisningen i differentierade klasser måste bli mera effektiv. En samordning av kurser och fordringar går lättare att få till stånd. Den dagliga kontakten mellan de olika lärarkategorierna har också sin stora betydelse. Jag har dessutom den uppfattningen, att lärarna känner större ansvar för överliggande stadier vid en sådan lösning. Lärarna på de olika stadierna kunna genom ständigt kontakt i form av enskilda överläggningar och ämneskonferenser diskutera gemen-

samma problem och samordna undervisningen i sin helhet. Denna lösning bör dock betraktas som ett provisorium. Normalt bör den 5-åriga realskolan i dess ursprungliga form bibehållas, tills försöksverksamheten kunnat påvisa, att den 5-åriga realskolan kan ersättas av andra skolformer.»

Även rektorer, vilka inte är lika positivt inställda till tjugutreorna som några av de citerade, framhåller att lärarkompetensen bleve bättre tillgodosedd genom systemet med tjugutreor i läroverken. Den treåriga realskolan torde få bygga på folkskoleklasser med lärare utan den vidareutbildning som fordras för 23:e lönegraden. Särskilt den grundläggande språkundervisningen bleve bättre, om systemet med tjugutreor i läroverken väljes, eftersom dessa måste ha akademiskt betyg i engelska, om de skall inneha tjänst i detta ämne, medan engelsklärarna i folkskolan endast behöver kompetensintyg. Men skillnaden bleve också understundom stor i övningsämnena. Inte mindre än 20 flickskolerektorer understryker sistnämnda förhållande: det är viktigt, att undervisningen i övningsämnen kan ske med specialutbildad lärarkraft och i lämpligt utrustade lärosalar.

Den treåriga realskoleformen skulle även indirekt sänka lärarkompetensen genom att lärare med akademisk utbildning i större utsträckning måste åtaga sig undervisning utanför sina fackämnen. Denna svaghet hos den treåriga realskoletypen framhålls med särskilt eftertryck av rektorerna vid de minsta skolorna. Hur skall man få plats för en biolog i en skola med endast tre klasser, frågar sig rektor vid *kommunala realskolan i Malåträsk*. Och rektor i *Robertsfors* skriver:

»Vid de små fyraåriga realskolorna med minimiorganisation tjänstgör utom rektor fyra lärare med full tjänstgöring. Att därvid tillgodose alla ämnen med ämnesutbildad lärare är omöjligt. Redan nu måste därför lärare vid sådan skola ofta åtaga sig tjänstgöring i ämne, i vilket han saknar ämneslärarutbildning. Varje lärare har väl åtminstone någon gång tvingats åtaga sig sådan tjänstgöring och vet, hur ansträngande den är och hur den skapar en känsla av otillräcklighet och otillfredsställelse. Blir nu realskolan treårig, kommer i en skola med minimiorganisation att utom rektor tjänstgöra endast tre ämneslärare. Följden blir att läraren måste åtaga sig undervisning i ett par ämnen utöver sina examensämnen. *Ingen* lärare kommer utan tvingande omständigheter att söka en sådan tjänst.»

Flera rektorer betonar, att studiemiljön i en realskola eller flickskola är gynnsammare än i folkskolan och att det därför är fördelaktigt, att den förra skolformen får rå om lärjungarna så länge som möjligt. »Elevernas arbetsvilja och arbetstakt är bättre i realskolan, som från början inriktar dem på fortsatta studier», framhåller rektor i *Lundsberg*. Och rektor vid *kommunala flickskolan i Borås* skriver:

»Ur barnens synpunkt är det bäst, att så tidigt som möjligt komma in i en skola, där undervisningen är inriktad mot det bildningsmål de skola uppnå och arbetstakten avpassad för dem, som ha förutsättningar att uppnå detta bildningsmål.»

I en längre studiegång går det vidare åt proportionsvis mindre tid för samsamsmältning till en arbetsgemenskap av de från början heterogena klasserna.

Den vinst i effektivitet, som på detta sätt göres, är i synnerhet av betydelse för de lärjungar, som tänker fullfölja studierna på gymnasiet. Rektor vid *Johannes samrealskola i Malmö* erinrar om att övergång till gymnasiet skall kunna ske från klass 2³ likaväl som från klass 4⁵; för den erforderliga kursutjämningen står således endast två år till den treåriga realskolans förfogande.

Även med hänsyn till skolans liv som helhet anses det vara en tillgång att ha de nuvarande lägsta klasserna med i den högre skolan, bland annat emedan skolan då får större möjligheter till kontakt med hemmen. Synpunkten anläggs särskilt av flickskolerektorerna. »Om flickskolan får elever i 11-årsåldern, ha vi möjlighet att få litet kontakt med hemmen. Kommer barnen först i 13-årsåldern ha de redan blivit så stora, att de göra vad de kan för att förhindra denna kontakt, som vi anse så viktig», skriver rektor vid *kommunala flickskolan i Härnösand*.

I många yttranden framhålles, att realskolans nuvarande effektivitet delvis beror på att den alltifrån början får arbeta med gallrade klasser. Rektor vid *h. allm. läroverket i Åmål* håller före, att denna omständighet tillsammans med lärarnas kapacitet i själva verket är avgörande:

»Det måste vara likgiltigt, om barn sitta i klasserna 1⁵, 2⁵ och 1⁴ i en realskola eller i klasserna 5 och 6 i en folkskola, blott de sitta där under samma förutsättningar. Dessa förutsättningar äro 1) lärare med samma kapacitet, 2) likartat sammansatta klasser. Om dessa fordringar fyllas, föredrar jag med hänsyn till de lokala förhållandena, att folkskolans femte och sjätte klasser organiseras upp. Stadens storlek är nämligen sådan, att jag icke kan tänka någon annan organisation av dess undervisning än klasserna 1—6 (i stort) i en enhet och klasserna 9—12 i en annan. Men man får inte glömma förutsättningarna. Lärarna måste vara lika goda inom folkskolan som inom realskolan och folkskolans femte och sjätte klass måste indelas i sådana parallellavdelningar, att de för högre studier fallna i görligaste mån sammanföras och icke blandas med de klenaste begåvningarna. Skulle icke de folkskolestyrelser, som så önska, få rätt till en sådan differentiering, föredrar jag det senare sättet, vilket också har den sällan påpekade fördelen, att även läroverkslärare få del av den uppfriskande kontakten med de minsta barnen.»

Även svaret från *Saltsjöbaden* kan vara av intresse som representant för denna grupp av yttranden.

»1) Enligt min mening är differentieringen av elevmaterialet av avgörande betydelse vid nybörjarundervisningen i främmande språk: man kan inte gå fortare fram än den sämste eleven av dem man anser sig böra godkänna, förmår.

2) Den fasta traditionen inom realskolan (uppbyggd bl. a. av examens och gymnasiets bestämda krav), stödet av i denna tradition uppfostrade sakkunniga kolleger (speciellt huvudlärarna) och rektors pedagogiska ledning kan i realskolan i viss mån motväga 'tjugutreornas' otillräckliga teoretiska utbildning; i folkskolan finns väl knappast några motsvarande faktorer.

Jag tror alltså att standardsänkningen blir större om 1⁵ och 2⁵ helt överförs till folkskolan än om de får vara kvar inom realskolan (med tjugutreor).»

Rektor vid *Johannes samrealskola i Malmö* förmenar, att det för folkskolans del måste vara en större olägenhet att på mellanstadiet inlägga de för treårig

realskola nödvändiga differentierings- och förstärkningsanordningarna än att avstå från de elever, som går till högre skolor:

»Folkskolan får mer vara sig själv, om den slipper att i klasserna 5 och 6 vidtaga de förstärkningar, som eljest erfordras. Med förstärkningar menas då ej huvudsakligen kursökningar utan en sådan effektivisering av undervisningen av dem, som skall till 3-årig realskola, att de tre åren där räcker till.»

I en grupp av yttranden anläggs utvecklingspsykologiska synpunkter. Tretton-årsåldern anses vara en sämre tidpunkt för övergången till högre skola än elva-årsåldern. Särskilt i flickskoleyttrandena är denna synpunkt ofta förekommande. Som exempel kan tagas yttrandet från rektor vid *kommunala flickskolan i Norrköping*:

»Övergången för eleverna till en ny skolform sker lättare i 11-årsåldern (det mogna barnets ålder) än i 13-årsåldern (förpuberteten). Barnen är positiva, arbetsglada och finner sig snabbt tillrätta i den nya skolmiljön. Den påtalade betygshetsen i folkskolans klass 4 torde inte vara lika skadlig för det mogna barnet som den skulle vara för eleverna i klass 6 (elever i begynnande pubertet).»

Synpunkten återfinnes även i en del av de egentliga läroverksyttrandena. Rektor vid *h. allm. läroverket i Härnösand* varnar sålunda för att förlägga övergången till en mera krävande arbetsmiljö just vid pubertetens inbrott:

»Jag kan icke underlåta att i korthet fästa utredningens uppmärksamhet på följande förhållande. Vid eventuellt genomförande av treårig realskola skulle övergången till ny skolform komma att ske under avsevärt ogynnsammare förhållanden än vad f. n. är fallet. Eleverna befinna sig i eller omedelbart inför den begynnande puberteten. De få i stor utsträckning nya kamrater samt genomfört ämneslärsystem och ställas vidare inför den krävande nybörjarundervisningen i tyska. Enligt min erfarenhet är klass 3⁵ numera den realskoleklass, som vållar eleverna de största svårigheterna.»

Endast ett mindre antal lärjungar på detta åldersstadium har den arbetsförmåga, som skulle krävas för att på tre år prestera detsamma som nu på fyra år. Rektor vid *h. allm. läroverket i Mariestad* kan räkna med många instämmanden, när han hävdar, att arbetsbelastningen »med visshet torde ökas betydligt, om den 3-åriga realskolan skall ha något annat än namnet gemensamt med den nuvarande 5-åriga realskolan».

Vid flickläroverket i Hälsingborg finnes redan en treårig linje. Detta läroverks rektor hänvisar till sina i annat sammanhang gjorda värderingar, som skall redovisas i nästa kapitel. Rektor vid *gossläroverket i Hälsingborg* fruktar, att vådorna av en så komprimerad studiegång skulle bli än mera framträdande vid ett gossläroverk:

»Erfarenheterna från h. allm. läroverket för flickor härstädes har enligt uppgift från vederbörande visat, att endast ett urval av de mera begåvade flickorna förmå tillgodogöra sig undervisningen på den treåriga realskolan. Enligt vad man där funnit torde urvalet för tre-årig realskola bland eleverna från folkskolan böra göras med betygssumman 18 såsom minimigräns.

Dessa erfarenheter tillämpade på pojkar med deras ovedersägligt mindre studielust och mindre studieambition måste innebära, att den grupp, som kan antagas vara i stånd att tillgodogöra sig undervisningen i en tre-årig realskola, blir ännu mindre. Vid detta läroverk intages varje läsår något mer än 200 elever i första klassen av 5-årig och 4-årig realskola; av dem torde enligt min mening på sin höjd ett antal, motsvarande en klassavdelning, d. v. s. ca 35, vara lämpade för studier i tre-årig realskola eller välja sådan linje, om valet vore fritt.

Såväl medicinsk som pedagogisk sakkunskap har ju sedan länge städse framhållit, att särskilt pojkarna under övergångsåldern visa tydlig obenägenhet för teoretiska studier och stillasittande arbete överhuvudtaget, och den har hävdad att det önskvärda hade varit, att man i större utsträckning än nu varit fallet kunnat sysselsätta dem med sådant arbete, som i högre grad än läsning tagit deras fysiska krafter i anspråk. Ersättandet av 5- och 4-årig realskola med 3-årig sådan innebär, att man slår in på den rakt motsatta vägen — för pojkarna i dessa ömtåliga åldrar intensifieras studierna och ökas arbetsbelastningen.

På grund av de erfarenheter ifråga om 3-åriga realskolan, som gjorts här på platsen med för studier bättre lämpat elevmaterial än vårt och på grund av arbetshygieniska överväganden (pojkarnas särskilda pubertetssvårigheter) anser jag mig böra bestämt förorda den fem- resp. fyraåriga realskolestudiegången.»

En treårig linje på realskolestadiet är enligt denna uppfattning användbar endast för en begåvningselit. Några rektorer anser, att treåriga linjer har en uppgift att fylla just som elitlinjer. Rektor vid *kommunala flickskolan i Jönköping* motiverar relativt utförligt denna ståndpunkt:

»Elevernas arbetsbörda är ett individuellt problem, beroende på graden av duglighet och intresse. Om tillträdet till 3-årig realskola göres beroende av höga inträdespoäng, behöver inga åtgärder vidtas. I annat fall måste en avvägning ske mellan arbetsbörda och slutresultat, och denna kan utfalla olika beroende på det aktuella elevmaterialets genomsnittliga kapacitet. Eftersom skolans slutmål icke bestämmas av skolan själv utan av arbetslivets och de högre utbildningsanstaltens krav, är det ytterst vanskligt att uttala sig om denna avvägningsfråga. Enligt min erfarenhet föreligger ingen villighet att sänka kraven utan snarare önskemål om ytterligare höjning. Under sådana förhållanden synes det ur samhällets och elevernas egen synpunkt tillrådligast att göra en eventuell 3-årig realskola till en typisk elitlinje och erbjuda längre och skonsammare utbildningsvägar åt dem, som arbeta tyngre och grundligare och som kunna orka med realskolans kurs, om den icke forceras.»

Ytterligare några rektorer är inne på samma tanke, då de föreslår rigorösare intagningsvillkor. Hit hör rektor vid *samrealskolan i Askersund*, som vill höja intagningsfordringarna till 17 poäng på linje med nuvarande realexamen eller övergång till gymnasium som studiemål.

Skall realskolan stå öppen för samma lärjungematerial som nu, är en så betydande sammanpressning av kurserna som från fyra till tre år enligt många rektorer mening helt ogenomförbar. Alternativet blir då en standardsänkning. Rektor vid *h. allm. läroverket i Arvika* tror, att man måste sänka studiemålet ganska betydligt:

»Eftersom det är min bestämda mening, att en tre-årig realskollinje inte gärna kan leda till samma bildningsmål som en 4- eller 5-årig, utan att alldeles för stora krav ställas

på elevernas arbetsförmåga, bör enligt min mening den 3-åriga realskolan göras lättare. Lämpligast är, anser jag, att göra den enspråkig med engelska som enda fasta moderna språk men med möjlighet att frivilligt välja tyska (ev. även franska, vilket dock synes mig vara för svårt). Genom fyllnadsprövning bör en elev med denna något mindre breda realexamen kunna komplettera denna till en fullständig realexamen. Som regel torde därför endast blivande gymnasiestuderande böra välja tyska som ett andra språk.

Det är möjligt, att man genom denna anordning med endast ett språk skulle kunna ; övrigt uppehålla 'normala' realexamensfordringar i undervisningen i övrigt på en 3-årig linje.»

Man kommer i så fall rätt nära till den särskilda realexamen med reducerade fordringar, som nu får avläggas vid vissa läroverk. Rektor vid *h. allm. läroverket i Boden* tror inte att man kan fordra så mycket mer på de treåriga linjerna:

»Om treåriga linjer införs, blir arbetsbelastningen så stor för eleverna, att man ej kan räkna på att dessa skall kunna prestera en fullgod realexamen. Enda möjligheten synes mig vara att för sådana linjer tillämpas särskild realexamen.»

I samma spår löper tankarna hos de rektorer, som vill öka valfriheten i realskolan. Hit hör rektor vid *h. allm. läroverket i Falun*, som önskar en utvidgning av rätten till befrielse enligt läroverksstadgans § 6 mom. 3. Detta moment ger lärjungarna möjlighet att helt eller delvis bortvälja matematik. Man borde återgå till 1928 års bestämmelser, som möjliggjorde bortval av ett vilket som helst av de tre ämnena engelska, tyska och matematik. Rektor i *Eslöv* vill åter göra ämnena fysik och kemi valfria.

Ganska många rektorer, ehuru en minoritet av hela kåren, ifrågasätter en mer eller mindre betydande allmän nedskrivning av fordringarna i realexamen, »en ordentlig nedskärning av läroböckerna» för att tala med rektor vid *h. allm. läroverket i Ystad*. Hit kan föras något dussin yttranden från de högre allmänna läroverken, ett par dussin från samrealskolorna och ett tjugutal från de kommunala realskolorna. Ibland kan man dock läsa mellan raderna, att det bjudit emot att ställa ett sådant förslag. Och en del rektorer hyser stor tvekan. En nedskärning av kunskapsstoffet kan ifrågasättas, medger rektor i *Eksjö*, men den kan få »farliga konsekvenser för gymnasieundervisningen».

Bland de rektorer, som ger sig in på den ömtåliga frågan, vilka ämnen som i första hand skall beskäras, är meningarna mycket delade. Vanligast är nog uppfattningen, att det måste gå ut över övningsämnena och kanske särskilt över ämnet hemkunskap och hushållsgöromål, som enligt rektor vid *h. allm. läroverket för flickor på Södermalm* bör helt borttagas på den teoretiska linjen. Rektor vid *kommunala realskolan i Ytterlännäs* beklagar emellertid en sådan utveckling:

»En treårig realskola torde bli hård för den svagare hälften av eleverna. Jag kan icke förstå, att arbetsminskningen kan ske annat än på övningsämnenas bekostnad, vilket — enligt min syn — vore att utveckla baklänges; musik, teckning, slöjd, hushållsgöromål ha i många fall omedelbara och direkta fördelar med sig för eleverna i förvärvslivet och

ha för övrigt en icke obetydlig vikt för personlighetsutvecklingen i fostran till noggrannhet och precision; det har ju också gymnastiken, som därutöver har betydelse som motvikt mot inne- och stillasittandet i skolan.»

Vanligen utföres svaren som resonemang, där successivt flera olika synpunkter anlägges. Som exempel kan anföras svaret från *h. allm. läroverket för flickor på Södermalm*, där det heter:

»Inledningsvis frågar man sig, varför man skulle vara tvungen att ställas inför valet mellan dessa enda 2 alternativ. Båda förefaller mig mycket litet tilltalande. Om ett val emellertid måste träffas mellan dessa 2 alternativ, framstår för mig det senare som mindre otillfredsställande. Därigenom skulle i alla fall den 5-åriga realskolans organisation och kursplaner bibehållas och klasserna fortfarande få en mer homogen karaktär än i folkskolans klass 5—6. Nackdelen är den sänkning av lärarstandarden, som ovillkorligen måste följa, i synnerhet vid ett stockholmsläroverk som Södra Flickläroverket, där alltjämt genomgående mycket goda lärarkrafter står till buds även för klasserna 1⁵, 2⁵, 1⁴. Den 3-åriga realskolan framstår i jämförelse med den 4-åriga och ännu mer den 5-åriga som en dålig skolform. Den kommer att medföra en ökad arbetsbörda för både elever och lärare och riskerar att i långt högre grad än den nuvarande realskolan bli en 'pluggskola', detta för såvitt man avser att bibehålla ett slutmål och ett kunskapsinnehåll som vore åtminstone någorlunda — jag säger icke likadana men — likvärdiga med de nuvarande. Den enda möjligheten att motverka denna skolforms vådor vore stark differentiering efter elevens studieförutsättningar på olika linjer, ja en differentiering redan i folkskolan, och vidare en relativt hög intagningspoäng till realskolan. Men i så fall lär man få räkna med betyghets också i fortsättningen. Och vad blir det av den demokratiska principen, om man måste differentiera efter begåvning redan i folkskolan och kanske inom en och samma klassavdelning?»

Rektor vid *h. allm. läroverket i Umeå* har liknande utgångspunkt för sitt yttrande, men man märker på argumenteringen, att bakgrunden är en annan än i stockholmsläroverken, och en ny synpunkt tillkommer, nämligen omorganisationens inverkan på lärarnas arbetsbörda.

»Intetdera synes vara någon idealisk anordning. Om ett val däremellan måste göras, föredrar jag dock obetingat det senare förslaget med bibehållande av 5- och 4-åriga linjer men undervisningen i de lägre klasserna till stor del skött av folkskollärare med viss vidareutbildning. Det synes mig tydligt, att en 3-årig studiegång skulle medföra stora svårigheter för en mängd elever i realskolan, och det gäller ej blott dem, som äro intellektuellt svagare utrustade, utan även många andra med exempelvis långsammare arbetstakt eller svårigheter av olika slag i fråga om utvecklingen, hemförhållandena etc. För lärarna, som utan att förut känna barnen och utan att dessa hunnit anpassa sig efter förhållandena i den högre skolan skulle få hand om dem just i brytningsåren, skulle arbetsbördan i en 3-årig realskola otvivelaktigt bli ytterst betungande: för vissa lärare, t. ex. i modersmålet och engelska, bleve den på grund av skrivningarna så stor, att en kraftig reduktion av undervisningsskyldigheten bleve nödvändig. Man skulle t o m kunna riskera, att arbetsförhållandena skulle komma att te sig avskräckande för blivande läroverkslärare och skrämma bort dem från banan, vilket ej är önskvärt. I mindre skolor torde dessutom svårigheter uppkomma att fördela tjänstgöringen på de ordinarie lärarna med hänsyn till ämneskombinationerna. Bibehållas de nuvarande linjerna, bortfalla de flesta av dessa olägenheter, icke minst de som gälla eleverna. De fullt kompetenta lärarna

skulle utgöra ett stöd för folkskollärarna på samma sätt som lektorerna hittills utgjort ett viktigt stöd för adjunkterna i gymnasiet, vilket skulle göra folkskollärarnas arbetsförhållanden lättare till fördel för undervisningen och eleverna.»

Även från flickskolehåll erinras om lärarnas arbetsbörda, så i följande uttalande av rektor vid *Sofia kommunala flickskola i Stockholm*:

»Då lärarnas kondition har stor betydelse för elevernas arbete synes här vara rätta platsen att förorda bibehållande av lärarnas arbetsbörda vid det gamla. Oförändrat antal tjänstgöringstimmar skulle betyda ökat arbete för alla lärare, genom koncentration till mer förberedelsekrävande stadier och mer disciplinkrävande åldrar; för skrivningsbelastade lärare skulle ökningen i vissa fall bli olidlig.»

På vår fråga om vad som kan göras för att hålla lärjungarnas arbetsbelastning nere i en treårig realskola diskuteras även andra tänkbara åtgärder än en sänkning av studiemålet. Störst är uppslutningen kring det program, som framföres av rektor vid *h. allm. läroverket för flickor i Malmö* i den korta men innehållsrika meningen:

»Små klasser och tidig differentiering är de bästa åtgärderna.»

Icke mindre än 30 rektorer vid högre läroverk, 40 vid fristående realskolor och 10 vid kommunala realskolor för på tal önskvärdheten av mindre klassavdelningar, men rektor vid *katedralskolan i Lund* anmärker, att detta torde vara uteslutande en from önskan, och rektor vid *h. allm. läroverket i Köping* tycks inte heller ha så stora förhoppningar, när han som sista punkt på sin önskelista sätter »Mindre klassavdelningar (en utopi?)». En annan förslagsställare, rektor vid *kommunala realskolan i Hallstahammar*, anmärker, att en sådan reform för närvarande knappast är möjlig, då den skulle motverka syftet med införandet av treårig realskola.

Vanligen har de framställda förslagen om sänkning av lärjungemaximum icke ansetts tarva särskild motivering. Där sådan förekommer, kan den bestå i en hänvisning till den effektivisering av undervisningen, som bör bli följden. Ett par rektorer betecknar till och med en reform på denna punkt som en nödvändig förutsättning för att en treårig realskola överhuvud taget skall kunna föra fram till en acceptabel examen. Samma syfte har givetvis det i ett och annat yttrande väckta förslaget, att en klass skall kunna delas upp i särskilda undervisningsavdelningar under fler veckotimmar än för närvarande är fallet. Som exempel må anföras följande yttrande från rektor vid *kommunala realskolan i Bureå*:

»En ytterligare åtgärd för att minska pressen och förbättra arbetsresultatet i en treårig realskola (och naturligtvis även i de gängse realskolelinjerna) synes mig vara ytterligare förstärkningsanordningar (delad klass) i ämnena engelska, tyska och matematik, i viss utsträckning redan i folkskolan. Min egen erfarenhet av undervisning i tyska på realskolestadiet säger mig, att bättre resultat skulle kunna nås med delning av klassen icke endast i nybörjaravdelning utan även senare, ... företrädesvis i sådan klass, där det svåraste grammatiska stoffet skall behandlas. Jag saknar på ifrågasvarande stadium

starkt ytterligare tid för övning och träning (ingalunda uteslutande skriftlig) för vissa lärjungar — 8—10 i en klass på 30. Det synes mig icke otroligt, att förhållandena beträffande exempelvis matematik kunna vara likartade.»

Ungefär lika många rektorer förordar en starkare differentiering på folkskolans mellanstadium och i realskolan.

Rektor vid *h. realläroverket på Norrmalm* betonar, att övergången till treårig realskola icke kan ske utan ett målmedvetet kompletterande reformarbete.

Vissa pedagogiska förstärkningar blir nödvändiga i folkskolans femte och sjätte klasser, liksom en bättre samordning av kurserna mellan dessa klasser och det treåriga överstadiet. Detta gäller både orienteringsämnena och »kärnämnen».

Men reformarbetet bör också avse realskolan. »Man bör i möjligaste mån också göra undervisningen mera effektiv genom att helt eller delvis slopa de officiella skolskrivningarna och ersätta dem med skrivningar på ämnets egna timmar (jag förutsätter då dubbeltimmar). Möjligheten att avlägga särskild realexamen bör finnas (gäller de större skolorna). Jag hänvisar till försök, som pågå på åtskilliga håll. Praktiska kurser böra utarbetas i matematik, tyska och engelska, kompetensvärdet av särskild realexamen bör fixeras samt flyttnings- och examensbestämmelserna för de elever, som 'valt bort' ett, två eller tre ämnen beaktas.»

Önskemålen om differentiering av utbildningen i realskolan går vanligen ut på att »lättare» studievägar skall skapas, antingen dessa sedan skall ha karaktären av examensfria linjer eller organiseras ungefär som studiegången till särskild realexamen för närvarande, där försök med sådan pågår. Emellertid framhålles det också i icke så få fall, att fyraårig linje, ledande till »vanlig» realexamen, bör finnas för elever, som av olika skäl behöver en långsammare studiegång. Rektor vid *h. allm. läroverket för flickor på Södermalm* ifrågasätter utom linjedifferentiering i realskolan även en differentiering av kurserna i vissa ämnen.

Om endast treåriga linjer skall förekomma, måste slutligen rätten att gå om en klass utvidgas, menar rektor vid *h. allm. läroverket i Jönköping*. Därjämte bör enligt några rektorer läxhjälp organiseras, ev. i form av överläsning i skolan under lärarens ledning.

Några rektorer sammanfattar sina önskemål i flerpunktsprogram, så exempelvis rektor vid *h. allm. läroverket på Kungsholmen*, som skriver:

»Då den 3-åriga realskolan synes bli mycket arbetskrävande och arbetsbelastningen inom de teoretiska ämnena ej torde kunna minskas utan snarare kommer att öka, synes följande åtgärder vara nödvändiga:

- 1) en strängare gallring av elevmaterialet, så att endast för teoretiska studier lämpade elever kommer in på linjen,
- 2) minskning av maximiantalet elever per klass, helst till 25 — den viktigaste av alla önskvärda skolreformer!
- 3) tidsvinst genom minskning av timtalet för övningsämnena,
- 4) lösning av kvarsittnings- och utkuggningsproblemet, så att de som ej kan hålla takten överförs till lugnare skolformer, t. ex. praktiska realskolor och 7-åriga skolor av den kommunala flickskolans typ.

- 5) Genomföres ej minskning av maximiantalet elever per klass, synes det bli nödvändigt att minska lärarnas maximitjänstgöring, om inte deras större arbetsbörda i en 3-årig realskola skall komma att gå ut över eleverna i sista hand.»

De skäl *mot* en treårig realskoleorganisation, som framkommit vid läroverksenkäten, kan i huvudsak sammanfattas i följande punkter:

1. Den femåriga realskolans effektivitet beror till stor del på att realskolan får arbeta med gallrade klasser. Folkskolans klasser 5 och 6 är ogallrade och kan därför inte prestera detsamma som den femåriga realskolans eller den sjuåriga flickskolans båda första klasser. Effektiviteten blir ytterligare lidande genom att kurserna under folkskolåren inte kan uppläggas för en obruten femårig studiegång med realexamen som mål. Den nuvarande kunskapsnivån i realexamen och vid övergången till gymnasiet kan därför icke uppnås, om realskolan göres treårig.

2. För de lärjungar, som väljer fyraårig realskola, har olägenheterna av den sena övergången hittills kompenserats genom ett års förlängning av studietiden. Om nu studietiden i realskolan förkortas, kan icke heller denna lärjungegrupp uppnå samma slutnivå, eftersom man inte på tre år kan hinna detsamma som på fyra. Svårigheterna med kursernas utformning blir på samma gång mera framträdande och kommer särskilt att göra sig gällande vid övergången till det fyraåriga gymnasiet, som skulle inträffa endast två år efter övergången från folkskolan.

3. Skall trots allt nuvarande examensstandard tillnärmelsevis upprätthållas, måste arbetet i realskolan forceras mer än hittills varit vanligt. Hygieniska betänkligheter reser sig dock upp mot varje mera avsevärd ökning av arbetsbördan under pubertetsåren. En icke obetydlig del av den nuvarande lärjungeuppsättningen skulle över huvud taget icke kunna fylla de skärpta kraven på kunskapsinhämtande. Höjes då med hänsyn härtill inträdesfordringarna, komme betygsjakten i folkskolan att bli intensivare och forceringen av lärjungarna även där att tilltaga.

4. Den skärpta konkurrensen skulle infalla vid en tidpunkt, då lärjungarna befinner sig i den begynnande puberteten, och måste därför medföra ökade risker för individen.

5. Även för lärarna bleve arbetet i realskolan drygare, särskilt för lärarna i skrivningsämnen. De klasser, som skulle försvinna, är just de, som kräver det minsta hemarbetet av lärarna. En sänkning av lärarnas genomsnittliga undervisningsskyldighet komme därigenom att aktualiseras.

6. Vid de mindre skolenheterna bleve det omöjligt att ordna lärarnas tjänstgöring, utan att dessa måste åtaga sig undervisning i ämnen, som ej ingår i deras fackstudier.

7. Införandet av treårig realskola i stället för femårig skulle åtföljas av en sänkning av lärarnas utbildningsnivå, eftersom undervisningen i klasserna 5 och 6 normalt bestrides av folkskollärare utan den vidareutbildning, som ford-

ras för anställning i tjugutredje lönegraden. Om däremot de lägsta klasserna bibehålls vid läroverken, komme undervisningen i dessa klasser att skötas övervägande av folkskollärare med vidareutbildning, vilka i sin undervisning komme att följa läroverkens traditioner.

8. Förlusten av de lägre klasserna i realskolan skulle minska skolans möjligheter att uppnå kontakt med hemmen.

Det huvudsakliga skäl för treårig realskola, som framkommit från läroverks-håll, är det som rektor vid *h. allm. läroverket i Södertälje* uttryckt med orden: »Då lokalbristen är svår och torde så förbli lång tid, torde treåriga linjer vara att föredraga.»

4. Folkskolinspektörer och skolstyrelser om realskolans anknötning till folkskolan

I ett föregående avsnitt av detta kapitel har frågan om forceringen i folkskolans övergångsklasser belysts genom uttalanden av folkskolinspektörer och vissa skolstyrelser. Vi har också inbjudit dem att yttra sig om det nuvarande anknötningssystemets återverkan på folkskolans arbete i övrigt och i samband därmed ställt dem inför valet mellan samma båda alternativ, som framlagts för rektorerna vid de högre skolorna.

Folkskoledirektionen i Stockholm har i sin tur hört överlärarna. Av deras svar framgår, att återverkan på folkskolan har såväl positiva som negativa komponenter.

Såsom exempel på positiv påverkan nämnes

- 1) att barnen har ett mål att sträva mot, vilket är av betydelse för flit, ambition och även uppförande,
- 2) att studielusten smittar av sig åtminstone på mellanskiktet,
- 3) att föräldraintresset stimuleras och
- 4) att »kärnämnen» mera beaktas.

Exempel på negativ påverkan är

- 1) att barnen forceras och i samband därmed undervisningen fastläses vid traditionella arbetsmetoder,
- 2) att det lätt blir för många skriftliga prov med åtföljande oro för betygssättningen,
- 3) att klassammanslagningar och lärarombyten framtvings i klass 5,
- 4) att de svagare lärjungarna får sämre villkor och når svagare resultat,
- 5) att trivseln blir lidande, och detta mera i klass 4 än i klass 6,
- 6) att lärjungar, som inte blir intagna i den högre skolan, lätt får en negativ inställning till skolarbetet samt
- 7) att folkskolans målsättning har blivit oklar och dess arbete försvårats genom de begåvade barnens övergång till andra skolor.

För egen del sammanfattar direktionen erfarenheterna så, att övergången till högre skolor visserligen i vissa viktiga avseenden påverkar folkskolans arbete i positiv riktning men att de negativa dragen dock väger tyngre.

Av naturliga skäl torde åtskilliga av de påpekade förhållandena vara mindre framträdande i landsortsskolorna än i stockholmsmiljön. *Folkskolinspektören i Örebro läns södra inspektionsområde* svarar sålunda, efter att ha berört de arbetshygieniska förhållandena: »Ingen nämnvärd påverkan i övrigt kan av mig redovisas.» Ytterligare tre inspektörer intar denna ståndpunkt.

Respekten för den högre skolans krav är inte enbart skadlig, framhåller inspektören i *Stockholms läns södra inspektionsområde*. »Den behövs i viss mån för inriktning och ambition, men den bör avvägas så, att inte målsmännen och eleverna eggas för starkt och läraren tappar känslan för proportionerna i arbetet.» Folkskolestyrelsen i *Åsunda*, som hörts av inspektören i *Uppsala län*, åsyftar antagligen samma sak, då den skriver: »Säkert har sambandet mellan läroverk och folkskola hindrat en del lärare att ta sin sak alltför lättvindigt.» Tre inspektörer anser, att effektivitetsvinsterna överväger. Inspektören i *Kopparbergs läns norra* skriver sålunda:

»Övergången av en del elever från folkskolan till högre skolor har påverkat folkskolans arbete i god riktning, så att man med iver följt gällande undervisningsplan och övriga föreskrifter, att man varit angelägen att bibringa eleverna goda kunskaper och kanske något forcerat arbetet, men icke skadligt.»

Inspektören i *Norrbottnens södra* värdesätter påverkningarna efter helt andra grunder. Övergången till de högre skolorna har påverkat folkskolans arbete

»mot kunskapsmaterialism, bort från en psykologiskt grundad och progressiv lärogång. Vidare: irritation mellan lärare och lärare-föräldrar. Intellektualismen och den ytliga diskussionen kring sådant lättköpt gods som intelligenskvot, skolmognad etc. har också betjänats av övergången.»

Kollegan i *Västerbottnens södra* tycks vara en meningsfrände, ehuru han rör sig med en annan terminologi:

»Den lugnare arbetstakten, grupparbetet, experimentlusten, individuella studier och elevbehandling offras ibland för det till synes mera poänggivande plugget.»

Mellan de extrema uttalanden i båda riktningarna, som här citerats, står några yttranden, som i varje fall vill räkna det som en förtjänst att övergången framhäver huvudämnenas vikt. Ett av dem har avgivits av inspektören i *Västernorrlands mellersta* som yttrar:

»En viss forcering av undervisningen blir väl... följden men också en koncentrerings på skolans centrala ämnen, vilket enbart torde vara av godo. Att de svagare elevernas undervisning skulle bli eftersatt, har jag... ej kunnat förmärka.»

Troligen blir på samma gång undervisningen särskilt i modersmålet mer teoretisk än den skulle ha varit, om ingen övergång till högre skolor hade ägt rum. Språkläran har fått starkare ställning, påpekar ett par inspektörer. En tendens att inlägga prov i undervisningen påtalas också i ett par yttranden. Inspektören i *Kronobergs västra* må citeras:

»Det nuvarande intagningsförfarandet torde i viss mån ha minskat preparationstendensen i övergångsklasserna. Kvar finns dock alltför mycket av prov i såväl färdighets- som kunskapsämnen. Användningen av skriftliga prov i geografi, historia, kristendoms-kunskap o. s. v. torde ha ökat bland lärarna, som anser sig vilja ha något att stödja betygssättningen på inför målsmännen. En lugnare och intressantare arbetsgång skulle skapas om tillträdet till vidare studier vore mindre begränsat.»

Folkskolestyrelsen i Nyköping berör samma fråga i sitt svar till inspektören:

»Läraren vill av naturliga skäl avge ett så ärligt och rättvisande betyg som möjligt åt varje elev. Detta medför, att läraren tvingas till alltför många skriftliga och muntliga förhör. Detta är icke naturligt för folkskolan och undervisningen får icke den bredd, som den eljest skulle få. Läraren vet att varje litet plus och minus kan få betydelse för slutbetyget, och det vet barnet och dess föräldrar också.»

De två huvudanmärkningarna mot den nuvarande dubbla anknytningen är emellertid dels att folkskolans klasser från femman och uppåt utarmas på begåvningar, dels att övergången nödvändiggör omgruppering av de kvarvarande lärjungarna till nya läraravdelningar. Stundom framföres den ena, stundom båda anmärkningarna. Frekvensen är ungefär lika: vardera anmärkningen återfinnes i 15 à 20 yttranden.

Folkskolinspektören i *Kalmar södra* belyser närmare de förluster folkskolan lider genom avgången av intelligenta barn:

»I stad med femårig realskola blir klasserna 5—7 i folkskolan utarmade på begåvningar. Mycket av den arbetsglädje, som dessa elever bidrager till att föra in i skolan, försvinner. Huvudparten av de kvarvarande eleverna kommer icke att ägna sig åt teoretiska studier. För dem spelar betygen inte så stor roll — eftermiddagen och kvällen är dagens viktigaste tider, oberoende av lärarens ansträngningar. Klassen blir tungarbetad. Vidare blir det ofta så, att de mindre trevliga ledartyperna nu också får möjlighet att göra sig gällande — d. v. s. disciplinproblemen är större än i en ogallrad avdelning. Allt detta gör, att läraren många gånger känner sig tämligen oinspirerad inför uppgifterna.»

Samma förhållande berörs av inspektören i *Norrbottens östra* i följande ordalag:

»Klass 7 och i någon mån även klasserna 6 och 5 har blivit mer eller mindre utarmade på teoretiska begåvningar, särskilt i orter, där högre skolor finnes. Denna omständighet har givetvis icke varit till skada för lärjungarna, men den har varit föga uppmuntrande för lärarna i dessa klasser.»

Idel nackdelar har naturligtvis icke den genom avgången ändrade strukturen hos klasserna. Inspektören i *Västmanland* nämner, att enligt många lärares uppfattning en hel del medelmåttiga elever lyckas avsevärt bättre och arbetar med ny energi, sedan de bästa eleverna avgått till högre skolor. Och inspektören i *Kronobergs västra* framhåller värdet av den anpassning undervisningsmetoderna undergått: förhållandena har framtvingat förenkling, realism och åskådlighet i undervisningen.

Att lärjungarnas omgruppering till nya avdelningar är i vissa avseenden menlig, torde vara uppenbart, men taxeringen av olägenheterna växlar.

»Övergången från klasserna 4, 5 och 6 till andra skolor verkar *mycket störande*», skriver folkskolestyrelsen i *Norrköping*. »Många avdelningar måste sprängas för att föreskrivet medeltal skall finnas i avdelningarna. Resterna i en sprängd avdelning får spridas ut på kvarvarande avdelningar vid samma och närmast liggande skolor.»

»Endast i ringa mån störande», anser åter inspektören i *Västernorrlands södra*. »Största nackdelen har varit den i Sundsvall nödvändiga omorganisationen av klassavdelningarna fr. o. m. femte klassen på grund av avtappningen till läroverkets 1^e.»

I två yttranden påpekas, att lärarbytena på mellanstadiet kommer att bli vanligare än nu, om småskolläraryttrarna får överta tredje klassen. Inspektören i *Älvsborgs östra* yttrar härom följande:

»I och med att småskolläraryttrarna får överta undervisningen i klass 3, kommer olägenheterna av övergången till den 5-åriga realskolan att bli ännu större. Klasserna omorganiserar och lärarbyte sker upprepade gånger. För de barn, som går kvar i folkskolan t. o. m. klass 7, kan sålunda av organisatoriska skäl lärar- och kamratbyte ske efter 3:e, 4:e och 6:e klassen. Om ej gehör kan vinnas för övergång uteslutande från folkskolans klass 6, vore en återgång till 6-åriga realskolor en rimligare utväg än nuvarande system.

Avgången från klass 4 har också medfört, att i flera fall avdelningar av A-form i klass 3 och 4 fått samordnas till B¹-form i klass 5 och 6.»

Två andra inspektörer klagar över den ovisshet, som följer av de sena beskederna om intagningen i de högre skolorna. »Beräkningarna av läraravdelningar och lärarbehov bli osäkra inför de till utfallet ovissa läroverksintagningarna med vanlig följd, att lärartillsättningar ske, som sedermera visa sig icke ha bort ske», skriver inspektören i *Malmöhus norra*.

Slutligen må ett sammanfattande uttalande av folkskolestyrelsen i *Hälsingborg* citeras:

»Det råder ingen tvekan om att folkskolans arbete i hög grad påverkas skadligt av det nuvarande övergångssystemet. Några allmänt kända synpunkter må anföras:

a) I längden måste lärarnas intresse och entusiasm i arbetet mattas, då många av de intellektuellt vaknaste eleverna försvinner ur klassen redan efter ett par år, och då han (hon) redan vid denna tidpunkt riskerar att få ta hand om en klass, sammansatt av två eller flera decimerade läraravdelningar.

b) För de elever, som övergår till den högre skolan, får sista året i folkskolan mer eller mindre karaktären av 'träningkurs' i stället för ett normalt skolar i en kamratgemenskap.

c) För de i folkskolan kvarvarande lärjungarna utarmas miljön vid varje sådan 'avtappning' till högre skolor, och den värdefulla växelverkan i det dagliga umgänget olika begåvningsstyper emellan minskas eller försvinner. Även för de kvarvarande eleverna skapas givetvis genom . . . framtvingna sammanslagningar av lärjungar från flera klasser till nya läraravdelningar stora olägenheter av både pedagogisk och social natur. En faktor som inte får förbises i detta sammanhang, är de höga lärjungesiffrorna i många folkskolklasser, varigenom ovan skildrade olägenheter accentueras.»

Huru valet mellan treårig realskola och längre realskoleformer med tjugutredjegradstjänster i botten ter sig från folkskolans synpunkt, framgår med största tydlighet av den omröstning vi genom vår fråga anställt. En överväldigande majoritet av de tillfrågade föredrar det första alternativet, den treåriga realskolan.

Minoriteten utgöres av summa tre man: folkskolinspektörerna i *Västernorrlands södra*, *Norrbottens södra* och *Västerbottens mellersta* inspektionsområden, av vilka den sistnämnda dock endast uttalar sig om den fyraåriga realskolan. Inspektören i *Västernorrlands södra* yttrar bland annat:

»Att slopa den fyraåriga realskoleutbildningen ovanpå 6 klassen i folkskolan kan ej sakligt motiveras. Det har ej påvisats, att denna studiegång hittills varit för långsam. Erfarenheter från försöksdistrikten pekar ej mot att treårig differentiering ovanpå sex år i odifferentierad klass kan i större utsträckning möjliggöra avläggande av realexamen.

Av den allmänna diskussionen i denna fråga har inga sakliga resultat vunnits. Den har varit klart kärpolitiskt inriktad.»

Tre andra inspektörer är odeciderade, *Västernorrlands mellersta* samt *Kopparbergs östra* och *västra*. Den förstnämnda anser, att båda organisationsformerna bör få förekomma jämsides varigenom jämförelser mellan undervisningsresultaten skulle möjliggöras. Inspektören i *Kopparbergs västra* vill tills vidare låta praktiska skäl vara avgörande:

»Så länge nuvarande lokalbrist inom folkskolan råder, måste det senare alternativet förordas. Eljest måste man tänka sig att de nya avdelningar, som måste komma till inom folkskolans ram, skulle ha sina lokaler inom realskolans väggar. Detta skulle skapa onödigt irritation och en del administrativt trassel. Detta svar avser endast klass 1⁴, eftersom 5-årig realskola ej finns. Principiellt anser jag nog det förra alternativet bättre beträffande klasserna 1⁵ och 2⁵.»

Liknande synpunkter framföres från *Östergötlands västra*.

Ett par av inspektörerna hoppas, att de folkskollärare med vidareutbildning, som nu tjänstgör i realskolan, efter övergång till treårig realskola skall återbördas till folkskolan. I något fall tycks detta perspektiv till och med vara väsentligt för ställningstagandet. »Det första alternativet torde böra föredragas, emedan de s. k. tjugutreorna därigenom skulle kunna tillföras även landsbygdsdistrikten», skriver sålunda inspektören i *Skaraborgs västra*.

Oftare andrages dock andra motiv, exempelvis att klassläraresystemet vid införande av treåriga realskolor komme att mera konsekvent genomföras, att landsbygdsbarnens resor till tätorternas skolor komme att uppskjutas ett par år och att barnen skulle kunna bättre övervakas av hemmen. Folkskolinspektören i *Kalmar norra* motiverar på följande sätt sin åsikt:

»Indragning av de nämnda klasserna är det bästa alternativet.

Motivering:

1. Barnen har nått större mognad innan beslut om övergång måste fattas.
2. Barnen får kvarstanna en längre tid i sin vanda miljö och får behålla klasslärare, som passar dem bäst i denna ålder.
3. Folkskolans klassorganisation kan bibehållas t. o. m. kl. 6.
4. Anordningen blir ett led i övergången till enhetsskolan.»

Inspektören i *Kristianstads västra* skriver:

»Från alla synpunkter måste det vara mest lämpligt, att klasserna 1⁴, 1⁵, 2⁵ och motsvarande indragas. Genom en sådan anordning få eleverna gå i folkskolan, som är hem-

bygdens skola, under längre tid. Föräldrarna ha möjlighet att fostra sina barn på ett annat sätt och icke minst viktigt är det att barnen få påverkas av hemmet under deras genombröttstid. Tröttande och dyrbara resor inbesparas.»

Inspektören i *Västernorrlands norra*:

»Ifrågavarande klasser synas mig böra indragas, om man kan uppnå en betryggande och effektiv undervisning inom folkskolans ram. Därmed vunnas:

1. Frigöring av kvalificerade lärarkrafter för de högre klasserna.
2. Större utrymme i läroverken och en utspridning av studiemöjligheterna även till landsbygden.
3. Nedbragta studiekostnader för landsbygdens elever.
4. Eleverna finge i större utsträckning kvarbli i hemmen och åtnjuta dess stöd. Förenklad skolgång.
5. Eleverna uppnådde större mognad. Studielämpligheten kunde lättare bedömas.
6. Ett mera förenhetligt skolsystem nära anslutet till enhetsskolans organisationsform.»

Inspektören i *Göteborgs och Bohus läns södra* lägger stor vikt vid möjligheten att säkrare bedöma den för individen bästa utbildningsvägen:

»Lämpligast är enligt min uppfattning, att klasserna 1⁵ och 2⁵ indragas och att så sker även med 1⁴ i mån av möjlighet. Studiegången blir lugnare, och elevernas intresseinriktning kan säkrare bedömas vid övergång från sjätte klassen. Om övergången till högre skola uppskjutes till denna tidpunkt, kan vidare ett verkligt val ske mellan teoretiska och praktiska studievägar, vilket knappast kan sägas vara möjligt vid övergång från fjärde klassen. En bättre balans mellan teoretisk och praktisk utbildning skulle därigenom kunna erhållas.»

Många av de tillfrågade förmenar, att övergången till treårig realskola skulle närma skolsystemet till den blivande enhetsskoleorganisationen. Utom de redan citerade anlägger 10 inspektörer och en folkskolestyrelse denna synpunkt. Inspektören i *Stockholms läns södra* kan förtjäna att citeras:

»Konstruktionen av övergångsformerna bör vara sådan, att den underlättar övergången till enhetsskolan och inte konserverar den gamla femåriga realskolan. Intet hindrar ju att även i den egentliga folkskolan andra lärare än folkskollärare, där så kan finnas lämpligt, handhar undervisningen i engelska. Med hänsyn till den stora bristen på lärare för högstadiet bör dock undervisningen i regel handhas av vanliga folkskollärare med behörighet för sådan undervisning.

Enligt min uppfattning utgör också övergång till treårig realskola en av de viktigaste förutsättningarna för att man inom realskolan skall få fullgoda erfarenheter för organisationen av enhetsskolans högstadium, som ju tänkes bli treårigt, inte fyraårigt och femårigt. Först med treåriga realskolan kan man bedöma om enhetsskolans högstadium ev. bör uppdelas på linjer redan från och med klass 7 eller senare och i vad mån man med den nya organisationen behöver modifiera kurserna. Den jämförelse, som nu göres mellan enhetsskola och femårig eller fyraårig realskola, blir ju ur statistisk synpunkt värdelös, när förutsättningarna är så olika.»

För inspektören i *Kopparbergs norra* är det denna omständighet, som faller utslaget:

»Det förefaller mig som det skulle gå bra med vilket som helst av de här föreslagna sätten. Jag lutar dock åt den åsikten, att nämnda klasser böra indragas i den mån som

undervisningen i engelska i folkskolans femte och sjätte klasser organiseras. Det vore ett förberedande steg för enhetsskolan.»

Inspektören i *Norrbottnens mellersta* finner valet tveksamt i fråga om den fyraåriga realskolan men anser, att hela nydaningsarbetet skulle brytas sönder, om den femåriga bibehölles:

»Det ligger i sakens natur, att föräldraambitionen skulle mana till att gripa första möjliga tillfälle att matcha in barnen i ett läroverk. Med ett stort urval skulle dessa klasser bli något slags elitklasser, som helt skulle ställas utanför övergångstidens strävanden att bygga upp en organisation för att underlätta övergången till enhetsskola.»

Folkskolinspektören i *Uppsala län* har låtit realskoleutredningens fråga gå vidare till folkskolestyrelserna i inspektionsområdet. Styrelsernas svar ger en bild, som rätt mycket avviker från inspektörsenkätens. Alternativet med treårig realskola förordas endast av 8 skolstyrelser, medan 14 föredrar alternativet med tjugutreoer i de nuvarande realskolornas lägsta klasser. Av de 8, som förts till den första gruppen, anger en, nämligen folkskolestyrelsen i *Uppsala*, såsom förutsättning, att lärjungarna från och med femte klassen differentieras efter begåvning. En reservant i denna styrelse, professorn *Wilhelm Sjöstrand*, anser, att det tills vidare enda försvarliga är att bevara realskolans nedre klasser i deras nuvarande form och fullföljer tanken på följande sätt:

»Ett systematiskt överförande av realskolans lägre klasser kommer undan för undan att minska möjligheterna till förutsättningslös jämförelse mellan tidigare realskola och odifferentierad enhetsskola på motsvarande klassnivå. En jämförelse mellan odifferentierad enhetsskola och realskola kan ur vissa synpunkter enligt min mening säkrast utföras just beträffande klass 5—6 resp. 1°—2° och motsvarande.»

De skäl för en treårig realskola, som har framkommit i folkskoleenkäten, kan i huvudsak sammanfattas i följande punkter:

1. Den dubbla anknytningen nödvändiggör omgrupperingar av lärjungarna med åtföljande lärarombyten. Klasslärarens fostraruppgift förutsätter för genomförandet en viss grad av kontinuitet. Om lågstadiet blir treårigt, blir det i regel lärarbyte efter tredje klassen. Vid slutet av fjärde klassen sker på många orter en betydande avgång av lärjungar till högre skolor, vid slutet av femte klassen en mindre sådan, vid slutet av sjätte klassen åter en betydande avgång. Om realskolan görs treårig, kan klasserna i folkskolan hållas samman under de tre år, som barnen behöver för att passera mellanstadiet. Därigenom sparas också en myckenhet organisationsarbete.

2. På orter, där inkörsporren till de högre skolorna är trång, forceras barnen alltför ofta, främst av föräldrarna men även av lärarna, och undervisningen inriktas alltför mycket på skriftliga prov och muntliga förhör. Den högre skolans tryck på folkskolan är i måttlig dos stimulerande, men blir skadligt, om det driver till en alltför hetsig betygsjakt. Om inträdesfordringarna till den treåriga realskolan inte behöver sättas alltför högt och om platstillgången på

realskolestadiet genom reformen ökas, kan forceringen hållas inom rimligare gränser än nu ej sällan är fallet.

3. Genom övergången till treårig realskola uppskjutes valet av studieväg för de lärjungegrupper, som nu går till femårig realskola och sjuårig flickskola. Anlagsbedömningen torde kunna ske säkrare vid 13-årsåldern än vid 11-årsåldern; särskilt gäller detta den praktiska begåvningen.

4. Begåvningsgenomsnittet hos de efter klass 4 avgående lärjungarna är högre än hos de kvarstannande. Arbetet med de genom avgången försvagade klasserna har visserligen lett till en för de svagare lärjungarna avpassad enklare och mera konkret undervisning, men detta har ej kunnat hindra att klasserna blir håglösare och i olika avseenden besvärligare. Sämre element i klassen får lättare att ta ledningen.

5. Organiserandet av skolan i fullständiga treårscyklar innebär ett närmande till den blivande enhetsskolans organisation.

6. Det vore för folkskolan nyttigt med ett inslag av lärare med relativt omfattande vidareutbildning. Om tjugutredjegradstjänsterna vid de högre skolorna blir överflödiga, finns det viss utsikt, att sådana tjänster i stället inrättas i folkskolan.

7. Av olika skäl, exempelvis för att tillgodogöra sig tidsvinsten i den femåriga realskolan, skickar föräldrarna ofta barnen från hemmet tidigare än nödvändigt. Barnen undandras därigenom i förtid hemmens fostran eller måste underkasta sig tröttande dagliga resor.

5. Förslag om blandade system

Så länge undervisning i engelska icke är konsekvent genomförd i folkskolans femte och sjätte klasser, måste den nuvarande realskoleorganisationen i vissa delar bevaras. Flera skolledare anser, att fyraåriga linjer även av andra skäl bör bibehållas vid sidan av de treåriga.

Ganska stor spridning har denna uppfattning bland *överlärarna i Stockholm*. Av de 46 tillfrågade överlärarna har inte mindre än 24 ansett fyraåriga linjer erforderliga med hänsyn till de lärjungar, som är i behov av en långsammare studiegång, och ytterligare 8 finner frågan tveksam; det framhålles därvid bland annat, att anordningen med dubbla linjer möjliggör en smidig och tilltalande form av kvarsittning, då en kvarsittare i 1³ kan överflyttas till 2⁴ och en kvarsittare i 2³ till 3⁴. *Folkskoledirektionen* anser det för sin del ur flera synpunkter förmånligt, om åtminstone tillsvidare ett mindre antal fyraåriga realskollinjer bibehålles. Samma uppfattning framföres av några folkskolinspektörer, folkskolestyrelserna i *Göteborg*, *Norrköping* och *Gävle* samt flera rektorer vid högre skolor. Sålunda skriver rektor vid *h. allm. läroverket för gossar å Södermalm*:

»Då den treåriga realskolan måste bli en pressande skolform, synes det mig angeläget, att icke särskilt begåvade elever beredas möjlighet till en lugnare arbetstakt. För den skall bör den 4-åriga realskolan bibehållas vid sidan om den 3-åriga och vara tillgänglig icke endast för dem, som inte läst engelska, utan även för dem, som av olika anledningar behöva en långsammare studietakt.»

Denna argumentering skulle kunna duga också för en ytterligare förlängning av realskolan. Arbetsbördan är även i den fyraåriga realskolan tung för elever med de lägsta intagningspoängen; »de behöver 5 år för att avlägga examen», erinrar rektorn vid en kommunal realskola. Vid *Djursholms samskola* har man kompletterat organisationen med en normalskollinje; rektor rekommenderar någon liknande anordning till allmännare bruk: »En treårig linje måste kompletteras med en fyra- eller femårig för sådana, som utvecklas långsammare. Erfarenheterna från Djursholm tala för införande av en examensfri linje med lugnare studiegång vid sidan av en treårig linje.»

Från andra håll understrykes, att de fyraåriga linjerna inte uteslutande behöver vända sig till »icke särskilt begåvade elever». Det kan vara fråga om sent mognande begåvningar eller om lärjungar, som på grund av tröttande resor, inverkan av puberteten eller andra privata svårigheter behöver en lugnare studiegång än den treåriga realskolans. Av ett visst intresse synes den upplysningen vara, att vid *samrealskolan i Trollhättan*, där man redan har såväl tre- som fyraårig linje, vid första intagningen nästan lika många av de elever, som läst engelska i folkskolan, ville komma in i 1⁴ som i 1³.

Slutligen anses de fyraåriga linjerna ha en mission att fylla som underlag för kunskapsjämförelser. Rektor vid *samrealskolan i Säffle* anser, att det behövs fyraåriga linjer vid sidan av de treåriga, för att examensnivån i språk och matematik inte automatiskt skall sjunka.

Vid de kommunala flickskolorna förlöper diskussionen i huvudsak efter samma linjer. En sexårig kurs anses önskvärd vid sidan av en eventuellt tillstundande femårig. Rektor vid *kommunala flickskolan i Karlstad* anför sålunda:

»Redan nu se vi, att klass 1° är ganska svår för de elever, som komma in där. Meningen med en indragning av de lägsta klasserna kan ju aldrig vara, att färre flickor skola få komma in i den högre skolan än nu. Om dessa flickor, som redan nu anse, att sexårig flickskola är mer arbetsam och svårare än sjuårig, hänvisas till en femårig flickskola, måste resultatet för dem bli mindre tillfredsställande. Därför behöva vi ta in dessa i en sexårig linje, medan de mest studiebegåvade tas i en femårig. Jag beräknar därför 2 avdelningar av klass 1°.»

En svaghet med ett blandssystem är, att lärjungarnas val av linje icke alltid sker så rationellt. Det är icke säkert, att den mest krävande linjen drar till sig det duktigaste lärjungeklientelet. Rektor vid *h. allm. läroverket i Åmål* är fastmer övertygad om att den treåriga linjen skulle bli minst dragande. Bibehålls någon avdelning av klass 1⁵, kommer »självfallet de bästa begåvningarna att söka sig till denna. De, som komme därefter i begåvning, skulle söka sig in

i klass 1⁴ och de allra sämsta i klass 1³. Problemet syntes mig mycket svårt», slutar detta svar.

Rektor vid *Vasa h. allm. läroverk i Göteborg* är inne på en liknande tankegång. Han föredrar treårig realskola, om den kan genomföras konsekvent; bibehålls avdelningar av den femåriga realskolan vid andra läroverk i staden, bör emellertid detta ske även vid *Vasa läroverk*:

»Lärarbyte mellan 2⁵ och 3⁵ bör undvikas; inom folkskolan torde större lärarkontinuitet kunna bibehållas upp till övergången till 1³.

Av de båda alternativen förordas alltså 1³.

Om inom lärjungområdet några avdelningar 1⁵ bibehållas, komma emellertid dessa otvivelaktigt att vara mest eftersökta, få det bästa lärjungematerialet och alltså även lämna bästa studieresultatet. (Jfr ring I³; lärjungemedlen med I⁴ och utan I⁴.) Under sådana förhållanden blir det för läroverkets gymnasierikrytering nödvändigt att vid läroverket bibehålls avdelningar av 1⁵ och 2⁵.»

Och rektor vid *h. allm. läroverket i Falun* skriver på tal om den i vissa folkskolor inbyggda treåriga realskolan:

»Förekomsten av femårig realskola och i folkskolan inbyggda treåriga realexamenslinjer på samma ort leder enligt min uppfattning till icke önskvärda komplikationer. Den differentierade läroängden bör i sådant fall vara lika lång i båda skolformerna.»

6. Den fria diskussionen

Den sista frågan i enkäten till skolledarna hade lydelsen: »Har Ni i övrigt något att anföra i fråga om realskolestadiets organisation under övergångstiden före enhetsskolans införande?» Såsom redan nämnts var vår avsikt med denna fråga att inbjuda till fri diskussion.

Folkskolinspektören i *Stockholms läns södra inspektionsområde* begagnar tillfället att ge följande sammanfattning av sin uppfattning om realskolefrågans nuvarande läge:

»Det kaos som nu råder är ytterst besvärande för alla parter. Införandet av en treårig realskola skulle förenkla många problem, göra övergången till enhetsskola lättare och samtidigt ge andrum för lösningen av frågan om helt examensfri teoretisk utbildning eller bibehållandet av examenskrav i modifierad form, exempelvis gemensamma skrivningar, några sista året. Sannolikt kommer det att befinnas lämpligt, bland annat med hänsyn till en rättvis uttagning till gymnasiet, med någon form av standardiserad bedömning även i enhetsskolan. En treårig realskola skulle på ett utmärkt sätt ge underlag för bedömningen av hur denna standardisering av bedömningen skulle kunna utformas.

Vid sidan av den treåriga realskolan bör finnas någon fyraårig linje för dem som arbeta långsammare men ändå är lämpliga för att ta realexamen. En sådan 4-årig linje skulle också lämpligen kunna uppsamla eftersläntarna, som bli kvar i den treåriga skolan. Fyraåriga linjer skulle också kunna inrättas av praktiska realskolor, där realskolan samtidigt ger yrkesutbildning, så att eleverna kan gå direkt ut i arbete på kontor eller dylikt.

Det är önskvärt, att skolförsöken inte sväller ut i kaos utan begränsas till ett fåtal tänkbara alternativ. Med nuvarande alltför lösa planering riskerar eljest försöksverksamheten att spåra ur och ge alltför vingliga stöd för en bedömning av den ena eller andra organisationens förtjänster.

Experimenteringen måste begränsas också med hänsyn till tiden och till kostnaderna. En justering av realskolan mot en bättre jämförelse med enhetsskolans tänkbara utformningar är därför högeligen önskvärd och bör genomföras snarast möjligt och på så bred bas som möjligt. I samband därmed bör lärarfrågan lösas.»

Den fria diskussionen är mest omfattande i läroverksyttrandena. Några rektorer sätter som mål för övergångstidens skolpolitik att å ena sidan vidga den skolorganisation, som skall ge högre bildning, men å andra sidan strängt tillse, att gymnasiets krav på förkunskaper upprätthålles. Den nödvändiga lättningen för dem som har svårigheter med realskolans nuvarande kunskapsfordringar bör i första hand sökas i förbättrade praktiska utbildningsmöjligheter. De nuvarande praktiska linjerna har för teoretisk karaktär, framhåller rektor vid *h. allm. läroverket i Karlshamn*. Nya möjligheter bör skapas på detta område, hävdar rektor vid *h. allm. läroverket för flickor i Örebro*:

»Mycket viktigt förefaller mig vara, att de *praktiska linjerna*, som är avsedda att bygga på folkskolans sjätte klass, ägnas betydligt mera uppmärksamhet än som hittills skett. Den stora tillströmningen till den teoretiska skolan torde i hög grad bero på att konkurrenskraftiga alternativ till realskolan saknas. Man kan här jämföra, hur handelsgymnasier och tekniska läroverk på gymnasiestadiet gett utmärkta alternativ till det allmänna gymnasiet och ingalunda betraktas som något slags avstjäpningslinjer. En liknande utveckling av folkskolans överbyggnad, sålunda 'realskolestadiet', vore väl möjligt, om man ägnade denna skolform något av det frenetiska intresse, varmed den teoretiska realskolans omdaning för närvarande omfattas.»

En stor del av realskolans problem skulle försvinna eller bli lättare att lösa, om man kunde erbjuda likvärdiga praktiska utbildningsmöjligheter åt ungdomar, som har otillräckliga förutsättningar för forcerade teoretiska studier, anmärker rektor vid *samrealskolan i Molkom*.

»Ansträngningarna bör inriktas på att bygga upp praktiska skolor, med eller utan examen, sådana att de kan konkurrera med de teoretiska realskolorna om ungdomen. Organiserar sådana praktiska skolor inom folkskolan, kan både deras lokaler och lärarpersonal bli en stor tillgång, då enhetsskolans 9 y skall införas, varjämte värdefulla pedagogiska erfarenheter kan göras för denna betydelsefulla linjes utformning.»

Att utbyggnaden skulle ske enbart inom folkskolan är dock ingalunda någon allennärådande mening. Realskolan och yrkesskoleväsendet nämnes också.

Vid sidan av dylika avledande åtgärder bör dock alla tänkbara åtgärder vidtagas för att barn, som har förutsättningar för realskolestudier, verkligen får den undervisning, som den nuvarande realskolan ger. Lokalbristen måste avhjälpas, understryker rektor vid *h. allm. läroverket för gossar på Norrmalm*, så att

- »1) ytterligare parallellavdelningar kan upprättas i nu befintliga realskolor ...
- 2) nya realskolor upprättas på vissa håll, och
- 3) i folkskolan inbyggda realskolor upprättas i den mån de båda första alternativen icke kan tillmötesgås.»

Behovet av en vidgad skolorganisation för realskoleåldern är dock inte lika trängande överallt. I *Junsele* behöver man inte utvidga. Rektor vid därvarande kommunala realskola tycker det är bra som det är:

»Jag tror, att de norrländska glesorternas små realskolor bör få vara som de är så länge som möjligt. Vi kan ge alla med normalbetyg (13 1/2 p.) och uppåt en chans. Det är ingen trängsel, ingen kris, och föräldrar och elever är nöjda.»

Det är ingen brådska i *Ockelbo* heller. Rektorn finner det viktigast, att realskolan får verklig arbetsro under övergångstiden:

»Det förefaller mig vara önskvärt, att de realskolor, som för närvarande ha möjlighet att ordna sin lärarfråga icke onödigtvis böra oroas med nya organisationsplaner under den tid försöksverksamheten inom skolväsendet pågår. Är en skola arbetsduglig bör den få fortsätta sin verksamhet ostört tills något bättre kan erbjudas. Och när detta kan ske och hur detta kan ske bör försöksverksamhetens resultat få avgöra.»

Medan försöksverksamheten pågår, bör den nuvarande realskoleorganisationen i stort sett få vara oberörd, framhålles från flera håll. »I princip måste hävdas, att under försökstiden före enhetsskolans införande inga revolutionerande organisationsändringar böra företas inom existerande skolformer utom i samband med försöksverksamhet i enskilda distrikt», understryker rektor vid *kommunala flickskolan i Jönköping*. Inte bara enhetsskolan utan också den treåriga realskolan måste in under försökssynpunkten, instämmer rektor vid *kommunala realskolan i Hallstahammar*:

»Ett tillräckligt antal realskolor av 4- och 5-årig typ bör i varje fall behållas intakta för att möjliggöra *allsidig* jämförelse mellan resultatet av den traditionella skolans och enhetsskolans fostran såväl vad beträffar kunskapsmeddelelse som karaktärsdanning.

I den mån treåriga realskolor upprättas för andra än elitelever, böra tillräckligt många tillförsäkras ur realskolesynpunkt normalt elevmaterial för att jämförelser med realskola av traditionell typ skall kunna verkställas.»

Rektor vid *katedralskolan i Lund* lägger härtill en erinran om 1950 års skolbeslut:

»Hur rimmar den föreslagna åtgärden att ersätta de fyra- och femåriga realskolorna med treåriga realskolor med 1950 års riksdagsbeslut? Kan en så kraftig nedskärning av realskolan sägas stå i överensstämmelse med åsikten, att de existerande realskolorna alltjämt skall vara levande skolor, som är stadda i en ständig utveckling och som har en chans att visa sin bärkraft och sitt värde? Är dylikt tal bara fraser, åt vilka man ler ett ömsom medlidsamt, ömsom överlägset löje?»

Ofta återkommer önskemålet om en viss kommunal självbestämmanderätt över skolorganisationen. »Bryska åtgärder bör undvikas och all hänsyn tagas till lokala önskemål», inskärper rektor i *Enskede*. Rektorerne vid *de allmänna läroverken i Malmö* varnar för doktrinarism på skolans område:

»Det väsentligaste synes oss vara, att tillgängliga lokal- och lärarresurser utnyttjas. Därvid bör man ej blott i den mån det går bereda ett större antal lärjungar utbildningsmöjlighet utan även sörja för att de, som är i behov av en god teoretisk underbyggnad

för yrkesutbildning efter realexamen (eller motsvarande avgångsform) eller fortsatta teoretiska studier å gymnasium, ej blir lidande genom en breddning av realskolan.

Såvitt vi kan bedöma, måste förhållandena vara mycket olika på skilda orter. Största möjliga hänsyn bör därför tagas till den lokala situationen. Vi avråder därför bestämt från att låta önskemålet om en enhetlig organisation försämrade de möjligheter, som finns till lokala lösningar. För sådana orter, där en utvidgad organisation kan vinnas genom en partiell eller hel övergång till treårig realskola, bör en sådan åtgärd övervägas. Om det på andra ej i närvarande stund kan ernås en utvidgning genom en sådan åtgärd, bör den där ej genomföras nu.»

Vid flickskolorna har ungefär halva antalet rektorer begagnat tillfället att göra fria inlägg. Vanligen återkommer därvid önskemål och synpunkter, som redan refererats i det föregående. Det flickskolorna begär av framtiden är främst att få förbli i sin nuvarande form och arbeta vidare i lugn och ro. Försöksverksamhet med femåriga linjer och av annat slag ser rektorerna gärna, men någon allmän omorganisation anses ej böra ske, förrän man genom försök kommit fram till något, som verkligen visar sig vara bättre. Sålunda heter det i svaret från *Sigrid Rudebecks skola* i Göteborg:

»Flickskolan har visat sig vara en för flickor väl avpassad skolform med ej för hård arbetsbelastning och väl avvägd fördelning av studierna i de teoretiska och de praktiska ämnena, en skola som åtnjuter allmänhetens stora förtroende, vilket tydligt framgår av det stora antalet sökande till dessa skolor. — Innan något nytt utprovats, som visar sig vara bättre eller i varje fall lika bra, bör flickskolan få bestå i nuvarande form.»

Rektor vid *kommunala flickskolan i Jönköping* tänker sig försöken med kortare lärokurs förlagda till de egentliga försöksdistrikten.

»Om i försöksdistrikten 5-åriga flickskolelinjer anses lämpliga, bör i andra distrikt skolformen tills vidare bibehållas i sin nuvarande form och försöksverksamhet med linjedelning m. m. få fortgå utan störningar under övergångstiden. En form av försöksverksamhet, som realskolan på många håll fått pröva men som hittills förvägrats flickskolan, är försök med särskild studiegång för elever, som visa sig icke i längden kunna följa flickskolans kurser i alla erforderliga ämnen. Ett förslag till sådan försöksverksamhet har ingivits av härvarande skola. Det vore ytterst önskvärt, om detta förslag finge förverkligas.»

Till sist kan det vara av intresse att citera rektor vid *kommunala flickskolan i Umeå*, som pläderar för flickskolans jämställdhet med folkskolan i statsbidragshänseende:

»För alla skolpliktsklasser i skolor av normalskoletyp och realskoletyp bör statsbidrag av alla slag göras lika med försöksskolornas och folkskolornas motsvarande åldrars klasser. Det bör även genomföras enl. lag samma sociala förmåner för övriga skolans barn som för folkskolans i motsvarande åldersklasser. Båda dessa saker bör ske *nu*. Då kunna vi alla ge våra bidrag till skolans utveckling utan nuvarande oerhörda handikap för de högre skolornas organisatörer, lärare och elever. Det vore en utveckling i riktning mot demokrati i stället för nuvarande obskyra reglering genom statsbidrag.»

Erfarenheterna av den treåriga realskolan

En enkät, som den av oss anställda, har främst sitt värde däri, att den ger en inventering av de synpunkter på organisationsfrågorna, som har betydelse i skolornas löpande arbete. I fråga om de praktiska slutsatserna står i enkätsvaren mening mot mening. Det är under sådana förhållanden särskilt angeläget att utnyttja den — visserligen begränsade — praktiska erfarenhet som finns av treåriga linjer.

Kortare linjer än statsläroverkens har sedan lång tid funnits vid vissa privatläroverk. Viktigast är måhända realskolan vid *Lunds privata elementarskola*, som mottar lärjungar även utan förkunskaper i engelska i syfte att föra dem fram till realexamen på tre år. Linjen lämpar sig utmärkt för välbegåvade och för äldre med stort studieintresse, skriver rektor, men han avråder »på det allra kraftigaste» från att den görs till normalform för realskoleorganisationen. Vi är av samma mening som rektor i detta stycke och saknar därför anledning att dröja vid erfarenheterna från denna skola. En treårig realskola måste enligt vår åsikt bygga på engelskläsende folkskola.

Försöken med treårig realskola, ansluten till engelskläsende folkskolas sjätte klass, är inte så alldeles få men i allmänhet relativt nystartade. Endast på ett par orter har man haft tillfälle pröva hela studiegången fram till realexamen. Mest omfattande har försöken i Stockholm varit; *1947 års försöksverksamhet* har i år haft sin fjärde årskull uppe i realexamen.

Vi har inte ansett det lönt att på detta stadium söka kontakt med de skolor, där försöken påbörjats så sent som förra läsåret. Däremot utsände vi hösten 1954 frågecirkulär till rektorerna vid de högre skolor, som då hade fört upp försöken åtminstone till andra klassen, samt till folkskolestyrelserna i de städer, där man hunnit till samma punkt med sina i folkskolan inbyggda realskollinjer. Omfattningen av försöken vid dessa skolor framgår av tablån på nästa sida.

Ännu en treårig linje har funnits. Vid *samrealskolan i Bollnäs* intogs nämligen höstterminen 1951 en klass, som rekryterades från enhetsskolans klass 6; denna klass hann fram till realexamen vårterminen 1954. Höstterminen 1954 var linjen redan avvecklad, sedan enhetsskolan utsträckts till högstadiet. Vi har därför i stället för att infordra yttrande från rektor tagit del av skolöverstyrelsens redogörelse för försöket.

	Antal avdelningar			
	läsåret 1954/55			vt 54
	kl. 1	kl. 2	kl. 3	realexamen
1. Linjer anslutna till <i>utdifferenterade</i> avdelningar av klass 6 i folkskola med undervisning i engelska:				
Linköpings folkskolor	2	2	—	—
Malmö folkskolor	3	3	—	—
Växjö folkskolor	1	1	—	—
Folkskoleseminariet för kvinnl. elever i Stockholm	2	2	1	1
H. allm. lärov. i Lidingö	2	2	—	—
Mörby samrealskola i Danderyd	2	1	1	—
Gävle borgarskola	3	2	—	—
2. Linjer anslutna till <i>enhetsskolans</i> klass 6:				
Samrealskolan i Huskvarna	2	1	—	—
Samrealskolan i Sundbyberg	4	3	—	—
3. Linjer anslutna till klass 6 av <i>odifferenterad</i> folkskola med engelska:				
Stockholms folkskolor	12	7	7	6
Halmstads folkskolor	3	3	—	—
Lunds folkskolor	3	2	—	—
H. allm. lärov. för flickor i Göteborg	1	1	—	—
H. allm. lärov. för flickor i Hälsingborg ..	1	1	1	—
Burgårdens samrealskola i Göteborg	1	1	—	—
Summa	42	32	10	7

Linjerna i Halmstad samt en linje i Linköping och en i Lund leder till praktisk realexamen, övriga ovan upptagna till den vanliga »allmänna» realexamen. I 1947 års försöksverksamhet i Stockholm ingår även en treårig praktisk linje, som är parallell med den teoretiska men icke utmynnar i någon examen. Linjen bestod läsåret 1954/55 av 20 avdelningar av folkskolans klass 7, 16 avdelningar av klass 8 och 5 avdelningar av klass 9. I det följande avhandlas endast examenslinjerna.

1. Den första huvudgruppen av treåriga realskolor utgöres av linjer, som förberetts i folkskolan, därigenom att lärjungar, som tänker övergå till realskolan, redan efter klass 4 har sammanförts till särskilda läraravdelningar. I Linköping, Malmö och Växjö är högstadiet inbyggt i folkskolan, på övriga orter är det förlagt till någon högre skola. Vi behandlar för sig de förstnämnda tre orterna.

a. Ingen av de treåriga linjerna i Linköping, Malmö och Växjö var hösten 1954 färdigorganiserad. De första lärjungarna hade just flyttats till folkskolans klass 8 (= klass 2³).

Vid intagningen i de utdifferentierade avdelningarna i klass 5 tillämpas på dessa orter för femårig realskola gällande föreskrifter, och denna skolas kursplaner har i huvudsak följts. I alla tre städerna har tillströmningen av lärjungar varit större än antalet platser. I Växjö måste sålunda i fjol 32 lärjungar avvisas, i Linköping 83. Från Malmö meddelas, att det fordrades 18 betygs-poäng i 9 ämnen eller ämnesgrenar för inträde; dessutom kunde ett fåtal sökande med 17,5 poäng beredas plats. Ett renodlat klasslärarsystem tillämpas i Linköping och Växjö. I Malmö åter har man modifierat systemet genom att anlita en lärare för de humanistiska ämnena och en annan för de naturvetenskapliga ämnena.

Erfarenheterna av arbetet inom de utdifferentierade avdelningarna i klasserna 5 och 6 synes vara enbart goda. I *Malmö* och *Växjö* har man icke iakttagit några tecken på att dessa avdelningar bland folkskolans lärjungar betraktas som »finare» än andra eller eljest i lärjungarnas ögon intar någon särställning. Folkskolestyrelsen i *Linköping* svarar: »Några motsättningar mellan avdelningar av olika slag har icke förmärkts, men givetvis äro eleverna i realskollinjen väl medvetna om att tillhöra en utvald avdelning.»

I sistnämnda stad var lärjungematerialet trots sällningen något svagare i de utdifferentierade avdelningarna än i läroverk och flickskola. Folkskolestyrelsen påpekar, att differentieringen i sin nuvarande utformning »står i dålig överensstämmelse med planeringen av enhetsskolans organisation» och fortsätter:

»Efter införande av den nya undervisningsplanen bör en partiell differentiering i engelska, eventuellt också i matematik, kunna ersätta den inbyggda realskollinjen i klasserna 5—6. Gruppdelning med statsbidrag till lärarlöner i den utsträckning som förekommer inom enhetsskolan bör medgivas.»

Även i *Växjö* har man gjort erfarenheten, att lärjungematerialet blir sämre än i den femåriga realskolan, men här drar man slutsatsen, att klassdifferentiering är behövlig även efter genomförandet av den nya undervisningsplanen.

Efter genomgången av klass 6 går lärjungarna i de särskilda avdelningarna över till nästa klass efter samma regler som vid övergången från klass 2⁵ till 3⁵. Folkskolestyrelsen i *Linköping* anmärker, att alltför studiesvaga lärjungar överförs till vanlig sjunde klass; kvarsittning i klasserna 5—6 förekommer icke.

Erfarenheterna av lärjungarnas studieintresse på högstadiet betecknas i *Malmö* och *Växjö* som genomgående goda. Folkskolestyrelsen i *Linköping* åter anför följande:

»Efter en tids skolgång har det visat sig, att det funnits betydligt större differenser i elevernas studiebegåvning än man med hänsyn till den ganska enhetliga intagningspoängen

skulle haft anledning förmoda. Studieintresset har dock varit övervägande gott i klasserna 5—6. För högstadiet finns endast ett års erfarenhet, men för elever, som haft svårigheter att följa arbetstakten, har intresset märkbart avtagit.»

Från *Växjö* konstateras, att arbetsbelastningen varit större än i de vanliga folkskoleklasserna men dock icke för stor. Särskilda åtgärder för att lindra arbetsbördan har icke visat sig behövliga. Från *Malmö* framhålles önskvärdheten av att skoldagen förkortas på samma sätt som vid de statliga läroverken, så att lärjungarna får mera tid för hemuppgifter. Innevarande läsår har man försökt avkorta några av rasterna mellan lektionerna från 15 till 10 minuter. I *Linköping* sägs barnen i klasserna 5—6 ha funnit sig ganska väl till rätta med arbetsförhållandena, medan klass 7 varit mer arbetstyngd. Då erfarenheten visat, att valet av läroböcker ofta inverkar på arbetsbördan, har folkskolans läroböcker i orienteringsämnena i viss utsträckning använts även i den inbyggda realskollinjen, särskilt i klass 5. Tyngdpunkten i undervisningen har lagts på modersmålet, engelska och matematik. Med hänsyn till lärjungarnas arbetsbörda anses en nedsättning av fordringarna i realexamen önskvärd, särskilt på handelslinjen. Den kompetens för bland annat fortsatta studier vid gymnasium, som examen är avsedd att ge, måste dock enligt folkskolestyrelsens uppfattning fasthållas.

Folkskolestyrelsen i *Växjö* slutar med följande totalbedömning av försöket med inbyggda linjer i stadens folkskolor:

»Den inbyggda linjen vid *Växjö* folkskolor kan anses motsvara en femårig realskollinje genom de tim- och kursplaner, som tillämpas i klass 5 och 6. Erfarenheten har hittills visat, att eleverna trivs mycket bra i dessa klasser, som tillvunnit sig allt större förtroende bland föräldrarna. Eleverna har rätt att utan prövning övergå till läroverk och flickskola från olika klasser. Endast 2 elever har begagnat sig härav. Klasslärarsystemet i klass 5 och 6 har visat sig vara oerhört värdefullt och borde om möjligt utbyggas ännu mer i högre klasser.»

b. På två av de orter, där treåriga linjer inrättats i högre skolor, nämligen i *Gävle* och i *Lidingö*, är förstadiet inom folkskolan ordnat på samma sätt som å föregående tre orter.

Även vid *Mörby samrealskola i Danderyd* är anordningarna i huvudsak desamma, men i detta fall har de särskilda avdelningarna i folkskolan tillkommit genom de lokala skolmyndigheternas försorg. Rektor meddelar därom följande:

»Vid de berörda folkskolorna i *Danderyd* och *Stocksund* har uttagits en klass i vardera kommunen för preparation till den treåriga lärogången i realskolan. Dessa klasser ha erhållit goda klasslärare, som kunnat ge eleverna kunskaper utöver normal folkskolekurs bl. a. genom att som bredvidläsningslitteratur använda realskolans läroböcker. Engelska har i regel handhåfts av akademiskt utbildad lärare.»

För intagning i samrealskolans treåriga linje fordras vid denna skola minst 16 poäng i de tio vanliga ämnena och ämnesgrenarna, därav 6,5 inom viss ämnesgrupp.

Den fjärde linje, som har förts till denna grupp, är examenslinjen vid *folkskoleseminariet för kvinnliga elever i Stockholm*. En del av lärjungarna i övningsskolans femte klass intas genom den för stockholmsläroverken gemensamma clearingen men arbetar sedan tillsammans med de från övningsskolans klass 4 uppflyttade lärjungarna i delvis ogallrade klasser. Definitiv uppdelning på linjer sker först efter klass 6. Lärjungar, som uppnår de betyg, som fordras för flyttning från klass 2⁵ till 3⁵, fortsätter därvid mot realexamen.

Intagningen i de treåriga linjerna samordnas vid här ifrågavarande skolor icke med intagningen i andra linjer med anknytning till folkskolans sjätte klass. Övergång från folkskolans sjunde klass förekommer endast i enstaka fall.

Realexamen har vid de skolor, där den förekommit, icke visat några i statistiken skönjbara specialdrag. Vid övningsskolelinjen i Stockholm har under de senaste tre vårterminerna 94 abiturienter avlagt realexamen av de 101, som var uppe i de skriftliga proven. I Mörby avlades i våras samma examen av 5 av de 6 examinanderna.

Erfarenheterna av arbetsbelastningen tycks ha varit något skiftande. Rektor vid *Gävle borgarskola* säger till och med, att elevernas arbete icke har varit någon börda och väl fördragits. Rektor i *Mörby* konstaterar, att inga särskilda arbetslindrande åtgärder visat sig behövliga. Vid *seminariet på Södermalm* är erfarenheterna mera ogynnsamma. Lärhjälpsarbete har organiserats för svagare elever. »Examensskolan måste pressa de svagare eleverna över förmåga», skriver seminariets rektor. Vid linjen i Stockholm pågår emellertid försök med individualisering och grupparbete.

Rektor i *Mörby* har icke funnit några större svårigheter att medhinna kurserna; möjligen dock i historia och biologi, där kunskaperna från folkskolan ej täckt kursplanen för 1⁴. Rektor vid *seminariet på Södermalm* konstaterar svårigheter i matematik men anser dem icke beroende på den förkortade studiegången. Ingen av rektorerna anser det önskvärt, att fordringarna i realexamen sänkes; rektor vid *Gävle borgarskola* anser t. o. m. att en dylik sänkning vore »ytterst beklaglig, då den skulle inverka menligt på bl. a. gymnasiernas arbetsresultat». De elever, som »av intellektuella skäl» icke bör avlägga den allmänna realexamen, bör enligt denne rektors mening efter vederbörlig yrkesorientering länkas in på sådan yrkesutbildning, som kan finnas lämplig för dem. Rektor vid *seminariet på Södermalm* åter framför i detta sammanhang önskemålet, att realexamen redan under övergångstiden avskaffas, då den förhindrar en individualisering av slutkraven. »Liksom i andra skolor har de likriktade examensfordringarna gjort stort ohägn och hindrat studiets anpassning efter elevernas förutsättningar», framhåller rektor och tillägger:

»Vad som främst bör undvikas är införandet av två olika examina, en mera kvalificerad (på nuvarande examenslinjer utom den treåriga) och en mindre kvalificerad (på treårig linje). Detta skulle deklassera den treåriga linjen. Elever med samma prestationsförmåga skall ha samma värde på avgångsbetyget, vilken linje de än gått på. Detta kan enklast

vinnas genom att göra samtliga linjer examensfria och låta betygen ensamma vara avgörande för intagning på gymnasium och anställning i arbetslivet.»

Rektorerna i *Mörby* och *Gävle* anser de viddtagna specialanordningarna i folkskolan erforderliga även efter genomförandet av den i år fastställda nya undervisningsplanen för folkskolan, under det att rektor vid *seminariet på Södermalm* anser dem obehövlige.

»Under alla förhållanden bör klasserna 1—6 hållas fria från andra differentieringsanordningar än sådana, som kan vidtagas genom pedagogiska anordningar inom klassens ram», skriver den sistnämnde. »Önskvärt är, att förstärkningsanordningarna får så stort utrymme som möjligt.»

De båda läroverksrektorerna tycks vara belåtna med sina förkortade linjer. Rektor i *Mörby* sammanfattar sina erfarenheter genom att konstatera, att anordningen, sådan den är utformad vid hans läroverk, endast gett honom de bästa erfarenheter av försöket med treårig lärogång. Rektor vid *Gävle borgarskola* betecknar den treåriga realskolan som en utväg ur det trångmål, som förorsakas av ett överflödande antal inträdessökande och en skriande lokalbrist vid läroverken, och tillika som en förberedelse till den blivande nioåriga obligatoriska skolan; den förtjänar på grund härav all omsorg och uppmärksamhet. Båda rektorerna påpekar dock, att deras erfarenhet ännu är otillräcklig som grund för allmänna omdömen.

Rektor vid *folkskoleseminariet på Södermalm* anser den treåriga realskolan hålla måttet vid jämförelse med den femåriga men betonar på samma gång, att den har en rad brister gemensamma med nuvarande realskola.

Från *h. allm. läroverket i Lidingsö* har intet yttrande erhållits.

Vi har nöjt oss med att mycket summariskt återge erfarenheterna från de treåriga linjer, som bygger på utdifferentierade avdelningar på folkskolans mellanstadium. Det kan inte sägas ha framgått, att dessa linjer är vare sig bättre eller sämre än andra realskoleformer. Materialet är emellertid ännu mycket för litet, och det kan ifrågasättas, huruvida icke lärarfrågan på folkskolestadiet just tack vare försökens ringa omfattning kunnat lösas bättre än som bleve fallet, om anordningen genomfördes i stor skala.

2. Försöken i Huskvarna, Sundbyberg och Bollnäs har avsett treåriga realskollinjer, grundade på enhetsskolans sjätte klass. I klasserna 5 och 6 bör således klasserna ha varit odifferentierade.

Rektor vid *samrealskolan i Huskvarna* gjorde ett försök att på samrealskolans treåriga linje mottaga alla lärjungar, som önskade studera två språk utan hänsyn till deras betygspoäng. Försöket utföll icke lyckligt och har icke förnyats. Rektor har därom muntligt meddelat följande:

»Läsåret 1953/54 hade alla lärjungar i enhetsskolan, som önskade läsa två språk, mottagits i realskolan utan hänsyn till betygspoäng. Klasserna var således vida mindre gällande än vanliga realskoleklasser. Redan första terminen fann emellertid lärarna i främ-

mande språk och matematik det uppenbart omöjligt att i klasser med denna sammanfattning nå fram till realexamensnivån på tre år. Ett föräldramöte sammankallades då, och en omgruppering av lärjungarna beslöts, så att lärjungar med sämre studieförutsättningar fick — med bibehållande av ämnena engelska och tyska — bilda enhetsskoleavdelningar med examensfri studiegång. Följande år infördes betygsspärr i samrealskolan, och arbetet i 1³ har sedan dess gått bättre.»

För inträde i 1³ fordrades år 1954 i Huskvarna 16 betygspoäng (10 ämnen eller ämnesgrenar) och i Sundbyberg 17 betyg (11 ämnen eller ämnesgrenar), i båda fallen med krav på kvalificerade betyg i vissa ämnen. Någon skärpning av betygskraven till följd av utrymmeskonkurrens har icke anmärkts.

Erfarenheten av den treåriga läroängens omfattade, när rektorerna vid dessa båda läroverk avgav sina svar, endast klass 1³ och övergången till klass 2³. Rektor i *Huskvarna* ansåg det vara för tidigt att fälla något omdöme om lärjungarnas studieintresse. Rektor i *Sundbyberg* säger, att studieintresset föreföll vara mycket gott i 1³, särskilt under första hälften av läsåret. Det var tydligt mindre i 2³, men skillnaden ansågs inte större, än att den kunde förklaras med följderna av puberteten. Lärjungarna i andra årskullen hade testats, och det hade visat sig, att endast 60 procent hade de normala intellektuella förutsättningarna för avläggande av realexamen (IQ 112 eller därutöver). Skolans erfarenheter pekade dock i den riktningen, att *minst* 60 procent borde ha möjlighet att avlägga realexamen.

Arbetsbelastningen synes vid de båda skolorna ej avvika alltför mycket från den för realskolan normala. Svårigheter med kurserna har anmärkts i tyska i Sundbyberg och i matematik vid båda skolorna.

»I tyska kunde inte 1³ hålla jämna steg med 2⁴ läsåret 1953/54», säger rektor i *Sundbyberg*. »Eleverna i båda dessa klasser var nybörjare i tyska, men eleverna i den senare klassen var ett år äldre och hade dessutom större studievana.»

Beträffande matematiken är rektors uppfattning än mera deciderad:

»Det är föga troligt, att kursen i matematik kan medhinnas. Klass 3⁴ är betydligt före 2³ — — — Om någon större procent av dessa elever skall kunna avlägga realexamen, synes det — — — nödvändigt att sänka fordringarna i matematik eller stärka matematikens ställning på mellanstadiet. — — — Sänkes fordringarna i matematik, torde inträdesfordringarna till gymnasiet böra skärpas.»

Rektor i Sundbyberg gör också ett — visserligen kort — sammanfattande uttalande:

»Erfarenheten efter ett år är ju ytterst begränsad. Emellertid kan sägas, att försöket med 3-årig linje inte givit negativa resultat. Kuggningen i 1³ var inte större än i 1⁴.»

I fråga om försöken vid samrealskolan i Bollnäs ger *skolöverstyrelsen* i sin senaste redogörelse för försöksverksamheten vid högre skolor (Aktuellt 1955 s. 45—46) följande redogörelse:

»De 22 elever, som hösten 1951 intogs på den treåriga linjen, hade en jämförelsevis hög poängsumma.

Av de intagna eleverna hade 12, dvs. drygt hälften, 20 poäng eller högre. Av de elever, som samtidigt intogs i den fyraåriga realskolan, hade endast 18 procent 20 poäng eller högre. Slutresultatet för de 22 elever, som intogs på den treåriga linjen, har blivit, att 14 elever eller 64 procent har tagit realexamen. Motsvarande siffra på den fyraåriga linjen var 35 procent. De 14 i realexamen godkända eleverna på den treåriga linjen hade vid sitt inträde i skolan en genomsnittlig betygspoäng på 19,9 och vid realexamen 17,4. De godkända eleverna på den fyraåriga linjen hade vid inträdet en genomsnittlig betygspoäng på 19,6 och vid realexamen 19,3.»

Överstyrelsen anser det med hänsyn till försökets begränsade omfattning icke möjligt att draga några bestämda slutsatser.

Detsamma torde i ännu högre grad vara fallet beträffande försöken i Huskvarna och Sundbyberg, som ännu icke förts fram till realexamen. Av intresse är dock det negativa resultatet av det inledande försöket i Huskvarna, som nog måste sägas inskräpa vikten av att en icke alltför låg betygströskel fastställs för tillträde till den treåriga realskolan.

3. Huvudintresset samlas givetvis kring den grupp av treåriga realskolor, som bygger på i princip odifferentierad engelskläsende folkskola. Hit hör det mest omfattande försöket med treårig realskola, nämligen 1947 års försöksverksamhet i Stockholm.

I några av de skoldistrikt, där det finns treårig realskola, förbereds realskolan genom förstärkningsanordningar, framför allt vid undervisningen i engelska. Sådan förekommer åtminstone i Stockholm, Göteborg, Halmstad och Lund. Vanligen får läraravdelningar med mer än 20 barn delas i två undervisningsavdelningar under en eller två veckotimmar vid undervisningen i engelska i klass 5 eventuellt även i klass 6.

Särskilt omfattande är förstärkningsanordningarna i *Lund*, där uppdelning sker i båda klasserna under 3 veckotimmar i engelska och 1 veckotimme i matematik. Folkskolestyrelsen meddelar, att barnen därvid fördelas i grupper efter sina allmänna resurser i studieavseende. Överflyttning under löpande termin från den ena gruppen till den andra kan ske, om så visar sig lämpligt. Klassbibliotek har anordnats i samtliga avdelningar.

Som villkor för intagning i den treåriga realskolan brukar föreskrivas, att lärjungen skall vara godkänd i alla läsämnen och ha uppnått en viss betygssumma. Denna skiftar något från ort till ort, såsom framgår av följande tablå:

	Betygssumma i 10 ämnen
Stockholm, inbyggda linjerna	16 poäng
Halmstad, » »	16 »
Lund, » »	16 »
Göteborg, h. a. l. för flickor	17,5 »
Hälsingborg, h. a. l. för flickor	18 »
Göteborg, Burgårdens samrealskola	17 »

Därjämte brukar stadgas, att 6 eller 6,5 poäng skall falla inom ämnesgruppen tal- och läsövningar, skrivning och språklära, tillämpad räkning och engelska.

Vid de tre till allmänna läroverk förlagda linjerna har i praktiken inga lärjungar intagits på minimipoäng. Vid de båda göteborgsläroverken var den lägsta förekommande poängen vid fjolårets intagningar 18,5 (10 ämnen och ämnesgrenar), vid Hälsingborgsläroverket 20. Intagningen är samordnad med intagningen till klass 1⁴ och kan, om så anses behövt, försiggå under intagningsnämndens medverkan.

De i folkskolan inbyggda realskollinjerna är något lättare tillgängliga. Endast vid handelslinjen i Halmstad har poängtröskeln på grund av utrymmesbrist varit något högre än som avsetts, i fjol 17,5 poäng. I detta skoldistrikt kan intagningsnämnden medge viss reduktion av den fordrade betygssumman för inträdessökande till den tekniska linjen med goda vitsord i teckning och i manlig slöjd och för inträdessökande till den husliga linjen med gott vitsord i kvinnlig slöjd.

Bland de inträdessökande kan förekomma lärjungar, som genomgått folkskolans sjunde klass. Vanligast synes detta vara i Halmstad, där omkring 11 procent av lärjungarna i realskolan kommer från klass 7. Däremot har de tre-åriga linjerna vid läroverk endast undantagsvis utnyttjats av lärjungar, som genomgått nämnda klass.

Erfarenheterna av lärjungeurvalet och lärjungarnas studieintresse har vid de tre *läroverkslinjerna* hittills varit goda. Rektor i Hälsingborg anser sig till och med kunna ge det studieintresse, som 1953 års årgång lade i dagen, vitsordet »utomordentligt». Rektor vid *flickläroverket i Göteborg* har också i det hela ett gott lärjungeurval men finner den höga intagningspoängen behövt:

»Den stadgade poängsumman, 17,5 poäng, är i dessa betygsinflationstider ingen säker garanti för ett stabilt lärjungeurval. Lärjungar med 18 poäng ha visat sig svikta. Det är en truism att framhäva, att ju högre poängsumma lärjungarna representerar, desto säkrare infriar de förhoppningarna om en solid 3-årig väg fram till examen. De lärjungar, som intagits på denna linje, visa sig mestadels vara medvetna om vad som krävs av dem.»

Arbetsbelastningen betecknas som relativt sträng men ingalunda orimlig för det slag av lärjungar, som bör rekrytera linjen.

Då försöken vid *Hälsingborgsläroverket* nu hunnit så långt, att den första årskullen nått upp till realskolans avslutningsklass, torde det vara av särskilt intresse att återge vissa partier av redogörelsen från detta läroverk.

Erfarenheterna av de båda första lärjungeuppsättningarna har icke helt sammanfallit. I den första uppsättningen framträdde redan första året tecken på en väl hög arbetsbelastning, som i någon mån tog sig uttryck i uppgifterna om överläsningstid men starkare i lärjungarnas känsla av en tyngande arbetsbörda. På höstterminen andra året tyckte sig vissa lärare iakttaga en avmattning i klassens studieintresse; höstterminens betyg vittnade

om en viss tillbakagång även för de bättre lärjungarna. Vårterminen innebar emellertid en återhämtning.

»Erfarenheterna av två års arbete med denna första årgång tala först och främst om att för fullgoda studieresultat efter realskolans standard fordras på en treårig linje goda betyg. Elever med mindre än 18 poäng i 9-ämnesgruppen (AB i genomsnitt) synas ha små utsikter att klara sig, och även för elever med mellan 18 och 20 poäng blir belastningen ganska hård. Elever med 20 poäng eller däröver i denna årgång synes i regel ha klarat sig utan större svårigheter.

Vetskapen om den första årgångens svårigheter synes ha ingett en viss betänksamhet — 1953 anmälde sig bland c:a 150 endast 30 till den treåriga linjen. Dessa hade emellertid alla goda betyg — endast ett par elever med under 20 poäng i 9 ämnen anmälde sig, endast en under 19, och denna återtog senare sin anmälan. Resultatet blev en elitklass med mycket goda studieförutsättningar och stort studieintresse. Andan i klassen har också varit utomordentlig, och både undervisningstakten och kunskapsstandarden ha hållits hög.» — — — »Några klagomål över arbetsbördan ha icke sports, och den redovisade överläsningstiden har icke varit högre än normalt. Något större än i 1^a torde dock arbetsbelastningen ha varit.

Mot denna bakgrund tedde det sig förvånande, att betänksamheten både bland målsmän och folkskollärare vid anmälan 1954 synes ha blivit ytterligare skärpt. Från Häl-singborgs stad anmälde sig till en början endast 15 sökande, vartill kommo 5 från Bjuv. Under sommarens lopp ha ett par sökande återtagit sin anmälan men ytterligare några från staden tillkommit, så att lärjungeantalet vid terminens början var 23. Att det varit fråga om en viss betänksamhet även från folkskollärarnas sida göres sannolikt av att anmälningar till treårig linje ursprungligen kommit endast från 6 av de 23 klassavdelningar inom staden, från vilka läroverkets nybörjarklasser detta år rekryterats. Orsaken härtill kan misstänkas ligga i den första årgångens svårigheter, som framträtt även det andra året, medan den följande årgångens framgångar ännu inte hunnit bli kända.» — —

»De samlade erfarenheterna från de gångna åren visa tydligt, att en treårig linje för att nå fullgoda realskoleresultat kräver ett verkligt gott lärjungematerial, men att med ett sådant också goda resultat kunna vinnas. Tidsvinsten synes icke utöva någon särskilt stor lockelse på målsmännen, som i stor utsträckning föredraga den lugnare studietakten på den fyraåriga linjen, och jag har intryck av att även folkskollärarna ställa sig mer tveksamma än de av läroverkets egna lärare, som gjort närmare bekantskap med linjen. Även dessa — och med dem vill jag instämma — finna det dock utslutet att med ett genomsnittligt lärjungematerial utan oskäligt tung arbetsbelastning nå fram till realexamen eller motsvarande gymnasiestadium på tre år.»

På realskoleutredningens fråga, huruvida fordringarna i realexamen över lag bör sänkas med hänsyn till de lärjungar, som har treårig lärogång, svarar rektor:

»Icke om linjen blir en elitlinje med mycket gott lärjungematerial, såsom här eftersträvas. Skall linjen bli huvudvägen till realexamen måste fordringarna sänkas, såvida icke differentiering genomföres i folkskolans femte och sjätte klasser.»

Rektorn betonar emellertid, att någon väsentlig sänkning icke är möjlig utan skadliga följder för gymnasiestudierna. »Om en sådan dock genomföres, måste väsentligt skärpta betygskrav för inträde på gymnasium införas.»

En viss uppfattning om arbetsförhållandena inom en studiegång kan vinnas även genom undersökning av förtidsavgången från vederbörande linje. Lärjungeantalet på höstterminen i de olika klasserna av de tre läroverkslinjerna framgår av följande tabell.

Tabell 29. Lärjungeantalet på de treåriga realskollinjerna i Göteborg och Hälsingborg.

Läsår	Antal lärjungar den 15 sept. i		
	klass 1	klass 2	klass 3
1952/53	36		
1953/54	103	31	
1954/55	95	95	10

Linjen i Hälsingborg startade hösten 1952, de båda linjerna i Göteborg hösten 1953. Inga kvarsittare undervisas på dessa linjer; de som inte kan flyttas till högre klass, överförs till läroverkets fyraåriga linje. Det låga lärjungeantalet i klass 3^a beror huvudsakligen på avgång i normal ordning till det fyraåriga gymnasiet. Av de 36 lärjungar, som startade hösten 1952 i klass 1^a i Hälsingborg, befann sig hösten 1954 10 i klass 3^a och 18 i ring I^a, båda grupperna efter flyttning i vanlig ordning, medan 8 lärjungar, som ett år gått miste om flyttning, befann sig i klass 3^a. Dessa kvarsittare har i regel alltifrån början varit lärjungar med svagare betyg än klassens genomsnitt. I ett par fall har kvarsittningen sammanhängt med speciella omständigheter av personlig art. Realexamen hade vid tiden för vår enkät ännu icke avlagts på någon av dessa linjer.

Alla tre rektorerna ställer sig betänksamma gentemot ett allmänt genomförande av treårig realskola. Den bör endast förekomma som undantagsform, inskräper den citerade hälsingborgsrektorn. Och rektor vid *Burgårdens samrealskola* har ännu allvarligare farhågor:

»Att med den ringa erfarenhet, som vid skolan vunnits av 3-årig linje och av folkskol-lärarnas tjänstgöring avge något bestämt omdöme i denna fråga, är icke möjligt. Dock torde med säkerhet kunna konstateras, att om 3-årig linje helt genomföres, måste detta ha en betydande sänkning av kunskapsresultatet till följd, säkerligen också av bildningsresultatet. Det måste bli ett mycket stort antal elever, som icke kan klara den 3-åriga linjen. Kvarsittning och utkuggning kommer att ökas. Fyraåriga linjer bör vid sidan av treåriga behållas under övergångstiden, alltså så länge realexamen finnes.»

Icke heller rektor vid *h. allm. läroverket för flickor i Göteborg* önskar övergång till ett system med treåriga realskolor.

»Att jag för detta läroverks räkning sökt och erhållit tillstånd att börja en inbyggd 3-årig realskolelinje beror därpå, att jag alltid ansett det vara orättvist mot kvinnliga lärjungar, att dessa icke — såsom fallet är med de manliga eleverna — kunna avlägga realexamen och studentexamen på 9 resp. 12 år. Denna 3-åriga linje var för mitt läroverk det enda sättet att organisera en linje, som åtminstone i ett avseende hade samma fördel som den 5-åriga linjen, i det att den förde fram till realexamen på samma tid. Jag håller före, att den 3-åriga linjen fordrar ett urval av begåvade och arbetsvilliga lärjungar.»

De i *folkskolan* inbyggda treåriga linjerna arbetar under delvis andra förhållanden än läroverkslinjerna.

Stockholms skolorganisationskommitté har utfört omfattande statistiska undersökningar rörande förhållandena inom 1947 års försöksverksamhet, särskilt de första årgångarna. Bland annat har *rekryteringsförhållandena* skärskådats.

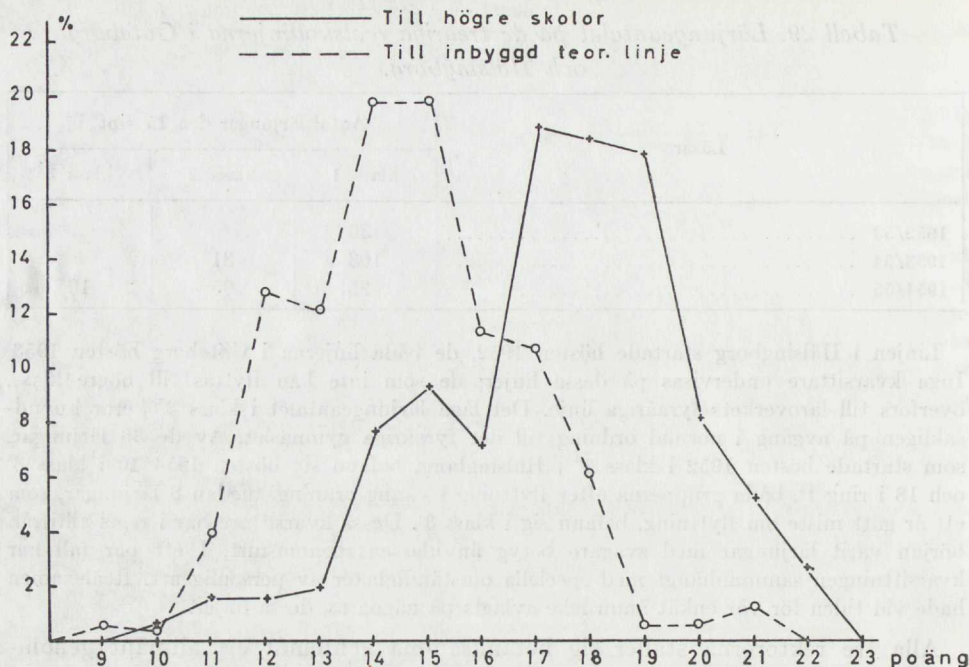

Diagram 5. Betygsfördelningen i klass 4 för två lärjungegrupper inom överlärardistrikt tillhörande 1947 års försöksverksamhet.

De första försöken omfattade fem överlärardistrikt, nämligen Blommensberg, Hägerstensåsen, Kristineberg, Riksby och Älvsjö. Antalet lärjungar i klass 4 i dessa överlärardistrikt uppgick vårterminen 1947 till 677, varav 85 eller 12,5 procent övergick till högre skolor. Påföljande år, vårterminen 1948, uppgick lärjungeantalet i klass 4 till 756, varav 112 eller 14,9 procent vann inträde i högre skolor. Av de återstående fortsatte en del två år senare på den treåriga teoretiska linjen, en del på den treåriga praktiska linjen och en del i vanlig klass. Följande tabell anger för var och en av de fyra grupperna den genomsnittliga betygs-poängen i klass 4 dels i samtliga nio ämnen och ämnesgrenar, dels i de tre ämnesgrenarna tal- och läsövningar, skrivning och språklära och tillämpad räkning, till vilka särskild hänsyn togs vid intagningen i högre skolor.

Betygsfördelningen för de lärjungar, som gick till högre skolor, och de som gick till den i folkskolan inbyggda teoretiska linjen, belyses ytterligare av ovanstående diagram, som sammanfattar de båda årskullarna. Diagrammet ger den procentuella fördelningen av betygen, varvid halva poäng sammanförts med närmast högre hela poängtal, så att exempelvis 13,5 och 14 poäng fått bilda en grupp. För de lärjungar, som gått till högre skolor, var som synes 16,5—19 de oftast förekommande poängtal, för dem som gått till den teoretiska linjen däremot 13,5—15.

Tabell 30. Betygsfördelningen i klass 4 för vissa lärjungegrupper inom överlärardistrikt tillhörande 1947 års försöksverksamhet.

Lärjungegrupp	Medelpoäng i klass 4			
	samtliga nio ämnen och ämnesgrenar; årskull		de tre särskilda grenarna; årskull	
	1947	1948	1947	1948
1. Lärjungar, som gick till högre skolor	16,8	17,5	5,7	6,0
2. Lärjungar, som senare gick till teor. linje	14,2	14,6	4,9	5,0
3. Lärjungar, som senare gick till praktisk linje ..	11,1	11,0	3,7	3,8
4. Lärjungar i »vanlig klass»	9,7	9,9	3,2	3,4

För den första årskullen undersöktes jämväl målsmännens procentuella fördelning efter socialklass inom de fyra lärjungegrupperna. Resultatet framgår av nästa tabell:

Tabell 31. Målsmännens fördelning efter socialgrupp.

Lärjungar, som gick till	Socialgrupp		
	I	II	III
Högre skolor	9,5	54,8	35,7
Teoretisk linje	4,7	30,9	64,4
Praktisk linje	0,3	23,3	76,4
Vanlig klass	—	19,4	80,6

Från klass 6 avgick vårterminen 1949 ytterligare 34 lärjungar av första årskullen till högre skolor. Påföljande år, då andra årskullen hunnit till motsvarande punkt, avgick 37 elever. Avgången vid denna förgreningspunkt var sålunda endast något mer än tredjedelen av avgången från klass 4. Avgången torde i några fall ha berott på att den för inträde på teoretiska linjen föreskrivna poängsumman icke uppnåtts; i andra fall uppgav målsmännen, att den treåriga studiegången på den teoretiska linjen kunde väntas bli för krävande.

De lärjungar i första årskullen, som övergick till den teoretiska linjen, hade vårterminen i klass 6 i medeltal 17,9 poäng (10 ämnen), medan de som övergick till den praktiska linjen i medeltal hade 12,2 poäng. Av dem som valde teoretiska linjen hade endast 3 lägre betyg än Ba i engelska, medan av dem som valde den praktiska linjen icke mindre än 34 var underkända i ämnet. I andra årskullen var skillnaden något mindre utpräglad.

På realskoleutredningens fråga om lärjungeurvalet på de inbyggda examenslinjerna och lärjungarnas studieintresse svarar *folkskoleledningen*:

»Den tillämpade minimipöängen synes väl avvägd, och studieintresset har i allmänhet varit mycket stort. Både hem och elever har varit medvetna om att 1947 års skolor givit dem en chans till realskoleutbildning, som de annars inte haft.

Vid bedömning av resultaten måste givetvis beaktas, att det här i viss utsträckning är fråga om ett nytt klientel för realskolan. Det är i åtskilliga fall skolan och barnen själva, som tar initiativet till placeringen på den teoretiska linjen. Föräldramotivationen och hemmiljön är sålunda i viss mån olika dem som gäller för elever i andra realskolor.»

Rekryteringsförhållandena är i viss mån likartade vid de inbyggda linjerna i Lund och Halmstad. Den teoretiska linjen i Lund synes dock ha dragit till sig ett någorlunda gott lärjungematerial att döma av följande uttalande av *folkskolestyrelsen i Lund*:

»Av de elever, som har mycket höga betyg i klass 4, övergår de flesta till 5-årig realskola. Elevmaterialet i folkskolans teoretiska linje synes emellertid vara synnerligen gott, vilket omvittnas av lärarna. — — — De mest studiebegåvade eleverna i klass 6 söker sig i allmänhet till den teoretiska linjen. Därför kommer i stort sett elevmaterialet på den praktiska linjen att ha något sämre standard än på den teoretiska. Det kan vara svårt att hålla studieintresset vid makt hos de elever, som icke kan motsvara ställda krav på studieresultat.»

I Halmstad är erfarenheterna ogynnsammare särskilt i fråga om den tekniska linjen. *Folkskolestyrelsen i Halmstad* meddelar därom följande:

»Intagning i praktiska realskolans första klass sker huvudsakligen i folkskolans 6:e klass, och från den årskullen hade förra året över 30 % redan övergått till vanlig realskola eller till flickskola, dels efter 4:e, dels efter 5:e skolåret. Det är därför uppenbart, att folkskolans realskollinjer arbetar med ett ur begåvningssynpunkt betydligt svagare lärjungematerial än den traditionella realskolan och flickskolan. Det har företrädesvis gjort sig märkbart på maskintekniska linjen, där lärjungarnas förmåga att tillgodogöra sig kurserna i matematik och fysik i vissa fall visat sig otillräcklig.

Lärjungarnas studieintresse är med få undantag mycket tillfredsställande. Både lärjungar och föräldrar visar uppskattning och tacksamhet för den nya utbildningsmöjlighet, som har skapats genom de praktiska realskollinjernas tillkomst.»

Vi övergår nu till att redogöra för vad som vid vår enkät har framkommit i fråga om *arbetsförhållandena* inom de inbyggda linjerna.

Skolöverstyrelsen har fastställt särskilda tim- och kursplaner för treåriga teoretiska realskollinjer (Aktuellt 1953 s. 276). Överstyrelsen har därvid funnit det nödvändigt att något öka timsummorna i jämförelse med den fyraåriga linjens tre högsta klasser. I klass 1³ har sålunda modersmålet fått 5 timmar och matematik 4 timmar mot 4 resp. 3 i klass 2⁴, medan i stället gymnastiken fått sänkt från 4 till 3 veckotimmar. I klass 2³ har engelskan 4 timmar mot 3 i klass 3⁴, vilket kompenseras genom indragning av en timme gymnastik för gossarna och en timme teckning för flickorna.

Dessa tim- och kursplaner följs vid de tre läroverkslinjerna i Göteborg och Hälsingborg samt vid den teoretiska linjen i Lund. Vid den teoretiska linjen i Stockholm har engelskan en veckotimme mindre (i klass 2³) än ämnet skulle ha enligt skolöverstyrelsens timplan, medan historia och biologi i stället

fått vardera en halv veckotimme mer. En del jämkningar har också företagits beträffande övningsämnena; deras totala timtal har dock endast minskats med en veckotimme.

Den inbyggda realskolan i *Lund* har utom den treåriga handelslinjen även en fyraårig avsedd för lärjungar utan förkunskaper i engelska. År 1953 intogs på denna linje 12 lärjungar från andra skoldistrikt och år 1954 10 lärjungar. Timplanen för den fyraåriga handelslinjen överensstämmer helt med skolöverstyrelsens normalundervisningsplan för handelsrealskolor (Aktuellt 1953 s. 167). Timplanen för den treåriga handelslinjen skiljer sig rätt obetydligt från normalundervisningsplanen för handelsrealskolornas tre högsta klasser. I de praktiska läroämnena är timsommorna helt sammanfallande, i de teoretiska har engelskan fått en veckotimmes förstärkning, medan historia, matematik och fysik fått vidkännas en reduktion med sammanlagt två veckotimmar. Styrelsen anser en ökning av modersmålsundervisningen på handelslinjen med en veckotimme önskvärd men har i övrigt intet väsentligt att anmärka, »för så vitt man utgår ifrån att realskolans nuvarande studiemål icke skall förändras».

I *Halmstad* finnes ingen inbyggd teoretisk linje; de tre linjerna leder till praktisk realexamen inriktad på handel, teknik resp. husligt arbete. Timplanerna skiljer sig här betydligt mer från de praktiska realskolornas vanliga timplan. Ämnet franska har sålunda helt utgått från timplanen, och i tyska skall på alla linjer — även handelslinjen — grammatiken inskränkas till de delar av formlära och syntax, som är oundgängligen nödvändiga för att förstå de lästa texterna. Timtalet i gymnastik har på samtliga linjer begränsats till 2 timmar i veckan mot 3 à 4 vid de praktiska realskolorna. På handelslinjen får det som svårt ansedda ämnet stenografi i examen ersättas med det lättare ämnet maskinskrivning. På den maskintekniska linjen har fysik blivit frivilligt ämne i den skriftliga delen av examen, mekanik med hållfasthetslära sammanförts med fysiken och det sammanlagda antalet veckotimmar för de båda ämnena minskats från 16 till 9 i jämförelse med praktiska realskolans tre högsta klasser. Matematik och kemi har beskurits med tillsammans 4,5 timmar, medan historia och samhällslära förstärkts med 4 veckotimmar. Principiellt viktigt är, att de praktiska läroämnena, vilka i de praktiska realskolorna brukar vara fördelade på fyra år, här måste koncentreras till tre. På den husliga linjen gäller de största ändringarna samhällskunskap, matematik och tyska, av vilka de båda första avsevärt stärkts och det senare ännu mera försvagats.

Undervisningsmetoderna skiljer sig icke från dem som brukas på läroverkens vanliga realskollinjer. Däremot har det ansetts önskvärt, att lärjungarna har tillgång till läxhjälp. I *Stockholm* har sådan varit organiserad såväl i klasserna 5 och 6 som på högstadiet. Företrädesvis har det gällt språk och matematik.

»Denna läxläsning har som regel förlagts i anslutning till skoldagen», heter det i skolorganisationskommitténs redogörelse. »Dess omfattning har varit något olika i de olika skolorna, beroende på de lokala förhållandena, möjligheten att erhålla lärare o. s. v. Som ett genomsnitt torde kunna anges omkring 2 veckotimmar per klassavdelning. Läxhjälp har varit motiverad bl. a. av det odifferentierade och relativt svaga elevmaterialet i klasserna 5 och 6 och svårigheterna för flertalet elever på teoretiska linjen att i hemmen få eventuellt erforderlig hjälp. Denna läxhjälp har visat sig värdefull, kanske särskilt för eleverna på den teoretiska linjen.»

Jämväl i *Lund* anordnas läxhjälp två timmar dagligen måndag—fredag under terminen, och i *Halmstad*, där man överväger att införa samma arrange-

mang, har tillsvidare hemuppgifterna i största möjliga omfattning begränsats.

Överlärarna i Stockholm, som av folkskoledirektionen tillfrågats om lärjungarnas arbetsbörda, förklarar genomgående, att den varken av lärjungarna eller lärarna anses för stor. Även i *Lund* har undervisningsplanen för den teoretiska linjen kunnat följas, utan att lärjungarna alltför mycket behövt anstränga sig.

Däremot rapporteras från *Lund*, att handelsämnen på den praktiska linjen, i synnerhet stenografien, tar mycken tid i anspråk. Samma erfarenheter har man, trots de medgivna lättnaderna, gjort i *Halmstad*:

»Särskilt på handelslinjen är arbetsbelastningen avgjort för stor. Där är som bekant även de praktiska läroämnena i hög grad teoretiska. Också på övriga linjer är arbetsbördan stor. Även det förhållandet, att det ännu knappast finnes några läroböcker avsedda för de 3-åriga realskollinjerna, bidrar till att öka arbetsbördan, särskilt innan man ännu hunnit skaffa sig tillräcklig erfarenhet om den nya skolformen. En betydande utgallring av mera oväsentligt lärostoff i de teoretiska ämnen, som inte är av grundläggande betydelse för den linje det är fråga om, borde kunna ske. En lärokurs, som koncentreras på det väsentliga, torde snarare ge lärjungarna ökade förutsättningar för framgång i verksamhet eller fortsatta studier inom det område de inriktat sig på», skriver folkskolestyrelsen.

Folkskoledirektionen i Stockholm anser, att frågan om sänkning av fordringarna i realexamen möjligen kan diskuteras, men att motivet under inga omständigheter bör vara upprättandet av treåriga realskolor. Bland *överlärarna* är meningarna delade; 19 uttalar sig för någon reduktion av fordringarna, över lag eller i vissa ämnen, medan 16 inte anser någon sänkning påkallad. Vid de skolor, där realexamen avlägges, är majoriteten omkastad. Mot 2 röster för sänkning av fordringarna står 4 som vill hålla dem uppe. Icke heller *folkskolestyrelsen i Lund* anser sänkning av fordringarna erforderlig.

Folkskolestyrelsen i Halmstad håller före, att den praktiska realexamen bör mer radikalt än enligt nuvarande bestämmelser skilja sig från den traditionella. Detta behöver dock icke innebära, att fordringarna sänks *över lag*. Lärjungarna bör på nya kunskaps- och färdighetsområden kompensera den reduktion av kunskapskraven, som medgivits på andra. Genomföres omläggningen på detta sätt, behöver man ej befara, att examens användbarhet skall minskas på områden, som ligger i linje med linjens studiemål. Denna mening omfattas även av några av *överlärarna i Stockholm*.

Förtidsavgången från skolor tillhörande 1947 års försöksverksamhet belyses av följande tabell, som är analog med den för läroverkslinjerna meddelade (tab. 29, s. 129).

Lärjungeantalet anges i tabellen som en summa; den första termen är antalet lärjungar, som tillbringar sin första (eller andra) termin i klassen, den andra termen antalet lärjungar, som där tillbragt mer än två terminer, alltså kvarsittarna. Vid jämförelse med de treåriga läroverkslinjerna observerar man starkare förtidsavgång inom 1947 års försöksverksamhet. Ett betydande antal lärjungar har tydligen övergått till den praktiska linjen eller avbrutit studierna

Tabell 32. Lärjungeantalet på de treåriga teoretiska realskollinjerna inom 1947 års försöksverksamhet.

Läsår	Antal lärjungar på teoretiska linjen den 15 sept. i		
	klass 7	klass 8	klass 9
1953/54	221+15	194+11	122+ 4
1954/55	321+25	167+28	137+16

sedan skolplikten fullgjorts. Däremot har avgången till gymnasiet varit obetydlig: 8 lärjungar år 1953 och 10 år 1954. Den enkla treåriga linjen vid flickläroverket i Hälsingborg har på ett år levererat lika många lärjungar till det fyraåriga gymnasiet som hela 1947 års försöksverksamhet på två år; några bestämda slutsatser därav kan dock icke dragas, förrän siffror föreligger även beträffande övergången till treårigt gymnasium.

Folkskoledirektionen understryker, att övergången till den praktiska linjen »som regel» försiggått utan större svårigheter. »En stor fördel med skolformen ligger just i att eleverna kan byta utbildningslinje utan att detta väcker uppseende.»

De inbyggda linjerna vid folkskolorna i Lund och Halmstad hade hösten 1954 ännu mycket ringa erfarenhet i fråga om lärjungekaderns stabilitet. I *Lund* var avgången från skolan efter första året på högstadiet obetydlig, men 9 lärjungar överfördes från den treåriga till den fyraåriga handelslinjen och 2 till folkskolans yrkeslinje. I *Halmstad* var däremot avgången påfallande stor. Av de 102 lärjungar, som hösten 1953 intogs i klass 7 på inbyggd linje, återfanns hösten 1954 endast 74 i nästa klass av de inbyggda linjerna.

Folkskolestyrelsen framhåller, »att lärjungarna i vissa fall uppenbarligen saknat det stöd och den förståelse från hemmets sida, som skolgången i denna skolform kräver. Det har sålunda förekommit, att lärjunge, trots svårighet att tillägna sig undervisningen, haft avlönat deltidsarbete på eftermiddagarna. Givetvis kan också bristande erfarenhet och en viss osäkerhet om skolans särart från lärarens sida ha medverkat till avgången. För att öka samarbetet mellan skola och hem kommer folkskolestyrelsen inom kort att ta initiativ till bildande av en målsmannaförening vid skolan.»

Av de inbyggda linjerna har, som redan nämnts, endast 1947 års försöksverksamhet hittills fört fram abiturienter till *realexamen*. Antalet godkända och underkända vid vårterminens examina åren 1952—54 framgår av tabellen överst på nästa sida. För jämförelses skull har motsvarande siffror för hela riket införts i tabellens högra del.

Tabellen antyder, att procenten underkända i realexamen såväl i riket i dess helhet som speciellt vid 1947 års försöksverksamhet väsentligen bestäms av de skriftliga proven. I den muntliga prövningen är kuggningsprocenten ge-

Tabell 33. Realexamen vårterminerna 1952—54 inom 1947 års försöksverksamhet och i hela riket.

Examinandgrupp	1947 års försöksverks.			Hela riket, egna lärj.		
	1952	1953	1954	1952	1953	1954
Anmälda till realexamen	100	96	122	11 673	13 231	14 234
Underkända i skriftl. prövning	13	11	20	414	923	946
Proc. av de anmälda	13	11	16	3,5	7,0	6,6
Underkända i muntl. prövning	0	0	0	36	36	31
Proc. av de i skriftl. prövning godkända	0	0	0	0,3	0,3	0,2
I examen godkända	87	85	98	11 056	11 987	12 963
Proc. av de anmälda	87	89	80	94,7	90,6	91,1

nomgående obetydlig. Vidare framgår, att procenten underkända alla tre åren varit större inom 1947 års försöksverksamhet.

Med anledning av vår fråga huruvida en organisation med treåriga realskollinjer baserad på en odifferentierad sjuätte klass skulle, tagen som helhet, vara förmånligare än den nuvarande dubbla anknytningen, meddelar folkskoledirektionen i Stockholm först följande översikt av *överlärnarnas* uppfattning:

Anses en övergång till treårig realskola fördelaktig

svar:	— från organisatoriska synpunkter?	— från differentierings-synpunkt?
Ja	37	18
Tveksamt	4	13
Nej	—	8
Inget svar	2	4
Summa	43	43
	— från arbetshygienisk synpunkt?	— från uppfostrings-synpunkt?
Ja	29	34
Tveksamt	9	7
Nej	2	—
Inget svar	3	2
Summa	43	43

Som motivering har av överlärnarna bland annat anförts följande:

»Klasslärarsystemet, som är av stor uppfostrande betydelse för barn i 11—12 årsåldern, kan bibehållas i femte och sjuätte klassen. — Barnen får under en längre del av sin skoltid uppfostras tillsammans i en odifferentierad grupp. — Avgörandet om övergång till högre skolor uppskjutes till en tidpunkt då deras förutsättningar för teoretiska studier och deras yrkesfallenhet säkrare kan fastställas. — För den avlämnande skolan är det av stor betydelse att övergång uppskjutes. — Det är ur arbetshygienisk synpunkt värdefullt att inte barn i 10-årsåldern utsätts för den press som det nuvarande differentieringssystemet innebär.»

Det framhålles dock även, att en stor del av de nuvarande anknytningsproblemen kommer att finnas kvar efter övergången till treårig realskola, i händelse platstillgången fortfarande bleve otillräcklig.

Folkskoledirektionen delar helt överlärarnas synpunkter såsom de avspeglas i tabellen och betonar, att ur folkskolans synpunkt den dubbla anknytningen är avgjort ofördelaktig.

Om det anses nödvändigt att på grund av bristen på akademiskt utbildade lärare låta folkskollärare övertaga undervisningen på det åldersstadium, som motsvarar klasserna 1⁵ och 2⁵, synes det naturligt, att denna undervisning försiggår i folkskolan. Klass 1⁴ intager i viss mån en annan ställning, säger folkskoledirektionen. Indragning av den femåriga realskolans båda lägsta klasser behöver icke nödvändigtvis medföra indragning även av klass 1⁴.

Folkskolestyrelserna i *Lund* och *Halmstad* anser likaledes, att en genomförd organisation med treåriga realskollinjer, baserade på odifferentierad sjätte klass, är att föredraga framför den nuvarande dubbla anknytningen. I *Halmstad* är man till och med i färd med att omorganisera skolväsendet i denna riktning. Folkskolestyrelsen där skriver:

»Den dubbla anknytningen är mycket besvärande för folkskolans verksamhet. Den föranleder ofta klassupplösningar och lärarbyten både efter 4:e och 5:e skolåren, och detta innebär betydande olägenheter för undervisningen och framkallar inte sällan irritation hos föräldrarna.

Folkskolestyrelsen har enhälligt tillstyrkt ett förslag om att stadens skolväsen fr. o. m. läsåret 1955/56 omorganiseras så att klasserna 1⁵ och 2⁵ i läroverket samt 1⁷ och 2⁷ i flickskolan indrages och ersättes med 3-årig realskola resp. 5-årig flickskola.» — — —

»En samtidig övergång (efter 6:e klass) till olika utbildningsvägar skapar förutsättningar för en jämnare fördelning av lärjungarna mellan olika utbildningslinjer. Med nuvarande ordning blir de praktiska utbildningsvägarna tillbakasatta till förmån för de teoretiskt betonade. Om därjämte tillräckliga möjligheter till högre skolutbildning med olika studiemål skapas, kan alla lärjungar, som har förutsättningar att tillgodogöra sig sådan utbildning, få möjlighet att erhålla undervisning på någon linje, som passar hans anlag och intressen. Ingen behöver utestängas och hetsen vid övergången bör kunna minskas.»

Det nuvarande parallellskolesystemets olägenheter skulle enligt den meningsriktning, som företrädes av rektor vid *seminariet på Södermalm*, kunna bringas att försvinna, om man grundade skolsystemet på åtta- eller nioårig skolplikt och utformade det så, att följande villkor uppfylldes:

»1. Valet av utbildningsväg skall vara helt fritt men föregås av rådgivning från skolans sida. Genom det fria valet blir vägarna mer likvärdiga och den teoretiska vägen mindre åtråvärd.

2. Övergång från en väg till en annan skall vara naturlig vid varje läsårs slut men alltid frivillig. Kvarsittning skall vara tillåten men aldrig påbjudas.

3. Inga likriktande examenskrav. Dessa hindrar individualisering, d. v. s. försinkar de duktigaste och pressar de svagare över förmåga. Slutkraven anpassas efter elevernas individuella förutsättningar.»

4. Mot den jämförelse mellan 1947 års försöksverksamhet och de äldre real-skoleformerna, som gjorts i tabellen på s. 136, kan vissa icke ogrundade erinringar framställas. Examensresultaten beror inte bara av skolans organisation utan också av lärarnas skicklighet, lärjungarnas studiebegåvning och åtskilliga omständigheter, som står i samband med lärjungars avgång från skolan utan examen.

Det kan lätt konstateras, att lärarskickligheten i enskilda fall starkt påverkar examensresultaten. Särskilt vid mindre skolor, där undervisningen bestrides av ett fåtal lärare, är en sådan påverkan ofta mycket påtaglig. Någon statistiskt användbar mätare för lärarnas aktuella skicklighet existerar knappast, men man torde kunna antaga, att i ett större material goda och dåliga lärare förekommer i någorlunda konstanta proportioner. Insamlar man uppgifter för ett tillräckligt antal år och ett tillräckligt stort antal klassavdelningar av två realskoleformer, som skall jämföras, torde man därför kunna komma så långt med jämförelsen, att praktiska slutsatser blir möjliga.

Däremot måste hänsyn nödvändigtvis tagas till lärjungematerialets beskaffenhet och i synnerhet till de lärjungeegenskaper, som brukar sammanfattas i ordet studiebegåvning. Förutsättningarna för ett gott examensresultat är obetingat större, om läraren får undervisa en lärjungeuppsättning, som tagit sig igenom den trånga porten vid en hård utrymmeskonkurrens, än om han måste arbeta med de vid konkurrensen utestängda. Stockholms skolorganisationskommitté har uppvisat, att förutsättningarna i detta avseende varit relativt ogynnsamma inom 1947 års försöksverksamhet. Det bör emellertid vara möjligt att på grundval av betygen från folkskolans klass 6 bilda lärjungegrupper, som är någorlunda homogena i avseende på studiebegåvningen, och jämföra resultaten av dessa gruppers studier i olika organiserade realskolor. Det kunde visserligen invändas, att folkskolans betygssättning trots standardproven och utfärdade anvisningar alltjämt är för ojämn. Hållbarheten av denna invändning prövas emellertid under undersökningens gång. Om betygssättningen i folkskolan vore alltför ojämn, skulle skillnaden mellan de på grundval av folkskolebetygen bildade grupperna bli obetydlig.

Även lärjungarnas avgång utan examen torde kunna ge hållpunkter för bedömningen av en skolforms förmåga att fylla sina uppgifter i samhället. Orsaken till avgången kan visserligen individuellt skifta, men man kan alltid särskilja en grupp lärjungar, som nått skolgångens mål, och en annan grupp, som lämnat skolan under sådana omständigheter, att avgången med stor sannolikhet måste karakteriseras som ett misslyckande i studierna. Därjämte finnes en mindre grupp, som avgått utan att man av omständigheterna kan avgöra, huruvida studierna kunnat fullföljas eller icke.

1947 års försöksverksamhet har under de fyra åren 1949—52 i klass 7 mottagit inemot 800 lärjungar, som normalt skulle ha varit framme vid realexamen vårterminen 1955 eller tidigare. Detta material bör vara någorlunda till-

räckligt som underlag för en statistisk undersökning. Då lärjungeurvalet i 1947 års försöksverksamhet torde vara typiskt för storstadsförhållandena, har vi ansett oss böra hämta jämförelsematerialet från stockholmsläroverken, och då de treåriga linjerna i 1947 års försöksverksamhet är anslutna till folkskolans klass 6, har vi begränsat jämförelsen till den fyraåriga realskolan vid de allmänna läroverken, vilken är ansluten till samma folkskoleklass.

Vi har däremot icke ansett det behövt att utföra någon motsvarande jämförelse med den femåriga realskolan, då mycket omfångsrika jämförelser mellan fyra- och femårig realskola redan föreligger i 1940 års skolutrednings betänkanden och däröver avgivna remissyttranden.

Undersökningen har verkställt av 1:e aktuarien *Hans-Georg Lindgren* i egenskap av särskilt tillkallad expert.

Primärmaterialet har utgjorts av lärjungekort, som tillhandahållits av rektors- och överlärarexpeditionerna, samt av vissa sammandrag som erhållits från Stockholms folkskoleledningen. Därjämte har hos skolöverstyrelsen befintliga listor över resultaten av verkställda eftergranskningar utnyttjats.

Av tabellen på nästa sida framgår, vilka skolor som lämnat material, och materialets omfattning. Då avsikten varit att jämföra lärjungar, som avlagt realexamen samtidigt, har undersökningen vid de allmänna läroverken gällt de åren 1948—51 intagna nybörjarna och vid 1947 års skolor de åren 1949—52 intagna. Materialet är mindre än antalet lärjungar i nybörjarklasserna, emedan kvarsittare och lärjungar, som kommit från annan skolform än folkskolan eller annan klass än klass 6, programenligt uteslutits.

Hela materialet från fyraårig realskola omfattar 2 122 lärjungar och materialet från treårig 760. De största bidragsgivarna på läroverksidan har varit S:t Görans och Högalids samrealskolor med resp. 658 och 476 lärjungekort. Flickorna är i majoritet inom alla skolformer, minst dock vid samrealskolorna. De utgör i materialet från hela den fyraåriga realskolan 53,9 procent och i materialet från den treåriga 56,1 procent.

Klasserna har varit något mindre i den treåriga realskolan. Höstterminen 1954 var lärjungemedeltalet 26,6 i den treåriga realskolans klassavdelningar men 31,4 i den fyraårigas, om i senare fallet samläsande lärjungar tillhörande femårig realskola medräknas.

Materialet har ordnats efter betygssumman i klass 6 och uppdelats efter framgången i studierna. Vid beräkningen av betygssumman har vitsordet i engelska ej medtagits, enär särskilt i början av perioden åtskilliga lärjungar intagits i den fyraåriga realskolan utan förkunskaper i detta ämne. Betygssumman avser alltså 9 ämnen och ämnesgrenar. Även lägre betygssumma än 13,5 har förekommit, emedan under första året intagning i den fyraåriga realskolan ägde rum efter inträdesprov och även i den treåriga vissa speciella omständigheter föranlett undantag.

Tabell 34. Jämförelsematerialets fördelning efter skoltillhörighet.

Skola	Antal lärjungar		Skola	Antal lärjungar	
	g	fl		g	fl
<i>1. H. allm. läroverk:</i>			<i>3. 1947 års skolor, teoretiska linjen:</i>		
Bromma	49	27	Blommensberg }	112	153
Enskede	54	56	Hägerstensåsen }		
Norrmalm f. flickor	—	80	Kristineberg	54	59
Statens normalskola	30	83	Riksby	60	67
Södermalm f. flickor	—	113	Långbrodal }	108	147
Södermalm f. gossar ...	102	—	Örby }		
Summa	235	359	Summa	334	426
<i>2. Samrealskolor:</i>					
Brännkyrka	37	46			
Gubbängen	33	30			
Högalid	219	257			
S:t Göran	331	327			
Spånga	123	125			
Summa	743	785			

I avseende på studieframgången har lärjungarna fördelats på de tre redan nämnda grupperna. Den första består av dem som avlagt realexamen eller övergått till fyraårigt gymnasium på normaltids, den andra av dem som blivit kvarsittare i någon klass, underkänts i realexamen eller vägrats flyttning och därefter övergått till i teoretiskt hänseende mindre krävande studiegång eller avbrutit studierna. Den tredje gruppen, bortfallsgruppen, omfattar dem som övergått till annan realskola, där de ej kunnat följas, eller som trots flyttning övergått till mindre krävande studiegång eller avgått från skolan; hit har även förts lärjungar, som avlagt särskild realexamen på normaltids. Gruppernas storlek inom de olika betygsintervallen framgår av tab. 35.

Tabellen avser att orientera beträffande gruppernas storlek men däremot ännu icke att jämföra treårig och fyraårig realskola. Längst till höger anges i absoluta tal storleken av de tre huvudgrupperna för pojkar och flickor. Grupp II, försenad eller avbruten studiegång, är störst och omfattar 771 gossar och 742 flickor. Grupp I, normal studiegång, omfattar 410 gossar och 654 flickor. Grupp III, bortfallsgruppen, är tämligen liten. Siffermässigt är flickorna överlägsna i studierna: 41,7 procent av flickorna mot endast 31,3 procent av gossarna har tidtabellsenligt nått skolgångens mål.

Antalet lärjungar i varje betygsgrupp anges på översta raden i envar av tabellens båda våningar. Gruppen 16—17 poäng är som synes den oftast förekommande för båda könen. Typiskt för materialet är den ringa frekvensen av höga betygssummor. Endast 36 av de 1 312 pojkarna och 86 av de 1 570 flic-

Tabell 35. Översikt av studiegången i realskolan för lärjungar med olika betygsnivå i klass 6.

Kön och studieresultat	Betygssumma i klass 6							Antal lärj.
	< 13	13-14	14,5-15,5	16-17	17,5-18,5	19-20	> 20	
<i>Manliga:</i> Antal	56	135	364	378	233	110	36	1 312
I. Normal studiegång, proc. ...	3,6	14,1	17,0	30,7	51,5	59,1	73,0	410
II. Försenad eller avbruten studiegång, proc.	87,5	77,0	72,5	59,8	37,3	30,0	21,6	771
III. Bortfallsgruppen, proc.	8,9	8,9	10,5	9,5	11,2	10,9	5,4	131
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1 312
<i>Kvinnliga:</i> Antal	39	124	353	449	330	189	86	1 570
I. Normal studiegång, proc. ...	—	18,5	25,5	37,4	50,3	70,9	84,9	654
II. Försenad eller avbruten studiegång, proc.	94,9	73,4	63,7	52,3	33,9	19,6	5,8	742
III. Bortfallsgruppen, proc.	5,1	8,1	10,8	10,3	15,8	9,5	9,3	174
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1 570

korna låg över 20 poäng, varvid dock måste uppmärksammas, att vitsordet i engelska icke ingår.

Huru studieframgången ter sig som funktion av betygssumman i klass 6 framgår av de procenttal, som upptar tabellens centrala del. Procenten gossar, som kunnat fullfölja studierna i normal ordning, stiger oavbrutet från 3,6 procent i lägsta betygsgruppen till 73,0 i den högsta, och en liknande gång i värdena framträder för flickornas del. Omvänt faller procenten lärjungar, som icke förmått följa undervisningen, från 87,5 till 21,6 procent för gossarna, när man går uppåt i betygsserien, och från 94,9 till 19,6 procent för flickorna. Den grupp lärjungar, som av den ena eller andra anledningen måst uteslutas ur undersökningen, är någorlunda jämnt fördelad på betygsgrupperna; kanske kan man dock säga, att den är minst i de lägsta betygsnivåerna, som predestinerar för grupp 2, och i de högsta, som predestinerar för grupp 1. Folkskolans betygssättning kan liksom all annan betygssättning svika i individuella fall, men det påtagliga samband mellan betyg och studieframgång, som avslöjar sig i tabellen, synes oss i varje fall ge vid handen, att folkskolebetygen är användbara för en grovsortering av lärjungematerialet efter studiebegåvning. De stora olikheterna i studieframgång för lärjungegrupper med högre och lägre betygssumma vid intagningen har för övrigt tidigare påvisats i åtskilliga undersökningar, bland annat i de undersökningar angående provningsfri intagning, som på 1940-talet utfördes inom skolöverstyrelsens statistiska avdelning, och i en nyligen av lektorn C. G. Collin i Pedagogisk debatt publicerad uppsats.

En fylligare sammanfattning av undersökningsresultaten meddelas i bilagan, tab. IX. Skolorna är där uppdelade i tre grupper: högre allmänna läroverk och samrealskolor, båda med fyraårig studiegång, och 1947 års skolor med treårig sådan. Avgången till fyraårigt gymnasium är som synes mycket stark vid de högre allmänna läroverken och obetydlig inom 1947 års skolor, medan samrealskolorna intar en mellanställning. Beträffande grupp II, lärjungar som försenats eller avbrutit studierna, kan i tabellen avläsas antalet lärjungar, som i varje klass blivit efter genom kvarsittning. Det visar sig, att vid de allmänna läroverken försening oftast inträffar i klass 2⁴, medan antalet i realexamen underkända är obetydligt. Inom 1947 års försöksverksamhet åter är antalet underkända i realexamen större än antalet kvarsittare i någon av de föregående klasserna. Övergång till lättare skolform sker både i fyraårig och i treårig realskola oftast efter första klassen. De rena studieavbrotten efter utbliven flyttning är vanligast inom 1947 års försöksverksamhet och tar då merendels formen av en avgång enligt § 47 folkskolestadgan vid skolpliktstidens slut.

När en lärjunge blivit kvarsittare eller har övergått till annan skolform eller avgått från skolan, har han i överensstämmelse med undersökningsprogrammet avförts från vidare undersökning. Det är därför omöjligt att av tabellen utläsa, huru det gått i fortsättningen för lärjungar, som blivit kvarsittare i någon av de lägre klasserna; en del av dem kan senare ha nått studiemålet, även om det skett med tidsförlost.

Tabellen lämnar slutligen även en översikt av bortfallsgruppen. Det kan ifrågasättas, huruvida det är riktigt att, såsom i tabellen skett, hit räkna de lärjungar, som utan försening avlagt särskild realexamen, då de otvivelaktigt har valt en lättare farbar väg än de som fört fram studierna till en fullständig realexamen. Överförs ifrågavarande lärjungar till grupp II, kommer denna vid samrealskolorna redan manstarka grupp att ytterligare något ökas, medan gruppens storlek vid de båda andra skolformerna ej påverkas.

Innan vi övergår till en direkt jämförelse mellan arbetsresultaten vid de olika skoltyperna, torde det vara lämpligt att undersöka, huruvida några olikheter framträder i statistiken för olika år. Vid de fyraåriga realskolorna har nämligen intagningsförfarandet ändrats under den period, som undersökningen avser. I början av perioden intogs lärjungarna vid varje skola för sig, 1948 efter inprövningsbetyg och 1949 efter folkskolebetyg. Från och med 1950 tillämpas central intagning, varvid inträdessökande med viss minimipöäng fördelas mellan läroverken efter bostadsort. I tabell 36 har nu införts den genomsnittliga betygssumman i klass 6 för nybörjarna vid de olika skolformerna vart och ett av de år, vår undersökning avser. Den första årgången i 1947 års försöksverksamhet tycks genomsnittligt ha haft ett något bättre lärjungeurval än de klasser i samrealskolorna, som skulle avlägga realexamen samtidigt, eftersom den genomsnittliga startpöängen var 16,0 i 1947 års skolor

Tabell 36. Genomsnittlig betygssumma i klass 6 för nybörjare på de fyra- och treåriga realskollinjerna i Stockholm.

Skolform	Inträdesår i realskolan					Hela perioden
	1948	1949	1950	1951	1952	
H. allm. läroverk	16,4	17,9	17,8	17,5	—	17,4
Samrealskolor	15,6	16,3	16,8	16,9	—	16,4
Samtliga fyraåriga linjer	15,8	16,7	17,1	17,1	—	16,7
1947 års skolor	—	16,0	15,9	16,4	16,1	16,1

mot 15,8 i de äldre läroverken. Redan det följande året var emellertid enligt tabellen förhållandena omkastade och har så förblivit. Poängmässigt är skillnaden inte så stor, men det måste ihågkommas, att utsikterna till framgång i studierna ganska snabbt stiger med betygspoängen. I övrigt bör uppmärksammas, att betygspoängen i tabellen fortfarande icke inkluderar betyget i engelska.

Arbetsresultatet de olika åren belyses ytterligare av tab. 37, vilken för varje årskull anger den relativa storleken av de grupper, som lyckats och misslyckats. I denna tabell har alltså bortfallsgruppen helt lämnats ur räkningen. De båda medtagna grupperna är uttryckta i procent av antalet lärjungar, som kunnat följas. Det framgår, att dessa grupper för perioden i sin helhet är ungefär jämstarka såväl vid de högre allmänna läroverken som vid 1947 års skolor. Vid samrealskolorna är däremot den grupp, som har haft framgång, betydligt mindre.

Siffrorna för de särskilda åren tyder på i stort sett konstanta förhållanden vid de allmänna läroverken, högre och lägre. Däremot kan möjligen en förskjutning spåras vid 1947 års skolor, där på sistone relativt färre lärjungar avslutat studierna i normal ordning. Huruvida detta får tolkas så, att försöksskolorna från början övervärderat lärjungarnas prestationer men sedan anpassat sig efter allmän realskolepraxis, kan icke avgöras på grundval av en så kort och så fluktuerande talserie som den för närvarande föreliggande. Det kan mycket väl vara fråga om reella differenser mellan de olika årgångarnas kvalitet; 1947 års skolor uppnådde de bästa resultaten med sin första årgång, som enligt tab. 36 låg jämförelsevis bäst till i betygspoäng jämfört med den fyraåriga realskolan (diff. 16,0 — 15,8 = + 0,2 poäng), och de sämsta resultaten med den sista årgången, som betygsmässigt redan vid starten låg mera avsevärt under den fyraåriga realskolan (diff. 16,1 — 17,1 = — 1,0 poäng).

Tabell 38 ger en översikt över vitsorden i muntlig realexamen för lärjungegrupper med olika betygsställning vid starten. Betygssumman i realexamen har beräknats på de elva ämnena och ämnesgrenarna kristendomskunskap, svensk skrivning, svenska språket och litteraturen, engelska, tyska, historia med samhällslära, geografi, matematik, biologi med hälsolära, fysik och

Tabell 37. Den relativa storleken av de lärjungegrupper vid fyra- och treåriga realskollinjer i Stockholm, som uppnått resp. icke uppnått sitt studiemål.

Lärjungegrupp	Inträdesår i realskolan					Hela perioden
	1948	1949	1950	1951	1952	
H. allm. läroverk:						
Proc. i grupp I	47	53	48	46	—	49
Proc. i grupp II	53	47	52	54	—	51
Samrealskolor:						
Proc. i grupp I	35	28	36	38	—	34
Proc. i grupp II	65	72	64	62	—	66
Samtl. 4-åriga linjer:						
Proc. i grupp I	38	34	40	41	—	38
Proc. i grupp II	62	66	64	59	—	62
1947 års skolor:						
Proc. i grupp I	—	59	50	54	43	51
Proc. i grupp II	—	41	50	46	57	49

kemi. Läroverksstadgans betygsvärden har begagnats, endast med den avvikelser att godkännande med tvekan (B?) betecknats med värdesiffran 0,5. Den procentuella fördelningen av betygssummorna inom varje startgrupp framgår av tabellen på nästa sida. Betygssummorna i realexamen, längst till vänster i tabellen, är fördelade på tre grupper: slätstrukna betyg (10—14 betygsenheter), goda betyg (14,5—20 enheter) och mycket goda betyg (20,5 enheter och därutöver). Betygssummorna i klass 6, upptill i tabellen, är uppdelade i grupper på samma sätt som i föregående tabeller, varvid dock den sällan förekommande lägsta gruppen sammanslagits med den närmast högre och i stället den högsta betyggruppen uppdelats. Tabellens huvudparti upptager de procenttal, som skall skärskådas.

Efter så lång tid som tre eller fyra år har givetvis många enskilda lärjungar brutit igenom gränserna för den betygsgrupp de från början tillhörde. De ursprungliga grupperingarna har dock icke helt utplånats; lärjungar med låg startpoäng träffas fortfarande relativt oftare i gruppen med slätstrukna examensbetyg och lärjungar med hög startpoäng relativt oftare i gruppen med mycket goda examensbetyg. Betygsfördelningen för samtliga examinander synes längst till höger i tabellen. Den är praktiskt taget lika vid de högre allmänna läroverken och samrealskolorna. Vid 1947 års skolor är däremot de mycket goda betygen något vanligare än vid statsläroverken. Detta drag i betygsfördelningen framträder skarpare, om man kolumn för kolumn jämför betygsfördelningen för motsvarande startgrupper vid statsläroverken och vid 1947 års skolor.

Tabell 38. Betygssumman i muntlig realexamen för lärjungar på fyra- och treåriga realskollinjer i Stockholm, fördelade efter betygsnivån i klass 6.

Betygssumma i muntlig realexamen	Betygssumma i klass 6							Samtliga
	< 14,5	14,5-15,5	16-17	17,5-18,5	19-20	20,5-21,5	> 21,5	
<i>H. allm. läroverk:</i>								
10—14	—	58	55	33	28	12	—	35
14,5—20	100	42	45	65	52	75	50	56
20,5—26	—	—	—	2	20	13	50	9
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>Samrealskolor:</i>								
10—14	69	46	44	32	21	4	—	35
14,5—20	31	49	52	59	62	61	67	55
20,5—26	—	5	4	9	17	35	33	10
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>Samtl. 4-åriga linjer:</i>								
10—14	61	48	47	32	24	8	—	35
14,5—20	39	48	50	61	58	66	60	55
20,5—26	—	4	3	7	18	26	40	10
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>1947 års skolor:</i>								
10—14	57	41	37	28	15	12	—	34
14,5—20	43	54	54	55	49	25	—	52
20,5—26	—	5	9	17	36	63	100	14
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100

Undervisningen i franska är frivillig i realskolan, och vitsordet i detta ämne har därför icke medtagits i betygssummorna. Kunskaper i franska är obligatoriska för inträde i gymnasiet, och ämnet brukar därför tillväljas i särskilt stor utsträckning vid skolor, där lärjungarna mera allmänt övergår till gymnasiet. Håller man sig till de lärjungar, som avlagt realexamen och gjort det på normal tid, blir skillnaden mindre framträdande. I vårt material deltog 46 procent av lärjungarna på de fyraåriga linjerna och 43 procent av lärjungarna på de treåriga linjerna i undervisningen i detta ämne. Även här låg betygsmedeltalet något högre vid de treåriga linjerna.

För lärjungar, som har särskilda svårigheter med ämnet matematik, öppnar läroverksstadgan som bekant en utväg, då ämnet helt eller delvis kan bortväljas och examen ändock godkännas, om en viss, ganska obetydlig kompensation är för handen. Möjligen kunde man tro, att den erbjudna lindringen

oftare skulle begagnas på de treåriga linjerna, där kurserna skall forceras igenom på ett år kortare tid. Detta är emellertid ej fallet i vårt material. Av de lärjungar, som deltagit i skriftlig realexamen hade nämligen på de fyraåriga linjerna 13 procent avkortat matematikkursen mot på de treåriga endast 6 procent.

Om vi hade avbrutit undersökningen på denna punkt, skulle den ha framställt skolförhållandena i Stockholm i en säregen dager. Vi tänker oss två grupper av lärjungar med ungefär samma betyg från klass 6 i Stockholms folkskolor. Den ena gruppen fortsätter i de fyraåriga samrealskolorna, den andra i den inbyggda treåriga realskolan. Chanserna att utan tidsförlust nå det uppställda studiemålet skulle då vara större för den senare gruppen (tab. IX, jfr tab. 37) och betygen i den muntliga realexamen högre (tab. 38). Samtidigt försäkrar överlärarna, att arbetsbördan i den treåriga realskolan icke varit för tung. Skulle det alltså verkligen vara möjligt att utan skadlig forcing hinna detsamma på tre år som normalt på fyra? Skulle folkskolans bärkraft nu vara så stor, att repetitionerna icke blott vore umbärliga utan till och med innebure ett skadligt slöseri med tid?

Vi har emellertid hittills icke tagit hänsyn till den mänskliga faktorn. All betygssättning är mer eller mindre subjektiv; läraren vet vad hans egna klasser brukar kunna prestera men i regel rätt litet om andras klasser och genomsnittsförhållandena på fältet i dess helhet. Om betygssättningen varit något generösare i den treåriga realskolan, skulle detta på en gång förklara de högre slutbetygen och de större chanserna att nå studiemålet.

I fyra ämnen, modersmålet, engelska, tyska och matematik, är tack vare den skriftliga prövningen i realexamen mera ingående jämförelser möjliga. Examensuppgifterna är i denna del av examen exakt desamma, fastställda av skolöverstyrelsen, och anvisningar brukar utfärdas, som ger lärarna stöd vid bedömningen av skripta. De fyra ämnena är på samma gång just de, där man skulle vänta sig att en förkortad studiegång hade särskilt menliga följder.

Av de lärjungar vi kunnat följa genom realskolan har 579 avlagt realexamen på fyraårig linje och 324 på treårig. Dessutom har 52 lärjungar på fyraårig och 47 på treårig linje deltagit i de skriftliga examensproven men blivit underkända eller av annan anledning icke fullföljt examen. Hur samtliga dessa lärjungar fördelar sig efter betygssumman i den skriftliga realexamen och betygssumman i klass 6, framgår av tab. 39. De nyttjade betygsskalörens skiljer sig från den officiella skalan endast genom att med tvekan godkända skrivningar åsatts valören 0,5.

Bilden blir nu en annan än om man utgår från betygssummorna i den muntliga examen. I engelska, tyska och matematik är de grupper, som valt treårig realskola, nästan genomgående underlägsna dem som valt fyraårig. Särskilt stor är skillnaden i tyska, där i den treåriga realskolan först lärjungegruppen

Tabell 39. Genomsnittsbetyg på de skriftliga realexamensproven för lärjungar i fyra- och treårig realskola med olika betygsnivå i klass 6.

Ämne	Betygssumma i klass 6						Samtliga
	< 14,5	14,5-15,5	16-17	17,5-18,5	19-20	> 20	
<i>I. Fyraårig realskola.</i>							
<i>Svensk uppsats:</i>							
Antal lärjungar	22	79	172	179	131	48	631
Genomsnittsbetyg	1,07	1,08	1,14	1,26	1,45	1,62	1,27
<i>Engelska:</i>							
Antal lärjungar	22	79	172	179	131	48	631
Genomsnittsbetyg	1,09	0,96	1,17	1,36	1,64	1,84	1,34
<i>Tyska:</i>							
Antal lärjungar	22	79	172	179	131	48	631
Genomsnittsbetyg	1,39	0,98	1,06	1,27	1,56	1,72	1,27
<i>Matematik:</i>							
Antal lärjungar	18	67	149	159	110	44	547
Genomsnittsbetyg	0,72	0,78	0,78	0,93	0,98	1,12	0,89
<i>II. Treårig realskola.</i>							
<i>Svensk uppsats:</i>							
Antal lärjungar	26	91	115	95	35	9	371
Genomsnittsbetyg	1,08	1,21	1,24	1,38	1,40	1,78	1,29
<i>Engelska:</i>							
Antal lärjungar	26	91	115	95	35	9	371
Genomsnittsbetyg	0,96	1,10	1,14	1,21	1,39	1,67	1,17
<i>Tyska:</i>							
Antal lärjungar	26	91	115	95	35	9	371
Genomsnittsbetyg	0,69	0,80	0,95	1,09	1,16	1,72	0,97
<i>Matematik:</i>							
Antal lärjungar	24	84	106	91	34	9	348
Genomsnittsbetyg	0,61	0,74	0,75	0,83	1,21	1,45	0,82

med 17,5—18,5 intagningspoäng har kommit upp till genomsnittsbetyget B. I matematik företer såväl den fyraåriga som den treåriga realskolan ett påfallande stort antal underkända skripta under den undersökta fyraårsperioden. Endast i svenska håller sig den treåriga realskolan alltjämt uppe vid sidan av den fyraåriga. Men det måste ihågkommas, att just i detta ämne utrymmet för subjektiva bedömningar är särskilt stort.

Den eftergranskning av examensskrivningar, som skolöverstyrelsen låter verkställa, möjliggör en viss kontroll av skolornas betygssättning. Givetvis är inte heller eftergranskaromdömena alldeles fria från subjektivitet; om man är efter år jämför genomsnittsbetyget på ett stort antal granskade skrivningar, finner man individuella differenser mellan olika eftergranskares bedömning, som troligen beror på att de inte har exakt samma gränsdragning mellan betygs-

graderna. För vårt syfte är det dock givetvis en stor tillgång att kunna utnyttja denna fristående bedömning.

Den senaste årgången realexamensskrivningar har ännu inte eftergranskats, vilket vållar en rätt stor krympning av det statistiska materialet. Det som återstår torde vara tillräckligt i vad avser den treåriga realskolan. I fråga om den fyraåriga har under de senare åren en betydande inskränkning av eftergranskningarna vidtagits av ekonomiska skäl. Den har i särskilt hög grad drabbat eftergranskningen av provräkningarna vid stockholmsläroverken. Vi återger i följande tabell de funna siffrorna, ehuru vi är medvetna om att materialet åtminstone i vad avser matematiken i den fyraåriga realskolan är mycket litet och knappast kan betraktas som representativt.

Tabell 40. Jämförelse mellan eftergranskarnas och lärarnas bedömning av vissa realexamensskripta.

Lärokursens längd	Svenska		Engelska		Tyska		Matematik		Summa diff. för 4 ämnen
	Antal skrivn.	Diff. L-E	Antal skrivn.	Diff. L-E	Antal skrivn.	Diff. L-E	Antal skrivn.	Diff. L-E	
Fyraårig	304	0,09	122	0,03	115	0,01	41	0,11	0,24
Treårig	236	0,33	231	0,11	231	0,09	211	0,11	0,64

Talen i tabellen anger det avdrag i betygsenheter, som eftergranskarna genomsnittligt anbragt på lärarnas betyg. Betygsskalan är fortfarande den i läroverksstadgan anbefallda med den avvikelser, att B? satts lika med 0,5. Tabellen visar större differenser för den treåriga realskolan än den för fyraåriga och, som man kanske kunde vänta, särskilt stora beträffande svenskan på treåriga linjen.

På grund av det ringa antalet eftergranskade skripta från den fyraåriga realskolan har vi försökt skaffa en kontroll genom att för varje läroverk med fyraårig linje taga medeltalet av differenserna vid de fyra senaste eftergranskningarna och sedan genom vägning med hänsyn till antalet examinander bilda ett medeltalens medeltal. Vi nödgades emellertid då gripa tillbaka på tämligen gamla eftergranskningar. Differensen befanns mindre beträffande matematik och större beträffande engelska och tyska, men summan av differenserna för de fyra ämnena blev praktiskt taget oförändrad.

Vi beräknar nu en korrigerad betygssumma för den skriftliga realexamen genom att addera genomsnittsbetygen i de fyra proven och sänka dem på eftergranskarnas sätt. Resultaten sammanfattas i efterföljande tabell. Till vänster i tabellen återfinns den vanliga klassificeringen efter betygssumman i klass 6, därefter följer gruppens genomsnittliga betygssumma i de fyraåriga resp. treåriga realskolorna och slutligen differensen mellan betygresultaten. Skillnaden

Tabell 41. Betygssumman i den skriftliga realexamen efter korrektion för eftergranskarnas omdömen i fördelning efter examinandernas betygssumma i klass 6.

Betygssumma i klass 6	Korrigerad betygssumma i examensskrivningarna		
	Fyrårig realskola	Treårig realskola	Diff.
< 14,5	4,0	2,7	1,3
14,5—15,5	3,6	3,2	0,4
16—17	3,9	3,4	0,5
17,5—18,5	4,6	3,9	0,7
19—20	5,4	4,5	0,9
> 20	6,1	6,0	0,1

är påfallande stor för den lägsta betygsgruppen och påfallande liten för den högsta. Då just dessa grupper är små, lägger vi emellertid ingen vikt vid resultaten i denna del; det är säkrare att hålla sig till mellangrupperna, som är större. För dessa grupper skulle enligt lärarnas bedömning differensen till den fyraåriga studiegångens favör vara 0—0,5 betygsenheter, enligt eftergranskarnas 0,4—0,9 betygsenheter.

Vi vill naturligtvis inte utan vidare göra gällande, att eftergranskarnas betygssättning är felfri och att lärarnas gentemot denna alls icke förtjänar avseende. Vi tror snarare, att båda bedömningarna hör med i bilden. Resultaten av vår undersökning skulle då kunna formuleras så, att de treåriga realskolorna i 1947 års försöksverksamhet lyckats på tre år föra fram till målet en minst lika stor del av intagningskontingenten som de fyraåriga realskolorna kunnat föra fram på fyra år, men att kunskapsnivån i skrivningsämnen kvalitativt är något lägre i den treåriga realskolan. Skillnaden understiger enligt lärarnas bedömning skillnaden mellan Ba och B i ett av de fyra skrivämnena men motsvarar enligt eftergranskarna skillnaden mellan Ba och B i ett eller högst två av ämnena.

Vi måste dock eftertryckligt framhålla, att vår undersökning icke innebär någon exakt värdesättning av de jämförda skolformerna. Vårt material har varit bra litet, vi har inte heller kunnat ta hänsyn till sådana omständigheter som klassernas storlek, arbetsbördan under studietiden, den organiserade läxhjälp, lärjungarnas ålder i realexamen eller olikheter i avseende på lärarnas utbildning och erfarenhet av undervisning på realskolestadiet; några av dessa faktorer torde ha verkat till den treåriga realskolans fördel, andra till den fyraårigas. Vi har också måst avstå från att följa de olika lärjungegrupperna på gymnasiet, då det ännu är för få, som övergått dit från 1947 års skolor, och ännu färre, som avslutat sina gymnasialstudier. Enligt vår uppfattning saknas dock för närvarande anledning antaga, att en fullständigare statistisk undersökning skulle ha givit ett väsentligt annorlunda utslag.

Däremot är vi fullt beredda på att ett resultat som vårt av någon grupp kritiker från allmänna utgångspunkter avfärdas såsom orimligt. Värde av ett helt års ansträngningar från lärarnas och lärjungarnas sida *måste*, kan det synas, vara större än som framgått av vår analys. Gentemot detta vill vi erinra om att det även vid tidigare undersökningar visat sig, att förhållandevis stora differenser i undervisningstid lett till mycket små mätbara kunskapsdifferenser.

1940 års skolutredning utförde en sådan undersökning beträffande lärjungarnas kunskapsnivå i klasserna 3⁴ och 4⁵, två motsvarande klasser, som dock skiljer sig genom att lärjungarna på den femåriga linjen normalt haft ett år kortare skolgång (SOU 1944:21 s. 120—124). Utredningen betonade starkt vanskligheten vid värderingen av resultat, som påverkas av så många svårbedömda omständigheter, och åberopade åtskilliga av olika personer utförda undersökningar rörande den ena eller andra faktorns inverkan. Resultatet av överbägandena sammanfattades på följande sätt:

»Samtliga här omnämnda undersökningar ha . . . givit till resultat, att betygssumman för en lärjunge i medeltal på den 4-åriga linjen överstiger samma summa på den 5-åriga med minst en halv och högst en hel betygsenhet. Detta utslag har erhållits såväl i de fall, där lärjungekontingenterna på de båda linjerna jämförts i sin helhet, som i de fall, där flickor och gossar jämförts för sig. I vad mån nämnda förhållande orsakas av linjernas organisation, har emellertid icke på ett tillfredsställande sätt kunnat klarläggas.»

Differensen avser betygssumman i tio läroämnen och är alltså, relativt taget, mindre än den som i vårt fall kunnat konstateras. Skolutredningen undersökte också betygssumman i den skriftliga realexamen enligt eftergranskarnas bedömning och fann en statistisk överlägsenhet för den fyraåriga linjen, innebärande att omkring 80 procent av lärjungarna på linjen skulle kunna påräkna ett halvt betyg mera i ett av de fyra examensämnena än lärjungar på den femåriga linjen. Även denna differens är mindre än den vi har funnit.

Både i skolutredningens och i vår undersökning har lärjungar på den fyraåriga linjen jämförts med lärjungar, som enligt tidtabellen har ett år kortare skoltid. Lärjungarna på den femåriga linjen, vilken undersöktes av skolutredningen, hade dock tillbragt ett år längre tid i den högre skolan än kamraterna på den fyraåriga linjen. Lärjungarna på de treåriga linjer, som vi uppehållit oss vid, har tvärtom tillhört realskolan ett år kortare tid. Det är rätt naturligt, att skillnaden under sådana omständigheter befunnits mindre för den femåriga linjen än för den treåriga. I intetdera fallet är dock underlägsenheten hos den kortare linjen så stor, att denna kan utdömas enbart på grund av de svagare kunskapsresultaten.

En tredje undersökning, vid vilken en jämförelse mellan kunskapsresultaten gett överraskande små differenser, gäller kunskapsnivån i modersmålet i enhetsskola (med engelska) och vanlig folkskola (utan engelska). För att bereda engelskan plats hade *skolöverstyrelsen* de första åren minskat schemautrymmet för modersmålet i enhetsskolans femte och sjätte klasser från 10 + 9 till 6 + 6

veckotimmar, en minskning alltså med 7 veckotimmar på två år. En därav härflytande skillnad i kunskapsnivån i klass 6 kunde sedan påvisas i olika grenar av modersmålsämnet, men den var påfallande obetydlig. Störst var den i fråga om förmågan att vid tyst läsning uppfatta innehållet, men även där motsvarade den i klass 6 endast en tiondel av avståndet mellan B och Ba i den vanliga betygsskalan (Aktuellt 1952 s. 82).

Undersökningar av detta slag berör för skolan högst allvarliga frågor. De ger ett intryck av att skolans ansträngningar ofta är stora i förhållande till lärjungarnas mottaglighet. Ett helt års längre skolgång höjer visserligen betygsnivån, men icke mycket. En omdisposition av flera veckotimmar på folkskolans schema ändrar prestationsnivån påvisbart men endast med en bråkdel av avståndet mellan två på varandra följande betyg i betygsskalan. Vi sätter inte ett ögonblick i fråga skolans och skollivets fundamentala betydelse för individens utveckling eller som grundval för vår nations kultur. Men det kan diskuteras, om undervisningens effekt stiger proportionellt med dess omfattning. Det är viktigt att de uppväxande samlas kring kunskapsbrunnarna och där får det de kan taga emot. Hur mycket det blir, beror i högsta grad av deras naturliga förutsättningar. Den som kommer dit med ett stort mått kan mottaga mer, den som kommer med ett litet mått får mindre. Däremot torde det inte båda mycket att hålla i mer än så att måttet blir fullt; överflödet rinner bort till ingen nytta.

Skolutredningens och våra undersökningar tycks leda till resultatet, att i genomsnitt den fyraåriga linjen betygsmässigt ligger något över den femåriga och denna i sin tur över den treåriga. Valet mellan dem är naturligtvis icke avgjort därigenom, ens om man begränsar sig till de båda ytterligheterna: den fyraåriga och den treåriga linjen. Den fyraåriga linjen vinkar med utsikten att höja betyget i realexamensskrivningarna ett halvt betyg i ett eller två ämnen, den treåriga erbjuder ett års tidsvinst för fortsatta studier eller produktivt arbete.

Det är inte nödvändigt att här fastslå, vilket av dessa företräden som bör taxeras högst. För oss är det nog, att svaret icke är självklart. Vi har kommit till den övertygelsen, att även den treåriga realskolan under vissa betingelser på ett tillfredsställande sätt fyller sitt ändamål. Vilken form av realskola som i praktiken bör ges företräde, blir då beroende av överväganden, vari även andra faktorer än de här diskuterade spelar in.

För den händelse någon av våra läsare vill driva jämförelsen längre i fråga om kunskapsresultaten, erinrar vi om de undersökningar, som skolutredningen utfört i fråga om klasstorlekens inflytande (s. 340) samt om de av utredningen citerade undersökningarna rörande levnadsålderns inverkan. Den tidsbegränsning, vi måst underkasta oss, har avhållit oss från varje försök att mäta kunskapsnivån med millimetermått.

Realskolan och de stora årskullarna

Under sina första verksamhetsår dryftade 1940 års skolutredning livligt och ingående formerna för realskolans anknnytning till folkskolan. I betänkandet rörande sambandet mellan folkskola och högre skola (SOU 1944:21) sammanfattade skolutredningen skälen för dubbel anknnytning på sid. 215 och skälen för enkel anknnytning till sexårig grundskola på sid. 244. Vi har på sid. 105 och 112 i det föregående på samma sätt sammanfattat de skäl, som framkommit vid vår enkät med skolledarna. Delvis har argumenteringen i fråga om anknnytningen nu blivit en annan, emedan den enhetliga realskola, vi ställt som alternativ till den nuvarande realskoleorganisationen, till sin huvudform är treårig, ej fyraårig, delvis återkommer de gamla argumenten, förstärkta eller försvagade genom tidsutvecklingen. Man kan inte undgå att märka, att läget i viktiga delar är ändrat. Något väsentligt bleve utelämnat, om man läte det tidiga 40-talets diskussioner vara svaret på 50-talets skolfrågor.

Skolutredningen blev aldrig enig om slutsatserna av sina överväganden. Majoriteten (11 ledamöter) ville differentiera efter fjärde klassen; vägen till realexamen skulle då omfatta $4 + 5 = 9$ år. Minoriteten (4 ledamöter) ville differentiera först efter sjätte klassen. Vägen till realexamen bleve i detta fall $6 + 3 = 9$ år. Där undervisning i engelska icke kunde anordnas i folkskolan borde enligt båda gruppernas mening studiegången omfatta $6 + 4 = 10$ år. Inom skolöverstyrelsen var meningarna likaledes delade.

Vad de tio år, som sedan gått, inneburit för folkskolan och för den högre skolan har vi sökt belysa i kap. 2. Riktlinjer för den fortsatta utvecklingen har uppdragits genom 1950 års riksdagsbeslut om enhetsskolan. Det nya, som nu måste in i debatten, är dels de växande dimensionerna av våra skolfrågor i de stora årskullarnas tid och dels verkningarna av 1950 års skolbeslut.

Enhetsskolan är en skola för alla. Fler än förr önskar en studiegång, som leder till gymnasiet, fler än förr behöver en skolmässig yrkesutbildning, som bör förberedas redan i realskoleåldern, fler än förr behöver skolans hjälp och stöd i en ömtålig övergångsålder. Fler än förr anser sig också ha behov av en allmänbildande studiegång, som går utöver folkskolans sju och åtta utan att sätta gymnasieomognaden som mål. Enhetsskolan integrerar alla dessa behov, medan det som kan vinnas genom utbyggnad av andra skolformer blott är partiella lösningar, som gagnar den ena eller andra gruppen utan att hjälpa de andra.

Några möjligheter att på några få år genomföra enhetsskolan över hela landet och av det skälet lämna de äldre skolformerna på stadiet helt orubbade föreligger inte. Lärarbrist och lokalsvårigheter lägger hinder i vägen för enhetsskolans utveckling, organisationsarbetet kräver ofta interkommunal samverkan, den upprustning av yrkesundervisningen, som beslutats av detta års riksdag har beräknats ta en tid av femton år. Samma behov, som framträtt inom enhetsskoledistriktet, finns dock även i distrikt, där enhetsskolan icke ännu kan genomföras. Dessa kommuner kan inte rimligen förvägras att göra vad de kan av sina existerande skolformer, bygga ut folkskolan och yrkesskolväsendet utan att gå så långt som till genomförande av nioårig skolplikt och vidga även den organisation av högre skolor, som finns på orten. Realskolan kan då inte vägra sin medverkan. Den måste hjälpa till att hålla nere antalet avvisade i det rimliga, även om detta skulle nödvändiggöra en ny organisationsform.

1. Realskolan, gymnasiet och arbetsbelastningen

Här kan nu invändas, att om med denna nya organisationsform menas den treåriga realskolan, så skulle omorganisationen komma grunden för gymnasiet att vackla. En försämrad grund för gymnasiet måste åter betyda ett sänkt kunskapsmått i studentexamen och sämre förutsättningar för akademiska studier.

Även efter vår mening skulle vissa risker för gymnasiestudierna uppstå, därest urvalet av lärjungar för gymnasiet alltjämt ägde rum efter samma grunder som nu. Enligt läroverksstadgans § 37 fordras för tillträde till gymnasiet i normala fall vitsordet godkänd i alla läroämnena på timplanen och minst en betygsenhet i överbetyg. Om i en treårig realskola lärjungarna sammanhölles i helt odifferentierade klasser, om antalet kvarsittare och utkuggade därtill skulle hållas inom rimliga gränser och om det så ytterligare begärdes att klasserna i sin helhet skulle föras fram till gymnasiets dörr, är det för visso sannolikt, att fordringarna för ett godkännande och därmed även för gymnasiekompetensen skulle sjunka. Meningarna kan givetvis vara delade om huru stor skillnaden skulle bli. Erfarenheterna från 1947 års försöksverksamhet ger dock vissa hållpunkter för bedömningen.

Bestämmelserna i § 37 är emellertid icke orubbliga. Som nyss nämnts räcker det numera icke med godkänd realexamen för tillträde till det därpå byggande gymnasiet, ehuru det uppställda kravet på överbetyg torde ha mera principiell än praktisk betydelse. Vid övergången från folkskolan till realskolan fordras ett betydligt större antal överbetyg, varvid särskild vikt läggs vid vitsordet i vissa ämnen, som ansetts vara av grundläggande betydelse för realskolestudierna. Man kan gå vidare på denna väg, även när det gäller gymnasiet. Rent principiellt bör inträdesfordringarna för varje skolform anpassas efter vad studierna inom just denna skolform kräver.

Sannolikt skulle en ganska måttlig höjning av de formella inträdesfordringarna till gymnasiet kunna kompensera den sänkning av kunskapsnivån, som kan vara att motse. Även andra ändringar av intagningsförfarandet kunde dock övervägas. I fråga om intagningen av lärjungar i realskolans första klass har åtskilliga undersökningar utförts under de senaste 25 åren, alltifrån Fritz Wigforss' utredning på 1930-talet till den i år framlagda undersökningen av Elisabeth Dahr och Ragnar Dahlkvist. Fastställandet av de framtida intagningsfordringarna till gymnasiet torde böra föregås av liknande utredningar. Ännu så länge är dock erfarenheterna av övergång från den treåriga realskolan till gymnasiet så begränsade, att en statistisk analys först om ett par år torde bli möjlig.

I nära sammanhang med kunskapsmålet står frågan om arbetsbördan i en eventuell treårig realskola. Rapporterna från 1947 års försöksverksamhet och andra pågående försök med treårig realskola är visserligen i detta avseende överraskande gynnsamma, men vi kan inte bortse från att det finns risker för skadlig forcering, om kunskapsmålet skulle vara detsamma för *alla* lärjungar och därtill måhända ett ökat antal lågpoängare mottoges ned mot den intagningsgräns, som gäller vid 1947 års försöksverksamhet. Vi skulle fördenskull tveka att tillstyrka en allmän användning av treåriga realskoleformer, därest vi icke samtidigt kunde öppna en mindre krävande studieväg för de lärjungar, som har svårigheter att följa den snabbare studiegången i en treårig realskola. Behov av en sådan studiegång har framträtt redan i den nuvarande realskolan och där lett till anordnande av s. k. särskild realexamen. Vi kommer längre fram i detta betänkande att föreslå en fastare ställning i realskoleorganisationen för särskild realexamen med dess i vissa ämnen reducerade kunskapskrav. Anlitas denna studieväg mera allmänt av lärjungar, som har svårt att komma förbi stötestenarna i realskoleundervisningen, bör det vara lättare att med de återstående nå upp till den nuvarande gymnasiekompetensen.

Korrektiv mot en befarad sänkning av gymnasienivån i samband med en omorganisation av realskolan är alltså till finnandes och bör enligt vår mening icke lämnas obegagnade. Oavsett om realskolan utformas på det ena eller andra sättet, torde emellertid även vissa positiva åtgärder vara av nöden inför den motsedda breddningen av rekryteringsunderlaget för gymnasieålderns skolor. När enhetsskolan är färdigorganiserad och den nioåriga skolgången allmän, kommer sannolikt ett mycket betydande antal ungdomar att eftersträva en utbildning utöver den obligatoriska skolans ram. Vägen till studentexamen kan icke för alla dessa vara den rätta vägen. Den nuvarande gymnasieorganisationen måste därför enligt vår mening på ett eller annat sätt kompletteras. Frågan om inrättande av praktiska gymnasier undersöks redan genom särskilt tillkallad sakkunnig; skolöverstyrelsen planerar försök med en examensfri studiegång på gymnasiet; i de till oss ingångna enkätsvaren föreslås på-

byggnader på de kommunala flickskolorna och de praktiska realskolorna; sannolikt kommer längre fram frågor om olika påbyggnader på enhetsskolan att aktualiseras. Det ankommer icke på oss att framställa förslag i dessa hänseenden, men vi tror, att avledande reformer i antydd riktning förr eller senare blir nödvändiga, om gymnasiet skall kunna ge samma förutbildning för akademiska studier som hittills, och detta lika mycket, vare sig den nuvarande realskoleorganisationen helt bibehålles eller treåriga linjer kommer till stånd i ökad utsträckning.

I det stora problemkomplex, som gäller gymnasieålderns skolformer, är spørsmålet huru den nuvarande gymnasietypens bildningsmål bäst skall upprätthållas, otvivelaktigt ett mycket viktigt delproblem med förgreningar åt olika håll. Dess lösning ställer bland annat krav på intagningsförfarandet: det gäller att bland de många tusentalen realskoleabiturienter särskilja den grupp, som har personliga förutsättningar och tillräckliga förkunskaper för fortsatta teoretiska studier. Huru man skall gå till väga kan i detaljerna bero av realskolans organisation, men vi kan icke finna att valet mellan de nu aktuella organisationsalternativen därigenom bindes. Fastställandet av villkoren för intagning på gymnasiet är enligt vår uppfattning en fråga för sig, som bör kunna lösas på ett tillfredsställande sätt, oavsett vilket organisationsalternativ för realskolan som väljes.

2. Realskolan och det praktiska livet

Realskolan måste självfallet hålla måttet, även när den ses ur det praktiska livets synvinkel. 1940 års skolutredning gjorde omfattande enkäter med arbetslivets representanter, verk och inrättningar angående deras erfarenheter av ungdomar, som avlagt realexamen. En av frågorna gällde lämpligheten av den ålder, vid vilken realexamen för närvarande avlägges, alltså 17-årsåldern. En sänkning tillstyrktes av vissa organisationer, närmast på affärlivets område, medan majoriteten av avnämarna, i synnerhet skolor och ämbetsverk, ansåg nuvarande examensålder väl avvägd (SOU 1945:61 s. 59 ff). Ofta avstyrktes en ändring mycket bestämt. »Nedskärning synnerligen olycklig», svarade sålunda statens sjuksköterskeskola. Handelsgymnasiernas uttalanden var i regel »ytterst kategoriska», förmåler skolutredningen. Generalpoststyrelsen anförde, att undervisningen i de främmande språken, särskilt franska, även med nuvarande examensålder vore bristfällig och att elever med realexamen hade svårt att utan komplettering följa undervisningen i postexpeditörskurs.

Sedan skolutredningen anordnade sin enkät har emellertid en skolform tillkommit, där de allmänbildande studierna avslutas vid 16-årsåldern, nämligen enhetsskolan. Bestämmelser om kompetensvärdet av enhetsskolans avgångsbetyg har i en del fall redan utfärdats av respektive verk och tillsynsmyndigheter i samråd med skolöverstyrelsen. En sammanfattning har publicerats i

Aktuellt 1954 s. 311 och 1955 s. 309. Vi återger ett par exempel på de utfärdade bestämmelserna; ihåggkommas bör, att betygsskalan inte är densamma i enhetsskolan och realskolan: ett **Ba** i enhetsskolan motsvarar ett **B** i realskolan.

Postverket.

Elev, som genomgått enhetsskolans klass 9 g eller 9 a, skall anses äga formell kompetens för inträde till *postexpeditörskurs*, därest han i avgångsbetyget erhållit lägst vitsordet Med nöje godkänd (Ba) i ämnena svensk skrivning, svenska språket och litteraturen, engelska, tyska, franska, geografi och matematik. För elev från klass 9 a skall dock vitsorden i de ovannämnda ämnena vara avgivna enligt fordringarna för klass 9 g.

Elev med avgångsbetyg från enhetsskolans klass 9 g, 9 a eller 9 y skall anses uppfylla stadgade fordringar i fråga om skolunderbyggnad för anställning som *brevbärar-* eller *skrivbiträdesaspirant*. Detta gäller tills vidare dock icke elev med avgångsbetyg, som kan anses motsvara avgångs- eller utskrivningsbetyg enligt § 47 a eller § 48 folkskolestadgan. För anställning som skrivbiträdesaspirant är det lämpligt, att elev från klass 9 y erhållit sin utbildning på handels- och kontorslinjen och därvid förvärvat färdighet i maskinskrivning.

Handelsgymnasium.

Inträdessökande till statsunderstött handelsgymnasiums tvååriga kurs eller fyraåriga kurs med aftonundervisning med avgångsbetyg från klass 9 i enhetsskolan skall vara befriad från inträdesprovning i ämne, i vilket enligt gymnasiets reglemente provning eljest skall äga rum, därest lägst det vitsord erhållits, som enligt vederbörligen utfärdade bestämmelser skall anses motsvara betyget Godkänd enligt fordringarna för realexamen i motsvarande ämne.

Liknande bestämmelser är utfärdade exempelvis för sjuksköterskeskolorna. Betänkligheterna mot en sänkning av realexamensåldern tycks inte göra sig gällande med samma styrka som för tio år sedan.

Kompetensutredningen har i sitt år 1954 avgivna betänkande (SOU 1954: 15) ansett sig kunna tillstyrka en ytterligare reduktion av betygsskalan. Kravet på realexamen har för ett flertal banor blivit alltmera föråldrat, ökad hänsyn bör tagas till praktiska meriter. Särskilt anser utredningen en restriktiv inställning påkallad gentemot kompetenskrav av allmänbildningskaraktär. Men även kraven på kompetens inom särskilda fack bör enligt utredningens mening i vissa fall kunna sänkas. Sålunda anser utredningen, att fordringarna på kunskaper i franska för tillträde till postexpeditörskarriären bör kunna slopas och att jämväl kravet på kunskaper i tyska skall kunna eftergivnas beträffande dem, som förvärvat goda kunskaper i engelska språket.

Enligt vår uppfattning är ett system med treårig realskola som huvudform fullt funktionsdugligt som förberedelse för det praktiska livet, för ett betydande antal tjänster och anställningar och för fortsatta gymnasiestudier. Genom en dylik organisation av realskolan skulle dessutom tid sparas för vissa lärjungegrupper, som nu är hänvisade till den fyraåriga realskolan. Tidsvinsten bleve särskilt värdefull för dem som driver studierna längre än till studentexamen.

3. Realskolan och folkskolan

Realskolans organisation har betydelse även för folkskolan. Särskilt påverkas arbetet i övergångsklasserna, på gott och ont.

Ännu i början av 1940-talet kunde man diskutera, huruvida verkningarna vore övervägande gynnsamma eller ogynnsamma. Redan då hade påpekats, att övergången till läroverk ej sällan verkade oroande och förryckande på arbetet i fjärde folkskoleklassen och att lärarna utsattes för press från föräldrarna till de barn, vilka skulle övergå till högre skola. »Häremot kunde dock erinras», säger skolutredningen, »dels att inträdesprövningarna begränsats till modersmålet och räkning, vilka ämnen vore av särskild vikt även för folkskolornas elever, dels att hela denna fråga vore beroende icke av anordningen med dubbel eller enkel anknytning utan av det sätt, på vilket intagningen i den högre skolan ordnades. Vid exempelvis ett system med provningsfri intagning borde eventuellt förefintliga olägenheter av här antytt slag kunna praktiskt taget helt försvinna.» (SOU 1944:21 s. 212.)

Läget är nu klarare. Intagningen är provningsfri, men de påpekade missförhållandena har skärpts. På många håll går nog arbetet sin gilla gång utan påtaglig forcering, många folkskollärare kan med gott samvete vittna därom från sin egen erfarenhet. Där konkurrensen om platserna i den högre skolan är hård, stiger dock ofta lärarnas spänning och föräldrarnas oro inför avgörandet så långt, att även barnen alltför kännbart engageras. För första gången kräver skolan av dem något som de kanske inte kan presteras. Det är en situation, som inte är riskfri för alla.

Huruvida riskerna under lika konkurrensförhållanden är större i 11-årsåldern eller i 13-årsåldern har mycket diskuterats. Barnen är mognare i 13-årsåldern, fysiskt och psykiskt mera utvecklade men börjar på samma gång påverkas av den annalkande puberteten med dess labilitet och disharmoni. Elvaåringen är ofta ljus och glad och bekymmersfri, trettonåringen har kanske större motståndskraft men också lättare att förstå allvaret i sitt läge och att på ett personligt sätt engagera sig inför ett livsviktigt avgörande. Vi har överlagt med representanter för skolläkarna i dessa frågor och av deras uttalanden fått intrycket, att skillnaden i barnens reaktions sätt vid 11 och vid 13 år icke är så betydande, att den kan fälla avgörandet i det organisatoriska spörsmål, som är oss förelagt. Icke heller den praktiska erfarenheten från de många avdelningar av fjärde och sjätte klassen, varifrån övergång till högre skolor nu sker, möjliggör något fullt säkert omdöme i frågan. Det tycks framför allt vara konkurrensens styrka, som bestämmer de med övergången förenade olägenheterna och riskerna.

Icke desto mindre anser vi, att de skadeverkningar i form av forcering och betygsjakt i övergångsklasserna, som kan påvisas i synnerhet på större orter, är ett viktigt argument i diskussionen om realskolans organisation. Det är inte

i och för sig något starkt argument för femårig eller fyraårig eller treårig realskola, men det ger ett bestämt stöd för den organisation, som är mest ägnad att förbättra platstillgången i den högre skolan och därmed dämpa konkurrensen vid intagningarna.

Vissa drag i enhetsskolans byggnad synes vidare komma att påverka folkskolans organisation redan under övergångstiden och får därigenom betydelse för den högre skolans anknötning till denna. Enligt principbeslutet är enhetsskolan avsedd att uppdelas i tre stadier, vart och ett i regel omfattande tre år, och enligt det senare samma år fattade beslutet om lärarutbildningen skall småskollärarytbildningen bli treårig från tidpunkt, som senare bestämmes. Avsikten är, att undervisningen i A-skolornas tre lägre klasser i framtiden skall skötas av småskollärarinnor och i klasserna 4—6 av folkskollärare med vaktombyte efter tredje klassen.

I samband med beräkningen av seminarieanslagen för budgetåret 1953/54 föreslog skolöverstyrelsen, att med hänsyn till rådande brist på folkskollärare och överskott på småskollärarinnor justeringen av arbetsområdena omedelbart skulle påbörjas och successivt genomföras med en övergångstid av åtta år. Sedan frågan prövats av riksdagen, har närmare bestämmelser meddelats av Kungl. Maj:t. Frågan om det fortsatta genomförandet av det treåriga lågstadiet och omorganisationen av småskollärarytbildningen utreds för närvarande av 1954 års seminarieutredning. Vi anser oss böra räkna med ett successivt genomförande av det treåriga lågstadiet, ehuru sannolikt med en längre övergångstid än den av skolöverstyrelsen ursprungligen föreslagna.

Då användningen av det nya lågstadiet inte begränsats till enhetsskolan, måste hänsyn till den nya stadiindelningen tagas även vid vår utredning. På orter, där femårig realskola finnes, kan arrangemanget i vissa fall leda till en betänklig desorganisation av arbetet på folkskolans mellanstadium. Vid flyttningen från tredje till fjärde klassen skulle lärjungarna grupperas i nya klassenheter med ökat antal lärjungar per lärare och med folkskollärare i katedern i stället för småskollärarinnor. Vid flyttningen från fjärde till femte klassen försvinner ett stort antal lärjungar till den femåriga realskolan och den sjuåriga flickskolan. En del läraravdelningar måste då upplösas och kvarvarande lärjungar fördelas på de återstående avdelningarna. I vissa skoldistrikt uppkommer den konsekvensen, att många folkskollärare helt enkelt skulle bli »fjärdeklasslärare» med allt vad det innebure för dessa lärare av monotoni och ständig press från föräldrarnas sida. Vid flyttningen från femte till sjätte klassen kan åter en eller annan avdelning bli överflödigt. Slutligen decimeras antalet avdelningar ånyo högst avsevärt vid övergången från sjätte till sjunde klassen, då den sista mera betydande kontingenten övergår till den högre skolan.

Om realskolan i dess helhet anknötes till klass 6, skulle det räcka med om-

grupperingarna efter klasserna 3 och 6. Arbetet skulle kunna ledas av samma lärare under de tre åren på mellanstadiet, undervisning och uppfostran skulle vinna i stadga och kontinuitet. Samtidigt skulle en myckenhet administrativt arbete inbesparas.

Genomförandet av det nya lågstadiet är tydligen intet argument i valet mellan fyraårig och treårig realskola. Däremot är det ett skäl för att föredra den högre anknypningen framför den lägre.

4. Realskolan och lärarbristen

Det ändrade läge, som föranlett tillsättandet av realskoleutredningen, betingas emellertid huvudsakligen av den högre skolans snabba utveckling under de senaste tio åren och den åtföljande lärar- och lokalbristen.

För valet av organisationsform är lärarbristen den mindre betydande av dessa båda faktorer. Den är dock tillräcklig att slå ut det »tredje alternativ», som framskymtat i enkätsvaren, nämligen att fortfarande begagna akademiskt utbildad lärarkraft i de lägre klasserna och liksom tidigare lämna åt rektorerna att fylla ut luckorna med folkskollärare eller andra, som kan förmås att rycka in. Läroverken i de största städerna skulle visserligen därigenom bli väl tillgodosedda; kanske skulle det till och med bli möjligt att vid sådana läroverk driva undervisningen ända ned i klass 1⁵ med akademiskt utbildad lärarkraft. Skolorna på mindre orter och särskilt i Norrland komme i ett desto sämre läge. Något måste göras för att fördela den akademiskt utbildade lärarkraften efter skolornas mest trängande behov. Det kan ske genom att tjugutredjegrads-lärare anställs för de lägre klasserna — även vid de mera eftersökta läroverken — det kan också ske genom införandet av treårig realskola, men det sker inte, om man lämnar åt skolorna att utan alla regulativ konkurrera om ett otillräckligt antal lärare.

Däremot ger lärarbristen icke någon entydig anvisning i valet mellan direktivens båda alternativ, den treåriga realskolan och den äldre organisationen, kompletterad med tjugutredjegradstjänster. Användningen av lärare med olika kompetens men utan klart avgränsade arbetsområden har sina svagheter. Äldre skolmän torde väl erinra sig de svårigheter, som inplaceringen i läroverken av lärarinnor från de högre lärarinneseinarierna på sin tid vållade och som årligen återkom. Även inplaceringen av tjugutredjegradslärare kan komma att mötas av liknande vanskligheter, såsom för övrigt redan av erfarenheten bestyrkts. Det är icke svårt att förstå, att en ung lärare med akademisk utbildning känner en viss irritation, om en av honom eftersträvad placering vid ett storstadsläroverk går till en tjugutredjegradslärare med lägre teoretisk meritering, medan han själv anvisas en mera krävande undervisning vid en realskola i någon avkrok; kanske uteblir misstämningen icke ens om han har aldrig så klart för sig, att han därigenom skulle göra en större insats på sitt

område. Friktioner av detta slag skulle undvikas, om realskolan finge arbeta med en i princip enhetlig lärarkår.

Å andra sidan kan den treåriga realskolan vid oförändrat antal paralleller komma att kräva något fler lärare än de översta klasserna av de nuvarande realskoletyperna, exempelvis på grund av eventuella förändringar i timsummorna på schemat. Enligt de kalkyler, som refererats i kap. 2, skulle produktionen av akademiskt utbildade lärare tillsammans med utbildningen av tjugutredjegradslärare enligt 1954 års beslut rätt väl täcka det förutberäknade behovet, och de båda alternativens för- och nackdelar i nu berörda avseenden skulle då enligt vår mening väga tämligen jämnt.

Anmälningarna till de för vårterminen 1956 planerade befodringskurserna har emellertid varit påfallande få. Även om härtill lägges den grupp folkskollärare, som meriterar sig genom akademiska studier, kan det ifrågasättas, huruvida tillräckligt många tjugutredjegradslärare över huvud taget kan anskaffas. Undervisningen i de lägre klasserna måste i ett sådant läge delvis bestridas av lärare med annan utbildning. Rektorerna vid mindre välbelägna skolor får se sig om efter acceptabla krafter utan formell behörighet, rektorerna vid mera eftersökta läroverk kan kanske fylla luckorna med akademiskt utbildade lärare. Vid de sistnämnda läroverken skulle övergången till treårig realskola frigöra akademiskt utbildad lärarkraft för tjänstgöring på högre stadier. Samtidigt skulle dock uppkomma mer eller mindre besvärliga omplaceringsproblem, som måste handläggas under nödigt hänsynstagande till de redan anställda lärarna.

I den mån svårigheter uppstår att anskaffa det antal tjugutredjegradslärare, som ansetts erforderligt för den nuvarande organisationens bibehållande, vinner det konkurrerande alternativet med dess treåriga realskola i slagkraft. Perspektivet förskjutes ytterligare till förmån för alternativet treårig realskola, om det gäller att skapa betingelser för en ännu starkare kvantitativ utveckling av den högre skolan. Genomförbarheten av ett sådant större program beror dock, såsom vi strax skall visa, mera av möjligheten att komma till rätta med eftersläpningen i lokal- än i lärarproduktionen.

5. Realskolan och lokalbristen

Vi har tillfrågat rektorerna vid de högre skolorna om förefintliga expansionsbehov och om de hinder, som ligger i vägen för en önskvärd utvidgning av läroanstalten. Enligt enkätsvaren skulle lokalsvårigheterna för närvarande vara det ojämförligt svåraste hindret; den åberopas i icke mindre än 67 yttranden från de allmänna läroverken, medan endast 10 nämner svårigheten att skaffa lärare. Av de 141 realskolerektorerna saknar 73 möjligheter att inrätta någon ny avdelning överhuvud taget, och ytterligare 11 kan endast vissa år ta emot en extra avdelning. Av dessa 84 åberopar 79 lokalbrist, medan endast 23 näm-

ner lärarbristen; blott i ett par fall anges denna ensam som hinder. En av allt att döma ganska vanlig uppfattning uttalas av en rektor, som skriver: »Lärarbristen torde kunna lösas — åtminstone med 23-tjänster.» De rektorer, som anser sig ha utvidgningsmöjligheter, bygger i många fall sina förhoppningar på duplicering, hyrande av andra lokaler, förnyat ianspråktagande av äldre skolbyggnader o. d.

Bristen på lokaler är givetvis i främsta rummet en brist på klassrum, men i åtskilliga fall vållar även bristen på specialrum svårigheter. »Klassrum tillhandahåller nog staden efter bästa förmåga», skriver rektor vid *h. allm. läroverket i Oskarshamn*, »men institutionerna i biologi, kemi och fysik kan inte klara större elevantal och det är dyrt och svårt att här ordna provisoriska lokaler».

Den treåriga realskolan erbjuder det mest lokalbesparande alternativet. Ersätts den *fyraåriga* studiegången med en treårig, skulle uppenbarligen vid oförändrat antal paralleller en betydande lokalbesparing komma till stånd.

Även utbytet av *femårig* realskola mot treårig torde dock medföra vissa lokalbesparingar. En del av lärjungarna i realskolan intas som bekant från högre klass i folkskolan än normalt. Senaste statistik i ämnet gäller kalenderåret 1954. Om man bortser från inträdessökande privatskolelever, hade nämnda år 22,2 procent av de i klass 1⁵ utan prövning intagna genomgått klass 5, medan endast 10,5 procent av de i klass 1⁴ utan prövning intagna hade genomgått klass 7. Folkskolan måste hålla lokaler för denna maskerade kvarsittning. I den mån antalet försenade övergångar minskas, när anknypningspunkten höjes, skulle således en lokalbesparing göras genom införande av treårig realskola. En lokalbesparing torde också bli möjlig, där folkskolan arbetar med klasser, som inte är fullsatta. På landsbygden är detta ofta nödvändigt på grund av bebyggelseförhållandena. En del lärjungar, som nu avgår till högre skola, skulle därför kunna kvarstanna i hembygdens skolor utan att antalet läraravdelningar behöver ökas. Slutligen är det från folkskolestatistiken bekant, att genomsnittsantalet lärjungar i folkskolans läraravdelningar visar tendens att sjunka, när det totala barnantalet sjunker. När om några år det totala barnantalet i klasserna 5 och 6 börjar nedgå, bör därför ytterligare inplaceringar av lärjungar kunna ske utan ökning av antalet avdelningar. Den lokalbesparing inom skolväsendet i dess helhet, som skulle göras genom övergång till treårig realskoleorganisation, är dock givetvis mycket mindre, där realskolan är femårig än där den är fyraårig.

Vi vill emellertid icke alltför mycket trycka på de vinster ur investerings-synpunkt, som kunde göras vid oförändrat antal paralleller på realskolestadiet. För oss är den centrala frågan fastmer, huruvida man kan öka platstillgången genom att omdisponera lokalbeståndet. Verkningarna av en övergång till systemet treårig realskola ter sig från denna synpunkt rätt olika, allteftersom jämförelsen gäller fyraårig eller femårig realskola.

Omorganisationen av den *fyraåriga* realskolan till treårig medför en ökning av platstillgången, som varierar lokalt och temporärt men vid oförändrat lokalbestånd någorlunda kan karakteriseras genom förhållandet 4 : 3. Samtidigt inträder en lättnad för folkskolan, enär ökningen av antalet platser i realskolan innebär en avlastning för folkskolans klass 7 och även för klass 8, där sådan finnes.

En ändring av den fyraåriga realskolan till treårig är dock intet snabbt verkande medel. Den omedelbara effekten blir endast, att samma antal lärjungar som förut mottas för treårig i stället för fyraårig utbildning. Först tre år efter det omorganisationen påbörjats, försvinner klass 4, motsvarande antal klassrum blir lediga och intagningen kan ökas.

Behovet av akademiskt utbildad lärarkraft är givetvis i längden nära proportionellt med antalet linjer. Första året skulle emellertid en avsevärd ökning av behovet av dylika lärare uppstå, utan att intagningskapaciteten då förbättrades, eftersom klass 1⁴, som normalt sysselsätter tjugutreo, ersätts med klass 1³, som normalt sysselsätter akademici. För att vinst i kapacitet skall kunna göras tidigare än efter tre år, måste överenskommelse med folkskolan träffas om tillfällig disposition i en eller annan form av de klassrum, som kan bli lediga där genom ökad intagning av lärjungar i realskolan.

Omorganisationen av en *femårig* realskola till treårig finge ett helt annat förlopp.

Om ett läroverk med femårig realskola, som omorganiseras till treårig, även efter omorganisationen får disponera alla sina klassrum, blir en kapacitetsförhöjning möjlig, som i stort sett torde kunna karakteriseras genom förhållandet 5 : 3. Vi anser visserligen, att avdelningar av klass 1³ första året endast bör komma till stånd i mindre omfattning, men organisatoriskt möter det intet hinder att, om man så önskar, redan första året upprätta några avdelningar av klass 1³ för lärjungar, som eljest hade varit hänvisade till folkskolans klass 7. Intet lokaltillskott för skolorganisationen i dess helhet behövs första året — förutsatt att tillfälligt ledigblivna klassrum i läroverket får utnyttjas för folkskolans behov — och om skolplikten är åttaårig icke heller andra året, men sedan erfordras en utvidgning av folkskolans lokaler, i mån som de ledigblivna klassrummen i läroverket måste disponeras för realskolans högre klasser. Det ökade lokalbehovet för folkskolan beror ytterst på att denna skola får mottaga ett större tillskott av lärjungar i klasserna 5 och 6 än som motsvarar den avlastning av klasserna 7 och 8, som kan förväntas. Ökningen av lokalbehovet blir större, om skolplikten blott är sjuårig, än om den är åttaårig.

Besparingar i akademiskt utbildad lärarkraft kommer att göras i samband med omorganisationen, endast i den mån sådana lärare vid tidpunkten för omorganisationen fortfarande tjänstgör i de båda lägsta klasserna. Huvudskillnaden är av annat slag. Vid en ökning av antalet paralleller genom upprättande

av treåriga linjer, skulle de relativt begränsade byggnadsföretag, som blir behövliga, falla inom folkskolans ram och stödjas med statsbidrag, medan en lika stor ökning av antalet paralleller av femårig realskola skulle leda till relativt större byggnadsföretag vid de högre skolorna — för närvarande utan statsbidrag — och samtidigt till en lokalbesparing för folkskolan. Systemet treårig realskola i stället för femårig kan omedelbart praktiseras, ger en kapacitetsförbättring redan första året och medger ett uppskov på ett par år med lokalfrågornas lösning, medan en utvidgning med bibehållande av systemet femårig realskola vanligen förutsätter, att lokalfrågorna löses först. Många av de högre skolorna är dessutom redan nu så stora, att de ej kan utvidgas utan stora svårigheter.

De här förda resonemangen är naturligtvis schematiska och endast avsedda att ge en föreställning om problem, som kan väntas uppstå i samband med omorganisationen. Verkligheten varierar långt mera, såsom konkret framgår av rektorernas och folkskolinspektörernas yttranden. Sålunda yttrar *folkskolinspektören i Kalmar läns södra inspektionsområde* följande om folkskolans möjligheter att övertaga realskolans lägre klasser:

»På landsbygden går det bra. I Kalmar stad lägger lokalbristen tills vidare hinder i vägen för ett fullständigt övertagande av dessa klasser. Det förutsättes då, att de baracker vid läroverket, som nu används för klasserna 1° och 2°, även i fortsättningen skall användas för läroverkets behov. 9—10 klassrum skulle behövas. F. n. prövas lokalbehovet för Funkaboskolan i Kalmar stad. När denna skola är utbyggd i enlighet med planerna torde frågan komma i ett annat läge.»

I praktiken komme väl de ledigblivande lokalerna vid de högre skolorna delvis att utfyllas med elever i samma ålder som lärjungarna i folkskolans högsta klasser, delvis med ungdom i högre åldersklasser (gymnasiet, klass 3°, i distrikt med sjuårig skolplikt även klass 2°). Mottagandet i högre skolor av den förra gruppen skulle innebära en avlastning för folkskolan, som delvis — men icke helt — kunde kompensera den ökade belastningen genom övertagandet av klasserna 1° och 2°. Den senare gruppen måste däremot nödvändigtvis innebära en ökning av totalbelastningen på skolorganisationen. På vissa orter torde detta komma att vålla kännbara svårigheter. Detta framhålles exempelvis av inspektören i *Västmanland*, som svarar:

»Frågan aktuell endast beträffande Västerås. Staden har och kommer av allt att döma under flera år framåt att ha betydande lokalsvårigheter, då det gäller folkskolan. Dupliceringen är mycket omfattande, och provisoriska lokaler användes i ganska stor utsträckning. Varje ökning av antalet klassavdelningar kommer alltså att bli betungande, såvida inte motsvarande lokaler inom läroverksbyggnaderna ställes till folkskolans förfogande.»

Redan har nämnts, att speciallokalerna i vissa fall kan vara otillräckliga för eljest önskvärda utvidgningar. Åtskilliga skolor har kunnat uppnå sin nuvarande lärjungenummerär endast genom att ta i anspråk specialrum, som från början tjänat andra ändamål. Ökningen i platstillgången blir naturligtvis i sådana fall mindre än som framgår av de förenklade resonemangen i det före-

gående. Vid *Södermalms kommunala flickskola* skulle 8 klassrum bli lediga, om klasserna 1⁷ och 2⁷ indroges. Rektor yttrar sig på följande sätt om dispositionen av de ledigblivande rummen:

»Skulle mot skolans önskan klass 1⁷ och 2⁷ indragas från skolan, förordas en ökning med en parallellavdelning av de tre klasserna på lågstadiet, varjämte den för skolarbetet olämpliga och irriterande anordningen med specialrummens användning som klassrum (4 rum) kunde upphöra och ett ytterst välbehövt 'studierum' inrättas. Därigenom skulle de 8 klassrummen helt absorberas.»

Även om den samlade ökningen i platstillgången av anförda orsaker blir lägre än som anges genom bråken $\frac{4}{3}$ och $\frac{5}{3}$, skulle vinsten i utbildningsplatser på många orter genom övergång till treårig realskola bli högst avsevärd. Man kan fråga sig, huruvida det överhuvud taget är möjligt att uppnå något liknande med bibehållande av de högre skolornas nuvarande organisation. Erfarenheten lär, att byggnadsföretag för dessa skolor ofta är segslitna och tidsödande frågor, där meningarna bryter sig kring olika förläggnings- och byggnadsalternativ. Så var fallet även förr i tiden, när byggnader för olika skolformer ännu kunde planeras oberoende av varandra och byggnadsregleringar i nuvarande mening saknades. Så är i ännu högre grad fallet just nu. Läget kompliceras ytterligare genom statsbidragsbestämmelserna, som medger statsbidrag för folk- och enhetsskolebyggnader men icke för läroverksbyggnader eller byggnader för högre kommunala skolor. Redan diskussionen om införande av byggnadsbidrag för de högre skolorna verkar återhållande, ännu mer den säkra utsikten att komma i åtnjutande av sådana bidrag, om bygget uppskjutes, tills man kan få enhetsskola. I *Hallstahammar* var man en god bit på väg, när fällbommen gick ned:

»Av Skolöverstyrelsen godkända skissritningar föreligga», skriver rektor, »och byggnadskvot kan enligt uppgift från Skolöverstyrelsen erhållas. Frågan är emellertid sedan över ett år låst på grund av att kommunen tvekar att fullgöra tidigare gjorda utfästelser att bygga, då bestämmelser saknas, som tillförsäkra kommun statsbidrag för byggnaden, ehuru den måst planeras med hänsyn till den kommande enhetsskolan.»

Hallstahammar har nu fått sin enhetsskola, och skolan får väl då också sin nybyggnad. Situationen torde dock icke vara ovanlig. Av omtanke om kommunens ekonomi uppskjuts byggnadsföretaget, så länge man på något sätt kan reda sig, i förhoppning att byggnadsbidrag skall införas eller att enhetsskola skall kunna organiseras eller att avgörandet skall falla i någon skolfråga, varmed lokalfrågan sammanhänger. Så småningom löses väl lokalfrågorna trots allt, men det tar tid, ofta lång tid. De stora årskullarna kan inte vänta fem eller tio år.

Ofta gör skolans ledning sitt yttersta för att hålla det gående under väntetiden, men resurserna är begränsade. En realskolerektor beskriver situationen på följande sätt.

Sedan flera år ambulerar en klassavdelning. En avdelning i 4^e är inhytt i lärummet, vilket emellertid bara har 20 platser. Så liten blir ingen avdelning nästa år, varför ytterligare en klassavdelning då måste ambuleras. Till förfogande står tillfälligt lediga klassrum, teckningssal och naturvetenskaplig lärosal. Specialrum för geografi och biologi saknas. För ännu en 1^e synes läget hopplöst. Intilliggande folkskola är fullbelagd och måste hyra lokal åt en hjälpklass i privathus.

I några av de större städerna har man det sista året systematiskt sökt efter möjligheter att förbättra lokaltillgången genom provisoriska lösningar av lokalfrågorna. Innan vi tar ståndpunkt i huvudfrågan torde det vara lämpligt att vi lämnar en kort redogörelse för ett par sådana undersökningar.

1. Göteborg

I september 1954 väcktes i Göteborgs stadsfullmäktige motion om utredning av möjligheterna att anskaffa lokaler, även tillfälliga sådana, för att stadens läroverk och flickskolor skulle kunna mottaga ett större antal lärjungar.

Göteborgs skolkommitté beräknade det erforderliga antalet nybörjaravdelningar i realskolan under förutsättning att intagningsprocenten från normalklasserna bibehölls oförändrad och kom till följande resultat:

År	Intagning efter		Summa
	klass 4	klass 6	
1954	31	27	58
1955	35	34	69
1956	42	38	80
1957	39	40	79
1958	41	47	88
1959	40	45	85
1960	38	46	84

Rektorerna vid de högre skolorna av olika typ meddelade följande om sina läroverks utvidgningsmöjligheter:

1. *Högre allmänna läroverk.* Rektor vid Hvitfeldtska h. allm. läroverket ansåg läroverket redan nu för stort. Varken han eller rektor vid Vasa h. allm. läroverk var villig införa duplikation, då skoldagen därigenom komme att sluta för sent. Ej heller kunde ämnesrumssystem införas i så ålderdomligt byggda läroverk. Från Hvitfeldtska läroverket framhölls dessutom, att alla institutioner och specialsalar redan vore utnyttjade. Rektor vid h. allm. läroverket för flickor hävdade, att duplikation icke kunde förekomma som i folkskolan, när lärjungarnas åldersskillnad inom ett högre läroverk nödvändiggjorde en motsvarande skillnad mellan bänkarna i olika salar. Genom en kombination av ämnesrumssystem och s. k. vandrande klass borde dock tre rum kunna vinnas vid detta läroverk. Rektor vid h. allm. läroverket i Majorna kunde göra en vinst på två rum genom duplikation men framhöll, att läroverket redan nu vore för stort.

2. *Realskolor.* Östra realskolan hade redan en vandrande klass och kunde på grund av specialsalaras otillräcklighet icke utöka duplikationen. Vid Burgårdens samrealskola omfattade duplikationen redan 8,3 procent. Den kunde ej ökas, då två klasser ej kunde dela

samma klassrum och ökad ambulerande duplicering skulle medföra alltför stora störningar i en examensskola. Ämnesrumssystem vore olämpligt för stadiet. Dessutom vore skolan för stor. Praktiska realskolan använde redan duplikation, som komme att ökas genom viss försöksundervisning. Samrealskolan i Lundby hade endast provisoriska lokaler.

3. *Kommunala flickskolor.* Vid de kommunala flickskolorna kunde sju eller möjligen åtta klasser vinnas huvudsakligen genom duplikation, i ett fall genom ett kombinerat duplikations- och ämnesrumssystem.

4. *De statsunderstödda privatläroverken.* Göteborgs gymnasium för flickor hade praktiskt taget endast förhyrda lokaler. Vid Göteborgs högre samskola vore lokalsituationen sådan, att en utökning av organisationen vore omöjlig.

(Göteborg. stadsfullm. handl. 1955 nr 161.)

Allmänna folkskolestyrelsen meddelade, att Kvarnbergsskolan skulle kunna friställas, när samrealskolan i Lundby finge sin nybyggnad klar (ev. 1956) samt dessutom successivt lokaler i Otterhälleskolan.

I skrivelse den 12 mars 1955 meddelade *läroverksrektorerna* ytterligare bland annat följande.

Hvitfeldtska läroverket, som automatiskt finge en ökning med en gymnasieklass 1955 och ytterligare en 1956, skulle möjligen kunna inrätta en ny avdelning av klass 1°, om skrivsalen delades i två klassrum och aulan under sommaren byggdes om, så att den kunde begagnas som skrivsal, samt därjämte en av de befintliga avdelningarna av 3° eller L III⁴ kunde slopas. H. allm. läroverket i Majorna kunde möjligen mottaga en ny avdelning av 1° under förutsättning, dels att antalet anmälningar till latingymnasiet ej bleve större än att det räckte med en avdelning av L I¹, dels att staden ordnade med daglig bespisning för minst 900 lärjungar. Östra realskolan kunde möjligen taga in ytterligare en avdelning, om läroverkets skolmältider kunde ordnas på ett tillfredsställande sätt. Lundby realskola skulle kunna utvidgas med en avdelning av klass 1°, om två nya klassrum finge förhyras i Otterhälleskolan.

Skolkommittén redogjorde för rektorernas svar i skrivelse till drätselkammaren den 17 mars 1955. I fråga om flickskolorna vore intagningsproblemet löst för år 1955. Rektorerna vid de statliga läroverken hade icke i sina svar kunnat redovisa motsvarande möjligheter till ökad intagning. Skolkommittén hade väntat, att de statliga realskolorna skulle kunna ta en del av bördan i den nuvarande besvärliga situationen. Den måste tyvärr konstatera, att så inte blivit fallet. Det mest naturliga hade i nuvarande situation varit att slopa den dubbla anknypningen och helt gå in för treåriga och fyraåriga linjer. Bristen på lokaler och lärare behövde då ej bli så besvärlig, och de stora årsklassernas rättvisekrav kunde bättre tillgodoses.

2. M a l m ö

Rektorerna vid de allmänna läroverken i Malmö har till besvarande av real-skoleutredningens enkät utarbetat en redogörelse för skolfrågornas läge i staden, av vilken följande inhämtas.

Läsåret 1951/52 omfattade klass 4 i folkskolor och privatskolor i Malmö 2 400 lärjungar. De lärjungar i denna klass, som åren 1952, 1953 och 1954 sökte

inträde i högre skolor och var godkända för intagning, har beräknats till 1 205. Av dessa intogs 1 170; detta utgör 97 procent av de för intagning berättigade sökandena och 49 procent av hela årskullen. Klass 4 i folkskolan och privat-skolorna är nu större och beräknas ha följande lärjungeantal under de närmaste åren, nämligen

vt 1955	vt 1956	vt 1957	vt 1958
3 480	3 420	3 430	3 400

Ökningen har sålunda nu avstannat.

Samma procent av dessa årskullar kan väntas söka sig till läroverken, men de som har mindre än 15 poäng anses utan vidare kunna frånräknas och bör hänvisas till skolutbildning av annat slag. Antalet sökande, som lämpligen bör intagas, och antalet disponibla platser efter frånräkning av platser för kvar-sittare och utsocknes, framgår av nedanstående tablå:

	vt 1955	vt 1956	vt 1957	vt 1958
Behov av platser	1 600	1 580	1 580	1 570
Tillgång på platser	1 335	1 370	1 370	1 370

Rektorerna har undersökt möjligheten att öka dupliceringen och skaffa fram nya lokaler och anser sig på grund av vad som därvid framkommit kunna höja den beräknade platstillgången med omkring 70 platser under vart och ett av åren.

Lokalsvårigheterna för folkskolorna anses för närvarande så stora, att alla klassrum, som blir lediga, om 1⁵ och 2⁵ slopas, blir erforderliga för folkskolan. Om de hade kunnat utnyttjas för upprättande av treåriga linjer, skulle teoretiskt 14 nya linjer kunnat komma till stånd. Därvid bleve emellertid vissa institutioner, framför allt de för fysik, alldeles otillräckliga. Rektorerna drar slutsatsen, att någon ytterligare breddning av realskolorna ej kan uppnås, förrän folkskolorna fått avsevärda nybyggnader. Behovet av sådana kan ej beräknas vara täckt förrän år 1960. Någon anledning att före denna tid omorganisera realskolan på grund av lokalfrågor föreligger enligt deras mening icke.

Rektorerna föreslog, att klasserna 1⁵ och 1⁷ fr. o. m. 1956 reserveras för inträdessökande från klass 4 (och motsvarande). Som övergångsanordning föreslogs att läsåret 1955/56 fyra avdelningar av 1⁵ och en av 1⁷ skulle inrättas för placering av sökande från klass 5. Detta kunde ske med användande av extra lokaler, som rektorerna lyckats spåra upp. Konkurrensen skulle därigenom minskas så långt, att påföljande år endast en liten kontingent femteklassister kunde beräknas komma in i 1⁵, om de finge konkurrera med fjärdeklassisterna; denna lilla grupp skulle säkert kunna placeras i 1⁴ efter klass 6 och förlorar ingen tid genom en sådan studiegång. »Den föreslagna engångsförstärkningen skulle innebära, att studietiden för c:a 150 lärjungar varje år fr. o. m. 1955 förkortades med ett år. Som en följd därav skulle efter hand ett antal klassrum besparas.»

Slutligen pekade rektorerna på utvägen att inta pojkar i den kommunala flickskolan, vilken efter nybyggnad torde kunna utvidgas något. Dessutom kunde efter hand enhets-skola anordnas i skolfattiga stadsdelar.

Det framgår ej klart, huruvida rektorerna beaktat den avlastning av folkskolans sjunde klass, som skulle vinnas, om några avdelningar av klass 1³ finge rycka in i de efter klass 1⁵ tomma klassrummen. Sannolikt är väl dock detta fallet. *Folkskolestyrelsen i Malmö* synes i varje fall dela deras mening i lokalfrågorna. På realskoleutredningens fråga, huruvida styrelsen föredrar treårig realskola eller de gamla realskoletyperna med tjugutreor, svarar nämligen styrelsen:

»Då undervisning i engelska i folkskolan är helt genomförd, hindrar blott lokalbristen att klasserna 1⁴, 1⁵ och 2⁵ undervisas i folkskolan. Om lokaler varit tillgängliga i folkskolan, hade en överföring av dessa klasser till folkskolan varit att föredraga.»

Och på ett annat ställe säger folkskolestyrelsen uttryckligen: »Under tiden före enhetsskolans allmänna genomförande torde existerande realskolorganisation vara tillfyllest.»

De utredningar, för vilka vi redogjort, är brottstycken av det fortskridande planeringsarbetet i ett par större städer. Vi skall för ögonblicket icke dröja vid de skilda slutsatser, som i de båda städerna dragits av undersökningarna, och icke heller redogöra för i vad mån skolorganisationen innevarande år i praktiken kommit att skilja sig från den under utredningsarbetet diskuterade. Däremot vill vi fästa uppmärksamheten på vad de visat om de ganska uppenbara svårigheterna att avsevärt hårdare utnyttja det nuvarande lokalbeståndet och att anskaffa provisoriska lokaler för mera än en tillfällig ökning av intagningarna under ett enstaka år.

I en oss tillställd skrivelse angående realskolans ställning under övergångstiden framhåller *Läroverkslärarnas riksförbund* angelägenheten av att den nuvarande organisationens utvidgningsmöjligheter genom provisorier metodiskt tillvaratas.

»På en del håll kan tillfälliga lokaler förhyras, på andra kan sådana uppbringas i närliggande folkskolebyggnader, i många fall kan baracker byggas på skolgården, och duplicering kan i någon utsträckning tillgripas. Sådana åtgärder kommer utan tvivel att medföra att stora krav ställas på skolledaren, och vardagstillvaron för både lärare och lärjungar kan få mödosamma inslag. Men de fördelar, som uppnås, är enligt L. R.'s mening värda sådana offer.»

Riksförbundet föreslår en utredning rörande de ekonomiska och byggnadstekniska förutsättningarna för en utvidgning av realskolorna under övergångstiden, avseende åtgärder såväl på längre sikt, med hänsyn till byggnadernas senare övertagande av enhetsskolan, som av provisoriskt slag.

Vi har under gången av vårt arbete kommit till den uppfattningen, att frågor om duplicering och vandrande klasser, om förhyrande av tillfälliga lokaler i folkskolor eller annorstädes och om uppförande av baracker på skolgårdarna icke kan med framgång angripas centralt, exempelvis på grundval av från rektorer och skolstyrelser infordrade uppgifter. Meningarna om sådana

provisoriers lämplighet i varje särskilt fall torde kunna stadga sig först efter ingående diskussioner mellan med ordsförhållandena förtrogna personer, representerande såväl kommunen som berörda skolor. Mera kan vinnas genom allmänna utredningar om de nya byggnadsföretag, som aktualiseras under övergångstiden men måste planeras även med tanke på en blivande enhetskola. I sådana fall kan anvisningar och kontroll genom centrala myndigheter otvivelaktigt icke undvaras. Vi återkommer i ett senare sammanhang till denna fråga.

Enligt vår uppfattning är det inte plats för någon stor optimism i folkskolans lokalfrågor. Visserligen börjar barnantalet i de sju överallt obligatoriska klasserna gå ned om ett par år. Eftersläpningen i folkskolans lokalförsörjning är emellertid mycket betydande, dupliceringen omfattande, behovet av utbyggnad med en åttonde klass på många håll trängande. Övergången till treårigt lågstadium medför vidare ökat lokalbehov för A-skolornas tredje klass, 1954 års seminarieutredning lär överväga återgång till 1947 års bestämmelser om lärjungeantalet i folkskolans klasser; lokaler behövs även för yrkesundervisningens utvidgning enligt 1955 års riksdagsbeslut och på sina håll för förskolorna. Investeringsbesvär i olika former har hämmat byggnadsverksamheten i snart tio år. Om de blir bestående, torde ingen verklig förbättring vara att motse under den del, som återstår av innevarande decennium. De högre skolornas organisation under övergångstiden kan, menar vi, inte grundas på den ovissa förhoppningen, att de skall få låna hus hos grannen.

6. Realskoleutredningen och den treåriga realskolan

Vi har i det föregående sökt bilda oss en uppfattning om vad den treåriga realskolan kan prestera i jämförelse med de äldre skolformerna och om vad nytt som under de sista åren tillkommit i realskolans allmänna organisationsproblem. Vi har däremot icke dröjt vid en del av de argument, som av gammalt brukat andragas i skoldiskussionen. Särskilt kan de sociala skälen för en enkel anknytning av realskolan till folkskolan utan många nya ord övertagas från äldre diskussioner. För alla dem som följt vår tids demokratiska strävanden är de välkända och smälter på ett naturligt sätt in i den samhälleliga bakgrund, mot vilken de aktuella skolfrågorna avtecknar sig.

De gamla skälen och motskälerna står fortfarande mot varandra, såsom de gjort i årtionden. Om intet väsentligt nytt hade tillkommit, skulle även bland oss meningarna ha varit delade om vilken organisation som förtjänar företräde. Det som tillspetsar situationen just nu är, såsom vi upprepade gånger framhållit, de stora årskullarnas krav. Vi kan inte likgiltigt se våra läroverk avvisa ännu fler än hittills av dem, som söker den bättre start i livet, vilken realskolan kan ge. Åtskilliga botemedel mot skolans kris har försökts, sedan Läroverkens krisutredning år 1949 började sitt arbete. Vi kan icke längre

tveka att tillgripa det hjälpmedel, som i stundens situation synes oss effektivast: den treåriga realskolan. Nödlösningar på den nuvarande organisationens grund synes oss otillräckliga.

En allmän övergång till treårig realskola med kort frist skulle medföra betydande fördelar. Det skulle göra skolsystemet överskådligt för allmänheten, enkannerligen målsmännen, det skulle spara en mängd administrativt arbete och ge klar sikt i planeringsfrågorna; genomförandet av enhetsskolesystemet skulle slutligen i organisatoriskt avseende förenklas. Vissa övergångsarrangeringar bleve visserligen nödvändiga redan emedan undervisning i engelska ännu icke genomförts överallt i folkskolan, men de skulle näppeligen bli av den omfattning, att fördelarna med en enhetlig realskola därigenom skulle brytas.

Häremot kan nu invändas, att läget dock icke på alla orter är så allvarligt, att en genomgripande omorganisation av realskolan är erforderlig. Det finns trakter, där födelsetalen varit jämnare än i riket i dess helhet, och orter, där rätt blygsamma provisorier kunde vara till fyllest och där ortsopinionen måhända omfattar den bestående realskoleorganisationen med ett förtroende, som i början icke skulle komma den nya till del. Det är vidare med hänsyn till 1950 års giv i skolfrågan önskvärt, att den äldre organisationen bevaras i den utsträckning, som erfordras för jämförelser beträffande arbetsförhållanden och arbetsresultat, i den mån sådana är möjliga. En mindre radikal lösning vore från dessa synpunkter önskvärd, och ökat utrymme kunde på samma gång beredas för kommunernas bestämmanderätt.

En sådan lösning är dock icke alldeles riskfri. Det kunde lätt inträffa, att den äldre organisationen på sina håll bleve bestående utan att förutsättningar för dess upphjälpande genom provisorier i tillräcklig utsträckning vore för handen. Detta skulle då gå ut över de stora årskullarnas intressen. De erfarenheter, som under senare år har gjorts av de kommunala planeringssvårigheterna på skolans område, är av den beskaffenhet, att man måste fråga sig, huruvida de uppväxande årskullarnas behov överallt skulle bli nöjaktigt tillgodosedda, om intet annat åtgjordes, än att tillstånd på begäran gäves att inrätta treåriga linjer vid de allmänna läroverken. Vid de kommunala realskolorna har denna möjlighet funnits sedan år 1951, utan att hittills mera än en linje av detta slag kommit till stånd. Hålles de högre skolornas ekonomiska villkor oförändrade, måste enligt vår övertygelse den treåriga realskolan genom författningsföreskrift göras till realskolans huvudform, den femåriga realskolan avskaffas och den fyraåriga bibehållas endast i den mån särskilda omständigheter det påkallar.

Den blivande enhetsskolan skall enligt beslut av 1950 års riksdag vara en statsunderstödd kommunal skola. Detta innebär, såsom av senare riksdagsbeslut och departementschefsuttalanden framgår, att nya statliga realskolor icke vidare skall upprättas. En utbyggnad av det nuvarande högre skolväsen-

det förutsätter således beslut av vederbörande kommun om inrättande av kommunala skolformer, varvid i första hand kommunala realskolor och praktiska realskolor ifrågakommer. I en kommun, där man räknar med övergång till enhetsskola under 1950-talet eller första hälften av 1960-talet, torde det dock i hög grad bjuda emot att nu upprätta en högre skola av en typ, som för närvarande icke är representerad i kommunen, uppföra byggnader för den nya skolan utan statsbidrag och sedan efter ganska få års verksamhet åter avveckla skolan. Skall en effektiv kommunal planering för de stora årskullarna komma till stånd på den högre skolans område, måste enligt vår bestämda mening byggnadsbidrag medges även för högre skolor enligt bestämmelser, som i huvudsak anknyter till de för folkskolebyggnader gällande. Vi kommer i ett senare kapitel att föreslå införandet av dylika statsbidrag.

Om de förslag, vi i sistberörda avseende framställer, vinner statsmakternas bifall, bör en livligare kommunal aktivitet på den högre skolans område kunna förväntas, i främsta rummet med syfte att få till stånd tre- eller fyra-åriga kommunala realskolor. Trycket på den äldre realskoleorganisationen lättas därigenom, och riskerna för en alltför snäv begränsning av utbildnings-tillfällena genom den äldre organisationens bibehållande minskas. Vi anser oss under sådana förhållanden kunna tillstyrka en anordning av realskolan under övergångstiden, som smidigare fogar sig efter lokala förutsättningar. Alldeles utan tvekan har vi dock icke kommit till detta resultat, emedan byggnadsverksamheten, i varje fall under de närmaste åren, i hög grad torde komma att bero av samhällsförhållanden, som icke bemästras genom kommunala beslut. När vi trots detta enats om att ge företrädare åt det sist antydda alternativet, har det för oss varit avgörande, att en sådan lösning bättre ansluter sig till 1950 års politik i fråga om skolväsendets utveckling under övergångstiden före enhetsskolans allmänna genomförande.

De båda alternativ, till vilka vi framkommit, skall i det följande utföras något fullständigare, varvid vi börjar med det sist skisserade.

Alternativ A. Tankegången är i detta fall, att en organisationsplan för det högre skolväsendet skall utarbetas inom varje skoldistrikt med iakttagande av de beslut i fråga om organisationen, som fattats av statsmakterna, och med stöd av de anvisningar, som skolöverstyrelsen kan komma att utfärda. Förslaget prövas och fastställs av skolöverstyrelsen, där icke för visst fall avgörandet bör tillkomma Kungl. Maj:t.

Enligt folkskolestadgans § 10 skall för varje skoldistrikt finnas en *organisationsplan*, vari bland annat anges, vilka skolor som skall upprätthållas inom distriktet, huruvida folkskolans högre avdelning, hjälpklasser och andra specialklasser skall vara inrättade och efter vilka grunder fortsättningsskolan är organiserad. När förslag till organisationsplan skall utarbetas, skall lärarpersonalen beredas tillfälle att yttra sig och vederbörande kommunala represen-

tation besluta i vad på den ankommer. Därefter upprättar skolstyrelsen förslag till organisationsplan. Detta går sedan till folkskolinspektören och domkapitlet, vilket senare prövar förslaget eller i vissa fall överlämnar det till skolöverstyrelsens prövning.

Varje skoldistrikt skall jämväl ha en *ordningsstadga*, som kompletterar organisationsplanen med bestämmelser angående lokala och tillfälliga förhållanden. Denna fastställs av skolstyrelsen, sedan lärarpersonalen och skolläkaren fått framställa sina önskemål, kommunalrepresentationen fattat erforderliga beslut och folkskolinspektören yttrat sig.

Skolstyrelseutredningen har nu i sitt nyligen avgivna betänkande (SOU 1955:31) föreslagit, att i varje kommun skall finnas en för olika skolformer gemensam skolstyrelse. Bland skolformer, som skall vara underordnade denna styrelse, nämner utredningen av kommun anordnade skolor för den obligatoriska undervisningen, till dessa knuten försöksverksamhet och frivilliga klasser samt högre folkskolor, kommunala realskolor, flickskolor, yrkesskolor och praktiska realskolor ävensom inom kommunen belägna allmänna läroverk, statliga och kommunala gymnasier samt statsunderstött, av kommunen ägt handelsgymnasium.

Som motivering för förslaget har utredningen anfört bland annat följande:

»Med nuvarande organisation har kommunerna inte någon styrelse eller nämnd, som har ett allmänt ansvar för att skolväsendet i olika former och som en helhet utvecklas på det sätt, som kommunens storlek och förhållanden kan motivera. För den obligatoriska skolan skall en styrelse finnas, men dess ansvar sträcker sig inte utöver denna skola. Det är därför oftast beroende på tradition eller mången gång på tillfälliga personliga insatser och intressen, om kommunens behov av högre skolor och yrkesskolor blir i vederbörlig ordning tillgodosedda. Det finns sålunda exempel på stora tätortskommuner (över 20.000 inv.), som saknar realskola. När de växande barnkullarna framtvingat ordnande av högre utbildning också i kommuner, som förut saknat sådan, har man inte sällan stått handfallen, då man ej haft något organ med uppgift att planera och ansvara för denna del av skolväsendet. På samma sätt torde det förhålla sig med yrkesskolorna. En kommun kan ha ett jämförelsevis välordnat yrkesskolväsen, medan en intilliggande, kanske större kommun, är helt utan. — — — Man torde enligt utredningens mening kunna våga antagandet, att förhållandena skulle varit annorlunda, om det i kommunen funnits organ med uppgift att ansvara för att mot kommunens behov svarande resurser för yrkesutbildning funnits.» (S. 44.)

I den föreslagna skolstyrelsen skall finnas viss fackrepresentation genom skolledare och lärare, som äger deltaga i styrelsens överläggningar, framställa förslag och få sin mening antecknad till protokollet men som däremot ej deltagar i besluten. Därvid tillses, att utom folkskolan jämväl de högre allmänbildande skolorna och de yrkesutbildande skolorna skall vara representerade genom var sin skolledare, i den mån dessa skolformer förekommer i kommunen.

I varje kommun skall vidare finnas en organisationsplan för skolväsendet, kompletterad med en ordningsstadga.

Behovet av allsidiga organisationsutredningar i skolfrågorna har under de senare åren blivit alltmera uppenbart och bland annat vid flera tillfällen understrukits av skolöverstyrelsen i utlåtanden över av kommuner och skolstyrelser framställda förslag. I likhet med skolstyrelseutredningen anser vi det önskvärt, att en organisationsplan för skolväsendet i dess helhet kommer till stånd för varje skoldistrikt. Förslag till dylik plan bör även efter vår mening utarbetas av den gemensamma skolstyrelsen. En sådan styrelse kan väntas mer än de nuvarande separata styrelserna bli bärare av en helhetssyn på kommunens skolväsen. Den bör ha förutsättningar att mot varandra avväga behoven av olika utbildningsvägar för kommunens ungdom, att samordna skolornas verksamhet och särskilt deras lokalbehov samt att i en krissituation pröva möjligheten att finna acceptabla provisorier. Genom den föreslagna fackrepresentationen synes det oss sörjt för att omständigheter av särskild betydelse för viss skolform icke förbigås under överläggningarna och att de kommer till sin rätt vid slutet. I viktiga frågor, som på ett mer ingripande sätt berör en skolforms organisation, bör yttranden föreligga från skolformens ledare och kollegium. Styrelsen kan vidare förväntas i sådana fall inkalla vederbörande skolledare att medverka som utredningsexpert och delta i muntliga överläggningar. Vad särskilt beträffar organisationsplanen torde — möjligen med undantag för de största skoldistrikten — formlig föreskrift böra meddelas om att vederbörande rektor skall höras och kollegiet beredas tillfälle att avge yttrande.

I organisationsplanen bör upptagas de statliga och kommunala skolor, som skall vara verksamma inom kommunen ävensom de stora dragen av deras organisation. I fråga om realskolorna föreslår vi, att under de närmaste åren vissa *normaltyper* av organisationsplaner fastställs.

På några av de orter, där för närvarande såväl fyra- som femårig realskola är inrättad, kommer måhända skolstyrelsen till uppfattningen, att nuvarande realskoleorganisation kan och tillsvidare bör bibehållas. Antalet avvisade inträdessökande är kanske icke större än att platstillgången kan anses tillräcklig eller åtminstone blir det, i fall kommunens samtliga för skoländamål avsedda lokaltillgångar fullt effektivt utnyttjas. Olägenheterna för folkskolans del i form av klassupplösningar m. m. är måhända icke heller större än att de kan bäras. Hinder bör då icke möta för kommunen att bibehålla existerande realskoleorganisation, intill dess övergång till enhetsskolesystemet skall ske.

Även på orter, där realskolan för närvarande är fyraårig, kan skolstyrelsens prövning tänkas utmynna i ett förslag om organisationens bibehållande. Måhända finnes på orten endast en enkellinjig fyraårig realskola och undervisningen i engelska på folkskolans mellanstadium har ännu icke i tillräcklig utsträckning genomförts i trakten. Måhända skulle övergång till treårig realskola göra det omöjligt att få läroämnena företrädade av fackutbildade lärare. Måhända påverkar också den fyraåriga realskolans förtjänster i andra av-

seenden styrelsens beslut. I många fall bör en på sådana grunder utarbetad organisationsplan utan betänkligheter kunna godtagas.

På de många orter, där antalet avvisade är stort och lokalbristen besvärande, återstår det för styrelsen endast att föreslå inrättandet av treårig realskola, kompletterad med nödigt antal fyraåriga linjer alltefter ortens förhållanden och samtidigt en indragning av den femåriga realskolans lägsta klasser. Ett blandsystem av fyra- och treåriga linjer kan även uppkomma på orter, som tidigare endast haft fyraårig realskola, om denna kompletteras med treåriga linjer. Vissa anvisningar om linjernas användning torde böra utfärdas av skolöverstyrelsen. Vi återkommer i sjunde kapitlet till avvägningen mellan tre- och fyraåriga linjer.

En organisation, som enligt vår mening måste undvikas, är däremot kombinationen av treåriga och femåriga linjer. Förekommer sådana sida vid sida, sker efter vad erfarenheten har visat en uppsortering av lärjungarna, så att högpoängarna i stort sett övergår till den femåriga realskolan från folkskolans fjärde klass, medan den till sjätte klassen anslutna realskollinjen får arbeta med svagare lärjungematerial. I den nuvarande realskoleorganisationen kompenseras det ogynnsammare lärjungeurvalet genom en förlängning av den sammanlagda studietiden med ett år. Så bleve ej fallet i en realskola, där femåriga och treåriga linjer skulle arbeta jämsides. I regel kommer därför linjerna att uppvisa mycket olika examensresultat. Noggranna statistiska jämförelser mellan jämställda lärjungar skulle visserligen högst sannolikt reducera skillnaden åtskilligt, såsom vi kunnat konstatera vid vår undersökning av skolförhållandena i Stockholm. Allmänheten vore dock hänvisad till mera primitiva jämförelser, kanske grundade på antalet underkända eller antalet a-karlar i de båda skolformerna. Om den treåriga realskolan på grund av sådana jämförelser råkade i vanrykte, skulle den skärpta konkurrensen om platserna i den femåriga realskolan vidmakthålla den forcering av arbetet i fjärde klassen, som vi velat komma ifrån genom vårt förord för treåriga linjer, samtidigt som svårigheterna skulle växa för den förbättring av platsförsörjningen i realskolan, vi genom vårt förslag velat uppnå. En organisation, som upptar såväl femåriga som treåriga linjer, bör enligt vår mening endast förekomma i de sällsynta fall, där starkare konkurrens mellan linjerna i rekryteringshänseende icke är att vänta exempelvis av geografiska skäl. Bortsett från dessa undantagsfall bör den femåriga realskolan avskaffas på alla de orter, där nu fem- och treåriga linjer arbetar parallellt med varandra.

Enligt hittillsvarande praxis har statsmakternas beslut om upprättande av en realskola brukat innefatta beslut jämväl i fråga om dess linjeorganisation. Härutinnan bör nu enligt vår åsikt ändring ske: medgivande av riksdagen bör utverkas att utan dess hörande inrätta treåriga linjer i stället för fyraåriga och femåriga i de läroverkskommuner, där sådant på grund av ortsförhållandena

befinnes påkallat. I den mån den äldre organisationen bibehålls, bör däremot riksdagens beslut fortfarande gälla.

I några få fall upptar gällande organisationsplan för ett läroverk enbart femåriga linjer. Det bemyndigande vi nyss föreslagit skulle visserligen möjliggöra, att dessa helt ersattes med treåriga linjer. I vissa fall torde det dock vara önskvärt, att vid övergång till treårig realskola en och annan fyraårig linje inrättas vid ett sådant läroverk, vare sig med hänsyn till inträdessökande, som inte läst engelska, eller av andra skäl. Riksdagens medgivande till behöfliga anordningar av detta slag synes jämväl böra inhämtas.

Vi anser oss emellertid icke kunna föreslå, att utnyttjandet av dessa bemyndiganden decentraliseras så långt som till skolstyrelserna. Deras befattning med de nu diskuterade organisationsfrågorna bör, såsom av det föregående framgått, inskränkas till utarbetande av *förslag* till organisationsplan. Vid det slutliga fastställandet av organisationsplanen bör bland annat iakttagas, att organisationen icke får försvåra eller försena en framtida övergång till enhetsskolan eller leda till en mindre ändamålsenlig planläggning av erforderliga byggnadsföretag. Sakkunskap på detta område finnes i hög grad inom skolöverstyrelsens organisationsavdelning.

Om mellaninstanser för skolväsendet kommer till stånd i anslutning till förslag, som skolstyrelseutredningen därom framställt, torde organisationsplanerna närmast komma att gå till vederbörande mellaninstans, och denna bör äga fastställa sådan organisationsplan, som icke upptager högre allmänbildande skolor med staten eller kommunen som huvudman eller i folkskolan inbyggda realskollinjer eller innebär inrättande av enhetsskola. Upptar planen skolor av dessa slag, bör det åligga mellaninstansen att med eget yttrande översända planen till skolöverstyrelsen, som i regel bör ha att besluta i ärendet. Överstyrelsen förutsättes därvid ingå på en realprövning av den föreslagna organisationens lämplighet, icke minst med hänsyn till den förestående övergången till enhetsskolesystemet. Endast i ett begränsat antal fall synes frågor, som ingår i organisationsplanerna, behöva underställas Kungl. Maj:ts prövning. Så bör ske 1) om enhetsskola skall införas, oavsett om därvid någon del av den äldre organisationen skall bibehållas eller icke, 2) om kommunalt gymnasium eller annan högre kommunal skola eller i folkskolan inbyggd realskollinje skall inrättas, 3) om ändring föreslås i linjesystemet vid ett högre allmänt läroverks gymnasium eller vid ett kommunalt gymnasium, 4) om vid högre skola praktisk linje skall anordnas, 5) om skolöverstyrelsen undantagsvis finner sig kunna tillstyrka, att femåriga och treåriga linjer upprätthålls inom samma kommun samt 6) om på ort, där treårig realskola skall införas, finns statsunderstött privatläroverk med linje, som är ansluten till folkskolans fjärde klass. Har Kungl. Maj:t redan på särskild framställning meddelat beslut i här omförmälda avseenden, kan givetvis skolöverstyrelsen omedelbart fatta beslut. Är detta icke händelsen, måste ärendet i berörda delar under-

ställas Kungl. Maj:t, innan skolöverstyrelsen fastställer organisationsplanen. Upprättande av ny statlig skola, exempelvis försöksgymnasium, ombildning av realskola till högre allmänt läroverk och anvisande av statsunderstöd åt kommunalt handelsgymnasium måste givetvis beslutas av riksdagen, innan därav föranledd ändring av organisationsplanen godkännes.

Vad som i det föregående sagts om femåriga, fyraåriga och treåriga realskol-linjer gäller i tillämpliga delar även i fråga om motsvarande linjer vid kommunala flickskolor: sjuåriga, sexåriga och femåriga.

I vad mån organisationsplanens innehåll skall påverka de till privatläroverk utgående statsbidragen måste bedömas från fall till fall. Om i en kommun statsläroverkens femåriga linjer och den kommunala flickskolans sjuåriga linjer ersätts med tre- resp. femåriga, är det naturligt, att statsbidrag i regel icke heller utgår för klasser vid privatläroverken, som motsvarar 1⁵ och 1⁷, 2⁵ och 2⁷. Somliga privatläroverk intar emellertid en fristående ställning i förhållande till ortens skolväsen i övrigt. Särskilt gäller detta internatläroverken, av vilka några fyller speciella uppgifter inom skolväsendet, exempelvis såsom skolor för utlandssvenskarnas barn, för barn med speciella familjeförhållanden och i viss utsträckning för landsbygdsbarn. I kungörelsen angående statsbidrag till avlönande av lärare vid vissa privatläroverk (nr 43/1952) föreskrivs som allmänna villkor för statsbidrag bland annat, att skolan skall vara anordnad och undervisningen bedrivs i enlighet med gällande bestämmelser och att skolan skall fylla ett behov, som står i skäligt förhållande till de av skolans verksamhet föranledda kostnaderna. Finner skolöverstyrelsen, att så icke längre är fallet eller att verksamheten vid skolan icke handhaves på ett tillfredsställande sätt, skall överstyrelsen underställa Kungl. Maj:t frågan, huruvida statsbidrag må utgå. När skolöverstyrelsen till Kungl. Maj:ts prövning överlämnar organisationsplan för kommun, vari finnes statsunderstött privatläroverk med till folkskolans fjärde klass ansluten linje, synes överstyrelsen med hänsyn till vad sålunda stadgats böra uttala sig om läroverkets ställning i ortens skolväsen. Därvid bör överstyrelsen, om den finner, att statsbidrag efter omorganisationen icke bör utgå för vissa klasser vid läroverket, framställa de förslag, som föranleds av det resultat, vartill ämbetsverket sålunda kommit.

Den av oss föreslagna gången för behandling av organisationsfrågorna kan icke i sin helhet tillämpas, förrän de gemensamma styrelserna trätt i funktion och mellaninstanserna inrättats. Intill dess måste realskolestadiets organisationsfrågor handläggas i nu gällande ordning. I stället för de gemensamma styrelserna torde lokala samarbetsnämnder lämpligen kunna förbereda organisationsförslagen efter av skolöverstyrelsen uppdragna riktlinjer (Aktuellt 1954 s. 272). Om efter sådan utredning kommunen önskar ändring i realskolans nuvarande linjeorganisation, exempelvis från och med läsåret 1956/57, har vederbörande kommunalrepresentation att inge förslag därom till skolöver-

styrelsen, som med eget utlåtande överlämnar frågan till Kungl. Maj:ts avgörande. Självfallet bör även under tiden före de gemensamma styrelsernas tillkomst friställda lokaler inom en skolform i mån av behov utnyttjas för andra skolformer.

Alternativ B. Enligt detta alternativ skulle treårig realskola och femårig flickskola snarast möjligt göras till huvudtyper för resp. skolformer. Liksom enligt alternativ A skulle dock fyraåriga linjer i viss utsträckning bibehållas, främst med tanke på de lärjungar, som icke kunnat få undervisning i engelska i folkskolan.

Förslaget är i administrativt hänseende enklare än det föregående, då det icke förutsätter kommunal planering i samma grad. Vi har intet att erinra mot att även i detta fall bestämmelser om de högre skolornas organisation i sinom tid intas i de lokala organisationsplanerna, men organisationen kunde i detta fall utan egentlig olägenhet lika väl fastställas av skolöverstyrelsen efter hörande i erforderlig utsträckning av vederbörande lokala instanser. Frågor om upprättande av nya skolor, inbyggda linjer, praktiska linjer m. m. skulle avgöras i nu gällande ordning. Därest i något fall — exempelvis vid ett internatläroverk — nuvarande organisation ansåges böra bibehållas, finge det ankomma på vederbörande styrelse att därom ansöka hos Kungl. Maj:t, som skulle äga bifalla ansökningen, därest tillräckliga skäl anförts för undantag.

I några fall har redan i samband med införande av enhetsskola bestämmelser meddelats om ordningen för övergång från nuvarande organisation till treårig realskola. Enligt av Kungl. Maj:t den 26 maj 1954 utfärdade bestämmelser rörande skolväsendet i *Falun* skulle omorganisationen första året inledas med indragning av klass 1⁵ vid högre allmänna läroverket och klass 1⁷ vid kommunala flickskolan. Andra året skulle jämväl klasserna 2⁵ och 2⁷ avvecklas. Lärjungar, som blivit kvarsittare i klass 1⁵, skall mottagas i klass 1⁴, och stödundervisning för dem anordnas i nämnda klass i en omfattning motsvarande två veckotimmar. Båda åren inrättas klass 1⁴ vid h. allm. läroverket och klass 1⁶ vid kommunala flickskolan i hittills gällande ordning. Från och med tredje året mottages i klass 1⁴ i främsta rummet lärjungar från skol-distrikt, där försöksverksamhet icke pågår, och andra lärjungar endast i den mån skolöverstyrelsen efter prövning från fall till fall på grund av särskilda omständigheter det medgiver. Den normala vägen för lärjungar, som genomgått sjätte klassen av engelskläsende folkskola, går direkt från sexan till realskolans 2⁴ eller 3⁵ resp. flickskolans 2⁶ eller 3⁷. Inträdesprövning erfordras därvid ej, om lärjungen inhämtat de kurser och uppfyller de betygsfordringar, som skolöverstyrelsen finner erforderliga. Skolöverstyrelsen äger meddela bestämmelser om intagnings- och fördelningsnämnd ävensom i övrigt utfärda föreskrifter och anvisningar rörande intagning av lärjungar i nämnda skolor.

Enligt dessa bestämmelser är sålunda huvudregeln, att realskolan skall

vara treårig och flickskolan femårig för lärjungar, som har läst engelska i folkskolan, men fyra- resp. sexårig för dem som icke kommit i åtnjutande av sådan undervisning. Att lärjunge, som har betyg i engelska från folkskolans sjätte klass, intages i realskolans 1⁴ eller flickskolans 1⁶ är ett undantag, som fordrar skolöverstyrelsens särskilda tillstånd. Vi kan i stort sett acceptera dessa riktlinjer men anser, att tillträde till de fyraåriga linjerna bör kunna tillåtas i större utsträckning än som medgivits i det refererade fallet.

I avseende på tidpunkten för organiserandet av treåriga linjer innebär Kungl. Maj:ts beslut, att treåriga linjer i realskolan upprättas först tredje året, sedan intagningen i klass 1⁵ första året upphört. Lärjunge, som dessförinnan önskar treårig studiegång i realskolan, kan dock mottas i klass 2⁴, om han har erforderliga betygskvalifikationer.

Genom denna anordning undanröjs de betänkligheter vi i annat sammanhang anfört mot samtidig användning av femåriga och treåriga linjer: de treåriga linjerna organiseras ju först när folkskolans klass 6 kan leverera ett fullgott lärjungematerial. Vi kan emellertid icke förbise, att på vissa orter tillgången till platser i realskolan har varit så knapp, att även lärjungar med ganska god studiebegåvning måst avvisas. Viss hänsyn måste också tagas till lärarnas placering. Om samma år alla avdelningar i riket av klasserna 1⁵ och 1⁷ indroges, skulle omkring 400 lärare i läroämnen — till stor del tjugutredje-gradslärare — och ett betydande antal övningslärare behöva överföras till andra skolformer, och detsamma skulle upprepas det därpå följande året, när klasserna 2⁵ och 2⁷ indroges. Vi vill därför icke motsätta oss, att även de båda första åren treåriga linjer upprättas i den utsträckning, som den beslutande instansen, Kungl. Maj:t eller skolöverstyrelsen, finner lämplig.

På orter, där endast fyraåriga linjer för närvarande förekommer, möter intet hinder att omedelbart övergå till treårig realskola i hela den utsträckning, som med hänsyn till ortens förhållanden anses lämplig. Tvärtom är det i sådana fall önskvärt, att omorganisationen genomföres i ett snabbt tempo, så att man icke alltför länge behöver vänta på den lokalbesparing, som står att vinna genom övergång till treårig studiegång i realskolan.

7. Användningen av i folkskolan inbyggda realskollinjer

Under senare år har i rätt stor utsträckning realskollinjer inbyggts i folkskolan. Denna tendens är icke ur alla synpunkter tilltalande: den innebär, att en i viss mån krävande examen införes i den principiellt examensfria folkskolan och att linjer med utpräglad särkaraktär och delvis avvikande rekryteringsförhållanden införes i denna skola. Betänkligheter mot en sådan utveckling har uttalats från skilda håll. Bland annat har statsutskottet vid ett tillfälle förklarat sig befara, att försöksverksamheten skulle få en alltför ensidig utveckling, om inriktningen på att inom folkskolans ram söka inarbeta den nuvarande realskolan bleve mera allmän (utl. 139/1953 s. 27).

Vi har i detta läge ansett oss böra förelägga skolledarna frågan, huruvida realskolestadiets skolformer i ökad utsträckning bör inbyggas i folkskolan på orter, där nioårig enhetsskola ej kan organiseras. De jakande svaren är i majoritet i folkskoleytttrandena, de nekande i läroverksytttrandena.

I inspektörsenkäten står 34 röster mot 15. Dock varierar naturligtvis den värmegrad, varmed de inbyggda linjerna mottas, även i de svar, som hänförs till majoritetsgruppen. »Synnerligen angeläget», svarar *Norrbottens östra*. »Där annan skolorganisation inte lämpligen kan genomföras», lyder svaret från *Östergötlands östra*. Inspektören i *Västernorrlands mellersta* är utförligare:

»Otvivelaktigt måste något göras för att möta kraven på ökad utbildning. Då inbyggda realskolor torde vara den lättframkomligaste vägen både vad beträffar organisation, lärarkrafter och lokaltillgång, borde denna lösning i första hand försökas. Förutsättningen för att här uppnå tillfredsställande resultat av undervisningen är nedskärning av klassernas storlek, i annat fall kan befaras, att undervisningen lämnar sämre resultat än i den nuvarande realskolan.»

Ett par inspektörer gör sin tillstyrkan av de inbyggda linjerna beroende av att tillkomsten av denna skolform icke verkar fördröjande på övergången till enhetsskola. Andra ser i dem en förberedelse till enhetsskolan och önskar, att de så nära som möjligt ansluts till enhetsskolan, exempelvis på sådant sätt, att avgångsfordringarna blir desamma som för 9 g.

Den avstyrkande gruppens yttranden är till stor del så kortfattade, att tankegången ej kan följas. Ofta torde man anse, att det icke ställer sig avsevärt svårare att realisera enhetsskolan än en inbyggd realskola. Inspektören i *Kristianstads läns västra* skriver sålunda: »Inom detta inspektionsområde torde det icke i något fall bliva svårare att organisera nioårig enhetsskola än att inbygga realskolestadiets skolformer i folkskolan.» Inspektören i *Kronobergs läns västra* finner inbyggandet av realskollinjer i folkskolan vara ogynnsamt för landsbygdsungdomen:

»På realskoleort innebär detta, att endast tätortens vid intagningen avvisade barn beredas undervisning i den inbyggda realskolan. En ökning av antalet paralleller ger större rättvisa åt landsbygdens barn och bättre urval.

På övriga orter kan anordningen i vissa fall tänkas motiverad. Man frågar sig dock, varför man hellre skulle starta inbyggd realskola än 9-årig enhetsskola. Svårigheter med lokaler och lärare föreligger i båda fallen. Och det synes mig ej finnas anledning att lägga större vikt vid skapande av teoretiska än av praktiska utbildningsvägar.»

Vid de högre skolorna möts de i folkskolan inbyggda linjerna av övervägande nejroster inom alla skolformer. Den avstyrkande majoriteten är störst vid de kommunala realskolorna, där endast tre rektorer tillstyrkt; den är mindre vid realskolorna, där ett sjuttiotal nejroster står mot ett tjugutal ja; och den nedgår ytterligare vid de högre allmänna läroverken, där 37 yttranden kan anses ha avstyrkande tendens mot 24 tillstyrkande. De kommunala flickskolorna har inte tillfrågats.

Som exempel på ett tillstyrkande yttrande kan väljas svaret från *Solna*, som lyder:

»Denna fråga torde sakna aktualitet för Solna . . . Jag tror dock, att det i många skoldistrikt kan bli det *enda sättet* för att t. v. göra något för att bereda dess ungdom ökade utbildningsmöjligheter, ty det torde nog för lång tid framåt visa sig mångfaldigt svårare och dyrare att skaffa lärare och allt övrigt för en *effektiv praktisk utbildning* än för realskoleutbildning.»

En vanlig ståndpunkt är, att på orter, där realskola finnes, realskollinjer icke bör byggas in i folkskolan, förrän realskolans alla utvidgningsmöjligheter tillvaratagits och sökande ändå måste avvisas. Där realskola icke finnes på orten eller inom något så när bekvämt räckhåll, bör däremot inbyggande av realskollinjer i folkskolan kunna komma i fråga. Rektor vid *h. allm. läroverket i Enskede* sammanfattar på sätt och vis diskussionen om frågans organisatoriska sida, när han svarar: »Ibland kan det vara lämpligast med inbyggda linjer, ibland med införandet av treåriga linjer *inom* läroverksorganisationen.»

De tre huvudskälen i de avstyrkande läroverksyttrandena är svårigheten att på ett fullt tillfredsställande sätt ordna den pedagogiska ledningen för de inbyggda linjerna, att anskaffa kompetenta lärare och att sörja för institutioner och materielutrustning.

För vår del anser vi, att de inbyggda realskollinjerna i viss mån bryter mot folkskolans traditioner och att förutsättningarna för en sammansmältning av hela skolorganisationen för realskolestadiet till en organisatorisk enhet föreligger först i samband med enhetsskolans genomförande. Bäst är förutsättningarna, om de teoretiska linjerna balanseras genom väl utvecklade examensfria praktiska linjer, såsom fallet är exempelvis i Stockholm och Lund. De lokala förhållandena är emellertid så skiftande, att vi i likhet med många av de hörda skoledarna icke anser det lämpligt, att de under övergångstiden vare sig förbjuds eller påbjuds. Bland annat torde dessa linjers plats i övergångstidens skolsystem i icke ringa grad vara beroende av möjligheten att få till stånd fristående högre skolor med likartade uppgifter, i främsta rummet kommunala realskolor.

De i folkskolan inbyggda linjerna är i väsentliga avseenden jämställda med de kommunala realskolorna, så i fråga om kraven på lärarnas kompetens och statsbidragen till deras avlöning. Skulle nu, såsom vi längre fram i detta betänkande föreslår, en större jämställdhet i avseende på byggnadsbidragen genomföras, synes inbyggandet i folkskolan av examenslinjer kunna begränsas till de skoldistrikt, där sådana linjer redan medgivits. På andra orter bör utvidgningsbehovet kunna täckas genom inrättande av kommunala realskolor. Där det för närvarande finns femåriga inbyggda linjer i folkskolan, i seminariernas övningsskolor eller i de kommunala flickskolorna, bör omorganisation till treåriga — eller undantagsvis fyraåriga — linjer företagas, när så sker med den femåriga realskolan vid ortens allmänna läroverk.

Skulle våra förslag om byggnadsbidrag för högre skolor icke vinna statsmakternas bifall, måste troligen inbyggandet av realskollinjer i viss utsträck-

ning medges även på orter, där det för närvarande inte finns några inbyggda linjer. Finns en äldre läroverksorganisation på orten, skulle visserligen i detta fall realskolan i första hand göras treårig, varigenom antalet nybörjarplatser skulle ökas. I kommuner, där högre skola nu saknas, står dock denna utväg icke till buds, och även där den finnes kan den på vissa håll visa sig otillräcklig. På sådana orter erfordras nya skolenheter, men det är icke lätt att få dem till stånd, så länge byggnadsbidrag icke utgår. Inbyggandet av realskollinjer i folkskolan kan då framstå som den enda framkomliga utvägen att tillfyllest tillgodose de stora årskullarnas behov av skolbildning. I ett sådant läge måste de principiella betänkligheterna vika.

Då de inbyggda linjerna liksom folkskoleväsendet i allmänhet i princip är avsett endast för skoldistriktets egna barn, måste det tillses, att landsbygdens barn icke kommer i försämrat läge genom upprättandet av inbyggda linjer. Så bleve fallet, exempelvis om en kommun genom inrättandet av inbyggda linjer sattes i tillfälle nedlägga en där upprättad kommunal realskola. När för ett par år sedan den praktiska realskolan i Lund ersattes med en i folkskolan inbyggd treårig handelslinje, satte Kungl. Maj:t som villkor, att vid sidan av den treåriga studiegången även en fyraårig skulle tillhandahållas för lärjungar utan förkunskaper i engelska och att lärjungar med hemort i annan kommun än Lund i den utsträckning skolöverstyrelsen bestämde skulle inom Lunds skoldistrikt beredas undervisning för avläggande av praktisk realexamen på handelslinje. Vi förutsätter, att Kungl. Maj:t jämväl i fortsättningen, när tillstånd gives att inbygga realskollinjer i folkskolan, noga tillser, att landsbygdsungdomens intressen icke blir lidande.

8. Till realskoleutredningen överlämnade framställningar

Till oss har överlämnats framställningar från stadsfullmäktige i *Solna* och i *Örebro* angående anordnande av treårig realskoleutbildning vid därvarande läroverk.

H. allm. läroverket i *Solna* har enligt gällande organisationsplan fem- och fyraåriga realskollinjer. Framställningen från *stadsfullmäktige i Solna*, som är ställd till skolöverstyrelsen, innebär bland annat

att vid *Solna* läroverk från och med läsåret 1954/55 måtte få anordnas treårig realskoleutbildning på så sätt, att klasserna 1⁵, 2⁵ och 1⁴ temporärt och successivt avvecklas samt intagningen i klasserna 1⁵ och 1⁴ från år 1954 successivt minskas och förslagsvis från och med läsåret 1956/57 tillsvidare upphör,

att intagningen i läroverket från år 1954 måtte få ske i klass 3⁵ på de betyg, som avges i folkskolans särskilda engelskläsende avdelning i klass 6, och enligt minimifordringar, som överstyrelsen komme att fastställa, samt

att viss differentiering genom uppdelning av lärjungarna i klasserna 5 och 6 i parallell-avdelningar efter lärjungarnas studieförutsättningar måtte få i den mån så är möjligt genomföras t. ex. i ämnena engelska, räkning och geometri.

Ansökningen anmäldes i konselj den 7 maj 1954, varvid Kungl. Maj:t medgav, att från och med läsåret 1954/55 tills vidare finge vid h. allm. läroverket i Solna årligen upprättas det antal avdelningar skolöverstyrelsen bestämmer av klasserna 3⁵ och 2⁴, avsedda för lärjungar som med goda betyg genomgått folkskolans sjätte klass och i folkskolans femte och sjätte klasser åtnjutit undervisning i engelska.

I Örebro finnes för närvarande ett gossläroverk — karolinska läroverket — med såväl fem- som fyraåriga linjer och ett h. allm. läroverk för flickor med enbart fyraåriga linjer.

Av *stadsfullmäktiges* handlingar framgår, att fullmäktiges beslut förberetts av en kommitté, vilken bland annat anfört följande:

»Att inrätta en fristående kommunal realskola torde inte vara möjligt. Dels skulle man i så fall bygga en ny skolanläggning utan något som helst statsbidrag, dels skulle en sådan anläggning icke utan betydande investeringsförluster låta sig inordnas i det framtida enhetsskolesystemet. Att bygga in en 3-årig realskolelinje i nuvarande folkskolan synes icke heller vara lämpligt. Erfarenheten har nämligen visat, att det är mycket problematiskt att erhålla akademiskt utbildade lärare till tjänster vid en dylik linje. Vidare saknar folkskolan praktiskt taget institutionslokaler, förutan vilka undervisningen i realskolans högsta klass skulle äventyras. Visserligen måste en del nya skolor byggas under de närmaste åren för folkskolans behov. Dessa är emellertid enligt generalplanen avsedda för ett visst begränsat upptagningsområde. Skulle realskolelinjer placeras vid dessa eller vid nu befintliga folkskolor, måste elever inom folkskolans obligatoriska klasser hänvisas till längre bort liggande skolor än dit de rätteligen hör, vilket skulle vara uppenbart felaktigt. Den bästa lösningen torde vara att inrätta 3-åriga realskolelinjer vid de nu befintliga läroverken utan att vare sig utvidga eller inskränka dessas nuvarande storleksordning.»

Skolkommittén föreslog bland annat, att stadsfullmäktige måtte för sin del i princip besluta, att treåriga realskollinjer infördes vid karolinska h. allm. läroverket och h. allm. läroverket för flickor i Örebro för de elever, som med föreskrivna betygsfordringar genomgått folkskolans sjätte klass.

En ledamot av kommittén, rektorn vid karolinska h. allm. läroverket *Urban Ursing*, kunde icke biträda förslaget om inrättande av treåriga linjer vid läroverket och hemställde, att stadsfullmäktige ville till skolkommittén återremittera frågan om inrättande av treåriga linjer i Örebro för förnyad grundlig utredning med beaktande särskilt av möjligheten att lösa frågan genom inrättande antingen av en fristående treårig realskola eller en i folkskolan inbyggd realskolelinje.

Stadsfullmäktige beslöt emellertid i överensstämmelse med kommittémajoritetens förslag. *Skolkommittén* har underställt frågan Kungl. Maj:ts prövning och tillika hemställt bland annat, att förstärkningsanordningar må anordnas i folkskolans femte och sjätte klasser i ämnena modersmålet, engelska och matematik under högst 4 veckotimmar, därest antalet elever i klassavdelningen uppgår till lägst 20.

Realskoleutredningens ståndpunkt till dessa frågor framgår av vad vi i det föregående anført. Kungl. Maj:t torde för närvarande sakna befogenhet att besluta om fullständigt nedläggande av fem- eller fyraårig linje, som ingår i ett läroverks av riksdagen beslutade organisation. Inhämtas emellertid, såsom vi föreslagit, riksdagens bemyndigande, är från vår sida intet att erinra mot bifall till den av stadsfullmäktige i *Solna* gjorda framställningen i vad den avser linjeorganisationen vid läroverket därstädes. Anledning torde därvid saknas att för de nya intagningsklasserna bibehålla beteckningen 3⁵ (resp. 2⁴); de torde böra uppfattas som nybörjarklasser av treårig linje och alltså erhålla beteckningen 1³.

Skolororganisationen i *Örebro* är ett särfall, så till vida att läroverksundervisningen för manlig och kvinnlig ungdom är förlagd till skilda skolenheter. Den är säregen även därutinnan, att den ena av de läroanstalter för flickor, som finns i staden, nämligen kommunala flickskolan, har anknytning till folkskolans fjärde och sjätte klasser, den andra — h. allm. läroverket för flickor — endast till dess sjätte klass.

Vad pojkmarnas undervisning angår, innebär stadsfullmäktiges förslag, att femåriga och treåriga linjer skulle vara i verksamhet sida vid sida vid gossläroverket; denna anordning har av oss i det föregående avstyrkts. Betänkligheterna mot den föreslagna organisationen av flickläroverket är mindre, då de linjer, som skulle finnas vid detta läroverk, båda anknyter till folkskolans sjätte klass och övergångsmöjlighet från fjärde klassen för flickornas del endast finnes vid kommunala flickskolan. Läget synes oss dock vara så pass mycket förändrat genom vår utredning, att frågan i dess helhet ånyo bör genomarbetas av de kommunala utredningsorganen. Den nu gjorda framställningen synes på grund härav icke böra föranleda någon Kungl. Maj:ts åtgärd.

I båda framställningarna beröres frågan om förstärkningsanordningar i folkskolan vid undervisningen i vissa centrala läroämnen. Till denna fråga tar vi ställning i nästa kapitel.

Sammanfattning

Bakgrunden till realskoleutredningens arbete är nödvändigheten att strängt hushålla med de otillräckliga tillgångarna av akademiskt utbildade lärare. Så långt möjligt bör denna lärargrupp reserveras för de mest krävande undervisningsuppgifterna: för gymnasiet och för realskolans högre klasser. Departementschefen anvisar i direktiven två vägar att genomföra en sådan rationalisering. *Antingen* kan realskolan göras treårig på grundval av folkskolans sjätte klass *eller* kan den nuvarande organisationen bibehållas men folkskollärare med erforderlig vidareutbildning användas i de lägre klasserna i stället för akademiskt utbildade lärare.

Mot den treåriga realskolan har invänts, att den vore för arbetskrävande för

somliga lärjungar och ändock gåve för svag grund för gymnasiestudier. Utan fog är denna invändning naturligtvis icke. Efter en statistisk undersökning av arbetsresultaten vid 1947 års försöksverksamhet har emellertid realskoleutredningen för sin del kommit till uppfattningen, att en treårig lärogång är möjlig utan skadlig forcering, om den kombineras med anordningar för avläggande av särskild realexamen och om därjämte fyraåriga linjer i viss utsträckning bibehålls som komplement. Villkoren för inträde på gymnasiet är enligt utredningens mening en fråga för sig, som bör bedömas med hänsyn till erfarenheterna om vad som fordras för framgång i gymnasiestudierna. För närvarande krävs vissa överbetyg för tillträde till gymnasiet. Så snart tillräckligt statistiskt material föreligger, bör dessa fordringar överses och eventuellt erforderliga höjningar av betygskraven företagas.

Till den treåriga realskolans förmån kan anföras, att den för vissa grupper av lärjungar medför en tidsvinst, vilken är av särskilt stort värde för de lärjungar, som fortsätter studierna till studentexamen eller längre. I den mån utbildningstiden förkortas, minskas givetvis också skolans totala lokalbehov vid oförändrat antal studerande. En viss besparing i akademiskt utbildad lärarkraft göres slutligen, ifall tjugutredjegrads lärare inte kan anskaffas för realskolans behov i den utsträckning, som förutsattes vid 1954 års beslut om utbildning av sådana lärare.

Den treåriga realskolan möjliggör vidare en bättre organisation av arbetet i folkskolan. Nuvarande system framtvingar på många håll klassupplösningar och omgrupperingar av lärjungarna, som verkar störande på arbetet och kommer att göra det än mera, om lågstadiet i folkskolan allmänt göres treårigt. Anknytes realskolan till folkskolans sjätte klass, kan däremot klasserna i folkskolan sammanhållas under samma lärare och med i huvudsak oförändrad lärjungeuppsättning under tre hela år, arbetet bedrivs i lugnare tempo och betygsjakten inför övergången till den högre skolan hållas inom rimligare gränser. För denna senare anknytning talar också sociala skäl, bland annat önskvärdheten av att valet av utbildningsväg träffas vid en tidpunkt, då lärjungarnas fallenhet för studier kan bedömas säkrare än i 11-årsåldern.

I detta läge, där skäl och motskäl tämligen nära balanserar varandra, anser utredningen, att företräde bör ges åt den organisationsform, som bäst tillgodoser de stora årskullarnas behov av ökat antal nybörjarplatser i de högre skolorna. Stor hänsyn måste därvid fästas vid möjligheten att uppnå snabba resultat: de stora årskullarna kan inte ställa sig i kö utanför skolportarna.

Förhållandena skiftar visserligen från ort till ort. Det finns platser, där den nuvarande organisationen är tillräcklig eller med blygsamma provisorier kan göras tillräcklig. På andra håll och särskilt i samhällen, som är stadda i rask utveckling, är läget ett annat. Den treåriga realskolan är där i de flesta fall avgjort att föredraga med hänsyn till platsförsörjningen; ej sällan kan genom dess införande en omedelbar och betydande ökning av platstillgången uppnås.

Huru långt den äldre organisationen förslår, beror bland annat av möjligheten att inom rimlig tid få till stånd byggnadsföretag för högre skolor. Sedan 1951 inrättas icke längre statliga skolor för realskolestadiet. Kommunala skolor kan visserligen inrättas, och om sådana kommer till stånd, minskas trycket på den äldre läroverksorganisationen, men kommunerna nödgas då uppföra erforderliga byggnader utan stöd av statsbidrag. Dröjer man tills enhetsskola kan införas, kommer en ur kommunalekonomisk synvinkel gynnsammare lösning inom räckhåll, men de stora årskullarna har måhända passerat under väntetiden.

Realskoleutredningen ämnar föreslå införande av byggnadsbidrag för högre skolor enligt i huvudsak samma grunder som för folkskolor. Kommer sådana till stånd, anser sig utredningen kunna tillstyrka frihet för kommunerna att under vissa förutsättningar bibehålla den äldre organisationen. Kan däremot byggnadsbidrag icke utverkas, synes övervägande skäl tala för den effektivare och organisatoriskt enklare åtgärden att genom författningsföreskrifter göra den treåriga realskolan till realskolans huvudform. Utredningen räknar således med två alternativ.

Alternativ A. En organisationsplan för skolväsendet utarbetas för varje skoldistrikt, upptagande huvuddragen av folkskoleväsendets, de högre skolornas och yrkesskolväsendets organisation. Alltefter ortsförhållandena kan den upptaga olika varianter av realskolestadiets organisation. På några orter bibehålles måhända den nuvarande realskoleorganisationen till en tid oförändrad med fyra- och femåriga eller enbart fyraåriga linjer. Vanligen torde dock den nya organisationen komma att upptaga treåriga linjer jämte nödigt antal fyraåriga sådana. Däremot bör en kombination av fem- och treåriga linjer vara utesluten, såvida icke Kungl. Maj:t i undantagsfall på särskilda skäl ger sitt medgivande därtill.

Utbyggnad av realskoleorganisationen med nya skolenheter skulle enligt detta alternativ ske huvudsakligen genom inrättande av tre- och fyraåriga kommunala realskolor. De föreslagna statsbidragen till byggnadsföretag kan väntas främja en utveckling i denna riktning och möjliggör därigenom också en åtstramning i fråga om upprättandet av i folkskolan inbyggda realskol-linjer.

För utarbetande av förslag till organisationsplan torde den av skolstyrelseutredningen föreslagna gemensamma skolstyrelsen bli ett lämpligt organ. Där högre skola finns i en kommun, torde organisationsplanen böra fastställas av skolöverstyrelsen. I vissa fall, exempelvis om organisationsplanen upptager inrättande av ny högre skola, måste beslut i denna del fattas av Kungl. Maj:t.

Så länge de gemensamma skolstyrelserna icke trätt i funktion, måste realskolestadiets organisationsfrågor prövas i nu gällande ordning. Om kommun önskar ändring i realskolans nuvarande linjeorganisation, exempelvis från och med läsåret 1956/57, har således kommunen att inge förslag till skolöver-

styrelsen, som med eget utlåtande överlämnar frågan till Kungl. Maj:ts avgörande.

Alternativ B. Enligt detta förslag skulle den treåriga realskolan snarast möjligt göras till realskolans huvudtyp. I viss utsträckning måste dock fyraåriga linjer bibehållas, främst med tanke på de lärjungar, som icke fått undervisning i engelska i folkskolan. Organisationen på de särskilda orterna torde i regel kunna fastställas av skolöverstyrelsen.

På orter, där realskolan nu är fyraårig, möter intet hinder att omedelbart övergå till den nya organisationen i hela den utsträckning, som med hänsyn till ortens förhållanden är önskvärd. Där femårig realskola finnes, har ett betydande antal lärjungar redan på ett tidigare stadium övergått till realskolan, och det finnes då säkerligen på många håll intet egentligt behov att upprätta treåriga linjer de båda första åren. På andra ställen har däremot platstillgången i den femåriga realskolan varit så knapp, att även lärjungar med ganska god studiebegåvning måst avvisas. Utredningen motsätter sig därför icke, att även de två första åren treåriga linjer upprättas i den utsträckning, som den beslutande instansen, i regel skolöverstyrelsen, finner påkallad.

Om byggnadsbidrag icke medges för de högre skolorna, torde det icke kunna undvikas, att realskolans utvidgningsbehov i relativt stort utsträckning täckes genom inbyggande av realskollinjer i folkskolan.

Folkskolan som grundval för en treårig realskola

Den yttre ramen för en lärogång, som omfattar folkskolans femte och sjätte klasser och en på dem byggd treårig realskola, motsvarar i det stora hela en femårig realskola byggd på folkskolans fjärde klass. I ett system med treårig realskola komme också folkskolans femte och sjätte klasser att i vissa avseenden ha samma möjligheter som den femåriga realskolans båda lägsta klasser nu har. Folkskolan finge i en sådan organisation arbeta med samma elever, som eljest skulle gå till realskolan, och finge samma studietid till sitt förfogande. Skillnaden är den, att dessa elever vid undervisningen i folkskolan måste sammanföras med elever, som har mindre utpräglade anlag för teoretiska studier, att lärarna har mindre kvalificerad utbildning i läroämnena och att skolornas utrustning med undervisningsmateriel i många fall ej är likvärdig. Av betydelse torde även vara, att realskolan i fråga om undervisningens uppläggning har annan tradition att bygga på än folkskolan. Man kan inte bortse från att dessa skillnader måste påverka folkskolans förmåga att på de två åren i klasserna 5 och 6 ge det underlag, som behövs för att realskolans studiemål skall kunna nås på de återstående tre åren utan att arbetet under dessa år skall behöva forceras över hövan.

1. Förstärkningsanordningar i klasserna 5 och 6

Av de nämnda faktorerna torde sammanförandet vid undervisningen av elever med alltför olika studieförutsättningar vara den som ger det största handikappet. Erfarenheten har nämligen visat, att folkskolan under inte alltför ogynnsamma förutsättningar mycket väl kan tävla med realskolan, om elevmaterialet är detsamma, dvs. utvalt med hänsyn till samma betygspoäng. Folkskolans handikapp gäller inte i lika hög grad alla ämnen. I orienteringsämnena och övningsämnena är det lättare att överbrygga ojämnheter. Svårast att bygga upp är kunskaperna och färdigheterna i modersmålet, engelska och matematik.

När det gäller att göra folkskolan stabilare för att bära upp en treårig realskola, blir det därför på dessa punkter, som man bör inrikta sig. Olika möjligheter att förstärka folkskolans undervisning i modersmålet, engelska och matematik i klasserna 5 och 6, särskilt för de elever som skall fortsätta i den treåriga realskolan, måste därför övervägas. Om därvid en standardhöjning sker för folkskolan i dess helhet, blir motiveringen för förstärkningen ännu star-

kare. Även för folkskolan bör det vara värdefullt med fastare och mera användbara kunskaper och färdigheter i de ämnen, varom här är fråga.

Mest effektivt skulle det utan tvivel vara att även i folkskolan organisera elitklasser, som kunde arbeta i snabbare takt än de odifferentierade klasserna. Vi anser oss dock icke kunna föreslå en sådan åtgärd, då den knappast står i harmoni med folkskolans ställning som allmän bottenskola. Däremot bör det vara möjligt att i vissa ämnen, så i engelska och matematik, gruppera eleverna till undervisning efter deras studieförutsättningar i det särskilda ämnet, såsom tidigare föreslagits av skolkommissionen i fråga om engelskan; en sådan »nivågruppering» kan givetvis icke tagas till intäkt för en allmän begåvningsuppdelning av eleverna i klasserna 5 och 6. Nivågruppering är framför allt möjlig vid stora skolor med flera parallellavdelningar av samma klass. Men även där man har endast två parallellavdelningar, kan en grovuppdelning av eleverna möjliggöra bättre anpassning av studietakten efter de olika elevernas förutsättningar att tillägna sig ämnet. Uppdelningen blir till fördel även för den svagare parten, som får tillfälle till bättre inträning av ämnets grundkurs. För denna förstärkningsanordning talar dessutom, att den ej medför några ökade kostnader. En lämplig tidpunkt för grupperingen av eleverna i engelska torde vara efter höstterminen i femte klassen.

Vid en sådan nivågruppering av eleverna bör ämneskonferenser, vid vilka lärarna utbyter erfarenheter och gemensamt planerar undervisningen, vara till stor nytta.

För B-skolor och enkla A-skolor är en anordning av detta slag utesluten. Där måste man inom den allmänna klassundervisningens ram söka få fram grupperingar och individuellt studiestöd, som möjliggör för den enskilda eleven att vinna den kunskap och färdighet, som erfordras för att han skall kunna följa med i den treåriga realskolans arbete. Speciellt i engelska språket bör i detta syfte effektiva B-skolemetoder utexperimenteras och sammanfattas i en handledning att tillställas lärarna i sådana skolor, där differentiering ej kan införas.

I enhetsskolan underlättas nivågrupperingen därigenom att läraravdelning i femte och sjätte klasserna vid undervisning i engelska får uppdelas i två undervisningsavdelningar, så snart antalet elever överstiger 20. Uppdelningen gäller två veckotimmar i femte och två i sjätte klass. Även i matematik får en sjätte klass under en termin uppdelas i två eller flera undervisningsavdelningar. Uppdelningen gäller matematiska laborationer under en veckotimme och ett elevantal av lägst 17.

Det ligger nära till hands att för folkskola, som skall bilda underlag för den treåriga realskolan, föreslå samma möjligheter till uppdelning. Dock bör lämpligen rätten att dela läraravdelning vid undervisning i matematik utsträckas till hela läsåret men i stället inträda först när lärjungeantalet över-

stiger 20; villkoret för delning vid undervisning i matematik bleve därigenom detsamma som för delning i engelska.

Med en sådan uppdelning av klasserna under viss del av undervisningen skulle möjlighet skapas att åt de elever, som kan väntas ha förutsättningar att övergå till den treåriga realskolan ge en överkurs i ämnet (»partiell nivågruppering»). Överkursen skulle för engelska språket kunna gälla t. ex. säkrare uttal, ökade kunskaper i grammatik, större förmåga att samtala på det främmande språket och större färdighet i skrivning. De flesta lärare skulle troligen också vara tacksamma för en mera klart angiven grammatikkurs i stil med den som av skolöverstyrelsen har rekommenderats för realskolans olika klasser. I matematik kunde överkursen gälla sådana moment, som framför allt är av betydelse för den fortsatta utbildningen i ämnet, och åsyfta att ge full klarhet i förståendet och ökad säkerhet i utförandet av räkneoperationerna.

Genom att övriga elever mera odelat kunde ägna sig åt inträning av ämnets grundkurser, bleve de mera jämspelta med sina kamrater i den mera avancerade avdelningen, när det gäller de gemensamma kursmomenten.

Erfarenheter av sådan hel eller partiell nivågruppering vid undervisningen i engelska finns bland annat i Stockholm, där flertalet lärare som provat den förklarat anordningen god. Den partiella nivågrupperingen kan emellertid också ha sina olägenheter. Arbetsordningen trasas lätt sönder, och lokaler och lärare finns inte alltid att tillgå för ändamålet. Den splittring på olika arbetsplatser, som anordningen medför, kan särskilt för oroliga elever betyda ökade möjligheter till flykt från arbetet och ofog. Trots dessa olägenheter, som till stor del torde vara av övergående natur, bör den dock i regel införas, där de yttre betingelserna finns och där man ej har begagnat sig av nivågrupperingen under ämnets alla timmar.

Erfarenheterna från enhetsskolan har visat, att de för denna skolform medgivna förstärkningsanordningarna icke alltid kan utnyttjas i den utsträckning, som i och för sig vore önskvärd. Enligt skolöverstyrelsens redogörelse för försöksverksamheten berörde läsåret 1953/54 förstärkningsanordningarna i engelska i klasserna 5 och 6 endast 5 553 lärjungar av de totalt 7 772, som undervisades i A- och B 1-skolorna inom försöksdistrikten. I vissa läraravdelningar har det för delning föreskrivna lärjungeminimum icke uppnåtts, men i andra fall har man säkerligen måst avstå från att utnyttja de erbjudna förstärkningsanordningarna till följd av svårigheten att samordna läsordningarna med skolskjutsarna och nödvändigheten att undvika alltför långa väntetider för eleverna etc. Vi räknar med att samma svårigheter med läsordning och skolskjuts m. m. skall framträda vid vanliga skolor och att utnyttjandet av delningsmöjligheterna blir i motsvarande mån begränsat. För att öka möjligheterna föreslår vi, att extra skolskjuts i skälig utsträckning skall få anordnas för att möjliggöra delningen, i synnerhet om skolskjutsen är önskvärd även ur andra synpunkter.

Som alternativ till den partiella nivågrupperingen bör möjlighet finnas att, där så befinnes lämpligt, i stället anordna speciell stödundervisning åt vissa lärjungar, antingen i form av läxhjälp eller i form av trimning för en överkurs i ämnet. Det bör stå skoldistrikt fritt att välja mellan dessa olika former av förstärkningsanordningar inom ramen för den kostnad, som uppdelningen av läraravdelningen i grupper skulle betinga. Dessa andra former av förstärkning bör dock närmare preciseras och i varje särskilt fall underställas statens folkskollinspektör för prövning och godkännande. Antalet lärjungar i grupp, som erhåller läxhjälp eller speciell trimning, bör inte understiga fem, om statsbidrag skall kunna erhållas för anordningen.

En icke oviktig detalj i upprustningen är, att skolbiblioteket förses med lämpligt urval av bredvidläsningsböcker i engelska. Dylika böcker bör också finnas i klassbiblioteket. Då dessa böcker torde kunna anskaffas på det ordinarie biblioteksanslaget, har vi emellertid icke ansett oss behöva föreslå något särskilt statsbidrag för ändamålet.

För de svagare utrustade eleverna kan det relativt stora antalet undervisningstimmar i engelska bli en belastning, som ökar deras tendens till skolleda, särskilt om de totalt misslyckas med ämnet. Åtgärder bör därför vidtagas för att bringa skolarbetet på denna punkt mera i harmoni med elevernas förmåga. I stället för att helt befria dessa elever från undervisningen i engelska kan det vara lämpligt att ge dem en förenklad kurs, som kan inläras mera grundligt och behärskas av eleverna. En avkortning av timtalet till tre veckotimmar i sjätte klassen kan också vara lämplig. Lättast är en sådan avkortning, då man har möjlighet att uppdelat lärjungarna i flera undervisningsavdelningar, som undervisas var för sig. Men även eljest bör avkortning ske, om den ur undervisningsteknisk synpunkt kan genomföras, exempelvis genom uppdelning i olika undervisningsavdelningar inom läraravdelningens ram. Där även en sådan reducering av kursen visar sig otillräcklig, bör möjlighet finnas att helt befria lärjungen från undervisningen, exempelvis lärjunge, som är hjälpklassmässig eller står på gränsen till sådan efterblivenhet. Sådan lärjunge bör bedas arbete, som bättre passar honom och tjänar hans utveckling på ett mera positivt sätt. Därigenom förstärkes också skolans möjlighet att ge övriga lärjungar en effektivare undervisning.

Vi förutsätter, att under föreliggande omständigheter standardprov kommer att anordnas även i engelska på samma sätt som sker i modersmålet och matematik. Svårigheten med dylika prov i det främmande språket är ju, att kursen i folkskolans femte och sjätte klass i väsentlig mån är inriktad på muntlig framställning och endast i mindre utsträckning på skrivning. Detta torde dock inte hindra, att åtminstone vissa kunskaper och färdigheter i ämnet kan redovisas i skriftliga prov. Vi erinrar om de skriftliga uppgifter i diagnostiskt syfte, som förekommer i samband med radioundervisningen och om de språktest, som skolöverstyrelsen har begagnat vid sina undersökningar

rörande kunskapsnivån i engelska i enhetsskolan (Aktuellt 1951 s. 25). Där överkurs förekommer, bör den kunna ge extra poäng i provet. Även för uttalet kan man på olika sätt med hjälp av magnetofonen få fram normalisering av bedömningen. Hur denna bäst skall ordnas, bör utrönas genom experiment.

Våra förslag syftar till en höjning av effektiviteten på de punkter, där en sådan är praktiskt uppnåelig. Däremot har vi inte kunnat avhjälpa de olikheter, som följer exempelvis av skolornas geografiska belägenhet. Åtskilliga år framåt måste det finnas skolor, som inte kan anordna någon undervisning alls i engelska, sådana som är hänvisade till radioundervisning och sådana som inte kan utnyttja vissa erbjudna förmåner. Konsekvenserna härav för lärjungarnas del kan, om det gäller mindre skillnader, utjämnas genom anvisningar för betygssättningen. Är skillnaderna mera betydande, torde enda möjligheten vara att hänvisa de lärjungar, som erhållit en svagare undervisning, till realskolans fyraåriga linjer.

2. Lärarkompetensen och behörighetskurserna

Självfallet beror folkskolans möjligheter att bibringa lärjungarna fullgoda kunskaper i engelska i hög grad på lärarutbildningen och tillgången på tillräckligt kvalificerade lärare. Vad som bör krävas av lärarna har livligt diskuterats i vår enkät med skolledarna. Vi skall här endast ge en helt kort redogörelse för de mycket divergerande uttalandena, där folkskolemännens och läroverksmännens meningar står mot varandra.

Folkskolinspektörerna accepterar allmänt det nuvarande kompetensintyget som behörighetsgrund, men önskemål om kompletteringar i en eller annan form är inte ovanliga. Bland dem som finner de nuvarande behörighetsvillkoren vara i knappaste laget befinner sig exempelvis inspektören i *Kopparbergs läns östra*, som visserligen anser en behörighetsförklaring enligt kk 149/1947 vara tillräcklig minimikompetens för lärare med gott pedagogiskt handlag men finner den vara i underkant för genomsnittslärare.

Jämväl *folkskoledirektionen i Stockholm* anser det vara orealistiskt att kräva högre kompetens än genomgång av behörighetskurs men betonar önskvärdheten av en viss förstärkning. Undervisningsövningar borde sålunda ingå i utbildningen och ökad kännedom om metodiken i främmande språk fordras.

Bland *läroverksrektorerna* är det mycket få, som godtar en på kompetensintyg stödd lärarbehörighet annat än som ett den yttersta nödens hjälpmedel. Relativt moderata krav har exempelvis rektor vid *samrealskolan i Högalid i Stockholm*, vilken, själv engelsklärare, uppskattar den lägsta godtagbara minimikompetensen till någonting »bortåt fordringarna för 1 betyg i fil. mag. med huvudvikt lagd vid uttal, fonetik och talfärdighet» och framhåller vikten av att de behörighetssökande erhåller grundlig skolning i språkundervisningsmetodik genom auskultation och provundervisning.

Ikke så få av de högre skolornas rektorer går till och med utöver nu gällande minimifordringar för språklärarna vid de högre skolorna och pläderar för krav på minst två betyg i ämbetsexamen. Gruppen må här representeras av rektor vid *h. allm. läroverket i Halmstad*, vilken anser en kompetens, som inte motsvarar två betyg i fil. ämbetsexamen, vara »under alla förhållanden otillräcklig» och endast godtagbar som en nödfallsutväg. Två akademiska betyg utgör dock i och för sig ingen garanti för god undervisning, påpekar en annan rektor.

Enligt vår mening vore det en mycket tillfredsställande lösning av denna lärarfråga, om man kunde disponera lärare med 23-gradsbehörighet för undervisningen i engelska i femte och sjätte klasserna. Då befördringskurser i engelska icke anordnas vid seminarierna, står sådan behörighet att vinna endast genom tentamen för akademiskt betyg. Uppstår längre fram ett överskott av språklärare i de högre skolorna, vilket enligt våra prognoser icke är uteslutet, vore det lyckligt, om lärare av just detta slag kunde överflyttas till folkskolan.

Möjligheten att förse folkskolan med lärare, som förenar klasslärarutbildning med akademiska studier i engelska bör dock icke vara begränsad till de övergående perioder, då sådana lärare kan övertagas från de högre skolorna. I likhet med skolkommissionen anser vi det vara i hög grad önskvärt, att ett icke alltför ringa antal klasslärare underkastar sig akademisk vidareutbildning. En lämplig form för dessa lärares anställning har också numera skapats genom inrättandet av 23-gradstjänsterna. Ordinarie tjänster av detta slag kan för närvarande endast inrättas i enhetsskolan, extra ordinarie tjänster i viss utsträckning även i de inbyggda realskollinjerna i folkskolan. Vi föreslår nu, att tjänster i Ce 23 skall kunna inrättas jämväl i folkskolan för lärare, som i tentamen för filosofisk ämbetsexamen erhållit minst en betygsenhet i engelska språket och i övrigt är behöriga till ordinarie folkskollärartjänst i 23 lönegraden. Totala antalet sådana tjänster bör för varje år bestämmas av Kungl. Maj:t efter förslag av skolöverstyrelsen, och det bör därefter ankomma på skolöverstyrelsen att fördela tjänsterna på skoldistrikt, som anhållit om inrättande av dylik tjänst. Med folkskollärartjänst av detta slag bör vara förenad undervisningsskyldighet av samma omfattning som vid annan folkskollärartjänst. Minst hälften av undervisningsskyldigheten bör fullgöras genom undervisning i engelska, i första hand i klasserna 5 och 6, men icke nödvändigtvis uteslutande i dessa klasser.

Antalet tjänster av detta slag torde bli rätt begränsat. Läsåret 1954/55 bestreds enligt inspektörernas uppgifter undervisningen i engelska inom klasserna 5 och 6 endast i 92 läraravdelningar av lärare med akademiskt betyg i ämnet, om man bortser från enhetsskoleldistriktet. Även organisatoriska förhållanden begränsar antalet, enär tjänster av detta slag endast kan före-

komma vid större skolor. Undervisning i engelska i folkskolan genom lärare med akademiskt betyg i ämnet torde, i varje fall för lång tid framåt, närmast få karaktären av en undantagsanordning. Till att börja med torde 50 tjänster av detta slag vara till fyllest.

Ehuru vi i likhet med skolkommissionen anser, att den »behörighet att tills vidare undervisa i engelska språket i folkskolan», som kan meddelas av skolöverstyrelsen, principiellt och praktiskt är otillräcklig för en undervisning i ämnet, som skall ligga till grund för vidare studier, måste vi under rådande förhållanden tills vidare acceptera den, i medvetande om att en bättre lösning i de flesta fall ej står att vinna. Knappheten på lärare med akademisk utbildning torde medföra, att man även vid större skolor under avsevärd tid framåt måste anlita lärare, som endast har kompetensintyg. Vid de mindre bygdeskolor, där antalet lärartimmar i engelska är begränsat, torde man av allt att döma även i framtiden få nöja sig med en kompetens, som ligger inom räckhåll för majoriteten av klasslärarna. Det är under sådana förhållanden nödvändigt att se till vad som kan göras för att med utgångspunkt i nuvarande förhållanden förbättra lärarkompetensen.

Vid seminarierna omfattar behörighetskurserna för närvarande i allmänhet 135 à 140 timmar, fördelade på tre terminer; vid ett eller annat seminarium ges därutöver en kurs i engelsk metodik på 12 à 15 timmar. Vanligen inläggs dessutom auskultation och undervisningsövningar eller serie, den senare varierande mellan 3 och 8 timmar. Avlägges behörighetsprovet på annat sätt än vid seminarium, ingår veterligen ingen undervisningspraktik.

Denna behörighet måste enligt vår mening avsevärt förstärkas, om den skall motsvara det vidare syfte, som det här är fråga om. Härvid kommer följande synpunkter i betraktande.

Det är ur effektivitetssynpunkt angeläget, att behörighetskurserna behålls kvar vid seminarierna och ej läggs om till sommarkurser. Tack vare den längre studiegången på tre terminer hinner kunskaperna mogna bättre och språkfärdigheten bli säkrare än på en sommarkurs; vidare kan auskultation och undervisningspraktik anslutas till kursen. Det torde ej heller kunna med skäl hävdas, att de engelska behörighetskurserna i och för sig gör otillbörligt intrång på seminaristernas övriga studier. I den mån så för närvarande verkligen sker, beror det säkert i de allra flesta fall på att elever med otillfredsställande kunskaper eller — på studentlinjen — med för många kompletteringskurser tillåtes delta. En höjning av minimifordringarna för deltagande i behörighetskurs synes oss under sådana omständigheter genomförbar. Vi föreslår, att följande minimifordringar för tillträde till behörighetskurs uppställs:

för *fyraårig* seminariekurs: gott uttal och betyget Med beröm godkänd i engelska språket vid flyttning till seminariets klass III⁴; därvid förutsättes, att betygsskalan vid flyttningen till denna klass skall vara densamma som i folkskolläroexamen;

för tvåårig seminariekurs: gott uttal och betyget Icke utan beröm godkänd i ämnet i studentexamen eller vid motsvarande prövning.

Elev med lägre betyg än ovan sagts, som efter ämneslärarens prövning äger tillräckliga kunskaper, må i undantagsfall deltaga i kursen. Å andra sidan bör, liksom nu, rektor efter samråd med klassföreståndaren, läraren i engelska och eventuellt även seminarieläkaren kunna förvägra tillträde till kursen för elev, som visserligen fyller villkoren men i samband med komplettering av studentexamen eller eljest har en särskilt betungande arbetsbörd.

Kunskapsunderlaget för behörighetskursen skulle ytterligare förbättras, om den frivilliga engelska, som förekommer i klasserna I⁴ och II⁴, göres obligatorisk för de elever, som senare i klasserna III⁴ och IV⁴ skall deltaga i sådan kurs. Denna utväg är inte utan olägenheter. Den frivilliga engelskan ersätter nämligen den likaledes frivilliga undervisningen i tyska och franska. Ett vitsord om godkända insikter i dessa ämnen åter är enligt kungörelsen 626/1953 av betydelse för den blivande folkskollärares tillträde till högskolestudier. Det torde vara svårt för många elever att redan första året välja språk, om detta ställer dem i valet mellan en meritering för behörighetskursen och en meritering för tillträde till högskolestudier. Redan nu förekommer det emellertid — troligen ej sällan — att det stora flertalet elever i I⁴ väljer just engelska, vilket åtskilligt reducerar betänkligheterna. Genom det åsyftade arrangementet skulle man vinna den fördelen, att den frivilliga undervisningen, som omfattar två veckotimmar i vardera klassen, kunde mera organiskt inlemmas i lärogången i dess helhet, och att alla de, som väljer behörighetskurs i III⁴, skulle ha samma grundläggande kurs. Vi anser fördelen härav överväga olägenheterna och föreslår, att tillträde till behörighetskurs i regel endast skall medges elev på fyraårig linje, om han deltagit i den frivilliga undervisningen i engelska i de två lägsta klasserna.

Den praktiska utbildningen varierar starkt från seminarium till seminarium, alltifrån frivilliga undervisningsövningar, i vilka blott en del elever deltar, till obligatoriska serier eller undervisningsövningar på 8 timmar. Auskultation förekommer i regel men i skiftande omfattning. Enligt vår bestämda uppfattning bör den teoretiska behörighetskursen utbyggas med en ej för knäppt tillmätt praktisk utbildning just i det främmande språket, där undervisningstekniken är så helt annorlunda än i övriga ämnen, i synnerhet om en mera direkt metod skall tillämpas. I och med att antalet deltagare i behörighetskurserna begränsas genom ovannämnda spärrar och engelska allmänt kommer att läsas från och med femte skolåret, underlättas inläggandet av auskultation och övningsundervisning. Vi anser oss därför kunna föreslå, att varje deltagare i behörighetskurs skall vara skyldig auskultera tio till tolv timmar i klasserna 5 och 6 och hålla en undervisningsserie på 6 à 8 timmar, eventuellt utbytt mot två kortare serier à 4 timmar. Vid seminarium, där övningsskolan är för

liten för att medgiva nödvändig auskultation och övningsundervisning, torde samarbete kunna ordnas med läroverk eller folkskola på platsen.

En ytterligare förstärkning av behörighetskursen torde vara möjlig, endast om ökat utrymme på timplanen kan anslås för densamma. Tyvärr är seminariernas schema redan hårt ansträngt. En möjlighet vore att låta kursen fortsätta även under vårterminen i avslutningsklasserna (IV⁴ och II²) med samma timal som under höstterminen, dvs. 3 timmar, vilket skulle innebära ett tillskott av ungefär 45 timmar. Den skriftliga prövningen bör dock bibehållas i november. Denna fortsättning på vårterminen i avgångsklassen skulle vara särskilt värdefull i IV⁴, där mycken tid under höstterminen måste ägnas skriftliga översättningsövningar, till förfång för synnerligen viktiga muntliga moment av språket.

En annan möjlighet vore att komplettera behörighetskursen med en obligatorisk sommarkurs, som skulle förläggas till ferierna mellan högsta och näst högsta klassen. Kursen kunde ägnas åt konversation (minst 50 timmar) i små grupper under ledning av infödda engelska lärare, lektionsövningar, tillämpad fonetik och andra metodiska problem samt realia, de sistnämnda eventuellt anförtrodda åt engelska lärare. En sådan sommarkurs föreslogs av skolkommissionen redan år 1946, och kommissionen kunde därvid åberopa gynn samma erfarenheter från en vid folkskoleseminariet i Kalmar anordnad kurs av denna typ. I mån som seminarierna ersätts med lärarhögskolor, torde dock betydande svårigheter uppstå för en förstärkning av behörighetskursen genom obligatoriska feriekurser. Vid lärarhögskolan är nämligen läsåret längre, och en del av ferierna tages i anspråk för kurser i gymnastik och slöjd. Vi anser oss till följd härav icke kunna förorda en lösning av denna modell.

Däremot kan vi — om också inte alldeles utan tvekan — tillråda en förlängning av behörighetskursen till att omfatta jämväl vårterminen i högsta klassen. Vi har därvid bland annat räknat med att de skärpta kraven på förkunskaper skall leda till ett rationellare deltagarurval för behörighetskurserna och därmed till förbättrade möjligheter att genomföra utbildningen utan att den blir för betungande för deltagarna.

Det synes slutligen önskvärt, att mycket goda prestationer i behörighetskursen skall kunna på lämpligt sätt utmärkas. För närvarande är kompetensintygen ograderade. Vi föreslår en tregradig skala med vitsorden Godkänd, Med beröm godkänd och Berömlig.

De föreslagna förstärkningarna av utbildningen torde komma att höja kompetensintygens valör i flera avseenden. Textkursen borde kunna ökas från 1 000 till 1 200 à 1 300 oktavsidor. Jämväl kraven på språkriktighet vid samtal om vardagliga ting bör kunna skärpas. Viss förmåga att analysera och lägga till rätta felaktiga uttalsformer bör kunna fordras. Huruvida större fordringar kan ställas även på de skriftliga proven undandrar sig vårt bedömmande.

Vi är fullt på det klara med att våra förslag till förstärkning av behörighetskurserna icke kan gå fria för kritik. Undervisningen i engelska i folkskolan har inte tillkommit för realskolans skull utan för folkskolans eget behov. Det som hindrar dess fulla utbyggnad är bristen på kompetenta lärare. Kritiken kan nu göra gällande, att varje höjning av fordringarna för tillträde till behörighetskurserna och varje skärpning av fordringarna för kompetensintygen i nuvarande läge är skadlig, emedan den är ägnad att försena genomförandet av den undervisning i engelska i folkskolan, som redan är i princip beslutad och motsvarar faktiska behov i våra dagars samhälle. Kritiken kan också med fog göra gällande, att seminarieeleverna redan är för hårt pressade, kanske icke av det obligatoriska minimiprogrammet men av olika kompletteringar och frivilliga tilläggskurser, som fyller ut arbetsprogrammet till prestationsförmågans gränser. I synnerhet är arbetet betungande för de många elever på studentlinjen, som börjar seminariestudierna utan att ha studentbetyg i alla erforderliga ämnen och alltså parallellt med det vanliga arbetet i seminariet måste läsa in gymnasiekursen i ett, två eller tre ämnen.

Kritiken är i båda avseendena befogad, om man tänker på nuvarande förhållanden. Redan år 1957 kommer emellertid studentexamen att avläggas efter de år 1953 fastställda kursfordringarna. En examen på den allmänna linjens sociala gren (med fysik som frivilligt ämne) omfattar alla de ämnen, vari förkunskaper fordras för seminariestudier. Medan nu endast några procent av studenterna har det för seminariestudier lämpliga ämnesurvalet, torde från och med höstterminen 1957 ett betydligt större antal ha den rätta ämnesuppsättningen. Läsåret 1957/58 kan visserligen icke så få studenter med examen av 1933 års typ beräknas vinna inträde vid seminarierna, men det följande året torde behovet av kompletteringskurser ha betydligt nedgått eller helt upphört. Då därtill kommer, att examinationsbehovet vid folkskoleseminarierna i slutet av 1950-talet kan väntas avtaga på grund av det åter nedgående barnantalet i skolpliktsåldern, förefaller det sannolikt, att i varje fall från och med läsåret 1958/59 kraven på förkunskaper i erforderliga ämnen skall kunna upprätthållas vid intagningarna i folkskoleseminarierna och kompletteringskurserna avskaffas.

Vi föreslår nu, att de av oss ifrågasatta ändrade bestämmelserna rörande behörighetskurserna icke skall träda i kraft förrän vid de behörighetskurser, som anordnas läsåret 1958/59, och de höjda fordringarna för kompetensintygen följaktligen tillämpas först från och med år 1960. Vid denna tidpunkt bör undervisningen i engelska i folkskolan ha kommit i gång i så stor omfattning, att kvantitetssynpunkterna kan få träda tillbaka för kvalitetssynpunkterna. Redan nu är, såsom framgår av kap. 2, undervisning anordnad i 60 procent av läraravdelningarna i klasserna 5 och 6, och flertalet folkskolinspektörer har till oss avgivit ganska optimistiska yttranden rörande den fortsatta utvecklingen.

Möjligen kunde de ändrade bestämmelserna sättas i kraft redan ett år tidigare än som ovan förutsatts, alltså läsåret 1957/58 vad beträffar behörighetskurserna och kalenderåret 1959 i vad rör fordringarna för kompetensintygen. Huruvida så kan ske beror dels av tillströmningen till seminariernas studentlinjer och dels av utvecklingen inom folkskolan.

Vid genomförandet torde vissa förskjutningar mellan kurserna för de olika seminarieklasserna böra vidtagas, så att arbetet vid folkskoleseminarierna icke blir alltför ojämnt fördelat i tiden.

De på privat initiativ anordnade behörighetskurserna med av skolöverstyrelsen beviljad examensrätt torde i regel omfatta fyra veckor, under vilka den sammanlagda undervisningstiden kan beräknas uppgå till inemot 100 timmar per kurs. Vid de av Federationen S.A.F. i samarbete med Hermods korrespondensinstitut anordnade kurserna kräves i regel förberedande korrespondensundervisning i textläsning, grammatik, stilskrivning, fonetik och metodik.

Det kan ifrågasättas, om inte denna tid av fyra veckor, av vilka den sista lider avbräck genom examinationen, i många, kanske de flesta, fall är för kort, för att ett gediget resultat skall kunna vinnas. En utvidgning av tiden för dessa kurser med någon vecka är därför påkallad.

Ett annat önskemål är, att de muntliga och praktiska momenten får större utrymme under kursveckorna. Detta önskemål kan icke förverkligas utan att arrangörerna uppställer krav på ett icke alltför obetydligt mått av förkunskaper i sådana delar av kursen, som kan inhämtas genom självstudier, eventuellt med stöd av korrespondensundervisning. Praxis i detta avseende vid de statsunderstödda akademiska ettbetygskurser, som anordnas av Hermods korrespondensinstitut, torde härvidlag ge en viss vägledning.

Med hänsyn till den praktiska lärarutbildningens stora värde för språkundervisningen bör slutligen praktisk lärarkurs fordras även av dem som förvärvar behörigheten vid privata kurser, åtminstone om det gäller högre vitsord än Godkänd. En sådan kurs skulle kunna begränsas till åtta à tio dagar, under vilka behörighetsaspiranterna auskulterar och avlägger undervisningsprov vid något av skolöverstyrelsen utsett läroverk eller seminarium. Dessa läroverk och seminarier bör vara fördelade över hela landet, så att de ligger inom räckhåll från vederbörande folkskollärares hemort. Arvode till handledarna bör utgå av statsmedel.

Vi föreslår således

- a) att de på enskilt initiativ anordnade behörighetskurserna, för att få examensrätt, skall omfatta minst fem veckor, oberäknat examinationsperioden, och att det skriftliga behörighetsprovet skall komma senast under tredje veckan,
- b) att kursarrangörerna uppmanas att förvissa sig om att deltagarna på förhand inhämtat sådana kunskapsmoment, som lämpar sig för självstudier, samt

c) att för högre vitsordad kompetens viss praktisk utbildning skall fordras även av behörighetsaspiranter, som utbildas vid de privata behörighetskurserna.

För att möjliggöra den föreslagna ökningen av kurstiden torde nu utgående stipendier böra höjas från för närvarande högst 500 kronor till högst 650 kronor.

Den föreslagna förstärkningen av de privata kurserna bör genomföras året näst efter det, då omläggningen av seminariernas behörighetskurser påbörjas.

3. Vidareutbildning och konsulentverksamhet

Med hänsyn till de hittills lindrigare kraven vid behörighetsprov är det i hög grad angeläget att sörja för vidareutbildning åt de lärare med äldre behörighet, som nu undervisar i femte och sjätte klasserna. Det effektivaste sättet torde vara fortbildningskurser, men med sådana kan ju endast ett begränsat antal per år tillgodoses. Ett större klientel kan nås genom stödkurser i radio av det slag, som från och med innevarande hösttermin anordnas en gång i veckan som handledning för lärare med behörighet. Dessa stödkurser, som i år gäller klass 5, har från början fått stor anslutning, i det omkring 600 skolor med c:a 18 000 elever har anmälts. Om försöket visar sig framgångsrikt, bör det ett följande år utsträckas till klass 6, vars lärare direkt avlämnar sina elever till realskolan. Ytterligare en möjlighet är att för behöriga lärare anordna »pedagogdagar», minst två i följd, ordnade som auskultations- och konferensdagar på en närbelägen läroverksort.

Vi föreslår, att alla tre möjligheterna utnyttjas.

1. Feriekurser bör således anordnas i en utsträckning, som bestäms från år till år. De bör lämpligen förläggas till orter med möjlighet till internatsförläggning. På varje ort synes tre till fyra tvåveckorskurser kunna anordnas efter varandra. Antalet deltagare i varje kurs bör vara högst 30, totala antalet deltagare bör beräknas till omkring 300 per år. Anslag bör beräknas under rubriken »Kurser för lärare m. fl. vid läroanstalter tillhörande folkundervisningen». För dessa kurser gällande allmänna bestämmelser bör äga tillämpning även för nu ifrågavarande fortbildningskurser.

2. Utvidgade stödkurser i radio för lärare med behörighet bör anordnas efter samma principer som den redan påbörjade. Dessa kurser finansieras genom särskilt anslag till aktiebolaget radiotjänst.

3. Pedagogdagar, omfattande auskultation och konferenser, bör anordnas i regional regi på av skolöverstyrelsen utsedda läroverks- eller seminarieorter, förslagsvis på tjugu platser per år, för från gång till gång växlande folkskolor. Kursledare bör vara någon erfaren läroverks- eller seminarielärare i engelska. Resersättning och dagtraktamente bör i förekommande fall utgå till kurs-

deltagarna. Till kursledare, konferensledare och auskulterade lärare bör arvode utgå.

Av dessa förslag föranledda anslagsförhöjningar bör vidtagas snarast möjligt och senast från och med budgetåret 1957/58.

På grund av den stora betydelse, som regelbundna besök av konsulenter har för undervisningen, en betydelse, som är desto större, ju mindre utbildade eller erfarna lärarna är, bör det slutligen finnas ett antal konsulenter, vilkas huvuduppgift är att besöka folkskolor, där undervisningen i engelska i klasserna 5 och 6 helt skötes av lärare med behörighet. En konsulentverksamhet för de högre skolorna är redan anknuten till skolöverstyrelsen. Den bör utsträckas till klasserna 5 och 6 i folkskolan med en för detta ändamål förstärkt personaluppsättning. Det torde icke vara nödvändigt att nu ta ställning till frågan, huruvida det organisatoriskt sett är lämpligast, att en och samma konsulent besöker såväl högre skolor som folkskolor i sitt distrikt eller att vardera skoltypen har skilda konsulenter.

Vårt förslag på denna punkt blir alltså, att från och med läsåret 1957/58 medel beräknas på skolöverstyrelsens stat för avlönande av förslagsvis fyra konsulenter, som skall vara i verksamhet hela läsåret och som — helt eller till övervägande del — skall ha till uppgift att följa arbetet i folkskolans klass 5 och 6 i engelska. Eftersom det yppat sig vissa svårigheter att tillsätta de redan befintliga konsulenttjänsterna, bör arvodet vara tillräckligt högt för att tillförsäkra konsulentverksamheten kvalificerade lärarkrafter.

För upprätthållande av kontakten mellan radiotjänst och skolorna torde även radiotjänsts konsulenter böra i denna egenskap äga besöka läraravdelningar, som anmälts till stödkurserna.

4. Radioundervisningen

Den av aktiebolaget radiotjänst i samarbete med skolöverstyrelsen anordnade kombinerade korrespondens- och radioundervisningen är närmast avsedd för folkskolans interna behov och vänder sig endast till läraravdelningar med lärare utan behörighet. Vid vår tidigare refererade inventering av undervisningen i engelska i klasserna 5 och 6 befanns 10 procent av hela antalet läraravdelningar ha undervisning i engelska ordnad på detta sätt. Om treårig realskola införes, måste även denna undervisning, så långt ske kan, anpassas efter det nya läget, åtminstone för de mera begåvade lärjungarnas del.

För handledarna har radiotjänst ordnat fyra tvåveckors sommarkurser, den senaste år 1955, vid vilka kursdeltagarna »trimmats i engelskt uttal, haft konversation för infödda lärare och fått viss metodisk skolning». Då sådana kurser kan vara av stort värde som fortbildning, föreslår vi, att medel anvisas för 2 à 3 kurser av detta slag varje år, så att under de närmaste åren så många handledare som möjligt får tillfälle att delta. Från våra synpunkter är intet

att erinra mot att kurserna anordnas i radiotjänsts regi. Skulle detta icke låta sig göra, torde de böra anordnas genom skolöverstyrelsen.

Vidare föreslår vi, att radiotjänsts konsulentverksamhet, som för närvarande handhaves av 35 konsulenter, huvudsakligen läroverkslärare på olika platser i landet, utvidgas, om möjligt så, att varje skola med radioundervisning kan få ett ej allt för kort besök per år. Konsulenten bör i varje klass åtminstone åhöra en hel lektion, själv hålla en demonstrationslektion och ha en timmes konferens med läraren.

Då det i många fall bereder skolorna stora svårigheter att anpassa undervisningen efter radions utsändningstider, bör ökad möjlighet skapas för skolorna att använda på band upptagna utsändningar och spela upp dem vid lämplig tidpunkt för klassen. Bandinspelningsapparater finns i marknaden till överkomligt pris och skolorna visar stort intresse för anskaffandet av sådana apparater, som ju är användbara för flera olika ändamål. Kvaliteten av de bandupptagningar, som göres vid skolorna, är emellertid helt beroende av skolans egna mottagningsmöjligheter. Bättre resultat skulle kunna vinnas genom upprättande av bandcentraler, från vilka förstklassiga inspelningar kunde tillhandahållas skolorna. Man kunde exempelvis tänka sig, att utsändningar från radiotjänst tillhandahöllas från en med företaget förenad bandcentral; utredning därom pågår, enligt vad vi erfarit, inom radiotjänst.

Tills vidare anser vi det icke nödvändigt att beräkna särskilt anslag för inköp av bandinspelningsapparater. Vi vill dock erinra om de inköp av radioapparater för folkskolor, som bekostats av licensmedel. Därest det längre fram skulle visa sig önskvärt, kunde anslag i den ena eller andra formen ställas till disposition för skolor med dåliga lyssnarförhållanden. Förslag därom förutsätter dock en mera ingående utredning än det varit möjligt att i detta sammanhang åstadkomma.

Vi förutsätter, att radiotjänst liksom hittills till rimligt pris tillhandahåller lämpliga textböcker med handledningar för radiolektionerna.

Vi har slutligen diskuterat, huruvida icke en särskild utsändning för hemövningar i engelska kunde införas, åtminstone på försök, så att lärjungarna i klasserna 5 och 6 kunde få tillfälle att i lugn och ro hemma lyssna till engelskt språk och få vana att uppfatta detsamma. Utsändningen kunde få en uppläggning som förenade nytta och nöje. Lämplig tidpunkt vore någon gång mellan klockan 17 och 18.30.

Redan upptager emellertid de för skolorna avsedda radiosändningarna i engelska en tämligen stor plats på radioprogrammet. En utvidgning av det slag vi skisserat torde endast vara möjlig i samband med genomförandet av radions dubbelprogram. Utbyggandet av dubbelprogrammen sker emellertid enligt vad vi erfarit successivt och torde icke under de närmaste åren nå erforderlig omfattning. På sin höjd kunde lokala försök anställas i trakter med relativt väl utbyggt trådradiosystem, exempelvis i Kronobergs län.

Möjligen kunde vissa mera begränsade åtgärder i samma syfte ifrågakomma inom ramen för radiotjänsts vanliga verksamhet. Frågan kan vara värd att övervägas men har ännu icke avancerat så långt att preciserade förslag kan framläggas.

Erforderliga anslagshöjningar bör även för i detta avsnitt nämnda ändamål företagas så snart som möjligt och senast från och med budgetåret 1957/58.

Samtliga de anordningar, vi i detta kapitel föreslagit, syftar till att förstärka undervisningen i folkskolan och trygga en bättre och jämnare standard. Strävandena att bygga ett bärkraftigt underlag för den fortsatta undervisningen skulle därigenom stimuleras. Om våra förslag förverkligas, borde de därför kunna bidra till att göra undervisningen effektivare även i ämnen, för vilka vi av kostnadsskäl icke ansett oss kunna föreslå särskilda förstärkningsanordningar. I ett ämne som modersmålet bör rätt mycket kunna vinnas genom en starkare inriktning av undervisningen på fasta, bestående kunskaper i ämnets väsentliga delar. Vi förutsätter, att skolöverstyrelsen i samband med införandet av treårig realskola tillser, att de metodiska anvisningarna ger ett gott stöd för strävandena att samla undervisningen i detta ämne kring givande och väsentliga moment.

Beträffande kostnaderna för de anordningar, som i detta kapitel föreslagits, hänvisar vi till kap. 11.

Sammanfattning

Realskoleutredningen föreslår i detta kapitel åtgärder för att öka effektiviteten av folkskolans undervisning i vissa ämnen, i första rummet engelska.

Förstärkningsanordningar bör medgivas i engelska och matematik, i stort sett i samma utsträckning som i enhetsskolan, och bestämmelser utfärdas, som möjliggör avkortning av kurserna för elever, vilka har svårighet att inhämta hela den i undervisningsplanen föreskrivna kursen i engelska. Vidare bör anvisningar meddelas om användningen av nivågruppering vid undervisningen i engelska och matematik samt om kursernas utformning i olika avseenden. Bland annat bör en handbok i B-skolemetodik i engelska utarbetas och särskilda metodiska anvisningar meddelas för effektivisering av folkskolans modersmålsundervisning. Standardprov i engelska bör försökas i sjätte klassen.

Beträffande lärarkompetensen föreslår utredningen dels att 23-gradstjänster med undervisning övervägande i engelska må kunna inrättas i folkskolan i viss utsträckning och dels att behörighetskurserna i engelska, såväl de vid folkskoleseminarierna anordnade som de privata sommarkurserna, på lämpligt sätt förstärks och fordringarna för lärarbehörigheten i anslutning därtill skärps. Av olika skäl måste dock behörighetskurserna och fordringarna för kompetensintygen de allra närmaste åren hållas oförändrade.

För att möjliggöra vidareutbildning av lärare med tidigare meddelad behörighet och handledare vid radioundervisningen föreslår utredningen feriekurser och ökad konsulentverksamhet. Slutligen bör den nuvarande stödundervisningen i radio för lärare med behörighet utvidgas och pedagogdagar anordnas för samma lärargrupp under ledning av någon erfaren läroverks- eller seminarielärare i engelska.

Realskolan under övergångstiden

Realskolan är en skola för teoretiskt välbegåvad ungdom. Framgången i studierna beror visserligen inte enbart på intelligensen, andra karaktärskvaliteter medverkar, men det brukar anses, att endast den bäst utrustade tredjedelen av den unga generationen har förutsättningar att följa med till målet i den nuvarande realskolan. Antalet nybörjare i de högre skolorna har dock redan passerat denna gräns, och strax utanför gränsen befinner sig ett mycket stort antal ungdomar, vilka skulle ha nytta av en påbyggnad på den obligatoriska skolan, som inte är alltför olik realskolan. I någon mån har också realskolan anpassats efter de ändrade förhållandena. Jämkningsplaner har vidtagits i kursplaner och timsummor, senast genom 1950 års undervisningsplan, och speciella linjer av olika slag har inrättats. Realskolan torde dock icke utan att ändra karaktär kunna mottaga lärjungar, som ligger nedanför den nuvarande intagningsgränsen. En lösning, som tillgodoser hela det stora antalet bildningsökande med varierande förutsättningar, torde vara möjlig endast inom ramen av en genomförd enhets-skola.

Vår jämförelse mellan treårig och fyraårig realskola i Stockholm har givit det knappast förutsedda resultatet, att vid lika startpoäng minst lika stor procent av lärjungarna i den treåriga som i den fyraåriga realskolan nått realskolans studiemål utan tidsförlust. Det oaktat anser vi det nödvändigt, att nu, när den treåriga realskolan skall bli realskolans huvudform, noggrant undersöka, huruvida icke lättnad kan bringas lärjungarna genom komplement till organisationen i en eller annan form. Inbyggda praktiska examenslinjer, linjer ledande till särskild realexamen och fyraåriga linjer av nuvarande typ är exempel på sådana komplement. Tillhandahållandet av läsläsningshjälp och minskning av lärjungeantalet i klasserna är också åtgärder, som förtjänar att övervägas. Behovet av dylika komplement har redan i den gamla organisationen lett till försök, som i flera fall synes ge en fast grund för bedömningen av åtgärdernas genomförbarhet och effektivitet. I den mån sådana anordningar ökar behovet av lärare och lokaler, är dock gränser satta, som för närvarande icke kan godtyckligt överskridas. Vi skall i detta kapitel belysa möjligheterna att genom anordningar som de nämnda öka realskoleorganisationens smidighet.

1. Inbyggda praktiska examenslinjer och andra speciallinjer

Enligt gällande läroverksstadga kan vid de allmänna läroverken anordnas praktiska bildningslinjer, som utom en förstärkt allmän medborgerlig bildning skall

meddela en på visst yrke eller viss yrkesgrupp inriktad praktisk utbildning. Utbildningen på dessa linjer avslutas med *praktisk realexamen*.

Linjer av detta slag är för närvarande medgivna vid 48 allmänna läroverk. Linjeuppsättningen utgöres av 45 handelslinjer, 3 maskintekniska linjer, 1 huslig linje och 1 jordbrukslinje. Endast några få av linjerna är inrättade på orter, där annan motsvarande undervisning är att tillgå.

Linjerna är överallt tvååriga. Lärjungar, som flyttats till någon av klasserna 3^a eller 4⁵ kan således vid de här ifrågakvarande realskolorna välja mellan allmän och praktisk linje. Vid Lundby samrealskola i Göteborg och vid samrealskolan i Söderköping finns till och med två praktiska linjer, i förra fallet handelslinje och teknisk linje, i senare fallet handelslinje och jordbrukslinje.

Lärjungarnas fördelning mellan allmän och praktisk linje vid de läroverk, där båda förekommer, framgår av nedanstående tabell.

Tabell 42. Antal lärjungar på allmän och på praktisk linje vid läroverk med båda slagen av linjer höstterminen 1954.

Läsår	Första årskursen (3 ^a + 4 ⁵)				Andra årskursen (4 ^a + 5 ⁵)			
	Allmän linje		Praktisk linje		Allmän linje		Praktisk linje	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
1950/51	2 366	84,0	451	16,0	1 540	81,2	357	18,8
1951/52	2 518	83,2	509	16,8	1 755	83,4	350	16,6
1952/53	2 809	83,1	572	16,9	1 983	83,2	399	16,8
1953/54	3 097	82,3	667	17,7	2 241	83,7	437	16,3
1954/55	3 436	85,1	601	14,9	2 423	81,7	542	18,3

Antalet lärjungar har under de fem åren stigit betydligt såväl på den allmänna som på den praktiska linjen, mest dock på den allmänna. Man skulle kanske ha väntat, att procenten lärjungar på den allmänna linjen varit mindre i högsta klassen till följd av en starkare avgång till fyraårigt gymnasium. Att något sådant inte tydligt kan utläsas ur tabellen, beror sannolikt på att de praktiska linjerna huvudsakligen är förlagda till fristående realskolor.

Fördelningen av de praktiska linjernas lärjungar efter utbildningens art framgår av nästa tabell.

Handelslinjen är som synes den dominerande praktiska linjen vid de allmänna läroverkens realskolor. Den enda jordbrukslinjen har endast försökskaraktär, och dess framtid är oviss, då den icke kunnat starta ny kurs till följd av otillräcklig anslutning. Den husliga linjen, som är representerad endast vid h. allm. läroverket för flickor i Hälsingborg, hade en svaghetsperiod under 1940-talet, då den vissa år inte uppnådde erforderligt lärjungeantal. Under 1950-talet har den kunnat fungera oavbrutet men genomgående med relativt ringa lärjungeanslutning.

Tabell 43. Lärjungarna på de inbyggda praktiska linjerna höstterminen 1954 fördelade efter studieriktning.

Läsår	Första årskursen (3 ⁴ + 4 ⁵)				Andra årskursen (4 ⁴ + 5 ⁵)			
	Handelslinje	Teknisk linje	Huslig linje	Jordbrukslinje	Handelslinje	Teknisk linje	Huslig linje	Jordbrukslinje
1950/51	418	24	9	—	325	24	8	—
1951/52	458	37	14	—	326	17	7	—
1952/53	512	42	8	10	360	27	12	—
1953/54	594	50	7	16	385	32	10	10
1954/55	536	45	6	—	480	43	6	14

Det är mycket ovanligt, att lärjungar, som valt praktisk linje, ändrar sina planer och efter första årskursen övergår till fyraårigt gymnasium eller till realskolans huvudlinje. För år 1954 har endast ett dylikt fall inberättats, en lärjunge på handelslinjen i Västervik, som vid höstterminens början övergick till klass 5⁵ allmän linje. Orsaken till avgång är vanligen antingen studiesvårigheter av det i realskolan vanliga slaget eller den lockelse att avsluta studierna, som erbjudna kontorsplatser utövar, eller eventuellt en kombination av båda dessa förhållanden.

Studiesvårigheterna framträder vanligen i de främmande språken, någon gång i matematik, mindre ofta i linjens specialämnen. Rektor i *Säffle* tror sig ha iakttagit, att lärjungar med bristande fallenhet för språk har vissa svårigheter även med stenografien och lärjungar med bristande fallenhet för matematik även med bokföringen. Sannolikt skulle de i varje fall inte ha haft större framgång på någon annan linje.

Olägenheterna av ett studieavbrott är möjligen mindre än vid avgång från den allmänna linjen. »De avgångna har som regel fått plats på kontor eller i affär», skriver rektor i *Tidaholm*. »Vanligen går de över till detaljhandeln», bekräftar rektor i *Ulricehamn*.

Lärjungeurvalet till handelslinjerna betecknas av några rektorer som gott. »Gott urval, stort intresse», skriver exempelvis rektor i *Sveg*. Självfallet är dock lärjungeuppsättningen som på andra linjer alltid blandad. »I stort sett är det medelmåttor, som väljer handelslinjen, men även en och annan begåvad elev», skriver rektor i *Ånge*. »Bland medelmåttorna ha ganska många funnit sig mycket väl tillrätta med handelslinjens ämnen och fått utmärkta betyg. Intresset för handelsämnena har genomgående varit stort.» Flertalet rektorer anser lärjungeurvalet på de praktiska linjerna genomsnittligt vara ur allmän begåvnings synpunkt något sämre än på huvudlinjen.

Rektor i *Hallsberg* finner det ganska naturligt, att de mest studiebegåvade i regel icke väljer handelslinjen, då dessa vanligen siktar på fortsatta studier

på områden, för vilka den allmänna linjen förbereder. Det förekommer dock, att lärjungar alltifrån början är inriktade på att avsluta sina studier med en handelsrealexamen, och de väljer då handelslinjen oavsett sina betyg i de vanliga skolämnena.

Vi har anmodat rektorerna vid de läroverk, som har praktisk bildningslinje, att lämna uppgift om antalet kvarsittare på de olika linjerna under femårsperioden 1950/55. För de tre oftast förekommande linjerna framgår kvarsittningsfrekvensen av följande tablå:

	Proc. kvarsittare i	
	3 ⁴ + 4 ⁵	4 ⁴ + 5 ⁵
Allmän linje	7,4	4,7
Handelslinje	8,6	3,2
Teknisk linje	9,5	7,0

Möjligen är kvarsittning något vanligare på praktisk linje än på allmän i näst högsta klassen, och man kan, om man så vill, däri se en bekräftelse på rektorernas iakttagelser rörande lärjungematerialets beskaffenhet. Skillnaden är emellertid knappast säkerställd. I högsta klassen är kvarsittningsfrekvensen lägre, såsom fallet brukar vara i avslutningsklasser. Den är påfallande låg på handelslinjen, vilket troligen beror på det bland annat av rektor i *Vaxholm* påpekade förhållandet, att lärjungar, som blivit underkända i handelsrealexamen, trots nederlaget har relativt lätt att få fotfäste i näringslivet. Ingen vikt kan läggas vid det relativt höga procenttalet kvarsittare i tekniska linjens andra årskurs, då beräkningen är grundad på summa tio kvarsittningar under hela femårsperioden.

Praktisk realexamen anses av 31 rektorer vara i svårighetsgrad jämställd med den vanliga realexamen, av 3 vara lättare och av 10 vara svårare än denna.

Uttalandena är i allmänhet försiktigt hållna; frågan har tydligen ej varit lätt att besvara. För att få ett fastare underlag för bedömandet har vi från rektorerna införskaffat uppgifter om antalet deltagare i de skriftliga examensproven och antalet i den muntliga examen godkända. Skillnaden utgöres av de i examens skriftliga eller muntliga del underkända jämte den grupp av lärjungar, som avstått från att delta i de muntliga proven, ehuru de varit därtill berättigade. Den så beräknade bortfallsprocenten var under vårterminerna 1951—54 på

den allmänna linjen	6,5 %
handelslinjen	6,4 %
tekniska linjen	6,4 %

Siffrorna får väl anses bestyrka den vanligaste uppfattningen vid läroverken, nämligen att allmän och praktisk realexamen har ungefär samma svårighetsgrad.

Även om linjerna sålunda är jämställda i avseende på de intellektuella kra-

ven, kunde det dock tänkas, att den erforderliga arbetskvantiteten är större på någon av linjerna än på de andra. Vi har därför ytterligare frågat, vilkendera linjen som kan anses mest arbetskrävande för en genomsnittslärjunge, den allmänna eller den praktiska. Sker jämförelsen från denna synpunkt, ändras proportionerna: 16 rektorer jämställer linjerna, 4 anser den praktiska linjen kräva mindre och 26 mer arbete än den allmänna. Rektor i *Mjölby*, som funnit den allmänna linjen mer arbetskrävande, återför detta på att denna linje är mera eftersökt; på handelslinjen med dess mindre klasser får lärjungarna mer hjälp genom undervisningen. Flera av de rektorer, som finner handelslinjen mera arbetskrävande, hänvisar till det myckna träningsarbetet i stenografi. Detta är i varje fall en av de utslagsgivande faktorerna, menar rektor i *Ånge*:

»Elever, som icke äga flytande handstil, får ofta arbeta hårt för att klara stenografi-provet. Detta i förening med svårigheter i de utländska språken kan åstadkomma en mycket stor arbetsbörd för elever, som i övrigt kan ha mycket goda kvalifikationer i matematik, läsmännen och bokföring.»

I ett par yttranden framhålles, att stenografien särskilt vållar pojkarne svårigheter.

Arbetsbördan påverkas som vanligt även av individuella förhållanden. För de lärjungar, som är långsamma i arbetet, kan detta bli för *tidskrävande*, även om det inte alltid kräver så skarp intelligens. För resande lärjungar är det ogynnsamt, att antalet schematimmar är större än i den allmänna realskolan. I synnerhet kan situationen bli besvärlig för de lärjungar, som utöver det obligatoriska schemat läser frivillig franska.

Sådan handelslinjen nu är beskaffad, tycks emellertid lärjungarna trivas där. Vi har frågat rektorerna, om de kände till några exempel på att lärjungar vantrivts med linjens speciella yrkesinriktning eller eljest gjort ett sannolikt felaktigt linjeval, och icke mindre än 28 av de 45 rektorerna har besvarat frågan nekande. Rektor i *Klippan* skriver:

»Trivseln på denna linje har varit mycket god. Många elever, som förut vantrivts med skolarbetet, har på denna linje fått nytt intresse för det. Den passar utan tvekan många elever mycket väl.»

Antalet uppenbara felval tycks vara mycket obetydligt. Från *Solna* meddelas, att det kan röra sig om en eller möjligen två av de 82 elever, som valt handelslinjen vid Solna läroverk.

Handelsutbildningen uppskattas för övrigt ofta även av dem som inte ägnar sig åt handel. »Även . . . elever, som valt yrken inom sjukvård eller lärarbanan, har förklarat sig nöjda med linjevalen», berättar rektor i *Ulricehamn*.

Rektorerna vid realskolor med inbyggda handelslinjer uppger nästan enstämigt, att det råder stor efterfrågan på folk, som avlagt handelsrealexamen. »De på handelslinjen examinerade erhålla enligt min uppfattning lättast anställning av samtliga som avlägga examen», säger rektor i *Karlskrona*. »Senaste vårterminen var alla borttingade redan en månad före muntliga examen», om-

talar rektor i *Oskarshamn*. Endast tre yttranden kan karakteriseras som mera reserverade.

Allmängiltiga tim- och kursplaner för de praktiska linjerna fastställdes första gången den 3 februari 1950 och tillämpades i sin helhet från och med läsåret 1953/54. Då de icke stödjer sig på lika vidsträckta erfarenheter som den allmänna linjens kursplaner, har vi satt rektorerna i tillfälle att redogöra för huru de fungerat i läroverkets arbetspraxis.

Som naturligt är växlar erfarenheterna. Sexton av rektorerna för läroverk med handelslinje tycks vara helt tillfreds. En del uttrycker sig mycket positivt. »En klar förbättring jämfört med tidigare. Ej svårt att medhinna kurserna, när det gäller normalt begåvade elever», skriver rektor i *Bollnäs*. Rektor i *Sandviken* kommer till samma resultat: »Enbart gynnsamma erfarenheter. Ingen svårighet att medhinna kursen i något visst ämne.» Rektor i *Kungälv* betecknar det som särskilt tacknämligt, att ämnena stenografi och maskinskrivning genom 1950 års timplaner fått bättre utrymme på läroverkets schema.

Svårigheterna att medhinna kursen är givetvis i hög grad beroende av lärorens uppläggning av kurserna. Det är därför ingalunda överraskande, att på vår fråga, om det visat sig särskilt svårt att medhinna kursen i något visst ämne, än det ena och än det andra ämnet nämnes. Klagomål har beträffande icke mindre än tio ämnen framkommit åtminstone från något håll. Trots den förbättrade ställning stenografien fick 1950 är det i synnerhet detta ämne klagomålen avser. Rektor i *Oskarshamn*, som har gynnsamma erfarenheter av undervisningsplanen i stora drag, anmärker: »I ämnet stenografi har det visat sig svårt att bibringa eleverna sådana kunskaper, att medeltalet av examensbetyget blivit Ba. Det har trots detta krävts rätt mycket övning i hemmet.» Rektor i *Kungälv* anser sig ha iakttagit, att abiturienterna är nervösa inför provet i stenografi och tror att detta beror på ämnets natur men tillägger: »Handelsadjunkten är nog ej fullt ense med mig i detta.» Icke mindre än 17 yttranden innehåller klagomål beträffande stenografien. I 5 yttranden föreslås, att ämnet skall bli valfritt eller examensfritt. Rektor i *Klippan* ifrågasätter till och med, huruvida icke ämnet kunde helt borttagas:

»Detta ämne har som en följd av den tekniska utvecklingen icke längre samma betydelse som tidigare; de flesta eleverna torde få ganska liten användning för sina kunskaper och färdigheter i detta ämne. Övningen i ämnet alltför tidskrävande och fordringarna alltför stora i förhållande till den knappa tid, som står till förfogande för ämnet.»

Enligt direktiven har vi att utreda frågan om de praktiska linjernas organisation som två- eller treåriga.

De av 1933 års riksdag beslutade praktiska linjerna vid de allmänna läroverken hade förberetts av 1927 års skolsakkunniga (SOU 1930: 14), vilka ansåg, att linjerna borde utformas som en differentiering av realskolans båda högsta årsklasser. Delvis var det ekonomiska skäl, som kom de sakkunniga att avvisa

tanken på en treårig differentiering, men även pedagogiska skäl anfördes. Erfarenheten hade visat, att mera allvarliga svårigheter brukade uppstå för ensidigt begåvade lärjungar att följa skolarbetet det år, då det andra främmande språket inträdde på schemat. Detta år behövdes därför som ett slags provotid. Först vid inträdet i näst sista klassen kunde förutsättningar och anlag säkrare bedömas.

Vid 1933 års riksdag föreslogs i en motion (I: 265), att frivillig undervisning i sådana praktiska läroämnen som verkstadsarbete, stenografi, maskinskrivning och sömnad måtte få anordnas även i första och andra klasserna av fyraårig realskola med praktisk linje och i motsvarande klasser av femårig realskola med dylik linje. Statsutskottet (utl. 101 s. 9) ansåg sig emellertid icke kunna på grundval av den föreliggande utredningen tillstyrka en sådan anordning, och de sedan upprättade praktiska linjerna i realskolan har, såsom redan anmärkts, konsekvent gjorts tvååriga.

Senare har i ett par fall ansökningar gjorts om organiserande av praktiska linjer med treårig lärokurs. Sålunda anhöll för ett par år sedan kommunalfullmäktige i Bräcke, att en handelslinje med treårig lärokurs måtte få inrättas vid därvarande samrealskola. Ärendet avgjordes den 18 juni 1954; enligt Kungl. Maj:ts beslut skulle en handelslinje få inrättas, men den skulle endast omfattas realskolans båda högsta klasser.

Till oss har överlämnats en framställning från *Vasa realskola i Stockholm* angående omorganisation av den tvååriga tekniska linjen vid skolan till treårig. Framställningen motiveras med angelägenheten att åstadkomma bättre arbetsförhållanden för lärjungarna. *Skolöverstyrelsen* har för sin del vitsordat behovet av dylika linjer med deras mindre forcerade lärogång i de praktiska läroämnena.

Då vi velat inhämta rektorernas uppfattning i ämnet, har vi i vår rektorsenkät berört frågan om en tidigare avgrening av de praktiska linjerna. Av svaren framgår, att 23 av rektorerna vid läroverk med praktiska linjer håller på den nuvarande tvååriga kursen, medan 19 vill göra linjerna treåriga genom att anknyta dem till klasserna 1⁴—2⁵ i stället för som nu till klasserna 2⁴—3⁵. Fem av svaren har icke kunnat hänföras till någondera gruppen.

Rektorerna anser vanligen, att den treåriga utbildningen skulle kunna genomföras utan mera avsevärda organisatoriska svårigheter. De avstyrkande yttrandena motiveras nästan genomgående med att linjevalet skulle komma för tidigt, om de praktiska linjerna bleve treåriga. Rektor i *Oskarshamn* skriver sålunda:

»Linjevalet skulle bli alldeles för tidigt, och då framför allt på 5-årig linje. Man får hålla i minnet, att handelslinjen skulle väljas av pojkar och flickor på våren i klass 2¹! Ämnet matematik har då knappt lämnat stadiet 'räkning', geometrien är ett oprövat område och ämnet tyska ännu inte påbörjat. Innan eleverna fått pröva på två språk och ordentlig matematik *samtidigt* under ett år kan varken de själva, deras föräldrar eller lärarna bedöma deras förutsättningar för teoretiska studier.»

Fyra rektorer uttrycker farhågor för att handelslinjen skulle få sämre anslutning, om den gjordes treårig. Först sedan lärjungarna kommit in under läroverkets tak, tycks de vilja lyssna till råd om praktisk utbildning, erinrar en rektor.

Flera av de rektorer, som avstyrker en tidigare linjegrëning, har intet att invända mot ett inslag av praktiska läroämnen i den odifferentierade klass 2⁴. Saken avhandlas tämligen ingående i svaret från *Hallsberg*, som i denna del har följande lydelse:

»Om man undantager ämnena maskinskrivning och stenografi har erfarenheten visat, att det icke möter någon större svårighet att i övriga handelstekniska ämnen föra fram eleverna till ett gott resultat på två år. Den stora efterfrågan på ungdomar med praktisk realexamen från inbyggda handelslinjer tyder på, att utbildningen är väl lämpad för näringslivets behov, och någon utvidgning av kurserna i handelstekniska ämnen synes därför icke påkallad för närvarande. Beträffande maskinskrivning och stenografi kan man dock konstatera, att genomsnittslärjungarna på två år icke hinna få önskvärd rutin och säkerhet. Om dessa ämnen kunde påbörjas i 2⁴ skulle man säkerligen kunna uppnå avsevärt bättre resultat. — — —

Som en kompromisslösning skulle man kunna tänka sig att maskinskrivning infördes i 2⁴ på allm. linjen, gärna som obligatoriskt ämne i stället för slöjd vid de skolor, som ha handelslinje. Användandet av skrivmaskin är numera så vanligt, att skolan bör ge en grundläggande undervisning däri åt alla. Undervisningen i stenografi kunde därjämte utökas med 1 veckotimme i klass 3⁴ (i stället slopas undervisningen i hemkunskap, ev. fysik). Om en sådan förstärkning av undervisningen i maskinskrivning och stenografi kan ske, torde någon utökning av praktiska handelslinjen till 2⁴ icke behövas eller på något sätt vara fördelaktig.»

De rektorer, som förordar treårig lärogång, lägger vanligen icke lika stor vikt vid de olägenheter, som åtföljer ett tidigare linjeval eller bedömer differentieringsfrågan från principiellt andra utgångspunkter. Rektor i *Arvika* anser det rent av som en förtjänst att eleverna tidigare kan komma in på den utbildningslinje de önskar, och rektor i *Sveg* anser, att linjerna bleve mer likvärdiga: balansen mellan teoretiska och praktiska studier skulle förbättras och tendensen till överbefolkning av den allmänna linjen motarbetas. Ett par av rektorerna fäster avseende vid att ämnesträngseln borde kunna minskas, om handelslinjen gjordes treårig. »Som det nu är, blir det många nya ämnen på en gång och på relativt kort tid», skriver rektor i *Västervik*. »Balansen skulle bli bättre på en treårig linje.»

Uppfattningen att linjevalet skulle komma för tidigt bemötes exempelvis av rektor vid *h. allm. läroverket i Vänersborg*:

»Förutsatt att de i klass 3⁵—2⁴ på handelslinje nytillkommande praktiska läroämnena bli bokföring, stenografi och maskinskrivning i likhet med normalplanerna för praktiska realskolor, skulle snarare den fördelen vinnas med det tidigare linjevalet, att de mera praktiskt än teoretiskt inriktade eleverna hunne pröva på denna valmöjlighet i god tid. Den bristande studiehög som kännetecknar pubertetskrisen torde kunna motverkas av möjligheterna till framgång i färdighetsämnena maskinskrivning och stenografi, och bokföringsundervisningen, rätt handlagd, ge impulser till fortsatta studier. Särskilt i denna

klass skall ju de praktiska momenten, ej de teoretiska tankegångarna, bilda den bärande stommen i undervisningen.

För de elever, vilkas anlag ännu icke fullt utvecklats, åt vare sig teoretiskt eller praktiskt håll, torde ett första studieår på treårig handelslinje bidraga till att klara upp begreppen. En återgång till allmän teoretisk linje efter en eller två terminer vore då lätt genomförd, om så skulle befinnas vara bäst.»

Vi har frågat rektorerna, huruvida deras inställning till frågan om lärokursens längd skulle ändras, ifall realskolan i dess helhet gjordes treårig. I stort sett skulle detta icke rubba de slutsatser rektorerna redan dragit, men 4 av de rektorerna, som förordat treårig linje, skulle då i stället rösta för tvåårig, och 5 rektorerna skulle byta ståndpunkt i motsatt riktning.

För rektor vid *h. allm. läroverket i Ystad*, som under de ändrade förutsättningarna skulle övergå från tvåårs- till treårsgruppen, är det avgörande, att man, om linjen göres treårig, skulle slippa bryta sönder klasserna och omgruppera lärjungarna efter ett år. Rektor vid *h. allm. läroverket i Växjö* anför samma motivering: »En lärjungeuppdelning efter klass I i en treårig realskola synes mig helt olämplig huvudsakligen på grund av det lärarbyte som måste ske.»

Rektor i *Bengtsfors* håller fast vid att den treåriga kursen skulle ha övervägande fördelar men finner icke svaret lika klart, om hela realskolan blir treårig. Han yttrar:

»Även om det i en sådan situation mycket tidiga linjevalet gör mig en smula tveksam, tror jag på en treårig lärogångs fördelar även i detta fall. Men naturligtvis borde under de i frågan angivna förutsättningarna den treåriga lärogången prövas i liten skala, innan något mera allmänt införande av densamma ifrågasattes.»

Rektorerna i *Hallsberg* och *Huskvarna*, som röstat för tvåårig lärokurs, håller likaledes fast vid sin mening men anser, att realskolan då bör påbyggas med ett år för yrkesbetonad undervisning.

I en till oss överlämnad framställning har *folkskolestyrelsen i Lund* föreslagit inrättande av två speciallinjer med ny yrkesinriktning, nämligen en fyraårig *sociallinje*, ledande till praktisk realexamen, och en likaledes fyraårig *konstnärslinje*, ledande till realexamen. Båda skulle vara avsedda för lärjungar, som deltagit i undervisning i engelska i folkskolans femte och sjätte klasser.

I Lunds skoldistrikts folkskolor finns redan nu inbyggda examenslinjer, nämligen en treårig allmän och en treårig, eller för vissa lärjungar fyraårig, handelslinje. Jämväl de föreslagna nya linjerna skulle inbyggas i folkskolan.

På *sociallinjen* skulle förutom de vanliga skolämnena förekomma socialkunskap, kulturkunskap, maskinskrivning, bokföring med kontorsgöromål, laboratoriekunskap samt hygien med olycksfallsvård, hemsjukvård och barnavård. Utbildningen på linjen avser att jämsides med realskolans allmänbildande undervisning ge lärjungarna kunskaper och praktiska färdigheter, som är av betydelse för den som önskar anställning vid kommunala kontor, institutioner och sociala inrättningar i staden, vid de stora sjukvårdsinrättningarna eller vid universitetets institutioner och laboratorier. Sociallinjen skulle vidare lämpa

sig för elever, som söker inträde vid sjuksköterskeskolor eller önskar utbildas till tandsköterskor, barnträdgårds-, slöjd- eller hushållslärarinnor.

Konstnärslinjen föreslås tregrenad. Musik, teckning samt gymnastik med konstnärlig dans skulle vara centralämnen på var sin gren. Ämnet kulturkunskap skulle förekomma även på konstnärslinjens schema och ge dess lärjungar en allmän orientering om kulturliv och kulturepoker. Linjen vänder sig i främsta rummet till lärjungar, som under uppväxttiden känner ett behov av konstnärlig verksamhet, och vill ge dem tillfälle att odla detta intresseområde. I vissa fall kan den dock tänkas ge grund för fortsatt specialutbildning av yrkesmässig karaktär. Detta gäller främst den musikbetonade grenen.

Lärjunge, som på någon av linjerna flyttats till högsta klassen, skulle vid övergång till allmänt läroverk eller högre kommunal skola ha samma rättigheter som lärjunge, vilken vid allmänt läroverk flyttats till realskolans högsta klass på teoretisk linje. Statsbidrag till lärarnas avlöning skulle utgå såsom vid övriga inbyggda realskollinjer.

Skolöverstyrelsen förklarar sig i avgivet utlåtande intet ha att i princip erinra mot att fyraåriga linjer med den föreslagna inriktningen inbyggs i Lunds folkskolor. Då lärjungeantalet för båda linjerna tillhoppa beräknats stanna vid 30, bör dock samundervisning anordnas i ett flertal ämnen. Vidare bör antalet ämnen begränsas genom att socialkunskap föres till historia med samhällslära, laboratoriekunskap till kemi o. s. v. Då i praktisk realexamen skall ingå vissa praktiska examensarbeten, som förutsätter att de praktiska ämnena har en starkare ställning än den föreslagna, anser överstyrelsen slutligen, att även den examen, som anställs på sociallinjen, bör betecknas som en realexamen, icke som en praktisk realexamen.

Genom beslut den 27 juli 1954 fann *Kungl. Maj:t* ansökningen för det dåvarande icke föranleda annan *Kungl. Maj:ts* åtgärd än att handlingarna i ärendet skulle till oss överlämnas för att tagas i övervägande vid fullgörandet av vårt uppdrag.

Realskoleutredningen. Studiegången till praktisk realexamen förutsätter väl rustade institutioner och en lärarkår med speciella kvalifikationer: civilingenjörer, civilekonomer och andra. I överensstämmelse härmed har utbildningen för praktisk realexamen i stort sett koncentrerats till särskilda, relativt stora skolenheter i de större städerna. Vid dessa fristående läroanstalter — de praktiska realskolorna — avlades förra året 1 364 examina mot endast 391 på de allmänna läroverkens praktiska linjer.

Blott i några få fall förekommer praktiska examenslinjer vid läroverk på orter, där praktiska realskolor är inrättade. Den typiska miljön för en läroverkslinje är en mindre stad eller en tätort, där utbildningsmöjligheterna är relativt starkt begränsade och man därför funnit det lämpligt att med samrealskolan förena en inbyggd handelslinje. Majoriteten av lärjungarna i en sådan skola väljer regelbundet vägen till allmän realexamen. Den minoritet, som går till handelsrealexamen kan stundom vara rätt liten; enligt den statistik vi meddelat

i tab. 42 faller genomsnittligt endast sjättedelen av lärjungenumreren på den praktiska linjen. Klassavdelningarna på dessa linjer är på grund härav tämligen små och måste ofta samläsa med den allmänna linjen i de ämnen, där detta är möjligt. Höstterminen 1954 var lärjungeantalet i näst högsta klassen i medeltal 13 och i högsta klassen i medeltal 12.

Av rektorernas uttalanden framgår, att en del av lärjungarna på den praktiska linjen väljer denna linje på grund av tidigt fixerade framtidsplaner. Andra torde däremot från början ha följt med huvudströmmen mot den allmänna real-examen och bestämt sig för den praktiska linjen, först sedan de funnit sig behöva ett studiealternativ.

Detta förhållande är av vikt, när det gäller att ta ställning till lärokursens längd. På en del av de relativt små läroverksorter, där handelslinjer inrättats, behövs båda slagen av lärjungar för att linjens rekryteringsunderlag skall vara tillräckligt. Visserligen är de två år, som står till buds för de praktiska läroämnen, onekligen i knappaste laget jämfört med de tre eller fyra åren i de praktiska realskolorna, och den korta studietiden kan ha sina olägenheter för lärjungarna, men det är å andra sidan inte heller riskfritt att på en relativt liten läroverksort linjedela den treåriga realskolan i hela dess längd. En anordning av de praktiska läroämnen, som skulle tvinga lärjungarna att träffa ett bindande linjeval redan vid första årets början, synes oss över huvud taget mindre lämplig. Övergång från allmän till praktisk linje bör enligt vår mening utan alltför stora svårigheter kunna ske ännu vid slutet av det första året.

En sådan övergång torde i varje fall vara möjlig, om specialanordningarna första året begränsas till övningsämnena och den egentliga linjedifferentieringen alltså endast omfattar de båda sista åren i realskolan. Vid de läroverk, där handelslinje finns, kunde man börja med att låta lärjungarna i klass 1³ och motsvarande klasser välja mellan slöjd och maskinskrivning. I den allmänna debatten har ibland framförts önskemålet, att lärjungarna vid de högre skolorna måtte få tillfälle att inhämta åtminstone någon färdighet i maskinskrivning under skoltiden. Genom den föreslagna valfriheten skulle, trots dess tills vidare begränsade omfattning, en viss erfarenhet kunna vinnas om föräldraopinionens värdering av en sådan valmöjlighet. Vid läroverk med teknisk linje kunde på samma sätt den manliga slöjden ersättas med verkstadsarbete och teckningen med ritteknik.

Om det föreslagna utbytet av ämnen kommer att visa sig lockande, kunde möjligen lokal- och materielresurserna för de praktiska ämnena befinnas otillräckliga vid vissa läroverk. Rektor bör i sådant fall kunna tills vidare bibehålla den nuvarande undervisningen i övningsämnena i den utsträckning detta befinnes nödvändigt och bör då ge företräde till undervisningen i maskinskrivning åt de lärjungar, som förklarar sig ha för avsikt att nästa år inträda på handelslinjen, och företräde till undervisningen i verkstadsarbete åt lärjungar, som reflekterar på den tekniska linjen. Så småningom torde i de flesta fall de ma-

teriella förutsättningarna för en utvidgad undervisning i nämnda ämnen kunna skapas.

Vårt förslag innebär således, att läroverkens inbyggda praktiska linjer fortfarande skall vara tvååriga. Den till oss överlämnade framställningen från kollegiet vid Vasa realskola i Stockholm bör i enlighet härmed icke föranleda någon Kungl. Maj:ts åtgärd. Däremot bör skolöverstyrelsen bemyndigas medgiva, att i klasserna 1³, 2⁴ och 3⁵ vid allmänna läroverk (och kommunala realskolor) med handelslinje ämnet slöjd helt och hållet eller delvis ersätts med maskinskrivning och på samma sätt vid läroverk med teknisk linje manlig slöjd med verkstadsarbete och teckning med ritteknik. Vid lärjungarnas flyttning till nästa klass bör de praktiska läroämnena maskinskrivning, verkstadsarbete och ritteknik räknas som övningsämnen, oaktat lärarna avlönas efter samma grunder som vid undervisningen i dessa ämnen i närmast följande klasser.

I vad mån liknande anordningar bör vidtagas på de sällan förekommande hushålls- och jordbrukstekniska linjerna bör få ankomma på Kungl. Maj:ts prövning från fall till fall.

I de till oss ingångna rektorsyttrandena påpekas påfallande ofta, att lärjungarna på de inbyggda linjerna finner ämnet stenografi mycket arbetskrävande och har svårt att driva upp hastigheten till den nivå, som fordras för ett gott betyg på examensarbetet. Skall stenografien bibehålla sin nuvarande obligatoriska ställning, är en förstärkning av timtalet högst önskvärd och borde också vara möjlig, om maskinskrivningen, såsom vi föreslagit, påbörjas ett år tidigare än nu är fallet.

Vi kan dock icke frigöra oss från en viss tvekan i fråga om lämpligheten att bibehålla ämnet som obligatoriskt i handelsrealexamen. Även om de utexaminerade i skolan förvärfvar en god systemkännedom, tycks de ha svårt att nå upp till och sedan vidmakthålla en hastighet, som gör kunskaperna praktiskt brukbara i någon större utsträckning. Många torde aldrig få någon nämnvärd nytta av det arbete de nedlagt på att lära sig stenografera. Såsom vi i kap. 4 nämnt, får i den treåriga handelslinjen vid Halmstads folkskolor examensarbetet i stenografi redan nu ersättas med ett examensarbete i maskinskrivning. Skulle stenografien göras frivillig, kunde den frigjorda arbetstiden begagnas för andra nyttiga ändamål inom facket. Vid en skola, där lärjungar, som nöjer sig med särskild realexamen, har fått rätt att nedlägga stenografien, har ämnet reklamteknik med gott resultat införts som ersättning. Möjligheten att deltaga i undervisningen i inköps- och försäljningsteknik, vilket ämne nu står som alternativ till franskan i högsta klassen, skulle också förbättras, om stenografien gjordes frivillig.

Slutbedömningen av dessa frågor torde emellertid icke kunna ske, förrän utarbetade tim- och kursplaner föreligger för praktiska examenslinjer i en treårig realskola. Om, såsom vi längre fram kommer att föreslå, utarbetandet av dylika planer uppdrages åt skolöverstyrelsen, kan det förutsättas, att ämbets-

verket mer ingående än det för oss varit möjligt väger de vinster och förluster, som en ändrad ställning för stenografien skulle medföra.

Genom de praktiska examenslinjerna bjuds realskolans lärjungar olika alternativ för studierna på realskolestadiet. I de större städerna är valet tillika ett val mellan skilda skolformer, på en del av de mindre orterna tar det formen av ett linjeval. Något klart belägg för att praktisk realexamen generellt skulle vara lättare än allmän realexamen existerar knappast. Båda examina förutsätter goda studieförutsättningar. Icke desto mindre torde de erbjudna valmöjligheterna öka realskolans användbarhet. Om en teknisk linje, en handelslinje och en allmän linje var för sig kan föra fram en tredjedel av de bäst utrustade, så är det dock icke exakt samma tredjedel det är fråga om. En lärjunge, som skulle misslyckas på en handelslinje har kanske de begåvningsförutsättningar, som fordras för framgång på en teknisk linje.

Det är ur denna synpunkt ett intressant uppslag, som framförts av folkskolestyrelsen i Lund, då den begärt få inrätta en sociallinje och en konstnärslinje. Vi har i princip intet att invända mot att linjer med den föreslagna specialinriktningen kommer till stånd. Det som kan väcka betänkligheter är, att de såsom fyraåriga linjer med utvidgat arbetsprogram placeras i samma skolenhet som en treårig allmän linje och en treårig handelslinje med realskolans vanliga examina som studiemål.

Vi har emellertid ansett oss kunna tillstyrka bibehållandet i viss utsträckning av fyraåriga linjer som mognadslinjer vid sidan av de treåriga. Därvid skulle visserligen i regel samma kurs läsas, ehuru fördelad på fyra år i stället för tre. Den åsyftade förståndsmognaden borde emellertid också kunna vinnas under behandlingen av delvis andra ämnen. I synnerhet är det av intresse att erfara, huruvida icke undervisningen i de vanliga skolämnena kan inskränkas till ungefär samma omfattning som på de treåriga linjerna och den tid, som vinnes genom tillägg av ett mognadsår, disponeras för estetiska eller praktiska ämnen, varigenom en rikare personlighetsutveckling skulle möjliggöras. Vi anser oss därför böra tillstyrka, att linjerna försöksvis inrättas på sätt skolöverstyrelsen föreslagit.

2. Särskild realexamen och examensfria linjer

Genom 1950 års skolbeslut inleddes en försöksverksamhet vid de högre skolorna, som enligt uttalande av särskilda utskottet skulle avse såväl dessa skolformers utveckling under övergångstiden som frågor av allmän betydelse för skolan och den särskilda skolformens uppgifter.

I den inbjudan till försöksverksamhet, som skolöverstyrelsen i oktober samma år lät utgå till skolorna (Aktuellt 1950 s. 273—289), tog överstyrelsen först upp frågan, hur realskolan skulle kunna sättas i stånd att bättre taga vård om

samtliga lärjungar, som där vinner inträde, och avpassa utbildningen efter lärjungarnas förutsättningar. Överstyrelsen anförde därvid bland annat följande.

»Det torde icke med fog kunna göras gällande, att realskolan fyller sin uppgift sämre nu än tidigare. Om kritiken likväl synes ha tilltagit under senare år, torde detta sammanhånga med att kraven på att samhället skall ge varje barn en lämplig utbildning ha vuxit. Man finner det otillfredsställande, att ett betydande antal — ca 30 % — av de högre skolornas lärjungar av olika anledningar nödgas avbryta sin skolgång, innan de ha nått ett slutmål, och man hävdar, att det är ett samhällsintresse, att skolan såvitt möjligt ger de lärjungar, som den har tagit hand om, en efter vars och ens förutsättningar lämpad utbildning, som avslutas vid den för skolans lärjungar normala avgångsåldern.

Hur skall detta bli möjligt i den existerande realskolan? Den närmast till hands ligande utvägen kunde synas vara att sänka nivån för realexamen i avsikt att bringa den inom räckhåll för även sådana lärjungar, som icke äro tillräckligt teoretiskt begåvade för att under nuvarande förhållanden kunna nå den. En sådan sänkning skulle emellertid, om den icke kombinerades med den av skolkommissionen föreslagna men ännu icke utprovade differentieringen inom klassen, innebära en orättvisa mot de lärjungar, för vilka realexamen i sin nuvarande form icke erbjuder särskilda svårigheter och vilka ha samma rätt som övriga lärjungar att få sina behov tillgodosedda. Därtill kommer, att en sänkning av examensnivån med all säkerhet skulle medföra en ökning av tillströmningen till realskolan av för teoretiska studier mindre väl utrustade lärjungar, för vilka de sänkta kraven skulle visa sig lika svåröverkomliga som de nu gällande kraven äro för de nuvarande lärjungarna i realskolan. Detta skulle dels skärpa olägenheterna för övriga lärjungar, dels göra de avsedda verkningarna av omläggningen illusoriska. Slutligen skulle sänkta krav i realexamen sannolikt komma att framkalla skärpta krav för inträde på gymnasiet. Med hänsyn till här anförda omständigheter anser sig överstyrelsen icke kunna föreslå någon åtgärd av här antytt slag.

Överstyrelsen vill i stället till ingående prövning anbefalla en annan anordning, som syftar till att tillgodose behoven hos olika kategorier av lärjungar. Överstyrelsen avser införandet av en särskild realexamen för sådana lärjungar, som önska utbyta två eller högst tre teoretiska ämnen mot praktiska ämnen; den vanliga realexamen kommer då att förbehållas de för teoretiska studier bättre rustade eller mer intresserade lärjungarna.

För att skillnaden mellan de båda examina icke skall bli för stor, torde denna rätt att utbyta vissa teoretiska ämnen mot praktiska icke böra inträda förrän i näst högsta klassen. I de lägre realskoleklasserna i skolor med nu föreslagen försöksverksamhet bör i stället — för att syftet med försöket skall uppnås — kvarsittningen starkt begränsas. Även ur medicinsk-psykologiska synpunkter synes dylik begränsning av kvarsittningen påkallad. Den kan nås på olika vägar, enklast genom upphävande av gällande flyttningsbestämmelser vid försöksskolorna.

Men även i de två högsta realskoleklasserna skall kvarsittningen begränsas. Lärjunge, som icke uppfyller villkoren för intagning i nuvarande realskolas näst högsta eller högsta klass och som även i lägre klasser uppvisat svaga vitsord, bör i regel överflyttas till den linje, som leder till särskild realexamen. — — —

Särskild realexamen bör även kunna avläggas av sådana lärjungar vid praktiska melanskolor och inbyggda linjer, som av olika anledningar icke anse sig kunna fullfölja studierna för praktisk realexamen. Dessa lärjungar böra erhålla samma rätt som lärjungarna vid läroanstalter, där allmän realexamen avlägges, att nedlägga två eller högst tre teoretiska läroämnen. — — —

Överstyrelsen vill i detta sammanhang erinra om att den i England innevarande år

införda examen, som leder fram till General Certificate of Education och som ersätter de två hittills förekommande examina, School och Higher School Certificate Examinations, skall kunna avläggas även i starkt begränsad omfattning, t. o. m. i endast ett ämne.»

Inte mindre än 78 läroanstalter anmälde sig vilja delta i den erbjudna försöksverksamheten. Första året uttogs för försöken endast 9 läroanstalter men genom senare beslut har försöken successivt utsträckts. För närvarande torde försök med särskild realexamen eller särskild praktisk realexamen vara i gång vid 32 skolor.

Vissa bestämmelser angående försöken med särskild realexamen har av Kungl. Maj:t utfärdats den 1 juni 1951 och den 6 juni 1952. Skolöverstyrelsen har genom dessa beslut bemyndigats medgiva, att lärjunge i realskolan vid deltagande skolor får flyttas till högre klass på villkor, som skolöverstyrelsen fastställer, och att lärjunge i de två högsta klasserna får utbyta högst tre av de på timplanen upptagna obligatoriska läroämnena — dock icke kristendomskunskap och modersmålet — mot ersättningsämnen, som bestäms av skolöverstyrelsen. Den som avlagt särskild realexamen har rätt att undergå fyllnadsprövning i ämne, som kan ingå i sådan examen, och när han har tillräckligt stärkt sina meriter genom sådana fyllnadsprövningar, må betyg över vanlig — allmän eller praktisk — realexamen utfärdas för honom. Skolöverstyrelsen äger meddela föreskrifter om sammanräknande av vitsord, som erhållits i särskild realexamen och vid fyllnadsprövningar, och om utfärdande av betyg över avlagd realexamen resp. praktisk realexamen på grund av sammanräknade vitsord. En sammanfattning av gällande bestämmelser om särskild realexamen meddelas i Aktuellt 1955 nr 19.

Inom den så angivna ramen kan försöken i flera avseenden varieras. I den redogörelse för särskild realexamen, som tryckts i Aktuellt 1955 nr 2, särskiljs tre huvudformer.

1. Man kan som ersättningsämnen välja rent praktiska ämnen och övningsämnen. Som ersättningsämnen har förekommit maskinskrivning, teckning, slöjd, praktiska kurser i skogsvård och träteknik, hemsjukvård med barnavård och hushållsgöromål.
2. Man kan välja ersättningsämnen så, att de tillsammans ger en mycket elementär, praktiskt betonad handelsutbildning. De ämnen, som i detta fall upptas, kan vara maskinskrivning, bokföring med kontorsgöromål, handelsräkning, textning och plakatmålning, varukännedom och praktisk kurs i något språk, vartill kan komma något övningsämne.
3. Man kan i huvudsak bibehålla den vanliga ämneskretsen men ge lärjungarna tillfälle att utbyta de vanliga kurserna i engelska, tyska och matematik mot praktiska eller avkortade kurser.

Huru försöken ter sig i praktiken må här belysas med ett exempel för var och en av de tre grupperna. Stoffet har hämtats dels ur rektorernas redogörelser

till skolöverstyrelsens försöksavdelning, dels ur deras svar på våra enkäter. Det gäller ännu blott de första rönen; smärre jämkningar i planerna kan ha vidtagits eller vara förestående.

Kommunala realskolan i Hultsfred. Det för försöken vid denna skola karakteristiska är, att som ersättningsämnen upptagits träteknik, skogsvård, hushållsgöromål, sömnad och hemsjukvård med barnavård. Att dessa ämnen valts, beror på att man önskat ge de mera praktiskt betonade lärjungarna möjlighet att redan i skolan få syssla med yrkesinriktade ämnen. Rektor betecknar anordningen som ett försök att leda in en del av lärjungarna på verksamhetsområden, som de annars ej skulle ha ägnat sig åt.

Ett annat särdrag i försöksverksamheten är, att de ursprungliga klassformationerna bibehålls. Lärjungarna på den särskilda linjen samundervisas således i flertalet ämnen med sina gamla kamrater.

Det första bortvalda ämnet måste alltid ersättas med ett praktiskt tillvalsämne. Bortväljes ytterligare något ämne, äger rektor rätt att avgöra, huruvida det bortvalda ämnet skall ersättas med något annat. Endast 2 lärjungar har nedlagt så mycket som tre läroämnen.

Övergången till den särskilda linjen har vid denna skola tämligen stor omfattning. Av de 66 lärjungarna i klass 3 förra läsåret hade 13 nedlagt ett eller flera av ämnena engelska, tyska och matematik, och av de 73 lärjungarna i klass 4 hade 19 träffat samma val. Vårterminen 1954 avlade 18 elever särskild realexamen vid skolan.

Rektor meddelar, att arbetsbelastningen genom de vidtagna arrangemangen kunnat bättre avpassas för de mindre begåvade lärjungarna samt att kvarsittningen kunnat väsentligt nedbringas och nu berör en mycket liten procent av lärjungekadern.

Både föräldrar och lärjungar har mottagit den nya utbildningsvägen med tacksamhet och glädje. Det har hänt, att lärjungar beklagat, att denna utbildning icke varit att tillgå på den ort, dit de skulle flytta, berättar rektor.

För egen del anser rektor erfarenheterna av den nya studiegången så gynnsamma, att en väg till särskild realexamen normalt bör finnas överallt där vanlig realexamen avlägges.

»Den bör utformas efter behoven i varje skolas rekryteringsområde. Liksom realskolan i Hultsfred, beläget i ett träindustri- och skogsdistrikt, har tagit upp tillvalsämnena träteknik och skogsvård, kan exempelvis en skola i ett område med pappersmasseindustrier eller andra kemiska företag ordna undervisning i laborationsteknik. I ett utpräglat jordbruksområde är jordbrukslära ett självklart tillvalsämne, i kustområdena kan navigationslära förekomma, och på orter med elektriska industrier kan man tänka sig elektrofysiska laborationer med någon utökning av den normala kursen i elektricitetslära. Andra tänkbara tillvalsämnena äro motorlära, byggnadslära, maskinskrivning, bokföring och olika hantverksyrken.»

Högre allmänna läroverket i Åmål. Försöken i Åmål innebär, att lärjungarna i de båda högsta klasserna i stället för de nedlagda ämnena får

elementär handelsundervisning. Samarbete har i detta syfte etablerats med stadens yrkesskolor. Anordningen är avsedd att lätta arbetet inom realskolan och på samma gång öka tillgången på arbetskraft inom affärlivet i staden och bygden.

Flyttningsfordringarna har lindrats liksom i övriga skolor med särskild real-examen. Första året visade det sig dock, att samtliga målsmän till de från klass I villkorligt flyttade lärjungarna önskade, att barnen skulle gå om klassen. Sedan har inställningen ändrats. Ehuru målsmännen genom cirkulär, vid föräldramöten och på annat sätt noga upplysts om att lärjungar, som flyttats på lindrigare villkor, alltid riskerar bli tvungna att välja särskild realexamen, har de under senare år allmänt önskat få sina barn flyttade, och kvarsittningen har följaktligen nästan upphört. Rektor anser sig numera kunna fastslå, att den nya utbildningsvägen av målsmän och lärjungar mottagits med största tillfredsställelse.

»De flesta av ifrågavarande lärjungar, 30 av avslutningsklassens 70, skulle säkerligen icke ha kunnat avlägga vanlig realexamen. Den lugnare och mindre påfrestande, för dem anpassade studiegången har medfört, att dessa lärjungar, som tidigare inte kunnat följa med vid undervisningen, till stor del återvunnit självförtroendet och därmed också fått en mer positiv inställning till skolarbetet och livet självt.»

I de två högsta klasserna bildar de lärjungar, som siktar på särskild realexamen, egna klassavdelningar. De får nedlägga högst tre läroämnen och erhåller i stället praktisk utbildning i några av ämnena engelska (praktisk kurs), kontorsarbete, bokföring, handelsräkning, stenografi och maskinskrivning. Utbildningen kan sägas ta sikte på utbildning av rena rutinkontorister, säger rektor.

Den lärare i handelsämnen, som var klassföreståndare i den första försöksavdelningen av detta slag, bekräftar, att lärjungarna, ehuru de hade svårigheter med de teoretiskt betonade delarna av såväl handelsräkning som bokföring, kunde tränas att ganska säkert utföra de mer rutinmässiga uppgifterna i dessa ämnen. Lärjungarna fick därigenom en mera positiv inställning till skolarbetet, som dock huvudsakligen kom de nya ämnena till godo.

Att klassen är sammansatt av elever från tre klassavdelningar, har ej medfört några märkbara anpassningssvårigheter. Sammanhållningen inom klassen tycks vara god. Eleverna söker ibland hävda ett företräde för sin linje genom att framhålla, att den, i motsats till den vanliga, ger yrkesutbildning.

Givetvis har det varit svårt att nå samma resultat som på den allmänna linjen i de ämnen, där samma kurser skall läsas. Man måste i viss mån lämpa fordringarna efter klassens förmåga, och betygsnivån blir ändå låg, säger rektor. Vilken lärare som helst kan knappast tjänstgöra på den särskilda linjen, där överdrivet lärarnit är farligare än på den allmänna. Men med förståndiga lärare går det bra.

Någon svårighet för lärjungar med särskild realexamen att få fotfäste i nä-

ringslivet har hittills icke framträtt. Men kanske kan detta bero på att den första årskullen fyllde ett engångsbehov i staden och bygden, påpekar rektor.

Även denne rektor anser erfarenheterna så gynnsamma, att en utbildningsväg till särskild realexamen, så långt det är möjligt med hänsyn till kostnaderna, bör öppnas överallt där realexamen avlägges. Den särskilda linjen bör dock utdifferentieras tre år före realexamen. »Att klena studiebegåvningar skola tvingas att läsa t. ex. tyska ett enda för dem pinsamt år är synnerligen olämpligt. Den nu bortkastade tiden kunde ägnas åt maskinskrivning, slöjd m. m.»

Högalids samrealskola i Stockholm. Läroverket har särskild realexamen i mycket stor omfattning. Vårterminen 1954 deltog 47 lärjungar i särskild realexamen och 58 i vanlig realexamen. En fullsatt klassavdelning har varje år sammansatts av lärjungar på »särskild linje». Elever på den allmänna linjen, som vid höstterminens början inte flyttas till högsta klassen, överförs automatiskt till särskilda linjen, såvida icke kollegiet av särskilda skäl medger kvarsittning.

Avsikten med försöken angavs i den skrivelse, genom vilken kollegiet anmälde sig att deltaga i försöksverksamheten, på följande sätt:

»Kollegiet finner, att den för vart år alltmer tilltagande kvarsittningen och utkuggningen av elever vid skolan, nått en sådan omfattning, att snara åtgärder däremot äro synnerligen nödvändiga. Kollegiet delar helt skolöverstyrelsens uppfattning, att den i dagens läge riktiga utvägen icke är en fortsatt omfattande kvarsittning och utkuggning utan en anpassning av en del av realskolan efter det nuvarande lärjungeklienteletets begåvningsstandard.»

Utmärkande för försöken vid Högalids samrealskola är vidare, att intet av de tre ämnena engelska, tyska och matematik behöver helt nedläggas; däremot slopas de vanliga skrivningarna och kurserna reduceras och omläggs i praktisk riktning. Vart och ett av de tre ämnena har mist en veckotimme, och de friggjorda tre timmarna har anslagits till maskinskrivning och bokföring. Lärjunge, som så önskar, kan emellertid utesluta ett av de fem nämnda ämnena.

Rätten att helt bortvälja ett ämne har nästan uteslutande använts i fråga om matematik och bokföring. Det sistnämnda ämnet har visat sig så pass svårt, att det numera avförts från den särskilda linjens timplan.

Erfarenheterna av arbetsförhållandena på särskilda linjen betecknas av rektor som synnerligen goda. Mindre begåvade lärjungar har med normalt arbete kunnat fullfölja denna studiegång. En kraftig minskning i kvarsittningsprocenten har noterats »med många fördelar för eleverna och för skolan». I en rapport till skolöverstyrelsens försöksavdelning i juli 1953 anför rektor följande om kvarsittningsförhållandena:

»Den i realskolans lägre klasser tillämpade 'fria flyttningen' med praktiskt taget ingen kvarsittning torde icke märkbart ha i negativ riktning påverkat undervisningsarbetet i dessa klasser. Alla som flyttats med underbetyg, ha tillräatts att tentera i underkända ämnen, och förvånansvärt många ha också gjort detta, ofta med gynnsamt resultat. Er-

farenheterna ha för min del bekräftat, vad jag länge ansett: kvarsittning i realskolans lägre klasser kan och bör undvikas.

Då den fria flyttningen vid övergången till klasserna 4⁵ och 3⁴ upphör, måste givetvis det så att säga ackumulerade behovet av gallring framträda i form av stegrad underbetygs- och kuggningsfrekvens. Detta gallringsbehov inträder emellertid vid en mycket lämplig tidpunkt. För icke flyttade elever stå nämligen på detta stadium åtskilliga vägar öppna. Elever i klass 2⁴ kunna med fullgjord skolplikt avgå från skolan. De som icke kunna eller vilja avgå, ha att välja mellan kvarsittning, medgiven övergång till 'särskild linje' och försök att vid höstterminens början erhålla flyttning till högre klass av 'allmän linje' eller av 'särskild linje'.»

Ett visst motstånd mot den nya linjen har förmärkts, så till vida som målsmännen i många fall icke följt skolans råd att välja särskilda linjen. Om de gjort det, har de dock i allmänhet varit belåtna. Vårterminen 1954 godkändes 46 av de 47 lärjungarna, som var uppe i särskild realexamen, och de har redan enligt verkställd undersökning samtliga erhållit sökta anställningar. I intet fall har den särskilda realexamen utgjort hinder för anställning, i åtskilliga fall har den varit förmånlig, då maskinskrivning ingår.

Beträffande undervisningen på linjen anför rektor i sin rapport till skolöverstyrelsen följande:

»Erfarenheterna ha i stort sett varit gynnsamma. Av undervisningen i tyska, som jag själv har omhändertagit, har jag det allra bästa intryck. Befrielsen från skrivnings- och grammatiktrycket har verkat stimulerande på arbetet på ett sätt, som i mitt tycke mycket väl har uppvägt de hinder, som den lägre intelligens- och kunskapsstandarden kunnat lägga för undervisningen. Erfarenheterna av engelska ha icke varit lika gynnsamma, delvis kanske på grund av det låga timtalet (2 veckotimmar), delvis av andra orsaker. Matematikläraren har varit tillfredsställd med arbetet inom den beskurna kursens ram. Lärarna i orienteringsämnen ha icke haft några väsentliga erinringar att göra mot arbetet inom avdelningen. De sämsta erfarenheterna ha förklarligt nog gjorts i ämnet svensk skrivning. I detta ämne med obeskurna krav ha elevernas lägre intelligensstandard satt tydliga spår i en torftig och i andra avseenden otillfredsställande uppsatsskrivning.»

På realskoleutredningens fråga, huruvida särskild realexamen bör bli en normalt förekommande institution vid läroverken, svarar rektor »utan minsta tvekan ja». Med nuvarande intagningspoäng borde mellan tredjedelen och hälften av realskoleeleverna välja denna studieväg.

Den vid läroverket tillämpade organisationen med viss reduktion av kurserna i engelska, tyska och matematik i stället för bortval av dessa ämnen anser rektor lämpligast, bland annat därför att möjligheterna att komplettera till vanlig realexamen i detta fall tycks vara goda. Däremot finner han icke fordringarna i särskild realexamen i allo väl avvägda:

»Eleven bör kunna avlägga särskild realexamen även med underbetyg i svenska språkets skrivning och/eller i ett orienteringsämne, om han är godkänd i utbytesämnen engelska och tyska och har viss måttlig kompensation.»

Erfarenheterna har väl icke överallt varit lika klart positiva som i de här refererade typfallen. Vid ett läroverk, där man gjort ett försök att sammanslå

den särskilda linjen med läroverkets inbyggda handelslinje, har i varje fall de första erfarenheterna icke varit oppmuntrande, och vid ett par andra läroverk har tämligen få lärjungar begagnat sig av den erbjudna möjligheten att avlägga särskild realexamen. Allmänt anser dock rektorerna vid försöksläroverken, att särskild realexamen förtjänar att få en vidsträcktare användning: »Den nya studiegången har varit gynnsam åtminstone så till vida att några barn haft en lyckligare skolgång», skriver en av rektorerna.

Skolöverstyrelsen meddelar i sin senaste redogörelse för försöksverksamheten vid högre skolor (Aktuellt 1955 nr 2) vissa uppgifter om användningen av särskilda linjen läsåret 1953/54. Av redogörelsen framgår bland annat, att lärjungarna på denna linje i näst översta klassen utgjorde 16,6 procent av hela klassen och i översta klassen 22,2 procent av hela klassen. Stora variationer framträder emellertid mellan försöksskolorna; i en skola är särskilda linjens andel i lärjungenumreren i högsta klassen 42,9 procent, i en annan 11,1 procent. De teoretiska ämnen, som oftast utbyts, är tyska, engelska och matematik, såsom närmare framgår av nedanstående tablå:

	Procent bortval av		
	tyska	engelska	matematik
Näst högsta klassen	62,3	52,0	51,0
Högsta klassen	93,4	78,6	74,2

De oftast förekommande utbytesämnen i högsta klassen är maskinskrivning med 72 procent, praktisk kurs i engelska med 65,9 och praktisk kurs i tyska med 43,4 procent. Därefter kommer bokföring med 30,2 och praktisk kurs i matematik med 25,8 procent.

Överstyrelsen nämner vidare, att i icke så få fall direkta förfrågningar ingått från målsmän om var närmaste realskola med särskild realexamen är att finna. Särskilda undervisningstimmar måste givetvis i viss utsträckning anordnas vid försöksskolorna, framför allt i de praktiska ämnena. Ofta begär skolorna större tilldelning av extratimmar än överstyrelsen ansett sig kunna medge. Bland annat har från flera håll önskemål framförts om minst en veckotimmes separat undervisning i var och en av de praktiska kurserna i språk och matematik.

I sina anslagsäskanden för budgetåret 1956/57 understryker skolöverstyrelsen, att försöken med särskild realexamen är den gren av försöksverksamheten vid högre skolor, som mött det största intresset. Överstyrelsen förutsätter visserligen, att anordningen i avvaktan på de beslut, till vilka realskoleutredningens förslag kan föranleda, kommer att betraktas såsom försöksverksamhet även under läsåret 1956/57 men föreslår en utvidgning av försöken till minst 60 skolor.

Vår opinionsundersökning vid läroverken bekräftar överstyrelsens uppfattning om intresset för den nya examensformen. På vår fråga till rektorerna huruvida särskild realexamen normalt bör finnas vid varje läroanstalt, där realexamen

men avlägges, har vid de allmänna läroverken endast avgivits 15 klara nej-röster, vid de fristående realskolorna 14, vid de kommunala realskolorna endast 6. Majoriteten krympte visserligen åtskilligt, när vi varierade problemet genom att fråga, huruvida rektorerna önskade anställa försök vid det egna läroverket, men hindren tycks vanligen ha varit av praktisk natur: lokalbrist, lärarbrist och täta lärarbyten, som gör det svårt att få ut faststående resultat av en försöksverksamhet. Bland de läroverk, som inte reflekterar på särskild real-examen, befinner sig dock även några, som till följd av utrymmeskonkurrens eller andra omständigheter fått ett så gott lärjungematerial, att särskilda arrangemang anses överflödiga. Detsamma är möjligen fallet vid en del av de läroverk, där frågan fått falla till följd av otillräckligt intresse bland måls-männen.

Den allmänna meningen är, att de lättnader, som erbjuds lärjungarna genom särskild realexamen, bör beröra de tre ämnena engelska, tyska och matematik. Endast i ett par fall går man utöver denna ämneskrets. Avkortade eller eljest omlagda kurser i språk och matematik rekommenderas. Cruxet i de främmande språken är översättningen från svenska till engelska resp. tyska. Vanligen föres-lås för särskild realexamen skrivningsfri språkundervisning med större utrymme för textläsning och talövningar och med kursen mera praktiskt inriktad, men även tanken på skrivningar omfattande prov i översättning från de främmande språken till svenska är representerad. I matematik är det någon gång geometri-kursen, som föreslås borttagen; vanligen yrkar man dock i mera allmänna ordalag på en avkortad eller mera praktiskt inriktad kurs.

I fråga om organisationen av studiegången i övrigt kan man särskilja två meningsriktningar. Oftast möter man åsikten, att språken och matematiken bör få avstå timmar till eller i viss utsträckning helt kunna bytas mot prak-tiska ämnen. Det praktiska läroämne, som har de flesta förespråkarna, är ma-skinskrivning, vilket enligt mångas uppfattning bör obligatoriskt ingå i en sär-skild realexamen. Stundom omnämns också bokföring, affärsteknik, varukänne-dom och en utökad kurs i hushållsgöromål. Andra rektorer varnar däremot för bokföringen; den är liksom stenografien för svår.

Den andra meningsriktningen vill i stort sett bevara den nuvarande ämnes-kretsen. En rektor påpekar sålunda, att många lärjungar — särskilt gossar — som för övrigt har stora svårigheter att klara skolan, är så intresserade av kemi, att de uppnår goda resultat i detta ämne. Enligt denna tankegång skulle exempelvis en avkortning av matematikkursen kunna kompenseras genom en tilläggskurs i praktisk kemi. Vanligen tänker man sig dock i detta fall, att de kompensande ämnena skulle vara tilläggskurser i skolans övningsämnen.

Ganska ofta möter uppfattningen, att betydande frihet vid utformningen av studiegången bör finnas för den enskilda skolans ledning. Näringslivets lokala drag måste kunna beaktas, skolornas resurser skiftar men bör så vitt möjligt tillvaratagas.

Meningarna är delade om den särskilda linjens organisatoriska ställning till den allmänna. Somliga rektorer anser, att de lärjungar, som förbereder sig för särskild realexamen, bör sammanföras till särskilda avdelningar; »eljest försvåras eller omöjliggöres allt ordentligt skolarbete». Andra vill ogärna rubba de bestående klassförbanden. Den vanliga åsikten synes vara, att man vid större skolor skall kunna ha särskilda avdelningar och att under alla förhållanden samläsningen bör inskränkas till de ämnen, i vilka gemensamma kurser läses.

Som ett mindre genomgripande alternativ till särskild realexamen kan tänkas en utvidgad bortvals rätt i realskolan. Enligt § 6 mom. 3 läroverksstadgan (tidigare § 7) kan lärjunge helt eller delvis frikallas från undervisningen i matematik. Rektor vid *h. allm. läroverket i Härnösand* vill gå vidare på denna väg:

»Kollegiet har upprepade gånger hemställt om tillstånd att i stället för försök med särskild realexamen enligt ovan anförd ordning försöksvis få medgiva lärjungar i klasserna 4⁵, 5⁵ och motsvarande att under analoga villkor, som anförs i LS § 7, få bortvälja tyska. Detta förslag tar sikte på elever med utpräglade språksvårigheter (s. k. ordblinda elever). Framställningarna ha icke bifallits av SÖ. En elev erhöi emellertid sådant tillstånd av K. M:t. Han avflyttade dock till Stockholm efter några månader i 4⁵. Jag anser fortfarande förslaget ändamålsenligt.»

Rektor i *Mariestad* har gjort en framställning av samma innehåll men hade, när frågeformuläret ifylldes, ännu icke fått samma svar.

Ett mera genomgripande alternativ till särskild realexamen vore åter införandet av examensfria linjer. Majoriteten av rektorerna avråder dock från försök med examensfria linjer eller anser i varje fall, att dessa bör stå tillbaka för linjer, som leder till särskild realexamen. Rektor vid *h. allm. läroverket i Åmål* finner de utländska erfarenheterna avskräckande:

»Jag har varit tillräckligt mycket vid olika skolor i utlandet för att ha blivit desillusionerad i detta stycke. Utan något slags examen blir det hela för lösligt. För övrigt böra *alla* skolor vara *likadana* i dessa hänseenden. Eljest gör man förhatliga och fördärliga jämförelser.»

Rektor vid *kommunala flickskolan i Jönköping* varnar bestämt för ett beslut i denna riktning utan tillräcklig erfarenhetsgrund. Det bör först genom försöksverksamhet undersökas, huruvida sådana linjer verkligen fyller ett behov — icke blott behovet av lätt och smärtfri skolgång. De måste också ge lärjungarna goda startmöjligheter vid yrkesvalet.

»Den kommunala flickskolans s. k. praktiska linje (av tidigare typ) är här ett varnande exempel. Den har uppskattats mycket av eleverna, så länge deras skoltid varat, men lett till svåra besvikelser, när de med avgångsbetyg därifrån sökt sig ut i arbetslivet.»

I några yttranden accepteras emellertid examensfria linjer som ett korrektiv mot den alltför pressande studiegången i en treårig realskola eller anses till och

med kunna fylla en uppgift även inom den nuvarande realskolorganisationen. Rektor vid *h. allm. läroverket i Motala* anlägger en synpunkt, som eljest inte är representerad i enkätaterialet:

»Det synes mig vara av värde, att vid sidan av den 4-åriga linjen en examensfri treårig linje finnes vid realskolan. I denna bör större utrymme finnas för försök av olika slag, vilka alltid kunna vara vanskliga på en linje, som leder till ett fixerat mål.»

Under alla förhållanden måste det dock förutsättas, att en examensfri linje har tillräckligt stöd i målsmansopinionen på den ort, där den upprättas. Den hör hemma »vid läroverk, där föräldraopinionen ej är så starkt inriktad på gymnasiet», skriver rektor vid *Vasa h. allm. läroverk i Göteborg*.

I stort sett ingår rektorerna inte på de examensfria linjernas organisation. Ett par rektorer förordar en förlängd typ, som sträcker sig ett stycke in på gymnasiestadiet. Den bör kunna »utbyggas till femårig studiegång, ledande till normalskolekompetens», menar rektor vid *Djursholms samskola*. Steget är sedan inte långt till att föreslå, att de kommunala flickskolorna skall öppnas för pojkar. Därmed är man inne på frågor, som kommer att behandlas i nästa kapitel av detta betänkande.

En helt annan typ av examensfria linjer föresvävar rektor vid *katedralskolan i Lund*. Det bör finnas en markerad karaktärsskillnad mellan examensfria linjer och examenslinjer: »Examensfria linjer på realskolans stadium bör vara verkliga yrkeslinjer, så mycket som möjligt befriade från teoretisk undervisning.»

Folkskolinspektören i *Göteborgs och Bohus läns norra inspektionsområde* är inne på en liknande tankegång, då han hävdar, att ungdomar, som saknar teoretisk studiebegåvning i sådan utsträckning, att de inte kan avlägga nuvarande realexamen, bör hänvisas till praktiska yrkesskolor, och hans kollega i *Älvsborgs läns östra* ifrågasätter, huruvida icke inrättandet av examensfria linjer vid realskolorna måste anses som en onödig dubbelorganisation på de orter, där folkskolan har ett frivilligt åttonde och nionde skolår. En klar majoritet bland folkskolinspektörerna anser annars, att linjer med på ett eller annat sätt reducerade fordringar bör inrättas vid de läroanstalter, där realexamen avlägges.

Till oss har överlämnats en ansökning från lokalstyrelsen vid *samrealskolan i Kopparberg* och enhetsskolekommittén i *Kopparberg-Ljusnarsberg* om inrättande av en examensfri praktisk linje vid nämnda samrealskola.

Linjen tänkes utformad som en praktisk handelsbetonad linje och skulle utgöra första etappen i en serie av yrkeslinjer, som skulle ingå i en för enhetsskolans högstadium föreslagen organisationsplan. Den skulle mottaga lärjungar såväl från samrealskolans klass 1⁴ som från folkskolans klass 7. Lärögången ovanom folkskolans klass 6 skulle alltså omfatta tre år, varav två år på den föreslagna linjen.

Skolöverstyrelsen tillstyrker framställningen men anser att de föreliggande planerna på flera punkter måste överarbetas, så att studiemålet icke alltför

nära sammankopplas med den praktiska realexamen. »Detta skulle utan tvekan innebära en uppgift, som överstege elevernas förmåga», säger överstyrelsen.

Realskoleutredningen. Realskolans lärogång har så småningom empiriskt avpassats efter de genomsnittliga studieförutsättningarna inom den lärjungeuppsättning, som skolan i praktiken får mottaga. Intresserade lärare torde därjämte i alla tider, så långt de kunnat, ha individualiserat undervisningen efter de enskilda lärjungarnas behov. I en skola med så stor lärjungeomslutning som den nuvarande realskolan bör dock även i organisationen hänsyn kunna tagas till grupper, som mera avsevärt avlägsnar sig från det genomsnittliga utvecklingsförloppet. Särskild realexamen är ett försök i denna riktning. Den avser att ge vissa lärjungar, för vilka den vanliga lärogången icke passar, en chans att få ut någonting av sin skolgång.

Vid intagningen i den högre skolan träffas ett urval bland de inträdessökande efter deras betyg från folkskolan. Under loppet av studierna i den högre skolan inträder emellertid nya ämnen på schemat, och i de gamla ämnena upptas nya kursmoment, som kräver delvis andra förutsättningar än de gamla. I allt högre grad krävs förmåga till abstrakt tänkande, sinne för kausala och språkliga relationer. Brister i studieförutsättningarna, som gjorde sig föga märkbara i folkskolan, träder allt tydligare i dagen.

Antalet lärjungar som misslyckas är inte obetydligt. Skolutredningen fann på sin tid, att av de lärjungar, vilkas studier utredningen kunnat följa, 29,6 procent avbrutit studierna utan att ha uppnått skolgångens mål och 14,1 procent nått målet först efter kvarsittning. Våra undersökningar på ett begränsat stockholmsmaterial (tab. 37) har till och med givit ännu sämre siffror. Vilka ämnen det är som vållar det stora manfallet framgår med största tydlighet av den statistik över betygen vid de allmänna läroverken vårterminen 1953, som skolöverstyrelsen i år publicerat i *Aktuellt* (nr 4). Procenten underbetyg i läroämnena för exempelvis klass 3⁴ (allmän linje) framgår av nedanstående tablå:

Ämne	Procent underbetyg
Kristendomskunskap	0,3
Svensk skrivning	2,4
Svenska språket och litteraturen	0,8
Engelska	18,8
Tyska	21,7
Historia med samhällslära	0,8
Geografi	0,5
Matematik	20,6
Biologi med hälsolära	0,8
Fysik	1,7
Kemi	3,0

Motgångarna på realskolestadiet koncentreras som synes till de tre ämnena tyska, matematik och engelska. I de fall, då underbetyg förekommit i andra

ämnen, torde lärjungen nästan alltid visa svagheter även i något av dessa tre ämnen. Erfarenheterna från försöken med särskild realexamen bekräftar den bild, som tablån ger: endast undantagsvis har det förekommit, att en lärjunge nedlagt något annat läroämne än tyska, matematik och engelska.

Försöken med särskild realexamen har tillkommit på grund av behov, som framträtt inom nuvarande skolorganisation med dess fem- och fyraåriga linjer. Förr i tiden kunde skolan inte göra så mycket för de lärjungar, som hade utpräglade svårigheter med skrivningsämnena. En lärjunge i denna situation kunde visserligen få ta om en årskurs som kvarsittare och kom kanske därigenom på fötter. Andra måste, när hoppet var ute, lämna skolan för att, som det fordom hette, »övergå till näringarna». Denna skolans begränsning har emellertid börjat kännas alltmer otillfredsställande. Allmänt erkännes numera, att även de högre skolorna har ett ansvar för de lärjungar de mottagit, även för dem som har svårigheter att uppfylla det som skolan traditionellt brukat begära.

I den mån en kvarsittning har gynnsamma verkningar, torde detta icke så mycket bero på att lärjungen genom förseningen vinner ökad åldersmognad utan snarare på att genom omtagningen av kursen luckorna i kunskapsförrådet utfylls och sammanhangen blir klarare för lärjungen. Är bristerna i studieförutsättningarna relativt obetydliga, kan detta vara tillräckligt. Men ofta kan det ifrågasättas, om vinsten på längre sikt är så betydande, att en förlängning av studietiden är motiverad. De svåra ämnena förblir svåra även efter en kvarsittning, framstegen på de områden, som redovisas i skrivningarna, står inte i proportion till det arbete som nedlägges. Det är för sådana lärjungar bättre att uppställa ett studiemål, som ligger lägre men med större säkerhet kan nås. Ett arbetskvantum, som ger påtagliga resultat, om det ägnas åt ämnen, vilkas innehåll är något mera lättillgängligt, kan vara i stort sett bortkastat, om det inriktas på uppgifter, som ligger för högt. Även en examen med ett reducerat kunskapsmått i skrivningsämnena är lyckligtvis en användbar grund för enklare befattningar på olika områden av samhällslivet.

I andra fall kan studiesvårigheterna i realskolan bero på den skolleda, som brukar ge sig till känna under pubertetsåren. De allmänna personlighetsförutsättningarna — anlagen, intelligensfaktorerna eller vad man nu vill kalla dem — finns måhända, men icke intresset för skolarbetet. Även då kan en särskild realexamen på normal tid vara bättre än en förlängd skolgång, som utmynnarn i en fullständig men svag realexamen. Om studiehågen infinner sig, när det trista skolarbetet är slut, kan den särskilda realexamen enligt redan gällande bestämmelser lätt kompletteras upp till en fullständig examen.

Vid några läroverk synes behovet av anordningar för särskild realexamen icke vara framträdande, exempelvis emedan utrymmeskonkurrensen har medfört en så betydande höjning av de faktiska inträdesfordringarna, att de intagna lärjungarna i regel kan presterade vad som begäres även i kursens mera

krävande delar. En och annan rektor har i överensstämmelse härmed ansett särskild realexamen överflödig eller velat ersätta den med enklare anordningar. Sålunda har föreslagits, att ämnet tyska skulle kunna bortväljas i de båda högsta klasserna, en bortvalsmöjlighet, som var medgiven enligt 1905 års läroverksstadga men år 1928 avskaffades. Enligt vår uppfattning är sådana mera begränsade åtgärder otillräckliga, även om man uteslutande tänker på den nu existerande organisationen. De kunde vara till fyllest, om poängtröskeln vid intagningen avsevärt höjdes. Vi kan dock icke reflektera på att i någon högre grad försvåra tillträdet till de högre skolorna, medan man väntar på enhets-skolan.

Enligt vår mening har anordningen med särskild realexamen nu passerat experimentstadiet. Den är, anser vi, väl behövlig redan inom den nuvarande organisationen med dess fyra- och femåriga linjer, såvida icke intagningspoängen höjes mer än vi kan tillstyrka. Införandet av särskild realexamen till allmänare bruk bör ses som en fristående reform, vilken inte står i omedelbart sammanhang med införandet av treårig realskola. Den bör, så snart omständigheterna det medgiver, genomföras, även där den äldre realskoleorganisationen bibehålles.

För den treåriga realskolan föreslår vi i det följande en något högre intagningsströskel än för den fyraåriga. En del av de lärjungar, som har särskilt stora svårigheter med skrivningsämnena, torde därigenom vara uteslutna från denna linje. Vi anser oss dock icke kunna föreslå en så betydande höjning, att endast en elit av de uppväxande kan komma i fråga för denna linje. Behovet av särskild realexamen torde därför icke mindre komma att göra sig gällande inom den nya organisationen. Fastmer anser vi, att om anordningar för särskild realexamen icke överallt kan träffas, skolor med treårig linje bör äga företräde.

Enligt nu gällande bestämmelser äger lärjunge nedlägga högst tre läroämnen, dock icke kristendomskunskap och modersmålet. Erfarenheten har givit vid handen, att de ämnen som nedläggs nästan uteslutande är de ovan nämnda: tyska, matematik och engelska. Vi ifrågasätter, huruvida tillräckliga skäl föreligger att medge lärjunge utesluta annat läroämne än dessa. I varje fall torde icke anordningar med reducerade kurser eller dylikt vara erforderliga inom andra ämnen.

Från något håll har ifrågasatts, att en till särskild realexamen ledande linje skulle omfatta tre år i stället för nu vanliga två. Sedan treåriga realskollinjer införts, får väl detta förslag anses ha förfallit. Först sedan lärjungarna i klass 1³ fått tillfälle att konfrontera sin förmåga med realskolans krav, har de möjlighet att träffa det riktiga valet mellan de olika formerna av realexamen.

Särskild realexamen avlägges för närvarande i åtskilliga varianter. Det förvånar oss icke, att erfarenheterna är goda, där man kunnat införa nya ämnen med konkret och praktiskt innehåll, valda i anslutning till ortens speciella förhållanden. Sådana inslag i undervisningen är goda vapen mot skolledan, samtidigt som de kan underlätta inplaceringen av de utexaminerade i traktens

näringsliv. Möjligheten att anordna särskild realexamen på detta sätt bör bibehållas i avvaktan på att frågan vid enhetsskolans genomförande får en mera generell lösning.

Läraryrket vållar dock svårigheter, som icke överallt kan övervinnas. Antalet timmar i ett ämne av specialkaraktär blir vanligen så lågt, att heltidstjänster icke kan komma i fråga. I vissa fall kan saken ordnas genom samarbete med andra skolor, där ämnet är representerat. Särskilt gynnsamt ligger det till, om skolan själv har en speciallinje, från vilken lärare kan lånas. Ett handelsämne kan sålunda lätt tagas upp i särskild realexamen vid en skola, som har handelslinje. I ett mycket stort antal fall torde man dock på grund av svårigheten att anskaffa lärare vara hänvisad till att i huvudsak hålla sig inom skolans vanliga krets av läro- och övningsämnen, på sin höjd med någon mindre komplettering.

Man närmar sig därmed till den utformning av särskild realexamen, som praktiserats vid samrealskolan i Högalid, där förenklade kurser med praktisk läggning tillhandahålls i engelska, tyska och matematik. Timtalet i dessa ämnen är lägre för de lärjungar, som bereder sig för särskild realexamen, och på den frigjorda schematiden meddelas undervisning i maskinskrivning. Högst ett av de nämnda ämnena kan helt nedläggas. Denna form av särskild realexamen har fördelen att jämförelsevis lätt kunna kompletteras till en fullständig examen. En annan fördel är, att lärjungar på huvudlinjen, som inte flyttas till högsta klassen, utan svårighet kan mottagas på den särskilda linjen.

I fråga om genomförandet torde viss ledning kunna hämtas från den tid, då praktisk realexamen befann sig på experimentstadiet. Under de första tio åren fastställdes tim- och kursplaner för varje skola för sig, men med tiden ifrågasattes allt färre variationer och slutligen kunde vid utfärdande av ny timplanering år 1950 enhetliga tim- och kursplaner fastställas för undervisningen på de läroverkslinjer, som ledde till praktisk realexamen. Även i fråga om särskild realexamen torde tämligen stora variationer böra tillåtas under den första tiden och sedan vid lämpligt tillfälle en utmönstring av svagare motiverade varianter företagas. Lämpligt torde vara, att skolöverstyrelsen i samband med utarbetandet av undervisningsplan för den nya realskolan fastställer ett antal förebilder, bland vilka skolorna i regel torde kunna träffa sitt val.

För de lärjungar, som syftar till gymnasiet eller till en fullständig realexamen, bör studiemålet enligt vår mening vara oförändrat. För denna huvudgrupp bör följaktligen betygfordringarna vid flyttning till klass 2³ vara desamma som eljest vid flyttning till realskolans näst högsta klass. Villkoren för tillträde till särskild linje skulle däremot sättas lägre; tills vidare bör gälla vad som i detta avseende är föreskrivet i skolöverstyrelsens cirkulär av den 6 april 1955 (Aktuellt 1955 nr 19). Lärjungar, som icke flyttats eller icke önskar begagna tillfället att övergå till särskild linje, kan som kvarsittare tillbringa ett andra år i klass 1³. Vid läroverk, där fyraårig linje finnes, bör dock rektor äga i mån

av utrymme överföra sådana lärjungar till motsvarande klass av den fyraåriga realskolan (klass 2⁴).

Införandet av linjer, som leder till särskild realexamen, kan givetvis icke ske utan en ökning av lärarbehovet. Skolöverstyrelsen beräknar i sina petita för instundande budgetår, att undervisningen för särskild realexamen i genomsnitt fordrar en extra tilldelning av 15 veckotimmar för en skola, där särskild linje finnes i båda de högsta klasserna. Ungefär $\frac{2}{3}$ av dessa timmar torde erfordras för praktiska kurser i läroämnena och återstoden för praktiska ämnen och övningsämnena.

I vissa fall påverkas dock icke lärarbehovet. Om vid en skola med tre parallellavdelningar de lärjungar, som ämnar avlägga särskild realexamen, belägger en avdelning och övriga lärjungar två, nedgår till och med lärarbehovet i de teoretiska läroämnena något. Vi utgår från att, om en sådan fördelning av lärjungarna är möjlig, ingen ökning av läroverkets timsummor skall ifrågakomma. Däremot har vi givetvis intet att erinra mot att rektor, om han under denna betingelse finner det schematekniskt möjligt, låter lärjungarna kvarstanna i sina gamla klasser för att undervisas tillsammans med sina gamla kamrater i de ämnen, där kurserna är gemensamma.

Besparingar torde också kunna vinnas, om på en ort med flera läroverk de särskilda linjerna blir så klenat besökta, att linjen endast behöver upprättas vid något eller några av läroverken.

Slutligen synes anslag för särskild undervisning icke böra anvisas ett läroverk, om antalet deltagare skulle bli mycket obetydligt. För att ny kurs skall kunna starta på de praktiska examenslinjerna har under en följd av år fordrats, att minst fem lärjungar anmält sig för linjen. Samma villkor bör gälla för inrättandet av särskild linje. Detta utesluter icke, att särskild realexamen ändock sporadiskt kan avläggas vid läroverket, men lärjungen är då vid valet av ersättningsämnena hänvisad till den undervisning, som under alla omständigheter skall anordnas, samt till den frivilliga undervisningen i vissa övningsämnena.

Med hänsyn till de besparingsmöjligheter, till vilka vi har hänvisat, anser vi oss kunna uppskatta ökningen av undervisningen i teoretiska läroämnena vid allmänna läroverk och kommunala realskolor till omkring 100 heltidstjänster, om särskild realexamen allmänt genomföres. En stor del av denna undervisning torde utgöras av praktiska kurser i moderna språk. Härtill kommer undervisning i andra ämnen motsvarande omkring 45 tjänster.

Under rådande lärarbrist är en post på 100 lärare icke obetydlig. När vi det oaktat föreslår, att undervisning ledande till särskild realexamen normalt skall meddelas vid de allmänna läroverken och de kommunala realskolorna, förutsätter vi, att den i regel icke skall behöva genomföras vid en skola förrän från och med läsåret, då klass 2³ där första gången anordnas, och att skolöverstyrelsen även under åren närmast därefter skall äga dispensera skolan från skyldighet att anordna sådan undervisning, därest särskilda omständigheter, exempelvis

lokalsvårigheter, kan åberopas för uppskov. Å andra sidan bör skolöverstyrelsen kunna medge, att undervisning för särskild realexamen anordnas även vid allmänt läroverk och kommunal realskola, där treårig linje icke är inrättad eller ännu blott är representerad med sin första klass, därest överstyrelsen efter prövning av tillgången på lärare i vederbörande ämneskombinationer finner tillräckliga skäl föreligga för sådant medgivande. Kostnaden för undervisningen, som hittills bestritts ur skolöverstyrelsens anslag för försöksverksamhet, torde från och med budgetåret 1957/58 böra utgå ur vederbörande skolforms avlösningsanslag.

Särskild realexamen innebär ett eftergivande i viss utsträckning av de nuvarande fordringarna i realexamen. Fordringarna i svensk skrivning och i flertalet av de övriga ämnena skulle dock upprätthållas och villkoren för inträde på gymnasiet skulle vara orubbade.

I den allmänna diskussionen har ofta föreslagits, att realexamen skulle helt avskaffas. Ej sällan har det gjorts gällande, att realskolans nuvarande kunskapsmål lika väl skulle kunna uppnås utan stödet av en examen; å andra sidan torde vanligen, när examensfria linjer föreslås vid sidan av examenslinjer, dessa ha tänkts som mindre krävande än examenslinjerna. De linjer, som leder till särskild realexamen, intar en mellanställning. När en reducerad examen där bibehållits, har detta väl dock huvudsakligen skett, emedan en kurs, som avslutas med en examen, ansetts lättare kunna vinna målsmännens förtroende.

I och för sig förefaller en examen på detta åldersstadium icke särdeles starkt motiverad. Den kan icke ges formen av en examen rigorosum; dess huvudsakliga betydelse ligger i att den genom sin skriftliga del ger de betygssättande lärarna en uppfattning om klassens allmänna ståndpunkt. Detta syfte kan dock nås även på annat sätt. Skolöverstyrelsen har i sitt utlåtande över skolkommisionens betänkande (SOU 1949: 35 s. 62—63) förklarat sig anse, att den önskade likformigheten i betygssättningen under vissa betingelser även skulle kunna uppnås genom anordnande av standardiserade prov och att den muntliga examen kunde helt avvaras, varvid erforderlig kontroll i stället skulle vinnas genom en livligare inspektions- och konsulentverksamhet.

Vi delar den mening, åt vilken skolöverstyrelsen givit uttryck. Standardiserade prov i modersmålet och räkning har med framgång använts i folkskolan, och vi har föreslagit, att sådana prov skall tillhandahållas jämväl i engelska. Utarbetandet av de standardiserade proven har åvilat statens psykologisk-pedagogiska institut. Att liknande prov icke kommit till stånd även för ett högre stadium, kan möjligen sammanhänga med att institutets framtida ställning varit oviss. Senast har psykologutredningen föreslagit, att institutet skall nedläggas och arbetet med pedagogiska mätmetoder överflyttas till lärarhögskolan (SOU 1955: 11). Då sålunda förarbetena för en examensreform ännu icke påbörjats, föreslår vi i detta sammanhang inga ändringar i formerna för real-

skolestudiernas avslutning. Det torde ankomma på skolöverstyrelsen att återaktualisera frågan, så snart de tekniska förutsättningarna för dess lösning föreligger.

Såsom i det föregående nämnts, har till oss remitterats en ansökning om inrättande av en examensfri linje vid samrealskolan i Kopparberg. Åtminstone om linjen utformas på det sätt skolöverstyrelsen antytt, synes examensfriheten vara kombinerad med en avsevärd sänkning av kunskapsmålet. På samma gång skulle upprättandet av sådana linjer innebära en expansion av det allmänna läroverkets verksamhet in på ett område, som hittills ansetts falla utanför dess uppgifter; linjen skulle nämligen rekryteras även av lärjungar från folkskolans klass 7 och därmed i viss mån ersätta en påbyggnad inom folkskolan.

Enligt vår uppfattning är det *en* sak att sätta de högre skolorna i stånd att bättre taga hand om de lärjungar, som i gällande ordning där intagits, och något helt annat att öppna dem för en bredare front av inträdessökande. För de lärjungar, som redan är intagna, kan det räcka med att särskild realexamen inrättas, för den andra tilltänkta rekryteringsgruppen är en utbyggnad av folkskolans högre klasser den rätta utvägen. En viss vaksamhet är påkallad gentemot tendenser, som, om de finge fritt utveckla sig, kunde låta de allmänna läroverken svälla ut till ett slags enhetsskolor. Ansökningen bör således, enligt vår mening, lämnas utan bifall.

3. Inträdesfordringarna i realskolan

Åtskilliga intagningsinstrument har prövats vid de högre skolorna i vårt land och annorstädes. De har alla sina brister.

Före 1949 begagnades hos oss nästan uteslutande metoden med *inträdesprov*. Dess begränsning ligger i provens kortvarighet. En tillfällig indisposition hos den prövande kan bestämma utgången.

Efter förberedande försök under 1940-talet har intagningen sedan varit grundad på *folkskolebetygen*. Metodens begränsning ligger i de olikformigheter i bedömningen av lärjungarna, som aldrig kan fullständigt undvikas, när de inträdessökande kommer från olika läraravdelningar.

De *psykologiska provens* begränsning ligger i en viss ensidighet: det är svårt att konstruera dem så, att de mäter alla förutsättningar för ett framgångsrikt skolarbete.

Troligen skulle man komma längst genom att begagna kombinerade metoder, som kompletterar varandra. Det är dock icke möjligt att finna ut något osvikligt förfarande. En individs framtid är lyckligtvis icke entydigt bestämd av hans status i folkskolans övergångsklass. Sedan testaren rättat hans inträdesprov och räknat hans folkskolebetyg och satt poäng på hans psykologiska prov, har han ändå alltid skäl att ställa frågan: »Vad månede väl varda av det barnet?»

Åtskilligt har gjorts för att förbättra betygsgivningen i folkskolan. Redan 1940 utfärdade skolöverstyrelsen anvisningar i frågan. Ba skulle vara medelbetyg, de andra betygen skulle sättas efter vissa angivna normer. Sedan 1944 tillhandahålls vidare standardiserade prov i modersmålet och matematik, som gör det möjligt för läraren att avgöra, om hans klass ligger över eller under genomsnittet. Sedan den provningsfria intagningen nu praktiserats några år, har *skolöverstyrelsen* i skrivelse den 14 juli 1955 föreslagit vissa ändringar i intagningsförfarandet. De är dock helt små. Vid beräkningar av betygssumman skulle rättstavningen icke längre räknas och betyget i skrivning och språklära i stället räknas dubbelt; i matematik skulle de nuvarande två delbetygen ersättas med ett enda, men detta skulle tilläggas dubbel vikt.

När överstyrelsen för några år sedan tillstyrkte ett på folkskolebetygen grundat intagningsförfarande, framhöll överstyrelsen, att frågan om det lämpligaste intagningsförfarandet dock icke därigenom vore definitivt löst. Det vore en allmänpedagogisk fråga av största vikt att få empiriskt uttrönt, vilka förtjänster olika intagningsförfaranden i den praktiska tillämpningen äger. »Huru än skolorganisationen i framtiden kommer att utgestaltas, måste i olika sammanhang frågor uppstå om urvalet av lärjungar för särskilda skolformer, linjer eller studieuppgifter», påpekade överstyrelsen. Beslutet om provningsfri intagning borde därför icke blott markera slutet av en försöksperiod utan också början av en ny.

Vi delar den mening överstyrelsen vid detta tillfälle uttalade. Vår egen uppgift är emellertid begränsad till den del av problemkomplexet, som omedelbart aktualiseras av realskolereformen, alltså huvudsakligen frågan om en eventuell höjning av inträdesfordringarna till realskolan.

Vilken intagningsmetod som än nyttjas måste man räkna med felplaceringar av två slag, då 1) en del av de intagna brukar vara oförmögna att följa arbetet i den högre skolan och 2) en del av de uteslutna skulle ha haft möjlighet att följa med i kurserna, om de tagits in.

Den första gruppen, de intagna olämpliga, tilldrar sig vanligen den största uppmärksamheten. Kanske möter man ibland den uppfattningen, att det intagningsförfarande är bäst, som utesluter så många som möjligt av de olämpliga och ger den högre skolan ett lättarbetat lärjungematerial, som kan föras fram till en vacker examen. Kanske vore till och med denna åsikt ganska välgrundad, om realskolan blott vore ämnad som en förskola för dem som vid mognare ålder skall ägna sig åt lärda studier.

I våra dagar har realskolan dock en mycket vidsträcktare uppgift. Det kan då inte vara riktigt att utesluta ur bilden den andra gruppen, de som är lämpliga men genom intagningsförfarandets brister ändå avvisas. Det är en grupp, som ofta knappast ens röjer sin existens, då de avvisade vanligen saknar möjlighet att påvisa skolans misstag eller själva accepterar dess domslut.

När försöksverksamhet med provningsfri intagning år 1940 inleddes, började man med mycket låga inträdesfordringar. Vid de flesta försökläroverken ford-

redes utöver godkända betyg endast, att den sökande hade ett eller två Ba inom ämnesgruppen tal- och läsövningar, skrivning och språklära och tillämpad räkning. Ur försökssynpunkt var detta lyckligt, emedan man därigenom kunde få en viss uppfattning om hur många av de lämpliga lärjungarna, som skulle ha avvisats, om fordringarna hade höjts. En första bearbetning av försöksresultaten utfördes år 1944 av chefen för skolöverstyrelsens statistiska avdelning, dr *Axel Mebius*. Om kravet på studielämplighet anses uppfyllt av de lärjungar, som utan försening har flyttats till fjärde klassen, skulle antalet felplacerade enligt denna undersökning stiga till de i nedanstående tabell angivna procenttalen.

Tabell 44. Procent felbedömda lärjungar vid provningsfri intagning år 1940.

Betygssumma från folkskolan	Femårig realskola (865 lärj.)			Fyraårig realskola (927 lärj.)		
	Procent felaktigt		Summa felplacerade	Procent felaktigt		Summa felplacerade
	intagna	avvisade		intagna	avvisade	
11	41,5	—	41,5	45,1	—	45,1
12	36,8	1,4	38,2	43,6	—	43,6
13	31,9	4,4	36,3	40,0	0,5	40,5
14	22,4	10,9	33,3	34,3	2,3	36,6
15	16,9	16,3	33,2	27,6	5,8	33,4
16	10,8	25,8	36,6	21,6	9,7	31,3
17	6,1	35,0	41,1	16,3	17,5	33,8
18	2,2	45,9	48,1	9,5	27,0	36,5
19	0,9	53,3	54,2	4,9	37,2	42,1
20	0,2	56,9	57,1	2,5	45,4	47,9

Summakolumnerna visar, att antalet felplaceringar blir mycket stort både om betygsbarriären är för låg och om den är för hög. Emellan de båda ytterligheterna finns ett optimum, där antalet felplaceringar är minst; det låg för den femåriga realskolan vid en betygssumma av 15 och för den fyraåriga vid 16. *Skolöverstyrelsen* ansåg, att vid de fortsatta försöken de låga inträdesfordringarna borde bibehållas inom en försöksgrupp, betygssumman 13,5 fordras inom en annan grupp och betygssumman 15 inom en tredje.

Vid bearbetningen av det nya materialet avhandlades huvudsakligen andra frågor. Man kunde dock i de upprättade tabellerna avläsa, huru många lärjungar som ytterligare skulle ha avvisats vid höjning av intagningsgränsen till 12, 13, 14 och 15 betygsenheter, och vilka betygssummor dessa lärjungar uppnått i klass 1⁵ resp. klass 1⁴. I sin redogörelse för försöken uppdelade skolöverstyrelsen lärjungarna i två grupper, en som i realskolan nått upp till minst genomsnittsbetyget B i läroämnena och en annan som låg under denna gräns. Om den förra gruppen ansågs fylla kraven på studielämplighet, den senare icke, skulle en höjning av inträdesfordringarna till 14 betygsenheter ha medfört, att i den femåriga

realskolan 185 olämpliga och 156 lämpliga sökande hade avvisats och i den fyraåriga 176 olämpliga och 147 lämpliga. En höjning av inträdesfordringarna, som komme att utestänga en så stor procent studielämpliga inträdessökande, vore enligt överstyrelsens mening icke tillräddlig. Då vid beräkningen kraven på studielämplighet satts rätt lågt, ansåg sig dock överstyrelsen kunna föreslå den intagningsströskel på 13,5 betygsenheter, som sedan dess gällt.

Det material, på vilket överstyrelsen grundade sitt förslag, gällde lärjungar, som hade intagits i första klassen åren 1943—46 från den normala övergångsklassen i folkskolan. Senare har på skolöverstyrelsens uppdrag en ny undersökning utförts av rektor *Elisabeth Dahr* och förste folkskolinspektören *Ragnar Dahlkvist*. Den gällde 5 300 lärjungar i folkskolans fjärde och sjätte klasser, av vilka något mer än femtedelen läsåret 1952/53 genomgick första klassen i vissa högre skolor. De representerade skolorna låg i Götaland inom ett bälte, som från Göteborg i väster sträckte sig till Kalmar i öster.

Om skolöverstyrelsens betygsanvisningar strikt tillämpas, skulle betygssumman i de betygsatta nio ämnena och ämnesgrenarna vara 13,5. Detta visade sig också vara fallet i klass 4, medan i klass 6 medelbetyget vara 13,8. Utredningen gav således icke något egentligt stöd för de ofta hörda påståendena om att en allmän betygsinflation skulle förekomma i folkskolan.

En av de specialundersökningar, som ingick i utredningen, gällde sambandet mellan intagningspoäng och studief framgång i klass 1^a, varvid lärjungarna alltefter sina resultat i sistnämnda klass uppdelades i godkända och underkända. Såsom underkända räknades alla lärjungar med minst ett underbetyg i teoretiska läroämnena. Det visade sig att av de intagna med 14 poäng endast en mindre del och av de intagna med 15 poäng i folkskolebetyget något mer än hälften var godkända, medan praktiskt taget alla med 20 poäng eller därutöver hade godkänts.

De båda sakkunniga föreslog åtgärder för ett rättvisare urval bland de inträdessökande, som står i närheten av den nedre gränsen, vare sig denna bestäms av de fastställda inträdesfordringarna eller av platstillgången. Statens psykologisk-pedagogiska institut borde utarbeta prov, bestående av språkliga och matematiska uppgifter, som skulle föreläggas samtliga inträdessökande i deras vanliga folkskoleklasser. Prövningen skulle fördelas på två tillfällen, en gång vid mitten och en gång vid slutet av vårterminen. Proven skulle dock rättas och värdesättas endast för de lärjungar, som befinner sig i gränzonen. För dessa skulle vid intagningen hänsyn tagas såväl till den vanliga betygssumman i folkskolan som till resultatet av de anställda proven, medan för lärjungar med högre betygssumma denna kunde vara ensamt avgörande. Försök med det föreslagna kombinerade förfarandet borde snarast möjligt anordnas.

Däremot ifrågasatte de sakkunniga ingen höjning av den nuvarande intagningsströskeln. Gränsen borde således fortfarande ligga vid ett genomsnittsbetyg av Ba i folkskolans övergångsklass. Så länge nuvarande urvalssystem till-

lämpas, vore det mera angeläget att väsentligt öka platstillgången vid de högre skolorna.

Våra egna undersökningar på ett stockholmsmaterial, som utförligt återgivits i bil. 2, tab. IX, bekräftar, att utsikterna till full framgång i den högre skolan icke är goda för de lärjungar, som nått och jämnt kunnat taga sig in i läroverket.

I *folkskoledirektionens* tredje redogörelse för 1947 års skolor, som är dagtecknad den 20 oktober 1955, finnes en undersökning om studieframgångens beroende av intagningspoängen vid skolorna ifråga. Vi har vid våra undersökningar, som i främsta rummet avsåg en jämförelse med den fyraåriga realskolan, måst utesluta betyget i engelska ur betygssumman, då betyg i detta ämne icke fordras för inträde i den fyraåriga realskolan. Folkskoledirektionen har emellertid kunnat medtaga även vitsordet i engelska, varför det kan vara av intresse att meddela jämväl det resultat, till vilket direktionen kommit. Siffrorna avser den årgång, som påbörjade studierna höstterminen 1951 och har undergått real-examen vårterminen 1954.

Tabell 45. Översikt av studiegången för en årskull lärjungar vid 1947 års skolor i Stockholm.

Betygssumma i klass 6	Antal lärjungar	Lärjungar, som nått avsett studiemål på normal tid	
		Antal	Procent
under 16	13	3	23,1
16—16,5	39	12	30,8
17—17,5	40	16	40,0
18—18,5	33	17	51,5
19—19,5	26	16	61,5
20—20,5	18	16	88,9
över 20,5	18	17	94,4
Summa	187	97	51,9

Av tabellen framgår, att ett antal lärjungar intagits, fastän de ej nått den stipulerade intagningsgränsen om 16 poäng, engelskan medräknad. Ehuru sådana undantag gjorts endast om klassläraren bedömt ifrågavarande lärjungars förutsättningar för teoretiska studier som relativt goda, visar det sig, att blott några få av de intagna med lägre betygssumma kunnat genomföra studierna i normal ordning.

Utsikterna att lyckas och misslyckas väger enligt tabellen jämnt först vid en intagningspoäng på 18 betygsenheter. Direktionen kommenterar emellertid denna observation med följande ord:

»Man brukar anse att den ideala intagningsgränsen ligger vid 50 %, d. v. s. vid den betygsnivå där eleverna har 50 procents chans att klara sig i den högre skolan. Härvid

blir nämligen det sammanlagda antalet av dem, som intagits men misslyckats, och dem, som ej intagits men skulle ha lyckats, det minsta möjliga. Detta resonemang förutsätter emellertid dels att elevmaterialet är ogallrat och dels att båda de ovan angivna felplaceringarna är likvärda. Ingen av dessa förutsättningar föreligger här. Som vi sett är elevmaterialet kraftigt gallrat i klasserna 4—6, och i 1947 års skolor — med möjlighet till övergång till praktiska linjen och till avgång efter klass 8 enligt § 47 — får det bedömas som olämpligt att gallra hårt och därmed utestänga många elever som kunnat klara realexamen.»

Direktionen gör ett försök att uppskatta, huru statistiken skulle ha ändrats, om ingen avgång skett från klass 4, och kommer därvid till samma resultat, som kunnat utläsas redan av tab. 44. Den ideala intagningsgränsen skulle — om betyget i engelska icke medräknas — ligga i övre delen av frekvensklassen 13,5—15,5. »Eftersom 14,5 poäng på 9 ämnen motsvarar ungefär 16 poäng i 10 ämnen, kan den i 1947 års skolor använda intagningsgränsen anses väl avvägd», slutar folkskoleledningen.

Realskoleutredningen. Meningarna är delade, huru skolan bör förfara med de många ungdomar, om vilkas studieförutsättningar tvekan kan råda. Bedömningen av detta spörsmål är i viss mån en temperamentsfråga. Den ena är angelägen att inte beröva några av de unga en framtidschans, den andre finner det barmhärtigast att avstyra ett företag, som på goda grunder kan antas sluta med ett pinsamt misslyckande.

Det statistiska material, varöver vi förfogar, belyser frågan men sliter inte tvisten. Tabeller som nr 44 och 45 skulle tala för höjda inträdesfordringar, om de inte utginge från väl höga krav på vad som skall anses såsom framgångsrika studier. I tabellerna har endast den, som kunnat passera realskolan utan tidsförlust, räknats till den grupp som lyckats. Som bekant finns det dock rätt många lärjungar, som når målet efter en kvarsittning. Enligt skolutredningen utgjorde de i början på 1940-talet 14,1 procent av hela antalet intagna och säkerligen en betydligt större procent av de med svagare betyg intagna. Det kan ifrågasättas, vilket som är riktigare att säga, att dessa lärjungar har misslyckats eller att de har lyckats på det sätt, varpå man ofta lyckas med en svår uppgift i livet: genom att försöka och försöka omigen.

Frågan om intagningsgränsen vid de äldre linjerna är för närvarande icke av någon större praktisk betydelse, emedan gränsen vid så många av de högre skolorna förskjutes uppåt genom utrymmeskonkurrens. På de mindre orter, där lärjungar kan tagas emot ända ned till 13,5 poäng, synes det icke finnas någon mera spridd opinion för en höjning. Vi anser visserligen, att det är olyckligt att i längden upprätthålla nuvarande stora skillnad mellan den formella intagningspoängen och den på många orter faktiskt gällande, men med hänsyn till de betydande olikheter, som råder mellan de större tätorternas högre skolor och de små, fristående realskolorna med upptagningsområde huvudsakligen från landsbygden anser vi oss inte böra ställa något formligt förslag om en höjning

av den för fem- och fyraåriga realskolan hittills gemensamma intagningspoängen. Viktigast är, att intagningsförfarandet förbättras beträffande lärjungarna i gränzonen. Erfarenheter både från vårt eget och andra länder har också visat, att det är möjligt att uppnå bättre prognoser genom kombinerade förfaranden än med ett enda intagningsinstrument; på sin höjd kan det diskuteras, huruvida vinsterna är så stora, att de motsvarar det ökade arbetet med de mera komplicerade intagningsförfarandena. I avvaktan på prövningen av de förslag, som framställts av de inom skolöverstyrelsen tillkallade sakkunniga och det ytterligare material, som kan komma fram under överstyrelsens fortsatta beredning av ärendet, torde nuvarande intagningsförfarande och intagningsgräns vid de båda äldre linjerna kunna tills vidare bibehållas.

Erfarenheterna av den treåriga realskolan är mera begränsade; man vet ännu icke med full säkerhet, huru den kommer att taga sig ut i allmänt bruk. När den om ett par år — låt oss säga läsåret 1958—59 — inträder som realskolans huvudform, bör ett mera tillfredsställande intagningsförfarande vara fastställt och kunna tagas i bruk. Inträdespoängen måste dock dessförinnan provisoriskt fixeras.

Det torde vara en allmän mening, att den treåriga realskolan kräver åtminstone något mer av lärjungarna än de äldre realskoletyperna. Därtill kommer, att fyraåriga linjer i regel alltjämt torde vara att tillgå på de orter, där treåriga linjer inrättas. Hänsynen till den enskilde individen kan hållas inom trängre gränser, om skolan kan hänvisa den, som snubblar på intagningströskeln, till en annan linje med samma studiemål men lägre inträdesfordringar.

Såsom framgått av redogörelsen i kap. 4 och särskilt av tablån längst ner på s. 126 har man hittills inte i något fall nöjt sig med att på de treåriga linjerna höja fordringarna med de 1,5 betygsenheter, som motsvarar det nytillkommande tionde ämnet, engelskan. Vid de i folkskolan inbyggda linjerna har den erforderliga betygssumman satts till 16, vid läroverkslinjerna till 17—18 poäng. Stockholms folkskoledirektion hävdar med bestämdhet, att 16 betygsenheter är tillräckligt, och det är möjligt, att detta vore riktigt, om man överallt kunde påräkna de arbetsvillkor för eleverna, som Stockholms stad erbjuder i sina försökskolor. Vid en allmännare användning av de treåriga linjerna torde dock fordringarna böra sättas något högre; vi föreslår 17 betygsenheter. Dessutom bör, såsom redan är vanligt, fordras, att minst 6 betygsenheter faller inom fyraämnesgruppen muntlig framställning och läsning, skrivning och språklära, engelska och tillämpad räkning (resp. matematik, om betyget i detta ämne är odelat).

En blick på tabell 45 visar, att en rigorös tillämpning av 17-poängsregeln mycket starkt skulle beskära lärjungestocken vid 1947 års skolor i Stockholm. Det är möjligt att den av oss föreslagna gränzdragningen, om den tillämpas strikt, skulle verka för starkt gallrande i vissa skolor med enbart treåriga linjer. Emellertid kan intagningsnämnderna enligt läroverksstadgans § 29 mom. 10 taga in lärjunge, vars betygssumma understiger den stadgade med högst en be-

tygshet, därest han anses ha förutsättningar att följa studiearbetet vid läroanstalten. Om man lokalt lyckas ordna skolarbetet så, att även lärjungar inom betygsintervallet 16—16,5 poäng har goda utsikter att följa detsamma, är enligt vår mening intagningsnämnden oförhindrad att vid intagningen taga hänsyn härtill.

4. De fyraåriga linjernas användning

Av allt att döma måste fyraåriga realskollinjer i viss utsträckning tillhandahållas under hela övergångstiden före enhetsskolans allmänna genomförande.

På vissa orter, där man nu har fyraårig realskola, torde denna tillsvidare komma att bibehållas som enda organisationsform. Vi tänker i första hand på de små fristående skolor — i regel kommunala realskolor — som endast har en enkel linje. Denna måste tydligen vara fyraårig, så länge skolan mottar lärjungar från bygdeskolor utan undervisning i engelska. Men även senare kan den fyraåriga organisationsformen vara försvarlig. En enkellinjig treårig realskola är nämligen en väl liten skolenhet. Den skulle icke sysselsätta mer än tre lärare utom rektor, och lärarna bleve då tvungna att övertaga undervisning i ämnen, som faller utanför deras akademiska studier.

Den fyraåriga organisationen utesluter för övrigt icke, att enskilda lärjungar kan få förmånen av treårig lärogång, om de har förkunskaper i engelska och i övrigt kan uppvisa ett tillräckligt kvalificerat betyg från folkskolans sjätte klass. Intagning direkt i klass 2⁴ av sådana lärjungar har som bekant praktiserats vid några allmänna läroverk, först vid dåvarande samrealskolan i Stocksund.

Alla lärjungar med förkunskaper i engelska kan dock icke undvara den undervisning, som ges i klass 1⁴. I praktiken torde intagning av sådana lärjungar komma att påfordras även i första klassen. Om utrymmet är otillräckligt, måste då ofta ett val företagas mellan lärjungar med och utan förkunskaper i engelska, som samtliga fyller de formella villkoren för intagning i klass 1⁴. Jämförelsen kan antingen utföras så, att hänsyn icke tages till vitsordet i engelska, eller så, att lärjungar som inte har betyg i engelska får sin betygssumma höjd med en lämpligt avvägd tilläggs-poäng. Närmast till hands ligger i det senare fallet att höja betygssumman i samtliga ämnen i förhållandet 10:9 och betygssumman i specialgruppen i förhållandet 4:3. Med hänsyn till det goda prognosvärde, som vitsordet i engelska synes äga, torde det principiellt icke vara önskvärt, att engelskan uteslutes. Längre fram, när det blir regel att de inträdessökande har betyg i engelska och undantag att det saknas, torde systemet med tilläggs-poäng även bli det i praktiken enklaste.

När en fyraårig skola med enkel linje växer ut och skall förses med parallellavdelningar, bör en omprövning av organisationen företagas. Föreskrift om att så skall ske torde längre fram lämpligen intagas i organisationsplanen för de

skoldistrikt, där från början en organisation med enbart fyraåriga linjer faststälts. Intill dess organisationsplaner allmänt kommit till stånd, bör frågan prövas i samband med att tillstånd ges till den nya parallellens upprättande. Finner skolöverstyrelsen det önskvärt, att föreslagen fyraårig linje ersätts med treårig, bör överstyrelsen överlämna frågan till Kungl. Maj:ts avgörande. Tänkbart är, att det tämligen snart befinnes lämpligt att delegera frågor av detta slag till skolöverstyrelsen.

Vid omprövningen torde det i några fall komma att visa sig vara med hänsyn till ortens förhållanden lämpligt, att båda linjerna får samma organisation. I andra fall torde ett blandsystem befinnas lämpligare. Vid större skolanläggningar blir det troligen mest vanligt, att treåriga och fyraåriga linjer förekommer sida vid sida. I skolor med sådan organisation kan ganska komplicerade problem uppstå vid lärjungarnas fördelning mellan linjerna.

Bekvämast vore det utan tvivel att helt följa de önskemål, som målsmännen uttalar i fråga om lärjungens linjeplacering och att gå efter betyg, om konkurrens uppstår. Erfarenheterna från den nuvarande realskoleorganisationen visar dock, att därigenom rätt stora olägenheter kan uppstå. Det fria valet mellan olika läroverk i Stockholm medförde sålunda på den tid det praktiserades mycket stora olikheter i de skilda läroverkens arbetsförhållanden. Numera har en central intagning ordnats. Lärjungarna fördelas mellan läroverken av en nämnd, som i stort sett går efter hemmets läge i staden men också prövar av föräldrarna framställda önskemål.

I en skola, där treåriga och fyraåriga realskollinjer förekommer parallellt, torde en nämnd icke kunna undvaras för behandlingen av spörsmål rörande lärjungarnas fördelning på linjerna. Det är naturligt, att den nuvarande intagningsnämnden övertager även denna funktion. Om vid ett läroverk med en fyraårig och en treårig linje fler sökande anmäler sig än som kan intagas, blir således nämndens första uppgift att bestämma, vilka nybörjare som skall tas in vid skolan, den andra att fördela de intagna mellan linjerna.

Nämndens befattning med den första uppgiften kan redan anses som i stort sett reglerad. För intagningsnämnderna skall enligt § 29 mom. 9 läroverksstadgan en instruktion fastställas av skolöverstyrelsen. Alltsedan intagningsnämndernas tillkomst har i denna instruktion angivits vissa allmänna grunder för valet mellan de inträdessökande. Där bör också anges, huru jämförelse skall ske mellan lärjungar med och utan förkunskaper i engelska. En mera omfattande nybearbetning av frågan torde bli erforderlig, först om intagningen efter folkskolebetyg kompletteras med något annat förfarande.

Lärjungarnas fördelning mellan tre- och fyraåriga linjer är en ny och svårare uppgift. Placeringen är klar endast beträffande de i läroverket intagna lärjungar, som saknar behörighet till treårig linje, vare sig detta beror på att de saknar betyg i engelska eller på att de icke uppnått den högre betygssumma, som fordras för inträde på den treåriga linjen. Med hänsyn till den konstaterade ojämnheten

i folkskolans undervisning i engelska finns tills vidare också goda skäl för att på den fyraåriga linjen placera lärjungar, som i detta ämne har relativt svagt vitsord. Vi har i ett tidigare sammanhang nämnt, att vid vissa skolor med parallellavdelningar av klass 1⁴ lärjungar med brister i engelska sammanförts med dem som helt saknar förkunskaper i ämnet. Särskilt synes det oss uppenbart, att lärjungar, som undervisats enligt korrespondens- och radiometod och därvid icke uppnått högre vitsord i ämnet än Ba, bör placeras på den fyraåriga linjen, såvida icke med hänsyn till målsmännens önskemål eller andra särskilda omständigheter annan placering synes lämplig.

Liksom vid intagningen i läroverket uppstår vid lärjungarnas fördelning mellan linjerna fråga om vilken hänsyn, som bör tagas till lärjungarnas ålder. Vi har redan i något sammanhang tilldelat de fyraåriga linjerna en komplementär funktion som »mognadslinjer» utan att närmare ingå på vad som skulle ligga i detta ord.

Uppenbarligen beror en ung människas intellektuella prestationsförmåga bland annat av hennes ålder. Den rena åldersmognadens inflytande synes dock icke vara alltför stort. I ett till 1940 års skolutredning avgivet utlåtande (SOU 1943: 19 s. 20) har professor *John Elmgren* jämfört den allmänna psykiska utvecklingen med en logaritmiska, en kurva, där tillväxten är kontinuerlig men tillskotten blir mindre för varje år. »För den allmänna psykiska utvecklingen torde man . . . med ganska stor visshet kunna våga påståendet, att den sker i enlighet med denna kurvtyp», skriver professor *Elmgren* och drar slutsatsen, att en åtgärd som kvarsittning måste bli mer eller mindre illusorisk till sina verkningar. »Endast under den allra tidigaste delen av den skolpliktiga perioden kan man tänkas vinna något, om man räknar med att ett barn är något försenat i utvecklingen och med denna åtgärd avser att låta det få tillfälle att 'mogna' för att komma i nivå med klassgenomsnittet. Men att av dylika skäl rekommendera kvarsittning på senare åldersstadium måste tydligen vara tämligen diskutabelt.»

Synpunkter på åldersmognadens inflytande ges även i en statistisk undersökning, som av lektor *Conrad Lönnqvist* publicerats i *Pedagogisk tidskrift* för år 1941 (s. 141—149). *Lönnqvist* undersökte betygsnivån för lärjungar med det för klassen normala födelseåret (med uteslutande av lärjungar, som var eller hade varit kvarsittare) och uppdelade dem därvid i två grupper, allteftersom de var födda under förra eller senare halvåret. Han fann, att ett års åldersskillnad i åldern 14—15 år höjde betygssumman i dess helhet med omkring en betygsenhet, vilket skulle svara mot en förbättring av ställningen i varje särskilt ämne med omkring en tiondels betygsenhet.

Undersökningar som de här refererade får nog anses innebära en varning mot ett överskattande av levnadsålderns inflytande på prestationerna på realskolestadiet. På sin höjd kan man säga, att om nämnden tvekar om ett par lärjungars förmåga att genomföra realskolestudier, den yngre har något större chanser att dra fördel av en placering på den fyraåriga linjen. Någon allmän rekommenda-

tion att placera de yngre lärjungarna på fyraårig linje synes däremot icke vara på sin plats.

Med större skäl torde man kunna göra gällande, att de fyraåriga linjerna erbjuder fördelar för vissa långsamt arbetande typer och för dem som på grund av klenhet relativt ofta måste utebli från undervisningen. Det större antalet arbetsdagar vid fyraårig lärogång kan ge en långsamt arbetande lärjunge tillfälle att bättre genomarbota kursen och därmed skaffa sig fastare mark under fötterna. Ifall den avlämnande läraren kan upplysa om att en viss lärjunge arbetar påfallande långsamt, är detta således en omständighet, som bör beaktas vid lärjungens linjeplacering. Förlusten av en eller annan lektion i samband med en frånvaro torde vidare vara mindre kännbar i den fyraåriga realskolan än i den treåriga med dess snabbare kursgenomgång. Om nämnden finner anledning att tro, att en lärjunge på grund av sjuklighet eller konstitutionell svaghet icke kommer att kunna bevista undervisningen regelbundet, bör alltså även detta anses som ett skäl för lärjungens placering på fyraårig linje.

I övrigt kan om fördelningen av lärjungarna endast sägas, att den bör ske efter deras studieförutsättningar och målsmännens önskemål. Det faktum, att en lärjunge med högre betygssumma i normala fall har större utsikt att tillgodogöra sig tidsvinsten på den treåriga linjen, torde böra vara vägledande för den rådgivning till föräldrarna, som bör föregå linjevalet.

När en skola med en fyraårig och en treårig linje ytterligare växer och måste utbyggas med en tredje parallell, anmäler sig ännu en gång frågan, huruvida den nya linjen skall göras tre- eller fyraårig. Vi har redan påpekat, att svaret kan utfalla olika allt efter ortsförhållandena. I många fall föreligger emellertid inga sådana särskilda omständigheter, som kan fälla utslaget. De lärjungar, som inte läst engelska eller av andra orsaker hör hemma på den fyraåriga linjen, är kanske icke fler, än att de ryms i en enda avdelning av varje årsklass. Problemet har då spetsat till sig: det gäller, huruvida fyraåriga linjer skall kunna upprättas med den enda motiveringen, att de är önskvärda som »mognadslinjer».

Skäl kunde andragas för en restriktiv praxis. Om de fyraåriga linjerna är avsedda att möjliggöra en smidigare anpassning av skolsystemet efter de skiftande lärjungeindividualiteterna, kan det invändas, att en sortering av lärjungarna efter deras studieindividualitet endast mycket bristfälligt låter sig göra vid en tidpunkt, då de ännu icke tillbragt en dag i den högre skolan. Vid slutet av det första året känner den högre skolan sina yngsta på ett helt annat sätt och kan bedöma, huruvida de efter ett nederlag vid vårterminens slut bör försöka ta igen det som fattas under sommaren eller inrikta sig på särskild realexamen eller på att gå om klassen. I varje fall kan fyraåriga linjer inte ersätta den enkla re routen till särskild realexamen, eftersom denna visat sig välbehörlig även för lärjungar på fyraårig linje.

Det kan vidare ifrågasättas, huruvida en fullständig realexamen med tämligen låg betygssumma ger så mycket mera än en särskild realexamen, att detta kan motivera bibehållandet av de dyrbarare fyraåriga linjerna, i den mån dessa inte behövs för lärjungar, som saknar förkunskaper i engelska.

Slutligen kan man invända, att införandet av treårig realskola motiverats bland annat med denna skolforms mindre anspråk på lokalbeståndet. Ur denna synpunkt vinnes det inte så mycket genom att femåriga linjer indras; om den femåriga realskolan helt ersattes med fyraårig, skulle detta till och med öka det totala lokalbehovet i stället för att minska det. Huvudvinsten göres, när fyraåriga linjer ersätts med treåriga, så att den sammanlagda studietiden kan förkortas med ett år. Så länge möjligheten att investera kapital i skolbyggnader är så begränsad, som nu är fallet, kan det alltid göras gällande, att ett upprättande av onödigt många av de mera utrymmeskrävande fyraåriga linjerna skulle leda till en minskning av det totala antalet realskollinjer och därmed till sämre möjligheter att bereda plats för de stora årskullarna.

Vi vill inte fränkänna dessa invändningar betydelse men måste på samma gång framhålla, att det ännu icke är till fullo utrönt, i vad mån särskild realexamen kan ersätta de fyraåriga linjerna, och inte heller ådagalagt, att en upp-sortering av lärjungematerialet på treåriga och fyraåriga linjer vid inträdet i den högre skolan måste betecknas som värdelös. Det torde därför vara bäst att gå till väga med en viss försiktighet vid indragningen av fyraåriga linjer. Vid fastställandet av organisationsplanerna och vid prövningen av motsvarande organisationsproblem i annan ordning bör dock självfallet all nödig hänsyn tagas till investeringsläget. Om en fyraårig linje kan upprättas utan ökade krav på byggheten, är icke alltför mycket att erinra mot att den kommer till stånd, men i andra fall får det icke förbises, att en relativt obetydlig vinst i form av en lugnare studiegång för de i realskolan lyckligt intagna inte rimligen kan få motivera en ökning av antalet avvisade vare sig på samma eller på annan ort.

Sammanfattningsvis vill vi slutligen framhålla, att vi för vår del räknar med att ett i princip frivilligt val mellan tre- och fyraåriga realskollinjer kommer att ge företräde för den kortare, treåriga utbildningsgången och att följaktligen den treåriga realskolan blir huvudformen.

5. Organiserad läxhjälp

Ju snabbare klassen går framåt i kurserna, desto större är risken för att en lärjunge, som varit borta en tid för sjukdom, skall känna sig desorienterad, när han återvänder till undervisningen.

På några av de ställen, där det experimenterats med treårig realskola, har man försökt bispringa lärjungarna med läxhjälp. Särskilt har detta försökts vid de i folkskolan inbyggda linjerna, där lärjungarna ofta är i hög grad hänvisade

till sig själva utan säkert stöd från hemmet. Vi har på sid. 133 nämnt något om den läxhjälp, som meddelas vid de inbyggda linjerna i Stockholm och Lund. Men även vid de allmänna läroverken med deras linjer av äldre typ har försök med läxhjälp i viss utsträckning anställts.

I redogörelserna för den pedagogiska försöksverksamheten läsåren 1952/54 (Aktuellt 1954 nr 4 och 1955 nr 2), lämnar skolöverstyrelsen redogörelser för de gjorda erfarenheterna. Vanligen har varje skola kunnat få 1—2 veckotimmar för sina försök med läxhjälp. Ibland har man i samband med läxhjälpen systematiskt givit lärjungarna anvisning om hur hemarbetet i allmänhet bör läggas upp och studierna bedrivs. Särskilt för nybörjare har dessa anvisningar varit värdefulla. Oftast har läxhjälpen varit förlagd till eftermiddagarna en gång i veckan under hela läsåret. Där man haft möjlighet, har den dock förlagts inom schemats ram, så att resande lärjungar kunnat delta utan att behöva göra extra resor. Vid vissa skolor har arbetet koncentrerats till ämnena tyska, engelska och matematik eller något av dessa ämnen.

Belåtenheten med anordningen synes vara allmän, bland lärjungar, målsmän och lärare. På ett ställe ansågs hjälpen så värdefull, att kommunen anslog medel till ytterligare en veckotimme utöver de två, vartill skolan fått medel ur anslaget till försöksverksamheten.

Från flera av de deltagande skolorna framhålles, att man helst bör ha möjlighet att förlägga läxhjälpen till ett biblioteks- eller studierum med nödiga uppslagsböcker. Läraren kan då samtidigt med de vanliga läxanvisningarna lära eleverna att nyttja uppslagsböcker och andra hjälpkällor.

Överstyrelsen framhåller vikten av att man redan vid schemaläggningen på höstterminen tar vederbörlig hänsyn till läxhjälpen. Den kan exempelvis i vissa fall förläggas i lämplig anslutning till avgångstiden för tåg och bussar, så att eventuella väntetider kan utnyttjas för denna form av läxläsning.

I anslagsäskandena för instundande budgetår föreslår skolöverstyrelsen, under hänvisning till gjorda gynnsamma erfarenheter, en förhöjning av anslagsberäkningen för den pågående försöksverksamheten.

Enligt vår mening bör anslag för organiserad läxhjälp stå till buds för varje skola, där de av oss föreslagna kortare linjerna är inrättade. Lämpligt är, att i samband med läxhjälpen även anvisningar i läxläsningsteknik meddelas och att lärjungar, som varit frånvarande längre tid, efter återkomsten till skolan kommer i åtnjutande av någon stödundervisning på genomgångna kursavsnitt.

I avvaktan på ytterligare erfarenheter beräknar vi ett behov av i genomsnitt två veckotimmar för varje skola. Om man inrättar treårig linje vid varje allmänt läroverk och varje kommunal realskola med parallellavdelningar samt femårig linje vid varje kommunal flickskola, skulle lärarbehovet genom den föreslagna åtgärden ökas med omkring 530 veckotimmar motsvarande ett tjugotal hela tjänster. I största möjliga utsträckning torde läxhjälpen böra organiseras såsom övertimmar för lärare med full tjänstgöring. Även personer, som för när-

varande icke innehar lärartjänst men tidigare varit aktiva lärare, bör dock ofta med gott resultat kunna tagas i anspråk. För full effektivitet är det givetvis nödvändigt, att den fungerande läraren är väl hemmastadd i kurserna.

Beräkningen är mycket schematisk. Visst behov av undervisning för ändamålet torde finnas även inom andra skolformer än de nämnda. Å andra sidan torde införandet av de nya linjerna på vissa orter komma att dröja några år. Anledning synes därför tills vidare saknas att höja beräkningen av lärarbehovet.

6. Lärjungemaximum i klassavdelningarna

För närvarande är lärjungeantalet i realskolans klassavdelningar maximerat till 35 och i gymnasiet till 30. Rektor kan dock med iakttagande av vissa av skolöverstyrelsen givna direktiv något överskrida dessa gränser. Det är rätt vanligt, att en eller annan övertalig lärjunge intages.

I nedanstående tabell ges en översikt över nuvarande förhållanden inom de viktigaste skolformerna på realskolestadiet.

Tabell 46. Lärjungeantalet per klassavdelning på realskolestadiet höstterminen 1954.

Klass	Lärj. per klassavd.	Klass	Lärj. per klassavd.
Realskolan:		Kommunala realskolan:	
klass 1 ⁵	35,3	klass 1	32,7
» 1 ⁴	33,9	samtliga klasser	27,5
samtliga klasser	30,5	Praktiska realskolan:	
Kommunala flickskolan:		klass 1	34,1
klass 1 ⁷	33,9	samtliga klasser	28,6
samtliga klasser	29,9	Inbyggd treårig realskola:	
		klass 1 ³	30,0
		samtliga klasser	27,9

Den hårda konkurrensen om platserna i den femåriga realskolans första klass har lett till att *medeltalet* lärjungar i denna klass nu ligger över stadgans maximum. Även vid övriga skolformer är nybörjaravdelningarna synnerligen välbesatta. Högre upp i klasserna avtar lärjungetätheten. Medeltalet för samtliga klasser ligger dock även i småorternas speciella skolform — den kommunala realskolan — så högt som vid 27,5 lärjungar per avdelning.

En minskning av klassavdelningarnas storlek har livligt diskuterats under flera tiotal av år. Bland dem som tagit till orda i den offentliga debatten har enigheten varit stor om att lärjungeantalet i klasserna borde begränsas. Början till en reform gjordes år 1918, då vid utfärdandet av nya stadgor för de kom-

munala mellanskolorna och de högre folkskolorna lärjungemaximum fastställdes till 30 vid de kommunala mellanskolorna och de yrkesbestämde högre folkskolorna. Regeln vann ytterligare tillämpning år 1928, då den utsträcktes till de då beslutade kommunala flickskolorna. Den fortskridande försämringen av det statsfinansiella läget under 1930-talets första del föranledde emellertid Kungl. Maj:t att tillsätta en särskild granskningsnämnd för att förbereda en nedskärning av statsutgifterna. Nämnden föreslog bland annat, att de bestämmelser om lärjungeantalet, som gällde för realskolan, skulle lända till efterrättelse även beträffande de högre kommunala skolorna. Förslaget accepterades vid 1933 års riksdag. Diskussionen var därmed återförd till sin utgångspunkt.

Vid 1936 års riksdag togs nya initiativ i frågan, och påföljande år kunde ett resultat noteras, då lärjungemaximum i realskolans högsta klass sänktes från 35 till 30. Att reformen skulle börja just på denna punkt, motiverades av skolöverstyrelsen med två skäl.

1. Klassen vore parallell med det fyraåriga gymnasiet första ring, där det lägre gränstalet 30 tillämpades. De krav, som måste ställas på undervisningen, vore ingalunda mindre än i denna ring; tvärtom måste undervisningen i realskolans högsta klass fylla den dubbla uppgiften att å ena sidan förbereda lärjungarna för realexamen och å andra sidan även bibringa dem sådana insikter och arbetsvanor, som kunde sätta dem i stånd att med framgång upptaga fortsatta studier i det treåriga gymnasiet. Klassen finge därigenom för gymnasiet en så grundläggande betydelse, att det vore högeligen önskligt, att undervisningen, så långt den rörde de mera begåvade lärjungarna, kunde förlänas en i någon mån gymnasial karaktär. Detta åter förutsatte, att läraren icke genom klassstorleken hindrades från att i sin undervisning tillämpa individualiserande metoder.

2. Även i organisatoriskt hänseende intogs klassen en särställning. Den under tidigare år framvuxna arbetsgemenskapen splittrades alltför ofta just på denna punkt av studiegången. En del av lärjungarna i näst högsta klassen överginge till det fyraåriga gymnasiet och de kvarvarande måste då ofta omgrupperas till ett mindre antal klassavdelningar. Ej sällan skulle denna omgruppering och därmed följande lärarombyten ha kunnat undvikas, om en reduktion av lärjungemaximum ner till den på gymnasiet tillämpade nivån kunnat medgivas.

Det lägre lärjungemaximum tillämpades sedan tre år. Efter utbrottet av andra världskriget tillsattes emellertid nya besparingssakkunniga, som föreslog en *höjning* i lärjungeantalet icke blott i denna klass utan generellt. Att den generella höjningen uteblev, torde ha berott på att klassrummens storlek inte medgav någon nämnvärd ökning av klasstorleken. Det sparsamhetsnit, som vaksamt tillsatt att klassrummen inte fick för många kvadratmeters golvyta, hade råkat gå i vägen för det icke mindre respektabla sparsamhetsnit, som ville öka lärjungeantalet i klassavdelningarna. Endast i fråga om realskolans avslutningsklass var en höjning möjlig till det gamla maximum på 35, och den genomfördes. Diskussionen om klassavdelningarnas storlek var därmed för andra gången återförd till sin utgångspunkt.

När efter några år fredliga förhållanden siktades, togs frågan om lärjunge-maximum i avslutningsklassen ånyo upp i riksdagen. Såväl 1944 som 1945 års riksdagar gjorde uttalanden i ämnet; den sistnämnda riksdagen ansåg sig till och med kunna förutsätta, att förslag till slopande av de vidtagna besparings-åtgärderna skulle komma att föreläggas nästkommande års riksdag (skr. 481 s. 5). I prop. 142/1946 gjorde emellertid *departementschefen* följande uttalande i ämnet.

»Den sedan mitten av 1930-talet kraftigt ökade nativiteten torde... med största sannolikhet för läroverkens del komma att för avsevärd tid framåt medföra en sådan ansvällning av elevantalet, att alla tillgängliga organisatoriska resurser måste utnyttjas. Bland annat kan det därvid måhända visa sig nödvändigt att överväga en allmän höjning av elevantalet i klassavdelningarna. Med dessa fakta för ögonen anser jag mig icke nu kunna förorda ett omedelbart slopande av förevarande restriktioner, vilka kanske redan om få år ånyo måste tillgripas.»

Riksdagen kommenterade departementschefens uttalande med några vemodiga ord:

»Riksdagen har med beklagande funnit, att Kungl. Maj:t icke till innevarande års riksdag ansett det möjligt att tillmötesgå riksdagens i följande uttalande önskemål angående upphävande av berörda besparingsåtgärder. — — — Riksdagen vill framhålla, att ett slopande av ifrågakvarande restriktiva bestämmelser synes riksdagen nödvändigt för ernående av ett kvalitativt tillfredsställande pedagogiskt resultat. Riksdagen hyser därför den livliga förhoppningen, att såsom ett led i de strävanden, som för närvarande göra sig gällande att försätta vårt skolväsen på en i alla avseenden tillfredsställande nivå, också skall ingå kravet på att omförmälda besparingsåtgärder med det snaraste avskaffas.»

Därmed kom diskussionen åter att avstanna för några år framåt.

Konsekvenserna i olika avseenden av en sänkning av lärjunge-maximum har senast undersökts av *1940 års skolutredning* (SOU 1945:61, kap. 11 o. bil. 3).

Organisatoriska hinder för en sänkning av lärjungeantalet i klasserna skulle givetvis icke uppkomma, om antalet nybörjarklasser hölles konstant och man toge konsekvensen att ett större antal inträdessökande avvisades. En sådan lösning vore dock näppeligen genomförbar. När en sänkning av lärjunge-maximum dryftas, torde det nästan alltid ske under den tysta förutsättningen, att platstillgången icke därigenom får försämrast. Även en tämligen obetydlig sänkning av maximum medför i så fall, att ett betydande antal nya klasser måste upprättas, och ställer därmed förhållandevis stora anspråk på tillgången av lärare och klassrum. Då de nya klasserna i regel icke skulle bli fullbesatta vid oförändrad intagning, skulle emellertid samtidigt en rätt stor ökning av plats-tillgången vinnas.

Skolutredningen undersökte bland annat verkningarna av ett system, enligt vilket delning av en årsklass i två eller flera klassavdelningar finge ske vid följande angivna lärjungeantal:

Antal avdelningar	2	3	4	5
Antal lärjungar:				
realskolans avslutningsklass	27	49	73	97
övriga realskoleklasser	31	57	85	113

Genomförandet av detta klassdelningssystem vid allmänna läroverk, kommunala mellanskolor och praktiska realskolor skulle ha ökat antalet klassavdelningar vid dessa skolformer med 22 procent. Redan år 1944 skulle den föreslagna ökningen av antalet klasser vid de tre nämnda skolformerna ha ökat lokalbehovet med 500 nya klassrum; enbart i Stockholm hade behövts nya klassrum till ett antal, som motsvarade två större läroverksbyggnader.

Skolutredningen fann efter denna undersökning, att ett omedelbart genomförande av dess klassdelningsprogram icke vore möjligt. Utredningen fann det dock vara en angelägenhet av primär vikt, att ett principbeslut med det snaraste komme till stånd. »Ett sådant skulle med all sannolikhet vara ägnat att påskynda utbildningen av lärare i erforderlig utsträckning, och det är nödvändigt för att vid nybyggnader och tillbyggnader ge fasta hållpunkter för beräkningen av klassrumsbehovet och klassrummens storlek.»

Sedan principbeslutet fattats, skulle det ankomma på skolöverstyrelsen att i samband med de årliga framställningarna om anslag av riksdagen inkomma med utredning och förslag om den utsträckning, i vilken programmet kunde och borde förverkligas under följande budgetår. »En kortare övergångstid än 10 till 12 år torde under inga förhållanden kunna beräknas», slutade skolutredningen.

I ett annat sammanhang (SOU 1947:34 s. 370) dryftade skolutredningen frågan om gymnastikavdelningarnas storlek. Under rådande ogynnsamma förhållanden hade gymnastiken blivit truppgymnastik med alltför liten hänsyn till de individuella behoven. Utredningen fann en radikal minskning av gymnastikavdelningarnas storlek väl behövlig.

Frågan om sänkning av lärjungemaximum är givetvis av synnerligt intresse för de lärare, som själva står inför de stora klassernas problem. Redan för 25 år sedan ingav *styrelsen för Läroverkslärarnas riksförbund* en framställning till Kungl. Maj:t, vari styrelsen framhöll, att en enhällig opinion bland läroverkens lärare hade betraktat en sänkning av lärjungemaximum i realskolan till 30 som en av de viktigaste förutsättningarna för att undervisningen i en realskola, kortare än den sexåriga, skulle kunna lämna någorlunda tillfredsställande resultat. Ett högre lärjungeantal försämrade möjligheten för läraren att i viss utsträckning individualisera undervisningen, försvårade hans övervakande och fostrande uppgift samt verkade nedtyngande på arbetet och försämrade undervisningens resultat; svårigheter, som otvivelaktigt bleve mera framträdande i den nya fyra- eller femåriga realskolan än i den gamla sexåriga.

I en till oss ställd skrivelse av den 11 juni 1955 har riksförbundet nu ytterligare framhållit vikten av att i en så krävande skolform som den treåriga real-skolan klassavdelningarnas storlek minskas till 30 elever. Därjämte borde förstärkningsanordningar vidtagas dels inom ämnena engelska och matematik, dels i större utsträckning än hittills inom ämnet tyska.

Realskoleutredningen. För skolans inre arbete är en minskning av klassernas storlek av den allra största betydelse. Diskussionen i skolfrågor under de senaste årtiondena har haft det goda med sig, att lärarna i gemen blivit medvetna om hur nödvändigt det är att genom undervisningen väcka lärjungarnas arbetshåg och främja deras produktiva självverksamhet. De yttre betingelserna har dock år efter år försämrats. I de små klasser, som vid realskolans tillkomst ansågs som normala, var de oftare till finnandes. Kanske utnyttjades de icke alltid, men någon lärare av den gamla stammen, som förstod ungdomen och leddes av omtanken om dess bästa, torde utan mycken teori och utan stora anspråk ha praktiserat metoder, som var ägnade att hålla lärjungarnas intresse vid makt och ge utlopp åt deras verksamhetslust. Den stora tillströmningen till de högre skolorna har sedan dess successivt rest de hinder, som nu försvårar och i värsta fall kan äventyra varje djupgående reform av det inre arbetet. Sänkningen av lärjungemaximum framstår mot denna bakgrund som ett försök att i tid sätta en damm för en utveckling med ogynnsam tendens. Det vore fruktansvärt, om framtidens skola komme att domineras av massmetoder och lärjungarna finge vänja sig att bekvämt och passivt följa med strömmen.

På samma gång som vi på det allra kraftigaste framhåller vikten av en reform på detta område, måste vi tyvärr konstatera otillräckligheten av samhällets resurser just nu. Lärartillgången är otillräcklig för de många hundra nya klasser, som skulle behövas, lokaltillgången ännu mer. Skolutredningens program är ingalunda i och för sig ett för djärvt grepp; vi är gärna med på att ställa upp det som ett framtidsmål, men vi vågar inte hoppas på att få se det genomfört under femtioalet. Först ett stycke in på sextioalet skulle enligt våra prognoser lärartillgångarna förslå för en mera omfattande reform. När barnantalet åter börjar sjunka i årskullarna, bör småningom också lokaltillgångarna kunna medge att något göres.

Ännu sämre torde utsikterna under femtioalet vara för skolutredningens förslag att minska gymnastikavdelningarna ned mot storleken av en normal klassavdelning. Utredningens resonemang har visserligen övertygat oss om värdet av en sådan reform, men vi känner oss på intet sätt överraskade, när utredningen ändå till sist konstaterar, att »förhållandena» hindrar ett snart förverkligande av dessa planer i full utsträckning och att en kostnadsberäkning på grund härav icke är av större värde.

Frågan om begränsning av klassavdelningarnas storlek kan enligt vår mening

tills vidare endast föras framåt på de partiella reformernas väg. Man får nöja sig med att försöka råda bot, där sådan är mest av nöden.

Läroverkslärarnas riksförbund har framhållit behovet av förstärkningsanordningar i vissa ämnen inom den treåriga realskolan. Sådana anordningar kan, om de rätt utnyttjas, ganska mycket höja undervisningens effektivitet. De är också i vissa fall lättare att genomföra än en allmän sänkning av lärjungeantalet i klasserna, emedan de endast är beroende av lärartillgången i vederbörande ämne. Skulle exempelvis överproduktion av språklärare inträda vid en tidpunkt då en allmän sänkning av lärjungeantalet i klasserna ännu är genomförbar till följd av naturvetarbristen, vore det naturligt att dela klasserna en eller annan veckotimme vid undervisningen i engelska och tyska. Den bättre tillgången på språklärare skulle då möjliggöra ett partiellt förverkligande av ett mål, som ännu icke kan nås i sin helhet.

En väl avgränsad delreform är vidare sänkningen av lärjungemaximum i realskolans högsta klass. Angelägenheten av att omgrupperingar av lärjungarna till nya avdelningar så vitt möjligt undviks samverkar med klassens ställning som grundval för det treåriga gymnasiet till att göra denna reform synnerligen önskvärd. I läroverksstadgans § 44 kvarstår ännu stadgandet om att lärjungeantalet i realskolans högsta klass skall vara högst 30 som ett minne av 1937 års beslut. Bestämmelsen har sedan år 1940 år efter år suspenderats genom av Kungl. Maj:t utfärdade föreskrifter. Enligt vår åsikt bör den åter sättas i kraft, så snart det med hänsyn till lärartillgången kan ske och utan att tidpunkten för en allmän reform avvaktas.

Särskild uppmärksamhet kräver slutligen frågan om klassernas storlek i den treåriga realskolan. Huru arbetsförhållandena kommer att gestalta sig inom denna realskoleform, är visserligen ännu svårt att med full säkerhet bedöma. Om lärjungar, som icke flyttas, i viss utsträckning överförs till den fyraåriga linjen, skulle lärjungeantalet utan särskilda åtgärder i övrigt nedgå redan i klass 2³ och ännu mer i 3³. Möjligt är dock, att dessa lärjungar i det övervägande antalet fall kommer att föredra att gå vidare i kurserna för att avlägga särskild realexamen. Under alla omständigheter torde emellertid behovet av mindre klasser i den treåriga realskolan vara så påtagligt, att denna skolform bör tillerkännas förtur vid en sänkning av lärjungemaximum. Skälen är i stort sett desamma som föranledde att de kommunala mellanskolorna under sin första tid fick arbeta med lägre lärjungemaximum än de allmänna läroverken. Antalet kvarsittare kan sålunda väntas bli mindre och därmed en besparing av elevplatser vinnas samt i sinom tid även en besparing i lokaler och lärarkraft. I nuvarande läge tillkommer vissa psykologiska synpunkter. Skulle den treåriga realskolan ej på några års sikt beredas denna förtursrätt, riskerar man, att föräldrarna komme att hysa viss skepsis mot den för dem nya skolformen. Det kunde förmodas, att de treåriga linjerna inte komme att accepteras vare sig av skolstyrelserna eller av de inträdessökande i den utsträckning vi förutsatt. Om å andra sidan ett utbrett

medvetande råder om att den treåriga realskolan gynnar eleverna i så måtto, att de kommer att få arbeta i mindre och lätthanterligare avdelningar, torde denna skolform komma att få en sådan dragningskraft, att färre avdelningar av de mera utrymmeskrävande fyraåriga linjerna behöver inrättas och platstillgången därigenom förbättras.

Vi anser det därför önskvärt, att den treåriga realskolan från det läsåret, då den kommer att bli realskolestadiets huvudform, bereds möjlighet att arbeta med ett elevmaximum av 30 lärjungar per klassavdelning. I nuvarande bristsituation anser vi oss emellertid icke kunna fixera den tidpunkt, då detta blir möjligt. Det bör ankomma på skolöverstyrelsen att, så snart lärartillgången det medger, på denna och andra punkter framställa de förslag rörande sänkning av lärjunge-maximum, som den anser genomförbara.

7. Lärarfrågor vid övergång till treårig realskola

Endast en del av lärarnas tjänstgöring är bunden till klassrummet och kan avläsas på schemat. Återstoden av arbetet organiseras fritt av läraren och är av den art, att frihet i planläggningen är nödvändig.

Den schemabundna tjänstgöringen är olika på gymnasialstadiet och på realskolestadiet. Enligt läroverksstadgans § 133 och motsvarande paragrafer i stadgorna för de högre kommunala skolorna är undervisningsskyldigheten:

på gymnasialstadiet	20—24	veckotimmar
på realskolestadiet	24—30	»

Till gymnasialstadiet räknas i detta sammanhang även högsta klassen i den statliga och den kommunala realskolan och de båda högsta klasserna vid de kommunala flickskolorna.

Särskilda regler gäller vid blandad gymnasie- och realskoletjänstgöring. I stort sett går de ut på att för en lärare med övervägande realskoletjänstgöring såväl maximum som minimum skall sänkas med en veckotimme för varje fullt fyrantal veckotimmar, varunder läraren undervisar på gymnasialstadiet, och att för en lärare med övervägande gymnasietjänstgöring maximi- och minimaltalen skall ökas med en timme för varje fullt femtal veckotimmar, varunder han undervisar på realskolestadiet.

Viktigare än stadgornas maximi- och minimaltalen är dock det medeltal efter vilket läroverkets rätt att anställa lärare i praktiken beräknas. Enligt ett riksdagsuttalande i samband med 1937 års lönereglering (riksd. skriv. 469/1937) bör den genomsnittliga undervisningsskyldigheten på högre stadiet vara 21,5 veckotimmar och på lägre stadiet 26,5 veckotimmar. Vid 1952 års uppgörelse om lärarlönerna fastslogs, att denna beräkningsgrund i fortsättningen skulle tillämpas.

Lärarnas tjänstgöringsskyldighet utanför schemat innebär exempelvis granskning av skriftliga arbeten, laborationsredogörelser och herbarier, förrättande av morgonandakt, vård av institutioner och materiel samt klassföreståndarskap. Självfallet tar lektionsförberedelserna mycken tid i anspråk.

Vid fastställandet av den enskilda lärarens schema för året skall rektor taga hänsyn till dessa särskilda åligganden. Han kan därvid sänka antalet schematimmar ned mot stadgans minimum för en lärare, som är betungad med många skrivlag, men då medeltalet veckotimmar per lärartjänst skall ligga fast, måste han samtidigt höja antalet schematimmar för någon annan lärare upp mot stadgans maximum. Då de särskilda åliggandena i regel kräver mer arbete, ju högre upp läraren undervisar, kommer rektors prövning normalt att utfalla så, att en lärare med tjänstgöring endast i klasserna 1⁵ och 2⁵ får ett större antal schematimmar än en lärare med undervisning endast i klasserna 3⁵ och 4⁵. Indras nu de lägre, mindre arbetskrävande klasserna, utan att det fastställda medeltalet rubbas, komme detta att innebära, att mer arbete än hittills måste uttagas av lärarna i de kvarvarande klasserna.

Läroverkslärarnas riksförbund har i sin tidigare berörda skrivelse av den 11 juni 1955 påpekat nödvändigheten av att vid övergång till treårig realskola nya bestämmelser kommer till stånd om undervisningsskyldighetens uttagande och i synnerhet om medeltalet tjänstgöringstimmar. Om nuvarande bestämmelser bibehölles, komme arbetsbördan att väsentligt stegras bland annat för lärare med skrivämnen, framhåller riksförbundet.

Bestämmelser om antalet skrivningar av olika slag på de fem- och fyraåriga linjerna har senast fastställts av skolöverstyrelsen den 21 mars 1955 (Aktuellt nr 17). De återges i vad avser realskolans allmänna linje i vänstra delen av följande tabell. Till höger i samma tabell anges antalet skrivningar i den treåriga realskolan enligt den av skolöverstyrelsen år 1953 fastställda provisoriska kursplanen för treårig realskola (Aktuellt nr 26).

Enligt de i tabellen återgivna planerna skulle hemskrivningar icke ges i realskolan. I klasserna 1⁵, 2⁵ och 1⁴ skulle över huvud taget inga större skriftliga arbeten förekomma; detta utesluter givetvis icke, att övningsskrivningar av olika slag, såsom rättskrivningar och provräkningar, normalt ges under ämnets timmar. Även dessa måste rättas, om också rättningsarbetet i vanliga fall tar mindre tid än när det gäller de större arbetena i skrivsalen.

På den treåriga linjen är antalet skrivningar i modersmålet detsamma som på de längre linjerna. Fördelningen mellan heldags- och halvdagsskrivningar är ej angiven i kursplanen. I de främmande språken åter har antalet större skriftliga arbeten rätt starkt beskurits. I stället upptas övningsskrivningar på ämnets egna timmar i kursplanen för engelska i klasserna 1³ och 2³ och i kursplanen för tyska i klass 2³.

Undersökningar rörande läroverkslärarnas arbetsbörda har vid ett par tillfällen arrangerats av Läroverkslärarnas riksförbund. De inkomna uppgifterna har

Tabell 47. Plan för de skriftliga arbetena i realskolan.

Årsklass och ämne	Antal skrivn.	Därav på		Årsklass och ämne	Antal skrivn.
		heldag	halvdag		
<i>Klasserna 3² och 2¹:</i>				<i>Klass 1²:</i>	
Modersmålet	7	2	5	Modersmålet	7
Engelska	vt 4	—	4	<i>Klass 2²:</i>	
<i>Klasserna 4² och 3¹:</i>				Modersmålet	7
Modersmålet	7	4	3	<i>Klass 3²:</i>	
Engelska	6	—	6	Modersmålet	6
Tyska	vt 3	—	3	Engelska	6
<i>Klasserna 5² och 4¹:</i>				Tyska	6
Modersmålet	6	6	—	Matematik	5
Engelska	7	—	7		
Tyska	6	—	6		
Matematik	5	—	5		

visat sig mycket starkt varierande. Medeltalen bör dock kunna ge en föreställning om fördelningen av lärarnas arbete på läraryrkets olika uppgifter.

Av den senaste undersökningen, som utfördes år 1950 av numera undervisningsrådet *Jonas Orring*, framgår följande fördelning av arbetet vid fristående realskolor utan gymnasiepåbyggnad och kommunala realskolor:

	procent
Undervisning	47,3
Rättningsarbete	20,9
Lektionsförberedelser	22,6
Skolsocialt arbete	8,1
Institutionsarbete	1,1

Näst efter undervisningen kommer som synes lektionsförberedelserna (inklusive förberedelser för morgonböner, en del efterarbete i samband med lektionerna m. m.) och därefter arbetet med rättning av skrivelser o. d. (inklusive tid för uppgifternas utarbetande och utskrivning m. m.). I tablån har icke medtagits en post, som av *Orring* betecknas som »indirekt förberedelse» och som avser studier inom området för tjänstens ämnen, in- och utländska studieresor av betydelse för tjänstens utövande m. m.

Den fria delen av lärarbetet är som synes något större än den schemabundna. Dess huvudposter — rättningsarbetet och lektionsförberedelserna — torde vara avgörande för arbetets omfattning på olika stadier. Posten skolsocialt arbete torde däremot kunna lämnas ur räkningen; den inbegriper bland annat klassföreståndarens arbete utanför lektionstid, vilket i stort sett torde avtaga med stigande levnadsålder hos lärjungarna, och synes som helhet inte kunna nämnvärt påverka en jämförelse mellan lärarbetet i de skilda klasserna.

Det torde vara mycket svårt att konstruera mekaniskt verkande regler för beräkning av lärarnas arbetsbelastning och få dem att fungera på ett fullt tillfredsställande sätt. Emellanåt framkommer förslag om att ett skrivlag skall på något sätt evalveras i schematimmar, men bestämmelserna blir då mycket detaljrika, emedan arbetet icke blott beror av ämnets natur utan också av lärjungarnas antal och deras åldersstadium, och de kompliceras ännu mer, om även andra särskilda uppdrag, såsom morgonandakter och institutionsarbete i olika ämnen, skall uttryckas i schematimmar. Bedömningen av tjänstgöringens tyngd i varje särskilt fall måste anförtros den som bestämmer tjänstgöringen för året, alltså rektor.

Det vore för oss av intresse att noggrant känna praxis vid jämförelser mellan tjänstgöring i de lägsta klasserna och i klasserna litet högre upp, men det är svårt att få fram statistiskt material, emedan en lärares tjänstgöring i en skola med ämneslärarsystem vanligen är fördelad på flera årsklasser. Om en tjänstgöring i klasserna 3⁵—2⁴ och 4⁵—3⁴ i medeltal anses böra vara 25,5 veckotimmar och en tjänstgöring i klasserna 1⁵ och 2⁵—1⁴ i medeltal 28 veckotimmar, skulle detta motsvara en medeltjänstgöring av omkring 26,5 veckotimmar för lärarna i samtliga de nämnda klasserna. Vi anser oss kunna antaga, att de anförda siffrorna någorlunda täcker verkligheten ute i skolorna.

Om vårt antagande är riktigt, skulle undervisningen i klasserna 3⁵—2⁴ och 4⁵—3⁴ redan nu i praktiken kräva fler lärare och undervisningen i de lägre klasserna färre lärare än som kan utläsas ur gällande bestämmelser. Ingenting skulle i praktiken ändras, om nuvarande medeltal 26,5 ersattes med 28 för de lägsta klasserna och 25,5 för övriga klasser, där lärarna har realskoletjänstgöring. Om vid införandet av treårig realskola den genomsnittliga undervisningskyldigheten i klasserna 1³ och 2³ bestämdes till 25,5 veckotimmar, skulle detta således icke innebära en ökning av lärarbehovet i jämförelse med det nuvarande utan endast att staten avstode från den ökning i lärarnas arbetsbörda på stadiet, som automatiskt skulle inträda, om nuvarande medeltal bibehölls även efter avvecklingen av de mindre arbetskrävande lägsta klasserna.

Vid den praktiska tillämpningen på de enskilda lärarna är givetvis icke blott medeltalet utan även variationsgränserna av betydelse. Kombinerat medeltalet 25,5 veckotimmar med ett så högt minimaltal som 24, skulle det redan i nuvarande organisation bli mycket svårt att bereda effektiv lindring för de lärare, som är särskilt betungade med skrivlag och andra särskilda åligganden. Särskilt skulle lärarna i modersmålet och engelska ha att uppbära en oproportionerligt stor arbetsbörda. Oavsett om arbetet med skrivlagen något ökas eller något minskas vid övergång till treårig realskola, anser vi, att även minimi- och maximaltalen bör följa med vid medeltalets sänkning. Lämpligen bör vid detta medelvärde minimum ligga vid 22,5 veckotimmar och maximum vid 28,5. Kostnaderna påverkas icke därav, då tilldelningen av lärarkraft helt och hållet rättar sig efter medeltalet.

1. Resultatet av det resonemang vi fört kan sammanfattas så, att i klasserna 1³ och 2³ den enskilde lärarens tjänstgöring bör vara lägst 22,5 och högst 28,5 veckotimmar och
2. tilldelningen av lärarkraft bör beräknas efter en genomsnittlig undervisningsskyldighet av 25,5 veckotimmar.

Huruvida en minskning av undervisningsskyldigheten bör ske jämväl i klass 3³ kan vara mera tveksamt. Rättnings- och preparationsarbetet är visserligen omfattande i denna klass, men å andra sidan ligger medeltjänstgöringen på detta stadium redan så lågt som vid 21,5 veckotimmar. Den nuvarande skillnaden mellan 26,5 i näst högsta klassen och 21,5 i högsta klassen är sannolikt större än som svarar mot olikheten i arbetsförhållandena i dessa klasser. En sänkning av genomsnittstjänstgöringen med en veckotimme skulle dessutom innebära, att en undervisningstimme i realskolans högsta klass komme att värderas högre än en undervisningstimme i gymnasiet högsta ring. Om vid övergången till ett treårigt realskolesystem ytterligare sänkning av undervisningsskyldigheten befinnes påkallad, vore det därför bättre att medeltalet i klasserna 1³ och 2³ sattes till 25 veckotimmar än att medeltalet för klass 3³ sänktes under det nuvarande.

Vi är medvetna om att dessa överväganden icke gett mer än vissa allmänna synpunkter på avvägningen av lärarnas undervisningsskyldighet. Det är icke lätt att inarbeta de nya maximi-, minimi- och medeltalen för den treåriga realskolan i bestämmelser, som skall omfatta jämväl de äldre realskollinjerna och gymnasialstadiet. Antalet fall av blandad tjänstgöring komme att växa. Beräkningen av lärartilldelningen till ett läroverk på grundval av olika medeltal för gymnasialstadiet, för den treåriga realskolan och för kvarstående klasser av den äldre realskolan behövde visserligen icke vara alltför avskräckande, men om, såsom nu är fallet, detaljerade bestämmelser skall ges beträffande maximi- och minimitjänstgöringen, bleve dessa svårhanterliga i synnerhet om det gäller lärare, som har sin tjänstgöring delvis förlagd till realskolans avslutningsklass, delvis till den treåriga realskolans lägre klasser och delvis till den fyraåriga eller den femåriga. En enklare lösning bör eftersträvas åtminstone i fråga om intervallgränserna, varvid det knappast kan undvikas, att även gymnasiet tages med i övervägandena.

Då den nuvarande undervisningsskyldigheten är fastslagen genom 1952 års löneuppgörelse, torde — efter erforderlig ytterligare utredning — förhandlingar om undervisningsskyldighetens omfattning böra inledas med vederbörande personalorganisationer.

I ovan berörda skrivelse av den 11 juni 1955 från *Läroverkslärarnas riksförbund* framföres ännu ett önskemål, nämligen att vid avvecklingen av överflödiga realskole- och flickskoleklasser hänsyn skall tagas till angelägenheten av att ordinarie och icke-ordinarie lärare skyddas mot tvångsförflyttning.

Vi har gjort ett försök att skaffa oss material till bedömande av den omfattning, i vilken tvångsförflyttning av ordinarie lärare kan komma att erfordras, genom att fråga rektorerna, huru många av de vid tidpunkten för enkäten anställda ordinarie lärarna i läro- och övningsämnen som skulle ha blivit överflödiga, om *samtliga* förefintliga avdelningar av klasserna 1⁴, 1⁵ och 2⁵ då hade indragits. Enkätsvaren visar tyvärr, att frågan ej sällan missförstått. Särskilt har man förbisett, att personer efterfrågats, icke lärartjänster, i viss utsträckning också, att endast ordinarie lärare avsetts och att uttrycket »nu anställda ordinarie lärare» icke kan inbegripa exempelvis tjänster under tillsättning. Det är till följd härav omöjligt att begagna svaren såsom underlag för statistik. Detta utesluter givetvis icke, att en del av de avgivna svaren likväl kan vara av intresse i det ena eller andra avseendet.

Vid åtskilliga läroverk finns uppenbarligen alls ingen risk för att ordinarie lärare skulle bli överflödiga. »Ordinarie lärare i läroämnena är något så pass ovanligt här, att de alla väl behövas i realskolans högre klasser eller i gymnasiet; ingen skulle således bli överflödig», skriver rektor vid *h. allm. läroverket i Lycksele*. Och någon ordinarie lärare i övningsämnen fanns inte vid detta läroverk.

I mycket stor utsträckning torde detta vara läget inom gruppen kommunala realskolor. Flera rektorer uppger visserligen, att indragning av klass 1⁴ skulle gå ut över nu anställda ordinarie lärare, men en jämförelse med katalogerna gör det sannolikt, att i svaren ordinarie lärartjänster åsyftas, icke nu anställda ordinarie lärare. Vanligen är vid de kommunala realskolorna åtminstone någon ordinarie lärartjänst vakant till följd av lärarbristen, och vanligen saknar dessa små skolenheter ordinarie lärare i övningsämnen.

Särskilt utsatta skulle åter sådana skolor bli, som lyckats väl med att trygga sitt behov av ordinarie lärare. Det förvånar därför icke, att exempelvis rektorerna i *Stockholm*, *Göteborg* och *Malmö* befinner sig bland dem, som redovisar det största antalet övertaliga ordinarie lärare under den gjorda förutsättningen.

Flera rektorer framhåller med rätta, att frågan om övertaliga lärare inte kan betraktas som ett rent kvantitativt problem. Rektor vid *samrealskolan i Falköping* skildrar läget vid sin skola, därest samtliga höstterminen 1954 förefintliga avdelningar av 1⁵, 2⁵ och 1⁴ hade indragits, på följande sätt.

»5 ordinarie tjänster skulle ha blivit överflödiga. För närvarande äro 5 tjänster vakanta. Detta innebär emellertid ej, att lärarbehovet skulle vara fyllt vid en indragning, då vakanserna avse naturvetenskapliga ämneskombinationer (utom en). I själva verket måste man räkna med att 3—4 lärare med humanistisk ämneskombination skulle ha blivit överflödiga och behovet av lärare med naturvetenskapliga ämnen skulle ha kvarstått.»

Åtskilliga rektorer yppar betänkligheter också mot en för stark beskärning av den icke-ordinarie lärarpersonalen. Det är nödvändigt bibehålla några lärare med lösare anställningsform, emedan arbetsfördelningen dem förutan icke får

erforderlig elasticitet. Icke minst gäller detta vid de kommunala flickskolorna. »Man måste i en skola med ämneslärarsystem ha både ordinarie lärare och icke ordinarie, som fylla ut de ämnen, som krävs, varierande allt efter ämnesvalet», skriver rektor vid *kommunala flickskolan i Halmstad*. Icke mindre än 17 av flickskolorektorerna kommer i detta sammanhang in på ett vid dessa skolor med deras huvudsakligen kvinnliga lärarkår särskilt utpräglat förhållande. »Flera av de kvinnliga lärarna, både ordinarie och icke-ordinarie, äro genom giftermål bundna vid skolorten», skriver rektor vid *kommunala flickskolan i Vänersborg*. »Om deras tjänster indragas, skulle lärarbristen inte minskas, då de icke skulle kunna söka tjänst på annan ort.»

Övningslärarna är i ännu högre grad än ämneslärarna bundna till sina ämnen. Det är därför icke överraskande att ett betydligt större antal läroverk rapporterar svårigheter att behålla sina övningslärare. Från *h. allm. läroverket i Eskilstuna* uppges sålunda, att en ordinarie lärare i teckning skulle förlora 2/3 av sin tjänstgöring och en ordinarie lärare i kvinnlig slöjd mer än hälften av sin tjänstgöring. Vid det stora läroverket i *Halmstad* bleve verkningarna ännu mera uppenbara. Detta läroverk skulle icke kunna bereda sysselsättning för en av sina båda ordinarie lärare i manlig slöjd och för en av de tre ordinarie gymnastiklärarna och icke full sysselsättning för en av de båda ordinarie teckningslärarna samt för den ordinarie lärarinnan i kvinnlig slöjd.

Klart besked om antalet lärare, som eventuellt behöver förflyttas, torde kunna vinnas först på ett senare stadium, när timplaner är utfärdade för den treåriga realskolan och den nya organisationen fastställt för ett läroverk. I praktiken kommer säkerligen övergången till det nya systemet icke att ske i ett slag. I anslutning till avvecklingen av de lägre klasserna torde vidare utvidgningar av organisationen i regel komma att ske på ett högre stadium, på gymnasiet eller i realskolans högre klasser. När vi förordat införande av treårig realskola som huvudform, har vårt syfte icke varit att minska användningen av akademiskt utbildad lärarkraft utan att bättre disponera de förefintliga lärartillgångarna för de hastigt växande läraruppgifter, som oavvisligen kräver sådan kompetens. För slöjdlärarna torde samtidigt med indragningen av läroverkens lägre klasser ökade arbetstillfällen komma att uppstå inom folkskolan. Vid läroverken anställda folkskollärare torde kunna beredas plats inom enhetsskolan eller den vanliga folkskolan. Principiellt måste vi hävda, att lärarkraften skall nyttjas på för skolan ändamålsenligaste sätt.

Vid så pass stora omläggningar av skolsystemet som dem vi föreslagit kan det tyvärr icke undvikas, att ömtåliga placeringsfrågor uppstår under ett par övergångsår. Vi förutsätter, att dessa av vederbörande myndigheter behandlas på ett så smidigt sätt som möjligt under hänsynstagande såväl till skolans behov som välgrundade önskemål från de anställdas sida.

8. Tim- och kursplaner; det fortsatta arbetet

När skolöverstyrelsen i sitt utlåtande över inspektörmötets yrkanden påkallade utredning rörande realskolestadiets organisation under övergångstiden före enhetsskolans genomförande, tillade överstyrelsen, att en sådan utredning icke syntes behöva i detalj ta ställning till tim- och kursplanerna. En reservant, undervisningsrådet *Thorén*, ansåg det dock nödvändigt att ingående undersökningar anställdes i fråga om målsättningen för realskolan, fordringarna i realexamen och den erforderliga modifieringen av tim- och kursplanerna.

För visso kan en skolforms organisation icke fixeras, förrän det är i stora drag bekant, vilka kurser som skall genomgå och vilka fordringar som kan ställas på lärjungarna. Fastställandet av en skolforms organisation förutsätter alltså normalt ett förberedande kursplanearbete. Tim- och kursplanerna å sin sida kan icke fixeras, utan att undervisningens praxis är i stora drag känd. Det definitiva fastställandet av tim- och kursplanerna bör fördenskull i sin tur föregås av ett förberedande arbete i fråga om varje särskilt ämnes metodiska behandling. Utredningsarbetet lägges bäst så, att organisationen först fastställs efter förberedande undersökningar rörande tim- och kursplanerna, därefter tim- och kursplanerna efter förberedande arbete med de metodiska anvisningarna och slutligen de metodiska anvisningarna, varvid en god överblick över skolornas resurser i olika hänseenden måste förutsättas.

Det kursplanematerial, som har stått till vårt förfogande, har utgjorts av skolöverstyrelsens provisoriska tim- och kursplaner för treårig teoretisk linje, av skolöverstyrelsen fastställda tim- och kursplaner för vissa inbyggda treåriga linjer, 1951 års timplaner och huvudmoment för enhetsskolan, inom skolöverstyrelsen utarbetat förslag till timplaner och huvudmoment för examensfria praktiska realskollinjer ävensom 1955 års undervisningsplan för rikets folkskolor. Genom tillkallade experter, rektorerna *Elisabeth Dahr* och *Rangel Ekblom*, har vidare för vår räkning utarbetats förslag till normalundervisningsplan för en femårig flickskola, byggd på folkskola med engelska i femte och sjätte klasserna, utkast till lärogång ledande till normalskolekompetens för gossar samt utkast till undervisningsplan för en ettårig påbyggnad till de kommunala flickskolorna. Slutligen har *Historielärarnas förenings riksorganisation* tillställt oss förslag till tim- och kursplan för ämnet historia med samhällslära.

I åtskilliga ämnen torde kursplanerna icke behöva alltför mycket ändras, medan större eller mindre ändringar blir nödvändiga i de metodiska anvisningarna. I andra fall blir rätt genomgripande omläggningar nödvändiga även i kursplanerna, såsom för övrigt framgår redan vid ett studium av skolöverstyrelsens provisoriska kursplan (Aktuellt 1953 nr 26). Vi har emellertid liksom skolöverstyrelsen kommit till den uppfattningen, att det icke är nödvändigt för fullgörandet av vårt uppdrag att kunna presentera slutdiskuterade och i detalj utformade kursplaner, och skall därför icke heller redogöra för våra diskussioner i

kursplanefrågorna. Vi vill dock fästa uppmärksamheten på en fråga rörande kursinnehållet i ämnet matematik. I Norge har som bekant på realskolestadiet införts en på det praktiska samhällslivet inriktad gren av skolmatematiken, s. k. »samfunnsregning». Värdet av en matematikundervisning av detta slag synes oss uppenbart och bestyrks av erfarenheterna från vårt västra grannland. I vårt land synes det vara svårare att bereda plats för en ny gren av skolmatematiken, såvida det icke sker i form av en alternativkurs i realskolans högsta klass. Detta åter skulle ställa ökade krav på lärartillgången i ämnet. Huruvida det erforderliga antalet lärare kunde uppbibras exempelvis genom befodringskurser i matematik och samhällslära för folkskollärare är vanskligt att säga men torde säkrare kunna bedömas under det fortsatta utredningsarbetets gång. Det slutliga avgörandet i frågan bör kunna i tiden sammanfalla med fastställandet av de blivande tim- och kursplanerna för realskolan.

Vid den förnyade utredning i våra skolfrågor, som avsetts äga rum i slutet av 1950-talet, bör de högre skolornas kunskapsstoff omplaneras från grunden. Intet kursmoment bör bibehållas endast därför, att det av ålder stått på skolans arbetsprogram. Erfarenheterna från försöksverksamheten bör omsorgsfullt utnyttjas. Näringslivets synpunkter bör inhämtas. Över huvud bör noggrant undersökas vad de unga behöver för sin insats i samhällslivet, och om det därvid visar sig, att det behövs något nytt inom eller utom de gamla skolämnena, må man icke tveka att utmönstra även ting, som hade sin självklara plats i en äldre generations utbildning men icke längre intar samma ställning i vår tids kulturliv.

I avvaktan på denna mera genomgripande omprövning av kursinnehållet bör för stunden en något mer summarisk revision vara tillräcklig, varvid bland annat bör vidtagas de jämkningar, som är påkallade för en god anslutning av realskolans kurser till 1955 års undervisningsplan för folkskolan. Denna överarbetning av kursplanerna är till sin natur övervägande fackmannamässig; den bör — såsom väl skolöverstyrelsen tänkt sig i sitt inledningsvis nämnda utlåtande — lämpligen uppdragas åt detta ämbetsverk.

Vi har fört fram arbetet med en omorganiserad realskola till den punkt, där fastställandet av tim- och kursplanerna skulle stå närmast på arbetsprogrammet, och håller före, att det arbete som återstår, bör ankomma på skolöverstyrelsen och av denna tillkallade experter. Redan i den del av utredningen, som av oss genomförts, har vi stött på spörsmål, som inte kunnat definitivt avgöras utan underlag av fastställda tim- och kursplaner. Dessa frågor och andra, som anmäler sig under det fortsatta arbetets gång, måste utredas och slutligt lösas genom skolöverstyrelsens försorg. På skolöverstyrelsen faller också utformningen av de många detaljer, som måste vara genomarbetade och uttryckta i författningstext, innan en så pass genomgripande reform som den av oss föreslagna kan föras ut i skolornas liv. Uppgiften blir för visso icke lättare, om — såsom

vi i kap. 5 under alternativ A föreslagit — ett visst inflytande på realskolans organisation skall beredas de kommunala representationerna och skolstyrelserna.

Det synes oss under sådana omständigheter uppenbart, att skolöverstyrelsen med fog kan göra anspråk på ökad pedagogisk och administrativ arbetskraft under de år, då den nya organisationen skall förberedas och genomföras. Personalbehovet måste emellertid i första hand bedömas av överstyrelsen själv. Vi förutsätter, att de framställningar om anslagshöjningar, som överstyrelsen på grundval av detta bedömande finner erforderliga, skall av statsmakterna prövas med full förståelse för arten och omfattningen av det arbete, som genom reformen ålagts ämbetsverket.

Till skolöverstyrelsen bör överlämnas de utredningar i kursplanefrågorna, som verkställts av de av oss tillkallade experterna, ävensom den av Historieläraryrnas förenings riksorganisation till oss insända kursplanen för historieämnet.

Sammanfattning

Kapitlet ägnas de organisationsproblem, som i första hand kan väntas bli aktuella inom de treåriga realskollinjerna, som föreslås inrättade vid de allmänna läroverken och de kommunala realskolorna.

Liksom i den nuvarande realskolan bör enligt realskoleutredningens mening även i den treåriga realskolan kunna inbyggas linjer, som leder till praktisk realexamen. Dessa linjer bör vara tvååriga och bygga på den treåriga realskolans första klass, men utredningen föreslår att vid läroverk, där sådana linjer upprättats, undervisningen i övningsämnen redan i första klassen skall kunna inriktas på den praktiska utbildningen. Vid läroverk med handelslinje skall sålunda i klass 1³ ämnet slöjd kunna utbytas mot maskinskrivning.

Försöksverksamheten med s. k. särskild realexamen har givit så goda resultat, att utredningen finner tiden inne att nu upptaga jämväl utbildningen till denna examen som en fast del av realskolans organisationsprogram. Även differentieringen för särskild realexamen bör omfatta realskolans båda sista år.

Några helt examensfria linjer föreslås icke för de allmänna läroverken. Frågan om ersättande av den nuvarande realexamen med andra former för kursens avslutning bör dock upptagas, så snart de tekniska förutsättningarna för en reform föreligger.

Inträdesfordringarna till realskolans treåriga linje skall enligt utredningens förslag sättas till 17 betygsenheter i de vanliga tio ämnena och ämnesgrenarna; i betygssumman skall alltså ingå jämväl betyget i engelska. Liksom nu bör dock intagningsnämnderna kunna intaga lärjungar med något lägre betygssumma, om de anses ha förutsättningar att följa studiet arbetet vid läroanstalten.

Fyraåriga linjer måste upprätthållas, så länge realskolan mottar lärjungar, som icke läst engelska i folkskolan. Utredningen anser dock, att fyraåriga linjer i viss utsträckning kan behövas även i andra fall. En enkellinjig treårig realskola

är sålunda en väl liten skolenhet, om den organiseras som helt fristående. Även i övrigt kan de fyraåriga linjerna få en användning som komplement speciellt för lärjungar med långsammare utvecklings- och arbetstakt. Då största möjliga sparsamhet med lokaltillgångarna är nödvändig, räknar utredningen likväl med att den treåriga realskolan skall bli realskolans huvudform.

Utredningen har övervägt, huruvida icke särskilda åtgärder kan vidtagas för att underlätta lärjungarnas arbete i realskolan, och föreslår, att organiserad läxhjälp i viss utsträckning skall tillhandahållas. Beträffande elevantalet i den treåriga realskolans klassavdelningar förväntar utredningen initiativ från skolöverstyrelsen, så snart ett sådant befinner sig möjligt.

En sänkning av det vid beräkningen av lärarbehovet tillämpade medeltalet för lärarnas undervisningsskyldighet anses påkallad i vad avser den treåriga realskolan. Utformningen av detaljbestämmelserna torde dock förutsätta förhandlingar med vederbörande lärarorganisationer. Utredningen uttalar slutligen, att de nödvändiga omplaceringarna av lärare vid genomförandet av den nya organisationen bör ske på ett så smidigt sätt som möjligt under hänsynstagande såväl till skolans behov som till välgrundade önskemål från lärarnas sida.

Tim- och kursplanerna har vid utredningen diskuterats. Då en mera genomgripande granskning av kunskapsstoffet torde komma att företagas i samband med den till slutet av 1950-talet planerade allmänna utredningen av våra skolfrågor, anser realskoleutredningen, att den nu erforderliga överarbetningen lämpligen bör uppdragas åt skolöverstyrelsen.

Flickskolans organisationsproblem

En skola med faststående bildningsmål kan icke förlora sina lägsta klasser utan att därigenom en rad organisationsfrågor rörande det högre stadiet aktualiseras. Vi har i föregående kapitel diskuterat de problem, som möter realskolan i denna situation. För flickskolans del är frågeställningarna delvis desamma, men skolformen har också sina specifika problem, som sammanhänger med dess särskilda uppgifter i skolsystemet och icke minst med lärokursens större längd.

1. Flickskolans ställning i den nuvarande skolorganisationen

Enligt 1928 års alltjämt gällande stadga för de kommunala flickskolorna har dessa skolor till ändamål att bereda sina lärjungar »tillfälle till inhämtande av ett högre mått av allmän medborgerlig bildning med hänsyn tagen till den kvinnliga ungdomens egenart samt att därvid tillika i större eller mindre utsträckning förbereda lärjungarna för praktisk verksamhet, särskilt inom hemmets område».

Varje flickskola skall vara anordnad med en sjuårig lärokurs, anknyttande till folkskolans fjärde klass, och en sexårig, anknyttande till dess sjätte klass. Alltefter lärjungeantalet kan de båda årskurserna anordnas fristående eller förenade. Kurserna för 1⁶ och 2⁷ skiljer sig endast i modersmålet, engelska och matematik, och undervisningen är vanligen gemensam utom i engelska. Från och med klasserna 2⁶ och 3⁷ kan studiegången helt förenas.

Klasserna 1⁷—5⁷ och 1⁶—4⁶ bildar tillsammans ett odifferentierat *lägre stadium* med samma ämnesuppsättning som i realskolan. Klasserna 6⁷—7⁷ och 5⁶—6⁶ bildar ett differentierat *högre stadium* med teoretisk och praktisk linje och ett tillvalssystem av samma slag som det på gymnasiet samtidigt införda.

Den *teoretiska* linjen har samma ämneskrets som realskolan samt dessutom psykologi. Kurserna i humaniora och i övningsämnen, särskilt de husliga, når över realexamensnivån. Genomgång av denna linje medför s. k. normalskolekompetens.

Den *praktiska* linjen i 1928 års undervisningsplan har höga timtal i sömnad, vävning, hemkunskap och hushållsgöromål samt barnavård, medan ämnen geograf, matematik, biologi, fysik och kemi saknas på timplanen. Genomgång av denna linje medför icke normalskolekompetens.

Ämnena kristendomskunskap, modersmålet, historia med samhällslära, ett främmande språk samt hälsolära är obligatoriska för alla lärjungar på det högre stadiet, s. k. *fasta* ämnen. På den teoretiska linjen skall lärjunge ytterligare ha tre *tillvalsämnen*, på den praktiska två. Under vissa förutsättningar kan lärjunge medtaga ännu ett läroämne, *tilläggsämnet*. De oftast förekommande tillvalsämnena är främmande språk och matematik.

Flickskolan är examensfri, timsummorna lägre och arbetstakten lugnare än i realskolan. Den lärokurs, som i femårig realskola genomgås under de fyra första åren, läses i sjuårig flickskola på de fem första.

Övergång från flickskola till gymnasium äger huvudsakligen rum från klass 5⁷—4⁶ till det fyraåriga gymnasiets första ring och från klass 6⁷—5⁶ till det treåriga gymnasiet. Övergången underlättas genom särskild undervisning, vars omfattning och uppläggning kan variera (stadgan § 11 mom. 9). För övergången äger lärjunge i regel tillgodoräkna sig sina betyg från flickskolan till fulla värdet. I ett par ämnen gäller de dock vid övergång till treårigt gymnasium endast som vitsordet Godkänd. I vissa fall erfordras tentamen, exempelvis om lärjunge, som nedlagt ett ämne i klass 6⁷, önskar övergång till treårigt gymnasium.

Skolformen hade en svaghetsperiod under 1930-talet men har senare visat en mycket god lärjungeanslutning. De kommunala flickskolorna är nu 49 till antalet, vartill kommer 3 enskilda högre flickskolor (Hälsingborg, Västervik och Nya elementarskolan för flickor i Stockholm) samt normalskolelinjer vid ett antal huvudsakligen privata samläroverk. Lärjungeantalet i de kommunala flickskolorna, som höstterminen 1944 var 13 887, hade höstterminen 1954 stigit till 21 994. Flickskolor förekommer endast i större och medelstora städer. De sju stora kommunala flickskolorna i Stockholm hyser f. n. icke mindre än 23 procent av den totala lärjunge numerären i skolformen.

Den praktiska linjen av 1928 års typ har aldrig haft något större antal lärjungar. Läsåret 1950/51, det sista då 1928 års organisation överallt var i funktion, hade den 32 lärjungar i näst högsta klassen och 26 lärjungar i den högsta. Orsaken till att anslutningen icke blivit större torde vara, att avgångsbetyg från linjen icke kunnat tillerkännas normalskolekompetens.

1940 års skolutredning och 1946 års skolkommision har båda framställt förslag rörande flickskolans organisation. Skolutredningen ägnade flickskolan ett särskilt betänkande (SOU 1947: 49), medan skolkommisionen åt flickskolan inrymde ett kapitel i sitt principbetänkande (SOU 1948: 27, kap. 8).

Enligt den till 1950 års riksdag avlätna propositionen om riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling skulle enhetsskolan bland annat till viss del ersätta den kommunala flickskolan. Riksdagen tog emellertid icke ställning till frågan om flickskolans fortbestånd. Vid uppräknigen av de skolformer, som enhetsskolan eventuellt i framtiden skulle ersätta, utslöts den kommunala flickskolan.

Denna utgång innebar givetvis icke, att 1928 års organisation av flickskolan fastlöstes. Ny normalundervisningsplan fastställdes i själva verket den 3 februari 1950, samma dag som skolpropositionen avläts till riksdagen. I fråga om de lägre klasserna anslöt sig den nya undervisningsplanen rätt nära till skolutredningens förslag. För det högre stadiet hade skolutredningen föreslagit, att differentieringssystemet skulle ersättas med en linjedelning, omfattande två varandra närstående teoretiska linjer och en praktisk linje. Detta förslag ansågs däremot icke böra upptas till prövning, förrän ställning kunde tas jämväl till differentieringssystemet på gymnasiet. Under tiden kunde skolutredningens förslag till linjedelning i en eller annan form försökas, påpekade *departementschefen* och fortsatte:

»Därvid gjorda erfarenheter torde bli till nytta även vid utformningen av den flickskola kommissionsmajoriteten skisserat. Det är föga sannolikt, att denna skola skall kunna övertaga flickskolans nuvarande differentieringssystem oförändrat. Om erfarenheterna från försökstiden bringa i dagen möjligheter att genom linjedelning eller införande av ett begränsat antal tillvalskombinationer förenkla organisationen, är detta erfarenheter, som kunna bli vägledande även vid konstruktionen av en på enhetsskolan byggd högre skola för kvinnlig ungdom.» (S. 388)

Vi har i det föregående i ett större sammanhang tagit ställning till spörsmålet om de lägsta klassernas indragning och därvid även berört skolledarnas uttalanden i denna utredningens huvudfråga. Det återstår att avhandla flickskolans ställning såsom parallellform till realskolan, konstruktionen av dess högre stadium och övergångsanordningarna för lärjungar som inte läst engelska i folkskolan. Även frågan om normalskolekompetens för manlig ungdom torde böra något belysas. Däremot får det anses falla utanför vårt uppdrag att taga ställning till den omstridda men för skolfomens existens avgörande frågan om särundervisningens principiella berättigande vid sidan av den eljest i våra skolor praktiserade samundervisningen.

2. Flickskolan som parallellform till realskolan

1940 års skolutredning redogjorde i sitt flickskolebetänkande utförligt för olikheterna mellan könen i intressen och yrkesval. Realskolans undervisningsplan kan betecknas som en kompromiss mellan pojknas och flickornas intressen, en kompromiss som i vanliga fall är acceptabel för bådadera. I flickskolan kan emellertid större hänsyn tas till flickornas särdrag och de speciellt kvinnliga levnadsbanorna. Där kan också ges en utbildning för hemmet utöver det för gossar och flickor gemensamma minimum, som kan få rum i realskolan. Slutligen eftersträvar flickskolan att i språk och orienteringsämnen ge en mot flickornas läggning svarande fylligare allmänbildning.

Dessa mål kan enligt skolutredningens åsikt icke lika lätt nås genom att påbygga realskolan med kurser i husliga ämnen. Det teoretiska skolarbetet

skulle då anhopas på ett yngre och mindre moget åldersstadium, och de i intellektuellt hänseende mest fruktbara åren inom skoltiden skulle huvudsakligen ägnas åt praktiskt arbete. Balansen är bättre i den nuvarande flickskolan, framhåller utredningen.

Det dubbla målet skulle icke heller kunna vinnas genom att realskolan påbyggs med gymnasiestudier, anser skolutredningen. Den humanistiska flickskolebildningen skulle väl av åtskilliga unga flickor utan olägenhet kunna inhämtas i gymnasiet. Men detta kan dock icke ersätta flickskolan, bland annat emedan dess krävande och långvariga lärogång icke kan parallelliseras med praktisk utbildning. Redan studierna på realskolestadiet fordrar av många ett uppbyggande av all flit och alla krafter. Sådana lärjungar bör dock icke vara utestängda från att förvärva ett högre kunskapsmått. På åtskilliga levnadsbanor behövs det personer, som utan besvikelse och missnöje kan åtaga sig och väl fullgöra rutinarbete av mera kvalificerat slag.

Vi har nu tillfrågat flickskolerektorerna, huruvida de anser, att ett närmande mellan flickskolans och det allmänna läroverkets organisation och kurser bör eftersträvas vid den förestående omorganisationen av realskolestadiet.

Svaren ger uttryck åt ett mycket starkt principiellt motstånd mot allt som kan hota skolformens särart. En måttlig inkongruens i de båda skolformernas kurser anses icke alltför störande. Övergången från den ena skolformen till den andra bör kunna göras smidig, även om kurserna inte helt sammanfaller. Endast tentamen på felande kursmoment bör fordras, ej som nu tentamen på hela kursen i ett ämne. Som exempel må följande rektorsuttalanden citeras:

Kommunala flickskolan i Nyköping:

»Flickskolan bör ej utformas till en realskolans parallellavdelning. Vår särart bör bibehållas. Vi äro ej en längre realskola med lugnare tempo. Vid övergång från olika klasser till realskolan bör övergångskurser kunna anordnas liksom föreslagits i enhetsskolan och tentamen anordnas på det som fattas i kurserna.»

Högre flickskolan i Hälsingborg:

»Såsom gammal flickskolemänniska är min enda önskan, att flickskolan i största möjliga utsträckning får behålla sin särprägel, utvecklad under många årtiondens hängivet arbete av den gamla flickskolans pionjärer. Den är en lycklig skolform för många, många flickor, vilka icke passa i examensskolans form.»

Kommunala flickskolan i Kristinehamn:

»Jag anser rakt inte att en anpassning efter realskolans kurser bör eftersträvas. Här i Kristinehamn 'byter' vi elever ibland mellan läroverket och flickskolan. Det som fattas i ett eller annat ämne klarar eleven av vid ev. inträdesprov.»

Endast ett par svar är i någon mån positiva. Det är rektor i *Hudiksvall*, som håller före, att »kurserna i motsvarande klasser bör bli så lika som möjligt» och hennes kollega vid *Nya elementarskolan för flickor i Stockholm*, vilken

med tanke på de lärjungar, som ändrar bostadsort, betecknar ett närmande mellan skolformerna som en principiell vinst men anser sig sakna erfarenhet nog att bedöma möjligheten.

Vi har emellertid i vårt frågecirkulär fullföljt tanken på ett närmande mellan flickskolans och realskolans kurser och framkastat frågan, om kurserna i en femårig flickskola bör utformas så, att genomgång av en viss klass å normal-skollinje skall kunna i *alla* ämnen minst jämföras med genomgång av viss klass i realskolan, exempelvis så, att klasserna 1⁵—4⁵ i flickskolan i avseende på kurserna bringas att motsvara klasserna 1³—3³ i realskolan.

Med tanke på den övervägande negativa inställning, som kommit till uttryck i svaren på de närmast föregående två frågorna, är det ej förvånande, att de jakande svaren visar sig vara sällsynta. Några rektorer har likväl gått in på frågan. Vanligen rekommenderas en kursutjämnning vid tidpunkten för övergången till gymnasiet. Men denna tidpunkt är ju olika, allteftersom övergången sker till treårigt eller fyraårigt gymnasium. Antingen kan man göra flickskolans blivande 4⁵ likvärdig med realskolans blivande 3³, såsom exempelvis rektor vid *kommunala flickskolan i Malmö* föreslår, och därmed tillrättalägga övergången för det treåriga gymnasiet, eller också kan man med rektor vid *Norrmalms kommunala flickskola* låta 3⁵ och 2³ korrespondera och därmed jämna vägen för övergången till fyraårigt gymnasium. Full överensstämmelse på båda punkterna torde sannolikt ej kunna uppnås. I någon mån måste man alltid falla tillbaka på ett system med smärre kompletteringar.

Tankegången utföres närmare av rektor vid *kommunala flickskolan i Jönköping*, som svarar:

»Överensstämmelse i varje kursdetalj bör icke krävas, helst som den framtida enhetskolans kurser ha fått en individualiserad och tänjbar karaktär. Felande kursmoment böra vid övergång kunna kompenseras av överkurs i fråga om andra moment, och vikt bör läggas vid skolprestationens kvalitet, uttryckt genom betygen. Övergången till 3-årig realskola kan tänkas ordnad på följande sätt:

Från	klass	1 ⁵	till	klass	2 ³	— godkänt betyg, kvalificerat
»	»	2 ⁵	»	»	2 ³	— godkänt betyg
»	»	2 ⁵	»	»	3 ³	— godkänt betyg, väl kvalificerat
»	»	3 ⁵	»	»	3 ³	— godkänt betyg
»	»	3 ⁵	»	ring	I ⁴	— godkänt betyg
»	»	3 ⁵	»	»	I ³	— godkänt betyg, väl kvalificerat
»	»	4 ⁵ , 5 ⁵	»	»	I ³	— godkänt betyg

Kvalificerat = Ba i medelbetyg. Välkvalificerat = Ba i medelbetyg jämte 2 AB, allt i läroämnena. I ämnen, som icke fullföljas på gymnasium, bör avslutad lärokurs krävas vid övergången.»

För ställningstagandet är det tydligen av vikt att känna till, i vilken utsträckning övergång till gymnasium förekommer och från vilken klass i flickskolan lärjungarna i praktiken vanligen övergår. Rektorerne vid läroanstalter med normalskolelinjer har därför ombetts att lämna redogörelse för övergången till

gymnasium år 1954 från flickskolans tre högsta klasser. Omfattningen av övergången framgår i stora drag av följande tablå:

	5 ⁷ el. motsv.	6 ⁷ el. motsv.	7 ⁷ el. motsv.
Antal lärjungar i klassen vid slutet av vt 1954	3 136	2 143	1 875
Därav intagna å gymnasium ht 1954:			
antal	666	61	78
procent	21,2	2,8	4,2

Uppgifterna är inte alldeles fullständiga — sålunda hade dåvarande rektor vid h. allm. läroverket i Lidingö icke lämnat några uppgifter beträffande därvarande kommunala flickskolelinje. Sådana ofullständigheter kan dock icke gärna rubba totalbilden. Övergången efter klass 5⁷—4⁶ är tydligen absolut och relativt alldeles övervägande. Det kan till och med göras gällande, att siffrorna för övergången från 5⁷—4⁶ ligger i underkant, emedan lärjungar i viss utsträckning övergår från denna klass till realskolans 5⁵—4⁴ för att därifrån söka sig över till treårigt gymnasium.

För att bli i stånd att något allsidigare belysa flickskoleelevernas övergång till gymnasiestudier har vi också direkt efterfrågat, huruvida övergången skett till fyraårigt eller treårigt gymnasium och huru lärjungarna valt linje på gymnasiet. Svaren på dessa frågor är tyvärr ibland ofullständiga. Sedan klassavdelningar, för vilka uppgifterna är bristfälliga, helt uteslutits, har de siffror erhållits, som sammanfattas i följande tabell.

Tabell 48. Övergången från flickskola till gymnasium år 1954.

Övergångsklass	Antal lärjungar, som övergått till						
	4-årigt gymn.	3-årigt gymn.	S:a	allmän linje	latin- linje	real- linje	S:a
5 ⁷ eller motsvarande . .	635	10	645	110	322	213	645
6 ⁷ » » . .	15	34	49	13	16	20	49
7 ⁷ » » . .	9	52	61	24	27	10	61
Summa	659	96	755	147	365	243	755

En jämförelse med föregående tablå ger vid handen, att önskade uppgifter kunnat erhållas för omkring 94 procent av de lärjungar, som övergått till gymnasium. Av naturliga skäl är bortfallsprocenten störst för de lärjungar, som övergått till gymnasium efter fullständigt genomgången flickskola.

Det är av intresse att lägga märke till att i enstaka fall övergång från 5⁷ till *treårigt* gymnasium förekommer trots de relativt omfattande kompletteringar, som i detta fall blir nödvändiga. Å andra sidan förekommer övergång till *fyraårigt* gymnasium både från näst högsta och högsta klassen. I sistnämnda fall torde övergången vanligen ske till högre ring än den första.

Tabellen visar vidare, att flickorna efter övergången oftast väljer latinlinjen (48 %), därefter reallinjen (32 %) och först i tredje rummet den allmänna linjen (20 %).

Båda tabellerna tillsammans torde utgöra tillräcklig grund för påståendet, att övergången från flickskolan till gymnasiet i 80 à 90 procent av fallen gäller det fyraåriga gymnasiet och att övergångsklassen i ungefär lika stor procent av fallen är klass 5⁷ eller motsvarande. Men det får givetvis ej förglömmas, att förhållandena lokalt skiftar alltefter organisationen av det gymnasium, till vilket övergången sker.

Till oss har överlämnats en framställning från *skolöverstyrelsen* av den 17 maj 1954 angående ändringar i normalundervisningsplanen för de kommunala flickskolorna. Överstyrelsens skrivelse är byggd på framställningar från vissa flickskolerektorer och från styrelsen för Sveriges högre flickskolors lärarförbund.

I skrivelsen erinras om att efter genomförandet av de nya undervisningsplanerna övergång från flickskolans 5⁷—4⁶ till första ringen av det fyraåriga gymnasiet kommer att möta ringa svårigheter, medan däremot övergången från 6⁷—5⁶ till det treåriga gymnasiet första ring försvåras.

Vid övergången från 6⁷—5⁶ till det treåriga gymnasiet uppstår komplikationer bland annat till följd av den ändrade ställning franskan har erhållit genom den senaste timplanereformen. Studiet av detta ämne uppskötts genom 1950 års undervisningsplaner ett år, i realskolan från 4⁵—3⁴ till 5⁵—4⁴ och i flickskolan från 5⁷—4⁶ till 6⁷—5⁶. Lärjungar, som från realskolan intas i det treåriga gymnasiet, har i realskolans högsta klass läst 3 veckotimmar franska, om de har tillvalt detta frivilliga ämne, och i annat fall genom självstudier inhämtat motsvarande kurs. Lärjungar från flickskolans näst högsta klass har läst 5 veckotimmar franska om de tillvalt ämnet — men om de ej gjort detta, har de i en flickskola, som följer 1950 års undervisningsplan, icke fått några förkunskaper i ämnet annat än eventuellt i form av en särskilt anordnad övergångskurs. Överstyrelsen håller nu före, att övergången till det treåriga gymnasiet skulle underlättas, om man redan i klass 5⁷—4⁶ inlade en frivillig kurs i franska av samma omfattning som kursen i realskolans avslutningsklass.

Frågan om det tredje språkets ställning berör emellertid, säger överstyrelsen, lika mycket flickskolans egna intressen. Icke minst i betraktande av flickskolans hävdvunna karaktär av språkligt-humanistiskt betonad bildningsväg ter sig det tredje språkets ställning enligt 1950 års normalundervisningsplan otillfredsställande. Elever, som med hänsyn till sitt yrkesval måste välja kombinationer, i vilka det tredje språket icke ingår, och som av olika anledningar icke kan läsa det som tilläggsämne, har vid sin avgång från skolan icke ens förvärvat de elementära insikter i det tredje språket, som 1928 års undervisningsplan gav möjlighet till.

Kungl. Maj:t har genom beslut den 9 juli 1954 och den 3 juni 1955 bemyndigat skolöverstyrelsen att för de kommunala flickskolor, som så önskar, medge fortsatt tillämpning under läsåren 1954/56 av 1928 års normalundervisningsplaner i vad de avser det tredje språket, under förutsättning dels att de lärjungar, som deltar i detta ämne, i mån av behov erhåller erforderlig nedsättning av timtalet i andra ämnen, dels ock att timtalet i samma språk successivt i de två följande klasserna minskas till fyra. Läsåret 1954/55 be- gagnade sig ungefär halva antalet kommunala flickskolor av den möjlighet att bibehålla franskans ställning, som öppnats genom detta bemyndigande.

Realskoleutredningen. Flickskolan bör enligt vår mening under övergångstiden vara en parallellform till realskolan i tre avseenden:

1. Inträdesfordringarna bör vara desamma i båda skolformerna.
2. Kurserna bör läggas upp för lärjungar med förutsättningar att tillägna sig teoretisk utbildning av den art, som realskolan meddelar.
3. Det kunskapsmåt, som vitsordas genom normalskolekompetensen, bör i intet läroämne understiga det som vitsordas genom realexamen.

Förr i tiden ansågs det på många håll vara lättare att vinna inträde i en flickskola än i ett allmänt läroverk, och flickskolans kursgenomgång ansågs inte bärkraftig som grund för gymnasiet. I båda avseendena har förhållan- dena småningom ändrats. De formella inträdesfordringarna är numera desam- ma som i realskolan, antalet avvisade bland dem som i första hand sökt in- träde i flickskolans sjuåriga kurs är, uttryckt i procent, något större än bland de inträdessökande till den femåriga realskolan och antalet avvisade inträdes- sökande till flickskolans sexåriga kurs till och med betydligt större än antalet avvisade inträdessökande till den fyraåriga realskolan i dess olika former. Flickskolans kurser har, åtminstone på det lägre stadiet, successivt närmats till realskolans, senast genom 1950 års normalundervisningsplan. Flickskole- betygen har som följd av denna utveckling i allt större utsträckning kunnat godtagas som grund för gymnasiestudier. Vid övergång från klass 5⁷—4⁶ till fyraårigt gymnasium kan flickskolans lärjungar numera — efter en obetydlig komplettering i kemi — helt tillgodoräkna sig flickskolebetygen, som om de avgivits i realskolan. Även övergången från 6⁷—5⁶ till det treåriga gymnasiet underlättas genom en ganska omfattande rätt för lärjungarna att tillgodo- räkna sig betyg från flickskolan. De båda första av de krav vi ställt på flick- skolan som parallellform till realskolan kan numera anses fyllda.

Som en konsekvens av det för flickskolorna föreskrivna differentierings- systemet är däremot det tredje villkoret icke generellt uppfyllt. En flicka, som lämnar skolan med normalskolekompetens, har i vissa ämnen, exempelvis ma- tematik och tyska, icke de insikter, som vitsordas genom realexamen, såvida hon icke på det högre stadiet tillvalt dessa ämnen. Enligt vår mening bör

flickskolan nu ges en sådan organisation, att normalskolekompetensen icke i något läroämne får lägre valör än realexamen.

Flickskolan skulle emellertid förlora sitt existensberättigande, om den nöjde sig med att kopiera realskolan. I vissa ämnen, särskilt inom den humanistiska ämnesgruppen, bör lärostoffet kunna bli fylligare och kursen grundligare genomgången. Stor vikt bör vidare läggas vid att praktiskt husliga och estetiskt fostrande ämnen vid sidan av de teoretiska får god plats i undervisningsplanen. Då flickskolan har fem år till sitt förfogande för kursgenomgången mot realskolans tre, bör slutligen arbetsveckans timsomma kunna hållas lägre än i realskolan och skolgången i det hela göras mindre påfrestande.

Ehuru dessa drag ger flickskolan en bestämd särart, bör dess arbete i viss utsträckning synkroniseras med realskolans. Det blir allt vanligare, att flickskoleelever avgår till läroanstalter av gymnasial karaktär. Enligt våra undersökningar sker övergången till gymnasiet i 80 à 90 procent av fallen till det fyraåriga gymnasiet. Flickskolans kurser bör därför enligt vår mening samordnas med realskolans i så måtto, att flickskolans kurs vid slutet av den blivande klass 3⁵ icke i något läroämne bör understiga realskolans kurs vid slutet av den blivande klass 2³. Övergången från flickskolans klass 3⁵ till det fyraåriga gymnasiet kan då göras helt fri med tillgodoräknande av betygen efter sina valörer. Särskilda övergångskurser blir behövligen endast vid flickskolor med på ett eller annat sätt avvikande lärogång.

Däremot kan det icke begäras, att flickskolan vid slutet av klass 3⁵ skall ha medhunnit hela den obligatoriska kursen för realexamen — det skulle göra arbetet i flickskolan onödigt tungt. Någon del av de i realskolan obligatoriska kurserna måste alltså i flickskolan skjutas över till ett högre stadium. Med nuvarande kursuppläggning ligger det närmast till hands att tänka på delar av ämnena matematik och kemi. Detta skulle visserligen öka antalet läroämnen på det högre stadiet och därvid även något inskränka möjligheten att tillmötesgå lärjungarnas önskemål om koncentration av studierna kring egna intresseområden och framtidsmål. Olägenheten därav bör dock vägas mot fördelen av en skonsammare, lugnare och jämnare lärogång i det hela. I nuvarande läge måste enligt vår mening den senare synpunkten vara bestämmande. Så länge flickskolan består som särskild skolform med sina nuvarande uppgifter i skolsystemet, kan det icke på allvar ifrågasättas, att dess tre lägsta klasser skulle till punkt och pricka sammanfalla med den treåriga realskolan.

Undervisningen i den femåriga flickskolans klass 4⁵ måste följaktligen dels komplettera den föregående utbildningen med element, som tillhör kursen för realexamen, dels ge en påbyggnad i vissa ämnen. I stort sett bör lärjungarna efter genomgången av klass 4⁵ ha nått en allmän utbildningsnivå, som motsvarar realexamen och kan uppbära studier i treårigt gymnasium. Lärjungar, som genomgått flickskolans klass 4⁵, bör i överensstämmelse härmed kunna

komma i åtnjutande av vidsträckta lättnader vid övergång till det treåriga gymnasiet första ring. Preciserade regler för övergången kan dock icke fastställas, förrän de blivande kursplanerna för realskolan och flickskolan är utarbetade och fastställda.

Språkens ställning i flickskolan påkallar särskild uppmärksamhet. Medan i realskolan språkföljden är fixerad med engelska som första språk, tyska som andra och franska som tredje språk, kan vid en kommunal flickskola styrelsen bestämma, att franska skall träda i stället för tyska som andra språk. I skolor med parallellavdelningar kan tyska inträda som andra språk i en klassavdelning, franska i en annan.

Den sålunda medgivna variationen av språkföljden har vid några skolor begagnats. Särskilt har anordningen med franska som andra språk visat sig attraktiv i Göteborg. Vid övergång till gymnasium måste emellertid lärjungar med franska som andra språk underkasta sig en tämligen omfattande komplettering i tyska. År 1954 medgav Kungl. Maj:t, att för sådana lärjungar särskild undervisning i franska och tyska finge anordnas efter övergången till gymnasiet vid ett h. allmänt läroverk i Stockholm och ett i Göteborg. Såvitt vi kunnat finna, har dylik undervisning icke kommit till stånd i Stockholm, sannolikt emedan icke tillräckligt många deltagare anmält sig. Med hänsyn till den starka ställning franskan traditionellt intagit vid flickskolorna har vi likväl intet att erinra mot att franska alltjämt får väljas som andra språk vid de skolor, där detta anses önskvärt, och att som konsekvens därav övergångskurser eller särskild gymnasieundervisning anordnas för lärjungar med franska som andra språk, vilka önskar fortsätta på gymnasiet.

För de lärjungar, som har franska som tredje språk, inträder ämnet enligt 1950 års undervisningsplan först i klass 6⁷—5⁶ och förfogar där över fem veckotimmar, medan ämnet förr inträdde som frivilligt ämne ett år tidigare och första året hade tre veckotimmar till sitt förfogande. Redan har nämnts, att skolöverstyrelsen ifrågasatt återgång till den äldre ordningen.

Otvivelaktigt sätter många flickskoleelever stort värde på att få lära känna det franska språkets grunder, särskilt uttalet och det centrala ordförrådet, även sådana som av hänsyn till sitt blivande yrke eller av andra skäl inte kan tillvälja ämnet på högstadiet. Därom vittnar icke minst den stora tillvalsfrekvensen under den tid, då ämnet var frivilligt. Skolöverstyrelsen dröjer särskilt vid den lärjungegrupp, som önskar övergå till det treåriga gymnasiet efter att ha genomgått flickskolans näst högsta klass. Dessa lärjungar måste, om de icke tidigare haft tillfälle att inhämta en grundläggande kurs i ämnet, välja en ämneskombination, vari franska ingår. Detta skulle starkt påverka linjevallet i den blivande klass 4⁵ och vara onödigt betungande, då timantalet i ämnet kan väntas bli högre än i realskolans högsta klass.

Placeringen av franskan på ett så tidigt stadium som i klass 3⁵ är visserligen icke oundgängligen nödvändig, eftersom inga förkunskaper i ämnet ford-

ras för intagning i det fyraåriga gymnasiet. Allvarligare betänkligheter mot att det oaktat upptaga ämnet på schemat för denna klass torde emellertid inställa sig endast om det vid utformningen av undervisningsplanen befinnes, att arbetsbördan därigenom blir för tung eller att man till följd av belastningen med ett extra ämne blir ur stånd att uppnå det för övergång till fyraårigt gymnasium erforderliga kunskapsmåttet i något annat av schemats ämnen.

Då vi inte har anledning tro, att hinder av detta slag skall yppa sig, och då lärjungarna i parallella skolformer, bland annat enhetsskolan, har möjlighet att tillvälja franska under sitt tredje år på realskolestadiet, anser vi oss kunna tillstyrka, att franskan erhåller den av skolöverstyrelsen föreslagna ställningen på timplanen.

3. Det högre stadiets organisation

Genom beslut den 1 juni 1951 medgav Kungl. Maj:t, att försök med fast linjedelning på flickskolans högstadium finge anställas i huvudsaklig överensstämmelse med ett av skolöverstyrelsen överlämnat förslag, vilket åter i allt väsentligt överensstämde med ett av styrelsen för Jönköpings kommunala flickskola till överstyrelsen ingivet förslag. Timplan för försökslinjerna finns publicerad i Aktuellt 1951 nr 22. Den upptar tre linjer: en humanistisk, en allmän och en reallinje, var och en med två varianter, betecknade med bokstäverna A och B.

Alla linjerna meddelar undervisning i kristendomskunskap, modersmålet, engelska, historia med samhällslära, geografi, hälsolära, teckning och musik med samma timantal på de tre linjerna samt gymnastik, slöjd och hemkunskap med mer eller mindre skiftande timal.

Den *humanistiska* linjen meddelar dessutom undervisning i det andra och tredje främmande språket samt på A-grenen i psykologi och på B-grenen i matematik.

Den *allmänna* linjen meddelar undervisning i det andra främmande språket och i psykologi samt på A-grenen i matematik och på B-grenen i biologi.

Reallinjen meddelar undervisning i fysik och kemi samt på A-grenen i matematik och biologi. B-grenen är en praktisk linje med undervisning i psykologi och barnavård samt utvidgade kurser i slöjd och hemkunskap; dessutom finnes i högsta klassen en kort obligatorisk repetitionskurs i matematik.

Karakteristiskt för linjebildningen är sålunda, att på den humanistiska linjen *tre* främmande språk är obligatoriska, på den allmänna linjen *två* och på reallinjen endast *ett*.

Reallinje B är icke lika renodlat praktisk som den gamla praktiska linjen enligt 1928 års stadga. Införandet av linjen medför en viss kostnadsökning i de fall, där praktisk linje tidigare ej varit anordnad, varför linjen i fråga endast får upprättas med Kungl. Maj:ts särskilda medgivande.

Försök med fast linjedelning pågick läsåret 1954/55 vid 22 skolor, därav 21 kommunala flickskolor och en enskild skola. Vid en av flickskolorna saknades dock humanistisk linje. Reallinje B förekom endast vid sex skolor. Lärjungarnas fördelning på de olika linjerna framgår av nedanstående tabell.

Tabell 49. Lärjungarnas linjeval vid flickskolor, där försök med linjedelat högstadium pågick höstterminen 1954.

	Humanistisk linje		Allmän linje		Real-linje		Totalt
	A	B	A	B	A	B	
Antal lärjungar							
klass 6 ⁷ (5 ⁶)	118	117	133	131	321	43	863
klass 7 ⁷ (6 ⁶)	124	98	139	129	259	32	781

Påfallande är den starka dragningskraft, som utövas av den enspråkiga real-linje A, den enda linje, som har obligatorisk undervisning såväl i matematik som i de naturvetenskapliga ämnena biologi, fysik och kemi. Den praktiskt lagda reallinje B synes vara något mer lockande än den gamla praktiska linjen, antagligen emedan den i motsats till denna leder till normalskolekompetens.

Rektorerna vid de skolor, där fast linjedelning tillämpas, konstaterar, att det nya systemet medfört större klarhet och reda vid ämnesvalet. Bättre avslutning till arbetslivets krav har vunnits. Ämnesvalet blir för eleverna lättare och göres med hänsyn till fortsatt utbildning eller blivande yrke. Valet influeras ej av ovidkommande faktorer. »Det tidigare florerande fria linjevalet medförde bland annat att många gånger eleverna valde med hänsyn till vilken lärare de skulle få och ej till vilket ämne de skulle läsa», säger rektor vid *Höglandsskolan*. På några håll konstaterar man med tillfredsställelse, att eleverna nu ej längre har möjlighet att välja en alltför lätt kombination. Värdet av normalskolekompetensen har härigenom stigit och betyget kan lättare och mera enhetligt bedömas. Rektorerna påpekar dock även vissa nackdelar med det nya systemet. Variationsmöjligheterna har begränsats och eleverna tvingas ibland att avstå från något ämne de har särskilt intresse för eller att taga med ett ämne, som de ej lämpar sig för. Någon rektor tror sig veta, att systemet därför ej är populärt bland eleverna. Schematekniska svårigheter framträder särskilt vid mindre skolor. Rektorerna vid de två stockholmskolor, som har reallinje B, betecknar denna linje som ett nödvändigt komplement, då de teoretiska linjerna blivit svårare.

Ett klart positivt uttalande kommer från rektor i *Ystad*.

»Fördelarna äro, enligt min mening, mycket påfallande. Det har kommit mera lugn och stabilitet över linje- och ämnesval, sedan förutsättningen för den tidigare ofta mycket brokiga ämnessammansättningen, vilken åtminstone ibland skedde på grund av ganska

ovidkommande faktorer, försvunnit. Valet tycks nu i de flesta fall ske med mera eftertanke och med sikte på kommande utbildning för ett yrke. Jag anser, att införandet av fast linjedelning är av stor pedagogisk betydelse.»

Vad som åsyftats med det äldre systemet framkommer åter klart exempelvis i följande yttrande av rektor vid *statens normalskola*, som håller fast vid det gamla:

»Det har under årens lopp visat sig vara av stort värde att eleverna fått relativt fritt välja de ämnen som lästs å det högre stadiet. Dels ha de härigenom kunnat få studera ämnen som de ägt speciella förutsättningar för, dels sådana som de ansett vara av vikt för deras blivande levnadsbana. Även där utbildningsmålet varit diffust har det varit värdefullt att eleverna kunnat välja ämnen för vilka de haft intresse. Jag anser det vara en pedagogisk tillgång för flickskolan att bibehålla differentieringssystemet.»

Det äldre, principiellt helt fria differentieringssystemet lovar emellertid mera än skolorna alla gånger kan hålla. Detta har kommit rektor vid *Södermalms kommunala flickskola* att överväga en ändring. Full valfrihet har av schematekniska skäl ej kunnat genomföras. När lärjungarna, trots den fria differentieringen vägras läsa valda ämnen, kan ställningen gentemot målsmännen bli ohållbar. Ett par privata skolor meddelar, att de utan att ha någon formell linjeklyvning begränsat tillvalsmöjligheterna, så att resultatet blivit ungefär detsamma som om man haft fast linjesystem.

Flera rektorer hälsar med särskild tillfredsställelse, att reallinje B i motsats till den äldre praktiska linjen leder till normalskolekompetens. I fråga om erfarenheter från reallinje B har inte alla så mycket att komma med, eftersom linjen ännu blott försökts en kort tid, varierande vid olika skolor. Flera rektorer beklagar, att de ej fått införa reallinje B, men hoppas få tillfälle senare. Ibland synes erfarenheterna från den äldre praktiska linjen ha avskräckt rektorerna från att pröva reallinje B.

Ett par uttalanden från skolor, som hunnit längre med försöken, kan förtjäna anföras. Rektor i *Jönköping* skriver:

»Reallinje B har visat sig utmärkt. Tillströmningen till den synes ej så stor, men delvis har detta berott på opåräknad avgång av anmälda. Föräldrar till elever, som valt linjen, betyga sin tillfredsställelse med resultatet av undervisningen i praktiska ämnen. På grund av de omfattande praktiska göromålen uppfattas den icke som en särskilt lätt linje, men elever, som vilja hålla vägen öppen till utbildningsanstalter eller yrken av teoretisk art, våga trots förekommande praktiska intressen icke välja den. Hur den art av normalskolekompetens den ger kommer att mottagas i arbetslivet är visserligen ännu inte känt.»

Rektor i *Ystad* har idel goda erfarenheter:

»För samtliga elever, som valt denna linje (införd vid skolan 1952/53), har skolarbetet tydligen blivit mera lustbetonat. De ha fått utlopp för sitt intresse och sin fallenhet för praktiska ämnen, och de framsteg de gjort på dessa ämnesområden har stimulerat dem och ökat deras intresse för de teoretiska ämnena. Det obligatoriska deltagandet i psykologundervisningen anser jag vara i högsta grad utvecklande för dem — — —

De flickor, som vårterminen 1954 med normalskolekompetens avgick från skolan och

valt reallinje B, har samtliga påbörjat sin yrkesutbildning (barnträdgårdslärlarinna, ekonomiföreståndarinna, sjuksköterska). Samtliga erhöll avgångsbetyg med normalskolekompetens.»

Rektorerna har tillfrågats, om de anser, att allmän övergång till fast linjedelning bör genomföras i samband med organisationen av femåriga normalskollinjer eller rent av tidigare. Anmärkningsvärt många, drygt en fjärdedel av de tillfrågade, har av olika skäl funnit sig ej kunna taga ställning. Av de rektorer, som gått närmare in på frågan, har ett 15-tal besvarat frågan positivt och ungefär lika många negativt, medan omkring 10 får sägas intaga en mellanställning, då de accepterar den fasta linjedelningen delvis eller under vissa villkor eller förordar ett blandsystem. Fördelningen av positiva och negativa svar förhåller sig, såsom man kunde vänta, olika inom grupperna försöksskolor och icke-försöksskolor. Inom båda grupperna förekommer, att frågan lämnats öppen. Av de positiva svaren återfinns 10 i gruppen försöksskolor — den betydligt mindre gruppen — och 5 i gruppen av icke-försöksskolor, medan i fråga om de negativa svaren förhållandet är omvänt.

I åtskilliga rektorsyttranden framförs organisationsprojekt, som icke berörts i våra cirkulär. I *Sundsvalls* försöksdistrikt har det varit på tal att i samband med indragningen av de båda lägsta klasserna påbygga flickskolan med en klass och därmed göra den framtida flickskolan sexårig i stället för femårig. Rektor skriver nu:

»I städer med tillräckligt elevunderlag kunde försöksvis en påbyggnad upptill få utgöra kompensation och på så sätt en sexårig lärokurs skapas, som byggde på sex-klassig folkskolekurs *med undervisning i engelska i 5 och 6 klasserna* och som därigenom vann en fördel framför komm. flickskolans hittillsvarande sexåriga lärokurs. I den här tänkta nya organisationen skulle det treåriga högstadiet ha gymnasial karaktär och leda till *en kompetens av högre värde än normalskolekompetens.*»

Inte mindre än sju rektorer nämner i sina svar »sundsvalls-systemet» och ytterligare sex kommer med förslag i samma riktning. Ett par exempel må anföras. Rektor i *Falun* svarar:

»Enligt min mening skulle det gagna många av flickskolans elever, om — åtminstone försöksvis — en *sjätte klass* inrättades som påbyggnad på den 5-åriga flickskolan (såsom föreslagits i Sundsvall). En sådan klass skulle säkert få stor betydelse för de elever, som ej önska övergå till gymnasium, men som behöva få en något högre utbildning t. ex. i språk och i praktiska ämnen än den som den 5-åriga flickskolan kan komma att ge.»

Rektor i *Visby* tänker sig fortsättningsklassen uppdelad på en praktisk och en teoretisk linje:

»Efter kl. 7⁷ en 'fortsättningsklass', förslagsvis en praktisk linje med undervisning huvudsakligen i hushållsgöromål, sömnad, vävning, barnavård (praktik på barnhem och barnkrubba) och ev. sjukvård för att underlätta intagningen vid utbildningsanstalter för vissa kvinnliga yrken som skolköksseminarium, handarbetsseminarium m. fl. samt en teoretisk linje med språk ev. matematik, stenografi, maskinskrivning m. m.»

Realskoleutredningen. Innan vi går in på frågan om linjedelningen på det högre stadiet, skall vi med några ord beröra de framkomna förslagen om påbyggnad av flickskolan med en årskurs.

Flickskolans femåriga kurs skulle leda till normalskolekompetens efter 6 + 5 = 11 skolår. En påbyggnad med ett år skulle förlänga skoltiden till 12 år. Den finge därigenom samma längd som vägen till studentexamen genom treårig realskola men skulle icke ge samma kompetens. Skäl kan för visso anföras för en utbyggnad av gymnasieålderns skolformer med mindre krävande typer. Att så många skolor nu fört fram förslag i denna riktning, får nog betraktas som ett tidens tecken. En sådan utbyggnad av skolsystemet måste dock enligt vår mening föregås av en allsidig utredning, avsedd att samordna de likartade strävanden, som gör sig gällande inom detta organisationsavsnitt, och särskilt att finna den rätta avvägningen mellan allmänbildande och yrkesutbildande skolformer på åldersstadiet. En sådan utredning ligger emellertid, såsom vi i kap. 5 framhållit, utanför gränsmärkena för vårt nuvarande uppdrag.

Däremot faller det inom vårt uppdrag att taga ställning till resultaten av den pågående försöksverksamheten med linjedelning på flickskolans högre stadium. Grunden till det nuvarande mycket fria differentieringssystemet lades som bekant genom 1927 års riksdagsbeslut om gymnasiets organisation. Systemet kan karakteriseras som en reaktion mot ett tidigare mångläseri, som ansågs gynna en själlös mekanisering av gymnasiestudierna. När den kommunala flickskolan påföljande år kom till, konstruerades dess högre stadium efter mönstret av det differentierade gymnasiet, oaktat de pedagogiska grundvalarna för anordningen i flickskolan, där det gällde mindre avancerade studier och i regel yngre lärjungar, knappast kunde anses på samma sätt bärande. Det torde i själva verket vara en mycket utbredd uppfattning på flickskolehåll, att eleverna vid tiden för ämnesvalet ännu icke är mogna för ett omdömesgillt val, att de följer kamrater eller tar hänsyn till sin uppskattning av enskilda lärare mer än till sina egna anlag och möjligheter.

Sedan det fria ämnesvalet i gymnasiet ersatts av ett linjesystem med fasta studievägar, ter sig flickskolans fria ämnesval alltmer som en egenhet, vars regler icke känns igen från andra skolformer. I den pågående försöksverksamheten har en åtstramning försökts. Liksom det nya gymnasiet arbetar med tre linjer och sex grenar, har vid försöken flickskolorna fått arbeta med tre tvågrenade linjer. Dessa skiljer sig dock mindre än gymnasiets grenar; med ungefär samma berättigande kunde man tala om ett val mellan sex ämneskombinationer, nämligen:

1) tyska, franska, psykologi	= humanistisk linje A,
2) tyska, franska, matematik	= humanistisk linje B,
3) tyska, psykologi, matematik	= allmän linje A,

4) tyska, psykologi, biologi	= allmän linje B,
5) matematik, biologi, fysik-kemi	= reallinje A,
6) psykologi, fysik-kemi, praktiskt
husliga ämnen	= reallinje B.

Övriga teoretiska läroämnen är, såsom i det föregående nämnts, obligatoriska för samtliga lärjungar. Vid skolor, där franska är andra språk, byter tyska och franska plats i kombinationsschemat. Reallinje B — arvtagaren till den praktiska linjen i 1928 års flickskolestadga — får anses som ett organisatoriskt uttryck för flickskolans uppgift att, såsom det heter i stadgan, »förbereda lärjungarna för praktisk verksamhet, särskilt inom hemmets område».

Efter den försöksverksamhet, som nu pågått några år, är tiden enligt vår mening inne att jämväl vid flickskolorna genomföra den fastare organisation, som ansetts önskvärd för gymnasiet. Motiveringen är till och med något starkare i fråga om en femårig flickskola än i fråga om sjuårig, eftersom i den femåriga den differentierade delen upptar en större del av lärogången. Om ännu på flickskolehåll någon tveksamhet råder beträffande linjedelningens värde, torde den i flertalet fall mindre bero på att valfriheten inskränkts än på att linjerna varit så konstruerade, att på vissa av dem viktiga kursmoment helt fallit bort. Den frihet i ämnesvalet, som lärjungarna har eftersträvat, har i hög grad gällt rätten att komplettera den valda linjens ämnesgrupp med ett tilläggsämne, som innefattar just sådana kursmoment. Behovet härav minskas dock, om — såsom vi i det föregående föreslagit — gränsen mellan kursens obligatoriska allmänna del och den del, som faller under lärjungarnas fria val, drages så, att den allmänna delen icke i något läroämne understiger kursen i realexamen. Att detta kan komma att medföra någon uppmjukning av gränsen mellan flickskolans båda stadier, torde icke ha så mycket att betyda. Tillräckliga möjligheter kvarstår att lägga lärogången till rätta för enskilda lärjungar, så att deras anlag och intressen får nödigt utrymme.

I den pågående försöksverksamheten är lärjungarna berättigade att medtaga ett tilläggsämne utöver den fixerade ämnesuppsättningen på linjegrenen. Arbetsordningen torde därigenom bli något mera komplicerad, men anordningen har hittills av nyss antydda skäl varit nödvändig. Utformas den obligatoriska kursen så som vi föreslagit, torde det böra undersökas, huruvida rätten att välja ett tilläggsämne fortfarande har tillräckligt behovsunderlag.

Om det nuvarande systemet med fasta ämnen, tillvalsämnen och tilläggsämnen avvecklas, bortfaller anledningen till att, såsom i nuvarande stadga sker, sammanföra ämnena fysik och kemi till ett skolämne. Anordningen har varit nödvändig för att i ett differentieringssystem med endast tre tillvalsämnen bereda lärjungarna tillgång till vissa praktiskt viktiga ämnesgrupper. Representanter för flickskolan har emellertid under årens lopp vid åtskilliga tillfällen sökt få en ändring till stånd. Genomföres ett system med fasta linjer, möter intet hinder för att behandla fysik och kemi som två skilda ämnen,

såsom fallet är i realskolan. Överhuvud synes ämnesbeteckningarna i flickskolan och realskolan böra sammanfalla, varigenom värderingen av betygen skulle underlättas för personer, som icke har ingående kännedom om våra komplicerade skolförhållanden.

Regleringen av vissa organisatoriska detaljfrågor är beroende av de blivande kursplanerna, vilka icke torde kunna fastställas, förrän kursplanerna för den treåriga realskolan föreligger i definitivt skick. Hit hör, såsom redan nämnts, bland annat frågor om tillgodoräknande av betyg vid övergång från flickskolan till andra skolformer och omvänt. Bestämmelser i sådana ämnen synes lämpligen böra utfärdas av skolöverstyrelsen.

I samband med utarbetandet av den nya normalundervisningsplanen torde slutligen böra undersökas, huruvida icke maskinskrivning kan inläggas som frivilligt ämne i någon klass på det högre stadiet.

4. Flickskolans sexåriga linjer

Realskolans fem- och fyraåriga linjer motsvaras i flickskolan av sju- resp. sexårig lärokurs. Medan vid läroverken den fyraåriga linjen för närvarande har större lärjungeantal än den femåriga, är förhållandena vid flickskolorna omkastade. Lärjungeantalet i klass 1⁷ uppgick höstterminen 1954 till 3 929 mot endast 467 i klass 1⁶.

Realskolans fyraåriga linjer har, såsom vi framhållit i ett föregående kapitel, en viss uppgift som mognadslinjer. Flickskolans sexåriga linjer skulle i den nya organisationen knappast ha någon motsvarande uppgift, då även skolformens huvudlinje kan beräknas få relativt låga timsummor och skulle disponera avsevärt längre tid för kursgenomgången än realskolan. De sexåriga linjernas uppgift i den nya flickskoleorganisationen bleve huvudsakligen att ta hand om flickor, som börjar i flickskolan utan förkunskaper i engelska.

Denna uppgift torde emellertid med tiden få allt mindre betydelse. Flickskolorna ligger genomgående på orter, som har förutsättningar att skapa ett väl utbildat skolväsen. Antalet inträdessökande utan förkunskaper i engelska kan väntas ytterligare nedgå inom de närmaste åren. Klassavdelningarna på den sexåriga linjen bleve då av allt att döma mycket små. Man kunde ifrågasätta, huruvida icke flickskolan under övergångstiden kunde konstrueras som en genomgående femårig högre skola, kopplad till sjätte klassen av engelskläsand folkskola. Flickor, som icke läst engelska i folkskolan, kunde då hänvisas till realskolans fyraåriga linje, vilken är att tillgå på varje ort, där flickskola finnes.

På ett par av de orter, som har kommunal flickskola, var emellertid, åtminstone förra året, undervisning i engelska ännu icke anordnad i folkskolans femte och sjätte klasser. Vi har tillfrågat rektorerna vid de högre skolor, som mottar lärjungar från folkskolans fjärde klass, huru stor del av de från nämnda

klass intagna som skulle ha fått undervisning i engelska i klass 5, om de hade kvarstannat i folkskolan. Från *Strängnäs* svaras av rektorerna vid såväl h. allm. läroverket som kommunala flickskolan, att inga av de där intagna lärjungarna skulle ha kommit i åtnjutande av sådan undervisning. Från *Varberg* ges enahanda svar av rektor vid kommunala flickskolan, medan rektor vid h. allm. läroverket svarar: »Ett ytterst ringa fåtal, kanske ingen.»

Ett beslut att förbehålla flickskolan för inträdessökande, som läst engelska i folkskolan, skulle tydligen sätta flickskolan ur funktion på orter som de nämnda. Anordningar måste därför vidtagas, som under en övergångstid gör det möjligt för flickskolan att mottaga även inträdessökande utan förkunskaper i engelska.

Om skolförhållandena under övergångstiden ordnas på det sätt vi i kap. 5 betecknat som alternativ A, torde kommuner, där undervisning i engelska icke kunnat anordnas i folkskolan i önskvärd utsträckning, sannolikt för några år bli stående vid nuvarande organisation; läroverken skulle alltså bibehålla sina fem- och fyraåriga linjer och flickskolan sina sju- och sexåriga. Möjligt är dock, att man på vissa orter slopar realskolans femåriga och flickskolans sjuåriga linje, ehuru undervisningen i engelska i traktens folkskolor ännu endast delvis är upporganiserad. I varje fall kommer denna situation att inträda, om skolorganisationen ordnas enligt alternativ B. Man ställes därmed inför spørgsmålet, huruvida de sexåriga linjerna måste bibehållas för sådana fall eller i stället erforderlig kompletterande undervisning kan anordnas på flickskolans femåriga linje för lärjungar, som börjar utan förkunskaper i engelska.

Givetvis är det tekniskt möjligt att bibehålla de sexåriga linjerna vid sidan av de femåriga. De måste då organiseras med fristående klassavdelningar under två år för att efter denna tids förlopp samordnas med andra klassen av den femåriga linjen. Lärjungarna på den sexåriga linjen finge därigenom ett år längre skoltid än lärjungarna på den femåriga linjen.

I realskolan är en dylik förlängning av studietiden lättare att försvara, då en del av de intagna kan väntas få svårt att hålla takten i den treåriga realskolan. Men i flickskolan vore anordningen icke rationell. Flickskolan bör i enlighet med sina traditioner redan i sin femåriga form erbjuda en så lugn och skonsam studiegång, att ingen utökning av studietiden skall erfordras. En skillnad i förkunskaper, som inskränker sig till ett enda läroämne, engelskan, kan då icke motivera en förlängning av skoltiden med ett år och motsvarande kostnader för den enskilde och för det allmänna.

På grund härav förefaller det ändamålsenligare att låta lärjungar utan föregående kunskaper i engelska få möjlighet att till priset av ett något tyngre veckoschema följa den femåriga lärogången. De måste då få helt separat undervisning i engelska de båda första läsåren. Om deras timtal i ämnet båda åren höjes med två veckotimmar, skulle detta ungefär utfylla flickskolans underskott i arbetstimmar upp till det veckoschema, som förekommer i den

treåriga realskolan. Befinnes arbetet för tungt, bör individuell befrielse kunna medges i något övningsämne.

Det kan möjligen ifrågasättas, huruvida en förhöjning med endast två veckotimmar under två år kan uppväga den underliggande kurs, som kamraterna genomgått i folkskolan. Erfarenheterna från den särskilda undervisningen i klass 1° visar dock, att ett relativt obetydligt utökat timtal kan ha en mycket god effekt, om lärjungegruppen är så liten, att undervisningen kan läggas individuellt och bedrivs intensivt. Att lärjungarna befinner sig vid något mognare ålder än om de fått undervisningen i folkskolan bör ytterligare öka effektiviteten. Ogynnsamt är däremot, att de måste börja två främmande språk, engelska och tyska, samtidigt.

Den anordning vi här skisserat synes oss trots obestridliga svagheter vara den i regel ändamålsenligaste. Skulle på något ställe övergång till femårig flickskola komma till stånd, innan undervisning i engelska i tillräcklig utsträckning organiserats i folkskolan, bör det vara Kungl. Maj:t obetaget att medgiva bibehållande av den sexåriga linjen, till dess förutsättningar föreligger att konsekvent genomföra den femåriga.

5. Normalskolekompetens för manlig ungdom

1940 års skolutredning ägnade ett avsnitt av sitt flickskolebetänkande åt frågan om »normalskolekompetens för gossar» (s. 101—106). Utredningen erinrade om flickskolans pedagogiska fördelar: lugn arbetstakt, en lärogång, som ger utrymme åt fördjupning i studierna och som samtidigt tillmötesgår barna- och pubertetsårens krav på omväxling i skolarbetet och på produktiva, praktiska sysselsättningar. Allt detta är, säger utredningen, önskemål, som ofta och med iver framförts av moderna pedagoger liksom av föräldrar och målsmän. Man kan fråga sig, varför en skolform med så stora pedagogiska fördelar skall vara tillgänglig endast för den kvinnliga delen av vårt lands ungdom.

Omfattande studier har utförts beträffande gossars och flickors läggning och intressen, men några skarpa gränser har inte kunnat uppdragas. De statistiskt konstaterade olikheterna har karaktär av genomsnittsskillnader. De begåvnings- och arbetstyper, som flickorna mestadels representerar, förekommer även i icke ringa utsträckning bland gossarna. Skolutredningen fann det även av detta skäl vara ett rimligt och rättvist krav, att en bildningsväg av normalskolans typ skapas för manlig ungdom. På grund härav undersökte utredningen, vilket mottagande manlig ungdom med normalskolekompetens kunde påräkna i arbetslivet. Resultaten av sonderingarna var icke ogynnsamma. »Villighet att mottaga sådana saknas icke på vissa håll», sammanfattar utredningen, »och på vissa andra, där man icke yttrat sig bestämt, ha i varje fall knappast några principiella betänkligheter kommit till uttryck.»

Invändningar kunde emellertid göras, som enligt skolutredningens mening åtminstone tillsvidare icke kunde fränkännas betydelse. Särskilt lade utredningen vikt vid att den examensfria vägen för manliga elever långt mer än för kvinnliga kunde bli en utväg för svagare begåvade, som misslyckats på examenslinjen. På grund av sådana överväganden fann utredningen slutligen, att tiden ännu knappast vore inne att i större utsträckning öppna en examensfri linje av den nuvarande flickskolans karaktär för gossar. Däremot syntes det utredningen i högsta grad önskvärt, att en försöksverksamhet av det slag, som redan då var i gång i Högländsskolan, komme till stånd även vid kommunala flickskolor.

Det första försöket med gossar i en kommunal flickskola påbörjades läsåret 1953/54 i *Umeå*, där en samskolelinje upplades vid flickskolan. Antalet gossar på denna linje var förra läsåret 51. »Erfarenheterna äro ännu i sin linda — hittills blott goda», meddelar rektor i sitt svar till oss.

Normalskollinjer, som står öppna även för gossar, omnämns i våra enkät-svar utom från Högländsskolan jämväl från *Djursholms samskola* och *Göteborgs högre samskola*. Normalskollinjen vid Högländsskolan hade förra året 89 gossar bland sina lärjungar och normalskollinjen vid *Djursholms samskola* 102. »Erfarenheterna från denna utbildning äro enbart goda», meddelar rektor vid *Högländsskolan*. »Många manliga elever ha visat sig lättare kunna tillgodogöra sig kunskapsstoffet i den lugnare, jämnare rytmen, som kännetecknar undervisningen på normalskollinjen.» Även rektor i *Djursholm* finner erfarenheterna »mycket gynnsamma».

Det är emellertid påfallande, att det manliga inslaget på normalskollinjerna tunnast ut i de högsta klasserna: i 6⁷ fanns endast tre manliga lärjungar i vardera skolan och i 7⁷ två i den ena och ingen i den andra. Vid *Göteborgs h. samskola* har de manliga lärjungarna möjlighet att förvärva normalskolekompetens, men möjligheten har blott ett år utnyttjats. Erfarenheterna av undervisningen är visserligen gynnsamma, men pojkarna tycker, att det är »förargligt att gå i denna avdelning». Vid *Kungsholmens kommunala flickskola* gjordes för några år sedan ett försök att få till stånd normalskoleundervisning för pojkar. I folkskolans reklamhäften angavs, att även gossar hade möjlighet att söka. Emellertid reflekterade endast två pojkar; båda hade så låg betygs-poäng, att de ej kunde ifrågakomma.

Med stor enhällighet förklarar flickskolerektorerna i enkätsvaren, att de anser det önskvärt med större möjligheter för pojkar att skaffa sig normalskolekompetens. Endast tre negativa svar föreligger. Rektorerna i *Luleå* och *Varberg* svarar nej utan att lämna närmare motivering. Rektor i *Landskrona* skriver: »Har varit anhängare av tanken, men sedan särskild realexamen införts, tror jag inte på någon vidare anslutning från gossarnas sida.»

Trots all principiell sympati för den föreslagna normalskolekompetensen för pojkar vittnar flickskoleyttrenderna om en ganska utbredd motvilja mot att

släppa in pojkarna i flickskolan och särskilt mot att sätta dem i samma klassavdelningar som flickorna. Ett flertal rektorer vill förlägga normalskollinjer för gossar till de allmänna läroverken. Sålunda skriver rektor vid kommunala flickskolan i *Borås*:

»Jag är rädd att om pojkar komma in i flickskolan, deras intressen, av konventionens makt, bli huvudsaken och flickornas tillgodosedda i andra hand, så som det är i läroverken. Jag tror att flickorna må väl av att känna det självklara i flickskolan: att allt göres för dem. Flickskolan har också en särskild atmosfär, som försvinner, om den blir samskola. Normalskoleutbildning för pojkar anordnas nog lämpligast vid de allmänna läroverken och samrealskolorna.»

Att ett inslag av manliga lärjungar i de nuvarande flickskolorna för dessa skulle medföra en rad praktiska och tekniska problem, betonas av rektor vid *kommunala flickskolan i Jönköping*, som dock i princip icke motsätter sig arrangemanget:

»Samundervisningen blir ett praktiskt problem, dels med hänsyn till att flickskolans kurs direkt avser utbildning för hemmets värv i lika mån som för yrkeslivet och icke bör få denna prägel ändrad för gossarnas skull, dels emedan i allmänhet lokaler, specialrum, elevrum o. dyl. apaterats för flickornas behov. Schematekniska problem kunna också uppkomma av så allvarlig art, att undervisningsförhållandena bli mycket obekväma för eleverna.

I princip kan invändas, att särundervisning för många elever, flickor som gossar, kan vara en lämpligare arbetsform än samundervisning, särskilt under pubertetstiden, då skolprestationerna och den allmänna inställningen till skolarbetet är uppenbart olika hos de båda parterna.

Men samtidigt är det ytterst angeläget, att en studieväg med långsammare och skoningsammare arbetstakt skapas för elever, som ha svårt att följa med realskolans uppdrivna takt. Med treåriga realskolor blir detta än mer angeläget, och problemet kommer att anmäla sig på orter där flickskola icke finnes. I den mån den nuvarande flickskolan kan medverka till dess lösning, bör den icke undandraga sig denna uppgift.»

Därest ämnesuppsättningen inte blir exakt densamma för båda könen, skulle upprättandet av skilda goss- och flickavdelningar betydligt förenkla de schematekniska problemen. Rektor vid *kommunala flickskolan i Bromma* varnar emellertid för en dylik klyvning av lärjungeuppsättningen:

»För mig står flickskolans kurser och dess lugnare studiegång och inte dess karaktär av 'enkönad skola' som det värdefullaste. Naturligtvis finner sig somliga flickor bäst tillrädda i en skola med enbart kvinnliga kamrater, därför att där är mindre 'bråkigt'. Men vilka garantier har man för att just de flickorna kommer till flickskolorna. De överkänsliga flickorna äro ofta 'skolljus' med mycket hög poäng, vilka går till samläroverk.

Lång erfarenhet från tjänstgöring i samrealskola har övertygat mig om, att det — ehuru det av praktiska skäl kan vara nödvändigt — ej är helt lyckligt att i en och samma skola ha såväl blandklasser som särklasser. Intresset för kamrater av det motsatta könet, som finns i skolan men ej i klassen, tar sig ibland besvärande uttryck.

Vore det ej i ett så stort skoldistrikt som Stockholm tänkbart, att en eller flera av 'normalskolorna' genomgående bleve samskola med någorlunda jämn fördelning av pojkar och flickor? Härmed avser jag ej att plädера för att så skall bli fallet med Bromma kom-

munala flickskola. Jag tror att de flesta medlemmarna av kollegiet anser flickskola vara att föredraga. Själv anser jag emellertid samskola vara den för flertalet ungdomar riktiggaste och nyttigaste och socialt mest fostrande skolformen.»

Ytterligare ett och annat uttalande av liknande innebörd skulle kunna anföras. »Om gossar och flickor undervisas i samma skolanläggning, bör det absolut ske i samklasser», hävdar sålunda rektor i *Sofia*, och rektor vid *Göteborgs samskola* svarar som det höves en samskolerektor: »Jag anser, att en sådan typ av undervisning endast är av godo för båda parterna.»

Rätt mycket arbete har nedlagts på att från vetenskapliga utgångspunkter belysa olikheterna i det psykiska utvecklingsförloppet hos manlig och kvinnlig ungdom, men vägen därifrån till de praktiska organisationsfrågorna är lång. Det är bättre att utgå från flickskolans praktiska särdrag i förhållande till realskolan och fråga sig i vad mån en utbildning med dessa särdrag kan vara till gagn för någon grupp av pojkar. Det är, såsom i det föregående framhållits, huvudsakligen i tre hänseenden flickskolan skiljer sig från realskolan. Den längre studietiden i flickskolan möjliggör nämligen

- 1) en fylligare behandling av den humanistiska ämnesgruppen,
- 2) ett inslag av praktiskt husliga ämnen, som särskilt förbereder en verksamhet inom hemmets område, samt
- 3) en mindre forcerad studiegång.

Om det existerar något större antal pojkar, som utan att vilja driva studierna fram till studentexamen behöver en förstärkning av realskoleutbildningen i angiven riktning, funnes det tydligen goda skäl för inrättande av reguljära utbildningsvägar för pojkar till normalskolekompetensen. Behovet av en lugnare studiegång torde däremot icke enbart för sig vara skäl nog. Skälig hänsyn till behovet av en mindre krävande studiegång på realskolans bildningsstadium har tagits i vårt förslag till organisation av realskolan under övergångstiden.

Huvuddelen av den manliga ungdom, som kan förväntas söka vidareutbildning på gymnasiestadiet utan avsikt att avlägga studentexamen, torde ha behov antingen av en allmänteknisk eller av en direkt yrkesförberedande utbildning, en utbildning alltså av helt annat slag än den som ges i flickskolan. Detta utesluter dock ej, att det också finns pojkar med läggning för språk och med litterära och humanistiska intressen, som skulle ha gagn av en dokumenterad utbildning utöver realskolans i dessa ämnen men som av den ena eller andra orsaken inte kan sikta på studentexamen. Antalet skulle växa, om kurserna i flickskolans högsta klass därjämte i något större utsträckning än nu är fallet kunde inriktas på att ge en samlad allmänt ekonomisk kunskap.

Huruvida dessa pojkar också har något större behov av en utbildning i praktiskt-husliga ämnen, avsedd att förbereda en verksamhet inom hemmet, är en fråga, som gett anledning till många diskussioner, för övrigt ofta mycket underhållande sådana. Helt visst är behovet av sådan utbildning i tillväxt.

»Den allmänna bristen på huslig arbetskraft har tvingat husfäder och söner att deltaga i hushållssysslorna, i den mån yrkeskunnig hemhjälp icke stått att få och i den mån husmödrar och vuxna döttrar icke kunnat lämna sitt yrkesarbete för att sköta det egna hemmet», konstaterade redan skolutredningen. Vi vill härtill framhålla, att kursen för pojkar kunde läggas delvis annorlunda, upptaga även andra slöjdarter, inrymma bland annat vad skolkommisionen kallade »hemreparationer», orienteras kring en stomme av allmän hemkunskap, fyllas ut med en kurs i maskinskrivning. En normalskollinje för pojkar kunde i största allmänhet karakteriseras som en praktiskt och humanistiskt inriktad utbildningsform för realskolestadiet och de första gymnasieåren.

Trots allt måste man väl dock säga, att en utbildning av detta slag fortfarande är av större betydelse för kvinnlig än för manlig ungdom. En kombination av förstärkta humanistiska studier och praktiskt huslig utbildning samlar av begripliga skäl en stor och intresserad skara kvinnlig ungdom, men man kan icke göra gällande, att den manliga ungdomen ropar efter just denna utbildning. Motiveringen är onekligen svagare, när det gäller manlig ungdom än när det gäller kvinnlig.

I 1950 års skolproposition ifrågasatte departementschefen, huruvida den gängse motiveringen för flickskolan räckte till för en så tidig utdifferentering av flickskolelinjerna som den hittills praktiserade.

»Under förarbetena för skolreformen har i synnerhet skolutredningen pekat på de drag i lärokurserna, som skilja flickskolan från realskolan, i främsta rummet den starkare inriktningen på hemmet och de fylligare kurserna inom vissa humanistiska ämnen», erinrade departementschefen. »Skillnaden är icke så stor, att normalskolekompetensen får avsevärt större användbarhet än realexamen, men den existerar, och det är mycket möjligt, att i en framtid, när enhetsskolekursen är allas egendom, ett tämligen starkt intresse för dylika kompletteringar av medborgarbildningen kan komma att framträda. För att täcka sådana behov erfordras dock näppeligen en uppsplätning av lärogången långt ned i klasserna. De erfarenheter, som föreligga från läroanstalter, där en flickskolelinje grenats ut på ett relativt högt stadium, synas, åtminstone att döma av remissvaren från dessa skolor, vara gynnsamma.» (S. 387)

Resonemanget torde i ännu högre grad vara tillämpligt i fråga om normalskollinjer för pojkar. Utbildningens båda specialelement bildar icke på samma sätt en naturlig enhet. Det praktiska inslaget behöver icke nödvändigtvis ett lika högt timtal som i flickskolan. På tidigare stadier skulle studiegången icke behöva alltför mycket skilja sig från vägen genom en fyraårig realskola. Så länge det endast är fråga om den utbildning, som ligger i ordet normalskolekompetens, vore det för pojkarnas del fullt tillräckligt med en påbyggnad av realexamen eller en linje med anknytning till realskolans näst högsta klass.

Just den övre avslutande delen av utbildningen för normalskolekompetensen tycks emellertid utöva en mycket obetydlig dragningskraft på pojkarna. Där om vittnar den mycket glesa besättningen av normalskollinjernas översta

klasser vid de skolor, som upprättat sådana. I praktiken förefaller normalskollinjerna för pojkarnas del huvudsakligen fungera såsom mognadslinjer för lärjungar, som finner realskolans studietempo för hetsigt. I något fall tycks huvudskälet för upprättandet av en normalskollinje ha varit den otillräckliga platstillgången vid ortens allmänna läroverk.

Även linjer med sådana uppgifter kan ha sitt värde — de skulle i annat fall icke ha kommit till stånd. Men vi anser oss icke böra för den relativt korta övergångstiden före enhetsskolans genomförande föreslå, att linjer av detta slag organiseras i större skala. Syftet med sådana linjer torde vara tillräckligt tillgodosett genom andra av oss föreslagna anordningar.

Däremot har vi intet att erinra mot att en och annan linje av detta slag förekommer vid kommunala och privata skolor på orter, där den vanliga skolorganisationen icke helt täcker utbildningsbehoven för den manliga ungdomen eller där av andra skäl särskilt intresse finnes för linjer av detta slag.

6. Till realskoleutredningen överlämnade framställningar

Redan har nämnts, att *skolöverstyrelsen* i en den 17 maj 1954 dagtecknad skrivelse hemställt om vissa ändringar i normalundervisningsplanen för de kommunala flickskolorna. I vad framställningen avser franskans ställning har vi i det föregående tagit ställning till densamma. Den innehåller emellertid ytterligare vissa förslag, som syftar till att underlätta övergången från flickskolan till gymnasiet.

Enligt 1950 års normalundervisningsplan omfattar kursen för historia med samhällslära i näst högsta klassen kultur- och konsthistoria och för högsta klassen samhällslära. För lärjungar, som från näst högsta klassen önskar övergå till treårigt gymnasium, vore den omvända ordningen bättre, då det för inträde i det treåriga gymnasiet fordras en kurs i samhällslära.

I ämnet fysik-kemi skulle enligt normalundervisningsplanen läsas kemi i nästa högsta klassen och fysik i den högsta. För samma lärjungegrupp vore det bättre, om kurserna omkastades. Även på ett par andra punkter skulle smärre ändringar i kurserna företagas.

Frågan om samhällskunskapens plats i undervisningsplanen har berörts i vår rektorsenkät. Meningarna bland rektorerna har befunnits mycket delade. Ett 15-tal rektorer förklarar utan tvekan, att detta kursparti — såsom enligt 1950 års normalundervisningsplan är fallet — bör vara koncentrerat till den högsta klassen. Samhällskunskapen bör, skriver en rektor, »vara 'färsk' i minnet vid utträdet i livet och vara inhämtad under så mogen ålder som möjligt». En något större grupp rektorer, 22 stycken, vill förlägga den huvudsakliga undervisningen i samhällskunskap till den näst högsta klassen och åberopar därvid samma skäl som överstyrelsen. En tredje grupp, 7 rektorer, förordar en

delning av kursen mellan de båda klasserna. En rektor anmärker på tal om undervisningsplanen som helhet, att den ännu inte är i någon större utsträckning prövad på det högre stadiet: »Man bör nog vänta ett par år för att bedöma verkningarna.»

Med anledning av förevarande framställning må först påpekas, att normalundervisningsplanen endast är avsedd till huvudsaklig efter rättelse. Enligt flickskolestadgans § 11 mom. 2 fastställer skolöverstyrelsen, på förslag av vederbörande skolstyrelse, tim- och kursplan för varje särskild skola, varvid omplaceringar av kurserna efter lokala behov kan medgivas.

I 1928 års normalundervisningsplan förlades samhällskunskapen till näst högsta klassen och kulturhistorien till den högsta. Åtskilliga flickskolor begärde då och erhöll tillstånd att omkasta ordningen, enär tiden närmast före avgången från skolan bäst vore ägnad att ge lärjungarna en levande och aktuell orientering i samhällslivet. När nu genom 1950 års normalundervisningsplan ordningen omkastats, är det att vänta, att en annan grupp skolor framträder och begär undantag, åberopande de fördelar den äldre ordningen medförde för lärjungar, som från näst högsta klassen övergick till det treåriga gymnasiet. Såsom i det föregående visats sker emellertid övergången i det vida övervägande antalet fall till det fyraåriga gymnasiet. Behovet av en ändring med hänsyn till övergången till treårigt gymnasium kan på vissa orter vara så pass starkt framträdande, att skolöverstyrelsen bör göra bruk av sina befogenheter enligt ovannämnda paragraf i flickskolestadgan, utan att förden skull en ändring av normalundervisningsplanen är påkallad.

Jämväl i fråga om ordningen mellan kurserna i fysik och kemi i de båda högsta klasserna kan meningarna vara delade. Tills vidare bör avvikelser från 1950 års normalundervisningsplan medges från fall till fall under hänsynstagande till ortsförhållandena.

När i samband med införandet av femårig flickskola ny normalundervisningsplan om något år skall utfärdas, kan hänsyn tagas till den ytterligare utredning, som kan förebringas. I stort sett torde den nya undervisningsplanen böra genomföras successivt allteftersom den femåriga linjen växer fram, men om det under förarbetena skulle visa sig önskvärt att någon del genomföres snabbare, kan detta givetvis ske. I varje fall bör i samband med fastställandet av ny normalundervisningsplan föreskrift meddelas, som möjliggör anordnande av frivillig undervisning i franska på sätt skolöverstyrelsen föreslagit.

Till oss har vidare överlämnats en framställning från *kollegiet vid kommunala flickskolan i Norrköping* angående tillstånd att vid skolan anställa försök av samma art, som de vid flera skolformer förekommande försöken med särskild realexamen.

Vid skolan har fast linjedelning införts på högstadiet. Anordningen har, skriver kollegiet, i stort sett utfallit väl. Kraven i flickskolan har emellertid skärpts genom den fasta linjedelningen. Tidigare fanns möjlighet för en elev att välja en särskilt lätt ämneskombination. Avgångsbetygets reella värde var i sådana fall lägre, men eleven fick dock sin normalskolekompetens och kunde sedan, om hon så önskade, höja sin kompetens genom efterprovningar.

De stora svårigheterna möter nu i regel vid språkskrivningarna, framhåller kollegiet. Kollegiet föreslår, att elever med särskilda svårigheter skall beredas möjlighet att på ett par av linjerna läsa engelska i klasserna 6 och 7 och tyska i klass 7 utan skrivningar. Den tid, som därigenom vinnes för dessa elever, skulle ansås till litteraturläsning. Avgångsbetyget från skolans högsta klass skulle då visserligen ge en ofullständig normalskolekompetens, men eleven bör ha möjlighet att senare genom komplettering i språkets skrivning erhålla fullständig normalskolekompetens.

En framställning av detta slag kommer ingalunda överraskande. Särskild realexamen har redan prövats vid allmänna läroverk, kommunala realskolor och praktiska realskolor. Erfarenheterna har varit så goda, att vi ansett oss böra föreslå, att denna examensform med dess lindrigare krav på lärjungarna beredes en fast ställning i realskolans organisation.

Det är att vänta, att även vid flickskolorna svårigheter skall uppstå för eleverna, allteftersom nya begåvningsfaktorer berörs under den fortskridande undervisningen. I den nya flickskolan — femårig och med fasta linjer — torde svårigheterna komma att framträda något mer än i den sjuåriga flickskola med fri differentiering, som utformats i nu gällande flickskolestadga.

Principiellt är det ingalunda klart, att svårigheter av detta slag kan hävas enbart genom en långsammare studietakt. En viss försöksverksamhet på området synes vara önskvärd i syfte att utträna, huruvida även vid flickskolorna tillräckligt behov förefinnes av anordningar av det slag kollegiet ifrågasatt. Dessa försök torde emellertid böra utformas och ledas av skolöverstyrelsen som ett led i den vid högre skolor pågående försöksverksamheten. Kollegiets framställning synes därför icke för närvarande böra föranleda annan Kungl. Maj:ts åtgärd, än att den överlämnas till skolöverstyrelsen för att tagas i betraktande vid utarbetandet av de förslag, vartill ämbetsverket kan finna anledning i samband med försöksverksamheten vid högre skolor.

Sammanfattning

Utredningen har utgått från att flickskolan, som icke beröres av 1950 års skolbeslut, även under övergångstiden i stort sett skall bibehålla sin nuvarande ställning i skolsystemet.

På orter, där femårig realskola bibehålles, bör alltså även flickskolans sju-åriga kurs äga bestånd. I övrigt bör flickskolans huvudform vara femårig och ansluten till folkskolans sjätte klass. Allteftersom undervisning i engelska allmänt anordnas i folkskolan, kan de sexåriga linjerna väntas bli överflödiga. Vid skolor, där endast ett fåtal elever utan förkunskaper i engelska anmäler sig, torde dessa kunna intagas på den femåriga linjen men erhålla helt skild undervisning i engelska under de båda första åren med något ökat timtal.

Flickskolans högre stadium föreslås ordnat med ett begränsat antal fasta linjer i huvudsaklig överensstämmelse med den organisation, som några år prövats vid ett flertal flickskolor.

Slutligen föreslår utredningen, att ämnet franska skall inträda som frivilligt ämne redan i tredje klassen av den femåriga flickskolan och i motsvarande klass på de nu existerande linjerna.

I övrigt ifrågasätts inga ingripande förändringar i flickskolans nuvarande organisation.

Praktiska realskolor och högre folkskolor

Mycket i det svenska skolväsendet är långods, idéer som först har praktiserats på utländsk botten och sedan fått fotfäste hos oss. Den högre folkskolan är dock av inhemskt ursprung. Den utformades vid riksdagen 1856—58 under Torsten Rudenschölds personliga medverkan och var en del av hans sociala program.

Den högre folkskolan skulle enligt Rudenschölds mening vara en skola för folkets egen elit. Folkfriheten och den ökade upplysningen skulle småningom göra det möjligt för folket självt att från herrarna och prästerna överta ledningen i kommunerna. Men för detta ändamål behövdes en ny skola vid sidan av den gamla lärdomsskolan. De uppväxande finge icke »ryckas ut ur deras vanliga levnadsförhållanden eller för mycket avhållas från en för framtida arbetsduglighet nödvändig härdighet uti kroppsarbete», hette det i utskottsutlåtandet, men de skulle i skolan få den sinneslyftning, som erfordrades för deltagandet i allmänna angelägenheter.

En reminiscens av denna ursprungliga motivering spåras ännu i skolformens målsättning enligt 1934 års stadga: »Högre folkskolan har, såsom överbyggnad till den egentliga folkskolan, till ändamål att bereda ungdom, som genomgått egentlig folkskola eller på annat sätt vunnit motsvarande kunskaper, tillfälle att inhämta ett högre mått av allmänt medborgerlig och praktisk bildning, utan att de unga därigenom dragas från sina vanliga levnadsförhållanden eller nödig övning i praktiskt arbete.»

I praktiken blev den högre folkskolan aldrig vad dess förespråkare hade hoppats. Den livskraftigaste delen av dess ursprungliga program förverkligades i stället genom folkhögskolan. Historiskt har dock skolformen haft en mycket stor betydelse såsom vägröjare för två av de skolformer som tillkommit i vår tid: den kommunala realskolan och den praktiska realskolan.

1. Den högre folkskolans nuvarande ställning i skolsystemet

Under de senaste årtiondena har den högre folkskolan förekommit i tre huvudtyper, nämligen

- 1) en allmän, vanligen tvåårig typ, som kan anses som den närmaste motsvarigheten till de äldre högre folkskolorna,
- 2) en allmän fyraårig typ, som utgjort ett normalt förstadium vid upprättandet av en kommunal realskola, samt
- 3) en yrkesbestämd typ med flera vanligen två- eller treåriga varianter, som i många fall varit ett förstadium till en praktisk realskola.

Tabell 50. De högre folkskolorna åren 1938—54.

Skoltyp	1938		1945		1950		1953		1954	
	sko- lor	lärj.	sko- lor	lärj.	sko- lor	lärj.	sko- lor	lärj.	sko- lor	lärj.
1. Allmän med kortare lärokurs ...	14	699	10	350	5	129	3	66	1	38
2. Allmän med fyraårig lärokurs	30	1 923	25	1 733	26	2 289	4	324	2	85
3. Yrkesbestämd ..	20	2 075	16	1 668	12	1 247	9	867	7	785
Härav med utbildning för:										
handel	7	606	5	410	2	110	—	—	—	—
teknik	7	255	6	293	3	149	2	123	2	116
husl. arbete ..	13	1 054	10	812	8	828	7	622	6	550
jordbruk	4	131	3	108	3	112	2	87	1	80
järnbruk	1	29	1	45	1	48	1	35	1	39

Förekomsten av dessa tre huvudtyper vid olika tidpunkter belyses av tab. 50.

Medan flertalet skolformer kraftigt ökat sin lärjungestock under de senaste 15 åren, företer den högre folkskolan i alla sina huvudformer en markerat avtagande tendens. Den ursprungliga tvååriga formen har genom folkskolans utveckling till sju- och i många fall åttaårig och genom förbättringar i dess organisation blivit i det närmaste överflödig. Den fyraåriga formen nyrekryteras icke längre, då sedan år 1951 kommunala realskolor får upprättas direkt utan den högre folkskolan som förorganisation. En stor del av de yrkesbestämda högre folkskolorna har ombildats till praktiska realskolor eller gått upp i läroanstalter tillhörande yrkesundervisningen. Högre folkskolans vanligaste form är för närvarande en två- eller treårig huslig utbildningslinje. Vid skolor med flera linjer har i vissa fall skolans huvuddel ombildats till en fyrklassig praktisk realskola med examen på handels- eller teknisk linje eller på båda dessa linjer, medan den husliga utbildningen bibehållit sin kortare lärogång, sin examensfrihet och sin gamla organisation som högre folkskola. Den praktiska realskolan och den högre folkskolan står i dylika fall under gemensam ledning.

De stora skolutredningarna under 1940-talet var eniga om att föreslå så betydande förstärkningar inom den obligatoriska folkundervisningen, att den kortare formen av *allmänna* högre folkskolor bleve överflödig.

1940 års skolutredning föreslog vidare, att kommunala mellanskolor skulle få upprättas direkt, utan en högre folkskola som genomgångsform. Även den *fyrklassiga* formen av den *allmänna* högre folkskolan bleve därigenom överflödig.

Skolutredningen ifrågasatte slutligen, huruvida icke utvecklingen lett till en viss överorganisation på det undervisningsområde, som de *yrkesbestämda* högre

folkskolorna representerade. På orter, där folkskolan är utbyggd på sådant sätt, att den antingen ensam eller i förening med en på orten befintlig yrkesskola fyller samma uppgift som en yrkesbestämd högre folkskola, borde enligt skolutredningens mening statsbidrag icke utgå till skola av sistnämnda slag (SOU 1946: 14 s. 100).

1946 års skolkommission gick av naturliga skäl längre: i samband med enhetskolans genomförande borde alla former av högre folkskolor, jämväl den yrkesbestämda, avvecklas. Skolöverstyrelsen hade i princip intet att erinra mot detta förslag men räknade med att några av de yrkesbestämda högre folkskolorna komme att äga bestånd under en ganska lång övergångstid.

Läget just nu belyses av följande översikt av de innevarande läsår verk samma högre folkskolorna. Det må i förbigående anmärkas, att alla dessa med ett undantag alltjämt bygger på folkskolans sjätte klass. Någon klass 4 av högre folkskolan existerar numera icke.

Tabell 51. De högre folkskolorna höstterminen 1955.

Skola	Antal avdelningar ht 1955 av klass			Förekommande linjer
	1	2	3	
1. Falun	—	2	1	teknisk och huslig
2. Gävle	2	2	—	» » »
3. Hofors	2	2	—	järnbruk och husl. arbete
4. Jämshög	1	1	—	allmän
5. Malmö	2	2	2	huslig (bygger på klass 7)
6. Norrköping	2	2	2	huslig
7. Sunne	2	2	—	jordbruk

Skolan i *Falun* står från och med innevarande läsår under ombildning till praktisk realskola. Kommunalt beslut föreligger vidare om successiv omorganisation av högre folkskolan i *Gävle* till praktisk realskola. Första etappen genomfördes år 1952, då högre folkskolans tvååriga handelslinje ersattes med en praktisk realskola med handelslinje. Styrelsen för högre folkskolan meddelade i fjol i sitt svar på vår enkät, att den hade för avsikt föreslå stadsfullmäktige att snarast genomföra omorganisationen jämväl av den tekniska och den husliga linjen. Mest önskvärd fann styrelsen en form av praktisk realskola, som vore utrustad med en examensfri avgångsetapp efter tredje året men gäve tillfälle för de lärjungar som så önskade att avlägga realexamen efter ett avslutande fjärde skolår. Slutligen har från *Sunne* föreslagits en omorganisation av därvarande högre folkskola till en skolform av den praktiska realskolans typ. Detta förslag vilar för närvarande i skolöverstyrelsen.

Högre folkskolan i *Jämshög* är den enda kvarstående med allmän linje. Det är dock inte en skola av den typ, som avsågs vid upprättandet av skolformen. Snarare kan den karakteriseras som en »halv realskola», då överenskommelse träffats med rektorerna i Karlshamn och Sölvesborg om intagning i klass 3⁴

utan prövning av lärjungar, som med godkänt avgångsbetyg lämnar högre folkskolan i Jämshög. Närmaste kommunala realskola ligger i Olofströms köping, föga mer än en halv mil från Jämshög. Intagningsområdena skiljer sig dock så pass mycket, att styrelsen för högre folkskolan anser denna skola behövlig ännu ett tiotal år framåt.

Högre folkskolan i *Hofors* består av en järnbrukslinje och en huslig linje, båda tvååriga och examensfria. Den står under samma rektor som samrealskolan på platsen.

Styrelsen upplyser, att de utbildningsbehov, som högre folkskolan fyller, skulle kunna täckas även genom folkskolans klasser 7 och 8, om dessa finge motsvarande tim- och kursplaner. Man måste emellertid beakta värdet av det nuvarande samarbetet med samrealskolan.

»Samrealskolan och högre folkskolan i *Hofors* samarbetar på ett utomordentligt sätt. Högre folkskolan kan betraktas som en 2-årig praktisk linje, examensfri, ansluten till (men dock fri från) den allmänna teoretiska realskolan. Lärarkrafterna kan utnyttjas på ett fördelaktigt sätt genom tjänstebyten mellan de båda skolornas lärare.

Under de senaste 10 åren har vidareutbildningen för elever från klass 6 i folkskolan (i *Hofors*) varit följande: omkring 30 % (under de båda senaste åren mera) har gått till samrealskolan, 40—45 % till högre folkskolan och resten till klass 7 i folkskolan. Husmodersskolan och handelsskolan i *Hofors* har sedan tagit emot elever, som genomgått folkskolan och fortsättningsskolan samt elever från högre folkskolan och samrealskolan. Därtill kan också nämnas SKF:s industriskola, som mottager elever från högre folkskolans tekniska linje.»

Högre folkskolorna i *Malmö* och *Norrköping* utgöres av treåriga husliga linjer, som organisatoriskt är anslutna till stadens praktiska realskola. Båda styrelserna håller på sin skola.

Högre folkskolan i *Norrköping* hade förra året 127 godkända inträdessökande, av vilka endast 67 kunde intagas. I en motion i stadsfullmäktige hade föreslagits, att den husliga linjen, liksom tidigare de båda andra, skulle ombildas till fyraårig linje med praktisk realexamen och såsom sådan inordnas i den praktiska realskolan. Motionen avslogs emellertid, då man kommit till den uppfattningen, att endast några få procent av flickorna skulle kunna avlägga praktisk realexamen. Styrelsen anser, att linjens kursplan visserligen skulle kunna realiserars inom folkskolans klasser 7—9, men finner det fördelaktigt, att en praktisk linje som den högre folkskolan i skolornas vardagsliv får arbeta samman med teoretiska linjer inom samma lokaler och med samverkan även i avseende på lärarkrafterna.

I *Malmö* har den praktiska realskolan förutom handelslinje och teknisk linje en under uppbyggnad varande huslig linje. Den husliga linjen vid högre folkskolan skiljer sig från denna genom att den är treårig och bygger på folkskolans sjunde klass. Inom styrelsen har planer varit å bane att med bibehållande av examensfriheten omorganisera sistnämnda linje till en fyraårig linje med anslutning till sjätte klassen. Folkskolestyrelsen fann det emellertid mindre välbetänkt

att nu vidtaga organisatoriska förändringar inom en skolform, vars framtid vore — lindrigt uttryckt — osäker. Framställning i frågan gjordes likväl av stadsfullmäktige men föranledde i denna del ingen Kungl. Maj:ts åtgärd.

Styrelsen för högre folkskolan meddelar nu, att man inte har möjlighet att före enhetsskolans införande skapa något substitut inom folkskolans ram. Vidare understryker styrelsen värdet av att ha en examensfri linje med nära anknytning till praktiska realskolan:

»De praktiska realskolelinjerna är krävande. Många elever som misslyckas måste avbryta i förtid, gå till fortsättningsskola eller t. o. m. tillbaka till folkskolan. Många flickor, som misslyckats på handelslinjen i praktiska realskolan, har med stor framgång kunnat fullfölja sina studier i högre folkskolan utan att behöva utsätta sig för nesan att lämna skolan. Enligt styrelsens mening bör den högre folkskolan få vara kvar tills enhetsskolan blivit helt införd.»

Det kan vara värt lägga märke till att tre av de fyra högre folkskolor, vilkas styrelser håller på den nuvarande organisationen, har gemensamma lokaler och gemensam ledning med någon annan högre skola, i Malmö och Norrköping med praktiska realskolan och i Hofors med samrealskolan.

2. De praktiska realskolornas tillkomst och nuvarande spridning

Utbildningen vid de praktiska realskolorna är fyraårig, bygger på folkskolans sjätte klass och avslutas med praktisk realexamen. Tre fullständiga utbildningslinjer förekommer: handelslinje, teknisk linje och huslig linje. Vid några skolor utdifferentieras ett eller två år före examen kortare linjer. Några skolor uppdelar sålunda den tekniska linjen i en maskinteknisk och en kemisk-teknisk gren, i Hälsingborg har man en sjöfartsteknisk differentiering och vid tekniska realskolan i Stockholm från och med detta läsår en teleteknisk.

De första praktiska realskolorna tillkom år 1933, då riksdagen medgav, att högst fem yrkesbestämda högre folkskolor försöksvis finge anordnas som praktiska realskolor. Försöken slog väl ut. Redan år 1937 kunde departementschefen uttala, att fullgoda skäl förelåge att infoga de praktiska realskollinjerna som en fast beståndsdel av läroverksorganisationen (prop. 271 s. 293), och samma år medgav riksdagen, att det finge ankomma på Kungl. Maj:t att avgöra, huruvida yrkesbestämd högre folkskola finge anordnas som praktisk mellanskola.

Skolformen har under sin något mer än tjuguariga tillvaro hastigt förkovrats. Under det senaste decenniet har tillväxten varit inemot 80 procent, från 6 095 lärjungar höstterminen 1944 till 10 900 höstterminen 1954.

I efterföljande tabell lämnas en översikt av höstterminen 1954 existerande praktiska realskolor, 21 till antalet.

Lunds praktiska realskola står under avveckling och ersätts successivt med i folkskolan inbyggda examenslinjer. Å andra sidan har från och med innevarande läsår en praktisk realskola upprättats i Falun.

Tabell 52. De praktiska realskolorna höstterminen 1954.

Skola	Erkänd år	Antal lärjungar på resp. linjer						Summa
		All- män	Han- dels	Maskin- teknisk	Kemisk- teknisk	Hus- lig	Sjö- farts	
1. Borås	1948	—	227	115	—	109	—	451
2. Eskilstuna	1945	—	232	118	—	114	—	464
3. Gävle	1952	—	83	—	—	—	—	83
4. Göteborg	1936	—	572	429	—	373	—	1 374
5. Hälsingborg	1933	—	343	195	20	203	40	801
6. Jönköping	1937	137	357	—	—	—	—	494
7. Kalmar	1947	—	119	109	—	91	—	319
8. Kristianstad	1944	—	—	144	—	67	—	211
9. Lund	1950	—	102	—	—	—	—	102
10. Malmö	1936	—	609	261	—	91	—	961
11. Matfors	1952	74	—	22	—	23	—	119
12. Nacka	1940	301	122	67	—	—	—	490
13. Norrköping	1936	—	239	222	—	—	—	461
Stockholm:								
14. Handelsrealskolan	1933	—	829	—	—	—	—	829
15. Tekniska realskolan	1933	—	—	673	41	—	—	714
16. Hushållstekn. realskolan ..	1933	—	—	—	—	764	—	764
17. Uddevalla	1940	—	209	90	—	—	—	299
18. Uppsala	1942	—	217	104	14	175	—	510
19. Västerås	1947	—	211	96	—	—	—	307
20. Örebro	1935	—	393	219	—	212	—	824
21. Östersund	1937	—	239	84	—	—	—	323
Summa		512	5 103	2 948	75	2 222	40	10 900

De mest frekventerade linjerna är, såsom av tabellen synes, handelslinjen, den maskintekniska och den husliga linjen i nu nämnd ordning. Den vid tre av skolorna förekommande allmänna linjen är en vanlig fyraårig realskollinje, som avslutas med samma realexamen som vid de allmänna läroverken. Vid bedömningen av lärjungesiffrorna för den kemisk-tekniska linjen och sjöfartslinjen måste givetvis ihågkommas, att dessa linjer egentligen blott är differentiering inom skolans båda högsta klasser.

Ur organisatorisk synpunkt är realskolorna i Nacka och Matfors av visst speciellt intresse, då de praktiska linjerna där är treåriga och bygger på en odifferentierad första klass.

I en skrivelse av den 25 augusti 1954, till vilken vi senare återkommer, redogör skolöverstyrelsen för den praktiska realskolans ställning i skolsystemet. Den är ingen yrkesskola i egentlig mening, snarare en parallellform till den vanliga realskolan med en särprägel, som motsvarar dess starkare specialiserade uppgifter.

»Denna särprägel kan karakteriseras så, att den praktiska realskolan ger sina elever kunskaper i en rad av den allmänna realskolans viktigaste läroämnen i en omfattning, som i några fall går utöver, i andra helt eller i huvudsak motsvarar kursfordringarna i denna skolform. Den allmänna realskolans övriga läroämnen återfinns även på den praktiska realskolans schema men med ett reducerat timental och en däremot svarande minskning av kursernas omfång. Vid sidan av dessa teoretiska ämnen upptager undervisningsplanerna ett antal praktiska läroämnen, olika för den praktiska realskolans skilda linjer och karaktärsbestämmande för dem. Dessa praktiska läroämnen har med vissa smärre undantag en rent teoretisk prägel. — Den praktiska realskolan framträder således som en parallellform till den allmänna realskolan och vänder sig till ett elevklientel, som äger i stort sett samma intellektuella kvalifikationer för studier som det, som söker sig till den sistnämnda skolformen. En bestämd gräns kan dragas mellan skolor för yrkesutbildning och den praktiska realskolan, markerad av de skilda studiemålen. En yrkesskola ger i huvudsak manuell färdighet för ett visst bestämt yrke, medan den praktiska realskolan skänker väsentligen teoretiska kunskaper, som öppnar vägen till ett flertal yrken inom de sektorer av näringslivet, som motsvarar de olika praktiska realskollinjernas inriktning.»

De skilda praktiska linjerna utövar mycket olika dragningskraft på gossar och flickor. Fördelningen av lärjungarna efter kön framgår av nedanstående tablå:

Linje	Procent	
	gossar	flickor
Handelslinje	34,9	65,1
Maskinteknisk linje	99,4	0,6
Kemisk-teknisk linje	65,3	34,7
Huslig linje	0,0	100,0
Sjöfartslinje	82,5	17,5

Vissa undersökningar tyder på att de praktiska realskolorna utövar särskilt stark dragningskraft på lärjungar tillhörande socialgrupp 3. Medan enligt 1940 års skolutredning endast 23 procent av lärjungarna i de h. allm. läroverkens realskolor och 32 procent av lärjungarna i de fristående realskolorna tillhörde denna socialgrupp, har vid tre i detta avseende undersökta praktiska realskolor så höga procenttal som från 70 till 77 procent konstaterats.

De existerande praktiska realskolorna är i allmänhet väl utnyttjade. Antalet avvisade inträdessökande är proportionsvis större än vid de allmänna läroverken och de kommunala realskolorna, även om man helt bortser från de inträdessökande, som hellre skulle ha valt annan skola om utrymme hade funnits. Skolöverstyrelsens statistiska kontor har lämnat följande statistik rörande antalet avvisade år 1954:

	Antal första- hands- sökande	Därav <i>icke</i> intagna	Procent
Allmänna läroverk, klass 1 ⁴ ..	15 530	2 138	13,8
Kommunala realskolor	3 002	397	13,2
Praktiska realskolor	3 465	690	19,9

Härmed överensstämmer, att intagningspoängen vanligen överstiger det stadgade minimum och i vissa fall ligger så högt som vid 17 poäng. Intagning på minimipoäng förekom förra läsåret endast i Hälsingborg, Matfors och Örebro samt beträffande handelslinjen och husliga linjen i Kalmar. Någon genomgående skillnad mellan den faktiska intagningspoängen vid de olika slagen av praktiska linjer synes ej vara för handen.

I någon, men enligt rektorernas utsago vanligen obetydlig utsträckning har lärjungar, som sökt inträde vid teoretisk realskola eller realskollinje men icke kunnat mottagas där, i stället intagits på praktisk realskollinje. På några håll är antalet intagna andrahandssökande större, förra läsåret störst i Malmö (22 procent av de intagna). Mera ovanligt är, att lärjungar, som i första hand önskar utbildning vid praktisk realskola, avvisas där men mottas vid teoretisk realskola i allmänt läroverk eller annorstädes. Om platstillgången vid praktiska realskolan är sämre än vid motsvarande teoretiska realskolor, kan dock även detta förekomma. Sålunda meddelas från Örebro, att gossar, som ej kunnat mottagas vid praktiska realskolan, i viss utsträckning har mottagits vid karolinska läroverket, medan tvärtom flickor, som ej kunnat mottagas vid h. allm. läroverket för flickor i staden, har mottagits vid den praktiska realskolan.

Att inträdessökande endast i ringa utsträckning behöver hänvisas till annan skola eller annan linje än de själva önskar, visar egentligen endast, att de olika skolformerna och linjerna inrättats någorlunda i proportion till efterfrågan, och utesluter på intet sätt, att lärjungeurvalet vid de praktiska realskolorna ändå kan vara svagare än vid de teoretiska skolorna. De bästa teoretiska begåvningarna har vanligen sökt sig över till allmänna läroverk och kommunala flickskolor redan från fjärde klassen och komme väl i regel att välja teoretisk linje även om övergången uppsköttes till efter klass 6. I *Matfors*, där ingen femårig realskola finns, hade man tidigare enbart praktiska linjer men har nu utvidgat skolan med en allmän linje. Om effekten därav skriver rektor:

»Efter tillkomsten av allmän linje — — — har det teoretiskt starkare klientelet dragits över på allmän linje. Påfallande svagt har större delen av elevklientelet blivit på huslig linje, som till stor del rekryteras av flickor, som är svaga i matematik.»

Liksom rektorerna vid allmänna läroverk med praktiska linjer konstaterar även rektorerna vid de praktiska realskolorna, att ungdomar med praktisk realexamen är starkt efterfrågade i näringslivet. »Elever med praktisk realexamen erhålla oftast högre avlöning än de med allmän», meddelar rektor i *Nacka*. »50—100 kronor mer i månaden torde vara ganska vanligt.» Från *Örebro* rapporteras liknande iakttagelser. Ingen enda skola synes för närvarande ha svårt att placera sin produktion på arbetsmarknaden. Möjligen gör dock rektor vid *Malmö borgarskola* en lätt reservation för sin tekniska linje, då han skriver: »I fråga om den tekniska linjen är erfarenheten i Malmö mindre. Endast två år har elever utexaminerats från denna linje, och uppenbarligen krävs en viss

utvidgad informatorisk verksamhet om skolans undervisning bland de tekniska industrierna i staden.»

De flesta rektorerna anser det önskvärt, att platstillgången ökas vid skolformen. Från några orter rapporteras också byggnadsföretag, som gjort det möjligt att tillgodose de för stunden aktuella behoven. Det oaktat synes lokalbristen vara det vanligaste hindret för skolformens expansion. Den nämnes uttryckligen av 12 rektorer. I vissa fall skulle klassrumsfrågan kunna lösas genom duplikation, medan bristen på institutionslokaler icke kan på detta sätt bemästras. I *Uppsala* är nybyggnad nödvändig av denna anledning.

»Det är inte lokalbrist över huvud taget, som utgör hinder, utan brist på *specialrum*», skriver rektor. »De praktiska realskolorna behöver mer av dylika än någon annan skolform på motsvarande nivå: verkstadslokaler, maskinlaboratorium, ritsalar, skolkök, sömnadslokaler, laboratorier för fysik, kemi och biologi, maskinskrivningsrum, kontorsteknisk lärosal etc.»

Läraryrket uppges som hinder endast av ett par skolor, skolans redan ansevärd storlek åberopas av fyra, och en, nämligen *Matfors praktiska realskola* hänvisar till kommunens begränsade ekonomiska resurser.

3. Rektorerna om arbetet vid de praktiska realskolorna

Kunskapsmålen för de olika praktiska examenslinjerna är endast angivna i allmänna ordalag och därför i praktiken tänjbara. Icke heller fordringarna i den skriftliga examen och vid de praktiska examensarbetena kan fastställas godtyckligt. En anpassning sker alltid efter lärjungarnas prestationsförmåga. Det är därför knappast att vänta, att den ena linjen skall vara avgjort svårare eller mera arbetskrävande än den andra. Detta bestyrkes också helt av rektorernas enkätsvar. Rektor vid *Hälsingborgs praktiska realskola* skriver sålunda:

»De olika linjerna vid skolan synes vara väl avvägda i förhållande till varandra och jag har inget intryck av att någon skulle vara svårare. Dock måste betonas, att de olika linjerna i viss mån är inkommensurabla. Det är nämligen väsentligt olika läggning som krävs av eleverna i de olika linjerna. Maskintekniska linjen t. ex. förutsätter god begåvning för matematik och liknande ämnen, medan husliga linjen kräver helt andra egenskaper, bl. a. bättre begåvning för språk.»

Endast två av rektorerna har försökt gradera linjerna efter svårighet. Att linjerna i praktiken är lika svåra, bestyrkes, kan man säga, av att dessa båda rektorer kommit till olika resultat.

Däremot synes det vara en rätt allmän mening även bland dem som arbetar i de praktiska realskolorna, att de praktiska linjerna är om inte svårare så dock i varje fall mer arbetskrävande än de allmänna. Detta kan dock bero på en felsyn, säger rektor vid *Norrköpings praktiska realskola*, då rekryteringen i de praktiska realskolorna sällan omfattar elever med så hög poäng som den allmänna realskolans. Intrycket att skillnaden icke kan vara alltför stor förstärkes,

om man håller sig till de skolor, som själva har erfarenhet av båda slagen av linjer. »Det betungande med arbetet i vår skola torde i huvudsak bero på att vi få gå ned så långt i betygskvoten vid intagningen», framhåller rektor i *Nacka*. »Speciallinjerna skulle klaras bra, om elevmaterialet bleve normalt, d. v. s. om föräldrarna kunde övervinna sin misstro mot praktiska linjer.»

Existensen av praktiska linjer med olika yrkesinriktning och ämnesuppsättning anses emellertid i det hela göra realskolan mera lättgången. Rektor vid *Stockholms stads tekniska realskola* påpekar särskilt, att en del av lärjungarna i denna skola, som gått till ansvarsfulla poster i samhället, hade varit stängda, om det inte funnits en praktisk realexamen, lämpad för deras speciella anlag.

Lärjungarnas intresse för de praktiska ämnena är vanligen mycket påtagligt: de lär sig något, som de mycket snart får praktisk användning för. Intresset gäller även de praktiska läroämnena, som innehåller rätt mycket teoretiskt stoff, påpekar rektor vid *Hälsingborgs praktiska realskola* och fortsätter:

»Den praktiska realskolan synes ha en icke obetydlig pedagogisk överlägsenhet över de allmänna linjerna genom sina naturliga ämnesgrupper. Anknytningen mellan de olika ämnena blir fastare. Exempelvis huslig linje: fysik, kemi, biologi, hushållsgöromål (med teori) och sömnad (med materiallära, d. v. s. läran om textilfibrerna o. dyl.)».

Självfallet finns det dock ointresserade lärjungar även i de praktiska realskolorna; det gör det i varje skola, som fordrar mer, än den svagaste gruppen i lärjungeuppsättningen kan prestera. Att en lärjunge vantrivs med skolans eller linjens speciella yrkesinriktning, uppges däremot enstämmigt vara ovanligt, även om sådana fall någon gång förekommer liksom på de allmänna läroverkens praktiska linjer. Rektor vid *Stockholms stads hushållstekniska realskola* är säker på sina flickor:

»Här trivas alla flickor, det förekommer knappast att en flicka slutar vår skola för att fortsätta på annan linje, däremot ha vi många flickor, som söka hit från andra högre skolor.»

Rektor i *Hälsingborg* har inte heller kunnat påvisa många fall av vantrivsel med linjens yrkesmiljö.

»På de sex senaste åren har förekommit endast två sådana fall med vantrivsel. Det var frågan om två elever, så avgjort dåligt utrustade beträffande manuell färdighet att de inte förmådde klara de praktiska läroämnena (ett fall på maskinteknisk linje och ett fall på huslig linje). Det vållar i regel inte svårighet för sådan elev att övergå till allmän linje (däremot är det svårt att gå motsatta vägen). Vid kvarsittning har det någon gång hänt att elev valt annan linje och därvid lyckats bättre, troligen i huvudsak beroende på miljöbytet.»

Vanligare är i själva verket, att en lärjunge klamrar sig fast vid praktiska realskolan, ehuru hans förutsättningar bort hänvisa honom till en ren yrkesskola. Rektor vid *Stockholms stads tekniska realskola* har särskilt rik erfarenhet av denna form av felval:

»En mycket stor del av en rektors arbete upptages av yrkesrådgivning. På grundval av en del sökandes betyg och lärarutlåtanden har jag ofta ansett det som en plikt att förordna yrkesskoleutbildning i stället för den teoretiskt-praktiska utbildning, som den tekniska realskolan lämnar. Härvid har jag icke sällan stött på ett kompakt motstånd från föräldrar, speciellt bland sådana, som arbetar inom de intellektuella yrkena. Den s. k. lärdomshögfärden (ett i detta fall dåligt uttryck för en missriktad föräldraambition), är tyvärr fortfarande en levande realitet bland många människor i vårt samhälle. Jag erinrar mig speciellt några fall, där jag lämnat förslag på för den sökande lämplig manuell utbildning inom yrkesskola. Målsmannens inställning till frågan kan koncentreras till ett svar, som jag ordagrant antecknat. Det lydde så här: Det skulle vara en stor olycka för vår familj, där vi alla arbetar inom intellektuella yrken, att se vår son såsom arbetare etc.»

Flertalet rektorer anser inte arbetet i den praktiska realskolan i och för sig vara för tungt. Att svårigheter kan inställa sig för lärjungar, som har förvärvsarbete vid sidan av skolarbetet, är naturligt, men sådana svårigheter beror inte på skolformen utan på lärjungarnas hemförhållanden och vanor, påpekar rektor i *Norrköping*. Klart framgår emellertid av rektorsyttrandena, att andra klassen på handelslinjen och tredje klassen på den tekniska linjen är mest betungande till följd av linjens där inträdande karaktärsämnen. Men svårigheterna uppvägs ofta av det påfallande intresse de flesta lärjungar visar just dessa ämnen. Ett par rektorer, som förmodar, att arbetsbördan i berörda klasser är i högsta laget, måste samtidigt konstatera, att detta ej bestyrkes av läxläsningsdeklarationerna.

Detta till trots behöver lärjungarna vid de praktiska realskolorna i relativt stor utsträckning organiserad hjälp med sitt hemarbete. Hemmen saknar ofta helt resurser att ge dem stöd i arbetet. I *Borås* har lärjungarna vid den praktiska realskolan genom samarbete med ABF satts i tillfälle att till mycket lågt pris erhålla hjälp med modersmål, engelska, tyska och matematik. Vid tre andra praktiska realskolor har man gjort försök med genom skolan ordnad läxhjälp, och vid flera skolor planeras sådan undervisning eller betecknas den åtminstone som önskvärd.

Vid de praktiska realskolorna är veckoschemat något längre än vid de allmänna realskolorna. Vi har tillsport rektorerna, huruvida några olägenheter av det relativt höga antalet schematimmar har förmärkts vid skolorna. Enligt deras enhälliga mening är detta icke fallet. Rektor vid *Örebro praktiska realskola* besvarar frågan sålunda:

»Det i jämförelse med en allmän realskola högre antalet schemabundna timmar beror på de praktiska läroämnena, i vilka det icke är möjligt eller lämpligt att ge hemuppgifter i någon större omfattning. Elevernas utbildning i dessa ämnen måste ske med hjälp av all den tekniska utrustning skolan förfogar över. Denna utbildning är för elevernas flertal mycket lustbetonad. Några klagomål med anledning av antalet veckotimmar ha heller aldrig förekommit.»

På vår fråga, huruvida det visat sig särskilt svårt att medhinna kursen för praktisk realexamen i något visst ämne, svaras oftast: stenografi. »Betygsstatistiken visar, att resultaten icke motsvarar vad man får i andra ämnen», skri-

ver rektor vid *Eskilstuna praktiska realskola*. »Ämnets karaktär gör kanske också, att näringslivet ställer väl hårda krav på den nyutexaminerade eleven.» Enkätresultatet är påfallande, då stenografien enligt normalundervisningsplanen har sammanlagt 5 veckotimmar vid de praktiska realskolorna mot endast 4 på läroverkens inbyggda handelslinjer.

Då förtidsavgången är omfattande bland lärjungarna vid de praktiska realskolorna, har vi bitt rektorerna redogöra för de närmare omständigheterna vid lärjungars avgång utan examen. Det visar sig, att avgång till teoretiska studier är mycket ovanlig, övergång till skolmässig yrkesutbildning vanligare men dock på de flesta orter icke särskilt ofta förekommande och att övergång till förvärvslivet eller hemmet är det typiska fallet, ofta omfattande c:a 90 procent av de i förtid avgångna. Rektor vid *Malmö borgarskola* berättar, att på handelslinjen 50—60 % av lärjungarna avgår före examen och på tekniska linjen 40—50 %. Beträffande avgången vid denna skola meddelas följande statistik:

Av dem som avgick ägnade sig efter avgången	1952/53	1953/54
a) åt teoretiska studier	0 %	1 %
b) åt skolmässig yrkesutbildning	10 %	8 %
c) åt förvärvslivet	90 %	91 %

Av de till förvärvslivet avgångna genomgår givetvis många senare yrkesutbildning av något slag.

Avgång i förtid från skolan föregås givetvis ofta av underbetyg, vanligen i moderna språk, ibland i matematik, fysik eller stenografi, mera sällan i andra praktiska läroämnen än stenografi. Vid åtskilliga praktiska realskolor avgår dock ett betydande antal lärjungar, som är godkända eller till och med har goda betyg. I Kalmar uppskattas denna grupp till 25 procent, i Örebro till 30 procent, i Hälsingborg till ungefär hälften. De viktigaste orsakerna till avgång utan examen sammanfattas av rektor vid *Eskilstuna praktiska realskola* i följande fem punkter:

- »1. Fullgjord skolplikt. Påkänningen störst i klass 2. Eleven har då inte själv insett värdet av utbildning. Skolans elever rekryteras från i huvudsak socialgrupp III och har därför kanske mindre påtryckning att fortsätta skolgången.
2. Jämnåriga kamrater, som slutat sin skolgång, lockar med sina inkomster.
3. Ekonomiska svårigheter.
4. Förmånliga erbjudanden från arbetsgivare.
5. Eleven/föräldrarna har förväxlat skolformen med yrkesskola.»

»Allmän skolleda i samband med övergångsåldern», tillägger rektor vid *Göteborgs praktiska realskola*. Rektor i *Gävle* framhåller, att föräldraambitionen när det gäller barnens skolgång inte är lika stark som hos de föräldrar, vilka själva har avlagt realexamen eller har motsvarande utbildning. Obetydliga motgångar, som i läroverk skulle mötas med extra insats av arbete, resulterar vid de praktiska realskolorna lätt i studieavbrott. Och rektor i *Nacka* har funnit, att föräldrar, som saknar personlig erfarenhet om arbetet i en högre skola, inte

alltid kan föreställa sig, att lärjungarna skall behöva arbeta med läxor på kvällarna; många flickor måste dagligen köpa och laga middagen, pojkarna tar ganska ofta extra arbete för förtjänstens skull.

Rektor i *Örebro* framhäver särskilt den roll, som spelas av de goda ekonomiska konjunkturen.

»Det torde icke råda någon tvekan om att de allra flesta fallen av avgång utan examen beror på elevernas önskan att tjäna pengar och komma i samma situation som sina kamrater vilka icke fortsatt skolgången. Med den rika tillgången på arbetstillfällen och förmånliga erbjudanden från arbetsgivarna är det ej att undra över att eleverna ha svårt att stå emot frestelsen att lämna skolan, och detta så mycket mera som de oftast kunna få mycket litet stöd och hjälp i hemmet, där det normala är att ingen av föräldrarna har högre skolbildning, och att de ekonomiska resurserna är blygsamma.»

Många gånger är det ferieanställningar, som ger lärjungarna smak att stanna på arbetsmarknaden och förtjäna egna pengar, berättar rektor vid *Stockholms stads hushållstekniska realskola*.

4. Debatten om lärokursens längd

Meningsbrytningarna om treårig eller fyraårig lärogång har intagit en bredare plats i den praktiska än i den teoretiska realskolans historia. Den praktiska realskolan leder sitt ursprung från den yrkesbestämda högre folkskolan med i regel kortare lärogång än fyra år. Ej sällan har förslag framförts om en treårig lärogång med en ettårig påbyggnad eller — särskilt på senare tid — inrättandet av en avgångsetapp efter tredje klassen i en fyraårig praktisk realskola.

Tanken på en klyvning av utbildningsmålet framskymtar redan i motioner, som väcktes vid 1927 års riksdag, i första kammaren av hr Oscar Olsson med instämmande bland annat av hrr Wigforss och Sandler och i andra kammaren av hr Wennerström m. fl. Motionärerna tänkte sig en på folkskolan byggd mellanskola med likvärdiga utbildningsmöjligheter för det praktiska livet och för fortsatta studier men med gemensamt skolarbete i de ämnen, som uteslutande hade med den allmänna medborgarbildningen att göra. De tre första klasserna i realskolan kunde innehålla de kurser, som vore av största betydelse för alla medborgare; de skulle således bilda en förstärkt högre folkskola med och utan bestämd yrkesbetoning. Den fjärde klassen kunde ge nyttiga kompletteringskurser för dem, som hade lust och tillfälle att ännu ett år gå kvar i skolan, och förberedande kurser för dem, som ämnade fortsätta på gymnasiet. För realskolekompetens borde det räcka med de tre första årens kurser. Det fjärde året skulle meddela förstärkt realskolekompetens. Gymnasiet kunde konsekvent byggas på den fjärde klassen. Motionärerna hemställde om utredning och förslag dels om anordningar i realskolan, som medgäve differentiering i undervisningen, så att realskolan kunde möjliggöra för sina lärjungar att efter anlag och behov få en mera praktisk eller mera teoretisk undervisning, dels om organisations- och kursplaner, som möjliggjorde avgång med realskolekompetens

från tredje resp. fjärde klassen i realskolan, vilken dessutom för de lärjungar, som ämnade fortsätta i det treåriga gymnasiet, borde anordnas så, att den bleve en förberedande gymnasieklass.

Med anledning av bland annat dessa motioner begärde riksdagen utredning om praktiska bildningslinjer på realskolans åldersstadium, en utredning, som sedermera uppdrogs åt 1927 års skolsakkunniga.

Dessa sakkunniga ansåg en examen nödvändig som slutmål, om de praktiska linjerna skulle kunna »till det praktiska livets värv överföra sådana lärjungar, som äga verklig fallenhet för praktiska arbetsuppgifter oavsett deras större eller mindre studiebegåvning i övrigt».

Efter att ha valt mellan tre- och fyraårig utbildningstid förordade de sakkunniga den fyraåriga lärogången; den vore nödvändig, om linjerna skulle kunna leda till en allmänbildning, som i huvudsak vore jämförlig med den allmänna realskolans bildningsmål, och på samma gång meddela en praktisk utbildning av värde för lärjungarna. Till förmån för en treårig utbildningstid kunde visserligen andragas, att lärjungarna därigenom snabbare komme ut i praktiskt arbete på sitt blivande verksamhetsområde och att en utbildning av denna omfattning visat sig tillräcklig för lärjungarna i de yrkesbestämda högre folkskolorna. Här emot invände emellertid de sakkunniga, att det icke vore nog med att de avgående lärjungarna kunnat erhålla nybörjarplatser i näringslivet och visat sig kunna sköta de enklare göromål, som till en början anförtros dem. Först när erfarenhet föreläge beträffande ett större antal lärjungar och deras ställning efter ett tiotal års arbete inom verksamhetsområdet skulle det visa sig, huruvida lärjungarna vore i stånd att sköta något ansvarsfullare poster på sitt område.

Meningarna om de sakkunnigas förslag var mycket delade bland remissinstanserna. Skolöverstyrelsens majoritet anslöt sig på denna punkt till de sakkunniga, men reservation anmäldes av undervisningsråden *Bruce, Nylund* och *Thomson*, som föredrog en treårig organisation. Reservanterna höll före, att överstyrelsen överskattat betydelsen av den på praktisk realexamen grundade behörigheten till vissa befattningar i statens tjänst; hävdandet av denna uppfattning stode till och med i bestämd strid med ett av syftena med linjerna, nämligen att söka avleda ungdomen från de mera teoretiska banorna till de mera praktiska. Den avgörande synpunkten vid bestämmandet av kunskapsfordringarna borde vara, att de motsvarade behoven för blivande idkare av praktisk yrkesverksamhet. Härutinnan gäve erfarenheten från de yrkesbestämda högre folkskolorna vägledning.

»Dessa äro endast i undantagsfall mer än treåriga, och en treårig lärogång har där visat sig vara tillräcklig, alldenstund de elever, som utgått från sådana skolor, varit eftersökta av arbetsgivare och erhållit förmånliga anställningar. Härtill kommer, att då redan vid de treåriga skolorna avgången från lägre klasser är synnerligen stark, man har anledning befara, att endast ett fåtal lärjungar skulle genomgå skolan i dess helhet, där- est denna gjordes fyraårig. — — — Enligt vår mening böra de praktiska bildningslinjerna

— vare sig de ordnas som fristående skolor eller linjer, inbyggda i realskola eller kommunal mellanskola — organiseras som treåriga ovanpå sexårig folkskola», hävdade reservanterna.

Vid 1932 års riksdag väcktes i båda kamrarna motioner, vari föreslogs, att kommuner, som så önskade, måtte få upprätta fyraåriga praktiska realskolor, fristående eller i samband med de redan befintliga allmänna realskolorna. Ur motiveringen må antecknas, att motionärerna ville låta fackämnena inträda redan i första klassen och föra dem till en viss avslutning tredje året. Tredje klassen kunde på så sätt bli en avslutningsetapp för dem som ville gå ut i näringslivet, och fjärde klassen en påbyggnad med väsentligen teoretiska ämnen, som skulle redovisas i en examen, praktisk realexamen. På teknisk och huslig linje behövde endast ett främmande språk vara obligatoriskt. Motionen i första kammaren frambars av hr Oscar Olsson; i dess syfte instämde hrr Richard Sandler, Richard Lindström, Anders Örne, David Norman, Ivar Vennerström, Olof Olsson, N. S. Norling och Eliel Löfgren. I andra kammaren var Fabian Månsson och Olivia Nordgren motionärer.

Proposition i ämnet förelades 1933 års riksdag, varvid Kungl. Maj:t i avseende på lärokursens längd följde de sakkunniga och skolöverstyrelsens majoritet.

Erfarenheterna från de praktiska realskolornas första verksamhetstid dryftades ingående av 1940 års skolutredning och 1946 års skolkommision. *Skolutredningen* ägnade skolformen ett särskilt betänkande (SOU 1946: 14) och föreslog inrättandet av nya linjer men ifrågasatte icke i övrigt några avsevärda ändringar i organisationen. *Skolkommisionen*, som avhandlade de praktiska realskolorna i principbetänkandets kap. 5 (s. 200—205), kom till mera omstörtande resultat.

Kommisionen hade i sin planering av enhetsskolan förordat en mycket sen linjedelning. Lärjungarna skulle så vitt möjligt sammanhållas i odifferentierade klasser till och med åttonde skolåret. Huvudmotivet var, att arten av en lärjunges begåvning icke klart framstode förrän i den ålder, då eleverna övergår till nionde klassen. Så länge de praktiska anlagen inte klart framträtt, borde de uppväxande icke ställas inför ett yrkesval.

»Men det är detta som sker, då eleverna söker sig in i en praktisk mellanskola: de bestämmer sig för en teknisk, en handelsbetonad eller en huslig utbildning», skrev kommissionen. »Skolutredningen har sett en pedagogisk fördel i 'att de lärjungar, som söka sig till dessa skolor, från början inrikta sig på en praktisk studiebanan, för vilken de känna sig ha intresse och anlag'. Kommissionen kan inte dela denna uppfattning. Det för tidiga valet av yrkesutbildningsväg måste i många fall skapa en vantrivsel, som väger tyngre än de eventuella pedagogiska fördelarna.» (S. 204.)

Enligt skolkommisionens mening kunde enhetsskolan i princip mycket väl ersätta de praktiska mellanskolorna. Dessa har emellertid en specialutrustning i fråga om lokaler och undervisningsmateriel, som enhetsskolan inte allestädes kan prestera; de kan också i större utsträckning än en vanlig skola hålla sig med speciallärare. Kommissionen ansåg det därför önskvärt, att de praktiska

mellanskolorna tillsvidare bevarades i skolsystemet. Detta kunde ske, om de organiserades i två stadier, av vilka endast det högre, som omfattade nionde och tionde året, finge en speciell och yrkesinriktad prägel. Avgång från nionde klassen skulle kunna ske med realexamenskompetens. Den högre utbildning, som genomgång av klass 10 gäve, bleve av värde både för anställning inom näringslivet och för fortsatt yrkesutbildning. Längre fram kunde högstadiet tillbyggas med en elfte klass.

Såsom skolkommissionen ville se de praktiska realskolorna organiserade, skulle en normal skolenhet bestå av

1. avdelningar av enhetsskolans klasser 7 och 8 utan markerad specialprägel,
2. en specialiserad nionde klass, från vilken avgång kunde ske med realexamenskompetens, samt
3. ett efter skolformens särskilda uppgifter konstruerat frivilligt högstadium, som skulle omfatta det tionde skolåret och längre fram eventuellt även ett elfte.

Beträffande nionde klassen och dess överbyggnader kan en parallell dragas med den av kommissionen föreslagna organisationen av 9 y: skolgången i denna klass skulle kunna fullgöras i verkstadsskolor, vilkas fullständiga lärokurs omfattar ytterligare ett eller två skolår.

Skolkommissionens förslag fick ett ganska blandat mottagande. Flera av de skolor, som sorterar under *överstyrelsen för yrkesutbildning*, och likaså överstyrelsen själv, fann de praktiska realskolorna överflödiga, sedan enhetsskolan förverkligats. Icke minst opponerade sig överstyrelsen mot skolkommissionens plan på en utbyggnad av de praktiska realskolorna ovanom realexamensnivån.

Skolöverstyrelsen ansåg det för tidigt att ta ställning till de praktiska realskolornas inplacering i enhetsskolesystemet och deras eventuella påbyggnad med ett elfte skolår. Det borde dock icke vara uteslutet att finna en organisationsform, som på en gång bevarade skolformens särart, upprätthöll dess studiemål och i stort sett anslöte sig till de allmänna principerna för enhetsskolan. Försök med olika organisationsformer borde anställas. Som en första etapp kunde man pröva en form, där klass 1 överensstämde med enhetsskolans klass 7 men de följande tre klasserna vore differentierade efter skolans yrkesinriktning.

Gentemot de invändningar, som ur yrkesvalssynpunkt kunde riktas mot ett linjeval i klass 8, påpekade överstyrelsen, att en praktisk linje icke förbereder blott för ett enda yrke utan för ett flertal yrkesgrenar. I synnerhet gällde detta om den tekniska linjen. Överstyrelsen hänvisade till en redogörelse för anställningar, som de från tekniska mellanskolan i Stockholm under åren 1934—40 utexaminerade eleverna erhållit. Denna redogörelse upptog ett 90-tal olika yrken och anställningar, för vilka utbildningen enligt lärjungarnas egna utsagor varit av största betydelse.

I de riktlinjer för skolväsendets utveckling, som Kungl. Maj:t i 1950 års *skolproposition* inbjöd riksdagen att godkänna, utsades i punkt 1, att enhetsskolan vore avsedd att till viss del ersätta den praktiska mellanskolan, och i

punkt 7, att försök borde anställas med former av praktiska realskolor anknyttande till enhetsskolans näst högsta klass.

Särskilda utskottet vid 1950 års riksdag gav uttryck åt sin uppskattning av den utbildning de praktiska realskolorna visat sig kunna ge och hade intet att erinra mot att nya typer upprättades, där de befunnas svara mot bygdens behov. Anknytningen till enhetsskolan borde däremot ytterligare övervägas. I den formulering av riktlinjerna, som *riksdagen* slutligen godkände, nämndes praktiska mellanskolan icke bland de skolformer, som enhetsskolan skulle ersätta, i den mån försöksverksamheten ådagalade lämpligheten, och punkten om försök inom skoltypens område fick en allmännare formulering: »Försök skola . . . anställas med olika former av praktiska realskolor.» Att däri inbegreps jämväl frågan om de praktiska realskolornas anknytning till enhetsskolan, framgår dock av den punkt, där enhetsskolans praktiska uppgifter avhandlas. Det heter där uttryckligen: »Den lämpliga anknytningen till enhetsskolan av skolor för yrkesundervisning och praktiska realskolor bör övervägas och under försökstiden prövas.»

Några försök av detta slag har hittills icke kommit till stånd, men *skolöverstyrelsen* har i den redan nämnda skrivelsen av den 25 augusti 1954 framlagt förslag rörande försök med olika organisationsformer för de praktiska realskolorna. Det föreligger ett bestämt sammanhang mellan den allmänna och den praktiska realskolans utformning och målsättning, påpekar överstyrelsen. Detta sammanhang bör bibehållas, även när enhetsskolan övertagit realskolans uppgifter. Lärogången bör därför vid försöken med nya former av praktiska realskolor så långt ske kan anslutas till enhetsskolan.

Till överstyrelsens skrivelse var fogade timplaner samt huvudmomenten av studieplaner för de planerade försöken. I enlighet med överstyrelsens principståndpunkt hade vid utarbetandet av dessa bilagor de av skolöverstyrelsen våren 1951 fastställda timplanerna och huvudmomenten för enhetsskolan varit förebilder. Om deras innehåll i övrigt skriver överstyrelsen:

»De timplaner och huvudmoment, som nu föreligger, avser en treårig studiegång på handelslinje, maskinteknisk linje, kemisk-teknisk linje, huslig linje och jordbrukslinje. Dessa treåriga linjer är utformade i överensstämmelse med skolkommissionens nämnda tankegång, att en avgångsmöjlighet borde beredas eleverna efter det nionde skolåret, då skolplikten upphör. Denna anordning har så mycket större berättigande som erfarenheten från de nuvarande praktiska realskolorna visar en förhållandevis stor avgång efter klass 2, då skolplikten upphör på flertalet orter, där sådana skolor finns. Betydande fördelar är att vinna av undervisningsplaner, som utarbetats med tanke på en avgångsetapp efter det nionde skolåret, då eleverna därigenom kan erhålla en avslutad och avrundad utbildning, vilket nu icke är fallet, när de lämnar skolan efter fullgjord skolplikt, eftersom detta inträffar mitt under studiegången.»

I differentieringsfrågan har skolöverstyrelsen anknutit till sitt utlåtande över skolkommissionens betänkande. Differentieringen är i överensstämmelse härmed helt genomförd från och med åttonde skolåret. Under det sjunde skolåret följts

timplaner och huvudmoment för de lärjungar i enhetsskolan, som läser både engelska och tyska, med den skillnaden att tyskans timal reducerats med en veckotimme och att i stället för tillvalsämnena upptagits några av den praktiska realskolans specifika läroämnen. Avsikten med anordningen har varit dels att åstadkomma en jämnare och lugnare studiegång i dessa ämnen, dels att ge eleverna tillfälle att pröva sitt intresse och sina anlag för den valda praktiska realskollinjen, men det har icke kunnat undvikas, att timplanen för nybörjarna därigenom springer upp till 37 veckotimmar. I de följande båda klasserna anges för vissa ämnen alternativa timal. Meningen är, att lärjungarna skall utnyttja denna frihet så, att en maximigräns av 39 veckotimmar icke överskrides.

Förslaget upptager icke tim- och kursplaner för det tionde skolår, varmed den praktiska realskolan enligt skolkommissionens förslag skulle överskjuta enhetsskolan. Överstyrelsen säger sig ha för avsikt att framdeles inkomma med framställning i denna fråga, bland annat även beträffande formerna för avgång efter tionde skolåret.

Ehuru försöken närmast tänkts ske i anknytning till enhetsskolan, är det, säger överstyrelsen, av stort intresse att de icke inskränks till enhetsskoledistriktet eller binds uteslutande till folkskolan. De bör även kunna anknytas till en högre skola på orten eller förläggas till särskilda skolenheter.

Det utsäges visserligen inte tydligt, huruvida försök av detta slag skulle förläggas till de existerande praktiska realskolorna utanför försöksdistriktet. I den mån så komme att ske, torde förslaget kunna karakteriseras som en variant av det förslag, som framlades i de refererade motionerna vid 1932 års riksdag.

På grund av den praktiska realskolans ställning som parallellform till den allmänna realskolan kommer den mer eller mindre att beröras av samma organisationsproblem som denna. Vid övergången till treårig realskola som huvudform för den teoretiska realskolan ställs man inför frågan, huruvida icke en motsvarande organisationsändring är möjlig även för den praktiska realskolans del. Vi har hört rektorerna i denna organisationsfråga och kan konstatera, att fullständig enighet råder om att den praktiska realskolan *icke* bör göras treårig. Som exempel kan anföras det uttalande, som göres av rektor vid *Norrköpings praktiska realskola*:

»De praktiska realskolorna måste enligt min uppfattning vara *fyraåriga*, då det inte är möjligt att på tre år bibringa eleverna sådana kunskaper, vare sig i teoretiska eller i praktiska läroämnen som arbetsgivarna vant sig vid att kunna begära av anställda med praktisk realexamen. Endast elever med högsta studiebegåvning skulle kunna inhämta nödiga kunskaper i de teoretiska ämnena på tre år, — i de praktiska synes det omöjligt, då färdigheterna i vissa av dessa ämnen (verkstadsarbete, maskinskrivning m. m.) vinnes genom regelbunden övning under icke allt för kort lärotid. En forcering i dessa ämnen är omöjlig.

Vill man taga ansvaret för att avsevärt *försämra* praktisk realexamen kan man givetvis göra den praktiska realskolan treårig. För äldre lärare inom denna skolform är detta en *återgång till ett äldre, passerat stadium*.

Ett skäl, som talar för tre-årig praktisk realskola är det förut omnämnda förhållandet, att eleverna mest rekryteras ur socialgrupp 3. För dessa elever och ännu mera deras föräldrar är det givetvis angeläget, att skolan icke för länge hindrar förvärvsarbete. Ur denna synpunkt kunde de önska en treårig skola. Om de stå fast vid detta önskemål, sedan man påpekat den skada, som en avkortning av studietiden måste medföra för examen och därmed arbetsmöjligheterna, kan starkt ifrågasättas.»

Rektorerna i *Malmö* och *Göteborg* berör det läge, som skulle uppstå, om den teoretiska realskolan bleve treårig men den praktiska fyraårig. Ingendera ser något anmärkningsvärt i en sådan ojämnhet. »Att jämsides med en 3-årig allmän realskola ha en 4-årig praktisk realskola bör inte vålla någon olägenhet», skriver den förre. »En elev, som avgår med allmän realexamen måste i regel räkna med en viss praktisk utbildning efter examen för att kunna konkurrera med den som avlagt praktisk realexamen, då det gäller att erhålla anställning.» Och den senare rektorn instämmer: »Ett år mera på praktisk realskola kan sägas vara priset man betalar för att slippa vidare utbildning efter realexamen.»

Rektor i *Nacka*, som har odifferentierad första klass och därpå byggande linjer av båda slagen, tycks likaledes anse det möjligt att göra en skillnad. Lärjungarna på de praktiska linjerna behöver ett fjärde år som mognadsår för att kunna inhämta kurserna i vissa praktiska läroämnen.

»Om man som jag haft både teoretiska och praktiska linjer vid sidan av varandra under många år, märker man, att detta mognadsår är betydligt viktigare för de praktiska linjerna än för den allmänna, även om 4-åriga mognadslinjer böra finnas kvar även för de allmänna linjerna.»

Det starka skälet för den treåriga lärogången i den allmänna realskolan är, såsom vi i kap. 5 betonat, den ökning i utbildningskapaciteten, som därigenom torde uppnås. Vinsterna i detta avseende bleve inte lika stora vid de praktiska realskolorna. »Tillgången på specialsalar, i vilka klass 1 har mycket få timmar, är den regulator, som bestämmer en praktisk realskolas omfattning, ej tillgången på vanliga klassrum», påpekar rektor i *Örebro*. »Specialsalarna är viktigare än klassrummen», instämmer rektor i *Norrköping*. Vid *Jönköpings praktiska realskola*, som har allmän linje, skulle man dock få rum för en välbehövlig parallell till denna, och *Matfors praktiska realskola* skulle få använda tecknings-salen för det avsedda ändamålet i stället för som klassrum för första klassen. Vanligen kräver dock en breddning av den praktiska utbildningen institutionsbyggen i större eller mindre omfattning. Rektor i *Nacka* påpekar i detta sammanhang, att vid om- eller tillbyggnader för de praktiska realskolorna en rationalisering bör stå att vinna genom övergång till ämnesrumssystem.

Med anledning av den inom skolöverstyrelsen verkställda utredningen om en *avgångsetapp* efter tredje året i de praktiska realskolorna har vi velat utröna, huru rektorerna ställer sig till tankegången i detta förslag och huruvida de är intresserade att få till stånd försök vid sin egen skola.

I princip är rektorernas inställning klart positiv. Därom vittnar icke minst det förhållandet, att 17 av de 21 rektorerna förklarar sig intresserade av att få till stånd försök med anordningen vid sin egen skola, visserligen ibland med reservationen, att vissa lokalfrågor först måste lösas. De fyra skolor, som inte tingar på att få anställa försök, är Lunds praktiska realskola, som står under avveckling, Matfors praktiska realskola, som är mycket liten, Stockholms stads hushållstekniska realskola, som redan har en liknande anordning i sin »lägre trea», och praktiska realskolan i Norrköping, i vilken stad uppgiften skulle övertagas av inbyggda praktiska realskollinjer i folkskolan. Rektor vid sistnämnda skola försäkrar dock, att även han gärna skulle vilja medverka, om man icke redan angripit frågan på annat sätt i staden. »Här gäller det ju att finna lösning på ett för många unga viktigt problem.» Rektor i *Nacka* betecknar anordningen som »framtidslinjen för de praktiska skolorna». Allmänt anses, att det inte bör utgöra hinder, om skolplikten på orten är mindre än nio år.

I *Gävle* har man redan sökt få till stånd en lösning enligt de av skolöverstyrelsen förordade linjerna. Rektor ger planen sin oförbehållsamma anslutning.

»Jag är helt positivt inställd till denna tankegång. Härvarande högre folkskola är under omorganisation till praktisk realskola. När nya praktiska realskolor skola inrättas synes det mig vara bäst att anknyta deras organisation till den kommande enhetsskolan. Det förefaller mig, som om en sådan lösning av den praktiska realskolans organisationsproblem, på ett utmärkt sätt skulle anpassa sig efter elevernas olika mognadsnivåer, samtidigt som näringslivets krav på kvalificerad utbildning icke skulle eftersättas. — — — *Tankegången synes mig verklighetsbetonad, och den bör snarast prövas.*»

Styrelsen för skolan har redan sökt tillstånd att försöksvis organisera skolan med treåriga examensfria linjer, kompletterade med ett fjärde år för de elever, som önskar avlägga praktisk realexamen i dess nuvarande form, allt i enlighet med skolöverstyrelsens organisationsförslag av den 25 augusti 1954.

För flertalet skolor torde överstyrelsens förslag endast ha varit bekant i referat. Detaljerna kan bedömas först när tim- och kursplaner är tillgängliga. Några rektorer tycks icke vara övertygade om möjligheten att lösa alla uppkommande kursplanefrågor på ett sätt, som kan godtagas av näringslivet. Rektor i *Uppsala* förser sålunda sitt votum för den föreslagna organisationen med en reservation: »om försöksverksamhet visar, att frågan rent tekniskt kan lösas».

Ett par mera reserverade uttalanden må återgivas. Rektor i *Malmö* diskuterar möjligheterna speciellt på handelslinjen:

»I princip kan man givetvis ej avvisa tanken att försök göres med en examensfri avgångsetapp efter tredje klassen. För att emellertid de praktiska linjerna skall nå sitt syfte, att även ge en yrkesutbildning av verkligt värde för elever när de kommer ut i förvärsarbetet, kräves att denna utbildning är av en viss omfattning. Det synes bliva vanskligt att med en avgångsetapp efter klass 3 nå en sådan omfattning av yrkesutbildningen. På handelslinjen skulle elever, som sålunda avgår efter tredje klassen, få nöja sig med användbar om än begränsad utbildning i maskinskrivning. Men både när det gäller ämnena bokföring och stenografi är det först undervisningen i fjärde klassen, som ger den för praktiskt yrkesarbete nödvändiga behärskningen av ämnet. — — — Ett

slutgiltigt ställningstagande måste med hänsyn härtill anstå, tills mera detaljerade förslag till dylika avrundade kurser föreligger. I vilket fall måste det anses värdefullt att försök anställas.»

Rektor vid *Stockholms stads tekniska realskola* tar sikte på de olika varianterna av teknisk linje:

»Jag har principiellt inget att erinra mot att försök anordnas vid vissa skolor på den *maskintekniska linjen*. Att anordna en sådan försöksverksamhet på t. ex. den *kemiska* och den . . . *teletekniska linjen* anser jag uteslutet. Den mognad, som krävs av eleverna på dessa sistnämnda linjer, föreligger icke hos det elevklientel, som rekryterar den praktiska realskolans tredje klass. De elever på den maskintekniska linjen, vilka efter en sådan 'avrundning' av kurserna skulle avgå från den tredje klassen, skulle dock gå miste om sådana viktiga kursmoment som hållfasthetsberäkningar jämte dessa beräkningars tillämpning inom maskin- och byggnadsläran. För att kunna begripa sådana kursmoment fordras bl. a. grundliga kunskaper i matematik och fysik (mekanik). Dessa kursmoment hinner en elev i den tredje klassen aldrig beröra, än mindre är han tillräckligt mogen att skaffa sig tillräckligt med fasta kunskaper i dessa ämnen.

Att jag dock icke helt vill motsätta mig en examensfri avgångsetapp från den *maskintekniska linjens* tredje klass beror på att denna linjes elever haft verkstadsarbete och ritteknik. De torde därför kunna användas till enklare arbeten på verkstäder och i vissa fall på ritkontor.»

I vad mån skolöverstyrelsen i sitt förslag lyckats komma till rätta med dessa svårigheter, kan måhända endast avgöras genom de praktiska försök, vari även de mera kritiskt inställda rektorerna förklarar sig villiga deltaga.

5. Frågan om examensfria linjer

Om den praktiska realskolans organisation skall kompletteras med hänsyn till de lärjungar, som icke håller ut till examen, kan detta även ske genom att fristående examensfria linjer anordnas. Vanligen förutsättes, att dessa skall vara treåriga, men även fyraåriga examensfria linjer har sina förespråkare.

Medan anordningen med *avgångsetapp* innebär, att kurserna läggs upp med tanke på att en del av lärjungarna i klassen skall avgå utan examen efter tredje året, under det att andra fortsätter ett fjärde år och vid slutet av detta år avlägger praktisk realexamen, skulle de *examensfria linjerna* i renodlad form helt tillrättaläggas för ett lägre slutmål. Redan har nämnts, att sådana linjer förekommer vid ett par praktiska realskolor, ehuru de formellt är anordnade som linjer av en yrkesbestämd högre folkskola.

Skolöverstyrelsen synes ha tänkt sig, att de tre klasserna nedanför avgångsetappen i mån av behov skulle kunna utbrytas till särskilda linjer eller till och med bilda självständiga skolenheter. En sådan utvidgning av utbildningsprogrammet vid de praktiska realskolorna skulle öka skolformens användbarhet.

»På många orter har önskemål uttryckts att bygga ut skolväsendet med utbildningsmöjligheter, som motsvarar de nuvarande praktiska realskolorna, men dock i sådan form, att de nya linjerna utan större förändringar kan tänkas anslutna till den kommande enhetsskolan, och att erfarenheterna därigenom kan komma den framtida skolplaneringen

till godo. Om dessa önskemål kunde förverkligas, skulle också den fördelen vinnas, att den praktiska realskolan, som hittills varit en skoltyp, vilken nära nog uteslutande varit förbehållen vårt lands större städer, kunde få en form utprovad, som lämpade sig även för mindre skoldistrikt. Det torde förtjäna att påpekas, att framställningar redan föreligger från två orter, Sunne och Sollentuna, att få börja försöksverksamhet i anslutning till skolöverstyrelsens nu framlagda planer för nya former av praktiska realskolor.»

Bland *rektorerna* synes den dominerande uppfattningen vara, att examensfria linjer är önskvärda för den *husliga* utbildningen men icke på samma sätt för andra utbildningsområden. Rektor vid *Malmö borgarskola*, som redan har en examensfri huslig linje, sammanfattar sina erfarenheter på följande sätt:

»De praktiska realskolorna har rik erfarenhet av dylika examensfria linjer, då många utvecklats ur 3- och 4-åriga högre folkskolor. Vid Malmö Borgarskola har man bibehållit den 3-åriga högre folkskolan med *huslig* utbildning, även sedan en 4-årig huslig praktisk realskolelinje inrättats. Den examensfria linjen har visat sig mycket attraktiv. Det har dessutom varit synnerligen värdefullt att till den kunna hänvisa elever, som ej kunnat följa undervisningen på handelslinje eller 4-årig huslig linje. Den bör dock bättre anpassas till den 4-åriga studiegången på de praktiska realskolelinjerna och inte som nu bygga på klass 7 utan på folkskolans klass 6. Förslag i denna riktning har framlagts, men avslagits av Kungl. Maj:t. Av det redan sagda framgår, att jag anser det önskvärt att jämsides med examenslinjerna finns examensfria linjer. Man vinner då, att elever som ej kan följa med i undervisningen slipper lämna skolan utan på ett smidigt sätt kan föras över till en för dem mera lämpad studiegång. En sådan linje bör helst vara 4-årig och i vilket fall gälla huslig utbildning. Möjligen kan man också tänka sig en examensfri handelslinje. Däremot skulle en examensfri teknisk linje ge en relativt värdelös utbildning.»

Vid *Stockholms stads hushållstekniska realskola* finns redan en ettårig examensfri kurs, som är anknuten till skolans andra klass. Rektor har goda erfarenheter av denna anordning att döma av det uttalande hon gör till realskoleutredningen:

»Vi ha en tredje klass med lägre kurs, där ej studiebegåvade flickor få en företrädesvis praktisk utbildning i sömnad, hushållsgöromål och barnavård. En utmärkt klass, som har varit till stor nytta för många flickor (även från andra skolor). Man bör dock komma ihåg, att dessa flickor ej ha möjlighet att komma in i högre skolor för yrkesutbildning. Klassen är bra för dem som ej förmå taga examen men behöva en avrundning av skolkurserna, sedan de fullgjort skolplikten i klass 2.»

Helt avvisande ställer sig endast två rektorer. Rektor i *Västerås* motiverar denna inställning med en hänvisning till att lärjungar från de examensfria linjerna skulle vara utestängda från vidare studier i högre skoltyper. De examensfria linjerna, realiserade i de gamla yrkesbestämda högre folkskolorna har gjort sin insats, men deras tid är förbi.

Huru försöken med examensfria linjer skulle utfalla, kan i flera avseenden bedömas på grund av de rika erfarenheterna från de yrkesbestämda högre folkskolorna. »Kraven på en sådan examensfri utbildning kommer att växla från skola till skola. Endast en skola med examen kan lämna fullgod garanti för elevkompetensen och den önskvärda ekvivalensen», skriver rektor vid *Stockholms stads tekniska realskola* och fortsätter:

»Skulle ett återupptagande av den examensfria tekniska linjen genomföras, måste en klar och tydlig information beträffande skillnaden mellan examenslinjerna och de examensfria linjerna utgå till elever, målsmän och arbetsgivare samt de yrkesrådgivande organen (inklusive de avlämnande lärarna inom folkskolan). Endast under förutsättning härav och att försöken anordnas vid de praktiska realskolorna anser jag mig kunna ställa mig positiv till en sådan fortsatt försöksverksamhet.»

Allmänt understrykes i rektorsyttrandena vikten av att inrättandet av examensfria linjer åtföljs av en effektiv upplysningsverksamhet, så att förväxling icke sker med examenslinjerna.

Svårigheterna att utvidga de ofta redan stora skolenheter, som de praktiska realskolorna bildar, har föranlett oss att fråga rektorerna, huruvida de ansåge det lämpligt, att man inom folkskolan upprättade praktiska examenslinjer eller treåriga examensfria linjer med i huvudsak samma ämnesuppsättning som de praktiska realskolornas. Praktiska examenslinjer finns redan på sina ställen i folkskolan (Halmstad, Lund m. fl. orter), examensfria linjer med liknande ämnesuppsättning har projekterats bland annat i Sollentuna och i Norrköping.

Enligt rektorernas uppfattning är det för bedömandet av denna fråga tämligen likgiltigt om linjerna är belagda med examen eller icke. Det väsentliga är de krav på institutioner, materiel och skolade lärarkrafter, som måste vara uppfyllda, om ett undervisningsprogram sådant som den praktiska realskolans skall kunna förverkligas. Rektor vid *Stockholms stads handelsrealskola* ställer sig helt avvisande:

»Den praktiska realskolan bör vara en *centralskola* med ett stort upptagningsområde. En praktisk realskola, som på ett tillfredsställande sätt skall kunna fylla sin uppgift, kräver nämligen en omfattande teknisk utrustning, vilken drager dryga kostnader, möjliga att bära endast av ett stort skolområde. Det är knappast ekonomiskt försvarligt att plottra ut praktiska linjer i folkskolorna. I en stor, *central* praktisk realskola kunna också lärarkrafter, specialrum och undervisningsmateriel rationellt utnyttjas. Naturligast är alltså att utvidga de redan existerande praktiska realskolorna eller i tillräckligt stora skolområden upprätta nya *centrala* praktiska realskolor.»

»Smålinjer» såsom de i läroverk och folkskola inbyggda är ingen god lösning, även om de måste accepteras, tillägger rektor i *Nacka*.

Rektor i *Norrköping* ställer sig principiellt avvisande till tanken på i folkskolan inbyggda realskollinjer av praktiska realskolans typ.

»Det är svårt att inse, varför icke nya linjer skulle kunna inrättas vid befintliga praktiska realskolor. Lokaler och lärare kunna likaväl ställas till förfogande där som inom folkskolan. För övrigt kan lokaler, materiel m. m. mera rationellt utnyttjas vid en praktisk realskola. Därtill kommer, att de nu befintliga praktiska realskolorna kan bygga på en *lång tradition* inom ämnen, som icke höra till allmängodset inom svensk pedagogisk erfarenhet.»

När man i Norrköping tänkt sig examensfria linjer av berörda slag inbyggda i folkskolan, anser rektor detta som ett avsteg från den principiellt riktiga

organisationen men tillägger försonligt: »Man bör dock ta hänsyn till administrativa problem, som kan uppstå i en stor stad.»

Till oss har överlämnats en framställning från *folkskolestyrelsen i Norrköping* angående inrättande inom skoldistriktets folkskolor dels av en treårig allmän realskola, dels av en treårig examensfri praktisk realskola med handelslinje, maskinteknisk linje samt hushållslinje.

Skolplikten är i Norrköping åttaårig. Våren 1954 sökte 457 lärjungar från folkskolans klass 6 till de linjer vid högre skolor, som är avsedda för lärjungar från denna klass. Av dessa avvisades 167. För våren 1958 beräknas antalet avvisade ha stigit till omkring 400. »Föräldrarna låter sig inte nöja med att barnen avvisas från de högre skolorna på grund av platsbrist och på grund av att de inte erhållit tillräckligt höga betyg från folkskolan», skriver folkskolestyrelsen, och i de återopade handlingarna heter det vidare:

»En del av de utestängda eleverna vill ta en realexamen och därtill en, som ger möjlighet till gymnasiestudier. Det är emellertid en försvinnande del. Åtskilliga kommer att kunna ta en enkel realexamen. Många och kanske de flesta har ej håg för så mycket teoretiska studier. För dem bör då finnas en möjlighet att övergå till examensfria praktiska realskolelinjer. De flesta av de överblivna passar bäst i dessa. De har redan i folkskolan visat sig ej besitta nödiga förutsättningar för teoretiska studier.»

Beträffande lärarna vid de planerade linjerna säges i samma utredning:

»Lärarnas tjänstgöringsförhållanden och lönevillkor skall vara desamma som vid realskolan. För lärare i realskolan betalar staten 78 % av lönerna, men till lärare vid examensfri realskola betalar staten lön som till folkskollärare och övningslärare. Mellanskillnaden får kommunen betala.»

Enligt vad folkskolestyrelsen meddelat har staden förklarat sig beredd att bära merkostnaderna, därest statsbidrag som till praktisk realskola ej skulle komma att beviljas.

Skolöverstyrelsen, som yttrat sig, tillstyrkte inrättande av en treårig, till realexamen ledande allmän linje men avstyrkte framställningen om inrättande av treåriga examensfria praktiska linjer. Som motiv för avstyrkandet i sistnämnda del anförde överstyrelsen, att riksdagen ännu ej tagit ställning till ämbetsverkets framställning av den 25 augusti 1954 angående försök med nya former av praktiska realskolor.

Denna har i det föregående refererats i vad densamma avsåg skolenheter av den nuvarande praktiska realskolans typ. Överstyrelsen hade emellertid tänkt sig, att examensfria praktiska realskollinjer skulle kunna inrättas jämväl i folkskolan. Av intresse i detta sammanhang är särskilt, att överstyrelsen tydligen utgått från att även i detta fall adjunks- och ämneslärartjänster skulle inrättas. Behörighetsvillkoren skulle vara desamma som vid de praktiska realskolorna. Statsbidrag skulle utgå såsom i fråga om enhetsskolan.

Den 10 juni 1955 medgav Kungl. Maj:t, att i Norrköpings skoldistrikt finge successivt från och med läsåret 1955/56 inrättas en treårig, till realexamen

ledande realskollinje (allmän linje), för vilken gällande bestämmelser rörande i folkskolan inbyggda realskollinjer skulle äga tillämpning. Ansökningen i övrigt föranledde ingen annan Kungl. Maj:ts åtgärd än att handlingarna överlämnades till realskoleutredningen för att tagas i övervägande vid fullgörandet av dess uppdrag.

6. Erfarenheterna av särskild realexamen vid de praktiska realskolorna

Försök med särskild realexamen pågick förra läsåret vid de praktiska realskolorna i Örebro och Malmö. Vid den förra av dessa skolor avlades särskild examen första gången redan vårterminen 1953. Utmärkande för det där tillämpade systemet är, att linjens karaktärsämnen icke får nedläggas och att en fast undervisningsplan följes till särskild praktisk realexamen. Undervisningen i engelska och tyska läggs som praktiska kurser, stenografi får utbytas mot reklamteknik, och en fyllnadskurs i maskinskrivning tillkommer. Eleverna får i största utsträckning gå kvar i sina ursprungliga klassavdelningar men sammanförs till speciella undervisningsavdelningar i de praktiska språkkurserna.

Genom de ändrade fordringarna i de främmande språken har enligt vad rektor meddelar en stor lättnad i lärjungarnas arbetsbörda åstadkommits. Ambitiösa lärjungar har fått tid att sköta andra ämnen bättre, vilket tagit sig uttryck däri, att flera av dem uppnått synnerligen goda vitsord i de praktiska läroämnena. Kvarsittningen har minskats med ungefär 20 procent.

Rektor anser erfarenheterna så gynnsamma, att en väg till särskild praktisk realexamen bör öppnas överallt, där praktisk realexamen avläggs. Enligt hans mening bör den organisation, som man i Örebro kommit fram till efter en del omläggningar, med smärre avvikelser kunna lämpa sig väl även för övriga praktiska realskolor.

Tanken på en något lättare variant av praktisk realexamen synes ha mycket stor spridning vid de praktiska realskolorna. Endast rektor i *Östersund* svarar på vår fråga nej, och rektor i *Göteborg* upplyser, att kollegiet hittills ställt sig ganska avvisande men att frågan kommer att tas upp igen. Övriga rektorer, som yttrat sig, är positivt inställda; de framhåller, att arbetstakten genom särskild examen skulle kunna regleras för lärjungar, som har svårigheter med nuvarande kurs, och att kvarsittning och avgång skulle minskas. Rektor i *Matfors* har redan haft kontakt med skolöverstyrelsens försöksavdelning i frågan, och rektor i *Hälsingborg* har just fått tillstånd att påbörja försök, medan rektor i *Jönköping* meddelar, att han sökt men sökt förgäves.

Det i Örebro tillämpade systemet tycks ha allmänna sympatier. Rektor i *Jönköping* går dock längre, när han ifrågasätter, huruvida icke även matematikkursen kunde beskäras.

Lärjungar med särskild praktisk realexamen kan givetvis i regel inte fortsätta i högre skoltyper utan måste gå ut i förvärvsarbete. Rektor i *Örebro*, där vid

tiden för vår enkät 35 lärjungar avlagt denna examen, meddelar, att så långt han kunnat följa abiturienterna, dessa har fått anställningar av samma art och i stort sett med samma lön som kamraterna med fullständig praktisk real-examen. Rektor vid *Stockholms stads tekniska realskola* diskuterar särskilt utsikterna för lärjungar, som avgått från de tekniska linjerna med reducerad examen:

»Det är troligt, att eleverna med en sådan särskild praktisk realexamen på den *maskintekniska linjen*, särskilt under *nuvarande onormala förhållanden på arbetsmarknaden*, skulle ha lätt att få anställningar. För examinander på den *kemiska linjen* och för de planerade *eltekniska* och *teletekniska linjerna* skulle förhållandena bli sämre för dem, som avlagt den särskilda examen än för dem, som avlagt den fullständiga examen, såvida det icke är fråga om arbeten av rent tempobetonade enklare sysselsättningar. (Vid studiebesök på Institutet för folkhälsan i går, den 11 mars, med eleverna på skolans kemisk-tekniska linje betonades av arbetsledningen vikten av språkkunskaper, då personal med mera kvalificerat laboratoriarbete mycket ofta i tjänsten nödgas läsa facklitteratur på främmande språk. Likaså betonades vikten av goda kunskaper i matematik. Detsamma gäller beträffande personal, som företagen planerar att vidareutbilda till framtidsplatser inom det eltekniska och teletekniska området.)»

Sammanfattningsvis torde kunna sägas, att behovet av särskild realexamen icke är mindre vid de praktiska realskolorna än vid de allmänna läroverken.

7. Realskoleutredningen om de praktiska realskolorna och de högre folkskolorna

De praktiska realskolornas korta historia ger bilden av en skoltyp, som tillkommit för att tjäna det moderna samhällets behov och visar en livlig utveckling, vilken icke kunnat stäckas ens av skolfornens relativt stora och för huvudmännen betungande lokal- och utrustningskrav. Inslaget av praktiskt arbete i utbildningen motsvarar ett behov, som är karakteristiskt för de uppväxande i pubertetsåldern och i regel tydligt framträder även hos ungdom med utpräglade förutsättningar för teoretiska studier. Eleverna i de praktiska realskolorna får inhämta kunskaper i sammanhang, som anpassats efter förhållandena i det praktiska livet, och näringslivet har alltmer lärt sig uppskatta den utbildning, som meddelas de uppväxande vid läroanstalter av detta slag. För de många, som vid något mognare ålder skall fylla en plats som »underbefäl» i ett allt starkare rationaliserat näringsliv, är en praktisk realexamen ingen dålig förberedelse. Den husliga linjens berättigande har visserligen någon gång ifrågasatts, sedan man funnit, att majoriteten av de utexaminerade ägnar sig åt kontorsverksamhet och andra yrken, för vilka en huslig realexamen ej kan anses vara en bättre förberedelse än en allmän sådan. De flesta av dessa flickor ställs dock längre fram i livet inför uppgiften att sköta ett hushåll och får då nytta även av de kunskaper skolan gett dem i hushållsgöromål, sömnad och hemsjukvård. Enligt vår mening har den praktiska realskolan i sina tre

huvudformer — den merkantila, den tekniska och den husliga — klart hävdad sin plats i vårt nuvarande skolsystem.

Vi finner det också vara en naturlig följd av skolformens ställning i samhället, att den successivt berikas med nya förgreningar, som först inrättas försöksvis men om försöken slår väl ut kan få vidsträcktare användning. Försök pågår för närvarande med kemisk-tekniska, sjöfartstekniska och teletekniska linjer. I de till oss ingångna yttrandena framskyntar nya möjligheter: textiltkniska och eltekniska linjer. Icke minst kunde det för framtiden vara av värde, om man lyckades inom den praktiska realskolans ram skapa en livsduglig jordbruks-teknisk linje — ingalunda som ersättning för lantbruks-, lantmanna- eller lant-hushållsskolorna utan med uppgift att utforma en av landsbygdens förhållanden präglad allmänbildningstyp för ungdom i realskoleåldern.

De praktiska realskolornas särskilda uppgifter placerar dem något avsidet från huvudlinjen i vår utredning. De resultat, till vilka vi kommit, kan icke omedelbart tillämpas på denna skolform. Vi har utförligt uppehållit oss vid den treåriga realskolan och funnit, att den bör kunna besörja den allmänna realskolans bildningsuppgifter men att fyraåriga linjer dock är nödvändiga kompletment under övergångstiden. Alldeles orimligt vore det väl icke att ge den treåriga lärogången en motsvarande ställning vid de praktiska realskolorna. Vi erinrar om att den senaste normalundervisningsplanen endast har ett obetydligt inslag av linjernas karaktärsämnen i första klassen, att ett par praktiska realskolor har helt odifferentierad första klass, att under de senaste åren treåriga linjer, ledande till praktisk realexamen, i flera fall upprättats såsom i folkskolan inbyggda treåriga linjer och att vid de allmänna läroverken praktisk realexamen avlägges efter en lärogång, som endast under två år sysslar med praktiska läroämnen. Gentemot detta kan invändas, att examensprotokollen från de i läroverken inbyggda praktiska linjerna på vissa punkter — särskilt i ett sådant ämne som stenografi — blottar svagheter i tillägnandet av de på reducerad tid inhämtade färdigheterna, att inga erfarenheter ännu föreligger rörande praktisk realexamen vid de i folkskolan inbyggda praktiska examenslinjerna och att rektorerna vid de praktiska realskolorna enhälligt förordat den fyraåriga organisationens bibehållande.

Det är emellertid helt andra tankegångar, som kommit oss att acceptera en treårig lärogång för den allmänna realskolan. För oss avgörande är nu, huruvida de skäl, som bestämt oss, när det gäller den allmänna realskolan, är tvingande även när det gäller den praktiska realskolan. Den treåriga realskolan är intet självändamål; men den har enligt vår mening fördelar, som i nuvarande situation tillsamman tagna måste tillerkännas avgörande vikt. Kan det visas, att dessa fördelar på den praktiska realskoleutbildningens område är mindre framträdande än inom den allmänna realskolan, så kan också slutsatserna bli andra.

Ett av de skäl, som vi tillagt betydelse vid våra överläggningar rörande den

allmänna realskolan, är tidsvinsten, som är särskilt värdefull för dem som fortsätter studierna längre tid. Antalet lärjungar, som bedriver fortsatta studier efter avlagd praktisk realexamen, är emellertid relativt obetydligt. 1940 års skolutredning gjorde vissa undersökningar härom och fann att endast ett fåtal av lärjungarna på handelslinjer och husliga linjer fortsatte sina studier vid fackliga läroanstalter. Vanligare torde vara, att lärjungar med teknisk realexamen på ett eller annat sätt söker skaffa sig fortsatt teknisk utbildning, ofta jämsides med yrkesarbete. Utan att vilja förringa värdet av ett års tidsvinst även för de praktiska realskolornas lärjungar anser vi dock icke, att detta motiv ensamt för sig är tillräcklig grund för en omorganisation av de praktiska realskolorna under övergångstiden före enhetsskolans allmänna genomförande.

För oss utslagsgivande är under sådana omständigheter i vad mån lokalbesparingarna vid genomförande av treårig lärogång kunde öka platstillgången vid de praktiska realskolorna. Vi har emellertid kommit till uppfattningen, att i detta avseende relativt litet är att vinna. Ett antal klassrum skulle visserligen bli lediga, men då första klassen huvudsakligen ägnas åt de vanliga skolämnena, skulle ingen nämnvärd lättnad uppnås i belastningen på speciallokalerna. Villkoret för en ökning av antalet platser är inom denna skolform framför allt en utvidgning av institutioner, verkstäder, skolkök och liknande lokaler.

Vi föreslår således icke någon allmän förkortning av studiegången vid de praktiska realskolorna. Därest i något fall en vinst i utbildningskapacitet kan göras genom övergång till treårig lärokurs för praktisk realexamen, bör dock huvudmannen givetvis vara oförhindrad att genomföra en sådan. Bestämmelser om lärokursens längd bör, även när det gäller denna skolform, införas i den blivande organisationsplanen. Intill dess sådan plan fastställts, bör det ankomma på Kungl. Maj:t att på vederbörlig framställning meddela beslut om inrättande av kortare linjer.

Under de närmaste åren torde frågan om de praktiska realskolornas ställning till enhetsskolan komma att aktualiseras. Det får emellertid anses falla utanför vår uppgift att framställa förslag i fråga om den praktiska realskolans utformning inom enhetsskoledistriktet, om samordnandet av dess verksamhet med enhetsskolans och inordnandet av skolformen i enhetsskolesystemet. När om några år en allmän utredning igångsättes om skolväsendets mera definitiva utformning i vårt land, torde vägledande erfarenheter föreligga från de existerande praktiska realskollinjerna med treårig lärogång. Man torde då ha säkrare utgångspunkter för bedömandet av den praktiska realskolans ställning i ett skolsystem, där enhetsskolans högstadium är den för åldersstadiet normala skoltypen.

En viktig förberedande funktion för detta framtida avgörande har även de försök med avgångsetapp och examensfria linjer, som skolöverstyrelsen föreslagit. Vi har ingen anledning att ta ställning till dessa förslag i vad de avser

försök inom enhetsskolans ram; oss intresserar framför allt försöken vid de praktiska realskolorna.

Det är känt, att en förhållandevis stor lärjungeavgång före examen äger rum vid de praktiska realskolorna, särskilt det år, då den obligatoriska skolplikts-tiden utlöper. Vid de praktiska realskolorna tillhör en mycket större del av lärjungeuppsättningen tredje socialgruppen än vid de vanliga realskolorna. Traditionen binder inte lärjungarna lika fast vid studierna; det behövs inte så stora motgångar i studiearbetet och inte heller så stora lockelser från närings-livets sida, för att genomsnittslärjungen vid en praktisk realskola skall ändra sina studieplaner. Studiealternativ är under sådana förhållanden mycket behövl-iga, vare sig de tar formen av kursavslutning med avgångsetapp efter tredje året, anordnande av särskild praktisk realexamen eller inrättande av examens-fria linjer.

Anordningen med en avgångsetapp efter tredje året är ännu icke utexperi-menterad. Den skulle innebära, att vägen vore gemensam för alla lärjungar de tre första åren, medan det fjärde året helt vore avsett för dem som önskar avsluta studierna med en examen. Ett sådant program kan mångfaldigt varie-ras. Den ena ytterligheten vore en i huvudsak obruten fyraårig studiegång, där kurserna i tredje klassen endast nödortfigt tillrättalägges för de i förtid av-gående lärjungarna, den andra vore en treårig examensfri linje med en ettårig påbyggnad, varvid kurserna i de tre lägre klasserna i första hand skulle av-passas efter vad de tidigare avgående lärjungarna kan väntas prestera och mera krävande kursmoment koncentreras till fjärde klassen. Att döma av rek-torernas yttranden finns ett starkt intresse för försök med en avgångsetapp, och man har intrycket att intresset icke begränsar sig till den av skolöversty-relsen rekommenderade linjen. Åtskilliga uppslag torde därför vara att motse även från rektorernas och skolstyrelsernas sida, alltefter skolornas resurser och särskilda förhållanden.

Vi tillstyrker att vid de praktiska realskolorna försök anställs med olika an-ordningar för en avgångsetapp efter tredje året. I huvudsak torde det därvid bli fråga om varianter antingen av de nuvarande examenslinjerna eller av de examensfria linjer, som vi i det följande kommer att föreslå. Skiftningarna i organisationen torde då icke bli större än som kan anses normalt för en skolfom med så stor variationsbredd som den praktiska realskolan, och de relativt obe-tydliga kostnaderna bör kunna bestridas ur förslagsanslaget till praktiska kom-munala realskolor. Skulle det i något fall bli fråga om större avvikelser i för-sökssyfte, varigenom mera avsevärda kostnader kan väntas uppkomma, torde skolöverstyrelsen finna det angeläget att underställa frågan Kungl. Maj:ts prövning.

Under de närmaste åren, då en organisation med avslutningsetapp ännu sak-nas eller befinner sig på försöksstadiet, måste andra studiealternativ sökas. För-söken med särskild praktisk realexamen har liksom vid de allmänna läroverken

utfallit väl; vi anser tiden inne att ge denna förenklade examensform samma fasta ställning vid de praktiska realskolorna, som vi velat tillerkänna den vid de allmänna läroverken och de kommunala realskolorna. Villkoren för anordnande av särskild praktisk realexamen bör vara desamma som vid de allmänna läroverken, utformningen bör däremot anpassas efter skolformens särskilda karaktär, och det bör tillses, att fordringarna hålls uppe i de för linjen konstitutiva ämnena, så långt det är nödvändigt för att examens användbarhet inom den avsedda yrkesgruppen icke skall avsevärt nedsättas. De erfarenheter, som gjorts vid Örebro praktiska realskola torde i dessa avseenden vara vägledande.

Vi föreslår slutligen, såsom redan antytts, att även examensfria linjer skall kunna anordnas vid de praktiska realskolorna. Till sin karaktär och sitt allmänna syfte bör dessa linjer ansluta sig till de praktiska realskolornas huvudlinjer. I första hand bör således förekomma husliga linjer, handelslinjer och tekniska linjer, i regel med treårig utbildningstid. Även dessa linjer bör ge ett visst mått av elementär allmänbildning, utvald och anpassad efter en viss yrkesgrupps behov, men kraven på insikter i de teoretiska sammanhangen får inte ställas lika högt som på examenslinjerna. Det praktiskt manuella måste ha sitt utrymme men kan icke dominera lika starkt som i de rena yrkesskolorna. Vid den närmare planläggningen bör erfarenheter från de gamla yrkesbetonade högre folkskolorna och från de moderna praktiska realskolorna kunna utnyttjas och samverka. Utarbetandet av tim- och kursplaner bör liksom i fråga om andra skolformer ankomma på skolöverstyrelsen; de bör ha karaktär av förebilder sammanförda till en normalundervisningsplan.

I den redogörelse för de högre folkskolornas organisation, som lämnats i första avsnittet av detta kapitel, nämnde vi, att examensfria linjer med huslig utbildning redan anslutits till de praktiska realskolorna i Malmö och Norrköping, ehuru dessa linjer med hänsyn till gällande bestämmelser måst räknas som tillhörande en annan skolform, den högre folkskolan. Detta arrangemang med dess huvudsakligen formella motivering blir överflödigt, därest vårt förslag genomföres. De ifrågavarande husliga linjerna kan då inlemmas i den praktiska realskolan som en erkänd del av dess organisation. Lämpligen bör i detta sammanhang den av styrelsen föreslagna anknytningen av malmölinjen till folkskolans sjätte klass kunna genomföras.

Av de sju högre folkskolor, som ännu detta år är i verksamhet, skulle, så vitt vi kunnat finna, i varje fall fem kunna organiseras som praktiska realskolor antingen av nuvarande typ eller med ett större eller mindre inslag av examensfria linjer. Undantagen är de båda avvikande organisationsformerna i Hofors och Jämshög, den förra en med statens samrealskola förenad tvåårig högre folkskola för utbildning i järnbruk och i husligt arbete, den senare en tvåårig allmänbildande realskola, som förbereder lärjungarna för intagning i klass 3^a vid andra realskolor. Organisationen i Hofors skulle väl, om den tillkommit

i senare tid, ha inrymts i folkskolan. Organisationen i Jämshög är av en typ, som förr icke var ovanlig men på andra orter nedlagts eller utbyggt till fullständig kommunal realskola; förmodligen kommer den inom en icke alltför avlägsen framtid att uppgå i enhetsskolan.

De högre folkskolornas snabba nedgång i antal under det senaste decenniet kontrasterar starkt mot den livliga utvecklingen inom andra skolformer och visar — synes det oss — att skolformen nu i huvudsak slutfört sin hedersamma uppgift i vårt skolsystem. Uppgiften var för omfattande att i längden kunna fyllas av en enda skolform. Andra skoltyper — folkhögskolan, den kommunala realskolan och den praktiska realskolan men även folkskolans högstadium och yrkesskolorna — har successivt övertagit och med sina större resurser bragt till full växt var sin gren av den högre folkskolans verksamhet. Vi anser tiden inne att nu slutligt avveckla den högre folkskolan.

Enligt vad vi erfarit förbereds för närvarande en gemensam stadga för de högre kommunala skolorna. Om någon av de nuvarande högre folkskolorna finns kvar, när denna stadga föreligger till fastställande, bör den högre folkskolan upptagas endast som en övergångsvis existerande skolform, och det bör särskilt anges, i vad mån den nya stadgans föreskrifter skall tillämpas på ännu existerande högre folkskolor eller nuvarande därifrån skiljaktiga bestämmelser följas. Om icke förr, torde de sista högre folkskolorna bli överflödiga, när enhetsskolan införes i det skoldistrikt, som nu svarar för deras bestånd.

Den praktiska realskola vi skisserat är en skola med examenslinjer och examensfria linjer. Den medger avläggande av en fullständig praktisk realexamen, en särskild realexamen med något reducerade fordringar och avgång utan examen från examensfria linjer. Huruvida någon annan avgångsetapp med därtill hörande kursavrundning erfordras än den som erbjödes av de examensfria linjerna är ingalunda klart, om skolan verkligen organiseras så som vi förutsatt. När vi likväl ansett oss kunna tillstyrka försök med en avgångsetapp i olika utformningar, beror detta på att de examensfria linjerna icke torde böra föreskrivas som obligatoriska vid varje praktisk realskola. Många av dessa skolor är redan mycket stora skolenheter. Då det av gammalt brukat medges huvudmännen att gestalta sin skola med största hänsynstagande till de lokala förutsättningarna, anser vi oss icke kunna utesluta, att en praktisk realskola liksom nu organiseras med enbart examenslinjer. I sådana fall kan det befinnas önskvärt, att de i förtid avgående lärjungarnas behov av en kursavrundning efter tredje året tillmötesgås genom en på lämpligt sätt anordnad avgångsetapp på examenslinjerna.

En motsatt ytterlighet i organisationen skulle vara, att en skolenhet organiseras med den nuvarande praktiska realskolans huvudsakliga program men utan examenslinje. Vissa skäl kunde anföras för en sådan organisation. Skillnaden i arbetsresultat och funktionssätt mellan en sådan skola och den nuva-

rande typen bleve dock i praktiken troligen icke så obetydlig. I själva verket skulle en praktisk realskola med idel examensfria linjer i viktiga avseenden innebära en återgång till de yrkesbestämda högre folkskolornas typ, en typ som för 25 år sedan var vanlig men successivt övergivits efter huvudmännens beslut. De helt examensfria praktiska realskolorna bör därför tills vidare kunna stå på expektans. Frågan får ny aktualitet, om gynnsamma erfarenheter från de föreslagna examensfria linjerna därtill ger anledning, och ännu mer, om en allmän utredning av examensfrågorna leder till förslag om ett generellt avskaffande av examina på realskolestadiet.

I den till oss överlämnade framställningen från folkskolestyrelsen i Norrköping och i skolöverstyrelsens framställning av den 25 augusti 1954 föreslås, att linjer med de praktiska realskolornas huvudsakliga program men utan praktisk realexamen skulle kunna inrättas även i folkskolan. Sådana linjer torde utan större omständligheter kunna inrättas redan nu. De nu föreliggande framställningarna torde sammanhånga med att man tänkt sig inrättande av adjunks- och ämneslärartjänster såsom vid de praktiska realskolorna, samma behörighetsvillkor för lärarna som vid de praktiska realskolorna och gynnsammare statsbidragsvillkor än de nuvarande.

I första ögonblicket kan skillnaden förefalla obetydlig mellan de inbyggda examenslinjer, som nu vid några folkskolor leder till praktisk realexamen, och de föreslagna linjerna, som i princip endast skulle skilja sig från dessa genom att examen icke anställs. Givetvis anser vi inte frågan om examens anställande vara av någon central betydelse i detta sammanhang. Icke desto mindre skulle ett bifall till de gjorda framställningarna enligt vår mening kunna få vittutseende konsekvenser. Det skulle innebära en vidsträcktare användning av den högt utbildade lärarkraft, som användes i de högre skolorna. Adjunks- och ämneslärartjänster skulle inrättas i folkskolan även för en examensfri utbildning, som eventuellt i praktiken komme att mer eller mindre skilja sig från den i de praktiska realskolorna meddelade.

Om tillgången på högskoleutbildade lärare vore överflödande, skulle vi icke ha något att erinra mot den föreslagna användningen av dylik lärarkraft i den utsträckning arbetsuppgifterna kan motivera det. Med nuvarande brist på akademiskt utbildade lärare måste dock dessa lärare placeras där behovet är allra störst. Vi kan för närvarande icke tillstyrka en så betydande utvidgning av den högskoleutbildade lärarkraftens användningsområde som den föreslagna. Den bör enligt vår mening genomföras endast inom enhetsskolans ram och i den takt, varmed denna skolform realiserar.

När vi i det föregående tillstyrkt inrättande av examensfria linjer vid de praktiska realskolorna, är detta givetvis ett första steg i den riktning, som överstyrelsen utpekar. Förläggningen av de examensfria linjerna till de praktiska realskolorna innebär emellertid enligt vår mening på en gång en garanti för att linjerna verkligen kommer att ge det som med dem åsyftats och en

hållhake, som tills vidare hindrar, att anordningen får större omfattning än som är försvarligt med hänsyn till de ekonomiska konsekvenserna och till våra begränsade lärartillgångar.

Folkskolestyrelsen i Norrköping synes räkna med att lärarna i de planerade linjerna vid folkskolorna skulle kunna ges en högre löneställning, om kommunen betalar mellanskillnaden. Vi vill med anledning därav erinra om att Kungl. Maj:t tidigare ansett sig böra förelägga riksdagen fråga om en dylik löneförstärkning till lärare på inbyggda teoretiska linjer (prop. 149/1952 s. 109). Den nu föreliggande framställningen från folkskolestyrelsen i Norrköping bör enligt vår mening icke föranleda någon ytterligare åtgärd från Kungl. Maj:ts sida.

Skolöverstyrelsen har i sin framställning hemställt bland annat att de utfärdade bestämmelserna för försöksverksamheten med nioårig enhetsskola må gälla även för försöken med olika former av praktiska realskolor. I den mån sådana försök kommer till stånd inom enhetsskolan, blir givetvis de åsyftade bestämmelserna automatiskt gällande. Vid försök inom de praktiska realskolornas ram synes däremot icke tillräckliga skäl föreligga att införa andra statsbidragsbestämmelser än de för denna skolform i allmänhet gällande.

Sammanfattning

Realskoleutredningen har icke att yttra sig rörande de praktiska realskolornas inplacering i enhetsskolesystemet.

Utanför försöksdistrikten torde skolformen i stort sett kunna bibehålla sin nuvarande struktur. Utredningen föreslår ingen allmän övergång till treårig lärokurs vid de praktiska realskolorna men anser, att treåriga former av den praktiska realskolan bör få inrättas, om vederbörande kommun så önskar.

Utredningen föreslår vidare, att examensfria linjer skall kunna inrättas vid de praktiska realskolorna och att särskild realexamen skall få anställas såsom vid de allmänna läroverken. Försök med anordnande av en avgångsetapp efter tredje skolåret i den fyraåriga kursen tillstyrks, närmast med tanke på de skolor, där de examensfria linjerna icke kan anses fylla denna uppgift.

De examensfria linjerna vid de praktiska realskolorna skulle komma att fylla i huvudsak samma uppgift, som tidigare fyllts av de yrkesbestämda högre folkskolorna. Den högre folkskolan har på senare år gått starkt tillbaka och torde bli helt umbärlig, om tillstånd gives att med de praktiska realskolorna förena examensfria linjer. Utredningen föreslår, att skolformen, så snart ske kan, avvecklas.

Utredningen har slutligen yttrat sig över föreliggande framställningar att på inbyggda examensfria linjer i folkskolan få inrätta tjänster och avlöna lärare såsom vid de praktiska realskolorna. Med hänsyn till lärarbristen och de ekonomiska konsekvenserna anser sig emellertid utredningen icke för närvarande kunna tillstyrka en så avsevärd utvidgning av den högskoleutbildade lärarkraftens användningsområde.

Statsbidrag och terminsavgifter

Som resultat av skolväsendets historiska utveckling består för närvarande vid sidan av varandra flera olika skolformer, som tjänar i huvudsak samma ändamål. Realexamen resp. praktisk realexamen avläggs vid allmänna läroverk, kommunala realskolor, praktiska realskolor och vissa privatläroverk samt i mindre utsträckning vid realskollinjer, som inbyggts i kommunala flickskolor och folkskolor. Även kommunala flickskolans examensfria huvudlinjer och enhetsskolans högstadium arbetar med ungdom i samma åldersstadium som realskolan och har uppgifter, som i mycket sammanfaller med realskolans. De bidrag staten lämnar till de skilda skolformerna varierar dock rätt betydligt.

1. De huvudsakliga statsbidragen till olika skolformer

En detaljerad redogörelse för det nuvarande statsbidragssystemet på skolans område är icke erforderlig för det följande. Huvudposterna är statsbidragen till lärarlöner och byggnadsföretag.

a) *Folkskolan* får till lärarlönerna statsbidrag, som efter föreskrivna avdrag vanligen torde stiga till omkring 85 procent för folk- och småskollärare, men som för distriktsöverlärare och övningslärare är 78 procent. Statsbidrag till byggnadsföretag utgår enligt grunder, för vilka nedan skall redogöras. Bidragsprocenten är lägst 35 och högst 80 procent av ett på visst sätt beräknat bidragsunderlag.

b) *Enhetsskolans högstadium* får 100 procents statsbidrag till löner åt lärare i läroämnena, 78 procent till lärare i övningsämnena och samma byggnadsbidrag som folkskolan samt därjämte ett tillägg av 8 procent på sistnämnda bidragsbelopp.

c) *Inbyggda realskollinjer i folkskolan* får 78 procents statsbidrag till lärarlönerna ävensom byggnadsbidrag enligt samma grunder som folkskolan i övrigt.

d) *De högre kommunala skolorna* för realskolestadiet får likaledes 78 procent till lärarlönerna men intet byggnadsbidrag. Detta gäller även för den kommunala flickskolans inbyggda femåriga realskollinjer, medan i flickskolan inbyggda treåriga realskollinjer först efter några års verksamhet ifrågakommer till statsbidrag och då får ett fixerat bidragsbelopp i ett för allt.

e) Vid *de allmänna läroverken* avlönas lärarna av staten, men kommunen är skyldig att utan statsbidrag hålla läroverkshus samt tjänstebostad för rektor och i regel även för viss vaktmästarpersonal.

Såsom av denna korta sammanfattning framgår, utgår statsbidrag för *byggnadsföretag* endast till folkskolan i dess olika former. Bidragssystemet utformades i huvudsak under perioden 1936—46. Statsbidrag utgår till

1. anskaffande av nya skollokaler genom ny-, om- eller tillbyggnad samt i vissa fall genom överförande till skolbruk av kommunal byggnad eller inköp av annan befintlig byggnad,
2. mera omfattande ändrings- och reparationsarbeten å befintliga skollokaler,
3. förhyrande av undervisningslokaler,
4. kostnader för vissa före den 1 juli 1936 uppförda, skoldistriktet tillhöriga undervisningslokaler,
5. tjänstebostäder åt folkskolans lärare.

De skollokaler, för vilka statsbidrag utgår, är — utom klassrum — gymnastik-salar, lokaler för slöjd och hushållsgöromål, specialrum, samlings-salar, lärarrum, expeditjonsrum, biblioteksrum, läkarrum, frukostrum, lokaler för barnbespisning, torkrum för barnens kläder o. dyl. samt de biutrymmen, som skolöverstyrelsen förklarar erforderliga. Statsbidrag utgår jämväl för inomhusledningar, fast inredning, ritningar, arbetsledning och kontroll samt, därest så prövas skäligt, för den första uppsättningen av inventarier till klassrum, gymnastiksalar, slöjdsalar och skolkök. Inventariebidraget är för klassrummen maximerat till en kostnad av 1 000 kronor per klassrum.

Statsbidraget bestäms i förhållande till ett *bidragsunderlag*, som fastställles på grundval av de beräknade kostnaderna för de lokaler m. m., till vilka statsbidrag prövas böra utgå. Sker ny- eller ombyggnad för att ersätta äldre skollokaler, må bidragsunderlaget reduceras med det belopp, som prövas motsvara de äldre lokalernas värde. Jämväl i övrigt kan bidragsunderlaget jämkas med hänsyn till inverkan de omständigheter.

Statsbidraget skall falla inom de gränser, som framgår av tab. 53.

Inom intervallgränserna fastställs statsbidraget till ett efter skoldistriktets ekonomiska bärkraft avpassat högsta belopp. Icke blott antalet skatte-kronor per invånare i distriktet beaktas därvid utan i andra hand även det totala kommunala skattetrycket, skoldistriktets ekonomiska ställning i övrigt, dess ekonomiska och geografiska struktur samt andra liknande omständigheter.

Vid tillämpningen av tabellen beräknas antalet skatte-kronor per invånare såsom medeltalet av fem av de sju senast förflutna kalenderårens skatteunderlag per invånare, varvid bortses från de två år, som utvisar det högsta och det lägsta skatteunderlaget per invånare. Antalet invånare sättes lika med folkmängden vid respektive års början.

Mottagandet av statsbidrag för byggnadsarbeten medför vissa förpliktelser för skoldistriktet. Bland annat skall distriktet hålla lokaler och inventarier brandförsäkrade till av länsstyrelsen godkända belopp och vara skyldigt att

Tabell 53. Statsbidragen till byggnadsarbeten för folkskoleväsendet enligt kung. 882/1945, § 5.

Antalet skattekröner per invånare	Statsbidrag i procent av bidragsunderlaget
högst 5	80—70
över 5 » 7	75—65
» 7 » 9	70—60
» 9 » 11	65—55
» 11 » 13	60—50
» 13 » 15	55—45
» 15 » 17	50—40
» 17	45—35

under vissa förhållanden upplåta lokalerna för ortens frivilliga bildningsverksamhet och liknande fostrande verksamhet bland ungdomen.

Enligt en senare kungörelse, nr 438/1948, utgår statsbidrag jämväl till *provisoriska skolbyggnader*, inrymmande klassrum jämte biutrymmen. Byggnaden skall i detta fall, därest icke särskilda skäl till annat föranleder, vara förlagd i anslutning till varaktig skolbyggnad.

Statsbidraget utgör i detta fall 75 procent av byggnadskostnaderna och kostnaderna för den första uppsättningen av inventarier till klassrummen, dock högst 15 000 kronor för varje klassrum med biutrymmen och högst 750 kronor för den första uppsättningen inventarier för varje klassrum. Den i det föregående återgivna tabellen äger i dessa fall icke tillämpning.

Kungörelsen avser huvudsakligen provisoriska skolbyggnader i stad eller större samhälle men kan mera undantagsvis få tillämpning jämväl å andra orter. Den har hittills fått ganska begränsad användning.

2. Det aktuella behovet av byggnadsföretag för skolväsendet

Behovet av byggnadsföretag för skolväsendet är, såsom vi upprepade gånger framhållit, för närvarande mycket stort. Enligt en av skolöverstyrelsen i augusti 1955 företagen inventering var skoldistriktet beredda att med kort frist igångsätta byggnadsföretag för folkskolan, representerande en kostnad av 655 mkr. Ytterligare skolbyggnader till en uppskattad kostnad av omkring 420 mkr planerades enligt till överstyrelsen inkomna ansökningar om prövning av lokalbehovet. Härtill kommer en beräknad kostnad av 10 mkr för icke statsbidragsberättigade reparations- och underhållsarbeten år 1956. Den praktiska innebörden av dessa tal belyses av att skolöverstyrelsen räknar med en kostnad av 150 000 kronor per klassrum i en fullständig skolanläggning.

För de högre skolorna var huvudmännen beredda att med början under år

1956 igångsätta byggnadsföretag till en kostnad av inemot 66 mkr enligt följande specifikation:

Högre allmänna läroverk	30,8 mkr
Komm.gymn. + enhetsskolans högstadium. . .	5,4 »
Samrealskolor	18,1 »
Kommunala flickskolor	1,2 »
Kommunala realskolor	1,4 »
Praktiska realskolor	2,0 »
Privatläroverk	1,1 »
Skolhem för lärjungar vid högre skolor	5,9 »
	<hr/>
	65,9 mkr

Härtill kommer återstående etapper av tidigare påbörjade byggnadsföretag; särskilt gäller det gymnastiksalar och samlingslokaler. Skolöverstyrelsen beräknar kostnaderna till omkring 50 mkr.

Överstyrelsen föreslår, att byggnadskvoten för allmänna läroverk och högre kommunala skolor, som innevarande år är 24 mkr, för år 1956 höjes till 70 mkr.

3. Tidigare utredningar om byggnadsbidrag för högre skolor

Det är huvudsakligen tre omständigheter, som aktualiserat frågan om statsbidrag till byggnadsföretag för de högre skolorna.

För det första har högre skolor i allt större utsträckning upprättats i tätorter på landsbygden. Kommuner med relativt svag ekonomisk bärkraft nödgas därvid träda in som huvudmän.

För det andra har kommunikationsväsendets förbättring vidgat skolornas rekryteringskrets. En högre skola betjänar vanligen en hel bygd. Lärjungarna från främmande kommuner är stundom fler än kommunens egna.

För det tredje har under senare år en samordnande planering av skolväsendet i en bygd visat sig allt nödvändigare. Skolformerna måste samverka till en för bygden ändamålsenlig helhet. En sådan planering försvåras dock i hög grad, om skolformer för samma åldersstadium i ekonomiskt hänseende är olika ställda.

Fyrtiotalets diskussioner i frågan dominerades av naturliga skäl huvudsakligen av de båda första motiven; i femtiotalets debatter intar det tredje motivet huvudplatsen.

Genom beslut den 29 mars 1946 anbefalldes Kungl. Maj:t *skolöverstyrelsen* att verkställa utredning av frågan om statsbidrag under vissa förhållanden till undervisningslokaler för högre läroanstalter samt att till Kungl. Maj:t inkomma med denna utredning och därav föranlett förslag.

Utredningen var avslutad i början av år 1949 och framlades i skrivelse till Kungl. Maj:t den 21 februari sagda år. Ämbetsverket erinrade först om de för-

delar, materiella och övriga, som en högre skola tillför läroverksorten. Enskilda samhällsmedlemmar får ökade inkomster, emedan de utomkommunala lärjungarna i viss utsträckning inackorderas på skolorten eller åtminstone intar vissa måltider där och emedan familjer, som har barn i den högre skolan, gärna förlägger sina inköp till skolorten. Dessa ökade inkomster höjer i sin tur kommunens skatteintäkter. Av större betydelse är dock, att läroverksortens barn kan få sin utbildning på hemorten: föräldrarnas utgifter för barnens skolgång minskas därigenom i regel, och förkortningen av avståndet till skolan är även ur andra synpunkter en förmån.

Därefter synar överstyrelsen närmare påståendena, att skolkommunen skulle göra stora ekonomiska uppoffringar genom att bekosta byggnad för en skola, som med lika rätt får besökas av lärjungar hemmahörande utom och inom skolkommunen. Överstyrelsen visar med några exempel, hur skiftande de lokala förhållandena i detta avseende kan vara.

»1. Skolan saknar parallellavdelningar inom de olika klasserna, och antalet utomkommunala lärjungar är ej allt för stort. Någon minskning av lokalernas antal kan då ej uppstå, om de utomkommunala lärjungarna utestängas. Vissa lokaler skulle kanske kunnat vara mindre, såsom samlingsal (om denna ej av andra orsaker ändå bör vara rätt stor; den användes på mindre orter ofta för allehanda sammankomster) och klassrum, och en för den högre skolan och folkskolan gemensam gymnastiksal skulle kanske under något flera timmar kunna disponeras av folkskolan. Men någon besparing av större betydelse hade ej kunnat göras vid byggnadens uppförande. I detta fall förorsaka de utomkommunala lärjungarna ingen eller obetydlig kostnad för skolkommunen.

2. Om skolan saknar parallellavdelningar men de utomkommunala lärjungarnas antal är mycket stort, uppstår ett helt annat förhållande. Saknades de utomkommunala lärjungarna, hade orten ej haft en högre skola, utan de barn, som skolat ha en utbildning utöver folkskolan, hade måst sändas bort. — —

3. En skola (samrealskola, kommunal mellanskola) har två parallellavdelningar av varje klass och så många lärjungar från den egna kommunen, att de motsvara odelade klassavdelningar. I detta fall hade byggnadskostnaderna varit påtagligt mindre, om utomkommunala barn ej mottagits.»

Överstyrelsen anser dock icke frågan helt klarlagd med dessa exempel. En »rättvis» fördelning av kostnaderna för de utomkommunala lärjungarna kan enligt överstyrelsens mening ej åstadkommas genom generellt verkande regler utan förutsätter en prövning från fall till fall.

Utgående från detta resonemang finner överstyrelsen det önskvärt, att eventuella statsbidrag ej ställs i direkt relation till frekvensen av utomkommunala lärjungar vid skolan. Förorsakar emellertid en skola till följd av utomkommunala lärjungar skolkommunen kostnader, som kan anses oskäligen i förhållande till kommunens ekonomiska resurser, bör denna omständighet beaktas vid tilldelningen av statsbidrag.

En måttstock vid tilldelning av eventuellt statsbidrag bör enligt överstyrelsens uppfattning i stället vara kommunens ekonomiska bärkraft eller, exaktare ut-

tryckt, »de ekonomiska förhållandena i en kommun, jämförda med de kostnader det högre skolväsendet där förorsakar kommunen».

Överstyrelsen hade införskaffat uppgifter om kostnaderna för några avslutade eller pågående byggnadsföretag för högre skolor och beräknat den stegring av den kommunala utdebiteringen dessa vid konstant skatteunderlag skulle ha vållat. I vissa fall var höjningen avsevärd. Sålunda beräknades ett läroverksbygge i Strängnäs år 1935 ha höjt utdebiteringen per skattekrona med 1,01 kronor, och ett pågående läroverksbygge i Örnköldsvik beräknades under vissa antaganden rörande upplåning och amortering höja utdebiteringen med 0,90 kronor.

Av anförda skäl fann överstyrelsen det motiverat, att statsbidrag under vissa förhållanden finge utgå till byggnader vid högre skolor. Bidragsberättigade skolformer skulle vara de högre allmänna läroverken för sina realskoledelar, fristående (sam)realskolor, kommunala flickskolor, kommunala realskolor, praktiska realskolor och högre folkskolor. Dock skulle statsbidrag ej utgå för rektors- och vaktmästarbostäder eller för underhållsarbeten. Uteslutandet av de högre allmänna läroverkens gymnasiedelar och de kommunala gymnasierna motiveras av ämbetsverket på följande sätt:

»Visserligen ha gymnasierna vidsträcktare lärjungeområden än realskolorna och tillgodose mindre än dessa blott rent lokala behov. Det är emellertid *relativt sett* för en kommun en avsevärt större fördel att förfoga över ett högre allmänt läroverk än enbart en realskola. Att så många kommunala gymnasier tillkommit under de senare åren, bestyrker detta faktum. Härtill kommer, att gymnasier endast i undantagsfall hittills finnas i så små kommuner, att byggnadskostnaderna äro av större betydelse för deras ekonomi.»

Det detaljförslag, som skolöverstyrelsen efter dessa allmänna överbäganden framlade, utgick från att terminsavgifterna skulle bibehållas vid de högre skolorna. Kommunen vore därigenom befriad från ett flertal av de kostnader, som åläge densamma i fråga om folkskolorna. Med tanke härpå syntes det motiverat, att byggnadsbidragen för allmänt läroverk utginge med förhållandevis lägre belopp än för folkskola. Vidare vore de i statsbidragstabellen för folkskolan förekommande tioprocentsintervallen för trånga för läroverkens behov, bland annat emedan frekvensen av utomkommunala lärjungar är oerhört mycket mera varierande än vid folkskolorna.

I fråga om bidragsunderlagets beräkning stode man i valet mellan att utgå från de verkliga byggnadskostnaderna eller från fixerade normalbelopp, erinrade överstyrelsen. Det förra förfarandet skulle åtminstone i princip möjliggöra ett smidigare hänsynstagande till de växlande förhållandena i landet. Det senare lovade däremot vissa administrativa förenklingar. Överstyrelsen förordade det senare alternativet. De granskande myndigheterna kunde då begränsa sig till att övervaka, att byggnaden håller en skälig minimistandard. För varje skolbyggnad borde enligt fastställda normer beräknas ett antal »normalrum». Ett normalrum skulle utgöras av ett klassrum (specialrum) jämte däremot svarande del av de gemensamma utrymmena. För varje normalrum skulle sedan ett enhetligt bi-

dragsunderlag fastställas. Undantag från detta beräkningssätt måste dock göras vid ombyggnader och smärre tillbyggnader.

Mot förslaget i denna del reserverade sig skolöverstyrelsens båda arkitekter. Enhetsprissystemet vore, framhöll dessa, lämpligt för små enheter av ensartad storlek och standard, exempelvis tjänstebostäder, men icke när det gällde byggnadsprojekt av mycket skiftande storleksordning och struktur. En specificerad kostnadsberäkning, som en byggherre för övrigt sällan underlåter att verkställa, måste fordras även därest bidragsunderlaget fastställs efter enhetsprincipen. Några administrativa förenklingar skulle således icke vinnas i detta hänseende. Vid ombyggnader torde för övrigt ingen annan beräkningsgrund än den verkliga kostnaden vara tänkbar. Om ett byggnadsföretag avsåge både om- och tillbyggnad, bleve man följaktligen nödsakad tillämpa två olika beräkningssystem.

Enligt de båda arkitekternas mening måste vid valet av bidragssystem det primära vara, att systemet låter tillämpa sig vid varje form av förekommande byggnation; det bör därjämte vara enkelt i tillämpningen och medge en relativt fri skälighetsprövning. Det sistnämnda önskemålet tillgodosåges genom den relativt vida latitud för fri prövning som föreslagits, men de båda förra kunde endast vinnas genom att bidragsunderlaget anknötes till den verkliga kostnaden för byggnadsföretaget.

När statsbidrag till byggnadsföretag för folkskoleväsendet år 1936 infördes, ansågs bidrag böra utgå även för vissa redan färdigställda skollokaler. Det måste »för kommunerna te sig såsom en föga tillfredsställande anordning, om staten, när den principiellt träder in såsom medansvarig för byggnadsbehovets tillgodosående, undandraget sig huvudparten av ifrågavarande utgiftsbörda, nämligen de av kommunerna redan nedlagda kostnaderna för nuvarande skolanläggningar», skrev de sakkunniga, som inom ecklesiastikdepartementet utrett frågan (SOU 1934: 47 s. 36). Särskilt iögonenfallande bleve ett sådant missförhållande, om kommunerna för skolbyggnadernas uppförande upptagit amorteringslån, å vilka ränteinbetalning och amorteringar skulle fullgöras utan bidrag måhända i många år efter statsbidragssystemets ikraftträdande.

Samma fråga inställer sig vid införandet av statsbidrag till byggnader för högre skolor. Skolöverstyrelsen ansåg emellertid icke en genomgående retroaktivitet i detta fall påkallad. Svårigheterna att begränsa retroaktivitetsperioden vore mycket stora. Det kunde räcka med att bestämmelserna finge retroaktiv tillämpning från och med den tidpunkt, då överstyrelsens förslag kunde beräknas bli känt, t. ex. från och med den 1 april 1949. Risk måste eljest uppstå för att kommunerna i avvaktan på statsmakternas ställningstagande skulle uppskjuta igångsättandet av eventuella byggnadsföretag.

Ecklesiastikdepartementet inhämtade utlåtanden över skolöverstyrelsens förslag. Statskontoret och en länsstyrelse avstyrkte, riksräkenskapsverket och ett par länsstyrelser ställde sig tveksamma, men övriga remissinstanser fann byggnadsbidrag önskvärda i en eller annan form.

Röster saknades inte, som tillrådde en väsentligt frikostigare tilldelning av statsbidrag. Bland annat ville sex länsstyrelser utvidga bidragsrätten till bygg-

nadsföretag även för gymnasierna. *Länsstyrelsen i Hallands län* ansåg det inkonsekvent, att byggnadsbidrag icke skulle utgå för detta skolstadium:

»För folkskolebyggnader utgår ju högt beräknat statsbidrag, och byggnaderna för universitet och övriga högskolor torde väl helt bekostas av statsmedel, trots att tillvaron av en högskola i en stad givetvis är en ofantligt stor förmån för staden. Att ställa läroanstalterna på 'mellanstadiet' i en särklass är föga konsekvent. Man kan ju även — — — gå utanför skolväsendets område och göra jämförelse med motsvarande förhållande beträffande statliga ämbetsverk eller institutioner av något slag. Det är naturligtvis av flera skäl en fördel för en stad, att exempelvis länsstyrelse eller andra ämbetsverk äro förlagda dit, men trots detta bidrager icke staden till kostnaderna för dessa ämbetsverks lokaler.»

Svenska landskommunernas förbund anslöt sig däremot till överstyrelsens förslag i denna del. »Särskilt om statsfinansiella skäl lägga hinder i vägen för en utbyggnad av här ifrågavarande statsbidrag i önskvärd omfattning, bör det framstå som naturligt att i första hand byggnader för realskolestadiet och där emot svarande komma i åtnjutande av statsbidrag.»

En och annan röst höjdes för införandet av retroaktiva byggnadsbidrag. Särskilt energiskt hävdade *Svenska stadsförbundet* detta krav. I allmänhet godtogs dock överstyrelsens förslag på denna punkt utan protester.

Livligare blev diskussionen om överstyrelsens försök att vinna administrativ förenkling genom att grunda beräkningen av byggnadsbidragen på ett uppskattat antal normalrum med visst enhetspris per normalrum.

Byggnadsstyrelsen ansåg, att en sakkunnig granskning av planerade skolbyggnadsföretag under alla omständigheter vore helt outhärlig, och *Svenska arkitekters riksförbundet* fann det betänkligt att för behandling av de i princip likartade bidragsfrågorna för folkskolor och högre skolor vitt skilda beräkningsmetoder skulle tillämpas. Denna olägenhet komme att framstå särskilt starkt vid de allt vanligare byggnadsföretag, där båda skolformerna skulle inrymmas i samma skolanläggning. Begreppet normalrum fann riksförbundet oklart. Det vore icke ett en gång för alla bestämt utrymme med oföränderlig yta och höjd. Uppfattningarna om ett klassrums lämpligaste storlek varierar från tid till annan under inflytande av sociala, ekonomiska och politiska målsättningar. Ännu oklarare och subjektivare måste grunderna för andra utrymmens evalvering i normalrum bli, förmodade förbundet.

Införandet av normalrumssystemet avröddes även av *Svenska stadsförbundet* och *Svenska landskommunernas förbund*. Styrelsen för det senare förbundet resonerade på följande sätt:

»Till vad skolöverstyrelsen föreslagit ifråga om statsbidragsberättigade s. k. normalrum ställer sig förbundsstyrelsen tvekan särskilt med hänsyn till att skolöverstyrelsens byggnadssakkunnige framhållit att bestämmandet av sådana normalrum kan bli en rätt så besvärlig procedur. Ur kommunala synpunkter är det önskvärt, att storleken av ett blivande statsbidrag kan på ett någorlunda enkelt sätt i förväg uppskattas. Detta är nödvändigt för upprättandet av finansieringsplanen samt för medelsanvisningen. Det torde

komma att krävas mycket utförliga anvisningar, om kommunerna själva vid projekteringen skola med någorlunda säkerhet kunna uppskatta antalet normalrum. Då därtill kommer att byggnadskostnaderna fortfarande avsevärt variera för olika delar av landet, tala enligt förbundsstyrelsens mening starka skäl för att man här bör gå på de verkliga kostnaderna. Endast om man verkligen kan ernå avsevärda förenklingar i prövningsförandet torde finnas anledning att i denna detalj gå på skolöverstyrelsens förslag.»

Bland *länsstyrelserna* var meningarna delade om normalrumssystemet. Några länsstyrelser tillstyrkte uttryckligen, men majoriteten var avstyrkande. Vanligen återopades helt kort den till skolöverstyrelsens protokoll fogade reservationen.

Något förslag rörande statsbidrag till byggnadsföretag för högre skolor har hittills icke förelagts riksdagen. I 1950 års proposition angående riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling (nr 70) nämnde visserligen departementschefen införandet av statsbidrag till byggnadsföretag av detta slag bland de åtgärder, som under övergångstiden borde vidtagas för att närma den nuvarande läroverksorganisationen till enhetsskolan (s. 572), och i prop. 133 samma år yttrade han, att det måhända kunde övervägas att under övergångstiden genom ökade insatser från statens sida minska kommunernas utgifter för de kommunala mellanskolorna (s. 18; jfr prop. 154 s. 17).

Från de senaste åren är att anteckna framställningar från Svenska stadsförbundet (1952) och från skolöverstyrelsen (1953).

Styrelsen för Svenska stadsförbundet vänder sig inledningsvis mot praxis att reglera kommunernas åtaganden från fall till fall. Enligt förbundets mening bör deras förpliktelser generellt regleras genom författningsbestämmelser.

»Den differentiering beträffande förpliktelserna, som åtagandena formellt inneburit, har väsentligen avsett bekostandet av inredning och möbelutrustning, vilket i en del fall ingått i åtagandet men i andra fall icke. Hur egendomligt det än kan förefalla, har differentieringen i detta avseende emellertid kommit att bli nästan betydelselös. Även när gjorda åtaganden icke avsett bekostandet av inredning och möbelutrustning, ha läroverkskommunerna i alltmera ökad omfattning sett sig nödsakade att bestrida kostnaderna därför, och numera torde ingen sådan kommun kunna påräkna att undgå dessa kostnader. Det vore också mycket verklighetsfrämmande att betrakta denna företeelse såsom ett resultat av kompletterande *frivilliga* åtaganden från respektive kommuners sida. Avgörande har helt enkelt varit, att den mäktigare parten i mellanhavandet, statsverket, trots sitt huvudmannaskap för läroverken underlåtit att till förfogande ställa de medel, som för ändamålet erfordrats.»

Byggnadsskyldigheten drabbar vidare skilda läroverkskommuner olika hårt, framhåller stadsförbundet. Det har i senare tid förekommit exempel på att totalkostnaderna för kommunen vid nybyggnad av h. allm. läroverk, uttryckta i annuiteter för deras bestridande genom lån, motsvarat mer än en tiondel av kommunens utdebitering för hela dess verksamhet. Sådana förhållanden påkallar ett snabbt avgörande av frågan om byggnadsbidragen, skriver förbundet. Den nuvarande kostnaden måste anses vida överstiga den särskilda båtnad, som respek-

tive kommuner kan ha av läroverken. Men därtill kommer, att ett ytterligare dröjsmål skulle skapa en alldeles ohållbar situation ur planeringssynpunkt.

»Just nu äro på många håll byggnadsfrågor aktuella, som avse lokalanskaffning för skolväsendet. Vare sig dessa frågor gälla högre allmänna läroverk, realskolor eller folkskolor, kunna respektive kommuner i det nuvarande läget icke gärna verkställa behöfliga utredningsarbeten och ännu mindre träffa några avgöranden utan att ta hänsyn till den enhetsskola, som reformarbetet siktar på. Uppgiften att med hänsynstagande härtill bedöma, hur de aktuella byggnadsfrågorna bäst böra lösas, är i och för sig ingalunda lätt. Men givetvis försvåras denna uppgift ytterligare av att kommunerna för närvarande icke ha någon klarhet om, vilken andel av kostnaderna, som enligt olika tänkbara alternativ kan komma att stanna på dem. Å ena sidan ha de giltig anledning att förutsätta, att nuvarande regler för kostnadsfördelningen i fråga om läroverken icke bli bestående, men å den andra vet man icke, vad som i stället skall komma att gälla. Denna situation måste bidraga till att byggnadsfrågornas lösning i vart fall otillbörligt förhalas. Även om det befinner sig nödvändigt att dröja med ett mera definitivt ställningstagande rörande den framtida kostnadsfördelningen mellan stat och kommun för skolväsendet överhuvudtaget, synes det icke försvarligt att längre söka hålla den redan aktualiserade frågan om statsbidrag till läroverkslokaler öppen. Just den omständigheten att tid kräves för skolreformens förverkligande har skapat en övergångssituation, som påkallar skyndsamt avgörande i denna statsbidragsfråga.»

Jämväl *skolöverstyrelsen* understryker de öynnsamma återverkningarna på planeringsarbetet för skolväsendet.

»Särskilt gäller detta orter, där en befintlig realskolebyggnad behöver ersättas eller utbyggas. Eftersom den nuvarande realskolan avses skola uppgå i den blivande nioåriga enhetsskolan, finner man det icke ekonomiskt försvarligt att i dagens läge ådraga sig dryga kostnader för en skolanläggning, som om ett antal år sannolikt kan uppföras med statsbidrag. Tveksamheten är naturligt nog störst ifråga om sådana skolbyggnader, som efter enhetsskolans genomförande komma att fungera som centralskolor inte bara för den egna orten utan även för angränsande kommuner eller delar av dessa. Skolkommunen anser sig icke ensam böra stå för kostnaderna för omfattande byggnadsföretag, som till stor del skola komma andra kommuner till godo. Dessa å sin sida mena sig icke ha anledning att bidra till kostnader för lokaler, som de för egen del icke äro skyldiga att tillhandahålla förrän med skolreformens genomförande, i synnerhet som oklarhet råder om det sätt, på vilket de ekonomiska mellanhavandena vid interkommunal samverkan på detta område böra regleras.»

En på detta sätt fördröjd byggnadsverksamhet kan få till följd, att vid skolreformens genomförande ett akut byggnadsbehov inställer sig av sådan omfattning, att nödvändiga byggnadsföretag av tekniska och ekonomiska skäl icke kan genomföras, fortsätter överstyrelsen. Enligt ämbetsverkets mening skulle väsentliga organisatoriska och ekonomiska fördelar med hänsyn till lokalplaneringar för skolväsendet vara att vinna, om statsbidrag finge utgå till byggnadsföretag, som är avsedda att fungera som centralskolor i den framtida enhets-skoleorganisationen.

Statskontoret, som hörts över skolöverstyrelsens framställning, vidhåller emellertid sin tidigare hävdade mening:

»Spörsmålet om formerna för statsbidragsgivningen till kommunerna är ännu icke löst. Icke heller har slutlig ställning av statsmakterna tagits till den framtida skolans utformning, utan är denna fråga i viss mån beroende av utfallet av försöksverksamheten. Härtill kommer att i nuvarande läge förutsättningar enligt statskontorets mening icke föreligga för en vidgning av statsverkets ekonomiska åtaganden beträffande skolväsendet. Slutligen må pekas på att inom den sektor av skolväsendet, där bidrag av statsmedel redan lämnats till nybyggnader, nämligen främst inom folkskolans område, behovet av byggnadsbidrag endast till en ringa del kunnat tillgodoses.»

Enligt statskontorets uppfattning vore tidpunkten ännu icke inne att till allsidigt övervägande upptaga frågan om statsbidrag till bestridande av kostnader för undervisningslokaler vid högre skolor.

4. Skolöverstyrelsens förnyade utredning angående byggnadsbidrag för högre skolor

Till oss har överlämnats en inom *skolöverstyrelsen* verkställd utredning angående införande av statsbidrag till lokaler för skolväsendets högstadium. Som utredningsorgan har fungerat en av ämbetsverket tillsatt planeringskommitté, vars betänkande finnes tryckt i publikation »Skolan och de stora årskullarna» (Sv. bokförl. Norstedts, Sthlm 1955, kap. XIII).

Planeringskommittén finner det till fullo styrkt, att de nu tillämpade statsbidragsbestämmelserna i ett flertal fall avhållit kommunerna från att realisera planerade skolbyggnadsföretag, vilka, om de kommit till utförande, skulle ha möjliggjort en tidigare övergång till enhetsskoleorganisationen. Mera betänkligt är emellertid, säger kommittén, att ifrågavarande bestämmelser kommit att på ett olyckligt sätt hämma en ändamålsenlig byggnadsplanering för det högre skolväsendet, särskilt då det gällt skolor, som har ett vidsträckt upptagningsområde och alltså skall mottaga ett större antal utomkommunala lärjungar.

Kommitténs förslag överensstämmer med det år 1949 framlagda i vad avser urvalet av de bidragsberättigade skolformerna. Gymnasiala skolformer skall alltså vara uteslutna; statsbidrag skall utgå till realskolor, oavsett om dessa ingår i ett högre allmänt läroverk eller är fristående, samt till högre kommunala skolor.

Däremot har kommittén i avseende på beräkningen av bidragsunderlag och statsbidrag sökt närmare anslutning till bidragssystemet vid folkskolebyggnader. Bland annat har förslaget om beräkning av bidragsunderlaget enligt ett system med normalrum och enhetspris frångåtts; i stället skall bidragsunderlaget beräknas som vid byggnadsföretag för folkskoleväsendet. Såsom huvudmotiv anföres, att en och samma skolbyggnad i många fall kommer att tagas i bruk för olika stadier och att vissa lokaler och utrymmen måste bli gemensamma. En ofrånkomlig konsekvens av nu angivna förhållanden är, säger kommittén, att enhetliga bidragsgrunder måste tillämpas beträffande samtliga i skolbyggnaden inrymda statsbidragsberättigade lokaler, enär i annat fall handläggningen av byggnadsärendena skulle avsevärt försvåras.

Beräkningen av statsbidragens storlek skall enligt kommitténs förslag grundas på nedanstående tab. 54, som i uppställningen överensstämmer med den vid folkskolebyggen gällande tab. 53 (s. 324). Den nya tabellen skiljer sig från den gamla dels genom att de tre grupper, som har lägre skatteunderlag än 9 kronor

Tabell 54. Föreslagna statsbidrag till byggnadsarbeten för högre skolor.

Antal skattekröner per invånare	Statsbidrag i procent av bidragsunderlaget
högst 9	75—55
över 9 » 11	70—50
» 11 » 13	65—45
» 13 » 15	60—40
» 15 » 17	55—35
» 17	50—30

per invånare, har sammanslagits till en enda, dels genom att för varje grupp bidragsintervallet vidgats från 10 till 20 procent, varvid den undre gränsen sänkts och den övre höjts med 5 enheter. Liksom inom folkskoleväsendet skall särskilda bidragsregler tillämpas i fråga om provisoriska skolbyggnader.

Under förarbetena har kommittén tagit del av ett material bestående av ansökningar rörande statsbidrag till folkskolebyggen i 287 skoldistrikt. Uppgifter om dessa ansökningar har ställts till kommitténs förfogande av skolöverstyrelsen, som under budgetåren 1953/55 yttrat sig över ansökningarna.

»Lägsta medeltalet skattekröner per invånare i här berörda kommuner (skoldistrikt), beräknat på sätt i folkskolekungörelsen föreskrives, var 8:34 kronor — alltså hade ingen kommun under 7 kronor — och det högsta 48:86 kronor. Två kommuner hade över 7 högst 9 skattekröner per invånare, 4 över 9 högst 11, 16 över 11 högst 13, 23 över 13 högst 15 och 42 över 15 högst 17 — sammanlagt 87 kommuner. Antalet kommuner med över 17 skattekröner per invånare uppgick sålunda till (287—87=) 200. Beträffande sistnämnda kommuner kan följande detaljuppgifter lämnas. 37 kommuner hade över 17 högst 19 skattekröner per invånare, 26 över 19 högst 21 och 24 över 21 högst 23 — sammanlagt 87 kommuner. Antalet kommuner med över 23 högst 31 skattekröner per invånare uppgick till 88 och antalet kommuner med över 31 skattekröner till 25, av vilka två hade över 43 högst 45 och en över 45 eller 48:86 skattekröner per invånare.» (S. 226—227.)

Enligt folkskoletabellen varierar statsbidragen mellan 35 och 80 procent. Icke mindre än 200 av de 287 kommunerna tillhörde emellertid gruppen med över 17 skattekröner per invånare och erhöll således statsbidrag inom gränserna 35—45 procent. Den genomsnittliga bidragsprocenten har till följd härav icke överstigit 41 procent. I absoluta tal uppgick de under budgetåren 1953/55 tillstyrkta statsbidragsbeloppen till 79 mkr inom gruppen med över 17 skattekröner per invånare och 27 mkr sammanlagt inom de lägre skatteunderlagsgrupperna.

Den allmänna ökning av skatteunderlaget, som försiggått, sedan folkskole-tabellen fastställdes, har enligt det undersökta materialet numera fortskridit så långt, att kommittén anser sig ha säker grund för förslaget att utesluta de båda lägsta skatteunderlagsgrupperna.

Den andra föreslagna avvikelser från folkskole-tabellen — ökningen av intervallstorleken — betingas liksom i 1949 års förslag i främsta rummet av de mycket stora variationerna i antalet utomkommunala lärjungar vid de högre skolorna. Kommittén erinrar om att enligt 1940 års skolutredning antalet utanför läroverkskommunen skrivna lärjungar höstterminen 1945 utgjorde exempelvis vid h. allm. läroverket i Bromma 3,3 procent av lärjungestocken men vid samrealskolan i Hallsberg 74,3 procent. »Det synes vara både rimligt och rättvist att i de fall, då en skola mottager utomkommunala lärjungar i en sådan omfattning, att därav följer ett ökat lokalbehov och därmed ökade byggnadskostnader, viss hänsyn tages därtill vid bestämmandet av statsbidragets storlek», understryker kommittén.

Kommittén finner ännu ett skäl för de större intervallen i kommunernas olikställighet med avseende på lärarlönerna. Huvudmännen för de högre kommunala skolorna måste svara för 22 procent av lärarlönerna jämte vissa pensioneringskostnader, medan staten helt svarar för lönekostnaderna vid de statliga skolorna. En viss utjämning bör kunna åstadkommas genom en skäligen reducering av byggnadsbidragen till kommuner, där statlig skola är inrättad. Därvid bör dock beaktas, att särställningen för de statliga skolorna på realskolestadiet kommer att upphöra vid enhetsskolans genomförande och alltså blir bestående endast under en begränsad övergångstid av skiftande längd. Bidragsintervallen måste göras så stora, att vid en prövning från fall till fall skäligen hänsyn kan tagas även till här berörda omständigheter.

Utrymme bör slutligen finnas för ett hänsynstagande till de ekonomiska förhållandena i kommunen jämförda med dess kostnader för det högre skolväsendet och i övrigt till omständigheter av den art, som anges i kungörelsen om statsbidrag till byggnader för folkskoleväsendet.

Kommittén har övervägt, huruvida statsbidragstabellen lämpligen kunde utbyggas med en eller flera högre skatteunderlagsgrupper. En sådan utbyggnad skulle innebära, att bidragsprocenten för varje ny grupp sjunker med fem enheter, och skulle därigenom minska anspråken på statens bidragsgivning. Utökas tabellen exempelvis med två nya bidragsgrupper, skulle för kommuner med mer än 21 skattekrönor per invånare bidragsprocenten falla inom gränserna 20 till 40 procent, medan enligt tab. 54 motsvarande tal är 30 och 50 procent.

I det av kommittén undersökta folkskole-materialet hade av 287 ansökande skoldistrikt icke mindre än 137 ett skatteunderlag överstigande 21 skattekrönor per invånare och 26 ett skatteunderlag mellan 19 och 21 skattekrönor per invånare. I ett motsvarande material för högre skolor är, påpekar kommittén, en ytterligare förskjutning mot högre skatteunderlagsgrupper att vänta.

Mot de besparingar för statsverket, som skulle vinnas genom den ifrågasatta utbyggnaden av tabellen, ställer nu kommittén fördelarna ur planeringssynpunkt av en bättre anslutning till de för folkskolan gällande bestämmelserna och den förenkling, som därigenom skulle vinnas i den administrativa handläggningen av såväl planerings- som statsbidragsärendena. Besparingarna skulle enligt kommitténs beräkningar (s. 230) vara överraskande små; vid en utbyggnad med två grupper endast 5 à 6 procent. Kommittén finner vid sådant förhållande, att vinsterna ur planeringssynpunkt bör vara avgörande. Kritiken mot det för statsverket billigare alternativet utföres på följande sätt:

»För de kommuner, som enligt det nya bidragssystemet erhöle statsbidrag, beräknat efter 25 procent av bidragsunderlaget, bleve det i en del fall förmånligare att avstå från statsbidraget till lokalerna för högstadiet och i stället söka statsbidrag till de för folkskolan avsedda lokalerna enligt kungörelsen om statsbidrag till folkskolebyggnader. Det torde icke vara uteslutet, att de därvid sökte utforma lokalprogrammet så, att en del lokaler kunde utnyttjas även av högstadiet. I varje fall skulle vissa komplikationer vid handläggningen av byggnadsärendena knappast kunna undvikas. Sannolikt skulle också skolplaneringen och upprättandet av ett för enhetsskolan lämpligt lokalprogram försvåras.» (S. 231.)

Kommittén anser sig dock böra göra uttalandet, att en lösning av statsbidragsfrågan skulle kunna vinnas även på grundval av en med två högre skatteunderlagsgrupper utbyggd tabell.

Bestämt hävdar kommittén, att statsbidrag bör utgå endast under den förutsättningen, att byggnadsföretagen planerats med hänsyn till enhetsskolans lokalbehov och att lokalerna — omedelbart eller längre fram — kommer att tagas i bruk för sagda skolform. Detta är, säger kommittén, en grundförutsättning för att det föreslagna bidragssystemet skall få åsyftad inverkan på skolplaneringen. *Skolöverstyrelsen* har i utfärdade anvisningar för planeringsarbetet kraftigt framhållit nödvändigheten av att aktuella byggnadsföretag för realskolestadiet planläggs med hänsyn till en framtida användning inom enhetsskolan (Aktuellt 1953 nr 31; se även överstyrelsens skriftserie nr 20, Sthlm 1955).

I ett föregående avsnitt har vi erinrat om att inom folkskoleväsendet statsbidrag utgår även till uppförande av provisoriska lokaler, varvid dock statsbidraget utgår efter andra grunder än när det gäller permanenta byggnader. Om användningen av sådana lokaler yttrar kommittén bland annat följande:

»Det kan naturligtvis icke komma i fråga, att byggandet av permanenta lokaler för skolan avpassas efter en toppbelastning under en krisperiod. Skolöverstyrelsen kräver i varje byggnadsärende, som avser anskaffande av permanenta lokaler, en noggrann utredning, som skall klargöra lokalbehovet på längre sikt. Endast om behovet är otvetydigt klarlagt med hänsyn till bl. a. den framtida skolorganisationen, förklarar överstyrelsen behov föreligga av permanenta lokaler. Ett överskjutande lokalbehov under en övergångstid bör täckas genom provisoriska anordningar, i första hand genom ökad anskaffning av tillfälliga lokaler.» (S. 202.)

Frågan om användning av provisoriska lokaler för högre skolor har tidigare behandlats av 1949 års skolbyggnadskommitté, som i frågan avgivit en den 5 juli 1950 dagtecknad promemoria. Denna kommitté skulle enligt sina direktiv undersöka möjligheten att nedpruta utrymmes- och standardkrav för skolor av olika typer och därvid bland annat uppmärksamma möjligheten att i viss utsträckning använda provisoriska lokaler. Kommittén fann emellertid, att skillnaden mellan två i övrigt lika byggnader av här ifrågakommande slag, den ena uppförd i stenmaterial och den andra i trä, vore obetydlig om ens någon. Den skillnad, som kan föreligga, vore beroende på det något dyrare grundläggnings-sätt, som stenhuset fordrar, därest icke källaren i sin helhet av andra skäl behöves inredas.

»De exempel, som kunna påvisas rörande nämnvärda besparingar i anläggningskostnader vid provisoriska byggnader, torde i regel icke vara direkt jämförbara, därför att i dessa byggnader, omfattande i huvudsak enbart klassrum, icke inrymts toaletter och skyddsrum m. m. samt källare överhuvudtaget icke anordnats; vidare har kostnader för vissa andra befintliga anordningar, gårdar, panncentraler m. m. icke medräknats. Vissa fördelar av ekonomisk art kunna på detta sätt stå att vinna med uppförande av provisoriska byggnader. Det måste dock härvid vara fullt klarlagt, att dessa fördelar kunna utnyttjas endast om vid provisoriets upphörande några andra byggnadsåtgärder icke erfordras såsom ersättning.»

För sin del ansåg kommittén, att provisoriska skollokaler endast undantagsvis borde komma ifråga.

Frågan har nu ånyo upptagits av en inom statens nämnd för byggnadsforskning tillsatt arbetsgrupp, och *planeringskommittén* anser det uppenbart, att det i vissa fall kommer att visa sig ekonomiskt att inrymma klassrum för högre skolor i provisoriska skolbyggnader. Kommittén har därför i sitt författningsförslag (s. 232—237) intagit bestämmelser om statsbidrag jämväl till provisoriska byggnader för högre skolor. I fråga om statsbidragets storlek föreslår kommittén, att samma bestämmelser skall gälla som vid motsvarande byggnadsföretag för folkskoleväsendet.

Slutligen föreslår kommittén, att vid samtliga byggnadsföretag för de här avsedda högre skolorna skall utgå statsbidrag till inventarier såsom vid motsvarande byggnadsföretag på folkskolans område. En kategoriklyvning, som skulle medföra, att i fråga om en gemensam skolbyggnad åtskillnad måste göras mellan statsbidragsberättigade och icke statsbidragsberättigade inventariiekostnader, skulle, säger kommittén, ha en jämförelsevis ringa inverkan på statsbidragsbeloppen men medföra en onödigt tillkrånglad handläggning av statsbidragsärendena.

Det inom kommittén utarbetade författningsförslaget följer i huvudsak de för folkskolan gällande kungörelserna nr 882/1945 och 438/1948. Någon motsvarighet till de i kk 45/1936 upptagna statsbidragen till äldre undervisnings-

lokaler, hyresbidrag, underhålls- och materielbidrag och tjänstebostadsbidrag föreslås sålunda ej.

Kostnaderna beräknas till 11 à 12 mkr vid en bidragsberättigande byggnadskvot av 30 mkr och ett bidragsunderlag av 28 mkr.

5. Realskoleutredningen om byggnadsbidragen

Olikställigheten mellan realskoleålderns skolformer i ekonomiskt avseende framträder särskilt markerat på tre punkter, nämligen i fråga om lärarlönerna, byggnadsbidragen och terminsavgifterna.

Historiskt sett är dessa skiljaktigheter begripliga. Man kan förstå, att staten icke velat från början oreserverat engagera sig för skolformer som de kommunala flickskolorna eller de praktiska realskolorna, vilkas framtid syntes i någon mån oviss vid den tidpunkt, då de grundläggande besluten fattades. Man kan också förstå, att staten icke velat ensam taga ansvaret för en skolform som de kommunala realskolorna, vilken kunde väntas omfatta relativt många skolor med mycket lågt lärjungeantal. Kommunen borde i sådana fall taga sin del av kostnaderna. Däri låg en garanti för att bakom varje ny skolenhet stod ett tillräckligt starkt utbildningsbehov på orten.

Situationen är nu i grunden ändrad. De olika formerna av högre kommunala skolor har haft tillfälle att i praktiken visa vad de förmår, och deras klasser är i regel välbesatta. Riksdagen har redan fattat principbeslut om en obligatorisk nioårig skolplikt, varigenom antalet lärjungar på realskolestadiet skulle fördubblas eller tredubblas. Någon hållbar saklig motivering för den ekonomiska olikställigheten mellan realskoleålderns olika skolformer existerar enligt vår mening numera icke.

Även mellan skolformerna på närmast högre stadium — gymnasierna vid de h. allm. läroverken, de kommunala gymnasierna, de tekniska gymnasierna och handelsgymnasierna — finns ekonomiska ojämnheter, som möjligen icke skulle tåla vid en ingående granskning. Det är emellertid i dessa fall fråga om skolformer, som ligger ovanför både den nuvarande och den blivande skolpliktsåldern och som fyller delvis andra samhällsfunktioner än realskoleålderns skolor. En reglering av dessa skolformers ekonomiska ställning kan därför hänföras till en senare etapp i skolväsendets utveckling. Vi tror oss vara i god överensstämmelse med departementschefens intentioner, när vi i det följande begränsar våra förslag till realskolan och de därmed närmast jämförliga skolformerna.

Även med denna gränsdragning har den oss förelagda frågan så betydande ekonomiska konsekvenser, att en gradering av de däri ingående delproblemen efter angelägenhetsgrad synes oss ofrånkomlig. Vare sig det gäller lärarlönerna eller byggnadsbidragen eller terminsavgifterna, ställer en utjämning av de ekonomiska villkoren betydande anspråk på statsverket. Staten måste i första hand

sätta in sina resurser på de punkter, där nuvarande ordning visat sig ha påtagligt ogynnsamma verkningar.

Minst trängande är enligt vår åsikt en utjämning av statsbidragen till lärarlönerna. Den enskilde läraren har redan nu samma lön, vare sig han tjänstgör vid ett allmänt läroverk eller i samma befattning vid en högre kommunal skola. Skillnaden är, om man får tillåta sig en viss schematisering, att staten helt bekostar lärarlönerna vid de allmänna läroverken och likaledes helt ämneslärarlönerna för enhetsskolans högstadium men endast 78 procent av lärarlönerna vid de högre kommunala skolorna och de i folkskolan inbyggda realskollinjerna. Ur planeringssynpunkt torde dock denna ojämnhet vara av relativt ringa betydelse. Det är fråga om rena driftskostnader, som icke nödvändiggör en skuldsättning för framtiden. De ifrågakommande högre kommunala skolorna är redan nu på denna punkt jämställda, och nya statliga realskolor kommer icke att upprättas. Fördelarna av ett större bidrag till lärarlönerna på enhetsskolans högstadium måste vägas mot de ökade förpliktelser övergången till enhetsskolesystemet i andra avseenden för med sig. Om skillnaden i statsbidragen till lärarlönerna kan stimulera kommunerna till att i god tid gripa sig an med utredningsarbetet rörande enhetsskolan, är i varje fall ur planeringssynpunkt ingenting att däremot erinra, eftersom varje skolplanering av större omfattning under övergångstiden måste innefatta förberedande undersökningar även beträffande en eventuell övergång till enhetsskolesystemet.

Olikheterna i avseende på byggnadsbidragen har, såsom vi på flera ställen i det föregående måst konstatera, helt andra verkningar. Det gäller i detta fall anläggningskostnader av ofta mycket betydande storlek, som vanligen belastar kommunens ekonomi för några tiotal av år. Skiljelinjen går mellan enhetsskolan, folkskolan och dess inbyggda realskollinjer å ena sidan, de fristående högre kommunala skolorna och de allmänna läroverken å den andra, och skillnaden kan kort uttryckas så, att den förra gruppen får statsbidrag, den senare icke. Skadeverkningarna av denna uppklyvning efter skolformer är högst påtagliga. I värsta fall leder den till att ingenting alls göres, medan man väntar på enhetsskolan, eller att åtminstone alltför mycket underlåtes av det som bort göras för skolans stora årskullar. En olikhet i statsbidragsvillkoren, som sakligt knappast äger någon starkare motivering men har praktiska konsekvenser av detta slag, bör enligt vår bestämda mening undanröjas.

När detta sker, måste dock tillses, att icke därigenom nya ojämnheter uppkommer, som åter rubbar balansen. Kommunen har visserligen rätt till byggnadsbidrag för en inbyggd realskollinje i folkskolan men måste i stället utan statsbidrag bestrida åtskilliga kostnader, som vid andra högre skolformer täcks med terminsavgifter eller åtminstone kan till större eller mindre del bestridas med sådana avgifter; vi tänker exempelvis på kostnader för värme, lyse, vatten och städning. Det är icke förenligt med god balans inom skolsystemet, om kostnader av detta slag vid den ena av två skolformer med samma uppgifter skall

bestridas av kommunen och vid den andra av målsmännen. Riksdagens redan år 1950 fattade beslut att enhetsskolan skall vara en statsunderstödd kommunal skola, måste innebära att bestyren med skolanläggningarnas drift skall ankomma på kommunen men att skälig hänsyn till dessa åligganden skall tagas vid bestämmandet av statens bidrag till vederbörande skolform. I varje fall utesluter riksdagens samma år fattade beslut om terminsavgiftssystemets avskaffande varje tanke på att någon del av kostnaderna i framtiden skulle bestridas med terminsavgifter. En nyordning på området, varigenom byggnadsbidrag införes, bör enligt vår mening icke blott åtföljas av ett avskaffande av terminsavgiftssystemet utan också innebära, att kommunerna åtager sig vidgade skyldigheter i fråga om de uppgifter och kostnader, som hittills bestritts medelst terminsavgifter.

I våra direktiv erinrades om att åtskilliga frågor rörande statens understöd till skolväsendet för närvarande är föremål för utredning genom särskilda sakkunniga; särskilt nämndes allmänna statsbidragsutredningen och de sakkunniga för översyn av vissa statsbidrag på skolväsendets område. Departementschefen framhöll vikten av att vi hölle oss underrättade om arbetets gång inom de äldre utredningarna. När vi hunnit så långt, att våra frågeställningar kunde preciseras, borde vi efter nödigt samråd med dessa utredningar inkomma till departementschefen med förslag rörande arbetets bedrivande i denna del.

Vi har nu hunnit till den punkt i vår utredning, som av departementschefen åsyftats, och har gjort oss underrättade om arbetsläget inom de båda äldre utredningarna.

Allmänna statsbidragsutredningen erhöi i november 1953 nya direktiv för sitt arbete. Enligt dessa borde det primära syftet med utredningen vara att åstadkomma en förenkling av det med bidragsgivningen förbundna administrativa och kamerala arbetet. Inom en nära framtid torde utredningen ha slutfört den del av sitt arbete, som avser driftsbidragen. Nästa fas av arbetet torde komma att ägnas åt anläggningsbidragen, dit även bidragen till skolbyggnader hör. Ganska omfattande utredningar har visserligen verkställts i syfte att åstadkomma ett förenklat statsbidragssystem även på detta område, men förslag rörande anläggningsbidragen torde ej komma att framläggas förrän under nästkommande år.

Vad sedan angår det utredningsarbete, som pågår hos de sakkunniga för översyn av vissa statsbidrag på skolväsendets område, har inhämtats, att detta arbete i vad det avser frågor, som är av intresse för oss, icke fortskridit så långt, att några uppgifter om det slutliga resultatet av pågående utredningar nu kan lämnas.

Den för oss framskridna tiden har omöjliggjort ett uppskov, tills dessa båda utredningar fullgjort sina uppdrag. Vi har stått i valet mellan att antingen avsluta vårt arbete utan att taga ståndpunkt till statsbidragsfrågorna och därmed ställa utredningen i denna del på en obestämd framtid eller försöka nå fram till

ett provisorium, som i så fall måste uppläggas så, att en anpassning efter de nämnda utredningarnas resultat längre fram utan svårighet kan ske.

Under arbetets gång har vi kommit till den bestämda uppfattningen, att åtgärder mycket snart måste vidtagas för att bättre tillgodose lokalbehovet för realskolestadiets skolformer. När nu Kungl. Maj:t till oss överlämnat den inom skolöverstyrelsen verkställda utredningen angående byggnadsbidrag för högre skolor, vilken just åsyftar ett provisorium i avvaktan på en mera omfattande nyreglering, anser vi oss oförhindrade att redan nu upptaga frågan om byggnadsbidrag till övervägande. Vårt yttrande med anledning av skolöverstyrelsens skrivelse kommer alltså att innefatta även på de föreliggande utredningarna grundade förslag.

Ett provisorium i fråga om byggnadsbidragen bör enligt vår mening så vitt möjligt ansluta sig till gällande bestämmelser om statsbidrag till byggnadsföretag för folkskoleväsendet. Skulle allmänna statsbidragsutredningens strävanden att förenkla formerna för bidragsgivningen och minska det därmed förenade administrativa och kamerala arbetet leda till resultat i vad avser byggnadsbidragen till folkskoleväsendet, bör i stort sett samma förenklingar kunna genomföras även i fråga om byggnadsbidragen till de högre skolorna, för så vitt bestämmelserna för bidragsgivningen materiellt sett är av väsentligen samma innehåll. Vi vill i detta sammanhang erinra om att skolstyrelseutredningen nyligen föreslagit, att de allmänna läroverkens ekonomiska förvaltning skall överföras till de gemensamma skolstyrelserna (SOU 1955: 31 s. 68).

Samma krav på ett eventuellt provisorium måste ställas, om bestämmelserna lätt skall kunna anpassas efter de arbetsresultat, som i sinom tid kommer att framläggas av de sakkunniga för översyn av vissa statsbidrag på skolväsendets område. Dessa sakkunnigas uppdrag gäller, utom skolbyggnadernas allmänna standard, formerna för bidragsgivningen och kostnadsfördelningen mellan stat och kommun, allt dock endast i fråga om folkskoleväsendet. I fråga om kostnadsfördelningen bör de sakkunniga enligt sina direktiv noga beakta den aktuella ekonomiska situationen för å ena sidan staten och å den andra primärkommunerna. Ehuru översynen således icke skulle innebära ett automatiskt återställande av tidigare kostnadsfördelning, torde det kunna antagas, att inga särskilda svårigheter för avvägningen skulle uppstå genom att de för folkskoleväsendet gällande bestämmelserna om byggnadsbidrag utan större ändringar utsträcktes till nya skolformer, helst som dessas sammanlagda byggnadsbehov är relativt små i jämförelse med folkskolans.

Redan av det sagda följer, att vi i huvudsak kan upptaga planeringskommitténs förslag som vårt eget. Liksom denna anser vi, att *de bidragsberättigade skolformerna* bör vara realskoledelarna av de högre allmänna läroverken, de fristående statliga realskolorna, de kommunala flickskolorna, de kommunala realskolorna och de praktiska kommunala realskolorna. Att vi inte också näm-

ner de högre folkskolorna, beror på att vi i det föregående föreslagit, att denna skolform skall nedläggas.

Vi anser vidare liksom nämnda kommitté, att bidragsgivningen bör vara begränsad till följande *ändamål*:

1. nybyggnad, om- och tillbyggnad samt mera omfattande ändrings- och reparationsarbeten å befintliga lokaler,
2. övertagande av kommun tillhörig byggnad samt inköp av befintlig byggnad, där sådant finnes uppenbart fördelaktigt ur allmänna synpunkter, ävensom de ändrings- och reparationsarbeten, som behövs för byggnadens iordningställande för skoländamål,
3. uppförande av provisorisk skolbyggnad, om särskilda skäl därtill föreligger, ävensom
4. kostnader för inomhusledning, fast inredning, ritningar, arbetsledning och kontroll samt, därest så prövas skäligt, den första uppsättningen inventarier till klassrum, gymnastiksal, skolkök, slöjdsalar och i förekommande fall verkstadslokaler.

Liksom inom folkskoleväsendet bör vissa särskilda förutsättningar för bidragsgivningen vara uppfyllda, exempelvis att lokalerna skall fylla skäliga krav på ändamålsenlighet.

Bidragsunderlaget bör på samma sätt som vid folkskolebyggnader beräknas med utgångspunkt från de verkliga kostnaderna.

För andra bidragsberättigade företag än provisoriska lokaler bör *statsbidragets storlek* bestämmas i procent av bidragsunderlaget efter en tabell, där kommunens ekonomiska bärkraft mätes genom antalet skattekronor per invånare. Planeringskommittén har diskuterat två alternativ, som i tab. 55 återges vid sidan av varandra; de skiljer sig åt endast där skatteunderlaget överstiger 19 skattekronor per invånare.

Tabell 55. Alternativa statsbidragstabeller för byggnadsarbeten vid högre skolor

Antal skattekronor per invånare	Statsbidraget i procent av bidragsunderlaget	
	alt. 1	alt. 2
högst 9	75—55	75—55
över 9 » 11	70—50	70—50
» 11 » 13	65—45	65—45
» 13 » 15	60—40	60—40
» 15 » 17	55—35	55—35
» 17 » 19	50—30	50—30
» 19 » 21	50—30	45—25
» 21	50—30	40—20

Båda alternativen skiljer sig från folkskoletabellen (tab. 53) dels genom att de numera knappast förekommande lägsta skatteunderlagsgrupperna borttagits och dels genom att bidragsintervallen utvidgats från 10 till 20 procent. Vi anser, att kommittén anfört goda skäl för dessa ändringar. Särskilt vill vi understryka, att de högre skolorna, även sedan terminsavgifterna avskaffats, bildar en mera heterogen grupp än folkskolorna, då somliga högre skolor i egenskap av statsskolor får kostnaderna för lärarlöner helt bestridda av statsmedel, andra i egenskap av kommunala skolor blott till 78 procent, och då vidare antalet lärjungar med hemort i främmande kommuner varierar från ett obetydligt inslag till en stor majoritet. Ett friare spelrum för den diskretionära prövningen synes oss därför påkallat vid bidragsgivningen till de högre skolornas byggnadsföretag.

Valet mellan de båda alternativen är vanskligare, då här två helt olikartade motivgrupper står mot varandra. Alternativ 2 minskar anslagsbehovet. Vid en skola, som efter vägning av samtliga inverkan förhållanden placeras i mitten av gruppen 19—21 skattekrönor per invånare, skulle bidragsprocenten enligt det första alternativet vara 40 och enligt det andra alternativet 35 procent; statsbidraget, uttryckt i kronor, bleve således 12,5 procent lägre enligt alternativ 2 än enligt alternativ 1. För en skola i kommun, som har särskilt högt skatteunderlag i förhållande till folkmängden, skulle bidraget enligt det första alternativet vara 30 och enligt det andra 20 procent. Uttryckt i kronor bleve statsbidraget i det senare fallet 33,3 procent lägre.

Å andra sidan ökar alt. 2 avvikelserna från folkskolesystemet, vilket är till förfång i synnerhet om en och samma byggnad innehåller lokaler avsedda för skolor eller stadier med olika ställning i avseende på statsbidragen. Icke heller alt. 1 eliminerar dock helt svårigheter av detta slag. De ger sig tillkänna exempelvis om en och samma skolbyggnad innehåller lokaler för gymnasiet (utan statsbidrag) och för realskolan (med statsbidrag). De torde icke ens under alla omständigheter kunna undvikas, om en skolbyggnad är avsedd såväl för folkskolan (med snävare bidragsintervall) som för en kommunal realskola (med vidare bidragsintervall). Men givetvis blir det färre fall med dylika komplikationer, om alt. 1 väljes, än om man väljer alt. 2.

Alternativ 2 är slutligen principiellt underlägset, emedan det icke fullt genomförd den åsyftade utjämningen av skolformernas ekonomiska villkor på området.

Liksom skolöverstyrelsens planeringskommitté anser vi båda alternativen praktikabla som provisorier. Liksom denna kommitté anser vi oss också böra i första hand tillstyrka det administrativt enklare och från våra synpunkter effektivare alternativ 1. Alternativ 2 kan enligt vår mening ifrågakomma, om budgetläget skulle göra det nödvändigt att fästa avgörande vikt vid den lättnad för statsverket, som valet av detta alternativ skulle möjliggöra.

Inom intervallgränserna bör vid bestämmandet av statsbidragsbeloppen hänsyn tagas icke blott till de berörda olikheterna i fråga om utomkommunala lär-

jungar och statens bidrag till lärarlönerna utan även till de olika förhållanden, som i övrigt inverkar på kommunens förmåga att bära de med byggnadsföretaget förenade kostnaderna, såsom det sammanlagda skatteunderlagets storlek i kommunen i förhållande till det högre undervisningsväsendets omfattning där, det kommunala skattetrycket, kommunens ekonomiska ställning i övrigt, dess ekonomiska och geografiska struktur samt andra liknande omständigheter.

Vid *provisoriska* skolbyggnader torde statsbidragen helt och hållet kunna utmätas efter de grunder, som gäller vid motsvarande folkskolebyggen.

Statsbidragen till *klassrumsinventarier* torde kunna maximeras på samma sätt som i folkskolan. Högsta bidragsberättigande kostnadsbelopp bör alltså vara 1000 kronor per klassrum.

I övrigt hänvisar vi till det inom skolöverstyrelsens planeringskommitté utarbetade författningsförslaget.

Vid *prövningen av inkommande statsbidragsansökningar* bör strängt tillses, att ett bifall till ansökningen icke får leda till onödigt stora investeringar eller till felinvesteringar på längre sikt. Ett villkor bör sålunda vara, att skolöverstyrelsen prövat lokalbehovet och funnit lokalerna erforderliga. Vi förutsätter därvid, att överstyrelsen icke tillstyrker en föreslagen investering i skollokaler, om den kan undvikas genom en lokalbesparande organisation av realskolan, exempelvis genom övergång till treårig realskola. Ytterligare bör tillses, att byggnadsföretaget planerats jämväl med hänsyn till enhetsskolans behov, och att det kan anses ådagalagt, att lokalerna behövs för enhetsskolan antingen omedelbart vid byggnadsföretagets fullbordan, eller, därest enhetsskolorganisationen då icke är helt genomförd, vid den senare tidpunkt, då så har skett.

Statsverkets kostnader för byggnadsbidragen växer nära proportionellt med byggnadskvotens storlek. Vid kostnadsberäkningen måste emellertid uppmärksammas, att en icke obetydlig del av byggnadskvoten torde komma att utnyttjas för gymnasier och andra skolformer, som enligt vårt förslag icke skulle ifrågakomma till statsbidrag, eller för skolhem. Omkring en tredjedel av kostnaderna för de i sammanställningen på sid. 325 upptagna byggnadsföretagen synes vara av detta slag. Sannolikt kommer dock införandet av byggnadsbidrag att i viss mån förskjuta byggnadsverksamheten till förmån för de bidragsberättigade företagen. Om man räknar med en byggnadskvot av exempelvis 30 mkr, torde man dock icke behöva antaga högre kostnader för statsverket än 9 mkr.

När byggnadsbidrag för folkskolelokaler den 1 juli 1936 infördes, medgavs att bidrag finge utgå jämväl för äldre undervisningslokaler, så vitt de icke tagits i bruk före den 1 juli 1912. Någon så långt gående retroaktivitet kan vi av statsfinansiella skäl icke tillstyrka för de högre skolorna. Helt torde dock retroaktiva byggnadsbidrag icke kunna undvikas, emedan man då kunde riskera, att även angelägna byggen uppsköttes, till dess en motsedd kungörelse om byggnadsbidrag trätt i kraft. Det synes oss likväl tillräckligt, att byggnadsbidrag utgår för byggnadsföretag, som påbörjas efter ingången av år 1956.

Vid bifall till våra i detta kapitel framställda förslag skulle skolformer med i huvudsak likartade uppgifter bli så långt möjligt jämställda i vad avser byggnadsbidragen. Däremot skulle den nuvarande olikformigheten i avseende på lärarlönerna i stort sett kvarstå. På sin höjd skulle en viss utjämning kunna åstadkommas, om, såsom vi föreslagit, önskvärdheten av en skälig utjämning uppmärksammas vid fastställandet av byggnadsbidragen inom de tillåtna jämningsintervallen. De skäl, som kommit oss att intaga denna ståndpunkt, har framgått av det föregående.

Vi vill emellertid fästa uppmärksamheten på en detalj, som synes oss tarva omedelbar justering. Vid ett antal kommunala flickskolor finns för närvarande inbyggda realskollinjer, i tre fall femåriga (Borås, Jönköping, Kalmar) och i fyra fall treåriga (Karlstad, Linköping, Uppsala, Västerås). De förra åtnjuter statsbidrag till lärarlönerna enligt de vid högre kommunala skolor gällande grunderna, de senare enligt väsentligt ogynnsammare grunder, som fastställs från fall till fall. Detta företräde för den femåriga organisationsformen synes oss ohållbart, om den treåriga realskolan göres till realskolans huvudform. Vi föreslår följaktligen, att samtliga kommunägda realskollinjer vid de kommunala flickskolorna i statsbidragshänseende jämställs med de egentliga flickskollinjerna.

6. Lärjungeavgifterna vid de högre skolorna: gällande bestämmelser och deras tillämpning

a. De allmänna läroverken

I den mån de allmänna läroverkens drift icke bekostas med statsanslag, bestrides utgifterna huvudsakligen ur tre inkomstkällor, nämligen läroverkskommunens bidrag, lärjungeavgifter och hyresintäkter.

K o m m u n e r n a s å t a g a n d e n. Enligt § 212 av gällande läroverksstadga åligger det kommun att i överensstämmelse med av kommunen gjorda åtaganden tillhandahålla erforderliga undervisningslokaler, däri inbegripna laboratorie- och materielrum, biblioteks- och studierum, behövliga specialrum för undervisningen i praktiska läroämnen och övningsämnen m. m. samt i de fall, då sådant blivit vederbörligen bestämt, jämväl inredning och möbelutrustning.

Åtaganden från kommunernas sida att sörja för erforderliga lokaler torde numera föreligga beträffande samtliga allmänna läroverk. Endast undantagsvis kan kommunerna därvid påräkna bidrag från annat håll. Nämnas må dock, att läroverksbyggnaden i Haparanda uppförts med statsmedel och att i ett och annat fall bidrag för uppförande av läroverkshus utgått ur vederbörande stifts byggnadskassa. Skyldigheten att hålla lokaler brukar anses innefatta skyldighet att även bekosta den väggfasta inredningen.

Särskilda åtaganden från kommunens sida att sörja jämväl för inredning och möbelutrustning föreligger för de allmänna läroverk, som inrättats genom beslut

av riksdagen år 1927 eller senare. I samband med ändringar i den lokala läroverksorganisationen har även andra läroverkskommuner i stigande utsträckning åtagit sig kostnaderna för inredning och möbelutrustning. Sålunda har de läroverkskommuner, som genom 1953 års gymnasieorganisation erhöll allmän linje, måst åtaga sig att tillhandahålla inredning och möblering för gymnasiet i dess helhet. Fortfarande bestrides dock vid 4 realskolor, 8 samrealskolor och 44 högre allmänna läroverk åtminstone en del av kostnaderna för dessa ändamål av inflytande lärjungeavgifter.

Antalet lärjungar, som — därest de icke i vederbörlig ordning befrias — är skyldiga att med sina avgifter bidra till att täcka kostnaderna för inredning och möbelutrustning uppgick höstterminen 1954 till 34 808. Då hela antalet lärjungar samma termin var 111 165, utgjorde de 31,3 procent av de allmänna läroverkens hela lärjungenumerär.

I vissa fall har Kungl. Maj:t kompenserat kommunerna för mera betydande utgifter för deras läroverk genom att medge dem att för längre eller kortare tid disponera läroverkets byggnadsfond. Följande beslut är alltså aktuella:

Läroverksort	Beslutets datum	Avser tiden
Kalmar	18.5.1928	40 år från de nya lokalernas överlämnande
Linköping	23.11.1951	1/1 52—31/12 61
Lund	23.12.1923	Obegränsad
Stockholm	23.7.1869	»

Vid större utvidgningar av den lokala organisationen brukar å andra sidan läroverkskommunen tillförbindas att bevilja ett engångsbidrag för anskaffande av undervisningsmateriel och bibliotek. Senast har den 27 maj 1955 såsom villkor för upprättande av ett försöksgymnasium i Nederkalix föreskrivits, att Nederkalix kommun skall för dessa ändamål anvisa ett engångsbidrag av 10 000 kronor eller det lägre belopp, Kungl. Maj:t bestämmer.

Slutligen må nämnas, att kommunerna regelmässigt måste åtaga sig att tillhandahålla bostad åt rektor eller motsvarande kontant ersättning samt i regel även bostad åt erforderlig vaktmästarpersonal. Dessa ersättningar och erlagda hyror inlevereras till statsverket. För budgetåret 1955/56 upptages i avlöningsstaten för de allmänna läroverken under rubriken särskilda uppbördsmedel ett belopp av 274 000 kronor för av kommuner och lärare erlagda hyror och ett belopp av 148 400 kronor för av vaktmästare erlagda hyror samt ersättning för bränsle och lyse. Åtagandena i här berörda delar påverkar dock icke storleken av lärjungarnas terminsavgifter.

Lärjungeavgifterna. De avgifter, som erläggs av lärjungarna vid de allmänna läroverken, tillgodoföres vissa i läroverksstadgan föreskrivna kassor, nämligen ljus- och vedkassan, biblioteks- och materielkassan, understöds- och premiekassan och byggnadsfonden. Detaljerade bestämmelser rörande dessa kassors inkomster och användning finnes i läroverksstadgan §§ 217—219.

Ljus- och vedkassan skall bestrida kostnaderna för belysning, uppvärmning och renhållning av läroverkets lokaler, för tillfälliga anordningar i dessa eller likartade avseenden samt för avlöning åt vaktmästare, eldare och övrig betjäning, som icke avlönas på annat sätt.

Kassans inkomster är:

- a) en terminsavgift av högst 30 kronor, som bestämmes av lokalstyrelsen på rektors förslag,
- b) en tredjedel av inflytande hyresmedel, där ej lokalstyrelsen i särskilt fall annorlunda bestämmer, och
- c) statsbidrag, i den mån förut nämnda inkomster är otillräckliga.

Biblioteks- och materielkassan skall bestrida kostnaderna för böcker, undervisningsmateriel och annan för läroverket behövlig materiel, i den mån skyldighet härutinnan icke åligger kommunen. Kassan skall vidare bekosta tryckning av årsredogörelse och katalog ävensom blanketter, telefonavgifter m. m., som erfordras för läroverkets expedition eller för arbetet i övrigt vid läroverket. Där vederbörande kommun ej åtagit sig att hålla inredning och möbelutrustning, ankommer det i princip på biblioteks- och materielkassan att svara för dessa utgifter. Slutligen kan Kungl. Maj:t medgiva, att medel tages ur biblioteks- och materielkassan för ordnande eller vård av läroverkets materielsamling och andra likartade behov.

Kassans inkomster är:

- a) en avgift av 3 kronor av lärjunge, som inskrives vid läroverket,
- b) en terminsavgift av högst 10 kronor, som bestämmes av rektor efter kollegiets hörande och efter Kungl. Maj:ts medgivande kan höjas intill 15 kronor, samt
- c) en tredjedel av inflytande hyresmedel, där ej lokalstyrelsen i särskilt fall annorlunda bestämmer.

Understöds- och premiekassan må av rektor användas för bestridande av kostnader för av läroverket anordnade museibesök, exkursioner och andra utflykter, för åtgärder till främjande av ungdomens fostran och undervisning, för specialistundersökning av lärjunge i visst fall samt, vid trängande behov, för lärjungars understöd, sjukvård och begravningshjälp. Kassan kan också, efter beslut av rektor och kollegium, användas till belöningar (premier) åt lärjungar för flit, ordning och framsteg.

Kassans inkomster är:

- a) i vissa fall bidrag från stiftens premie- och fattigkassor och ersättning för förlorad helgonskyld,
- b) en avgift av 7 kronor av lärjunge, som inskrives vid läroverket,
- c) vissa avgifter, som erlagts av privatister och kompletthanter för provningar, från vilka de sedermera avstått, så vitt avgifterna icke återfordrats före räkenskapsårets utgång,
- d) efter rektors beprövande räntor på tillfälliga, för löpande utgifter icke omedelbart behöfliga kassabehållningar.

Byggnadsfonden är enligt läroverksstadgan alltjämt avsedd för sina gamla uppgifter att bekosta byggnad och underhåll av läroverkshus. I övrigt skall fonden bestrida läroverkets fastigheter åliggande utgifter ävensom avgifter för försäkring av läroverkets fastigheter och lösa egendom. Där kommunen icke åtagit sig att tillhandahålla inredning och möbelutrustning, kan lokalstyrelsen ur byggnadsfonden lämna bidrag jämväl till läroverkets möblering och till anskaffande av gymnastikmateriel, såvida för dessa ändamål betydligare utgift erfordras. Efter skolöverstyrelsens medgivande kan byggnadsfonden även i andra fall lämna bidrag till inredning, utrustning och materielanskaffning.

Byggnadsfondens inkomster är:

- a) en terminsavgift, som för fullt betalande lärjungar uppgår till 5 kronor, och
- b) en tredjedel av inflytande hyresmedel, där ej lokalstyrelsen annorlunda bestämmer.

I stort sett har kassornas organisation varit oförändrad under de 50 år, som gått efter 1904 års läroverksreform. Man kan dock spåra en tydlig tendens att på det allmänna överföra utgifter, som tidigare påvilat kassorna. Terminsavgifterna har på grund härav icke behövt höjas i proportion till penningvärdets fall.

Den mest betydande ändring, som under de gångna åren har vidtagits i terminsavgiftssystemet, är att avgiften till *statsverket* avskaffats från och med läsåret 1947/48. Denna avgift utgjorde 20 kronor i realskolan och 30 kronor i gymnasiet.

Från *ljus- och vedkassan* har vissa personalkostnader avlastats. Sålunda har huvuddelen av kostnaderna för vaktmästare och eldare numera övertagits av statsverket; hela antalet statsanställda vaktmästare och värmeskötare vid de allmänna läroverken är detta budgetår 305, varav 240 ordinarie. Alltjämt utgår dock avlöningar till vaktpersonal i avsevärd utsträckning ur ljus- och vedkassorna. Före 1 juli 1953 utgick ur denna kassa också medel för viss biträdes hjälp å rektorsexpeditionerna. Numera har för detta ändamål i avlöningsstaten beräknats ett belopp, som för budgetåret 1955/56 uppskattats till omkring 1 510 000 kronor.

Den länge rådande uppfattningen, att ljus- och vedkassorna principiellt bör vara självförsörjande, har vidare frångåtts. De första statsbidragen till dessa kassor tillkom år 1918 som följd av de under första världskriget starkt stegrade bränslekostnaderna. Då terminsavgiften till ljus- och vedkassan numera maximerats till 30 kronor för fullt betalande lärjungar, måste statsverket träda emellan i de fall, där eljest en högre avgift skulle ha erfordrats. I riksstaten för budgetåret 1955/56 har för ändamålet upptagits ett förslagsanslag av 2 590 000 kronor.

Höstterminen 1953 hade intet högre allmänt läroverk lägre än 30 kronors avgift för fullt betalande lärjungar och av realskolorna endast 8.

Även från *biblioteks- och materielkassan* har vissa åligganden successivt avlyfts. Såsom i föregående avsnitt visats, har sålunda kommunerna i allt större utsträckning åtagit sig kostnader för inredning och möblering, vilka tidigare belastade biblioteks- och materielkassorna. I den mån sådana åtaganden saknas, har vidgade möjligheter skapats att för liknande ändamål anlita byggnadsfonden. Vidare utgår numera statsanslag till en av biblioteks- och materielkassornas centrala uppgifter, nämligen bokinköp och bokbindning. I riksstaten är för detta ändamål uppfört ett reservationsanslag om 535 000 kronor.

Vad som sålunda åtgjorts har dock icke kunnat hindra en småningom inträdande allmän stegring av avgifterna till biblioteks- och materielkassorna. I allt flera fall har Kungl. Maj:t medgivit, att det i läroverksstadgan upptagna maxibeloppet av 10 kronor må överskridas. Höstterminen 1953 hade sålunda 59 av de 79 högre allmänna läroverken och 59 av de 142 statliga realskolorna en avgift av minst 14 kronor 50 öre till biblioteks- och materielkassan. Utanför enhetsskolestrikten hade intet enda läroverk lägre avgift än 10 kronor. Orsaken till de ökade kraven på denna kassa är förutom allmän prishöjning framför allt skolornas stigande behov av undervisningsmateriel särskilt i de naturvetenskapliga ämnena.

Understöds- och premiekassan benämndes i 1905 års läroverksstadga »premie- och fattigkassan». Den skulle nyttjas dels till belöningar åt lärjungar för flit och framsteg, dels till understöd och sjukvård för de mest behövande bland skolungdomen, dels ock till begravningshjälp, då någon medellös lärjunge avlidit. Behovet av understöd till fattiga lärjungar har sedan dess mycket avtagit, varvid den allmänna välståndsökningen samverkat med den statliga studiehjälpen. Å andra sidan har denna kassa även tillförts nya uppgifter, främst i samband med de allmänna läroverkens friluftsvksamhet.

Kassans viktigaste inkomstkälla är i vanliga fall inskrivningsavgifterna. Övriga i stadgan nämnda inkomstkällor bidrar relativt obetydligt. Enligt en nyligen inom skolöverstyrelsen utförd utredning lämnar sålunda numera endast Linköpings och Växjö stift bidrag till läroverken från sina premie- och fattigkassor. Däremot är det vid många läroverk vanligt, att understöds- och premiekas-

sorna får mottaga frivilliga gåvor till premier o. dyl. Kommunala anslag för vissa skolsociala åtgärder bokförs också ofta på denna kassa.

I praktiken har även *byggnadsfondens* användning undergått stora ändringar under årens lopp. Ett nutida skolbyggnadsföretag kräver helt andra tillgångar än byggnadsfondens. Men även rätten att anlita fonden för fastigheternas underhåll har tolkats alltmera restriktivt. I ett cirkulär till rektorer och skolstyrelser den 26 november 1934 fastslog slutligen skolöverstyrelsen under hänvisning till ett flertal Kungl. Maj:ts beslut, att kommuns åtagande att hålla undervisningslokaler, eventuellt jämte inredning och möbelutrustning, måste anses innesluta skyldighet för kommunen att bekosta alla, jämväl smärre, reparations- och underhållsarbeten å läroverkets lokaler, eventuellt även deras inredning och möbelutrustning, såvida icke vid åtagandet vore knutet något av Kungl. Maj:t godkänt förbehåll angående bidrag i en eller annan form från läroverkets byggnadsfond. Byggnadsfonden finge således i regel icke lämna bidrag till kostnader för uppförande, reparation eller underhåll av läroverkets fastigheter utan att Kungl. Maj:ts medgivande inhämtades.

Tillstånd att använda byggnadsfonden för underhålls- och reparationsarbeten har givits endast i ett fåtal fall, nämligen för Göteborg Vasa (5/3 1880), Halmstad och Karlskrona (13/4 1928), Falun (18/5 1928) och Södertälje (4/5 1934).

Vid de läroverk, där kommunen sörjer för inredning och möbelutrustning, överstiger numera byggnadsfondens inkomster regelbundet utgifterna och ganska avsevärda kapitalbehållningar uppsamlas. Dessa har efter Kungl. Maj:ts medgivande i varje särskilt fall fått användas för mycket växlande ändamål. Sålunda fick högre allmänna läroverket i Solna den 7 maj 1954 tillstånd att använda 21 000 kronor ur byggnadsfonden till installation av automatisk telefonväxel och omläggning av värmesystemet för oljeeldning och högre allmänna läroverket i Lidingö den 30 juni 1954 tillstånd att använda 25 000 kronor till undervisningsmateriel för läroverkets naturvetenskapliga institutioner. Såsom ytterligare exempel från senare år må nämnas konstnärlig utsmyckning av aulan, inredning och möblering av filmrum och lärum, centralradioanläggning, anskaffning av piano, orgel, ljudfilmsprojektor, undervisningsfilmer, epidiaskop, skriv- och symaskiner, undervisningsmateriel för hushållsgöromål m. m.

Möjligheterna att på detta sätt sörja för mera kostnadskrävande behov är dock mycket skiftande. De är avsevärt sämre vid de läroverk, där kommunen ej åtagit sig att sörja för inredning och möbelutrustning, och helt obefintliga på orter, där kommunen fått rätt att disponera byggnadsfondens tillgångar och inkomster.

Terminsavgifterna varierar numera föga från det ena läroverket till det andra. Vanligen har fullt betalande lärjungar att erlægga 30 kronor per termin till ljus- och vedkassan, 10 à 15 kronor till biblioteks- och materielkassan och 5 kronor till byggnadsfonden. Höstterminen 1953 var sammanlagda terminsavgif-

ten för fullt betalande i medeltal 48 kronor 70 öre vid de högre allmänna läroverken och 46 kronor 67 öre vid realskolorna.

På ansökan kan lokalstyrelsen helt befria lärjunge från skyldigheten att erlägga terminsavgift eller medge nedsättning av avgiftsbeloppet. Bestämmelser härom finns i läroverksstadgans § 220. Såsom villkor för befrielse och nedsättning gäller, att lärjungen har visat fallenhet för studier. Är detta villkor uppfyllt, skall hel befrielse medges lärjunge, som därav är i verkligt behov. Nedsättning i avgifterna kan beviljas med en tredjedel eller två tredjedelar av avgifternas sammanlagda belopp, alltefter graden av det behov, som lokalstyrelsen finner föreligga. Vid bedömningen bör även beaktas biblioteks- och materielkassans samt byggnadsfondens tillgångar och utgifter.

Det vida övervägande antalet lärjungar betalar full avgift. I vad mån nedsättningar och befrielser förekommer, framgår mera detaljerat av tabellen nedan.

Tabell 56. Nedsättningar i terminsavgifterna vid de allmänna läroverken höstterminen 1953.

Avgiftsskyldighet	Högre allm. läroverk		Realskolor		Samtliga	
	Antal lärj.	Procent	Antal lärj.	Procent	Antal lärj.	Procent
Full avgift	54 477	84,4	29 569	71,8	84 046	79,5
Reduc. till 2/3	3 073	4,8	3 808	9,2	6 881	6,5
» » 1/3	2 166	3,4	2 741	6,7	4 907	4,7
Ingen avgift	4 793	7,4	5 069	12,3	9 862	9,3
Summa	64 509	100,0	41 187	100,0	105 696	100,0

Förekomsten av befrielser och nedsättningar varierar rätt mycket vid de olika läroverken, alltefter ortens ekonomiska förhållanden och bedömningen av de omständigheter, som för övrigt skall inverka. Sålunda betalade vid samrealskolan i Överkalix 28 lärjungar full, 44 reducerad och 120 ingen avgift, medan vid samrealskolan i Vännäs 163 lärjungar betalade full, 32 reducerad och 8 ingen avgift.

Hyresinkomsterna. Läroverkens lokaler, särskilt aulan och gymnastiksalen, upplåtes ofta mot avgift till olika förekommande ändamål. I vilken utsträckning detta sker beror dock i hög grad på tillgången till andra lämpliga samlingslokaler på orten. Av en inom skolöverstyrelsen verkställd utredning framgår, att budgetåret 1952/53 3 h. allm. läroverk och 31 realskolor icke hade några hyresinkomster, medan 2 h. allm. läroverk och 4 realskolor uppgivit hyresinkomster överstigande 20 000 kronor (högst Vasa realskola i Stockholm med 34 760 kronor).

Den i läroverksstadgan som norm angivna lika fördelningen av hyresintäkterna mellan ljus- och vedkassan, biblioteks- och materielkassan och byggnadsfonden

har vanligen frångåtts av lokalstyrelserna. I praktiken fördelades de sammanlagda hyresintäkterna mellan kassorna på följande sätt:

	Kronor	Procent
Ljus- och vedkassan	199 554	37,6
Biblioteks- och materielkassan	277 960	52,3
Byggnadsfonden	53 743	10,1

Siffrorna avspeglar den vid läroverken vanliga erfarenheten, att biblioteks- och materielkassans behov blott med svårighet kan tillgodoses med nuvarande inkomster, medan byggnadsfonden är väl tillgodosedd i förhållande till sina numera vid flertalet läroverk starkt begränsade uppgifter.

Läroverkskassornas inkomster och utgifter. På grundval av fullständiga uppgifter om de fyra huvudkassorna budgetåret 1952/53, vilka kompletterats med uppgifter från 30 läroverk angående huvudkassornas inkomster och utgifter budgetåret 1954/55, har vi sökt skaffa oss en ungefärlig bild av kassornas nuvarande ekonomi.

Fördelningen efter huvudposter av *ljus- och vedkassornas* inkomster och utgifter framgår av tab. 57. Beloppen är angivna i tusental kronor.

Tabell 57. *Ljus- och vedkassorna budgetåret 1954/55; approximativa tal.*

	Inkomster				Utgifter			
	Termins- avgifter	Stats- bidrag	Hyror	Övriga	Renhålln. städning	Bränsle, lyse	Vaktm. ej stats- anställda	Övriga
Summa	6 000	2 880	200	400	4 300	4 300	550	300
Procent	63,3	30,4	2,1	4,2	45,5	45,5	5,8	3,2

De stora huvudposterna på utgiftssidan är, som man skulle vänta, bränsle, lyse, renhållning och städning. Det kan dock vara av intresse att lägga märke till att även lönekontot för icke-statsanställd vaktmästarpersonal överstiger en halv miljon kronor.

Ljus- och vedkassorna hade den 30 juni 1954 i allmänhet behållning. Enligt uppgifter, som tillhandahållits oss av skolöverstyrelsens statistiska kontor, stod vid nämnda tidpunkt en behållning av sammanlagt 2 496 000 kronor mot endast 14 000 kronor i skulder. Förhållandet är att anse som normalt, emedan den innestående behållningen vid budgetårets slut måste kunna täcka kassans utgifter intill höstterminens terminsavgiftsuppbörd omkring den 15 oktober. Där skuld finnes, har rektorerna i regel rekviderat för lågt statsbidrag.

I nästa tabell meddelas motsvarande översikt av *biblioteks- och materielkassans* inkomster och utgifter i tusental kronor.

Tabell 58. Biblioteks- och materielkassorna budgetåret 1954/55; approximativa tal.

	Inkomster					Utgifter				
	Inskr. avg.	Terminsavg.	Statsbidrag	Hyror	Övriga	Rektors-exp.	Böcker	Materiel	Möbler, invent.	Övriga
Summa	75	2 700	500	300	400	1 100	700	1 850	150	150
Procent	1,9	68,0	12,5	7,5	10,1	27,8	17,7	46,9	3,8	3,8

Terminsavgifterna utgör som synes den största inkomstposten, medan på utgiftssidan kostnaderna för annan materiel än böcker och för rektorsexpeditionens expenser är mest tyngande. Sedan statsbidraget till bokinköp och bokbindning för innevarande budgetår höjts till 535 000 kronor, täcker anslaget ungefär 75 % av sista årets bokinköp.

Vid slutet av budgetåret 1953/54 utgjorde biblioteks- och materielkassans behållningar 848 000 kronor och dess skulder 219 000 kronor. Skulderna fördelar sig på ett 40-tal läroverk och torde i regel utgöras av lån från byggnadsfonden eller ljus- och vedkassan. Orsaken till skuldsättningen kan vara exempelvis anskaffning av skolbänkar m. m. i samband med läroverkets inflyttning i nya lokaler eller inköp av undervisningsmateriel för ett ökat lärjungeantal.

Understöds- och premiekassan rör sig med lägre belopp. Inkomsterna utgjorde budgetåret 1952/53 omkring 450 000 kronor, varav omkring 157 000 kronor från inskrivningsavgifterna. I några fall har kassan tillförts hyresmedel. I övrigt är inkomsterna av mycket växlande art och av allt att döma redovisade enligt skiftande principer. Ett påfallande högt inkomstbelopp kan sålunda bero på något kommunalt anslag, som icke nödvändigtvis behöver bokföras över denna kassa. Understöds- och premiekassornas sammanlagda behållningar översteg den 30 juni 1954 skulderna med nära 600 000 kronor.

Slutligen må en översikt lämnas rörande byggnadsfondernas inkomster och utgifter, approximativt beräknade för budgetåret 1954/55 i tusental kronor.

Tabell 59. Byggnadsfonderna budgetåret 1954/55; approximativa tal.

	Inkomster			Utgifter		
	Terminsavgifter	Hyror	Övriga	Underhåll av fastigh.	Försäkringar o. d.	Möbler o. d.
Summa	1 000	60	100	200	200	500
Procent	86,2	5,2	8,6	22,2	22,2	55,6

Inkomsterna för året beräknas ha överstigit utgifterna med icke mindre än 260 000 kronor. Terminsavgifterna är den ojämförigt största inkomstkällan, hyrorna den minsta. Att den ej närmare specificerade gruppen övriga inkomster når så högt som till 100 000 kronor, torde bero på att dit föres exempelvis kommunala bidrag till underhållsarbeten, som ombesörjs av lokalstyrelsen. De största utgiftsposterna är numera anskaffning av möbler och inventarier, medan fondens användning för underhållsarbeten å fastigheterna har trätt tillbaka, i mån som kommunernas åtaganden har utvidgats. Byggnadsfondernas sammanlagda behållning den 30 juni 1954 översteg skulderna med i runt tal 2,5 millioner kronor.

b. De högre kommunala skolorna

Stadgorna för de högre kommunala skolorna förutsätter, att terminsavgifter endast undantagsvis skall upptagas. Sålunda heter det i stadgan för kommunala realskolor § 91 mom. 1: »Undervisningen i skolan skall vara avgiftsfri, såvida ej i visst fall på grund av särskilda undantagsförhållanden annorlunda bestämmes i skolans reglemente. Terminsavgifter må dock i intet fall påföras medellösa lärjungar.» Samma innehåll har motsvarande bestämmelse i stadgan för högre folkskolor, vilken i denna del gäller jämväl för de praktiska kommunala realskolorna. I stadgan för kommunala flickskolor, § 74, kompletteras momenten med en föreskrift, att terminsavgifter i intet fall må bestämmas till högre belopp för elever, som icke tillhör skolområdet, än som i motsvarande fall skulle ha påförts lärjungar tillhörande skolans eget område.

I princip står alltså alla de högre kommunala skolorna på samma plan i avseende på terminsavgifterna. Undervisningen skall vara avgiftsfri, avgiftsskyldigheten är ett av lokala förhållanden betingat avsteg från den allmänna principen. Undantagen är dock i praktiken icke så få. Vanligen framgår de av reglementena, men i några fall har tillstånd att upptaga terminsavgifterna medgivits genom separata beslut av Kungl. Maj:t. Vid de skolor, där en kategoriklyvning av lärjungarna är tillåten, uttages ofta avgifter endast av utsocknes lärjungar eller högre avgifter av dessa än av kommunens egna.

Från de 61 *kommunala realskolorna* har uppgifter om deras ekonomiska förhållanden inhämtats. De ingångna uppgifterna avser i regel kalenderåret 1954. Terminsavgifter uttogs av kommunens egna barn endast vid 19 skolor. Avgiften varierade mellan 25 och 60 kronor och uppgick vanligen till 50 kronor i nära anslutning till förhållandet vid de allmänna läroverken.

Av lärjungar hemmahörande i annan kommun hade avgifter uttagits vid 36 skolor, och i fyra fall steg dessa så högt som till 100 kronor (Broby, Burträsk, Hultsfred och Olofström). Ofta synes skillnaden mellan de båda lärjungegrupperna ha varit förestavad mera av principiella än av praktiskt ekonomiska skäl. Sålunda erlade i Sorsele endast 3 lärjungar avgift, medan alla övriga befriats.

Där terminsavgifter förekom, skiftade grunderna för befrielser och nedsätt-

ningar betydligt. I några fall synes man ha förfarit mycket restriktivt: i Åseda var sålunda höstterminen 1952 ingen lärjunge helt befriad, och i Tingsryd erlade 163 lärjungar full avgift, 16 reducerad och 8 ingen avgift. För hela skolgruppen var antalet lärjungar som erlade

full avgift	22,4 proc.
nedsatt avgift	10,2 »
ingen avgift	67,4 »

Beträffande de 22 *praktiska realskolorna* finns icke någon aktuell statistik rörande nedsättningar i och befrielse från terminsavgift. Av de nu inkomna uppgifterna framgår, att endast en skola (Västerås) upptar avgift av elever från egen kommun, medan 11 skolor upptar avgift av elever från annan kommun. Beloppet utgör lägst 10 och högst 50 kronor per termin; sistnämnda avgift uttages vid 5 skolor.

Vid flertalet av de 49 *kommunala flickskolorna* upptas däremot terminsavgifter. De 7 stora kommunala flickskolorna i Stockholm är dock avgiftsfria, och det samma gäller för kommunala flickskolorna i Borås, Eskilstuna, Landskrona, Strängnäs och Västerås. I övrigt varierar avgiften mellan 30 kronor (Kristinehamn) och 70 kronor (Uppsala). Vanligen håller sig avgiften inom området 40—55 kronor och avviker således icke mycket från den vid de allmänna läroverken vanliga. Vid skolgruppen i dess helhet var höstterminen 1952 antalet lärjungar med

full avgift	49,7 proc.
nedsatt avgift	9,2 »
ingen avgift	41,1 »

Inskrivningsavgifter å 5 å 10 kronor upptogs vid kommunala flickskolorna i Lund, Nyköping, Sundsvall, Södertälje och Uppsala.

Praxis i fråga om nedsättningar och befrielser från terminsavgifterna synes ha varierat icke så litet. Sålunda erlade nämnda termin vid kommunala flickskolan i Karlskrona 169 lärjungar full, 70 nedsatt och 168 ingen avgift, medan vid kommunala flickskolan i Halmstad 294 erlade full avgift, 41 reducerad och 17 ingen avgift.

Till belysning av den roll terminsavgifterna spelar i de högre kommunala skolornas budget lämnas i det följande tablåer över inkomster och utgifter vid de viktigaste typerna av sådana skolor kalenderåret 1954. Anmärkas bör dock, att i ett par fall, där uppgifter för kalenderåret icke varit tillgängliga, i stället uppgifter använts för det budgetår, som började eller slutade under år 1954.

Vid de *kommunala realskolorna* spelar enligt tabellen överst på nästa sida terminsavgifterna en föga framträdande roll för skoltypens ekonomi i dess helhet. De utgjorde sagda år endast 2,6 procent av inkomstsidan mot 5,1 procent läsåret 1936/37.

Tabell 60. De kommunala realskolornas ekonomi kalenderåret 1954.

Inkomster	Tusental kronor	Procent	Utgifter	Tusental kronor	Procent
Statsbidrag:			Lärlöner m. m.	7 245	65,9
lärlöner m. m.	5 562	50,1	Pensionsavgifter	70	0,6
bibliotek	16	0,1	Byggnader och inventarier	911	8,3
Anslag från kommuner .	4 749	42,8	Undervisnings- och förbrukningsmateriel	562	5,1
Anslag från landsting ..	51	0,5	Bränsle, lyse, renhållning	625	5,7
Inskrivningsavgifter ...	0	0	Övriga utgifter	1 587	14,4
Terminsavgifter	288	2,6			
Övriga inkomster	432	3,9			
Summa	11 098	100,0	Summa	11 000	100,0

För vissa kommuner har dock terminsavgifterna rätt stor betydelse. Om terminsavgifterna borttoges i Tingsryd, där kommunens anslag är 40 700 kronor, måste sålunda detta anslag ökas med 28 500 kronor eller med omkring 70 procent. I Hultsfred bleve höjningen 55 och i Åseda 48 procent. I allmänhet belöper sig terminsavgifterna, där det finns sådana, till ett belopp, som är 10 à 20 procent jämfört med det kommunala bidraget.

Bidrag från landsting utgår huvudsakligen i de nordligaste länen och uppgick under år 1954 till något mer än 50 000 kronor.

Följande tabell, nr 61, ger en översikt av inkomster och utgifter vid de praktiska realskolorna kalenderåret 1954 enligt rektorernas uppgifter.

Tabell 61. De praktiska realskolornas ekonomi kalenderåret 1954.

Inkomster	Tusental kronor	Procent	Utgifter	Tusental kronor	Procent
Statsbidrag:			Lärlöner m. m.	11 493	69,4
lärlöner m. m.	8 463	51,8	Pensionsavgifter	218	1,3
bibliotek	6	0,0	Byggnader och inventarier	991	6,0
Anslag från kommuner .	7 380	45,1	Undervisnings- och förbrukningsmateriel	667	4,1
Anslag från landsting ..	2	0,0	Bränsle, lyse, renhållning	1 143	6,9
Inskrivningsavgifter ...	0	0	Övriga utgifter	2 025	12,3
Terminsavgifter	62	0,4			
Övriga inkomster	447	2,7			
Summa	16 360	100,0	Summa	16 537	100,0

Terminsavgifterna, som utgör 0,4 procent av inkomsterna, inverkar ytterst litet på skolformens ekonomi. I Östersund har det största beloppet influtit. I jämförelse med kommunanslaget utgör det dock endast något mer än 8 procent.

Tabell 62. De kommunala flickskolornas ekonomi kalenderåret 1954.

Inkomster	Tusental kronor	Procent	Utgifter	Tusental kronor	Procent
Statsbidrag:			Lärlöner m. m.	20 340	71,5
lärlöner m. m.	15 052	52,8	Pensionsavgifter	607	2,1
bibliotek	13	0,0	Byggnader och inven-		
Anslag från kommuner .	11 831	41,6	tarier	2 232	7,8
Anslag från landsting ..	17	0,1	Undervisnings- och för-		
Inskrivningsavgifter	3	0,0	brukningsmateriel	1 052	3,7
Terminsavgifter	1 076	3,8	Bränsle, lyse, renhållning	1 470	5,2
Övriga inkomster	482	1,7	Övriga utgifter	2 764	9,7
Summa	28 474	100,0	Summa	28 465	100,0

Anslag från landsting förekommer blott i Kristianstads län, där det uppgår till sammanlagt 1 500 kronor.

De kommunala flickskolornas ekonomi belyses slutligen av tab. 62.

Terminsavgifterna intog som synes även här en ganska blygsam plats, endast 3,8 procent, i budgeten för skolformen i dess helhet. Aderton år tidigare var motsvarande tal 17,4 procent. Den betydande nedgången beror till stor del på att under mellantiden en rad flickskolor i Stockholm omorganiserats till kommunala flickskolor med avgiftsfri undervisning. Vid vissa andra kommunala flickskolor är terminsavgifterna fortfarande av ganska stor betydelse. I Skövde skulle sålunda kommunens anslag behöva höjas med 33 procent, om terminsavgifterna slopades. Vid tre kommunala flickskolor (Vasa i Göteborg, Falun och Uppsala) ligger ifrågavarande procenttal mellan 25 och 30. Jämfört med kommunens nuvarande anslag till flickskolans verksamhet är det genom terminsavgifterna inflytande beloppet vanligen 10 à 20 procent.

Landsting ger bidrag till kommunala flickskolor i 4 fall (Falun, Kristianstad, Visby och Västerås) med tillhoppa 17 000 kronor.

7. Tidigare utredningar rörande terminsavgifterna och läroverkens kassor

a. De allmänna läroverken

Under de senaste årtiondena har frågan om terminsavgifternas avskaffande vid de allmänna läroverken alltid ingående dryftats vid de stora organisationsutredningarna. 1918 års skolkommission erinrade om att de allmänna läroverken hade skiftat karaktär: deras tidigare huvuduppgift att grundlägga utbildningen för blivande vetenskaps- och ämbetsmän hade fått träda i skuggan för uppgiften att meddela ett högre mått av allmänt medborgerlig bildning, i varje fall vad realskolan beträffar. Principiellt vore det riktigast, att inga som helst terminsavgifter förekomme.

Enligt kommissionens mening borde läroverkskommunerna förbindas att:

1. förse lärorum och gymnastiksalarna med nödig inredning,
2. bestrida alla läroverkets fastigheter åliggande kostnader för brandförsäkring, gårds- och gaturenhållning m. m.,
3. med visst bidrag av statsmedel bekosta uppvärmning, belysning och städning samt avlöna erforderlig betjäning.

Byggnadsfonden samt ljus- och vedkassan bleve efter genomförandet av dessa förslag överflödiga.

Biblioteks- och materielkassan borde däremot bibehållas med i huvudsak oförändrade uppgifter. I stället för med lärjungeavgifter borde dock kassan finansieras med anslag ur ett gemensamt reservationsanslag till undervisnings- och biblioteksmateriel samt expeditionskostnader m. m.

Kommissionens förslag ledde icke till någon större ändring i bestående förhållanden; dock anslogs från och med år 1928 medel för att möjliggöra individuella nedsättningar av avgifterna till ljus- och vedkassan.

På grund av erhållet uppdrag ingick *skolöverstyrelsen* den 16 december 1937 till Kungl. Maj:t med utredning angående de bestämmelser, som erfordrades, om terminsavgifterna vid de allmänna läroverken borttoges.

Överstyrelsen tillstyrkte i sin utredning, att terminsavgiften till byggnadsfonden skulle upphöra och fondens uppgifter överföras på vederbörande kommun. Dock betonade ämbetsverket kraftigt, att där byggnadsfondens inkomster enligt särskilt beslut skulle tillfalla kommunen, antingen ny överenskommelse måste träffas mellan staten och kommunen eller staten förbinda sig att till kommunen inleverera ett belopp, som motsvarade det kommunen frångående terminsavgiftsbeloppet. Detsamma borde enligt överstyrelsens uppfattning ske, om kommunen åtagit sig byggnads- och underhållsskyldighet endast under förutsättning, att byggnadsfondens medel finge användas för underhållsarbeten och dylikt. Där byggnadsfonden icke vore belastad med servitut till kommunens förmån, borde fondens behållning vid övergången till det nya systemet ställas till läroverkens förfogande, att disponeras av rektor för läroverkets behov.

I fråga om ljus- och vedkassorna anslöt sig överstyrelsen principiellt till den första skolkommissionens uppfattning; biblioteks- och materielkassans utgifter borde, i vad de överstege hyresinkomsterna, helt täckas genom statsanslag.

Frågan upptogs åter av *1940 års skolutredning* i dess betänkande angående socialpedagogiska anordningar inom skolväsendet (SOU 1947: 11). Om terminsavgifterna slopades, borde läroverkskommunen åtaga sig:

1. att bekosta inredning och möbelutrustning, där så ej redan skett,
2. att svara för de kostnader, som åvilar ljus- och vedkassorna, utom vad beträffar avlöning till vaktmästare, och
3. att sörja för de uppgifter, som hittills fyllts av byggnadsfonden.

Som vederlag borde kommunen erhålla:

1. två tredjedelar av läroverkets hyresinkomster,
2. ett statsbidrag till läroverkslokalernas uppvärmning, belysning och renhållning motsvarande 25 procent av de verkliga kostnaderna, med rätt till viss jämkning för den anslagsfördelande myndigheten,
3. skäligt statsbidrag till uppförande och underhåll av undervisningslokalerna samt
4. byggnadsfondens ävensom ljus- och vedkassans eventuella behållningar.

Ljus- och vedkassan samt byggnadsfonden skulle under dessa förutsättningar kunna avskaffas.

Biblioteks- och materielkassan borde däremot bibehållas under namn av läroverkets allmänna kassa. Den skulle liksom nu få inkomst av hyresmedel och därtill statsanslag, men däremot ej av termins- eller inskrivningsavgifter, vilka skulle försvinna.

Utredningen fann det slutligen önskvärt, att jämväl understöds- och premiekassan bibehölls. »Dess uppgifter ha varit mycket betydelsefulla», skriver utredningen. »Ur den ha ekonomiska understöd åt behövande lärjungar kunnat lämnas ävensom bidrag till omkostnader för lärjungarnas rekreation genom utflykter och studiebesök. För föredrag av fackmän på olika områden, för assistentundervisning i bland annat danska och norska, för konserter för lärjungarna ha medel varit tillgängliga. Icke minst ha ur denna kassa premier av olika slag kunnat bekostas åt duktiga och flitiga lärjungar.» Då inskrivningsavgifterna, som hittills varit kassans huvudsakliga inkomstkälla, borde avskaffas, föreslog utredningen i stället ett statsanslag med 10 kronor per år och nyinskriven lärjunge.

Terminsavgiftssystemet berördes jämväl i *1950 års skolproposition* (nr 70). Departementschefen anförde bland annat följande:

»Under den långa övergångstiden behåller ... även den nuvarande läroverksorganisationen ett stort och åtminstone under periodens förra del snabbt tillväxande lärjungebestånd. Den demokratiska utveckling, som utmynnar i enhetsskolesystemet, bör under övergångstiden med tjänliga medel föras vidare även vid dessa högre skolor, och strävandena att från familjen avlyfta alltför tyngande bördor för de ungas utbildning böra fullföljas. Avskaffandet av terminsavgifterna, utvidgningen av de skolsociala åtgärderna till ett större antal skolor och ett större antal lärjungar och upprätthållandet av ett effektivt stipendiesystem äro för dessa ändamål naturliga åtgärder. När det nuvarande statsfinansiella trycket börjar lätta, böra i första hand kostnaderna för de allmänna läroverkens rektorsexpeditioner övertagas av statsverket och i samband därmed den projekterade förbättringen av rektorsexpeditionernas personalresurser genomföras samt vidare det påbörjade statsövertagandet av vaktmästarpersonalen slutföras. Anslaget för bokinköp och bokbindning bör successivt höjas. — — — Statsbidrag böra införas även vid byggnadsföretag för högre skolor. På så sätt skulle under övergångstiden den nuvarande läroverksorganisationen med hänsyn till sina ekonomiska villkor och förutsättningar steg för steg närmas till det mål, som har uppställts för enhetsskolan.» (S. 571—572.)

I överensstämmelse härmed inbjöd departementschefen riksdagen att fatta principbeslut om terminsavgiftssystemets avveckling vid de allmänna läroverken och därmed jämförliga högre kommunala läroanstalter.

Särskilda utskottet var i sak ense med departementschefen men ville i formuleringen tydligare markera, att terminsavgifternas avskaffande måste anses som en aktuell reformuppgift, vilken icke borde undanskjutas (utl. 1 s. 178). Utskottet föreslog riksdagen att ge sitt beslut följande formulering: »Terminsavgiftssystemet vid de allmänna läroverken och därmed jämförliga kommunala läroanstalter skall snarast möjligt avvecklas i ordning, som framdeles bestämmes.» Riksdagen beslöt i överensstämmelse med utskottets förslag.

b. De högre kommunala skolorna

Vid skolöverstyrelsens utredning år 1937 angående terminsavgifternas avskaffande vid de allmänna läroverken hade framgått, att denna fråga icke finge ses som ett helt isolerat spörsmål, då terminsavgifternas slopande vid de allmänna läroverken kunde medföra konsekvenser för det statsunderstödda kommunala och enskilda skolväsendet. Vid ärendets föredragning i ecklesiastikdepartementet den 20 maj 1938 anbefalldes överstyrelsen att inkomma med utredning och förslag angående de ändrade bestämmelser för statsunderstödda kommunala och enskilda läroanstalter, som kunde påkallas av terminsavgifternas avskaffande vid de allmänna läroverken.

Skolöverstyrelsen fann det av olika skäl riktigast, att borttagandet av terminsavgifterna vid de allmänna läroverken följdes av samma steg vid de högre kommunala skolorna. Huvudmännen måste emellertid i viss utsträckning kompenseras för det bortfall av inkomster, som därigenom skulle drabba dem; i annat fall kunde avskaffandet av terminsavgifterna medföra risker för vissa skolors fortsatta bestånd. Överstyrelsen skisserade två alternativa former för de ökade bidrag från statens sida, som kunde komma i fråga. Det ena alternativet innebar en förhöjning av statens bidrag till lärarlönerna från dåvarande 75 procent till 90. Det andra innebar, att ett statsanslag skulle uppläggas, ur vilket de högre kommunala skolorna, efter behovsprövning i varje särskilt fall, kunde tilldelas bidrag, vid vars beräkning man skulle lägga till grund intäkterna av terminsavgifter före reformen. Även nybildade skolor borde dock kunna erhålla bidrag ur detta anslag efter utredning rörande skattebördans tyngd och övriga inverkan omständigheter.

Statskontoret avstyrkte den föreslagna compensationen till huvudmännen. Då statsmakterna utgått från att undervisningen vid de högre kommunala skolorna principiellt skulle vara kostnadsfri och terminsavgifterna utgjorde en ringa del av kostnaderna för dessa skolor, sänkades enligt ämbetsverkets uppfattning anledning ersätta sagda avgifter med statsbidrag enligt något av de alternativ, skolöverstyrelsen föreslagit. Kommunerna borde själva vidkännas ifrågasvarande jämförelsevis ringa merkostnader.

c. De statsunderstödda privatläroverken

Även terminsavgifterna vid privatläroverken berördes i skolöverstyrelsens utredning av år 1938 och statskontorets däröver avgivna utlåtande. Enighet rådde om att dessa läroanstalter icke borde förmenas rätten att upptaga terminsavgifter. I övrigt gick dock meningarna i sär. Medan skolöverstyrelsen befarade, att borttagandet av terminsavgifterna vid de allmänna läroverken skulle avsevärt minska lärjungetillströmningen till privatläroverken och i vissa fall kunna äventyra ett läroverks ekonomi, trodde statskontoret icke på någon katastrof för privatläroverken, som hade speciella uppgifter inom skolväsendet och ett speciellt klientel.

Privatläroverkens ekonomi har som bekant under 1950-talet ställts på en delvis ny basis genom rikligare statsanslag. En viss höjning av terminsavgifterna har dock icke kunnat undvikas. I en av fd. undervisningsrådet *David Andersson* år 1954 verkställd utredning föreslog denne, att vissa normalbelopp skulle fastställas för terminsavgifterna, s. k. »normerande terminsavgifter». Såsom norm angavs, att den terminliga genomsnittsavgiften — efter reduktion med 10 procent för nedsättningar och befrielser — skulle uppgå till 170 kronor å real- och flickskolestadiet och 250 kronor på gymnasialstadiet. För de skolor, som haft låga terminsavgifter, skulle detta medföra en höjning av avgifterna.

Utredningsmannen var givetvis medveten om att för närvarande en tendens gjorde sig gällande att tvärtom nedbringa ungdomens studiekostnader och att invändningar från denna utgångspunkt kunde riktas mot hans förslag. Han yttrar därom på s. 92—93 i betänkandet:

»Skulle en dylik invändning tillmätas avgörande betydelse vid prövning av förslaget, kunna de normerande avgifterna utan ändring av det föreslagna avgiftssystemet i övrigt fastställas till lägre belopp. Detta innebär emellertid, att den därigenom uppkommande inkomstminskningen måste kompenseras genom ökning av stats- och/eller kommunalbidragen. Gjorda överslagsberäkningar visa, att en minskning av de normerande terminsavgifterna med exempelvis tio procent motsvarar en ökning av den för beräkning av statsbidragen nu tillämpade maximiprocenten med omkring tre enheter.»

I proposition till 1955 års riksdag (nr 83) förklarade sig departementschefen biträda utredningsmannens förslag om normerande terminsavgifter. Storleken borde vara den ovan angivna, men undantag från systemets tillämpning borde kunna medges i särskilda fall.

Riksdagen fann icke anledning till erinran mot vad departementschefen sålunda anfört.

8. Till realskoleutredningen hänvisade ärenden

Såsom framgår av förteckningen på sid. 16 berör flera av de till oss överlämnade framställningarna terminsavgifternas avskaffande och de allmänna läroverkens kassasystem.

Den äldsta av dessa skrivelser, en framställning från *skolöverstyrelsen* av den

9 november 1942, torde i nuvarande läge icke längre vara aktuell och får anses besvarad genom de förslag vi i det följande framlägger.

Olägenheterna med det nuvarande systemet av kassor och avgifter belyses i en den 13 april 1949 dagtecknad skrivelse från *kollegiet vid h. allm. läroverket i Växjö*. Arbetet på rektorsexpeditionerna ökas på ett onaturligt sätt genom att ett flertal kassor måste bildas för olika men icke helt separata ändamål, framhåller kollegiet. Den individuella prövningen av terminsavgiftsbeloppen är vidare enligt kollegiets erfarenhet vansklig att genomföra på ett effektivt sätt; den vållar lokalstyrelse, rektor och lärare mycket extra arbete, utan att man alltid kan med säkerhet avgöra, huruvida en nedsättning verkligen är befogad.

Otillräckligheten av understöds- och premiekassornas resurser åter har föranlett den till oss överlämnade framställningen från *geografi- och biologilärarnas föreningar* angående anslag till resekostnader för exkursioner. Föreningarna anholder, att Kungl. Maj:t måtte låta utreda, huruvida icke allmänna medel borde ställas till skolornas och seminariernas förfogande för bestridande av kostnader för transport av elever och lärare i samband med de i undervisningsplanerna fastställda geografiska och biologiska exkursionerna.

Av mera allmän natur är de framställningar, som gjorts i juni 1952 av *Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund* och i december 1953 av *Stockholms stadsfullmäktige*. I den senare framställningen hemställes jämväl om åtgärder för beviljande på statens bekostnad av fri förbrukningsmateriel åt lärjungarna vid statens realskolor.

En ingående behandling ägnas de frågor, som är förknippade med terminsavgifternas avskaffande vid de allmänna läroverken, i den av skolöverstyrelsen den 31 augusti 1954 gjorda framställningen. Denna är baserad på en av fd. rektorn *Erik Hernqvist* utförd utredning.

Hernqvist finner det i och för sig begripligt, om statsfinansiella synpunkter föranleder tvekan om lämpligheten av att nu avskaffa terminsavgifterna, men å andra sidan anser han det ekonomiska läget vid ett stort antal läroverk så prekärt, att åtgärder av ett eller annat slag måste vidtagas till biblioteks- och materielkassornas stärkande.

»Vid ett flertal skolor räcka de befintliga medlen i biblioteks- och materielkassan ej till inköp av behörlig undervisningsmateriel och böcker till skolans bibliotek. Många läroverk uttaga maximiavgiften, men biblioteks- och materielkassan visar ändå 'skuld'. Då härtill kommer, att läroverkens räkenskaper endast omfattar de kontanta affärerna — d. v. s. endast upptaga verkligen gjorda utgifter — finnas med säkerhet flera läroverk, som fått skaffa nödvändig undervisningsmateriel på kredit och sålunda faktiskt ha större skuld än som framgår av bokslutet. — — Då en höjning av terminsavgiften ej får ske men bland annat inträdda prisstegringar starkt försämrat läroverkens ekonomi, är det nödvändigt, att staten bidrager i större utsträckning än för närvarande till de utgifter, som åvila biblioteks- och materielkassan.»

Statens mellankomst är enligt detta resonemang påkallad redan för att undvika en i annat fall ofrånkomlig *höjning* av terminsavgifterna. Utredningsman-

nen finner dock starka skäl anförda för ett längre syftande ingripande, varigenom termins- och inskrivningsavgifterna kunde helt avskaffas. Avgifterna till ljus- och vedkassan samt biblioteks- och materielkassan ävensom inskrivningsavgifterna borde därvid ersättas av statsmedel, medan det ekonomiska ansvaret för byggnadsfondens uppgifter skulle överflyttas på vederbörande kommun.

Utredningsmannen framställer två alternativ för riksstatsanslagens uppställning, allteftersom det nuvarande kassasystemet vid läroverken frångås eller bibehålles.

I förra fallet kunde den nuvarande uppställningen av seminarieanslagen tagas till mönster. I omkostnadsstaten bleve då expenserna den dominerande delposten. Dessutom komme två särskilda reservationsanslag att erfordras, ett för materiel, böcker m. m. och ett för utrustning. Utredningsmannen finner sig dock icke kunna förorda denna anordning, då den torde leda till att varje läroverk måste ha sin specialstat såväl för omkostnadsanslaget som för reservationsanslaget för böcker och materiel; och arbetet med specialstaterna för de 221 allmänna läroverken bleve tidsödande såväl för rektorerna som för skolöverstyrelsen, vilken vid fastställandet måste taga hänsyn till de olika läroverkens förhållanden.

Bibehålls de nuvarande kassorna, skulle tre riksstatsanslag erfordras, ett för ljus- och vedkassan, ett för biblioteks- och materielkassan och ett för understöds- och premiekassan. Medel ur det första anslaget skulle rekvireras av rektor i mån av behov, och ur de båda andra efter enkla och schematiska regler. De senare förutsätter dock, att kompletterande anslag skall kunna ges efter prövning av omständigheterna i varje särskilt fall. Ett fjärde riksstatsanslag blir därför erforderligt, nämligen ett reservationsanslag för utrustning, vilket skolöverstyrelsen bör äga fördela mellan läroverk, där tillskott erfordras för täckande av skuld eller för någon starkt behövlig större utvidgning av bibliotek och undervisningsmateriel. I detta fall erfordras givetvis, att rektor lämnar en ingående motivering för sina anslagsäskanden.

I den skrivelse, med vilken *skolöverstyrelsen* till chefen för ecklesiastikdepartementet överlämnat rektor Hernqvists utredning, vitsordar ämbetsverket, att särskilt biblioteks- och materielkassornas ekonomiska ställning vid flertalet läroverk starkt försämrats. I några fall har kassorna ådragit sig så stora skulder, att det torde taga flera år, innan de med nuvarande inkomster kan betalas.

9. Realskoleutredningen om terminsavgifternas avskaffande

Såsom framgår av det föregående har frågan om terminsavgifternas avskaffande länge stått på dagordningen. Riksdagens villighet att medverka till frågans lösning är uppenbar redan på grund av det år 1950 fattade principbeslutet. Ytterligare må erinras om att statsutskottet vid 1955 års riksdag (utl. 8 s. 60) uttalade sin förväntan, att Kungl. Maj:t i anslutning till resultatet av våra över-

väganden snarast möjligt ville för riksdagen framlägga de förslag, som med hänsyn till de ekonomiska förutsättningarna för stat och kommun prövades möjliga i syfte att avveckla terminsavgiftssystemet i överensstämmelse med 1950 års riksdagsbeslut.

Vi anser det ej behövt att ytterligare motivera lämpligheten av att terminsavgifterna på realskolestadiet borttages och hemmen befrias från denna utgift. Huvudskälen torde vara allom bekanta. Ännu ett skäl kan ligga däri, att den individuella prövningen av befrielser och nedsättningar många gånger är en synnerligen grannliga uppgift, som dessutom vållar lokalstyrelse och rektor mycket extra arbete, vilket också påpekats av läroverkskollegiet i Växjö. Helst skulle vi sett, att vi i detta sammanhang även kunnat föreslå terminsavgifternas borttagande på gymnasialstadiet. Lärjungeantalet på gymnasiet är mycket mindre än i realskolan; vid de allmänna läroverken tillhörde sistförflutna läsår endast 21 475 lärjungar av 111 165 detta stadium. Borttagandet av terminsavgifterna på gymnasiet skulle vidare innebära en viss förenkling av systemet utan alltför stor kostnadsökning. Vi medger dock, att avgifterna på detta stadium är mindre stötande, då det huvudsakligen är fråga om äldre lärjungar. Då härtill kommer att vårt uppdrag i övrigt är begränsat till realskolestadiet, anser vi oss böra följa den anvisning departementschefen givit i direktiven och således begränsa oss till att föreslå terminsavgifternas borttagande i realskolan och därmed jämförliga skolorformer.

Då de åtgärder, som måste vidtagas i samband med terminsavgifternas slopande, rätt mycket skiljer sig i de olika skolorformerna, behandlar vi de allmänna läroverken för sig och de högre kommunala skolorna för sig samt berör slutligen helt kort frågans läge vid de statsunderstödda privatläroverken.

a. De allmänna läroverken

När terminsavgifterna avskaffas, måste motsvarande utgifter täckas genom bidrag från annat håll, varvid såväl staten som kommunerna kan ifrågakomma som bidragsgivare.

Staten har redan övertagit vissa personalkostnader genom inrättande av ett betydande antal statliga vaktmästar- och värmeskötartjänster och genom bi-trädesinstitutionen på rektorsexpeditionerna. Staten har vidare åtagit sig materielkostnader i form av anslag till bokinköp och bokbindning. Slutligen bidrar statsverket genom anslaget till ljus- och vedkassorna även till skolanläggningarnas drift.

Vi anser nu, att staten i första hand bör övertaga återstående kostnader för vaktmästarpersonal, återstående kostnader för rektorsexpeditionerna samt återstående kostnader för anskaffande av böcker och undervisningsmateriel, i den mån dessa kostnader icke täcks av gymnasisternas terminsavgifter, hyror och andra inkomstkällor. Därjämte bör övervägas, huruvida icke skäligt statsbidrag

bör utgå till kommunen för bestridande av med skolanläggningens drift förenade kostnader.

Kommunen, som redan har skyldighet att hålla lokaler och i de flesta fall även inredning och möbelutrustning, bör i första hand åta sig läroverkets fastigheter åvilande utgifter, avgifter för försäkring av läroverkets fastigheter och lösa egendom samt återstående kostnader för möbler och inventarier.

Då framtidens skola för åldersstadiet — enhetsskolan — enligt riksdagens beslut skall vara en statsunderstödd kommunal skola, bör kommunen vidare åta sig uppvärmning, belysning, renhållning och städning av läroverkets samtliga lokaler samt tillfälliga anordningar i dessa eller likartade avseenden. I den mån kostnaderna icke täcks av gymnasisternas terminsavgifter, hyror och andra liknande inkomster samt av ett skäligt statsbidrag, bör samtliga kostnader av här ifrågavarande slag bestridas av kommunen.

Den avvägning av kostnaderna för stat och kommun, som här i stora drag angivits, överensstämmer i huvudsak med förslag, som tidigare har framställts av 1918 års skolkommision och 1940 års skolutredning. För att komma fram till en precisering av kostnadsfördelningen torde det vara lämpligt att först beräkna de kostnader, som vid ett genomförande av den här angivna fördelningsprincipen komme att åvila kommunerna.

Kommunen och läroverket. Då vederbörande läroverkskommun i princip skulle åta sig de kostnader, som nu bestrides av byggnadsfonden och av ljus- och vedkassan, kan dessa kassor upphöra. I stället för terminsavgifterna till byggnadsfonden samt ljus- och vedkassan bör av gymnasisterna upptagas en *terminsavgift till kommunen*. Terminsavgiften till byggnadsfonden är för närvarande 5 kronor och terminsavgiften till ljus- och vedkassan i de flesta fall 30 kronor för fullt betalande lärjungar. Den blivande kommunavgiften bör således fastställas till ett belopp av omkring 35 kronor med rätt för lärjunge, som därav är i verkligt behov, att erhålla befrielse från avgiften eller nedsättning av densamma på sätt i läroverksstadgan § 220 är i fråga om nuvarande terminsavgifter föreskrivet. Då enligt nämnda paragraf nedsättning kan ske antingen med en tredjedel eller två tredjedelar av avgiftsbeloppet, bör detta helst vara jämnt delbart med tre. Vi föreslår på grund härav att terminsavgiften till kommunen för lärjunge i gymnasiet fastställas till *36 kronor*.

Enligt läroverksstadgan, §§ 217 och 218, skall inflytande *hyresmedel* fördelas med en tredjedel på byggnadsfonden, en tredjedel på ljus- och vedkassan och en tredjedel på biblioteks- och materielkassan, »där ej lokalstyrelsen i särskilt fall annorlunda bestämmer». I praktiken får vanligen de båda förstnämnda kassorna tillsammans mindre än hälften och biblioteks- och materielkassan något mer än hälften (47,4 resp. 52,3 procent enligt senaste tillgängliga statistik). Vi föreslår, att föreskrift meddelas om att inflytande hyresmedel skall lika fördelas mellan kommunen och biblioteks- och materielkassan.

Då terminsavgifterna till byggnadsfonden och ljus- och vedkassan budgetåret 1954/55 enligt våra beräkningar har uppgått till $1,0 + 6,0 = 7,0$ mkr och då samma läsår 19,3 procent av lärjungarna tillhörde gymnasiet, torde kommunernas inkomster av gymnasisternas terminsavgifter kunna uppskattas till sammanlagt omkring 1,4 mkr. Hyresintäkterna torde ha uppgått till $0,20 + 0,30 + 0,06 = 0,56$ mkr, varav hälften eller 0,28 mkr skulle tillfalla kommunen. Övriga inkomster uppgår enligt tab. 57 och 59 till omkring 0,5 mkr. Tillsammans kan således dessa inkomstkällor beräknas inbringa $1,4 + 0,28 + 0,50 = 2,18$ mkr.

De utgiftsposter, som skulle överföras till kommunerna, är enligt tab. 57—59:

utgifter, som hittills bestritts av ljus- och vedkassan med undantag av löner till vaktmästare	8,90 mkr
möbler, inventarier m. m., som hittills bekostats av biblioteks- och materielkassan	0,15 »
underhåll av fastigheter, försäkringar, möbler m. m., som hittills bekostats ur byggnadsfonden	0,90 »
	Summa 9,95 »

Efter avdrag av det beräknade inkomstbeloppet, 2,18 mkr, återstår att täcka ett belopp av $9,95 - 2,18 = 7,77$ mkr.

Av detta belopp bör enligt vår mening staten och kommunerna skäligen bekosta vardera hälften. De kostnader, för vilka kommunen skulle svara, skulle med denna fördelning ha stigit till i runt tal 3,9 miljoner kronor budgetåret 1954/55. Beräkningen är approximativ, då i densamma ingår vissa poster, vilkas natur ej klart framgår av den för oss tillgängliga statistiken.

Förfarandet vid statsbidragets bestämmande kräver emellertid särskilda överväganden. Olika metoder har tidigare föreslagits; sålunda föreslog 1918 års skolkommision, att läroverkskommunen skulle erhålla ett visst belopp (250 kronor) *per klassavdelning*, medan 1940 års skolutredning föreslog, att statsbidrag skulle utgå med viss procent (25 procent) av *den verkliga kostnaden*.

Det är icke lätt att finna någon mekaniskt verkande princip, som skipar rättvisa på detta område. Kostnaderna för uppvärmning, belysning och liknande poster skiftar efter byggnadernas storlek, beskaffenhet och eldningsystem och efter läroverksortens geografiska läge; man kan inte gärna i fråga om kostnaderna för bränsle och lyse likställa orter norr om polcirkeln och orter under södra Sveriges mildare luftstreck. Erfarenheten visar också, att de allmänna läroverken behövt mycket olika fyllnadsbelopp till sina ljus- och vedkassor ur det nuvarande riksstatsanslaget för bidrag till dessa kassor. Sådana erfarenheter stöder skolutredningens förslag att beräkna statsbidraget efter viss procent av de verkliga kostnaderna. Förslagets avigsida är den kontroll över utgifterna, som det skulle framtvinga, och det betydande administrativa arbete, som handläggningen av bidragsärendena skulle åsamka statsförvaltningen. I detta avseende är en beräkning efter antalet klassavdelningar bestämt att föredras.

I viss utsträckning torde man dock kunna tillgodogöra sig båda systemens fördelar, om man skarpt skiljer mellan statsanslagets beräkning och dess fördelning mellan läroverkskommunerna.

Vid *anslagets beräkning* kan man mycket väl utgå från de för landet i dess helhet genomsnittliga förhållandena och sålunda räkna med ett konstant belopp per klassavdelning, såsom 1918 års skolkommision föreslog. Antalet klassavdelningar i den statliga realskolan uppgick höstterminen 1954 till 2 934, inklusive praktiska examenslinjer och flickskolelinjen vid statens normalskola. Mot ett belopp av totalt 3,9 miljoner svarar således ett belopp av 1 330 kronor per avdelning. Vi föreslår att anslaget tillsvidare beräknas efter *1 350 kronor per klassavdelning*. Kalkylerat på detta sätt skulle anslagsbeloppet för budgetåret 1954/55 ha uppgått till 3,96 mkr. Då antalet klassavdelningar under övergångstiden enligt våra i kap. 5 framställda förslag i viss utsträckning bleve beroende av kommunala beslut, synes anslaget i riksstaten böra upptagas som förslagsanslag. Nödiga restriktioner i fråga om anslagets användning kan sedan föreskrivas av Kungl. Maj:t.

Vid *anslagets fördelning* måste åter den största hänsyn tagas till de med ortens förhållanden förenade verkliga kostnaderna, såsom för övrigt redan sker vid fördelningen av de statliga bidragen till ljus- och vedkassorna. I princip bör fördelningen likväl vara skönmässig: det är då icke nödvändigt att sätta i funktion hela den gransknings- och kontrollapparat, som bleve nödvändig, om det föreskrevs, att statsbidraget skulle utgå med viss procent av de verkliga utgifterna. Skolöverstyrelsen bör liksom nu vara anslagsfördelare. På läroverkets rektor skulle endast ankomma att till kommunens kassakontor inleverera kommunens andel av gymnasiets terminsavgifter och av influtna hyror.

Från och med det budgetår, då terminsavgifterna avskaffas för realskolans lärjungar, bör kommunerna övertaga byggnadsfondens tillgångar och skulder. Då byggnadsfondernas sammanlagda behållning vid slutet av budgetåret 1953/54 uppgick till 2,58 mkr men deras skulder till allenast 0,05 mkr, torde åtskilliga kommuner därigenom göra betydande vinster. Som exempel må nämnas, att byggnadsfonden vid h. allm. läroverket i Norrköping den 30 juni 1953 hade en behållning av 148 000 kronor och byggnadsfonden vid h. allm. läroverket i Skellefteå en behållning av 84 000 kronor. Med hänsyn till storleken av dessa belopp och det sätt, varpå behållningarna uppkommit, torde böra föreskrivas, att eventuella behållningar i byggnadsfonderna skall av kommunen användas för sådana ändamål, som enligt nu gällande bestämmelser tillgodoses medelst dessa fonder.

I ljus- och vedkassorna fanns vid slutet av budgetåret 1953/54 likaledes betydande tillgångar. Dessa behållningar har emellertid vanligen tillkommit på helt annat sätt än behållningarna i byggnadsfonderna. Med få undantag torde det vara fråga om medel, som rekvirerats ur förslagsanslaget Bidrag till ljus- och vedkassorna för att täcka motsedda utgifter till tiden för höstterminens ter-

minsavgiftsuppbörd. Rektor bör under det nya budgetåret äga av förhandenvarande behållning likvidera räkningar, som belöper sig på tiden före den 1 juli, och sedan inleverera återstoden till statsverket. Därest skuld finnes den 30 juni eller befintlig behållning icke räcker till att täcka sedermera inkommande räkningar för det gångna budgetåret, bör han äga rekvirera statsmedel för ändamålet.

Biblioteks- och materielkassan. Vid avveckling av avgiftssystemet blir de medel som står till förfogande för läroverkens biblioteks- och materiel- samt understöds- och premiekassor otillräckliga för de ändamål, som de har att besörja. Staten måste således träda emellan. Vi behandlar först biblioteks- och materielkassorna.

Dessa kassor kan påräkna inkomster av hyresmedel till samma belopp som ovan beräknats tillfalla kommunen eller 0,28 mkr. Av gymnasiets lärjungar torde vidare böra uttagas en terminsavgift till biblioteks- och materielkassan, som vi beräknar till högsta nu medgivna belopp eller 15 kronor utan att därmed utesluta, att lägre belopp i vissa fall kan komma att av rektor bestämmas. Avgiften kan beräknas inbringa omkring 0,58 mkr. »Övriga inkomster» har i tab. 58 upptagits till 0,4 mkr. Tillsammans skulle således biblioteks- och materielkassorna utan statens hjälp förfoga över ett inkomstbelopp av 1,26 mkr.

Då de utgifter, som hittills bestritts av biblioteks- och materielkassorna (med undantag för kostnader för möbler och inventarier) förra budgetåret uppgick till 3,8 mkr (tab. 58), skulle ett fyllnadsbelopp från statsverket av 3,80—1,26=2,54 mkr ha varit erforderligt.

Vi övergår nu till *anslagets beräkning* för ett kommande budgetår och betraktar därvid liksom i föregående fall anslagets beräkning och dess fördelning som principiellt skilda frågor.

Det låge nära till hands att i en situation, som uppstått genom terminsavgifternas avskaffande på realskolestadiet, föreslå ett bidragsbelopp, som beräknats per capita efter realskolans lärjungeantal. Frågan kompliceras emellertid av att för närvarande ett efter andra grunder inrättat anslag finnes, nämligen reservationsanslaget till bokinköp och bokbindning. Detta anslag är avsett även för gymnasiets behov; en av dess uppgifter torde ha varit att förhindra, att det senaste årtiondets prishöjningar på böcker och materiel slår igenom i terminsavgifterna. Anslaget står emellertid med hänsyn till sin användning så nära det anslag för bidrag till biblioteks- och materielkassorna, som nu blir erforderligt, att det synes lämpligast att de båda anslagen sammanslås och i stället vid beräkningen av det nya anslaget hänsyn tages även till de särskilda uppgifter, som åvilat det äldre.

Vi har undersökt, huruvida icke anslaget trots sin dubbla uppgift skulle kunna beräknas efter realskolans lärjungeantal men funnit, att en sådan konstruktion skulle ha vissa obekväma konsekvenser, såvida icke terminsavgiften till biblio-

teks- och materielkassan höjdes till exempelvis 18 kronor för fullt betalande gymnasister. Ett mera tillfredsställande resultat torde uppnås, om man grundar anslagsberäkningen dels på en huvudpost, som beräknas efter realskolans lärjungetal och dels på en konstant tilläggspost vilken kan övertaga den avgiftsreglerande funktion, som det nuvarande bokanslaget utövat även för gymnasiets del.

Lämpligen synes den del av anslaget, som skall beräknas efter realskolans lärjungenumerär, böra bestämmas till 28 kronor per lärjunge och år. Med det antal av 89 690 lärjungar, som fanns höstterminen 1954 skulle denna beräkningsgrund tillföra kassorna ett belopp av 2,51 mkr. Härtill bör nu läggas en konstant summa, som vi föreslår beräknas till 0,30 mkr för det första budgetåret. Tillsammans skulle på detta sätt inflyta ett belopp av 2,81 mkr i statsbidrag.

En stat för biblioteks- och materielkassorna skulle under dessa förutsättningar få följande utseende:

<i>Inkomster:</i>		<i>Utgifter:</i>	
Statsanslag	2,81 mkr	Rektorsexpeditionen	1,10 mkr
Terminsavgifter från gymnasiet	0,58 »	Böcker och materiel	2,82 »
Hyror	0,28 »		
Övriga inkomster	0,40 »	Övriga utgifter	0,15 »
	Summa 4,07 mkr		Summa 4,07 mkr

Vi understryker vikten av att statsbidraget till biblioteks- och materielkassan icke beräknas för lågt. Upprepade gånger har skolöverstyrelsen påpekat, att denna kassas resurser är knappa i förhållande till dess stora betydelse för läroverkens inre arbete. Ej sällan har farhågor uttryckts för att läroverkens utrustning med böcker och materiel åtminstone vissa tider kunde bli lidande, om ansvaret för dessa kassor övertoges av staten. Riksdagen har också vid ett tillfälle ifrågasatt, huruvida det verkligen vore lämpligt att reglera här ifrågasvarande utgifter över riksstaten (skr. 72/1942). För vår del anser vi farhågorna överdrivna. Beräknas anslaget efter de av oss föreslagna grunderna, torde berättigade klagomål över läroverkens allmänna utrustning med böcker och annan undervisningsmateriel vid nuvarande prisnivå icke kunna framställas.

Vi föreslår alltså, att med uteslutande av det nuvarande reservationsanslaget till bokinköp och bokbindning ett nytt anslag Bidrag till biblioteks- och materielkassorna uppföres å riksstaten. Anslaget bör beräknas som en summa av två poster, den ena beräknad med hänsyn till lärjungeantalet efter 28 kronor för varje den 15 september närvarande lärjunge, den andra till beloppet fast och tills vidare upptagen till 0,3 mkr. Då lärjungeantalet under tiden för övergången till treårig realskola icke torde kunna förutberäknas med tillräcklig

exakthet, synes även anslaget för bidrag till biblioteks- och materielkassorna böra få förslagsanslags natur och erforderliga restriktioner vid användningen bestämmas av Kungl. Maj:t.

Anslagsfördelningen kan följa delvis andra regler. Den anslagsfördelnde myndigheten, skolöverstyrelsen, har vid fördelningen av det nuvarande anslaget till bokinköp och bokbindning pläгат ta hänsyn till läroverkets struktur. Bland annat har läroverk med lärarkurs brukat erhålla större andel av anslaget än som motsvarar lärjungeantalet och ett läroverk med gymnasium ett större belopp än en realskola med lika lärjungeantal. Hänsyn måste vidare kunna tagas till de särskilda utrustningsbehov, som uppstår vid ett läroverks utvidgning eller i samband med inflyttning i nya lokaler (laboratorier, skolkök o. d.). Slutligen skiftar läroverkens intäkter av hyror och tillfälliga inkomstkällor betydligt. Lämpligen synes överstyrelsen kunna för varje år eller för längre tid fastställa enkla grunder för beräkning av ett första bidragsbelopp för varje läroverk, och rektor bör då kunna rekvirera detta belopp under senare hälften av september, när lärjungeantalet i realskolan och i gymnasiet är bekant. Beräkningsgrunderna bör vara så avpassade, att efter skolornas rekvisitioner ett belopp återstår, vilket skolöverstyrelsen längre fram på läsåret fördelar mellan läroverk, som ansöker om tillägg. Vid bestämmandet av tilläggsbeloppen bör hänsyn tagas till alla de särskilda förhållanden, som kan inverka på utrustningsbehovet vid ett läroverk.

Understöds- och premiekassan. Denna kassas ställning påverkas ej av terminsavgifternas storlek. Däremot härrör sig en stor del av dess inkomster från de *inskrivningsavgifter*, som nyintagna lärjungar har att erlägga enligt § 33 läroverksstadgan. Inskrivningsavgiften, i regel 10 kronor, har hittills fördelats så, att 3 kronor gått till biblioteks- och materielkassan och 7 kronor till understöds- och premiekassan.

Enligt departementschefens direktiv borde även inskrivningsavgifterna avskaffas. Då det med hänsyn till bestämmelserna i § 33 mom. 2 i mycket ringa utsträckning torde förekomma, att lärjunge, som intages i gymnasiet, behöver erlägga inskrivningsavgift, förutsätter vi, att denna avgift skall i sin helhet borttagas.

Kassans användning har i tidens lopp skiftat, men dess betydelse är snarast i stigande, och den bör finnas kvar vid läroverken. Vi hänvisar till den redogörelse för kassans användning, som 1940 års skolutredning givit och som vi i det föregående refererat. Den framställning om medelsanvisning, som gjorts av geografi- och biologiläraernas föreningar, bestyrker ytterligare kassans betydelse för den moderna undervisningen.

Vissa inkomster, som enligt gällande bestämmelser tillfaller denna kassa, bör fortfarande ingå i densamma, såsom ersättning för förlorad helgonskyld och tillfälliga inkomster av räntor och förfallna examensavgifter.

Liksom skolutredningen föreslår vi emellertid, att kassan hålles skadelös för inkomstförlusten vid inskrivningsavgifternas borttagande genom ett statsanslag av 10 kronor för varje nyinskriven lärjunge, som icke enligt § 33 mom. 2 skolat avlägga sådan avgift. Det årliga anslagsbeloppet för ändamålet torde kunna anslås till omkring 0,22 mkr.

Till realskoleutredningen hänvisade ärenden. Genom vad vi i det föregående anført har vi redan tagit ställning till flertalet av de ärenden, som till oss överlämnats. *Skolöverstyrelsen* berör emellertid i sin till oss överlämnade skrivelse ett par detaljfrågor, till vilka vi hittills icke tagit ställning.

Överstyrelsen ifrågasätter, att området för ljus- och vedkassans användning skulle utvidgas till att avse även anordningar för hygien vid läroverket. Vi har i det föregående föreslagit, att ljus- och vedkassan skall avskaffas och dess uppgifter övertagas av kommunen. Fasta anläggningar på området torde redan nu ankomma på kommunen, och dess skyldigheter skulle enligt vårt förslag generellt vidgas till att avse även möbler och inventarier. Därmed torde önskemålet vara tillgodosett, så långt det är möjligt inom ramen av vårt förslag.

Överstyrelsen ifrågasätter vidare, att skolläkare och deltidsanställda skolsköterskor måtte i likhet med de heltidsanställda tillförsäkras förmånen av skyddsbeklädnad. Ämbetsverket bifogar en framställning från *statsläroverkens i Stockholm rektorskonvent*, vari det heter:

»Konventet måste... finna det synnerligen oändamålsenligt, om de inom skolhälsovården anställda skulle bli tvingade utföra sitt arbete i civil dräkt. Man torde näppeligen kunna begära, att vederbörande — inte minst med hänsyn till den blygsamma avlöning, som utgår — på egen bekostnad skola anskaffa sådan skyddsbeklädnad, som användes av all inom hälso- och sjukvård sysselsatt personal på grund av de olägenheter och risker, som sådant arbete obestriddligen medför.»

Förmånen av skyddsbeklädnad är en löneförmån, som enligt Saar 39 § tillkommer tjänstemän i viss ställning, dock icke innehavare av arvodesbefattning. Från våra utgångspunkter är intet att erinra mot att de av skolöverstyrelsen åsyftade arvodestagarna erhåller rätt till skyddsbeklädnad och tvätt av sådan, cftersom det torde vara fråga om en beklädnad, som är i allmänt bruk bland hälsovårdspersonal. Då det får anses falla utanför vår uppgift att taga ställning till lönespörsmål, anser vi oss emellertid icke kunna framställa formligt förslag i frågan.

De ekonomiska verkningarna av de förslag, vi tidigare i detta kapitel framställt, framgår i vad avser de allmänna läroverken, av följande översikt.

Statsverket skulle åtaga sig avlöning åt vaktmästarpersonal, som hittills avlönats av ljus- och vedkassorna till en kostnad av omkring	0,55 mkr
bidraga till biblioteks- och materielkassorna med ett belopp av omkring	2,81 »
bidraga till understöds- och premiekassorna med ett belopp av omkring	0,22 »
bidraga till kommunernas kostnader för skolanläggningarnas drift med omkring	3,96 »
bidraga till uppförandet av läroverksbyggnader med ett belopp, som, under förutsättning av en byggnadskvot av 30 mkr, enligt sammanställningen på s. 325 kan uppskattas till omkring	8,00 »
	<hr/>
eller tillhopa omkr.	15,54 mkr

Häriifrån avgår emellertid nuvarande anslag till bokinköp och bokbindning	0,54 mkr
och till ljus- och vedkassorna	2,59 »
	<hr/>
eller tillhopa omkr.	3,13 mkr

I vad avser de allmänna läroverken skulle alltså kostnadsökningen för statsverket, i avrundning till närmaste miljontal, kunna anslås till 12 mkr.

Kommunerna skulle åtaga sig kostnader till ett belopp av 3,81 mkr för terminsavgifternas avskaffande men på samma gång befrias från byggnadskostnader till ett belopp av omkring 8,00 mkr. En lättnad i den ekonomiska belastningen på kommunerna med ett belopp av omkring 4 mkr skulle därmed inträda.

Föräldrarna skulle befrias från

terminsavgifter till ljus- och vedkassan	4,80 mkr
» » byggnadsfonden	0,80 »
» » biblioteks- och materielkassan	2,12 »
inskrivningsavgifter	0,22 »
	<hr/>
eller tillsammans	7,94 mkr

I runt tal skulle alltså föräldrarnas försörjningsbörda lätta med 8 mkr.

Beräkningarna är av flera skäl endast ungefärliga. Särskilt må påpekas, att de olika delposterna icke hänför sig till exakt samma år och att statistiken icke klargjort beskaffenheten av vissa »övriga» inkomster och utgifter. Osäkerheten i dessa avseenden torde dock icke vara så stor, att den kan påverka de förslag vi framställt eller rubba totalbilden av de ekonomiska verkningarna för staten, kommunerna och föräldrarna.

I stora drag kan de av oss föreslagna omplaceringarna av kostnader för de allmänna läroverken uttryckas så, att staten skulle åtaga sig en ökad utgift på 12 mkr per år, varav 4 mkr skulle tillfalla kommunerna och 8 mkr lärjungarnas föräldrar och målsmän.

Trots de betydande fördelar, som sålunda skulle erbjudas såväl kommunerna

direkt som deras enskilda medlemmar, kan det icke tagas för givet, att alla läroverkskommuner omedelbart skulle vara hågade att acceptera de erbjudna förmånerna. Fördelen för kommunerna utgöres framför allt av byggnadsbidragen. På en ort, där ingen byggnadsfråga väntas bli aktuell inom de närmaste åren, innebär förslaget, att staten och kommunerna skulle ungefär lika dela de kostnader, från vilka föräldrarna befrias.

Vi förmodar att flertalet kommuner även under dessa förhållanden skulle acceptera statens erbjudande, men vi kan dock icke utesluta, att man på något håll ser saken annorlunda och önskar kvarstå vid nuvarande rättigheter och skyldigheter. Kommunen kan då enligt vår mening icke tvingas att ikläda sig vidgade förpliktelser. I något fall har kommunens åtaganden formen av ett skriftligt avtal mellan staden och kronan, men även där detta icke är fallet, torde läroverkskommunernas förpliktelser gentemot läroverken få anses vila på en överenskommelse, vilken endast med båda parternas samtycke kan ändras.

Vid läroverk i kommuner, som icke ansett sig kunna biträda den av oss föreslagna uppgörelsen, bör enligt vår mening terminsavgifter fortfarande upptagas och det nuvarande kassasystemet bibehållas. Fyllnadsbelopp till ljus- och vedkassan bör utgå som hittills; för ändamålet torde förslagsanslaget för bidrag till ljus- och vedkassorna fortfarande bära bibehållas om också med starkt reducerat belopp. Medel till bokinköp och bokbindning bör kunna anvisas ur det nya anslaget för bidrag till biblioteks- och materielkassorna, förslagsvis med det belopp, som läroverket för innevarande läsår tilldelats ur det nuvarande reservationsanslaget till bokinköp och bokbindning.

Sannolikt kommer de kommuner, som vill kvarstå på de gamla villkoren, tämligen snart att avtaga i antal. Självfallet bör kommunen vara skyldig att övergå till den av oss föreslagna ordningen, innan kommunen kan ifrågakomma till byggnadsbidrag för någon högre skola. Övergång till det nya systemet bör också sättas som villkor för vissa organisationsändringar såsom införande av ny linje i realskolan eller gymnasiet och även för övergång till enhetsskola, om därvid någon del av realskolan skulle bibehållas.

b. De högre kommunala skolorna

Redan har nämnts, att enligt gällande stadgor undervisningen vid de högre kommunala skolorna principiellt är avgiftsfri. Terminsavgifter får upptagas endast om detta »på grund av särskilda undantagsförhållanden» medgivits. Inga avtal eller därmed jämförliga överenskommelser står sålunda i vägen för terminsavgifternas avskaffande vid de högre kommunala skolorna.

Terminsavgifterna spelar ingen större roll i dessa skolformers ekonomi. Såsom i det föregående nämnts utgjorde terminsavgifterna år 1954 vid de kommunala flickskolorna endast 3,8, vid de kommunala realskolorna 2,6 och vid de praktiska realskolorna 0,4 procent av årets inkomstsumma. Uttryckt i kronor steg terminsavgifterna till $1,076 + 0,288 + 0,062 = 1,426$ mkr.

De byggnadsbidrag, som enligt våra i ett tidigare avsnitt framställda förslag skulle tillfalla kommuner med högre kommunala skolor, är av samma storleksordning men för övrigt mycket svåruppskattade. Går man efter tablån på s. 325, kommer man till ett belopp av omkring 1,0 mkr. De 9 miljonerna i byggnadsbidrag skulle då fördelas med 8 mkr till de allmänna läroverken och 1 mkr till de högre kommunala skolorna. Tablån på s. 325 avser emellertid endast byggnadsärenden, som nu ligger inne, och kan vara influerad av tillfälliga omständigheter. Sätter man i stället byggnadsbehovet vid de olika skolformerna proportionellt med antalet klassavdelningar, skulle en fördelning med 6 mkr till de allmänna läroverken och 3 mkr till de högre kommunala skolorna te sig mera sannolik. Då frånvaron av byggnadsbidrag torde ha verkat särskilt starkt återhållande på byggnadsverksamheten för de kommunala realskolorna, förefaller i varje fall en förskjutning i fördelningen av byggnadsbidragen i riktning mot större andel för de högre kommunala skolorna vara ganska trolig.

Huru fördelningen av byggnadsbidragen än utfaller i praktiken, kan vi icke finna, att terminsavgifterna vid de högre kommunala skolorna har den betydelse för kommunernas ekonomi att ytterligare kompenserande åtgärder från statens sida är behövliga. Vi föreslår följaktligen, att alla medgivanden att upptaga terminsavgifter vid de högre kommunala skolorna återkallas från tidpunkt, som av Kungl. Maj:t bestämmes.

I ett mindre antal fall skulle emellertid borttagandet av terminsavgifterna, åtminstone om det sker i ett slag, kunna medföra en avsevärd påfrestning för kommunens ekonomi. Vi anser oss inte behöva räkna med att allvarliga svårigheter skall uppstå för någon av de kommuner, som står som huvudmän för kommunala flickskolor eller praktiska realskolor. Däremot kan det behövas undantag för vissa kommuner med förhållandevis lågt skatteunderlag, vilka står som huvudmän för kommunala realskolor.

Vi har i det föregående räknat med eventualiteten, att en och annan av de kommuner, som begåvats med allmänna läroverk, icke befinnes villig att ikläda sig vidgade förpliktelser i och för avskaffande av terminsavgifterna. Så länge sådana undantag finns bland de allmänna läroverken, synes det icke vara alltför mycket att erinra mot att även enstaka kommuner med kommunal realskola erhåller Kungl. Maj:ts medgivande att under några år fortsätta att upptaga terminsavgifter. Vi förutsätter dock, att Kungl. Maj:t vid prövningen av ansökningar om sådan dispens förfar restriktivt såväl i avseende på antalet beviljade ansökningar som i avseende på storleken av de avgifter, som skulle få upptagas. Självfallet bör beviljat undantag upphöra, om kommunen tilldelas byggnadsbidrag för sin skola.

Några av de kommunala flickskolorna tycks ha infört inskrivningsavgifter. Vi har ej kontrollerat, huruvida detta förfarande har stöd i vederbörande skolas reglemente. Under alla förhållanden torde dock dessa avgifter snarast möjligt böra avskaffas.

Om terminsavgifterna, såsom vi föreslagit, borttas även vid de högre kommunala skolorna, utplånas den olikställighet i avseende på skolavgifter, som hittills funnits mellan föräldrarna, allteftersom de sända barnen till ett läroverk, en högre kommunal skola eller en inbyggd linje i folkskolan. Likaså försvinner olikställigheten mellan kommuner, som ordnat realskoleundervisningen i fristående och inbyggda realskolor. Däremot har vi inte i denna etapp kunnat uppnå full likställighet mellan kommuner, som har förmånen av ett allmänt läroverk inom sitt område, och kommuner, som måste sörja för realskoleundervisningen i egna skolor.

c. Privatläroverken

Tidigare har befarats, att en avveckling av terminsavgiftssystemet vid de allmänna läroverken skulle förorsaka en så stor lärjungeavströmning från privatläroverken, att dessas bestånd kunde äventyras. Med hänsyn till den för närvarande alldeles otillräckliga platstillgången vid de statliga och kommunala skolorna behöver detta enligt vår uppfattning numera icke riskeras.

För den händelse likväl i samband med terminsavgifternas avskaffande vid de allmänna läroverken en försämring i privatläroverkens ekonomi skulle inträffa, torde en revision av deras avgifts- och bidragsbelopp böra företagas enligt de riktlinjer, som föreslagits av fd. undervisningsrådet David Andersson i hans ovan på sid. 360 återgivna uttalande.

Sammanfattning

Den ekonomiska olikställighet, som för närvarande råder mellan de olika allmänbildande skolformerna för realskoleåldern, kan enligt realskoleutredningens mening icke längre nöjaktigt motiveras. En fullständig utjämning torde dock icke kunna genomföras i ett slag. Utredningen föreslår, att som ett första steg byggnadsbidrag införs och terminsavgifterna avskaffas.

Förslagen gäller icke gymnasier utan är begränsade till de h. allm. läroverkens realskoledelar, fristående realskolor, kommunala realskolor, praktiska realskolor och kommunala flickskolor.

Byggnadsbidrag av statsmedel föreslås utgå för skolbyggnadsföretag, som påbörjas efter ingången av år 1956, och skall kunna ifrågakomma såväl för permanenta som för provisoriska byggnader. I stort sett skall samma bestämmelser som vid folkskolebyggen tillämpas. Dock förutsättes ett något större utrymme för en diskretionär prövning vid fastställandet av byggnadsbidraget till högre skolor, bland annat med hänsyn till det vid dessa skolor mycket växlande inslaget av lärjungar, som hör hemma i främmande kommuner.

Utredningens förslag till avskaffande av terminsavgifterna vid de allmänna läroverken bygger på samverkan mellan stat och kommun. Staten skulle över-

taga återstående kostnader för vaktmästarpersonal samt genom bidrag till biblioteks- och materielkassorna och till understöds- och premiekassorna sörja för att dessa kassor kan fullgöra sina nuvarande förpliktelser.

Kommunen bör i första hand hålla lokaler, inredning och möblering och alltså även övertaga de utgifter för möbler och inventarier, som hittills utgått ur biblioteks- och materielkassorna. Därutöver bör emellertid enligt utredningens förslag läroverkskommunen nu övertaga de utgifter, som hittills bestritts av byggnadsfonderna och av ljus- och vedkassorna (med undantag av vaktmästarlöner). Kommunen skulle således hädanefter ha att svara även för lokalernas renhållning, uppvärmning och belysning. Till de utgifter, som sålunda skulle övertagas av kommunerna, skulle statsbidrag utgå med belopp, som beräknas täcka ungefär hälften av kostnaderna.

Vid de högre kommunala skolorna är undervisningen enligt gällande stadgor redan nu principiellt avgiftsfri. I ganska många fall har emellertid en kommun, som är huvudman för högre skola, fått tillstånd att upptaga terminsavgifter av varierande storlek. Dessa tillstånd bör emellertid i samband med införandet av byggnadsbidrag återkallas.

I enstaka fall kan det tänkas, att kommun vägrar ikläda sig vidgade förpliktelser för ortens läroverk eller att en kommun, som är huvudman för en kommunal realskola, endast med svårighet skulle kunna fortsätta skolans verksamhet, om den måste undvara stödet av terminsavgifter. För sådana fall måste nuvarande ordning tills vidare bibehållas och därmed även terminsavgifterna. Utredningen håller emellertid för sannolikt, att ifrågavarande kommuner tämligen snart skall finna det för sig fördelaktigt att övergå till den av utredningen föreslagna ordningen.

Fullt genomförd vid samtliga berörda skolformer beräknas reformen kosta statsverket omkring 13 1/2 miljoner kronor, varav omkring 9 för byggnadsbidrag och omkring 4 1/2 för terminsavgifternas avskaffande. Kommunerna skulle tillsammans få mottaga omkring 9 miljoner i byggnadsbidrag men samtidigt bidra med omkring 5 miljoner till terminsavgifternas avskaffande. Föräldrarna skulle få en lättnad på sammanlagt omkring 9 1/2 miljoner i försörjningsbördan.

Kostnadsberäkningar

Om de nuvarande fem- och fyraåriga realskolelinjerna ersätts med treåriga utan att samtidigt några andra ändringar i skolväsendets villkor vidtages, uppstår givetvis betydande besparingar. Vi skall i det följande först beräkna dessa besparingar och sedan redogöra för de kostnadsökningar, som åtföljer våra övriga förslag.

I. Besparingar genom övergång till treårig realskoleorganisation

En noggrann beräkning av kostnadsändringarna år ifrån år vid införande av treåriga realskollinjer är tyvärr ogörlig, enär antalet kvarstående fyraåriga linjer beror av det tempo, i vilket undervisning i engelska enligt skolstyrelsernas beslut införes i folkskolans femte och sjätte klasser. Om dessutom införandet av den nya realskoleorganisationen, såsom vi i första hand föreslagit, i viss utsträckning blir beroende av kommunala initiativ, kan genomförandet ytterligare dra ut på tiden. Kostnadsminskningen vid fullt genomförd treårig realskola och femårig flickskola kan dock alltid beräknas och därefter en överblick vinnas över kostnaderna vid olika stadier av genomförandet.

Vi utgår från det antal avdelningar, som fanns vid de högre skolorna höstterminen 1954, och de lärarlöner, som utgick under år 1955. Beräkningen uppdelas lämpligen i två etapper. I den första etappen beräknas de besparingar, som skulle göras genom indragning av den femåriga realskolans och den sjuåriga flickskolans båda lägsta klasser, i den andra besparingarna genom indragning av den fyraåriga realskolans och den sexåriga flickskolans lägsta klass.

a. Den femåriga realskolan och den sjuåriga flickskolan

Behovet av lärarkraft är något högre i realskolan än i flickskolan. Med tillräcklig noggrannhet kan man antaga, att avdelningarna i den femåriga realskolan och den sjuåriga flickskolan i genomsnitt kräver 0,93 lärare per klassavdelning i teoretiska läroämnena. Med hänsyn till behovet av vikarier bör detta tal något höjas; vi antar, att det inräknat vikarier åtgår 1,00 lärare per klassavdelning. På samma sätt beräknas ett genomsnittligt behov av sammanlagt 0,26 lärare i teckning, musik och gymnastik samt 0,14 lärare i slöjd, allt per klassavdelning och inräknat vikarier. Undervisningsskyldigheten har därvid satts till 26,5 veckotimmar för ämneslärare och 30 veckotimmar för övningslärare. En del tjänster

är i praktiken alltid uppdelade på timlärare eller ersatta med övertimmar för lärare med full tjänstgöring.

Enligt 1954 års riksdagsbeslut skulle undervisningen i de klasser, varom här är fråga, i princip bestridas av folkskollärare med vidareutbildning. Då institutionen med tjugutredjegradslärare är ny, skulle det vara tillräckligt att antaga en placering av dessa lärare i den lägsta löneklassen, om beräkningarna endast avsåge förhållandena just nu. För en jämförelse på något längre sikt torde det vara riktigare att räkna med 24 löneklassen. Musiklärarna skall enligt beslut av 1955 års riksdag vara placerade i 24 lönegraden vid läroverk med gymnasium och i 22 lönegraden vid fristående realskolor och flickskolor, tecknings- och gymnastiklärarna i resp. 23 och 22 lönegraden, lärarna i kvinnlig slöjd i båda fallen i 18 lönegraden och lärarna i manlig slöjd alltefter kompetens i 18 eller 16 lönegraden. Vid kostnadsberäkningarna antages en genomsnittlig placering i 24 löneklassen även för lärarna i musik, teckning och gymnastik och en placering i 19 löneklassen för lärarna i slöjd; lönerna torde med hänsyn till fördelningen av de real- och flickskolelinjer, som här avses, böra beräknas efter ortsgrupp 4. Beräknad på detta sätt skulle lönesumman för en klassavdelning tillhörande någon av klasserna 1⁵, 2⁵, 1⁷ och 2⁷ genomsnittligt uppgå till $1,26 \times 16\ 188 + 0,14 \times 12\ 312 = 22\ 120$ kronor.

Antar man, att en lärare i teoretiska läroämnen på detta stadium genomsnittligt har större tjänstgöring än 26,5 veckotimmar eller att med hänsyn till användningen av billigare lärarkraft genomsnittsavlöningen ligger lägre än ovan antagits, kommer man givetvis till ett något lägre belopp. Då systemet med tjugutredjegradslärare icke är fullt genomfört, kan det å andra sidan tänkas, att adjunkter eller ämneslärare med placering i högre löneklass även i fortsättningen komme att i ganska stor utsträckning meddela undervisning på detta stadium. I den mån så sker, skulle kostnadsberäkningen höjas.

Lärjungarna i den femåriga realskolans och den sjuåriga flickskolans båda lägsta klasser skulle, om treårig realskola och femårig flickskola infördes, omhändertagas av folkskolans femte och sjätte klasser.

Timplanen för envar av dessa klasser upptager i engelskläsande skolor av A-formen 32 veckotimmar i kunskapsämnen och andra övningsämnen än slöjd. Tiden för slöjd är i timplanen upptagen till 4 veckotimmar men kan, där undervisning i engelska är anordnad, sänkas till 2 veckotimmar. Huvudparten av undervisningen bestrides av folkskollärare eller övningslärare i 21 lönegraden. I båda fallen är undervisningsskyldigheten 30 veckotimmar. Ett särskilt arvode på 450 kronor utgår till lärare som undervisar i engelska och åger föreskriven behörighet för denna undervisning.

Extra ordinarie folkskollärare tillhör 19 lönegraden och extra folkskollärare 17 lönegraden. Timlärare i kunskapsämnen och andra övningsämnen än slöjd erhåller i regel timarvode enligt timtaxan TC 17. Slöjdundervisningen bestrides antingen av speciallärare i 16 eller i vissa fall 18 lönegraden eller av timlärare

med lön efter timtaxa (TC 13 eller TC 10 alltefter kompetens); 18 lönegraden är mindre vanlig än vid läroverk och flickskolor.

Om hänsyn tages till behovet av vikarier, kan lärarbehovet i kunskapsämnen och andra övningsämnen än slöjd uppskattas till 1,16 lärare per klassavdelning. I medeltal skulle alltså på grund av olikheten i undervisningsskyldighet vid läroverk och folkskolor en lärare inbesparas för var tionde klassavdelning. Räkningar med att i framtiden undervisning i slöjd genomsnittligt kommer att bedrivas tre veckotimmar i vardera klassen, skulle lärarbehovet för detta ämne inklusive vikarier, kunna uppskattas till 0,22 lärare per klassavdelning.

Liksom i fråga om realskolan torde en genomsnittlig löneklassplacering kunna läggas till grund vid de summariska beräkningar, det här gäller. Antager man, att löneklassplaceringen i folkskolan för lärare i kunskapsämnen och andra läroämnen än slöjd i medeltal ligger en löneklass och för slöjdlärarna två löneklasser under den för läroverk och flickskolor antagna, erhålles kostnadssumman $1,16 \times 14\ 676 + 0,22 \times 10\ 848 = 19\ 410$ kronor per klassavdelning. Då real- och flickskolorna även rekryteras från landsbygden, har här antagits en genomsnittlig placering av folkskoleavdelningarna i ortsgrupp 3.

Nästa steg i kostnadsberäkningen förutsätter en uppskattning av antalet klasser av femårig realskola och sjuårig flickskola, som komme att ersättas med folkskoleklasser. Inbyggda realskollinjer i folkskoleseminariernas övningsskolor kan därvid uteslutas, emedan dessa klasser erfordras för lärarutbildningen och förestås av övningsskollärare, ett förhållande som icke torde komma att ändras. Även de fåtaliga i folkskolan inbyggda realskollinjerna med femårig lärogång torde kunna uteslutas. I övrigt framgår antalet avdelningar av berörda klasser höstterminen 1954 av nedanstående tablå:

Klasserna 1⁵ och 1⁷

Allm. läroverk	276
Komm. flickskolor	108
Privatläroverk	31

Summa 415

Klasserna 2⁵ och 2⁷

Allm. läroverk	300
Komm. flickskolor	120
Privatläroverk	32

Summa 452

Antages för enkelhetens skull, att antalet klassavdelningar icke skulle ha ändrats, om barnen i stället hade mottagits i folkskolan, skulle genom klassernas överflyttning till folkskolan ha uppstått en besparing av $(415 + 452) (22\ 120 - 19\ 410) = 2\ 349\ 570$ eller i runt tal *2,35 mkr.*

Organisationsändringen skulle emellertid indirekt medföra en ytterligare besparing. För närvarande belastas folkskolans klass 5 av ett betydande antal lärjungar, som sedan övergår till 1⁵ eller 1⁷ och alltså tillbringar 3 år på det stadium, som normalt skulle tillryggaläggas på 2 år. I anslutning till vad som i det föregående sagts (s. 161) torde man kunna uppskatta antalet sådana lärjungar till 22,2 procent av hela lärjungeantalet i 1⁵ och 1⁷ och det motsvarande an-

talet klassavdelningar till omkring 90. Kostnaderna för dessa lärjungars undervisning i folkskolan kunde då uppskattas till $90 \times 19\,410 = 1\,746\,900$ kronor eller i runt tal *1,75 mkr.*

Hela besparingen genom indragningen av den femåriga realskolans och den sjuåriga flickskolans båda lägsta klasser kan således uppskattas till $2,35 + 1,75 = 4,1$ mkr.

b. Den fyraåriga realskolan och den sexåriga flickskolan

Lärarbehovet i den fyraåriga realskolans och den sexåriga flickskolans lägsta klass är något större än i motsvarande klasser av den femåriga realskolan och den sjuåriga flickskolan. Inklusivt vikarier kan man räkna med ett lärarbehov av 1,11 lärare i läroämnena och 0,24 lärare i teckning, musik och gymnastik samt 0,14 lärare i slöjd, allt per klassavdelning.

Den genomsnittliga kostnaden för en klassavdelning av realskolans klass 1⁴ och flickskolans klass 1⁶ skulle på grund av dessa siffror uppskattas till $1,35 \times 15\,516 + 0,14 \times 11\,808 = 22\,600$ kronor. Lönerna har beräknats efter 3-ort, emedan den fyraåriga realskolan är långt vanligare än den femåriga i de mindre tätorterna.

För folkskolan är det principiellt utan betydelse, om de lärjungar, som avgår från dess sjätte klass, fortsätter i en treårig eller fyraårig realskola. Däremot är det icke likgiltigt, om övergången försenas genom att lärjungar övergår till realskolan först efter sjunde klassen. För närvarande kommer drygt 10 procent av lärjungarna i den fyraåriga realskolan från klass 7, ett förhållande som verkar tyngande på skolorganisationen. Efter hand som platstillgången genom realskolereformen förbättras och distrikten utbygger folkskolans åttonde och nionde klasser torde man icke behöva räkna med denna belastning av organisationen. För närvarande synes man dock försiktigtvis böra räkna med ett oförändrat antal övergångar från folkskolans sjunde klass.

Antalet avdelningar av klasserna 1⁴ och 1⁶ var läsåret 1954/55 vid:

De allmänna läroverken	392
Kommunala realskolor och h. folkskolor	83
Kommunala flickskolor	11
Privatläroverk	9
	Summa 495

Besparingarna vid fullständig indragning av dessa klasser skulle alltså kunna uppskattas till $495 \times 22\,600 = 11\,187\,000$ eller i runt tal *11,19 mkr.*

Hänsyn har vid beräkningen icke tagits till den undervisning, som för närvarande anordnas för lärjungar i flickskolans klass 1⁶ vid skolor med förenad linje, men å andra sidan icke heller till en eventuell förhöjning av timsummorna i den treåriga realskolan utöver de nuvarande timsummorna för realskolans tre högsta klasser och motsvarande ändringar inom flickskolan. Icke heller har hän-

syn tagits till eventuell övergång från fyraåriga till treåriga linjer vid de praktiska realskolorna. Om de 97 klassavdelningarna av första klassen i denna skolform hade indragits, skulle en ytterligare besparing på omkring 2,2 mkr ha uppnåtts.

c. Bruttobesparingarna i samband med reformen

Hela det besparade beloppet skulle enligt det föregående kunna uppskattas till $4,1 + 11,2 = 15,3$ mkr, om inga besparingar anses möjliga vid de praktiska realskolorna. Besparingarna för statsverket torde vara något större än detta belopp, emedan staten helt betalar lärarlönerna vid de allmänna läroverken, medan hyresavdrag anbringas på statsbidragen till lärarlönerna i folkskolan.

Om den treåriga realskolan icke genomföres konsekvent, blir givetvis besparingarna mindre. Bibehålles en del av de nuvarande fyraåriga linjerna utan ändring av antagandena i övrigt, beräknas besparingarna nedgå på sätt som framgår av nedanstående tablå:

Procent bibehållna fyraåriga linjer	Bruttobesparing i mkr
0	15,3
25	12,5
50	9,7
75	6,9
100	4,1

I den mån studietiden på realskolestadiet förkortas genom övergången till den treåriga realskoleformen, göres även besparingar genom att nya skolbyggnader inte behöver uppföras i samma utsträckning och nya lärare inte behöver utbildas vid universitet och praktiska lärarkurser i lika stort antal som om nuvarande studietid bibehålles. Vidare göres en nationalekonomisk vinst genom att de unga tidigare kommer ut i det produktiva arbetet.

Slutligen må framhållas, att de beräknade besparingarna så till vida är fiktiva som vi förutsatt, att de indragna klasserna i regel skulle ge rum för ett ökat antal klassavdelningar i realskolans övre klasser och i gymnasiet. Reformen avser med andra ord icke att göra egentliga besparingar utan att öka statens möjligheter att främja de stora årskullarnas utbildning.

2. Kostnadsökningar vid genomförandet av realskoleutredningens förslag

Vid genomförandet av våra förslag skulle den största utgiftsposten utgöras av de i kap. 10 föreslagna byggnadsbidragen, som uppskattats till 9 mkr. De i samma kapitel föreslagna bidragen till läroverkens kassor har beräknats uppgå till 4,4 mkr.

Tabell 63. Översikt av vissa kostnader för genomförande av de av realskoleutredningen framställda förslagen.

Ändamål	Kostnad i mkr
<i>I. Till förbättrande av folkskolans undervisningsresultat:</i>	
Förstärkningsanordningar i engelska och matematik (s. 188)	4,6
Standardiserade prov i engelska (s. 190)	0,005
Höjning av lärarlöner vid inrättande av 50 tjänster i Ce 23 (s. 192)	0,075
Utsträckning av behörighetskurserna vid folkskoleseminarierna (s. 195)	0,15
Arvode till rektorer och handledare vid vissa undervisningsprov (s. 197)	0,035
Höjning av stipendierna vid privata behörighetskurser (s. 198)	0,06
Feriekurser för lärare med äldre behörighet (s. 198)	0,10
Utvidgning av stödkurserna i radio för lärare med behörighet (s. 198)	0,075
Pedagogdagar för lärare med behörighet (s. 198—199)	0,04
Utvidgning av skolöverstyrelsens konsulentverksamhet (s. 199)	0,2
Sommarkurser för handledare utan behörighet (s. 199)	0,016
Utvidgning av radiotjänsts konsulentverksamhet (s. 200)	0,069
<i>II. Till anordningar inom realskolan:</i>	
Undervisning för särskild realexamen (s. 230)	2,7
Organiserad läxhjälp (s. 243)	0,37
<i>III. Till anläggnings- och driftsbidrag:</i>	
Byggnadsbidrag för högre skolor (s. 343)	9,0
Ökade bidrag till ändamål, som bestritts av läroverkens kassor (s. 371)	4,4
Ökade statsbidrag till realskollinjer vid vissa kommunala flickskolor (s. 344) ..	0,26
Summa	22,155

En annan av de större utgiftsposterna härflyter från de av oss i kap. 6 föreslagna förstärkningsanordningarna i folkskolan. Läraravdelningar, där antalet lärjungar överstiger 20, skulle få delas två timmar i veckan vid undervisning i engelska i klasserna 5 och 6 och en timme i veckan vid undervisning i matematik i klass 6. Då förstärkningsanordningarna vållar vissa svårigheter vid skolskjutsarnas anordnande, kan de icke alltid tas i bruk. Antar man, att detta likväl sker i 2 000 läraravdelningar i vardera klassen och att undervisningen bestrides såsom övertimmar med arvodering efter timtaxan TC 22, skulle totalkostnaden kunna uppskattas till omkring 4,6 mkr.

Införandet av särskild realexamen i den utsträckning vi föreslagit har beräknats medföra en ökning av lärarbehovet i teoretiska läroämnen motsvarande 100 lärare med full tjänstgöring. Härtill kommer emellertid undervisning i praktiska ämnen och övningsämnen i en utsträckning, som ungefär torde motsvara 45 lärare med full tjänstgöring. Beräknas lärarlönerna efter den genomsnittliga 27 löneklassen och efter ortsgrupp 3, kan de sammanlagda kostnaderna uppskattas till $145 \times 18\ 396 = 2,7$ mkr.

I övrigt framgår de beräknade kostnaderna för de av oss framställda förslagen genomförande av tab. 63. Den totala kostnadsökningen för statsverket skulle

uppgå till i runt tal 22 mkr, varifrån bör subtraheras de i föregående avsnitt beräknade besparingarna. Vid fullt genomförd treårig realskola skulle kostnadsökningen netto uppgå till omkring 7 mkr; i verkligheten kommer den att överstiga detta belopp, så länge linjer av äldre typ bibehålls vid sidan av de treåriga linjerna. Att kalkylen, såsom den utförts, trots de organisatoriska förenklingarna visar underskott, beror på att reformen samordnas med införande av byggnadsbidrag för högre skolor och med terminsavgifternas avskaffande på realskolestadiet.

Kostnader och besparingar, som sammanhänger med införandet av nya timplaner, kan på nuvarande stadium av utredningen icke kalkyleras.

Liksom i föregående avsnitt har de praktiska realskolorna vid beräkningarna utelämnats, emedan övergång till treårig organisation torde bli mindre vanlig i fråga om dessa skolors examenslinjer.

Slutord och hemställan

Detta betänkande har tillkommit vid en tidpunkt, då det är gott om barn men ont om lärare och skollokaler. Någon menar måhända, att vår uppgift i detta läge borde ha varit att tillse, att det utbildas lärare och uppföres skolbyggnader efter ett expanderande skolväsendets behov. Så omfattande har dock vårt uppdrag enligt direktiven icke varit.

Vi har sökt komma fram till uppskattningar rörande skolväsendets sannolika utveckling under de närmaste tio åren och sökt ge en föreställning om det antal klassavdelningar, för vilka det behövs lärare och lokaler. Vi har också velat undersöka, huruvida icke realskolan kan ges en organisation, som minskar spänningen mellan det som i praktiken kan uppnås och det som skolorna behöver för de stora årskullarna. Lösningen av lärarutbildningsfrågorna ankommer däremot på andra utredningar. Lärarutbildningen för folkskolan utreds för närvarande av den på hösten 1954 tillsatta seminarieutredningen; och de olika frågor, varav lärarutbildningen vid universitetet beror, utreds av den sommaren 1955 tillsatta universitetsutredningen. De mycket invecklade spörsmålen om den uppnåeliga investeringsvolymen för skoländamål torde över huvud taget icke kunna lösas av en skolkommitté. En sådan kommitté kan icke ge sig i kast med lösningen av den ekonomiska politikens grundläggande problem. Kraftigt vill vi understryka angelägenheten av att skolans försörjning med lärare och lokaler tryggas, men våra egna förslag måste hålla sig inom det område vi satts att utreda.

På grund av vad vi i betänkandet anfört hemställer vi såsom **h u v u d a l t e r n a t i v (A)** med avseende på de högre skolornas *organisation*

att realskolan skall organiseras med treårig lärogång, byggd på sjätte klassen av folkskola med undervisning i engelska i femte och sjätte klasserna; dock att nuvarande organisation med femårig och fyraårig lärogång under övergångstiden före enhetsskolans genomförande skall kunna i viss utsträckning bibehållas.

Skulle vad nedan sägs om byggnadsbidrag icke förverkligas, räknar vi med såsom ett **alternativ B**,

att den treåriga realskolan genom författningsföreskrifter allmänt genomföres i den utsträckning bibehållandet av fyraåriga linjer icke påkallas med hänsyn till lärjungar, som icke har erforderliga förkunskaper i engelska, eller på grund av andra särskilda omständigheter, och

att examenslinjer i så fall inbygges i folkskolan i större utsträckning än nedan förutsättes.

Enligt vårt huvudalternativ (A) hemställer vi vidare med avseende på organisationen

att den kommunala flickskolan skall organiseras med femårig, på samma grund som den treåriga realskolan byggande lärogång, linjedifferentierat högre stadium och särskild undervisning i engelska för lärjungar, som icke inhämtat stadgade förkunskaper i engelska; dock att nuvarande organisation med sjuårig och sexårig lärokurs under övergångstiden skall kunna i viss utsträckning bibehållas.

att den praktiska kommunala realskolan skall kunna i sin organisation upptaga på samma grund byggande treåriga examenslinjer och examensfria linjer, samt

att den högre folkskolan skall avvecklas.

I avseende på de högre skolornas *ekonomiska förhållanden* hemställer vi,

att statsbidrag till byggnadsföretag efter i huvudsak samma grunder som inom folkskoleväsendet skall utgå jämväl till de allmänna läroverkens realskole- delar, de kommunala flickskolorna, de kommunala realskolorna och de praktiska kommunala realskolorna,

att inskrivningsavgifterna samt terminsavgifterna för lärjungar på realskole- stadiet skall avskaffas,

att kostnaderna för den vaktmästarpersonal, som nu avlönas av ljus- och ved- kassorna, skall övertagas av statsverket,

att byggnadsfondernas samt ljus- och vedkassornas uppgifter med sagda undantag skall övertagas av vederbörande kommun,

att statsbidrag efter av oss i det föregående angivna grunder skall utgå till kommunerna för fullgörandet av de skyldigheter de sålunda åtagit sig,

att statsbidrag till biblioteks- och materielkassorna och till understöds- och premiekassorna skall utgå för fullgörande av de uppgifter, som hittills bestritts med termins- och inskrivningsavgifter, samt

att statsbidrag skall utgå för de treåriga, kommunägda realskollinjer, som är anordnade vid vissa kommunala flickskolor, enligt för de högre kommunala skolorna eljest gällande grunder.

Till *förstärkande av grunden* för realskolans undervisning hemställer vi,

att förstärkningsanordningar skall medgivas vid undervisningen i engelska i folkskolans femte och sjätte klasser och vid undervisningen i matematik i dess sjätte klass med högst två veckotimmar i det förra ämnet och en veckotimme i det senare,

att anvisningar skall utfärdas angående användande av »nivågruppering» vid undervisningen i engelska och matematik i nämnda klasser,

att kursen i engelska skall avkortas för elever, som har svårighet att inhämta hela den i undervisningsplanen föreskrivna kursen i ämnet,

att försök skall anställas med standardiserade prov i engelska i folkskolans sjätte klass,

att folkskollärartjänster i 23 lönegraden med undervisning övervägande i engelska må kunna i viss utsträckning inrättas för folkskollärare, som äger behörighet till tjänst i nämnda lönegrad och har akademiskt betyg i engelska,

att efter viss övergångstid behörighetskurserna i engelska skall utvidgas och fordringarna för kompetensintyg höjas,

att åtgärder av olika slag skall vidtagas för att bereda lärare med äldre behörighet tillfälle till vidareutbildning,

att såväl skolöverstyrelsens som radiotjänsts konsulentverksamhet i ämnet utvidgas samt

att sommarkurser anordnas för handledare vid den kombinerade korrespondens- och radioundervisningen.

Till ordnande av *realskolans arbetsförhållanden* hemställer vi,

att inträdesfordringarna till den treåriga realskolan skall fastställas till lägst 17 betygsenheter, vitsordet i engelska inräknat, varvid ändring icke bör ske i intagningsnämndernas befogenhet att intaga lärjungar med något lägre betygs-summa,

att en efter fordringarna för särskild realexamen avpassad studiegång skall upptagas som fast beståndsdel av realskolans organisation,

att läxhjälp för realskolans lärjungar skall anordnas i ökad utsträckning samt

att vissa ändringar i avseende på undervisningen i övningsämnen, exempelvis införande av maskinskrivning i stället för slöjd, må vidtagas vid läroverk med inbyggd praktisk linje under läsåret närmast före det då den praktiska linjen utdifferentieras.

I avseende på den *kommunala flickskolans normalundervisningsplan* hemställer vi,

att undervisningen i franska må taga sin början ett år tidigare än som i 1950 års normalundervisningsplan är angivet.

I avseende på *genomförandet* av den nya organisationen hemställer vi,

att, sedan gemensam skolstyrelse införts för folkskolan och de högre skolorna i ett skoldistrikt, en organisationsplan för distriktets skolväsen, upptagande bland annat linjeorganisationen vid de högre skolorna inom distriktet, skall utarbetas av skolstyrelsen samt prövas och fastställas av skolöverstyrelsen,

att därvid skall iakttagas, att en kombination av fem- och treåriga linjer i regel icke får förekomma och att fortsatt inbyggande i folkskolan av examenslinjer bör begränsas till orter, där sådana linjer redan medgivits, samt

att intill dess gemensamma skolstyrelser kommit till stånd motsvarande organisationsfrågor prövas i nu gällande ordning, dock att riksdagens prövning av linjeorganisationen i realskolan icke skall erfordras i varje särskilt fall.

Beräkningar rörande lärarbehovet vid de högre skolorna under det närmaste decenniet

Syftet med det följande är att ge en föreställning om de anspråk, som det högre skolväsendet kan väntas ställa på lärartillgångarna under de stora årskullarnas tid. Uppgiften är alltså:

1. att ange behovet av ersättare för avgående lärare,
2. att teckna några utvecklingsalternativ för det högre skolväsendet,
3. att med hjälp av tillgängligt material belysa tillströmningen till de högre skolornas lärarkårer.

Då beräkningarna är avsedda som grundval för realskoleutredningens överväganden, utgår de från nuvarande förhållanden, observerade utvecklingstendenser och fattade beslut men tar däremot ingen hänsyn till de verkningar i olika avseenden, som realskoleutredningens eget arbete kan tänkas få.

1. Beräkning av ersättningsbehovet

Såsom framgår av tab. 13 kan avgången genom pensionering väntas bli mycket obetydlig bland de vid högre skolor tjänstgörande folkskollärarna, bortsett från övningsskollärarna. I det följande antages, att inte bara övningsskollärarna utan även folkskollärare med ämneslärartjänstgöring vid avgången ersätts med andra lärare, som har avlagt folkskollärarexamen. Då antalet icke torde vara så stort, att det nämnvärt påverkar examinationsbehovet vid folkskoleseminarierna, behöver ersättningsbehovet inom folkskollärargruppen icke här beräknas. Kalkylerna i det följande tar hänsyn endast till ämneslärare i trängre mening, alltså de i bil. 2, tab. VIII redovisade lektors- och adjunktgrupperna.

Nöjer man sig med en mycket approximativ uppskattning, kunde ersättningsbehovet direkt avläsas å sistnämnda tabell. Vid noggrannare beräkningar bör hänsyn tagas även till pensioneringsperiodernas användning och möjligheten för lärarna att med särskilt tillstånd kvarstå i tjänst efter pensioneringsperiodens utgång. Erfarenheterna i dessa avseenden har belysts genom tab. 16 sid. 53. Vi antas i anslutning till denna tabell, att av de lärare, som året a uppnår åldern 65 år, 25 procent fordrar ersättare samma år, 60 procent följande år (året $a+1$) och återstående 15 procent det därpå följande året ($a+2$). Hänsyn bör vidare tagas till förtidsavgången till följd av dödsfall, sjukdom eller övergång till annan verksamhet. Enligt tab. 17 sid. 55 har under de senaste fem åren i medeltal 34 ämneslärare årligen avgått i förtid. Då det material, varpå tabellen är grundad, är begränsat till vissa skolformer och till ordinarie lärare, bör en något större förtidsavgång antagas, exempelvis 42 per år. Hänsyn bör slutligen tagas till vad man vet om åldersfördelningen av de i förtid avgående lärarna. Däremot torde det icke vara på sin plats att i detta sammanhang göra uppskattningar om avgången bland de unga lärare, som ännu inte på allvar bundit sig för lärarbanan. Oscillationen av ungt folk mellan lärarbanan och andra levnadsbanor är snarare att anse som faser i det förlopp, som bestämmer filosofie magistrarnas val av levnadsbana och som resulterar i att omkring tre fjärdedelar definitivt ägnar sig åt lärarbanan.

Resultatet av beräkningarna återges i tab. 64 överst på nästa sida. I denna tabell har också ett försök gjorts att fördela de avgående lärarna efter studieriktning. De tal, som därvid framkommer, är relativt små och naturligtvis i motsvarande grad osäkra. Störst är osäkerheten beträffande ämneskombinationer, där antalet avgående lärare är minst.

Tabell 64. Ersättningsbehovet av lärare vid de högre skolorna åren 1956—65 i fördelning efter lärarnas studieriktning.

Studieriktning	Erforderligt antal ersättare										Summa
	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	
Teologisk	17	18	17	16	16	16	15	16	15	16	162
Historisk	30	33	33	30	30	31	28	28	26	28	297
Filologisk:											
Modersmålet + mod. språk	31	30	26	24	22	21	19	21	22	23	239
Moderna språk	48	44	36	33	31	31	28	31	31	33	346
Klassiska språk	5	5	5	5	6	7	7	5	4	4	53
Matematisk	48	49	47	43	36	29	26	27	27	28	360
Biologisk	28	29	28	26	22	18	17	19	20	21	228
Merkantil	1	2	3	2	3	3	2	2	1	1	20
Teknisk	2	4	6	5	4	3	3	4	4	4	39
Summa	210	214	201	184	170	159	145	153	150	158	1 744

2. Beräkningar rörande lärarbehovet i den tillväxande skolorganisationen

Även om lärarbehovet icke helt följer rekryteringsunderlaget, är dock årskullens storlek självfallet den yttersta grunden för beräkningen av lärarbehovet. Det torde därför vara lämpligt att innan kalkylerna påbörjas precisera de antaganden, som görs i detta avseende.

a. Befolkningsunderlaget för det högre skolväsendet

Bedömningen av rekryteringsunderlaget vilar fram till år 1965 så till vida på fast grund, som det gäller årskullar, vilkas nuvarande numerär är bekant. Efter sagda tidpunkt motar de högre skolorna även lärjungar tillhörande ännu ofödda årgångar.

I fråga om de redan registrerade årgångarna utgår man lämpligen från årskullens storlek vid 1950 års folkräkning och framskriver antalet till önskad tidpunkt med hjälp av de för åren 1946—50 funna dödlighetstabellerna. För senare årgångar är man hänvisad till prognoser rörande födelsetalen. I bil. 2, tab. X återges i något utbyggt skick en tabell, som tidigare begagnats inom 1949 års arbetskraftsutredning.

Om man med folkskoleåldern menar åldern 7—14 år, med realskoleåldern 13—17 år och med gymnasieåldern 17—21 år, skulle folkmängden i dessa åldrar under de 19 åren 1954—72 uppgå till de tal, som anges i tab. XI i nämnda bilaga. Det största antalet lärjungar i folkskoleåldern uppnås redan läsåret 1956/57 och följes av ett maximum i realskoleåldern läsåret 1960/61 och ett i gymnasieåldern läsåret 1964/65.

Siffrorna i tabellen ger en föreställning om huru befolkningsunderlaget för skolväsendets huvudtyper successivt varierar, visserligen endast i de grövsta dragen. Det kan särskilt vara värt lägga märke till att en breddning av skolväsendet för de mognare åldrarna redan om ett par år kommer att underlättas genom att barnantalet börjar krympa i de lägre åldrarna. I viss utsträckning torde de lokaler, som läsåret 1956/57 disponeras av folkskolans klasser 1—7, successivt kunna utnyttjas för undervisningen av äldre årsklasser inom och utom folkskolan.

b. Antalet klassavdelningar vid de högre skolorna

De högre skolornas expansionsbehov är icke detsamma i skolorganisationens alla delar, som ju avser skilda åldersstadier. Möjligheten att tillgodose framträdande behov är likaledes ganska skiftande inom olika delar av skolorganisationen. Det torde vara nödvändigt att separat behandla åtminstone tre områden, nämligen 1) enhetsskolan, 2) realskolesta-diets skolor utanför försöksdistrikten och 3) gymnasiesta-diets skolor.

Enhetsskolan

Enhetsskolans utveckling står ännu i sin början. Särskilt när det gäller den nionde klassen med dess förberedande gymnasieutbildning och förberedande yrkesutbildning, är erfarenheterna ännu föga omfattande. Det är därför icke möjligt att på grund av skolformens hittillsvarande utveckling göra objektiva förutsägelser rörande dess fortsatta utveckling på längre sikt.

Politiskt ligger saken annorlunda till. Principbeslut är redan fattat om en obligatorisk nioårig enhetsskola, även om det lämnats öppet, huruvida parallella skolformer skall i någon utsträckning bibehållas. Beslutet stöds av lätt påvisbara utvecklingstendenser inom skolväsendet i dess helhet.

Realskoleutredningen skall enligt direktiven planera för skolväsendet under »övergångstiden före enhetsskolans genomförande». Där i ligger ett antagande om framtiden, nämligen att vårt land efter en längre eller kortare tid skall ha genomfört nioårig skolplikt och att detta kommer att ske i en form, vilken i stora drag ansluter sig till den enhets-skoleorganisation som nu prövas. I sitt utlåtande över skolkommissionens principbetänkande uppställde *skolöverstyrelsen* läsåret 1970/71 som slutår för den period, under vilken enhetsskolan borde kunna allmänt genomföras, visserligen med reservation för åtskilliga oförutsebara omständigheter. Accepteras denna sluttermin, blir en sifferanalys möjlig. Uppgiften med analysen blir då att ge en bild av enhetsskolans sannolika utveckling *under den uttalade förutsättningen, att den skall vara genomförd i början av 1970-talet*. Huruvida sådana beräkningar skall betecknas som prognoser eller ej kan diskuteras, men de torde vara nödvändiga som grundval för realskoleutredningens arbete enligt de givna direktiven och i synnerhet för dess bedömning av lärarbehovet.

I 1950 års skolproposition ställde departementschefen i utsikt att mot slutet av 1950-talet en sammanfattande utredning skulle komma till stånd, varvid praktiska och vetenskapliga erfarenheter skulle sammanarbetas till en hållbar grund för den organisation, som sedan successivt skulle genomföras. Förutsätter man, att beslut om tidpunkten för enhetsskolans fulla genomförande fattas låt oss säga vid 1960 års riksdag, ligger det nära till hands att antaga en något långsammare utveckling av enhetsskolan under 1950-talet, följd av en mera målmedveten utbyggnad under 1960-talet.

Utvecklingen under senare hälften av 1950-talet ligger oss så nära i tiden, att man bör kunna däri återfinna vissa drag av den observerade utvecklingen under årtiondets förra hälft, och därför även kan införa dem i detaljberäkningarna. Beslutet vid 1954 års riksdag om skolväsendets organisation i Stockholm söder om Söder återverkar vidare så avsevärt på lärjungesiffrorna, att det kräver separat betraktande.

För 1960-talet ligger det närmast till hands att antaga en lugn men systematisk utbyggnad av enhetsskoleorganisationen. Enhetsskolan skulle då komma att inrymma en år efter år jämnt stigande procent av årskullen, tills den läsåret 1970/71 har övertagit hela klass 7 i folkskolan och motsvarande klasser i högre skolor, läsåret 1971/72 jämväl klass 8 och slutligen läsåret 1972/73 färdigorganiserats med klass 9. Det bör dock kraftigt understrykas, att den utveckling, som sålunda skisserats, blott är ett exempel bland flera ungefär lika sannolika.

När tillåtelse ges för ett skoldistrikt att starta försöksverksamhet för enhetsskolan, brukar försöksverksamheten vanligen påbörjas i klasserna 1 och 5 och sedan successivt föras vidare upp i klasserien. Försöksavdelningens statistik visar emellertid, att antalet i försöksverksamheten deltagande läraravdelningar och lärjungar de två senaste åren har ökats vid övergången från klass 5 till klass 6. Detta torde åtminstone delvis bero på att vissa nytillkommande distrikt påbörjar försöksverksamheten samtidigt i klasserna 5 och 6. Jämväl vid övergången från klass 6 till klass 7 har båda åren antalet i försöksverksamheten deltagande *lärjungar* ökats, sannolikt av liknande skäl. Antalet *läraravdelningar* minskas däremot vid denna övergång till följd av högstadiets starkare centralisering. Vid övergången från klass 7 till klass 8 ändras antalet klassavdelningar praktiskt taget icke alls, medan lärjungeantalet går ned med några procent. Vid övergången från klass 8 till klass 9 föranleder slutligen den inträdande linjedelningen och det lägre lärjungemaximum i klass 9 y, att antalet klassavdelningar avsevärt ökas. Lärjungeantalet däremot fortsätter nedåt, delvis på grund av skoldistriktens befogenhet att under en övergångstid befria lärjungar från fullgörande av den nioåriga skolplikten. En jämförelse mellan erfarenheterna vid de båda läsårskiftena 1953 och 1954 ger, såsom nedanstående tabell visar på alla de anförda punkterna en i huvudsak överensstämmande bild. I tabellen har en läraravdelning bestående av klasserna 5 och 6 i en B1-skola räknats som en halv klassavdelning av klass 5 och en halv klassavdelning av klass 6; jämväl lärjungeantalet har halverats mellan de båda klasserna. Samma förfarande har mutatis mutandis begagnats i fråga om B2-skolorna.

På grund av de gjorda erfarenheterna antages i det följande att under de närmaste åren antalet i försöksverksamheten deltagande klassavdelningar och lärjungar vid övergången från en klass till den närmast följande kommer att ändras med det procenttal, som anges på tabellens sista rad.

Tabell 65. Ändringar i antalet klassavdelningar och lärjungar vid övergången till högre klass inom enhetsskoleorganisationen.

Tidpunkt	Ökning av klassavdeln. i procent				Ökning av lärjungeantalet i procent			
	kl. 6/5	kl. 7/6	kl. 8/7	kl. 9/8	kl. 6/5	kl. 7/6	kl. 8/7	kl. 9/8
1953	+11	— 7	+ 2	+23	+ 2	+11	— 4	— 5
1954	+18	— 7	— 1	+25	+19	+ 8	— 8	—11
För framtiden	+15	— 7	± 0	+24	+11	+ 9	— 6	— 8

Detta antagande får naturligtvis endast betraktas som en första trevare in på ett hittills undersökt område. Först om de observerade procenttalen visar sig stabila under en längre följd av år, kan större förväntningar ställas på resultatens tillförlitlighet. Troligen blir dock resultaten bättre, om man försöker tillgodogöra sig de två gångna årens erfarenheter, än om man räknar med att läraravdelningarna utan ändring i antal passerar upp genom klasserna.

Fram till och med läsåret 1956/57 bör på detta sätt ganska säkra resultat kunna erhållas. För senare år beror organisationens omfattning delvis av beslut, som ännu icke är fattade: man känner inte antalet nytillkommande försöksdistrikt, ännu mindre barnantalet i dessa. Till orientering om den utveckling, som är i gång, har emellertid i tab. 66 sammanställts antalet barn i försöksskolornas klass 7 och antalet kvarlevande inom årskullen samt kvoten mellan dessa tal, uttryckt i procent.

Tabell 66. Barnantalet i enhetsskolans klass 7 höstterminerna 1952—56.

År	Antal barn i klass 7	Årskullens storlek	Förhållandet i procent
1952	1 580	94 500	1,6
1953	2 876	93 000	3,1
1954	3 925	97 100	4,0
1955	5 700	111 700	5,1
1956	9 540	121 100	7,9

För de tre första åren uppges det faktiska barnantalet, för de två senare det som beräknats på grundval av det nuvarande barnantalet i klasserna 6 och 5 i försöksdistriktet. Den årliga tillväxten i procent av årskullen varierar som synes betydligt från år till år, ehuru ej så mycket som barnantalet; man kan i varje fall icke säga att årskullarnas storlekstillväxt verkat märkbart återhållande. I medeltal har den årliga tillväxten varit 1,6 procent av årskullen. I det följande antas, att barnantalet i försöksskolornas klass 7 läsåret 1957/58 skall ha stigit till 10 procent av årskullen och läsåret 1958/59 till 13 procent. Godtyckligheten av dessa antaganden ligger i öppen dag; man har något, men alldeles otillräckligt stöd i den hittillsvarande utvecklingen.

Under de båda närmast följande läsåren 1959/61 måste övergången till enhetsskole-systemet tänkas fortsätta i allt raskare tempo, befordrad bland annat av den begynnande nedgången i lärjungeantalet och därmed även i lokalbehovet för de lägre klasserna i enhetsskolan. Det skulle ligga nära till hands att antaga en större tillväxtprocent för 1960 än för 1959, men hänsyn måste tagas till enhetsskoförsöken i Stockholm söder om Söder, som år 1959 når upp till högstadiet. Barnantalet i de överlärardistrikt i Stockholm, där försöksverksamheten i år omfattar endast klasserna 1 och 2 men successivt skall föras uppåt, var förra läsåret i första klassen 5 585 och i andra klassen 5 287. En del av dessa barn kan visserligen tänkas avgå till andra skolformer, men å andra sidan måste en betydande inflyttning till området förutses. Med hänsyn till den stora post stockholmsbarn, som sålunda tillkommer år 1959, synes det mera sannolikt, att tillväxten för riket i dess helhet blir ungefär lika stor 1959 och 1960. I överensstämmelse härmed antages, att lärjungeomslutningen i klass 7 höstterminen 1959 kommer att växa från 13 till 19 procent av årskullen och höstterminen 1960 från 19 till 25 procent av årskullen.

Huru lärjungarna vid denna tidpunkt kommer att fördelas på klassavdelningar är vanskligt att säga. Förra läsåret var genomsnittsantalet lärjungar per läraravdelning i sjunde klassen 28,6, i åttonde klassen 26,3 och i nionde klassen 18,8. Dessa medeltal skulle småningom stiga något, om barnantalet och antalet klassavdelningar år från år ändrades på sätt i tab. 65 antagits. En sådan utveckling är i och för sig inte otänkbar; så länge årskullarna växer, kan nämligen klasserna beräknas bli bättre utnyttjade. Ökningen är emellertid mycket osäker, eftersom den ytterst grundar sig på iakttagelser endast under de två åren 1953 och 1954. I varje fall torde ett omslag vara att vänta från och med år 1959, då årskullarna även på högstadiet börjar krympa. Därtill kommer att en återgång till 1947 års bestämmelser rörande lärjungeantalet i folkskolan ungefär vid denna tidpunkt inte är osannolik. På grund härav antages från och med läsåret 1959/60 ett genomsnittligt lärjungeantal per avdelning av 29 i klass 7 och 19 i klass 9, alltså ungefär nuvarande medeltal. Vid övergången från klass 7 till klass 8 antas antalet klassavdelningar oförändrat.

Antalet klassavdelningar beror i någon mån även av en eventuell avgång av lärjungar från lägre klass än den nionde. Icke ens när enhetsskolan är färdigorganiserad, torde den

Tabell 67. Beräknat antal klassavdelningar och lärjungar på enhetsskolans högstadium intill läsåret 1972/73.

Läsår	Antal klassavdelningar				Antal lärjungar			
	klass 7	klass 8	klass 9	s:a	klass 7	klass 8	klass 9	s:a
1954/55	137	100	71	308	3 925	2 632	1 340	7 897
1955/56	189	137	124	450	5 700	3 690	2 420	11 810
1956/57	300	189	170	659	9 540	5 360	3 400	18 300
1957/58	405	300	234	939	12 900	8 950	4 950	26 800
1958/59	530	405	370	1 305	16 800	12 100	8 250	37 200
1959/60	840	530	590	1 960	24 350	15 850	11 150	51 350
1960/61	1 070	840	770	2 680	31 150	22 900	14 600	68 650
1961/62	1 370	1 070	1 120	3 560	39 700	29 600	21 300	90 600
1962/63	1 610	1 370	1 450	4 430	46 700	37 700	27 500	111 900
1963/64	1 790	1 610	1 850	5 250	52 000	44 800	35 100	131 900
1964/65	1 980	1 790	2 220	5 990	57 500	49 900	42 100	149 000
1965/66	2 250	1 980	2 470	6 700	65 300	55 200	46 900	167 400
1966/67	2 530	2 250	2 730	7 510	73 300	63 300	51 900	188 500
1967/68	2 710	2 530	3 160	8 400	78 600	71 100	60 100	209 800
1968/69	2 910	2 710	3 550	9 170	84 500	76 200	67 500	228 200
1969/70	3 140	2 910	3 850	9 900	91 100	82 800	73 200	247 100
1970/71	3 320	3 140	4 180	10 640	96 400	89 300	79 500	265 200
1971/72	3 260	3 320	4 560	11 140	94 600	95 400	86 600	276 600
1972/73	3 200	3 260	4 870	11 330	92 800	93 700	92 500	279 000

komma att i hela sin längd genomgås av alla. I klass 7 kommer väl endast någon procent att falla bort, i klasserna 8 och 9 avsevärt fler. Att i sistnämnda klasser vissa befrielser skulle ges, förutsattes i själva verket redan av departementschefen i 1950 års skolproposition. Kanske kan man vänta sig, att när enhetsskolan är fullt utbyggd, 99 procent av årskullen besöker klass 7, 98 procent klass 8 och 95 procent klass 9.

Lärjungeomslutningen i klass 7 skulle då stiga från 25 procent ht 1960 till 99 procent ht 1970 eller med 7,4 procent av årskullen om året vid fullt likformig utveckling. I klass 8 skulle den vara något lägre än den var föregående år i klass 7. Måhända kan man vänta sig ett bortfall av 5 procent i början av 60-talet och 1 procent i början av 70-talet. Beträffande klass 9 kan den ytterligare avgången anslås till 7 procent i början av 60-talet och 3 procent tio år senare.

I tab. 67 överst på denna sida anges det på grundval av de gjorda antagandena beräknade antalet klassavdelningar och lärjungar i enhetsskolan. Endast antalet klassavdelningar har betydelse för det följande; att antalet lärjungar jämväl medtagits, beror på att en approximativ uppskattning av barnantalet i enhetsskolans klasser stundom visar sig erforderlig för olika ändamål.

Endast siffrorna för de första åren får betraktas som prognoser i egentlig mening. I övrigt står och faller beräkningarna med det gjorda grundantagandet, att enhetsskolan skall vara i sin helhet genomförd i början på 1970-talet och då bilda en i hela sin längd obligatorisk nioårig skola. Precision i fråga om detaljerna kan inte väntas, ens om detta antagande visar sig riktigt.

Särskilt starkt måste framhållas, att den lugna och jämna utveckling som förutsatts i tabellen, ingalunda är självklar. Införandet av sjunde skolåret skedde i långsammare

tempo under 1940-talets förra del och därefter med en slutspurt strax före utgången av den medgivna respittiden. Man kunde med hänsyn härtill ha skäl att räkna med en långsammare utveckling av enhetsskolan under förra hälften av 1960-talet och en snabbare sådan framemot årtiondets slut. Som stöd för ett sådant antagande kunde också andragas, att lärartillgången kan förmodas bli bättre framemot decenniets slut, då lärarkåren börjar rekryteras ur 1940-talets stora årskullar. På frågans nuvarande stadium har det dock inte ansetts påkallat att göra mera komplicerade antaganden om utvecklingsförloppet under 1960-talet.

Den äldre organisationen för realskolestadiet

Antalet klassavdelningar inom realskolestadiets skolformer (inklusive flickskolorna) steg under de sju åren 1944/51 i genomsnitt med 4,3 procent årligen. Som ett första steg torde antalet klassavdelningar böra beräknas under förutsättning av samma expansions-hastighet. Med hänsyn till den starkt ökade tillströmningen av inträdessökande är dock ett snabbare utvecklingstempo ganska sannolikt. Beräkningar torde därför böra genomföras även efter något högre procenttal. De kalkyler, som nedan refereras, opererar med de båda procenttalen 4,3 och 5,0.

Vid beräkningarna måste hänsyn tagas till den avveckling av äldre skolformer, som åtföljer den framväxande enhetsskolan. En god del av svårigheterna vid beräkningarna ligger i vanskligheten att rätt uppskatta denna återverkan. Närmast till hands ligger antagandet, att en utbyggnad av enhetsskolan för låt oss säga 1 procent av årskullen skall medföra en avveckling av den äldre organisationen, som att börja med likaledes är 1 procent, men sedan enhetsskolan införts för exempelvis halva årskullen, så att endast hälften av den äldre organisationen återstår, utgör 2 procent av det som är kvar osv. Tankegången kan också beskrivas så, att en utbyggnad av enhetsskoleorganisationen till att omfatta ytterligare 1 procent av hela årskullen skall medföra en avveckling av 1 procent av den äldre organisationen, uppräknad till att likaledes omfatta hela årskullen. I praktiken kompliceras beräkningarna av att den äldre organisationens avveckling liksom uppbyggnaden av enhetsskolans högstadium i varje särskilt skoldistrikt sker successivt.

Nästföljande tabell 68 sammanfattar resultaten av de utförda beräkningarna. Som en förundersökning har i tabellen beräkningar för åren 1952—54 utförts, för varje år på grundval av de kända siffrorna för närmast föregående år. Om inom ett försöksdistrikt rester finns kvar av den äldre organisationen, har dessa förts till sin gamla skolform, även om samarbete med enhetsskolan i distriktet i en eller annan form förekommer.

Vid en utveckling av de äldre skolformerna efter 4,3 procent skulle man med utgångspunkt i att det sammanlagda antalet klassavdelningar på enhetsskolans högstadium och i den äldre organisationen hösten 1951 var 4 272 vänta sig totalt 4 475 avdelningar hösten 1952, medan det verkliga antalet befanns vara 4 501. För år 1953 beräknas efter samma tillvägagångssätt 4 757 avdelningar, medan det i verkligheten blev 4 791, och för 1954 beräknas 5 048 avdelningar mot 5 056 verkligen upprättade. De beräknade talen ligger alltså, om tillväxten antages så låg som 4,3 procent, genomgående något under de verkliga. Den alternativa tillväxtprocenten, 5,0 procent, har valts så, att differenserna för de tre åren inte visar någon markerad tendens. Man finner i detta fall följande differenser:

år	antal avdelningar		diff.
	beräknat	verkligt	
1952	4 505	4 501	+ 4
1953	4 778	4 791	-13
1954	5 080	5 056	+24

Tabell 68. Det beräknade antalet klassavdelningar i realskoleålderns skolformer
åren 1952—65.

Hösten år	Antal klassavdelningar av			Summa vid tillväxtprocent		Tillväxtprocent för totala org. vid beräkning efter		
	den äldre organisa- tionen vid tillväxt- procent		enhets- skolan			4,3	5,0	4,3 %
	4,3	5,0						
1952	4 393	4 423	82	4 475	4 505	4,8	5,5	5,4
1953	4 567	4 598	190	4 757	4 778	5,7	6,2	6,4
1954	4 740	4 772	308	5 048	5 080	5,4	6,0	5,5
1955	4 883	4 916	450	5 333	5 366	5,5	6,1	
1956	4 997	5 065	659	5 656	5 724	6,1	6,7	
1957	5 080	5 184	939	6 019	6 123	6,4	7,0	
1958	5 120	5 259	1 305	6 425	6 564	6,7	7,2	
1959	5 090	5 260	1 960	7 050	7 200	9,7	10,0	
1960	4 980	5 180	2 680	7 660	7 860	8,7	8,9	
1961	4 790	5 020	3 560	8 350	8 580	9,0	9,1	
1962	4 520	4 770	4 430	8 950	9 200	7,2	7,8	
1963	4 200	4 460	5 250	9 450	9 710	5,6	5,5	
1964	3 830	4 100	5 990	9 820	10 090	3,9	3,9	
1965	3 420	3 680	6 700	10 120	10 380	3,0	2,9	

Tillväxten de tre åren uttryckt i procent framgår av tabellen på denna sida.

Självfallet utgör erfarenheterna för dessa tre år ett mycket otillräckligt material för bedömandet av de avvikelser från den tidigare utvecklingen, som från och med år 1952 kommit till synes. Beräkningarna i nedre delen av tabellen får därför endast betraktas som exempel på en tänkbar utveckling under den svåröverskådliga övergångstiden före enhetsskolans allmänna genomförande. Att föra kalkylen vidare till 60-talets senare del har ansetts meningslöst.

De beräkningar rörande den årliga tillväxtprocenten för den totala organisationen, som redovisas i högra delen av tab. 68, torde även ha sitt intresse. Siffrorna varierar något oregelbundet som en naturlig konsekvens av de skiftande årstillskotten inom enhetsskolan, men man har tydligen att motse en särskilt stark utveckling vid slutet av detta decennium. Det procentuellt största tillskottet vore enligt beräkningarna att motse år 1959, då Stockholm söder om Söder skall börja genomföra enhetsskolans högstadium för återstående överlärdistrikt. Under de följande åren sjunker tillväxtprocenten, bland annat emedan en absolut ökning av klassavdelningarnas antal betyder mindre i förhållande till organisationen i dess helhet, ju större den senare är.

En annan beräkningsmetod har begagnats av 1949 års *arbetskraftsutredning*. Utredningen har för olika tidpunkter beräknat antalet individer, som åtnjutit undervisning i heldagsskolor (SOU 1955: 34 sid. 94) och därvid erhållit bland annat de siffror, som återges i tab. 69.

Arbetskraftsutredningen antar nu, att lärjungefrekvensen i åldrarna från och med 14 år skall fortsätta att stiga i den takt, som anges av talen på sista raden i tabellen. På grund av de så funna procenttalen samt tillgängliga uppgifter om årskullarnas storlek har

Tabell 69. Antal lärjungar i olika åldrar i procent av folkmängden i resp. åldrar.

Läsår	7—13 år	14 år	15 år	16 år	17—19 år	20—24 år	25—29 år
1945/46	94,6	37,9	19,2	17,8	10,3	4,7	1,9
1953/54	99,0	55,1	31,2	26,6	15,2	7,8	2,7
Årlig ökning	0,55	2,15	1,50	1,10	0,61	0,39	0,10

utredningen beräknat totala antalet lärjungar i olika åldrar för vart och ett av läsåren 1955/65. De tal, som erhållits på detta sätt, omfattar inte bara lärjungarna i de högre skolorna utan också lärjungar i folkskolan, yrkesskolorna, folkhögskolorna m. fl. skolformer samt studerande vid universitet och högskolor, allt i den mån de befinner sig i de åldrar, som berörs i tabellen. Slutligen har det beräknade antalet lärjungar fördelats efter skolform under antagande att skolformernas relativa andel av lärjungestocken på varje åldersstadium förblir densamma som läsåret 1953/54. Vid denna första fördelning har realskolan och därmed jämförliga skolformer samt det fyraåriga gymnasiet första ring sammanförts med folkskolan och enhetsskolan. Lärjungeantalet i denna grupp är därför ännu mycket stort och ligger för största delen av den tidrymd, varom nu är fråga, mellan 0,9 och 1,0 miljoner.

Från denna stora grupp avskiljer så utredningen lärjungarna i folkskolan, vilket lätt låter sig göra beträffande låg- och mellanstadiet. Svårare är det att uppskatta lärjungeantalet i folkskolans 7—9 klasser, en uppskattning, som måste utföras så, att lärjungar tillhörande inbyggda linjer eller enhetsskolans högstadium sammanföras med realskolans lärjungar, men de övriga med folkskolans lägre klasser. Utredningen antar, att den fortsatta utbyggnaden av folkskolans åttonde och nionde klasser på ett ungefär skall kompenseras av en ökad övergång till högre skolformer och fortsatt utbyggnad av enhetsskolan. På detta sätt finner utredningen, att lärjungeantalet i realskolan, inbegripet flickskolan, de inbyggda linjerna och enhetsskolans högstadium, skulle vara

läsåret 1953/54	145 300
» 1959/60	211 500
» 1964/65	209 700

Det genomsnittliga antalet lärjungar i real- och flickskolor uppges av utredningen ha varit 29,9 sislidna läsår. Håller sig detta medeltal, skulle antalet klassavdelningar utgöra

läsåret 1953/54	4 860
» 1959/60	7 075
» 1964/65	7 015

Resultatet för de båda första tidpunkterna överensstämmer ganska väl med det här i tab. 68 kalkylerade, om vid jämförelsen beaktas, att arbetskraftsutredningen å ena sidan tillagt det fyraåriga gymnasiet första ring och å andra sidan räknat med en år 1959 påbörjad och år 1964 genomförd avveckling av den femåriga realskolans båda lägsta klasser. Vid mitten av 1960-talet skiljer sig däremot kalkylerna mycket avsevärt. Enligt arbetskraftsutredningen skulle till och med en mindre nedgång i antalet klassavdelningar vara att motse, enligt vår tab. 68 däremot en fortsatt ökning, om också i långsammare takt än under 1950-talet. Skillnaden beror till stor del på att olika antaganden gjorts om enhetsskolans utveckling. Därest denna successivt genomföres under loppet av 60-talet, blir den genomsnittliga årliga ökningen i åldrarna över 14 år endast obetydligt lägre under förra hälften av 1960-talet än under den återstående delen av 1950-talet, påpekar arbetskraftsutredningen.

Emellertid finnes även en principiell metodisk skillnad mellan de båda kalkylerna. I tab. 68 har nämligen förutsatts, att den äldre realskoleorganisationens utveckling är oberoende av variationerna i årskullarnas storlek, i arbetskraftsutredningens beräkningar antages däremot lärjungeantalet i varje skolform direkt proportionellt med storleken av de årskullar lärjungarna tillhör. Alltefter skiftande tidsförhållanden kan det ena eller andra antagandet vara riktigare.

Gymnasiestadiets skolor

Beträffande de gymnasiala skolformernas utveckling är utrymmet för subjektivitet i bedömningarna om möjligt ännu större än i fråga om realskolan. Det är nämligen uteslutande fråga om frivilliga skolformer, som mottar en förhållandevis liten del av de årsklasser, ur vilka de rekryteras. För icke alltför långa tidsperioder kan man dock konstatera vissa rätt påfallande lagbundenheter. Särskilt får man ett intryck av fri och ostörd utveckling, om man såsom i tab. 70 ställer antalet klassavdelningar vid de gymnasiala skolformerna i relation till rekryteringsunderlaget.

Tabell 70. Antalet klassavdelningar i gymnasieålderns skolformer och folkmängden i gymnasieåldern åren 1944—54.

År	1944	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54
Antal klassavdelningar	1 030	1 074	1 128	1 184	1 242	1 307	1 359	1 408	1 440	1 514	1 612
Folkmängd i gymnasieåldern, 1 000-tal	379,3	371,0	360,9	355,9	352,0	346,8	341,6	333,4	328,5	328,8	334,2
Avd. per 1 000 personer i gymn.-åldern	2,72	2,89	3,13	3,33	3,53	3,77	3,98	4,22	4,38	4,60	4,82

Som vanligt menas i tabellen med gymnasieålderns skolor icke endast de högre allmänna läroverkens gymnasialstadium och motsvarande kommunala och privata organisationsformer utan även folkskoleseminariernas fyraåriga linjer, småskoleseminarierna, de tekniska läroverken och handelsgymnasiernas tvåårskurser. Och med folkmängden i gymnasieåldern menas liksom förut de fyra årsklasser, som befinner sig i åldersintervallet 17—21 år.

Regelbundenheten i talserien på den nedersta raden är särskilt påfallande och framträder än tydligare, om siffrorna åskådliggörs grafiskt, såsom skett i diagram 4, sid. 64. Alltför vittgående slutsatser för framtiden får dock inte dras av den vackra sifferserien, emedan rekryteringsunderlaget för gymnasiet varit relativt konstant under den i tab. 70 behandlade tidsperioden.

I det följande lämnas nu data för fyra utvecklingsalternativ:

a) Antalet klassavdelningar antages växa proportionellt med rekryteringsunderlaget, icke snabbare än detta; detta alternativ har medtagits huvudsakligen för att möjliggöra jämförelser.

b) Antalet klassavdelningar på gymnasialstadiet steg under de sju åren 1944—51 med i genomsnitt 4,6 procent årligen. En tänkbar möjlighet vore, att samma utvecklingsprocent komme att reglera tillväxten även under det stundande decenniet.

c) Arbetskraftsutredningen har förutberäknat antalet lärjungar i de gymnasiala skolformerna enligt den metod, för vilken nyss redogjorts. En utveckling efter dessa linjer upptages som tredje alternativ.

d) Antalet klassavdelningar per tusental av rekryteringsunderlaget kunde tänkas fortsätta att stiga på samma sätt som det enligt tab. 70 gjort under tiden efter 1944. Denna utveckling utgör diskussionens fjärde alternativ.

Antalet klassavdelningar varje år under perioden 1955—65 enligt de fyra diskussionsalternativen anges i nedanstående tabell.

Tabell 71. Antalet klassavdelningar höstterminerna 1955—65 beräknat enligt de fyra diskuterade utvecklingsalternativen.

Alt.	År										
	1955	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65
a	1 659	1 719	1 754	1 803	1 902	2 030	2 204	2 360	2 438	2 455	2 424
b	1 686	1 764	1 845	1 930	2 019	2 111	2 208	2 310	2 416	2 527	2 644
c	1 706	1 805	1 944	2 088	2 277	2 455	2 693	2 897	3 080	3 249	3 333
d	1 730	1 867	1 982	2 116	2 315	2 559	2 874	3 180	3 392	3 522	3 583

Alternativ a, som innebär, att tillströmningen till de gymnasiala studierna skall vara i stort sett oförändrad uttryckt i procent av årskullen, leder, redan det, till en snabbt stigande utvecklingskurva. Maximum skulle uppnås år 1964, då antalet klassavdelningar skulle ha stigit från 1 612 år 1954 till 2 455 eller med omkring 50 procent. Denna utvecklingslinje förefaller dock föga sannolik. Den kan hållas, endast om man får förutsätta en begynnande omsvängning i målsmännens inställning till de högre skolstudierna, en omsvängning som visserligen är möjlig men står i strid med de hittills gjorda erfarenheterna på området.

Alternativ d förutsäger en mycket livlig utveckling av gymnasiet och leder till ett större antal klassavdelningar än något av de andra alternativen. Det kan synas ha ett fast erfarenhetsunderlag, då det blott innebär en fortsättning av den mycket regelbundna utveckling, som har åskådliggjorts i diagram 4. Mot prognoser, som räknar med en mycket stor breddning av gymnasiet, kan emellertid riktas en invändning, som inte torde kunna helt fränkännas betydelse. Antalet lärjungar i de gymnasiala skolformernas nybörjarklasser uppgick redan höstterminen 1954 till 15,2 procent av årskullen. År 1965 skulle detta tal, om utvecklingen följer alternativ d, ha stigit till omkring 22 procent — en noggrann beräkning är omöjlig utan en del nya antaganden. Det kan ifrågasättas, hurvida en så stor del av årskullen äger förutsättningar för gymnasialt arbete i nuvarande mening. En sänkning av kunskapskraven är visserligen möjlig och torde i viss utsträckning försiggå automatiskt, om lärjungematerialet försämras, men sannolikt skulle en så betydande ökning av antalet gymnasiestuderande förutsätta nya konstruktioner inom gymnasiet eller upptagandet av parallella studievägar med delvis annat mål. Alt. d är troligen det bästa för de närmaste åren, men man kan tveka om dess tillämplighet på lång sikt.

Alternativ c, som bygger på arbetskraftsutredningens beräkningar, vilar på en liknande tankegång som alternativ d men företer i den närmare utformningen icke oväsentliga avvikelser. Viktigast är, att utredningen i kalkylens första skede för in *hela* det för åldersstadiet avsedda skolsystemet — icke blott de teoretiskt orienterade skolformer, som i det föregående avskilts till gruppen »gymnasiala skolformer» — och därefter fördelar det framräknade antalet lärjungar på de skilda skolformerna under antagandet, att dessas relativa andel av befolkningen på åldersstadiet förblir densamma som läsåret 1953/54.

Det i tab. 71 för alternativ c angivna antalet klassavdelningar har erhållits av arbetskraftsutredningens lärjungesiffror under antagandet, att antalet klassavdelningar är propor-

tionellt med antalet lärjungar. I verkligheten råder naturligtvis ingen sträng proportionalitet. Med hänsyn till den särskilt stora osäkerhet, som råder om gymnasiet utveckling under det närmaste årtiondet, har det icke ansetts behöfligt att göra preciserande antaganden om lärjungeantalet i klasserna.

Arbetskraftsutredningen gör antagandet, att för åldersstadiet avsedda yrkesförberedande fackskolor och yrkesskolor skulle utbyggas proportionsvis lika starkt som skolorna av egentlig gymnasietyp och dessa i stället utvecklas något långsammare än enligt det senast diskuterade alternativet. Antagandet indiceras ej av de senaste årens utveckling, men med hänsyn till svårigheten för lärjungar, som inte når upp till nuvarande gymnasiestandard, att genomföra verkliga gymnasiestudier förefaller det ej osannolikt, att efterfrågan på andra former av undervisning för åldersstadiet skall stiga mera under det närmaste årtiondet än hittills. Man kan därför ha skäl att föredraga alt. c framför alt. d. Det bör dock framhållas, att även alt. c leder till en mycket hög procent gymnasiestuderande, måhända omkring 20 procent av årskullen för nybörjarklasserna vid periodens slut.

Valet skulle således till sist stå mellan alternativen b och c, vilka motsvarar var sitt av de båda för realskolestadiet genomräknade alternativen. Alt. b opererar icke med årskullarnas storlek och kan därför sägas innebära, att utvecklingen väsentligen skulle bestämmas av samhällets resurser i lärare och lokaler. Alt. c åter räknar lärjungarna i procent av årskullen och förlägger därmed huvudavgörandena till hemmen.

Realskoleutredningen tar i kap. 2 ställning till de båda alternativen.

c. Beräkning av lärarbehovet för de högre skolorna

När antalet klassavdelningar är bekant, kan lärarbehovet approximativt beräknas. Härvid är att märka, att kraven på lärarnas utbildning icke är desamma över hela linjen. Enhetsskolan, som i de teoretiska ämnena begagnar såväl akademiskt utbildade lärare som folkskollärare med vidareutbildning, bör beräknas separat, likaså klasserna 1⁵, 2⁵, 1⁴ och motsvarande, som enligt beslut av 1954 års riksdag normalt skall använda tjugutredjegrads-lärare. Övriga klasser av realskolan (inklusive klass 1³) och samtliga gymnasieklasser begagnar i princip endast högskolebildade lärare vid undervisningen i de teoretiska läroämnena och flertalet av de praktiska.

Av det sagda framgår, att gränslinjen mellan de båda nämnda lärargruppernas verksamhetsområden för närvarande skär igenom den äldre organisationen för sjunde skolåret, i det att klasserna 3⁵ och 1³ hänförs till de akademiskt utbildade lärarnas arbetsfält men klass 1⁴ till tjugutredjorna. Vid beräkningen av det framtida lärarbehovet har denna gräns antagits ligga fast, oberoende av tillgången på lärare av de båda slagen. Än en gång må dessutom understrykas, att beräkningarna avser att vara utgångspunkt för realskoleutredningens arbete och följaktligen icke kan ta hänsyn till de ändringar av organisationen, vari utredningens arbete kan resultera.

Den omgruppering av klassavdelningarna, som erfordras för beräkningen av lärarbehovet, framgår av tab. 72 överst på nästa sida. I denna tabell har beräkningarna rörande enhetsskolans utveckling kombinerats med antagandena, att den äldre realskoleorganisationen utanför enhetsskoleområdet skall tillväxa med 5 procent och de gymnasiala skolformerna expandera enligt arbetskraftsutredningens prognoser.

Behovet av lärare i teoretiska ämnen skiftar något på olika stadier, det är lägst i klass 1⁵, lägst också i enhetsskolan, där en del av undervisningen bestrides av yrkeslärare, men särskilt högt i gymnasiet, vars lärare har lägre undervisningsskyldighet.

För enhetsskolan gäller beträffande undervisningen i teoretiska läroämnen i huvudsak följande.

Lärarnas undervisningsskyldighet vid undervisning i kunskapsämnen i sjunde och åttonde klasserna av enhetsskolan är 26,5 veckotimmar och i nionde klassen 21,5 vecko-

Tabell 72. Antalet klassavdelningar inom de högre skolorna läsåren 1954—66 i fördelning efter lärarkategoriernas arbetsområden.

Läsår	Antal klassavdelningar i			
	enhetsskolans högstadium	klasserna 1 ⁵ , 2 ⁵ , 1 ⁴ och motsvarande	högre klasser	hela organisa- tionen
1954/55	308	1 509	4 851	6 668
1955/56	450	1 550	5 080	7 080
1956/57	660	1 580	5 300	7 540
1957/58	940	1 600	5 520	8 060
1958/59	1 310	1 580	5 770	8 660
1959/60	1 960	1 530	6 010	9 500
1960/61	2 700	1 500	6 200	10 400
1961/62	3 600	1 400	6 300	11 300
1962/63	4 400	1 300	6 400	12 100
1963/64	5 200	1 100	6 500	12 800
1964/65	6 000	1 000	6 300	13 300
1965/66	6 700	900	6 100	13 700

timmar. Enligt de av skolöverstyrelsen år 1951 fastställda timplanerna omfattar schemat i kunskapsämnen för en avdelning av klass 7 i en A-skola

med tyska som tillvalsämne	28,5	veckotimmar
med svensk övningskurs	26,5	»
med praktiskt ämne	22,5	»

allt inräknat förstärkningsanordningar men icke fritt valt arbete. I klass 8 blir motsvarande siffror för en avdelning

med tyska och engelska	31,5	veckotimmar
med engelska och ett praktiskt ämne	26,5	»
med två praktiska ämnen	22,5	»

I odifferentierade avdelningar av klasserna 7 och 8, där flera tillvalskombinationer kan förekomma, ligger timsommorna ofta högre än de högsta här angivna. Vad slutligen beträffar klass 9 upptager schemat i kunskapsämnen

för klass 9 g	33,5	veckotimmar
» » 9 a	32,5	»
» » 9 y halva tiden	16	»

Summorna är ungefärliga, eftersom behovet av förstärkningsanordningar kan skifta.

Beräknas lärarbehovet på grundval av dessa siffror och tillgängliga uppgifter om lärjungarnas ämnesval, kan man — i avvaktan på mera ingående uppgifter om lärjungarnas gruppering i avdelningar — måhända antaga, att lärarbehovet i teoretiska läroämnen på högstadiet, uttryckt i heltidstjänster, skall understiga antalet avdelningar med exempelvis 5 procent. I praktiken uppehålls en del av undervisningen genom timplärare eller såsom övertimmar för heltidstjänstgörande lärare men å andra sidan tillkommer ett behov av vikarier. Vid en mycket summarisk beräkning torde man kunna antaga, att det som höjer och sänker väger någorlunda jämnt. Behovet av lärare i kunskapsämnen bör därför kunna anslås till ungefär 0,95 per klassavdelning förutom timplärare m. m. Proportionerna mellan akademiskt utbildade lärare och vidareutbildade folkskollärare regleras av 1953 års löneuppgörelse, som på ett ungefär halverar arbetsfältet mellan de båda lärargrupperna.

Lärarbehovet i klasserna 1⁵, 2⁵ och 1⁴ beräknas på liknande sätt. Man torde kunna utgå från ett behov av i genomsnitt 0,98 lärare per klassavdelning.

Beräkningen av lärarbehovet för de högre klasserna skulle bli mycket komplicerad, om man utginge från det skiftande antalet schematimmar och försökte ta hänsyn till eventuella förstärkningsanordningar o. dyl. Från den företagna lärarinventeringen känner man emellertid det faktiska lärarantalet höstterminen 1954 för högre skolor av olika slag, för enhetsskolans högstadium för sig och för de övriga skolformerna för sig. Minskas sistnämnda delpost med det för klasserna 1⁵, 2⁵, 1⁴ och motsvarande beräknade, erhålles antalet lärare i de högre klasserna med tillräcklig noggrannhet.

I tab. 73 anges det beräknade lärarbehovet för de i tab. 72 upptagna klassavdelningarna. Beräkningarna är, såsom framgått av det redan sagda, högst summariska. Enhetsskolans lärarkår i kunskapsämnen har tänkts bestå av akademiskt utbildade lärare och folkskollärare i lika antal. Folkhögskollärare, som inte tillhör någon av dessa kategorier, samt lärare i merkantila och tekniska ämnen, har fått bilda en särskild grupp, i tabellen betecknad speciallärare. Övningsskollärarna är helt utelämnade. Behovet av lärare för högre klasser än 2⁵ och 1⁴ har antagits proportionellt med antalet klassavdelningar. Speciallärargruppen har förutsatts växa i samma proportion som huvudgruppen av universitetsutbildade lärare. Slutligen har undervisning mot ersättning enligt timtaxa, vilken icke medtagits i tabellen, antagits förekomma i samma relativa utsträckning som för närvarande. Större precision i detaljerna torde vara meningslös med hänsyn till osäkerheten i de grundläggande antagandena.

Tabell 73. Behovet av lärare i läroämnena vid de högre skolorna läsåren 1954—66 med uppdelning efter lärarkategorier.

Läsår	Lärarbehov för					Summa
	enhetsskolans högstadium		klasserna 1 ⁵ , 2 ⁵ , 1 ⁴ och motsvarande	högre klasser		
	akad. utb.	23:or	23:or	akad. utb.	spec. lär.	
1954/55 ..	146	146	1 479	5 962	308	8 041
1955/56 ..	210	210	1 520	6 240	320	8 500
1956/57 ..	310	310	1 550	6 510	340	9 020
1957/58 ..	450	450	1 560	6 780	350	9 590
1958/59 ..	620	620	1 550	7 090	370	10 250
1959/60 ..	930	930	1 500	7 390	380	11 130
1960/61 ..	1 300	1 300	1 400	7 600	400	12 000
1961/62 ..	1 700	1 700	1 300	7 700	400	12 800
1962/63 ..	2 100	2 100	1 200	7 900	400	13 700
1963/64 ..	2 500	2 500	1 100	8 000	400	14 500
1964/65 ..	2 900	2 900	1 000	7 700	400	14 900
1965/66 ..	3 200	3 200	800	7 500	400	15 100

Som man kunde vänta, visar tabellen en successivt stigande efterfrågan på lärare under perioden och detta beträffande såväl lärare med akademisk utbildning som folkskollärare med vidareutbildning. I övrigt torde tabellen kräva ett par kommentarer.

Lärfördelningen läsåret 1954/55 är tydligen inte den verkliga. Översta raden i tabellen anger antalet akademiskt utbildade lärare och antalet tjugutreoer under förutsättningar,

som är i princip godtagna, men vilkas konsekvenser ännu icke kunnat fullt utdragas. I enhetsskolan är sålunda inte fördelningen mellan akademiskt utbildade lärare och tjugutrear så jämn som antagits; till följd av lärarbristen och andra omständigheter är antalet folkskollärare i själva verket dubbelt så stort som antalet lärare med akademisk utbildning. Användningen av tjugutrear i läroverken är inte heller ännu programenligt genomförd. Det finns akademiskt utbildade lärare i de lägsta klasserna och folkskollärare i de högre i antal, som skiftar från skola till skola. Liknande avvikelser kan efter all sannolikhet motses även i framtiden. Tabellen är avsedd att ge en föreställning om lärargruppernas användning, därest de vid beräkningen antagna normerna vore strikt genomförda. I verkligheten torde alltid sådana omständigheter som tillgången på lärare av olika slag inverka mer eller mindre kraftigt modifierande.

Det värde på lärarkårernas storlek, som kommit fram vid inventeringen — 8 030 personer förutom övningsskollärarna och deras vikarier — inbegriper även lärare vid vissa i det föregående föga beaktade skolformer: folkhögskolorna, folkskoleseminariernas studentlinjer och handelsgymnasiernas ettårskurser. När detta tal används vid beräkningarna, införes utan att det utsagts även sistberörda skolformer i kalkylen, och det obevisade antagandet göres, att de skall utveckla sig i samma tempo som de högre skolorna i gemen. Numerärt betyder emellertid dessa skolor så pass litet, att eventuella avvikelser i deras utvecklingstendens saknar betydelse för de summariska beräkningar, varom här är fråga.

3. Beräkningar rörande tillströmningen till lärarbanan

Antalet studentexamina och antalet nyinskrivna i de filosofiska fakulteterna befinner sig i snabb tillväxt, såsom framgår av tab. 10, sid. 41. Det är sannolikt, att stegringen kommer att fortsätta de närmaste åren. De årskullar, som avlägger studentexamen på fyraårigt gymnasium åren 1955—58 och på treårigt gymnasium åren 1955—57 är redan intagna i gymnasiet, och man vet, huru mycket en första ring brukar decimeras på vägen upp till studentexamen. De abiturienter, som avlägger examen på treårigt gymnasium åren 1958 och 1959 och på fyraårigt år 1959, tillhör däremot i regel nu realskolan, och uppskattade siffror måste därför nyttjas för de motsvarande första ringarna. Vid 1955 års folkskolinspektörsmöte framlades prognoser rörande tillströmningen till första ringen, som utförts av skolöverstyrelsens statistiska kontor. Dessa prognoser har begagnats vid den förutberäkning av antalet studentexamina, för vilken tab. 74 är en redogörelse.

På raden närmast under tabellhuvudet anges 1954 års siffror för studentproduktionen, exklusive examina vid försvarets läroverk, ävensom antalet år 1954 i egentlig mening nyinskrivna vid de filosofiska fakulteterna. För de närmast följande åren meddelas de beräknade siffrorna för studentproduktionen. Därvid har antagits, att antalet examina på fyraårigt gymnasium är 77,3 procent av lärjungeantalet i första ringen fyra år tidigare och att antalet examina på treårigt gymnasium är 72,0 procent av lärjungeantalet i första ringen tre år tidigare. Antalet privatister har under treårsperioden 1952—54 uppgått till något över 4 procent av studentproduktionen vid andra läroverk än försvarets. Denna proportion har antagits hålla sig under den närmaste femårsperioden. Längst till höger ges de uppskattade siffrorna för nyinskrivningarna i de filosofiska fakulteterna. År 1954 utgjorde antalet nyinskrivningar icke mindre än 52,8 procent av årets studentproduktion. Samma procenttal har antagits för den närmaste femårsperioden.

Enligt tabellen skulle en påfallande stor ökning av examensfrekvensen vara att motse. Redan år 1959 skulle man vara uppe i 8 300 studenter mot 5 300 år 1954. Det bör dock framhållas, att vi ännu icke känner gallringen på det nya sexgrenade gymnasiet. Det har från skolmannahåll uppgivits, att arbetsbördan för lärjungarna i första ringen stigit och att den allmänna linjen inte visat sig vara så lätt, som många trott.

Tabell 74. Produktionen av studenter och deras övergång till filosofiska studier åren 1954—59.

År	Antal godkända studentexamina				Nyinskrivna i filosofiska fakulteterna
	å 4-årigt gymnasium	å 3-årigt gymnasium	vid priv. nämnderna	summa	
1954	2 555	2 519	215	5 289	2 791
1955	2 849	2 842	244	5 935	3 134
1956	3 059	2 879	254	6 192	3 269
1957	4 023	3 117	306	7 446	3 931
1958	4 266	3 374	327	7 967	4 207
1959	4 343	3 636	341	8 320	4 393

Antalet nyinskrivningar i de filosofiska fakulteterna skulle med de gjorda antagandena stiga till inemot 4 400 år 1959. Man kunde till och med komma till högre tal, om man vågade antaga, att den snabba ökning av procenten inskrivningar i de filosofiska fakulteterna, som registrerats under tiden efter år 1948, skulle fortsätta ännu en tid. Det är dock svårt att höja den redan höga uppskattningen utan att närmare undersöka konkurrensförhållandena mellan de olika levnadsbanor, som fordrar studentexamen.

Även för de år, då antalet nyinskrivna studenter är bekant, måste beräkningen av tillströmningen till lärarbanan räkna med stora osäkerhetsmoment. Realskoleutredningen har funnit, att under åren närmast före 1953 års examensreform ungefär 75 procent av de personer, som avlagt ämbetsexamen, övergick till lärarbanan och att tiden från inskrivningen i den filosofiska fakulteten till inträdet på lärarbanan i genomsnitt snarare över- än understeg sju år. Jämföres ämbetsexamina åren 1948—52 med antalet sju år tidigare inskrivna, finner man genomsnittligt 26,1 procent ämbetsexamina. Man kunde på grund härav vilja uppskatta nybörjarna på lärarbanan ett visst år till $26,1 \cdot 0,75 = 19,6$ procent av de sju år tidigare i de filosofiska fakulteterna inskrivna, vartill skulle komma en liten grupp teologer. Men allt detta har sannolikt ändrats genom tillkomsten av den nya examensstadgan.

Genom 1953 års examensstadga har fordringarna i filosofisk ämbetsexamen sänkts från 7 till 6 betygsheter. Ungefär samtidigt torde vissa lättnader i kursfordringarna ha genomförts. Huru mycket studietiden därigenom genomsnittligt förkortas, är ännu obekant. Ett någorlunda plausibelt antagande är, att sänkningen av fordringarna från 7 till 6 betygsheter skall förkorta tiden mellan studentexamen och ämbetsexamen från 7 till 6 år. Man skulle i så fall som konsekvens av den nya stadgans utfärdande ha att motse ett engångstillskott motsvarande ett års produktion av fil. magistrar. Dessutan att allvarligt reflektera på lärarbanan. Men antalet filosofie magistrar, som ägnar sig åt läraryrket, kan eventuellt komma att sjunka relativt till hela antalet.

Antalet ämbetsexamina kan väntas stiga, då 1952 års lönereglering för lärarna torde locka fler studenter till att sikta på ämbetsexamen och minskningen av fordringarna bör kunna nedbringa avbrottsprocenten. I samma riktning verkar, att skillnaden minskats mellan fil. kand.- och fil. mag.-examen. Studenter som hittills skulle ha ansett sig betjänta med en fil. kandidatexamen, torde i framtiden komma att avlägga ämbetsexamen, kanske utan att allvarligt reflektera på lärarbanan. Men antalet filosofie magistrar, som ägnar sig åt läraryrket, kan eventuellt komma att sjunka relativt till antalet.

Härmed må förhålla sig hur som helst, man bör dock kunna förvänta, att de ansträngningar, som från det allmännas sida gjorts för att stimulera tillströmningen till lärarbanan,

skall bära någon frukt. Om i början av 50-talet 20 procent av de filosofiska fakulteternas nyinskrivna blev lärare, bör det nu bli ett större antal. En höjning från 20 till 25 procent skulle innebära en ökning av rekryteringen inom varje årsklass med 25 procent. Huruvida man vågar gå längre eller ens så långt är ovisst. Det förhållandet, att någon ökning av det relativa antalet lärare inom 1952 års magistergrupp ännu icke kunnat säkert konstateras, tyder på att verkningarna av löneregleringen varit begränsade.

I fortsättningen antages, att lärarkåren varje år får ett tillskott av nya lärare, motsvarande 25 procent av de sex år tidigare i de filosofiska fakulteterna nyinskrivna. Häri inräknas då de — troligen fåtaliga — folkskollärare, som skaffar sig adjunktskompetens genom att tentera för fyra betyg i ämbetsexamen, ävensom de lärare, som har avlagt sina huvudexamina i de teologiska fakulteterna. Den på dessa grunder beräknade lärarproduktionen framgår av följande tabell.

Tabell 75. Beräknat tillskott av nya lärare med akademisk utbildning åren 1956—65.

År	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Antal 6 år tidigare inskrivna	1 711	1 805	2 177	2 440	2 791	3 134	3 269	3 931	4 207	4 393
Beräknat lärartillskott	428	451	544	610	698	784	817	983	1 052	1 098

Resultaten för de närmaste åren är väl inte särskilt uppseendeväckande, men beräkningarna för senare delen av perioden ger som synes mycket stora tal. Den som inte vet, huru löslig uppskattningen av lärarproduktionen under 60-talet i själva verket är, kunde frestas att profetera om en tid, då reformprojekt, som lagts åt sidan för lärarbristens skull, framtas ur gömmorna för att föras ut i det praktiska livet.

De beräkningar om framtida skolförhållanden, som presenterats i denna bilaga, måste kringgärdas med de starkaste reservationer. Kalkylerna är närmast att fatta som räkneexempel, vilka belyser, hur utvecklingen *kan* komma att te sig, om en obligatorisk nioårig enhetsskola skall vara genomförd i början av 1970-talet och under övergångstiden i stort sett samma utvecklingstendenser som hittills gör sig gällande inom det högre skolväsendet.

Även beräkningar av detta slag har dock sitt värde. De ger en viss stadga åt diskussionen. Den som inte vill acceptera resultaten tvingas att göra klart för sig, vilka förutsättningar han inte anser hållbara, och de underlättar på samma gång för honom att bedöma de ändringar i resultaten, som blir följden, om man ändrar den ena eller andra förutsättningen. Till och med rätt ofullkomliga försök att statistiskt följa en utvecklingstrend in i framtiden kan vara goda hjälpmedel i händerna på den som förstår deras begränsning.

Tabell I. Lärjungeantalet i folkskolans undantagsformer åren 1930—1953.

Län	Halvtidsläsande skolor				Heltidsläsande mindre folkskolor			
	Vt 1930	Vt 1940	Vt 1950	Vt 1953	Vt 1930	Vt 1940	Vt 1950	Vt 1953
Stockholms stad	40	—	—	—	—	—	—	—
Stockholms län	53	—	—	—	833	238	19	11
Uppsala län	119	—	—	—	158	69	—	—
Södermanlands län ..	627	198	—	—	208	104	—	—
Östergötlands län ..	3 437	648	210	24	623	305	74	34
Jönköpings län	5 616	766	13	—	577	249	138	52
Kronobergs län	4 263	151	—	—	104	232	31	—
Kalmar län	1 128	31	—	—	985	435	66	45
Gotlands län	—	—	—	—	—	—	—	—
Blekinge län	280	—	—	—	223	58	17	—
Kristianstads län ...	639	102	—	—	116	40	13	—
Malmöhus län	177	—	—	—	242	103	—	—
Hallands län	2 500	1 043	22	—	98	89	33	—
Göteborgs och Bohus län	11 201	6 125	263	86	131	81	123	61
Älvsborgs län	15 342	6 908	854	219	123	140	49	31
Skaraborgs län	3 880	352	—	—	230	23	17	—
Värmlands län	3 179	284	—	—	633	368	122	43
Örebro län	150	—	—	—	602	219	44	23
Västmanlands län ..	40	—	—	—	366	110	29	6
Kopparbergs län ...	100	—	—	—	1 028	338	82	40
Gävleborgs län	4 576	540	—	—	1 732	1 299	379	94
Västernorrlands län .	5 444	755	—	—	2 025	1 667	422	123
Jämtlands län	1 382	—	—	—	1 986	1 079	551	368
Västerbottens län ..	5 022	—	—	—	4 966	4 203	1 439	791
Norrbottnens län	994	—	—	—	4 405	2 753	517	218
Summa	70 189	17 903	1 362	329	22 394	14 202	4 165	1 940

Tabell II. Fördelningen efter skolform av folkskolans lärjungar åren 1940—1954.

Skolform	Landsbygden						Städerna						Hela riket						
	Vt 1940		Vt 1950		Vt 1954		Vt 1940		Vt 1950		Vt 1954		Vt 1940		Vt 1950		Vt 1954		
	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	
1. Huvudformer:																			
A, a	102 303	26,1	133 504	35,7	204 266	48,8	140 733	92,0	213 044	91,1	304 820	91,3	243 036	44,6	346 548	57,0	509 086	67,7	
B 1, b	168 808	43,0	178 510	47,7	178 276	42,6	3 394	2,2	5 453	2,3	8 723	2,6	172 202	31,6	183 963	30,3	186 999	24,9	
B 2	70 044	17,9	44 202	11,8	25 232	6,0	889	0,6	910	0,4	836	0,3	70 933	13,0	45 112	7,4	26 068	3,5	
B 3	18 283	4,7	10 647	2,8	5 217	1,2	94	0,1	168	0,1	131	0,0	18 377	3,4	10 815	1,8	5 348	0,7	
2. Undantagsformer	32 105	8,2	5 644	1,5	1 780	0,4	—	—	8	0,0	—	—	32 105	5,9	5 652	0,9	1 780	0,2	
3. Hjälp- och specialklasser	400	0,1	1 490	0,4	3 871	0,9	7 890	5,1	14 344	6,1	19 368	5,8	8 290	1,5	15 834	2,6	23 239	3,1	
Summa	391 943	100	373 997	100	418 642	100	153 000	100	233 927	100	333 878	100	544 943	100	607 924	100	752 520	100	

Anm. Lärjungeantalet i undantagsformerna skiljer sig något i tab. I och II. Orsaken torde vara, att vissa organisationsvarianter på landsbygden bokförts på olika sätt.

Tabell III. Lärjungeantalet fördelat efter skolpliktstidens längd åren 1946—1954.

Skolplikt	Landsbygden						Städerna						Hela riket					
	Vt 1946		Vt 1950		Vt 1954		Vt 1946		Vt 1950		Vt 1954		Vt 1946		Vt 1950		Vt 1954	
	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%	Lärj.	%
6 år	147 954	42,3	374	0,1	—	—	3 556	2,0	—	—	—	—	151 510	28,8	374	0,1	—	—
7 år	197 613	56,4	865 737	97,8	383 886	91,5	106 746	60,2	122 367	51,5	148 600	43,8	304 359	57,7	488 104	79,8	531 886	70,2
8 år	4 478	1,3	7 945	2,1	23 230	5,5	66 912	37,8	115 446	48,5	186 368	54,9	71 390	13,5	123 391	20,2	209 598	27,6
9 år	—	—	—	—	12 185	3,0	—	—	—	—	4 432	1,3	—	—	—	—	16 617	2,2
Summa	350 045	100	374 056	100	418 801	100	177 214	100	237 813	100	339 400	100	527 259	100	611 869	100	758 201	100

Tabell IV. Lärjungeantalet i klasser med anslutning till folkskolans klass 4
höstterminerna 1931—1954.

År	Femårig realskola klass 1 ⁶			Sjuårig flickskola klass 1 ⁷		S:a lärj.	Proc. av årskullen
	Allmänna läroverk	Inbyggda linjer (seminarier, folkskolor, komm. flickskolor)	Privatläroverk	Komm. flickskolor o. statens normalskola	Privatläroverk		
1931	4 684	—	526	179	2 576	7 965	5,7
1932	4 721	—	473	376	1 902	7 472	5,9
1933	4 607	—	404	427	1 818	7 256	6,2
1934	4 737	—	361	699	1 511	7 308	6,4
1935	5 043	—	296	779	1 464	7 582	7,0
1936	5 112	—	328	906	1 340	7 686	7,2
1937	5 161	—	292	1 029	1 270	7 752	7,6
1938	5 244	—	337	1 210	1 217	8 008	8,2
1939	5 557	—	354	1 976	496	8 383	8,6
1940	5 442	—	337	1 911	451	8 141	8,8
1941	5 628	33	331	1 914	491	8 397	8,9
1942	5 834	34	411	2 116	476	8 871	9,7
1943	5 995	34	496	2 362	316	9 203	10,3
1944	6 235	35	534	2 409	317	9 530	11,2
1945	6 553	32	551	2 399	258	9 793	11,5
1946	6 848	35	613	2 663	157	10 316	12,0
1947	7 389	32	581	2 836	189	11 027	12,4
1948	7 993	33	624	3 061	192	11 903	13,2
1949	9 114	35	563	3 201	258	13 171	14,0
1950	9 791	66	573	3 271	269	13 970	14,3
1951	9 745	602	567	3 444	232	14 590	15,2
1952	10 040	596	570	3 372	265	14 843	14,9
1953	10 436	627	646	3 684	277	15 670	13,8
1954	9 694	645	661	3 631	298	14 929	11,9

Anm. Lärjungeantalet inbegriper kvarsittare. Årskullens storlek har satts lika med antalet 11 år tidigare födda.

Tabell V. Lärjungeantalet i klasser med anslutning till folkskolans klass 6
höstterminerna 1931—1954.

År	Fyraårig realskola klass 1 ^a					Linjer med kortare studiegång, nybörjarklassen					Flickskolans klass 1 ^o	S:a lärj.	Proc. av års- kullen
	Allm. läroverk	Komm. real- skola	Prakt. real- skola	Högre folk- skola	Priv. läroverk	Allm. läroverk	Inb. linjer	Enhetsskolan klass 7	Högre folk- skola	Priv. läroverk			
1931	3 333	2 136	—	369	205	—	—	—	2 935	30	27	9 035	7,7
1932	4 022	2 078	—	327	190	—	—	—	3 004	36	40	9 697	8,4
1933	4 218	2 281	657	378	208	—	—	—	2 620	32	161	10 555	7,6
1934	4 409	2 302	735	447	283	—	—	—	2 483	30	183	10 872	8,5
1935	4 345	2 345	753	399	276	—	—	—	2 329	51	194	10 692	9,1
1936	4 521	2 409	1 308	589	292	—	—	—	1 724	30	243	11 116	9,8
1937	4 459	2 422	1 419	736	257	—	—	—	1 495	37	239	11 064	10,1
1938	4 677	2 596	1 524	846	238	—	—	—	1 496	36	292	11 705	11,0
1939	4 790	2 762	1 573	803	241	—	—	—	1 302	35	277	11 783	11,6
1940	4 529	2 609	1 632	713	190	—	—	—	1 161	23	226	11 083	11,3
1941	4 801	2 889	1 778	572	185	—	—	—	871	30	212	11 338	11,6
1942	5 059	3 074	1 887	618	196	—	—	—	1 104	44	244	12 226	13,2
1943	5 420	3 409	1 955	447	207	—	—	—	1 123	36	290	12 887	13,7
1944	6 366	2 897	2 017	536	208	—	—	—	1 122	41	282	13 469	14,8
1945	7 125	2 207	2 065	680	177	—	—	—	974	48	280	13 536	15,1
1946	8 228	1 560	2 064	909	192	—	—	—	979	53	265	14 250	16,8
1947	9 056	1 170	2 252	954	187	—	—	—	794	54	348	14 815	17,4
1948	10 512	580	2 440	1 207	205	—	—	—	723	57	343	16 067	18,7
1949	11 773	724	2 664	1 152	232	—	169	—	764	65	434	17 977	20,2
1950	12 565	1 309	2 817	845	281	—	219	—	638	130	420	19 224	21,3
1951	12 337	1 667	3 022	631	322	—	259	788	566	123	427	20 142	21,4
1952	12 674	2 210	3 278	173	360	35	320	1 580	445	109	442	21 626	22,2
1953	12 702	2 289	3 245	85	294	254	492	2 876	370	202	457	23 266	24,3
1954	13 294	2 685	3 309	23	309	515	780	3 925	371	124	467	25 802	25,9

Anm. Lärjungeantalet inbegriper kvarsittare. Årskullens storlek har satts lika med antalet 13 år tidigare levande födda.

Tabell VI. Lärjungeantalet i nybörjarklasserna vid gymnasier och jämförliga skolformer höstterminerna 1931—1954.

År	Fyrårigt allmänbildande gymnasium ring I ⁴			Tre- o. tvåårigt allmänbildande gymnasium ring I ³ o. I ²			Handelsgymnasium klass I ²	Tekn. lärov.		Folkskolesem. klass I ⁴	Småskolesem. klass I	S:a lärj.	Proc. av årskullen
	statl.	komm.	priv.	statl.	komm.	priv.		gymn.klass I ³	fackskola klass I				
1931	1 485	77	352	1 151	41	405	374	201	144	415	—	4 645	3,6
1932	1 740	67	390	1 402	55	445	399	184	146	353	—	5 181	4,2
1933	1 768	73	403	1 565	63	446	403	179	154	334	105	5 493	4,5
1934	1 862	92	404	1 652	69	425	416	185	150	323	50	5 628	4,7
1935	2 039	23	425	1 779	96	435	416	209	163	21	10	5 616	4,8
1936	2 018	38	504	1 806	117	370	444	210	174	240	74	5 995	5,2
1937	2 097	6	514	1 871	68	358	505	299	212	240	72	6 242	4,5
1938	2 053	12	450	1 978	68	300	594	453	244	264	123	6 539	5,1
1939	2 328	9	418	2 016	102	290	591	482	280	240	166	6 922	5,9
1940	2 283	—	436	2 024	83	318	586	473	271	48	40	6 562	5,8
1941	2 395	—	495	2 024	110	321	593	509	299	25	—	6 771	6,2
1942	2 272	—	465	1 957	81	350	616	509	335	143	96	6 824	6,4
1943	2 240	—	451	2 021	118	379	608	627	321	145	309	7 219	7,1
1944	2 291	—	460	2 039	107	379	645	663	321	240	539	7 684	7,8
1945	2 304	—	486	2 100	167	368	701	722	339	303	668	8 158	8,3
1946	2 237	—	473	1 983	181	381	743	778	396	476	777	8 425	9,1
1947	2 367	—	531	1 997	396	396	757	973	423	748	778	9 366	9,9
1948	2 473	17	511	1 982	562	404	781	971	424	845	884	9 854	10,8
1949	2 681	28	552	2 091	678	454	850	1 029	457	847	890	10 557	11,8
1950	2 754	51	559	2 157	769	477	955	1 034	455	773	943	10 927	12,9
1951	3 024	86	575	2 105	887	446	1 122	1 060	443	811	648	11 207	13,2
1952	3 102	185	660	2 583	759	451	1 171	1 054	384	775	647	11 771	13,7
1953	4 189	318	697	2 885	697	443	1 204	1 064	380	681	551	13 109	14,7
1954	4 374	432	713	3 236	647	486	1 281	1 076	390	523	551	13 709	15,2

Anm. Lärjungeantalet inbegriper kvarsittare. Årskullens storlek har satts lika med antalet 17 år tidigare födda.

Tabell VII. Lärare med lön efter löneplan höstterminen 1954: ämneslärare och klasslärare vid olika former av högre skolor, fördelade efter utbildning och efter kön; genomsnittlig levnadsålder.

Skolform	Lic. examen	Ämbets- examen	Teol. kand.	Fil. kand. m. fl.	H. lärarinne- semin.	Handels- högsk.	Teknisk hög- skola	Folksk. examen	Annan utbildn.	Utbildn. obekant	Summa	Därav				Medelålder
												män		kv		
												abs.	%	abs.	%	
Allmänt läroverk	804	2 889	194	59	319	33	4	217	27	5	4 561	2 917	64	1 644	36	44,2
Kommunal flickskola ..	8	245	12	14	465	—	1	29	3	—	777	41	5	736	95	47,4
Kommunal realskola ..	8	146	8	21	24	—	1	79	13	—	300	192	64	108	36	37,1
Praktisk realskola	15	234	4	16	61	33	16	24	19	—	422	233	55	189	45	43,1
Högre folkskola	—	5	—	3	2	—	1	5	1	—	17	11	65	6	35	42,9
I folkskolan inbyggda linjer	4	26	—	14	—	1	—	38	1	—	84	54	64	30	36	38,7
Enhetsskolans högst- adium	5	68	3	14	8	—	—	181	2	—	281	182	65	99	35	35,2
Privatläroverk	106	192	13	11	58	—	1	6	13	—	400	254	64	146	36	43,6
Kommunalt gymnasium	60	55	3	4	—	—	—	—	14	—	136	116	85	20	15	37,2
Handelsgymnasium	9	30	—	6	—	39	—	—	3	—	87	73	84	14	16	41,8
H. tekniskt läroverk ...	58	31	—	3	—	7	101	—	12	—	212	206	97	6	3	44,2
Folkskoleseminarium ...	177	53	3	17	—	—	—	259	6	—	515	370	72	145	28	46,7
Småskoleseminarium ...	5	44	11	5	—	—	—	45	8	3	121	63	52	58	48	45,3
Folkhögskola	39	119	22	171	2	2	3	13	56	—	427	349	82	78	18	41,1
Andra skolformer	1	10	—	3	—	—	9	5	2	—	30	30	100	—	—	49,2
Summa	1 299	4 157	273	361	989	115	137	893	180	8	8 370	5 091	61	3 279	39	43,7
Procent	15,5	49,7	3,3	4,3	11,2	1,4	1,6	10,7	2,2	0,1	100					

Ann. Försvarets läroverk i Uppsala har sammanförts med de h. allm. läroverken. Under rubriken »andra skolformer» har uppförts sjöbefälskolorna (lärare i allmänna och tekniska läroämnena, men ej lärare i navigation och sjömanskap) samt vissa militära skolor, såsom färdlygarskolan i Viggbyholm (lärare i allmänna läroämnena).

Tabell VIII. Aldersfördelningen höstterminen 1954 inom vissa lärargrupper vid de högre skolorna.

Ålder, år	Lektorsgruppen		Adjunkter m. fl.		Folkskollärare		Övningskollärare		Samtliga	
	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv
21	—	—	—	—	—	6	—	—	—	6
22	—	—	—	4	8	15	—	—	8	19
23	—	—	4	6	5	22	—	—	9	28
24	—	—	13	20	17	19	—	1	30	40
25	—	—	29	37	21	16	1	1	51	54
26	—	—	71	64	26	24	1	1	98	89
27	—	—	84	65	26	12	—	—	110	77
28	1	—	100	61	29	11	—	—	130	72
29	1	—	99	63	21	15	—	—	121	78
30	1	—	98	59	28	11	2	3	129	73
31	3	—	124	56	19	8	—	—	146	64
32	10	—	97	67	15	5	3	4	125	76
33	15	1	114	82	13	4	5	2	147	89
34	14	2	113	97	10	4	5	5	142	108
35	24	—	149	88	7	6	8	5	188	99
36	27	—	121	92	6	1	5	2	159	95
37	19	1	132	95	8	—	4	3	163	99
38	31	—	111	68	4	2	3	2	149	72
39	26	3	91	84	7	2	6	3	130	92
40	20	2	89	79	3	2	8	3	120	86
41	38	—	90	77	5	—	11	5	144	82
42	36	1	101	69	8	5	4	4	149	79
43	44	2	81	67	3	4	15	4	143	77
44	39	3	98	80	5	—	7	2	149	85
45	44	3	93	68	3	2	17	2	157	75
46	43	7	80	71	5	2	13	7	141	87
47	54	2	90	95	1	—	6	4	151	101
48	40	1	114	97	6	2	9	8	169	108
49	32	3	93	105	5	1	6	3	136	112
50	38	1	88	78	3	3	5	7	134	89
51	27	5	85	96	6	1	6	6	124	108
52	38	1	77	68	6	—	3	8	124	77
53	28	2	55	54	4	1	4	7	91	64
54	22	1	62	65	3	2	2	6	89	74
55	22	—	55	41	3	—	6	2	86	43
56	17	—	45	49	3	1	5	5	70	55
57	31	—	52	49	4	1	4	5	91	55
58	19	1	34	44	2	1	4	5	59	51
59	21	1	50	66	—	1	1	6	72	74
60	31	1	51	55	2	2	4	6	88	64
61	35	1	47	72	—	—	2	3	84	76
62	36	2	67	64	—	—	2	6	105	72
63	45	—	82	61	—	—	2	1	129	62
64	22	1	93	44	—	—	1	1	116	46
65	29	2	53	31	—	—	1	1	83	34
66	16	—	16	9	—	—	—	—	32	9
67	4	—	12	2	—	—	—	—	16	2
> 67	—	—	3	2	1	—	—	—	4	2
Summa	1 043	50	3 506	2 866	351	214	191	149	5 091	3 279
Procent m. o. kv.	95	5	55	45	62	38	56	44	61	39

Tabell IX. Studiegången för lärjungar på fyra- och treåriga realskolor i Stockholm med fördelning efter betygssumman i klass 6 (9 ämnen och ämnesgrenar).

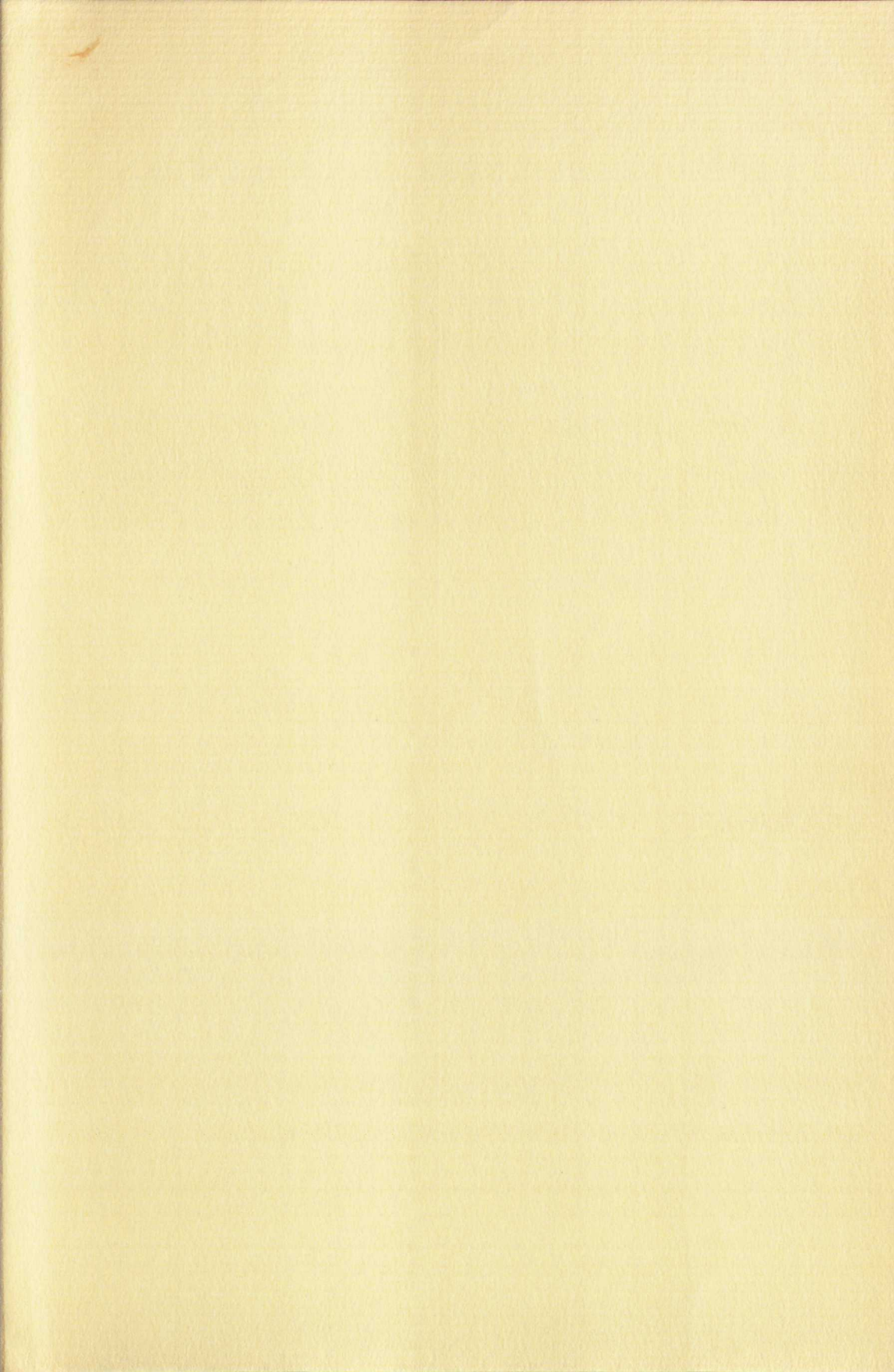
Studiegång i realskolan	Högare allm. läroverk						Samrealskolor						S:a fyraårig realskola						1947 års skolor															
	Betygssumma						Betygssumma						Betygssumma						Betygssumma															
	Antal lärj.	< 13	13—14	14,5—15,5	16—17	17,5—18,5	19—20	< 20	13—14	14,5—15,5	16—17	17,5—18,5	19—20	< 20	13—14	14,5—15,5	16—17	17,5—18,5	19—20	> 13	13—14	14,5—15,5	16—17	17,5—18,5	19—20	< 20								
I. Normal studiegång:																																		
1. avlagt realexamen på avsedd tid	166	—	2	11	38	48	48	19	413	—	16	57	117	117	77	29	579	—	18	68	155	165	125	48	324	2	19	74	97	90	33	9		
2. övergått till gymnasium från näst högsta klassen	90	—	2	5	17	15	30	21	53	—	2	1	11	11	10	18	143	—	4	6	28	26	40	39	18	—	1	4	4	5	1	3		
Summa I	256	—	4	16	55	63	78	40	466	—	18	58	128	128	87	47	722	—	22	74	183	191	165	87	342	2	20	78	101	95	34	12		
II. Försenad eller avbruten studiegång:																																		
1. kvarsittare i klass 1 ^a	48	4	4	10	14	12	3	1	180	30	32	63	48	5	2	—	228	34	36	73	62	17	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2. kvarsittare i klass 2 ^a resp. 1 ³	77	2	5	14	32	19	5	—	329	14	53	107	104	38	12	1	406	16	58	121	136	57	17	1	40	3	9	17	7	4	—	—		
3. kvarsittare i klass 3 ^a resp. 2 ³	60	—	4	18	17	12	5	4	178	10	15	46	64	32	9	2	238	10	19	64	81	44	14	6	44	2	8	24	6	4	—	—		
4. underkända i realexamen	11	—	—	1	2	4	3	1	76	—	6	22	23	18	7	—	87	—	6	23	25	22	10	1	73	2	6	27	24	9	3	2		
övergångna till lättare skolform efter utebliven flyttning från																																		
5. klass 1 ^a	13	—	2	—	6	2	3	—	47	4	5	15	21	2	—	—	60	4	7	15	27	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
6. » 2 ^a resp. 1 ³	2	—	1	—	1	—	—	—	8	—	2	2	4	—	—	—	10	—	3	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
7. » 3 ^a resp. 2 ³	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8. avgångna utan uppgift eller enligt folkskolestadgan § 47 efter utebliven flyttning	61	2	6	9	19	19	5	1	87	3	9	30	23	11	10	1	148	5	15	39	42	30	15	2	116	7	16	50	36	7	—	—		
Summa II	274	9	22	52	91	68	25	7	905	61	122	285	287	106	40	4	1	179	70	144	337	378	174	65	11	333	16	61	152	83	25	4	2	
III. Övriga:																																		
lärlj. som övergått till annan realskola eller som trots flyttning övergått till lättare skolform från																																		
1. klass 1 ^a	19	1	1	3	7	4	3	—	34	2	3	9	9	7	3	1	53	3	4	12	16	11	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2. » 2 ^a resp 1 ³	18	—	1	5	4	6	2	—	25	—	3	12	2	6	2	—	43	—	4	17	6	12	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3. » 3 ^a resp. 2 ³	17	—	—	1	4	7	3	2	13	—	—	4	3	5	1	—	30	—	—	5	7	12	4	2	12	—	—	—	—	—	—	—	—	
4. lärlj. som på normal tid avlagt särskild realexamen	—	—	—	—	—	—	—	—	41	—	3	11	12	11	4	—	41	—	—	3	11	12	11	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5. lärlj. som trots flyttning avgått utan uppgift eller enligt § 47 folkskolestadgan	10	—	—	—	—	—	—	—	44	3	2	6	16	8	5	4	51	3	2	6	17	12	10	4	46	—	4	13	10	14	3	2		
Summa III	64	1	2	9	16	21	13	2	157	5	11	42	42	37	15	5	221	6	13	51	58	58	28	7	85	1	9	25	24	20	3	3		
Summa summarum	594	10	28	77	162	152	116	49	1528	66	151	385	457	271	142	56	2	122	76	179	462	619	423	258	105	760	19	80	255	208	140	41	17	

Tabell X. Framskrivnen folkmängd i åldrarna under 21 år i tusental åren 1954—1972.

Alder	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
7—8	125,0	122,8	117,7	110,6	105,6	105,8	105,9	102,6	100,7	99,7	97,8	95,9	94,0	92,0	93,0	94,9	95,8	96,8	98,8
8—9	128,5	124,9	122,8	117,6	110,5	105,6	105,7	105,9	102,5	100,6	99,6	97,7	95,8	93,9	91,9	92,9	94,9	95,8	96,7
9—10	129,9	128,4	124,9	122,7	117,5	110,5	105,5	105,7	105,8	102,5	100,5	99,6	97,7	95,7	93,8	91,9	92,9	94,8	95,7
10—11	129,3	129,8	128,4	124,8	122,6	117,5	110,4	105,4	105,6	105,8	102,4	100,5	99,6	97,6	95,7	93,8	91,8	92,8	94,8
11—12	121,2	129,2	129,7	128,3	124,7	122,6	117,4	110,3	105,4	105,5	105,7	102,4	100,4	99,5	97,5	95,6	93,8	91,8	92,8
12—13	111,7	121,1	129,2	129,7	128,2	124,7	122,5	117,4	110,3	105,3	105,5	105,6	102,3	100,4	99,5	97,5	95,6	93,7	91,7
13—14	97,1	111,7	121,1	129,1	129,6	128,1	124,6	122,4	117,3	110,2	105,3	105,4	105,6	102,3	100,3	99,4	97,4	95,5	93,6
14—15	93,0	97,1	111,6	121,0	129,0	129,5	128,1	124,5	122,4	117,2	110,2	105,2	105,3	105,5	102,2	100,2	99,4	97,4	95,5
15—16	94,4	92,9	97,0	111,5	120,9	128,9	129,4	128,0	124,4	122,3	117,1	110,1	105,2	105,2	105,4	102,1	100,2	99,3	97,3
16—17	90,7	94,3	92,8	96,9	111,4	120,8	128,8	129,3	127,9	124,3	122,2	117,0	110,0	105,1	105,2	105,4	102,0	100,1	99,2
17—18	86,6	90,7	94,3	92,7	96,8	111,3	120,7	128,7	129,2	127,7	124,2	122,1	116,9	109,9	105,0	105,1	105,3	101,9	100,0
18—19	85,2	86,5	90,6	94,2	92,6	96,7	111,2	120,6	128,6	129,1	127,6	124,1	121,9	116,8	109,8	104,8	104,9	105,1	101,8
19—20	81,7	85,1	86,4	90,5	94,0	92,5	96,6	111,1	120,4	128,4	128,9	127,5	123,9	121,8	116,6	109,7	104,7	104,8	105,0
20—21	80,7	81,6	85,0	86,3	90,3	93,9	92,4	96,5	110,9	120,3	128,2	128,7	127,3	123,7	121,7	116,5	109,5	104,6	104,7

Tabell XI. Folkmängden inom vissa åldersintervall i tusental åren 1954—1972.

Åldersintervall	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Folkskoleåldern (7—14 år)	742,7	867,9	873,8	862,8	838,7	814,8	792,0	769,7	747,6	729,6	716,8	707,1	695,4	681,4	671,7	666,0	662,2	661,2	664,1
Realskoleåldern (13—17 år) . .	375,2	396,0	422,5	458,5	490,9	507,3	510,9	504,2	492,0	474,0	454,8	437,7	426,1	418,1	413,1	407,1	399,0	392,3	385,6
Gymnasieåldern (17—21 år) . . .	334,2	343,9	356,3	363,7	373,7	394,4	420,9	456,9	489,1	505,5	508,9	502,4	490,0	472,2	453,1	436,1	424,4	416,4	411,5

Statens offentliga utredningar 1955

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättskipning. Fångvård.

Vidlyftiga rättegångar. [10]
Sekretessen vid förundersökning i brottmål. [17]
Ny bagerilag. Arbetstidsutredningens betänkande. 6. [24]
Rådjongplanens fullföljande. [40]
Justitieombudsmannainstitutionen m. m. [50]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Administrativt rättskydd. [19]
Tjänstebostäder. [30]
Ändrad taxeringsorganisation. [51]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Nya skatteskalor. [48]

Politi.

Betänkande med förslag till läkemedelsförordning. [44]

Nationalekonomi och socialpolitik.

Bostadskollektiva kommittén. 3. Tvätt. [8]. 4. Samlingslokaler. [28]
Pennyvärdeundersökningen. 1. Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin. [13] 2. Finanspolitikens ekonomiska teori. [25]
Pris och prestation i handeln. [16]
Förslag till ny förordning om erkända arbetslöshetskassor m. m. [27]
Samhället och barnfamiljerna. [29]
Arbetskraftsbehovet inom offentlig verksamhet. [34]
Hyresregleringskommitténs betänkande. 4. Hyresregleringens avveckling m. m. [35]
Utredningshem. [37]
Statsstöd för samlingslokaler. [39]
Arbetsarkivstyrelsen och yrkesinspektionen. [41]
Besittningsskydd för hyresgäst. [46]

Hälsa- och sjukvård.

Statens sjukhusutredning av år 1943. 8. Rationalisering av sjukhusdriften. [12]
Undersökningar rörande små avloppsreningsanläggningar. [18]
Värme- och sanitetsbranschen. [49]
Epileptikervården. [52]

Allmänt näringsväsen.

Konkurrens och priser. [45]

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Lag om jordbrukskasserörelsen m. m. [1]
Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. [5]
Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. [7]
Flygfotogrammetrisk verksamhet. [26]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Vattenvården. [6]
Frågan om statsinlösen av stamaktierna i LKAB. [9]

Industri.

Handel och sjöfart.

Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. [2]
Tobakshandelsregleringen. [38]

Kommunikationsväsen.

Elkraftutredningens redogörelse nr 2:20—21. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Kopparbergs och Gävleborgs län. [15] 22—24. Västernorrlands, Jämtlands och Västerbottens län. [22]
Busslinjeutredningen. 2. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning angående yrkesmässig automobiltrafik m. m. jämte förslag till lag angående företag, som driva yrkesmässig trafik med omnibus. [23]
Luftfartslag. [42]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Om riksbankens sedelutgivningsrätt och därmed sammanhängande penningpolitiska frågor. [43]

Försäkringsväsen.

Allmän pensionsförsäkring. [32]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Psykologisk utbildning och forskning. [11]
Handelsutbildningskommitténs betänkande och förslag. 2. Yrkeskolornas handelsundervisning m. m. [14]
Det döva barnets språk- och talutveckling. [20]
Tekniska skolutbildningen. [21]
Skolväsendets lokala och regionala ledning samt lärartillsättningen. [31]
Lag angående jordfästning och gravsättning m. m. [36]
Kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter m. m. [47]
Realskolan under övergångstiden. [53]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Nordiska parlamentariska kommittén. 9 och 10. Nordiska post- och teletaxor. [3 o. 4] 11. Nordiska vägtrafikbestämmelser m. m. [33]